ВІННИЦЬКИЙ
ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

Історичні аспекти та сучасний розвиток

ВІННИЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

Вінницький обласний краєзнавчий музей. Історичні аспекти та сучасний розвиток

Матеріали науково-практичної конференції
16 — 17 травня 2018 р.

Вінниця — 2021

УДК 069.8(477.43/44)
ББК 79.13(4УКР-4ВІН)
В 48

Науковий редактор
Олена Бродзь
Світлана Шароварська

Відповідальна за випуск
Катерина Висоцька

Літературний редактор і коректор
Олена Бродзь

Комп'ютерний дизайн та верстка
Юлія Михалюк

Друкується за рішенням Науково-методичної ради
Вінницького обласного краєзнавчого музею

В48 **Вінницький обласний краєзнавчий музей. Історичні аспекти та сучасний розвиток**: **матеріали наук.-практ. конф. 16–17 травня 2018 р**. / Вінниц. обл. краєзн. музей. Вінниця. 480 с. : іл.

ISBN

У 2018 р. Вінницький обласний краєзнавчий музей відсвяткував 100-літній ювілей. З цієї нагоди було організовано низку заходів, зокрема 16–17 травня — науково-практичну конференцію «Вінницькому обласному краєзнавчому музею — 100 років». Збірник «Вінницький обласний краєзнавчий музей. Історичні аспекти та сучасний розвиток» містить матеріали конференції, а також наукові статті дослідників історії музею, що презентують минуле і сьогодення, різноманітність напрямів роботи і подальші перспективи Вінницького обласного краєзнавчого музею, подають для широкого загалу цікаві наукові дослідження і практичний матеріал з досвіду роботи музейної галузі. Видання є своєрідним підсумком столітньої діяльності Вінницького обласного краєзнавчого музею, поданим у контексті розвитку музейної справи в Україні.

УДК 069.8(477.43/44)
ББК 79.13(4УКР-4ВІН)

ISBN

© Вінницький обласний краєзнавчий музей, 2021

ПЕРЕДМОВА

Впродовж уже понад століття Вінницький обласний краєзнавчий музей є культурним осередком краю. На його базі традиційно проводяться мистецькі, історичні, літературні, фольклорно-етнографічні заходи. Тут зберігають і примножують кращі надбання історико-культурної скарбниці Вінниччини.

Музейну збірку започатковано на основі колекції Товариства «Прихильників збереження культурно-історичних пам'яток Поділля» ще у 1916 р. Засновниками та активістами Товариства були представники місцевої інтелігенції: земський музейник з Кам'янця Г. Александрович, історик М. Білінський, ієрей і краєзнавець І. Шипович, судовий слідчий Д. Грепачевський, суддя В. Ващенко та інші.

Питання щодо виділення приміщення для музею вирішувалось впродовж кількох років і лише 14 травня 1918 р. Вінницька міська дума ухвалила рішення про передачу частини будівлі Мурів для розміщення експозиції. Саме від цієї дати веде відлік своєї непростої історії Вінницький обласний краєзнавчий музей. У його долі були періоди здобутків і втрат. Цькування мистецьких працівників, у яких вбачали потенційних ворогів, призвело до того, що у 1930—1940-х рр. було репресовано 6 директорів та 17 співробітників музею.

Під час радянсько-німецької війни у 1941 р. музей не встиг евакуюватися, згодом постраждав від масштабної пожежі, приблизно 6 тис. експонатів були вивезені окупантами і лише частково повернуті після війни (деякі у непридатному стані). Після звільнення Вінниці у березні 1944 р. було сформовано нову експозицію з розділом про події Другої світової війни.

Характерною рисою діяльності музею у 1950-ті рр. стала активізація краєзнавчої роботи. Наприкінці 1962 р. музей фактично припинив діяльність. Приміщення перебувало в аварійному стані, експозиція безнадійно застаріла. З 1964 по 1970 рр., за ініціативи директора музею І. Зайця, тривала капітальна реконструкція будівлі. Для розміщення значної частини експозиції — понад 1,5 тис. м^2 — було споруджено нову будівлю, яку органічно з'єднали зі старими Мурами. 1 червня 1970 р. заклад було відкрито для відвідувачів. У цей період працівники музею здійснили чимало експедицій, що поповнили археологічну збірку унікальними предметами.

Непростими були 1990-ті рр., коли в умовах глибокої соціально-економічної кризи музейні працівники лише завдяки власному ентузіазму змогли зберегти та примножити фондову колекцію, організувати музейну роботу у відповідності до нових завдань культурної політики незалежної України. Музейна експозиція доповнилася забороненими раніше темами Української революції 1917—1921 рр. та повстанського руху, Голодомору 1932—1933 рр., масових репресій, антирелігійних кампаній.

У 2006 р. змінився зовнішній вигляд закладу: проведено реконструкцію фасаду та покрівлі, завдяки чому музей органічно увійшов в архітектурний ансамбль комплексу «Мури».

Нині Вінницький краєзнавчий музей — відомий науково-освітній, методичний та пам'яткоохоронний центр Східного Поділля. Його фонди нараховують понад 110 тис. одиниць зберігання. Сучасна бібліотечна збірка містить понад 10,5 тис. видань кінця XVIII — початку XXI ст. українською, російською та польською мовами. Щорічно тут бувають понад 200 тис. відвідувачів, проводиться 1,5 тис. екскурсій. Роботу музею забезпечують 115 працівників. З 2008 р. заклад очолює заслужений працівник культури України Катерина Висоцька.

Сучасна експозиція розташована в 16 залах загальною площею понад 2 тис. м^2: у чотирьох йдеться про геологічне минуле, природні багатства, флору і фауну Вінниччини, їх використання та охорону, у наступних дванадцяти розкрито історію Східного Поділля від палеоліту до сьогодення. Ще три зали діють як виставкові.

Заклад активно здійснює науково-дослідницьку діяльність. За останні роки проведено низку наукових конференцій, готуються наукові збірники, довідники, альбоми, численні буклети і путівники тощо.

Здійснюється активна виставкова робота. Щорічно у музеї демонструються десятки видовищних виставок різнопланової тематики, які приваблюють відвідувачів своїм змістом і естетикою. Особливу увагу привертають виставки з фондових колекцій музею. Предмети з фондової збірки музею неодноразово експонувались в Україні та за її межами: в Німеччині, Італії, Японії, Англії, Фінляндії, Канаді, Польщі, Австрії. Також у музеї створено близько 20 пересувних виставок різнопланової тематики.

Музеєм реалізовується повномасштабна науково-освітня робота, тісною є співпраця з навчальними закладами і організаціями міста та області. Чимало музейних проектів набуло традиційного характеру. Непересічним явищем в культурно-мистецькому житті Вінниччини є проведення обласних фестивалів-конкурсів музейних міні-експозицій.

Нині до складу музею входять 7 відокремлених структурних підрозділів: «Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму», «Музей композитора М. Д. Леонтовича», «Музей Батозької битви», «Музей Великого Українця Михайла Грушевського», «Вороновицький музей історії авіації та космонавтики», «Музей Мужніх», «Меморіальний музей П. І. Чайковського і Н. Ф. фон Мекк».

У 2018 р. музей відсвяткував 100-літній ювілей. З цієї нагоди було організовано низку заходів, зокрема 16 — 17 травня — науково-практичну конференцію «Вінницькому обласному краєзнавчому музею — 100 років». Участь у ній взяли 57 істориків, краєзнавців, музейних працівників з України. Теми їхніх доповідей висвітлювали віхи становлення та різноманітні аспекти діяльності Вінницького обласного краєзнавчого музею і музеїв краю.

Матеріали конференції, а також статті дослідників історії музею лягли в основу даного видання, що має за мету у форматі наукових статей презентувати минуле і сьогодення, різноманітність напрямів роботи і подальші перспективи Вінницького обласного краєзнавчого музею, а також подати для широкого загалу цікаві наукові дослідження і практичний матеріал з досвіду роботи музейної галузі.

Видання містить 43 статті. Більшість з них публікується вперше, а відтак вводиться в науковий обіг, частина передруковується з доповненнями і змінами з інших видань із зазначенням джерела публікації.

Науковий збірник складається з п'яти розділів, що об'єднують статті за історично-тематичним принципом. У першому з них — «Вінницький обласний краєзнавчий музей. Віхи історії та сучасності», зібрано публікації про створення і діяльність музею впродовж його столітнього існування, життя і діяльність відомих збирачів, дослідників, колекціонерів — фундаторів музейної колекції та працівників закладу. Розділ «Колекція Вінницького обласного краєзнавчого музею» розкриває шляхи формування та комплектування музейної збірки. Увесь спектр видів діяльності закладу та його відокремлених структурних підрозділів відображає розділ «Напрями та форми роботи Вінницького обласного краєзнавчого музею». Публікації розділу «Музейний простір Вінниччини: минуле та новітні трансформації» широко розкривають досвід роботи музеїв області, методи популяризації і збереження історико-культурної спадщини музейними засобами, проблеми та новітні тенденції експозиційної і виставкової роботи, освітню складову у діяльності музейних закладів області, нові підходи до форм і методів взаємодії з різними категоріями відвідувачів. Різнопланові дослідження минувшини і сьогодення краю представлено у заключному розділі «Поділля у краєзнавчих розвідках».

Важливим доповненням до текстів публікацій є численні ілюстрації: світлини, поштові листівки, літографії, документи з музейних, архівних і приватних колекцій. Також у збірнику подано фотолітопис перебігу конференції «Вінницькому обласному краєзнавчому музею — 100 років».

Видання є своєрідним підсумком столітньої діяльності Вінницького обласного краєзнавчого музею, поданим у контексті розвитку музейної галузі України, а також джерелом інформації про музейну справу і важливі краєзнавчі розвідки, що презентують сторінки історії краю.

Розділ І

ВІННИЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ: ВІХИ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ

100 років
Вінницькому
обласному
краєзнавчому
музею

Що передувало створенню музею у Вінниці?

Тетяна Кароєва
доктор історичних наук,
доцент кафедри історії та культури України
ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського
м. Вінниця

На українських теренах увага до пам'яток старовини зародилася під впливом ідей Просвітництва на початку XIX ст. Тривалий час коло зацікавлених осіб було дуже вузьким і об'єктом його уваги були античні часи. З розвитком історії, археології, етнології та мистецтвознавства уявлення про культурну спадщину збагачувалися, охоплюючи ширшу проблематику, і завдяки цьому залучалося більше ентузіастів. Вони за власні кошти намагалися зберігати та вивчати пам'ятки минулого, до їхніх заходів все частіше приєднувалися і урядові установи. Наприклад, у 1826 р. губернаторам був розісланий циркуляр Міністерства внутрішніх справ «Про доставку відомостей про пам'ятки архітектури та про заборону руйнувати їх» [17, с. 97]. У ньому пропонувалося надавати відомості про міста, в яких є «залишки давніх замків і фортець або інших будівель старовини», а також про їхній стан. Проте фінансові витрати на їх ремонт або підтримку мали нести поселення, закономірно, що останні не дуже поспішали виявляти в себе пам'ятки, що заслуговували на особливе ставлення. Враховуючи зміст циркуляра міністра внутрішніх справ Д. Сіпягіна (1853—1902) від 1901 р. усі попередні подібні розпорядження так і не були виконані належним чином, оскільки списку пам'яток старовини не існувало [17, с. 187—188]. Закон про охорону національних старожитностей у Російській імперії так і не був прийнятий, точніше його проект у 1911 р. був переданий для обговорення і прийняття в Державну думу, проте справа на тому зупинилася.

Теоретичне осмислення пам'яткознавчих проблем також було на етапі становлення. Так, 1910 р. опитувальний листок, який поширювало Російське військово-історичне товариство, містив питання про нерухомі та рухомі пам'ятки місцевості. У ньому виокремлювалися серед нерухомих об'єктів культурної спадщини пам'ятки церковні та фортифікаційні споруди, які за сучасною класифікацією належать до пам'яток архітектури. Пам'ятки історії ще не усвідомлювалися як окремий вид пам'яток. До рухомих цінностей відносили архівні матеріали та предмети музейного значення, які фігурували в анкеті як «історичні предмети». Сучасна вітчизняна дослідниця Л. Федорова на основі аналізу відповідей на цю анкету 1910—1914 рр. дійшла висновку щодо недостатньої обізнаності кореспондентів з поняттям «пам'ятка» і які з об'єктів культурної спадщини слід до цієї категорії зараховувати. Тому цілком закономірним було те, що товариства з охорони культурної спадщини опікувалися й нерухомими, й рухомими пам'ятками, зокрема створенням музеїв.

Тривалий час на місцях, особливо на периферії, вважалося, що нічого видатного або ж цікавого з культурного минулого на місцях немає. І Вінниця не була виключенням. До нас дійшли лише випадкові свідчення про прояви інтересу до минулого з середини XIX ст. Наприклад, 1867 р. священик Вінницького собору доповідав Леонтію, єпископу Подільському і Брацлавському, про знахідку скарбу польських монет часів Сигізмунда I (1506—1548). За наказом архієрея скарб відправили в Санкт-Петербург до Імператорської Археологічної комісії [12, арк. 2-12зв].

У Вінниці перші цілеспрямовані пам'яткоохоронні дії щодо пам'яток минулого датуються останньою чвертю XIX ст. Після сенсаційних обстежень скельних храмів у Буші (нині Ямпільського району) та Бакоті (нині Кам'янець-Подільського району) в 1883 р. професором В. Б. Антоновичем вінницька громадськість також занепокоїлася долею давнього замчища, що знаходилося на Старому місті. На запрошення міської влади та городян професор оглянув об'єкт і припустив, що на місці каменоломні колись знаходилося замчище князів Коріатовичів (Корибутовичів), згодом у XVI ст. — князя Пронського. Водночас констатував, що влаштована каменоломня на третину його знищила. На час огля-

ду збереглася лише південна частина валу замчища, під яким знаходилася хата міщанина, який продав гору підряднику Трателю для ломки каменю, що використовувався для будівництва казарм [14]. В. Б. Антонович також локалізував місця розташування наступних вінницьких замків: на острові Кемпа, хоч й датував його кінцем XVII—XVIII ст., та в кварталі єзуїтської забудови. Останній замок начебто ініціював Александр-Валентин Калиновський, а в 1649 р. його зруйнували козаки, і більше він не відновлювався. Залишки замка на острові було остаточно знищено незадовго до огляду. Приватні торговці тут облаштували зберігання та продаж гасу для населення. Згадувались в обстеженні також будівлі колишнього жіночого монастиря, переведеного в 1836 р. в Браїлів.

Вочевидь, цей огляд був непересічною подією в історії міста, оскільки в 1888 р. інформація про нього була надрукована в петербурзькому журналі «Исторический вестник». Це наче легалізувало статус історичних пам'яток Вінниці.

У 1887 р. Імператорська Академія наук розіслала предводителям повітового дворянства запитальник про пам'ятки старовини на території їхніх повітів, і з Вінницького повіту надійшли відомості про шість об'єктів, розташованих у Вінниці [3], які відтоді й до революцій 1917 р. традиційно кочували з одного списку в інший. Це були комплекс будівель «Мури», колишні домініканський та капуцинський кляштори, підземні ходи, залишки замку, Свято-Миколаївська церква на Старому місті.

На початок XX ст. місцева громада вже усвідомлювала привабливість історичних пам'яток для гостей, про що, наприклад, свідчить окремий розділ про визначні місця в довіднику «Вся Винница» (1910) або листування Вінницької міської управи з московськими видавцями про розміщення інформації про місцеві пам'ятки в рекламних та туристичних довідниках. Паралельно велося виявлення нових нерухомих об'єктів, а серед міської інтелігенції ширилася мода на колекціонування предметів старовини (рухомих) [1].

У 1907 р. для Вінницької археологічної комісії при міській управі було виділено кімнату в приміщенні міської публічної бібліотеки. Тут мали зберігатися зібрані та отримані комісією колекції. Наприклад, з ліквідацією на Правобережній Україні цехового устрою в 1886 р. цехова атрибутика та символіка (хоругва, книга, емблема із зображенням знарядь праці, мари, цехова печатка, скринька, в якій зберігались документи і гроші) вінницького шевського та кушнірського цехів залишилися в міській управі, звідки їх і передали комісії.

З 1909 р. у Вінниці почав функціонувати вінницький підвідділ Київського відділу Імператорського Російського воєнно-історичного товариства. Хоча він об'єднував здебільшого офіцерів, проте й цивільні особи увійшли до його складу. На 1 січня 1910 р. він охоплював 11 осіб: С. В. Васильєв, капітан, старший ад'ютант 12-го корпусу; Є. І. Витович, повітовий справник; Є. К. Волков, дійсний статський радник, корпусний лікар 12-го корпусу; К. О. Гржегоржевський, підполковник, 47-й піхотний Український полк; І. С. Значковський, підполковник, завідувач Вінницького військового млину; А. С. Карганов (1846—1914), генерал-лейтенант, командир 12-го корпусу; К. К. Нуц, поручик, 47-й піхотний Український полк; Б. О. Рудаков (1857—1920), полковник, командир 47-го піхотного Українського полку; І. А Харжевский І. А. (1861—?), підполковник, 47-й піхотний Український полк; А. П. Ходолей (1855—?), полковник, корпусний інтендант 12-го корпусу, В. В. Хомицький (1876—?), підполковник, військовий слідчий; отець І. О. Шипович (1857—1936) [15]. Після 1910 р., з виведенням з міста 47-го піхотного Українського полку, членами вінницького підвідділу стали офіцери 5-го саперного батальйону. Любителі минулого не тільки опікувалися відомими об'єктами, а й турбувалися про виявлення нових. У квітні 1910 р. І. Шиповичем було відкрито «на березі р. Буг поблизу Вінниці (Старе місто) на високому пагорбі... сліди старовинного укріплення, розташованого в місцевості під назвою «Городище» [16, с. 26].

Як не дивно, за часів Першої світової війни місцеві пам'яткоохоронці активізувалися, вочевидь, під впливом того руйнування навколишнього життя, яке люди спостерігали навколо себе. У Державному архіві Вінницької області зберігається справа «Звіти про роботу Вінницької міської управи. Запитальні листи з відомостями про стан історичних пам'яток» [5]. 1916 р. вінничани провели обстеження архітектурних пам'яток міста, зокрема колишніх єзуїтського, домініканського і капуцинського кляшторів, старої синагоги, археологічних пам'яток в околицях міста, зокрема городища в с. Якушинці, могильників в Стрижавському лісі та Переорках, Лучанського городища [5, арк. 2зв.-4зв.]. Того ж року в петербурзькому журналі «Архитектурно-художественный еженедельник» була надрукована стаття архітектора А. А. Стаборовського «Провинциальный вандализм. Несколько слов о предстоящем раз-

рушении древнейшего архитектурного памятника в г. Виннице» [19], побудована на матеріалах одного з вінницьких захисників минулого.

Ініціативна група з місцевої інтелігенції почала офіційне обговорення спеціальної пам'яткоохоронної громадської організації та музею в 1916 р. На вінницькому 6-му черговому земському зібранні гласні Й. І. Лозинський та Є. І. Василевський зробили про це доповідь. Передбачалося, що музей належатиме Вінницькому повітовому земству та іншим установам та організаціям, які будуть субсидувати його, а безпосередньо опікуватись ним буде «Товариство ревнителів збереження культурно-історичних пам'яток Поділля». Серед музейних відділів планували художньо-промисловий, художній, археологічний, історичний, нумізматичний, етнографічний і бібліотеку. Спочатку діяльність закладу мала обмежитися збиранням колекцій та організацією тематичних виставок та лекцій, а вже згодом мова могла йти про постійну експозицію та спеціальне, а не пристосоване приміщення [6]. Рішенням від 23 листопада 1916 р. повітове земство вирішило асигнувати 200 руб. для організації товариства і підготовки його статуту. Земство мали представляти земські Є. І. Василевський та А. С. Урбанський (1873—1950).

Подільське товариство збереження культурно-історичних пам'яток було створено 28 квітня 1917 р. Серед його співорганізаторів були Ю. С. Александрович (1884 — після 1942), О. К. Бабенко (1881—1959), М. І. Білінський (1852—193?), В. Е. Ващенко (? — 1933, голова товариства), І. М. Шульга (1878—1938), І. О. Шипович [18, с. 50—52]. Для створення музею Подільське губернське земство виділило 50000 крб, у Вінниці зібрали 50000 крб, Брацлавська, Кам'янецька та Ольгопільська повітові земські управи дали по 500 крб, Летичівська — 2500 крб. Ідею створення музею підтримали губернський з'їзд учителів вищих початкових шкіл, з'їзди учителів початкових шкіл Проскурівського, Вінницького та Літинського повітів [18, с. 50—52]. Навіть перший з'їзд православного українського духовенства виніс постанову передати музею ті пам'ятки старовини, які зберігалися в церквах Подільської єпархії.

Музей мав називатися «Подільський обласний художньо-промисловий і науковий музей». Для його створення губернське земське зібрання передало етнографічну колекцію з фондів евакуйованого у Вінницю кам'янецького земського музею [13, арк. 21; 20, арк. 33—34]. Ним опікувався Ю. С. Александрович, який не на жарт перейнявся вінницькими проблемами.

«Творити музей треба яко мога скоріше, бо теперки стілько гине нашої старовини, як ніколи ще цього не було» — вважали в 1918 р. члени товариства. Вони збиралися «організувати поїздки по губернії переважно у ті місцевості, де у поміщиків були всім відомі бібліотеки, картинні галереї і другі усякі наукові збірки... оглянути наші сільські церкви», де «теж багато усякої старовини, котра гине даром», і збирати етнографічні речі [18, с. 52]. Членами товариства було отримано колекції місцевих установ, зокрема Подільського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, приватні зібрання. Архівні документи з колекцій товариства, серед яких були матеріали XVII—XVIII ст., оцінювалися в 100 тис. крб [7]. На той час музей налічував 1500 предметів. Ініціативна група звернулася також до Міністерства народної освіти УНР по допомогу в отриманні спеціального приміщення для музею в «Мурах», а також додаткових 100 тис. крб [20, арк. 35].

1(14) травня 1918 р. було ухвалено постанову міської думи про надання музею потрібного приміщення в «Мурах». Планувалося передати будівлю площею 620 квадратних саженів. Товариство просило також державні органи влади надати 30825 крб на його прилаштування для музейних потреб [20, арк. 33-34зв.]. Але в умовах нестабільної політичної ситуації низка причин: порушення процедури прийняття рішення, його оскарження іншим претендентом (Вінницькою православною єпархією), відмова попередніх власників звільнити помешкання, відсутність коштів для ремонту, — завадила виконати ухвалу.

Врешті-решт Радою Міністрів було вирішено не видавати вінницькій міській управі урядових позичок до передачі будинку в «Мурах» Подільському товариству охорони пам'яток [21, арк. 41]. Знову до цього питання повернулися в січні 1919 р. Міністерство освіти Директорії УНР утворило комісію в складі професора Й. Г. Пеленського, архітектора М. Мушинського, керівника архівно-музейного відділу Подільської губернської народної управи Ю. С. Александровича, а також представників від Міністерства внутрішніх справ, Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток, Вінницької міської управи. 23 січня було прийнято нову леґітимну постанову про передачу будинку для музею, але джерело фінансування ремонту не визначено [4], тому приміщення так і не використали.

В. Коренєв (1868 — 1928?) — директор музею у 1918 — 1919 рр.

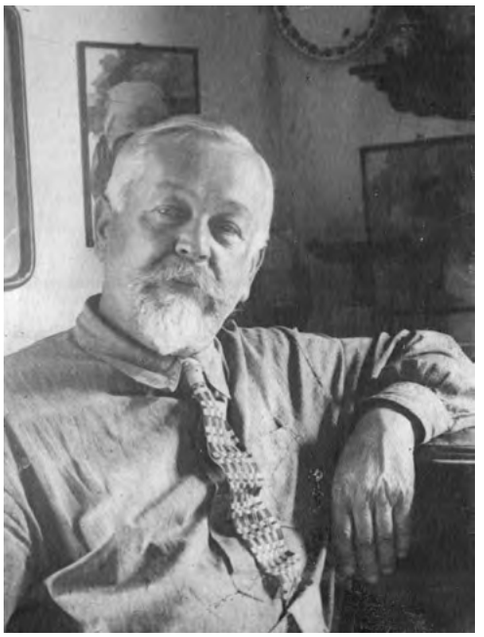

Г. Брілінг (1867 — 1941) — директор музею у 1919 — 1920, 1923 — 1932 рр.

З приходом радянської влади ситуація змінилася. У квітні 1919 р. почалась державна реєстрація культурних цінностей та націоналізація зібрань, що залишилися без власників. Для запобігання загибелі приватних, зокрема власних, збірок В. Ф. Коренєв (1868 — 1928?) і Г. В. Брілінг (1867 — 1940, повернувся у Вінницю з Полтавщини, де служив в окружному суді, взимку 1918 — 1919 рр.) заклали так званий «Народний музей» у квартирі В. Ф. Коренєва в будинку К. В. Вілінського (тепер вул. Грушевського, 30). З цього музею 1920 р. з приходом до Вінниці польського війська колишні власники багатьох пам'яток їх забрали, тому його фондову колекцію згодом потрібно було практично формувати спочатку.

Будинок Вілінського — приміщення музею у 1918 — 1921 рр. (нині вул. Грушевського, 30)

Г. Брілінг, В. Коренєв, К. Подлевський у квартирі Коренєва, 1919 р.

Дехто зустрів появу «Народного музею» дещо вороже через його «більшовицьке походження». У листопаді 1919 р. було зареєстровано Подільське товариство охорони культурно-історичних пам'яток м. Вінниці Подільської губернії [2]. Під його статутом підписи поставили Ю. С. Александрович, а також О. П. Баранов, Д. Ф. Грепачевський, О. К. Бабенко, М. І. Білінський, В. Е. Ващенко та отець І. О. Шипович. Ціль товариства — збирання та вивчення пам'яток старовини і мистецтва з метою їх збереження, розвитку естетичного смаку у населення, прикладної художньої освіти, а також для чистої науки. Члени товариства вважали, що виконати свою місію можуть шляхом: а) охорони пам'яток старовини та мистецтва; б) створення у Вінниці центрального музею для Подільської губернії та суміжних районів сусідніх губерній, тісно пов'язаних історією з подільським краєм; в) сприяння створенню музеїв в інших містах району охоплення товариством. Статутом передбачалося, що будинок, предмети та майно, придбане для музею, є загальною нероздільною власністю Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток і Подільського губернського земства. У випадку ліквідації товариства музейна колекція мала перейти в державну власність.

Активні члени цього товариства на чолі з Ю. С. Александровичем продовжували вести боротьбу за створення академічного музею. Наприкінці літа — восени 1920 р. Юрій Семенович навіть очолював вінницький музей [9; 10]. 9 червня наступного року він надіслав до УАН доповідну записку «про необхідність створення (і можливість) наукового музею академічного типу при УАН», що матиме краєзнавчий характер і складатиметься з чотирьох відділів: природно-історичного, демографічного, культурно-історичного та економічного. Основу його колекцій мали складати речі з розграбованих поміщицьких маєтків, «Народного музею», музею Подільської губернської народної управи, збірки, збереженої членами Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток, наприклад матеріалів з розкопок Немирова, здійснених В. Б. Антоновичем [11]. Науковець розробив навіть проект «Статуту Вінницького музею Подільського краю Української Академії наук» [8]. Імовірно, через те, що він паралельно опікувався створенням академічної бібліотеки та крайового архіву, музейний проект зажив своїм власним життям. Ю. С. Александрович зосередився на архівних колекціях.

А доля музею відтоді була пов'язана з постаттю Г. В. Брілінга, який об'єднав усі накопичені в місті колекції і організував першу повноцінну музейну експозицію. Це був «Народний музей», як його називав Ю. С. Александрович, сьогоднішній Вінницький обласний краєзнавчий музей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Брилинг Г. Г. К истории Винницкого областного краеведческого музея. Очерки // *Історія музею в документах і спогадах.* Вінниця, 1998. С. 10—73.
2. Державний архів Вінницької області (далі — ДАВіО). Ф. Д-172. Оп. 26. Спр. 430. 9 арк.
3. ДАВіО. Ф. Д-200. Оп. 1. Спр. 555. Арк. 20—23.
4. ДАВіО. Ф. Д-230. Оп. 1. Спр. 1923. Арк. 20—21.
5. ДАВіО. Ф. Д-230. Оп. 2. Спр. 10. 48 арк.
6. ДАВіО. Ф. Д-255. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 162—163
7. ДАВіО. Ф. Д-262. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 97.
8. ДАВіО. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 140.
9. ДАВіО. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 2;
10. ДАВіО. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 598. Арк. 134.
11. ДАВіО. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 634-а. Арк. 195—198.
12. Державний архів Хмельницької області (далі — ДАХмО). Ф. 315. Оп. 1. Спр. 3500. 21 арк.
13. ДАХмО. Ф. Р-3333. Оп. 1. Спр. 34. 58 арк.
14. Древности Винницы // *Ист. вестн.* 1888. Т. 31. С. 752.
15. Отчет Киевского отдела Российского императорского военно-исторического общества за 1909 г. Киев, 1910. 102 с.
16. Отчет Киевского отдела Российского императорского военно-исторического общества за 1910 г. Киев, 1911. 104 с.
17. Охрана культурного наследия России. XVIII—XX вв. Т. 1. М, 2000. С. 97.
18. Пам'ятки : археогр. щоріч. Вип. 1 / упоряд. К. Климова та ін. ; Укр. держ. НДІ архів. справи і документознавства. Київ, 1998. С. 50—52.
19. Стаборовский А. А. Провинциальный вандализм. Несколько слов о предстоящем разрушении древнейшего архитектурного памятника в г. Виннице // *Архитект.-худож. еженедел.*, 1916. № 4. С. 43—47.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО). Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 219. 40 арк.
21. ЦДАВО. Ф. 3689. Оп. 1. Спр. 14. 189 арк.

З історії створення та становлення музею у Вінниці в 1916–1929 рр.

Світлана Шароварська
заступник директора Вінницького
обласного краєзнавчого музею
Олександр Логінов
науковий співробітник Вінницького
обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

До питання розвитку музейної справи на Поділлі, починаючи з кінця XIX ст., зокрема створення першого музею у Вінниці та його подальшої історії, в різні роки неодноразово зверталися науковці краю, переважно працівники Вінницького обласного краєзнавчого музею. Музейниками видано наукові збірники «Історія музею в документах і спогадах» (1998) [30], «Подільська старовина» (2003, 2008) [33; 34]. Цікаві розвідки з історії закладу видрукувані у матеріалах міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть» — «Вінницькі Мури. Погляд крізь віки» (2011) [3]. У 2018 р. вийшов друком ювілейний альбом «Вінницький обласний краєзнавчий музей. 100 років» [2], перший розділ якого «Віхи історії» в стислій та доступній формі розповідає про основні етапи створення та розвитку закладу.

Безперечно, одним з найцінніших джерел з вивчення минулого музею є спогади сина одного з його фундаторів Густава Брілінга — Георгія Густавовича «До історії Вінницького обласного краєзнавчого музею» (1968) [28], що увійшли до III тому книги «Вінниця у спогадах» [4]. Окрім відомостей з історії закладу, вони містять надзвичайно цікаві роздуми та висновки, що роблять ці спогади «живими», допомагають пройнятися духом тієї епохи.

Дана стаття є спробою комплексного висвітлення першого періоду в історії Вінницького обласного краєзнавчого музею — фактично від 1916 р. до 1929 р., коли він переїхав до однієї із будівель «Мурів» (вул. Володарського, 6, нині — Монастирська). Особливу увагу автори приділяють саме початковому етапу у створенні закладу, оформленню його правового статусу, із аналізом низки рішень, заяв, звернень, що переважно зберігаються у Державному архіві Вінницької області, а також особливостям діяльності у перше десятиріччя існування в контексті тогочасних історичних подій.

Підвищення інтересу до вітчизняної історії, розвиток громадянської свідомості населення на зламі XIX – XX ст., формування регіональної ідентичності призвели до того, що мешканці Поділля та Вінниці активізували збирання предметів старовини — пам'яток минулих часів та антикваріату, творів мистецтва, побутових та етнографічних матеріалів, археологічних знахідок. У цей період у приватних колекціях заможних осіб накопичилася чимала кількість речей, огляд яких міг викликати інтерес широкої публіки. Відкривалися й галузеві музеї, наприклад, при Подільському товаристві сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (Вінниця, 1915), навчальних закладах.

Але зі зростанням нашого міста, збільшенням культурного рівня вінничан та, відповідно, попиту з боку громадськості на долучення до мистецтва, такі приватні колекції уже не могли задовольнити вимоги містян. Тому актуальним питанням розвитку Вінниці стало заснування у ній стаціонарного музею історії краю.

Газета «Республіканські вісті» у січні 1919 р. писала: «Ідея організації у м. Вінниці Подільського обласного музею в перший раз виникла в деяких колах працівників Подільського губерніального земства ще в 1914 році, коли були підведені результати недавно перед тим закінчених земських дослідів над Подільським кустарництвом. Ці досліди показали, що Вінниця є центром Подільського кустарництва взагалі, а художнього зокрема. Тоді і виникла думка заснувати у Вінниці музей зразків художніх кустарних виробів. Звичайно, війна, що незабаром після цього почалася, не могла сприяти розвиткові цієї ідеї і вона погасла, поки не народилася знов через якийсь час, але вже в дещо іншим обличчі» [35].

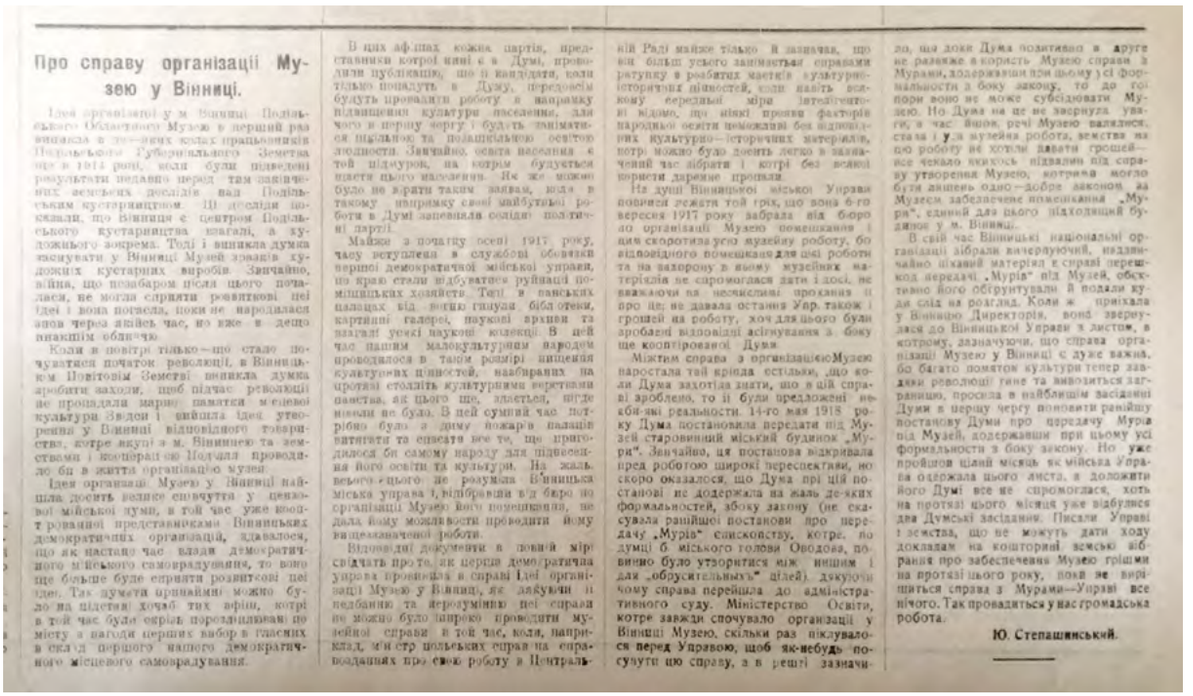

Про справу організації Музею у Вінниці.

Ідея організації у м. Вінниці Подільського Обласного Музею в перший раз виникла в тих-таки колах працівників Подільського Губернського Земства ще в 1914 році, коли були підведені результати недавно перед тим закінчених земських досліджень над Подільським кустарництвом. Ці дослідження показали, що Вінниця є центром Подільського кустарництва взагалі, а художнього зокрема. Тоді і виникла думка заснувати у Вінниці Музей зразків художніх кустарних виробів. Звичайно, війна, що незабаром після цього почалася, не могла сприяти реалізації цієї ідеї і вона поховала, поки не народилася знов через якийсь час, но вже в дещо иншому обличчі.

Коли в повіті тільки-що стало почуватися початок революції, в Вінницькім Повітовім Земстві виникла думка зробити заходи, щоб підчас революції не пропадали марно памятки місцевої культури. Звідси і виникла ідея утворення у Вінниці відповідного товариства, котре якнайскорше з м. Вінницею та земствами і кооперацією Поділля проводило би в життя організацію музею.

Ідея організації Музею у Вінниці найшла досить велике співчуття у ценовій міській думі, в той час уже вповні трансформованій представниками Вінницьких демократичних організацій, здавалося, що як настане час влади демократичного міського самоврядування, то воно ще більше буде сприяти розвиткові цієї ідеї. Так думати принаймні можно було на підставі хоча б тих афіш, котрі в той час були скрізь порозліплювані по місту з нагоди перших виборів в гласних в склад першого нашого демократичного місцевого самоврядування.

В цих афішах кожна партія, представники котрої нині є в Думі, проводили публікацію, що її кандідати, коли тільки попадуть в Думу, передовсім будуть провадити роботу в напрямку підвищення культури населення, для чого в першу чергу і будуть заніматися підвищенням та поширенням освітою людности. Звичайно, освіта населення є той підмурок, на котрім будується щастя цього населення. Як же можно було не вірити таким заявам, коли в такому напрямку свої майбутні роботи в Думі запевняла солідна політичні партії.

Майже з початку осені 1917 року, часу вступлення в службові обовязки першої демократичної міської управи, що край стали відбуватися руйнації поміщицьких хозяйств. Тоді в панських палацах від вежиць гинули бібліотеки, картинні галереї, наукові архіви та взагалі цінні наукові колекції. В цей час нашим малокультурним народом проводилося в таком розмірі нищення культурних цінностей, назбираних на протязі століть культурними вересками панства, як цього ще, здається, ніде инде не було. В цей сумний час потрібно було з дому пожарів палаців ратувати та спасати все те, що пригодилося би самому народу для підвеселення його освіти та культури. На жаль, всього цього не розумів Вінницька міська управа і, вібираючи від бюро по організації Музею його поміщення, не дала йому можливости проводити йому вищезазначеної роботи.

Відповідні документи в повній мірі свідчать про те, як щира демократична управа прихильно в справі ідеї організації Музею у Вінниці, як дальчьки и подбавши та пропагуючи цієї справи не можно було широко проводити музейної справи в той час, коли, наприклад, міністр польських справ на справоданнях про свою роботу в Центральній Раді майже тільки й заявляв, що він більш усього занимається справами ратунку в розбитих маєтків культурно-історичних цінностей, коли навіть всякому передньої міри інтелігентові відомо, що ніякі проекти факторів народньої освіти неможливі без відповідних культурно-історичних матеріялів, котрі можно було досить легко в зазначений час зібрати і котрі без великої користи дарємне пропали.

На душі Вінницької міської Управи лежить тягар той гріх, що вона 6-го вересня 1917 року забрала від бюро по організації Музею помешкання і цим скоротила усю музейну роботу, бо відповідного помешкання для цієї роботи та на запорону в иному музейних матеріялів не спромоглася дати і досі, не вважаючи на численні прохання і про це не давала остання Упр. також і грошей на роботу, хоч для цього були зроблені відповідні асігнування з боку ще кооптированої Думи.

Міжтим справа з організацією Музею наростала той кріпда остільки, що коли Дума заходила знати, що в цій справі зроблено, то й були предложені якісь-які реальности. 14-го мая 1918 року Дума постановила передати під Музей старовинний міський будинок „Мурів". Звичайно, ця постанова відкривала пред роботою широкі перспективи, но скоро оказалося, що Дума при цій постанові не додержала на жаль деяких формальностей, збоку закону (не оказувала раніщої постанови про передачу „Мурів" спискоству, котре, по думці б міського голови Оводова, повинно було утворитися ніж иншим і для „обрусительних" цілей), дякуючи чому справа перейшла до адміністративного суду. Міністерство Освіти, котре завжди спочувало організації у Вінниці Музею, скільки раз піклувалося перед Управою, щоб як-небудь посунути цю справу, а в решті зазначило, що доки Дума позитивно в другу не рішить в користь Музею справи з Мурами, додержавши при цьому усі формальности з боку закону, то до тої пори воно не може субсідювати Музею. Но Дума на це не звернула уваги, а час йшов, речі Музею валялися, стала і уся музейна робота, земства на цю роботу не хотіли давати грошей— все чекало якихось підвалин під справу утворення Музею, котрими могло бути лишень одно—добре законом за Музеєм забезпечене помешкання „Мурів", єдиний для цього підходящий будинок у м. Вінниці.

В свій час Вінницькі національні організації зібрали вичерпуючий, надзвичайно цікавий матеріял в справі перешкод передачі „Мурів" під Музей, обстежено його обґрунтували й подали куда слід на розгляд. Коли ж приїхала у Вінницю Директорія, вона звернулася до Вінницької Управи з листом, в котрому, зазначуючи, що справа організації Музею у Вінниці є дуже важна, бо багато пам'яток культури тепер загрожує руїна та вимовляється загранищю, просила в найближчім засіданні Думи в першу чергу повторити раніщу постанову Думи про передачу Мурів під Музей, додержавши при цьому усі формальности з боку закону. Но уже пройшов цілий місяць як міська Управа одержала цього листа, а доложити його Думі все не спромоглася, хоть на протязі цього місяця уже відбулися два Думські засідання. Писали Управі і земства, що не можуть дати ходу докладам на кошториї земські збірання про забезпечення Музею гріши на протязі цього року, поки не вирішиться справа з Мурами—Управі все нічого. Так провадиться у нас громадська робота.

Ю. Степашинський.

Республіканські вісті, 17 січня 1919 р.

Фактично ж історія створення публічного музею у Вінниці сягає 1916 р. та нерозривно пов'язана з діяльністю Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток. Адже 23 листопада 1916 р. на VI чергових Вінницьких повітових земських зборах було винесено на обговорення пропозицію гласних І. Лозинського та М. Василевського «Про створення в м. Вінниця музею і Товариства ревнителів збереження культурно-історичних пам'яток». Збори, відповідно до висновків комісії з координації освіти, постановили асигнувати управі 200 крб засновникам Товариства, відпрацювати його статут, звернутись до Вінницької міської управи з проханням взяти участь у створенні музею тощо. Планувалося, що музей на першому етапі своєї діяльності в першу чергу буде займатись комплектуванням колекції [8, арк. 162 – 163].

Отець Іоанн Шипович (1857 – 1936), подільський краєзнавець і громадський діяч, 1915 р.

Засновниками та активістами Товариства стали представники місцевої інтелігенції: голова правління суддя Володимир Ващенко, земський музейник з Кам'янця Юрій (Георгій) Александрович, історик Микола Білінський, ієрей і краєзнавець Іван Шипович, судовий слідчий Дмитро Грепачевський та інші [2, с. 10].

Революційні події 1917 р. ускладнили справу створення стаціонарного музею, але не зняли її з порядку денного мистецького життя Вінниці. У квітні 1917 р. було зареєстровано Статут Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток, що передбачав утворення «Подільського обласного художньо-промислового і наукового музею у місті Вінниці Подільської губернії», де зберігались би рухомі пам'ятки старовини та мистецтва. А 18 травня секретар Товариства Юрій Александрович звернувся до Вінницького міського голови І. С. Олтаржевського з проханням надати приміщення для улаштування виставкового центру. Міська управа погодила безкоштовне виділення кімнати у єзуїтському монастирському комплексі XVII ст. «під кабінет-комору музею» [6, арк. 1]. Звичайно така «комора», що до того ж перебувала в аварійному стані, для повноцінної експозиції пристосована не була.

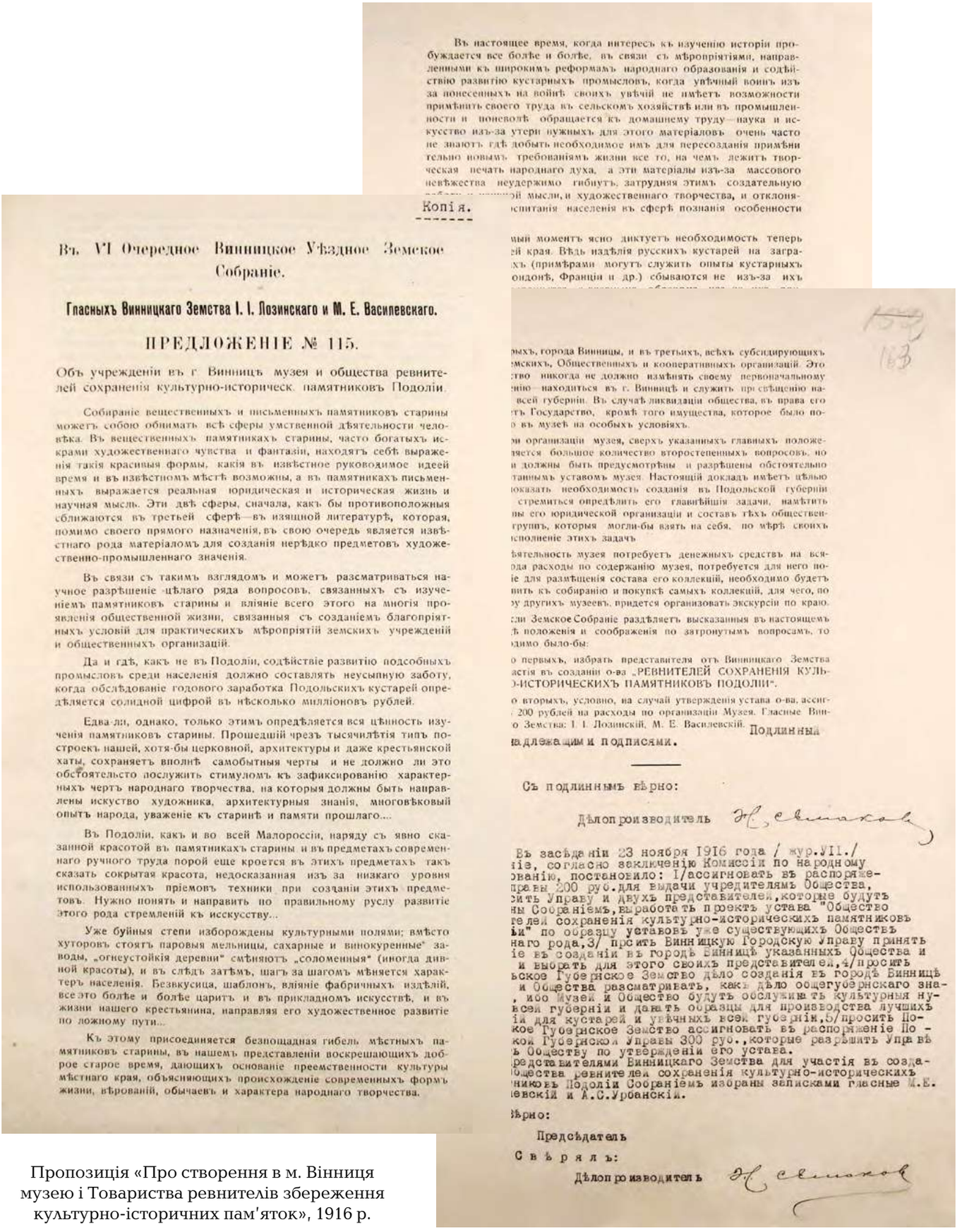

Въ настоящее время, когда интересъ къ изученію исторіи пробуждается все болѣе и болѣе, въ связи съ мѣропріятіями, направленными къ широкимъ реформамъ народнаго образованія и содѣйствію развитію кустарныхъ промысловъ, когда увѣчный воинъ изъ за понесенныхъ на войнѣ своихъ увѣчій не имѣетъ возможности примѣнить своего труда въ сельскомъ хозяйствѣ или въ промышленности и поневолѣ обращается къ домашнему труду—наука и искусство изъ-за утери нужныхъ для этого матеріаловъ очень часто не знаютъ гдѣ добыть необходимое имъ для пересозданія примѣнительно новымъ требованіямъ жизни все то, на чемъ лежитъ творческая печать народнаго духа, а эти матеріалы изъ-за массового невѣжества неудержимо гибнутъ, затрудняя этимъ создательную

Копія.

Въ VI Очередное Винницкое Уѣздное Земское Собраніе.

Гласныхъ Винницкаго Земства І. І. Лозинскаго и М. Е. Василевскаго.

ПРЕДЛОЖЕНІЕ № 115.

Объ учрежденіи въ г. Винницѣ музея и общества ревнителей сохраненія культурно-историческ. памятниковъ Подоліи.

Собираніе вещественныхъ и письменныхъ памятниковъ старины можетъ собою обнимать всѣ сферы умственной дѣятельности человѣка. Въ вещественныхъ памятникахъ старины, часто богатыхъ искрами художественнаго чувства и фантазіи, находятъ себѣ выраженія такія красивыя формы, какія въ извѣстное руководимое идеей время и въ извѣстномъ мѣстѣ возможны, а въ памятникахъ письменныхъ выражается реальная юридическая и историческая жизнь и научная мысль. Эти двѣ сферы, сначала, какъ бы противоположныя сближаются въ третьей сферѣ—въ изящной литературѣ, которая, помимо своего прямого назначенія, въ свою очередь является извѣстнаго рода матеріаломъ для созданія нерѣдко предметовъ художественно-промышленнаго значенія.

Въ связи съ такимъ взглядомъ и можетъ разсматриваться научное разрѣшеніе цѣлаго ряда вопросовъ, связанныхъ съ изученіемъ памятниковъ старины и вліяніе всего этого на многія проявленія общественной жизни, связанныя съ созданіемъ благопріятныхъ условій для практическихъ мѣропріятій земскихъ учрежденій и общественныхъ организацій.

Да и гдѣ, какъ не въ Подоліи, содѣйствіе развитію подсобныхъ промысловъ среди населенія должно составлять неусыпную заботу, когда обслѣдованіе годового заработка Подольскихъ кустарей опредѣляется солидной цифрой въ нѣсколько милліоновъ рублей.

Едва-ли, однако, только этимъ опредѣляется вся цѣнность изученія памятниковъ старины. Прошедшій чрезъ тысячилѣтія типъ построекъ нашей, хотя-бы церковной, архитектуры и даже крестьянской хаты, сохраняетъ вполнѣ самобытныя черты и не должно ли это обстоятельсто послужить стимуломъ къ зафиксированію характерныхъ чертъ народнаго творчества, на которыя должны быть направлены искуство художника, архитектурныя знанія, многовѣковый опытъ народа, уваженіе къ старинѣ и памяти прошлаго...

Въ Подоліи, какъ и во всей Малороссіи, наряду съ явно сказанной красотой въ памятникахъ старины и въ предметахъ современнаго ручного труда порой еще кроется въ этихъ предметахъ такъ сказать сокрытая красота, недосказанная изъ за низкаго уровня использованныхъ пріемовъ техники при созданіи этихъ предметовъ. Нужно понять и направить по правильному руслу развитіе этого рода стремленій къ искусству...

Уже буйныя степи изборождены культурными полями; вмѣсто хуторовъ стоятъ паровыя мельницы, сахарные и винокуренные заводы, „огнеустойкія деревни" смѣняютъ „соломенныя" (иногда дивной красоты), и въ слѣдъ затѣмъ, шагъ за шагомъ мѣняется характеръ населенія. Безвкусица, шаблонъ, вліяніе фабричныхъ издѣлій, все это болѣе и болѣе царитъ и въ прикладномъ искусствѣ, и въ жизни нашего крестьянина, направляя его художественное развитіе по ложному пути...

Къ этому присоединяется безпощадная гибель мѣстныхъ памятниковъ старины, въ нашемъ представленіи воскрешающихъ доброе старое время, дающихъ основаніе преемственности культуры мѣстнаго края, объясняющихъ происхожденіе современныхъ формъ жизни, вѣрованій, обычаевъ и характера народнаго творчества.

мыхъ, города Винницы, и въ третьихъ, всѣхъ субсидирующихъ
мскихъ, Общественныхъ и кооперативныхъ организацій. Это
ство никогда не должно измѣнять своему первоначальному
нію находиться въ г. Винницѣ и служить при съѣзженію на-
всей губерніи. Въ случаѣ ликвидаціи общества, въ права его
ть Государство, кромѣ того имущества, которое было по-
о въ музей на особыхъ условіяхъ.

ми организаціи музея, сверхъ указанныхъ главныхъ положе-
ляется большое количество второстепенныхъ вопросовъ, но
и должны быть предусмотрѣны и разрѣшены обстоятельно
танымъ уставомъ музея. Настоящій докладъ имѣетъ цѣлью
оказать необходимость созданія въ Подольской губерніи
стремиться опредѣлить его главнѣйшія задачи, намѣтить
ны его юридической организаціи и составъ тѣхъ обществен-
группъ, которыя могли-бы взять на себя, по мѣрѣ своихъ
исполненіе этихъ задачъ

ѣятельность музея потребуетъ денежныхъ средствъ на вся-
ода расходы по содержанію музея, потребуется для него по-
ie для размѣщенія состава его коллекцій, необходимо будетъ
нить къ собиранію и покупкѣ самыхъ коллекцій, для чего, по
у другихъ музеевъ, придется организовать экскурсіи по краю.

сли Земское Собраніе раздѣляетъ высказанныя въ настоящемъ
ѣ положенія и соображенія по затронутымъ вопросамъ, то
одимо было-бы:

о первыхъ, избрать представителя отъ Винницкаго Земства
астія въ созданіи о-ва „РЕВНИТЕЛЕЙ СОХРАНЕНІЯ КУЛЬ-
О-ИСТОРИЧЕСКИХЪ ПАМЯТНИКОВЪ ПОДОЛІИ".

о вторыхъ, условно, на случай утвержденія устава о-ва, ассиг-
200 рублей на расходы по организаціи Музея. Гласные Вин-
о Земства: І. І. Лозинскій, М. Е. Василевскій.

Подлинныя надлежащими подписями.

Съ подлиннымъ вѣрно:

Дѣлопроизводитель

Въ засѣданіи 23 ноября 1916 года / жур.VII./
ія, согласно заключенію Комиссіи по народному
ованію, постановило: 1/ассигновать въ распоряже-
правы 200 руб.для выдачи учредителямъ Общества,
ить Управу и двухъ представителей,которые будутъ
ны Собраніемъ,выработать проектъ устава "Общество
телей сохраненія культурно-историческихъ памятниковъ
ьи" по образцу уставовъ уже существующихъ Обществъ
наго рода,3/ просить Винницкую Городскую Управу принять
ie въ созданіи въ городѣ Винницѣ указанныхъ Общества и
и выборать для этого своихъ представителей,4/просить
ьское Губернское Земство дѣло созданія въ городѣ Винницѣ
и Общества разсматривать, какъ дѣло общегубернскаго зна-
, ибо Музей и Общество будутъ обслуживать культурныя ну-
всей губерніи и дать образцы для производства лучшихъ
ій для кустарей и увѣчныхъ всей губерніи,5/просить По-
кое Губернское Земство ассигновать въ распоряженіе По -
кой Губернской Управы 300 руб.,которые разрѣшить Упра вѣ
ъ Обществу по утвержденіи его устава.
редставителями Винницкаго Земства для участія въ созда-
Общества ревнителей сохраненія культурно-историческихъ
никовъ Подоліи Собраніемъ избраны записками гласные М.Е.
евскій и А.С.Урбанскій.

Вѣрно:

Предсѣдатель

Сверялъ:

Дѣлопроизводитель

Пропозиція «Про створення в м. Вінниця музею і Товариства ревнителів збереження культурно-історичних пам'яток», 1916 р.

З осені 1917 р. Товариство розпочало методичну й цілеспрямовану роботу зі створення музею, який планувався за зразком Київського художньо-промислового і наукового музею в складі художньо-промислового, художнього, археологічного, історичного, нумізматичного, етнографічного відділів і бібліотеки.

Ідея організації музею у Вінниці зустріла всебічну підтримку з боку Подільського губерніального, повітових земств, губернської кооперації та міського самоврядування. Низка губерніальних та повітових вчительських з'їздів винесли постанови про бажання і необхідність утворити музей у Вінниці. Перший з'їзд вільного православного українського духовенства постановив передати Товариству пам'ятки старовини, що зберігалися у церквах Подільської єпархії [44, арк. 33—35]. Створенню закладу сприяв і відділ «Музеїв і охорони пам'яток старовини й мистецтва» Генерального секретаріату народної освіти українського уряду. Зокрема, план його діяльності, поданий у жовтні 1917 р., включав заснування нового музею у Вінниці [5].

Не зважаючи на відсутність належної зали для експозиції, крім уже згадуваної «комори», Товариству вдалося провести чималу роботу. В одному етнографічному відділі станом на кінець 1917 р. нараховувалося понад 3 000 експонатів. Колекцію поповнили добровільно передані матеріали евакуйованого з Кам'янця-Подільського культурно-історичного відділу «Музею Подільської губернії» при Подільському губернському земському зібранні, старі справи архіву губернської управи (у тому числі ремісничий архів XVII—XIX ст.), низка предметів церковних старожитностей [31]. Також до музею надійшли експонати Товариства сільського господарства, місцевої «Просвіти», археологічної збірки І. Шиповича, націоналізовані мистецькі скарби з поміщицьких садиб. Було сформовано солідну бібліотеку наукових видань.

Навесні 1918 р. «Подільський обласний художньо-промисловий і науковий музей» мав у власному розпорядженні фонди, вартість яких, за найскромнішими підрахунками, сягала 100 тис. крб [9, арк. 83].

№ 3 ИЗВѢСТІЯ Винницкой Городской Думы 3

ХРОНИКА.

Къ открытію музея въ Винницѣ.

Организуемый въ г. Винницѣ подольскій областной художественно-промышленный и научный музей изъ отдѣловъ: художественно промышленнаго, художественнаго, археологическаго, нумизматическаго, этнографическаго и библіотеки интенсивно пополняется все новыми коллекціями, хотя, правда, и не въ одинаковой степени продуктивно для всѣхъ музейныхъ отдѣловъ. Въ настоящее время изъ всѣхъ отдѣловъ музея наиболѣе полнымъ слѣдуетъ считать отдѣлъ этнографическій, гдѣ насчитывается вѣроятно не менѣе 3000 номеровъ различныхъ предметовъ, рисующихъ народную жизнь Подоліи. Такое большое расширеніе состава коллекціи даннаго отдѣла обязано тому обстоятельству, что минувшее Подольское Губернское Земское Собраніе передало открываемому музею

До відкриття музею у Вінниці.
Вісті Вінницкої міської думи,
26 листопада 1917 р., № 3

У боротьбі за приміщення в Мурах

Господарська розруха, анархія та окупація не сприяли розвитку у Вінниці музейної справи. Більшовики, що зайняли Вінницю на початку 1918 р., виселили виставку з «комори» у Мурах, внаслідок чого колекція опинилася «розкиданою» у приватних квартирах, забитих шухлядах [9, арк. 84]. Тож не дивно, що знову постало першочерговим питання отримання належного приміщення для розміщення експозиції.

У квітні 1918 р. правління Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток звернулось до міської управи із заявою, в якій зазначалося, що Товариство володіє значними історичними цінностями, які, у зв'язку з відсутністю окремого приміщення, зберігаються у приватних квартирах, у тому ж документі висловлюється прохання надати під музей старовинну кам'яну будівлю, відому під назвою Мури[1] «на увесь час його існування в Вінниці» [10, арк. 15].

[1] Тут і надалі мова йде про будівлю поєзуїтського костьолу у Вінниці.

У приміщенні Мурів, про яке клопотало Товариство, на той час розташовувалися Казанська безпарафіяльна церква, три квартири та 4 класи початкової школи [6, арк. 4—6]. Також ця будівля вимагала певної перебудови та пристосування, що, відповідно до кошторису, складеного міським архітектором, потребувало понад 30 тис. крб [44, арк. 33—35].

Оскільки управа визнала подання Товариства щодо виділення приміщення в Мурах для облаштування музею таким, що «заслуговує на задоволення», дане питання 24 квітня 1918 р. було розглянуто на засіданні Вінницької міської думи. З виступу представника Товариства Ю. Александровича зрозуміло, що виникли проблеми з фінансуванням створення музею, а саме: земство асигнувало Товариству кошти, проте, не виплатило їх, Вінницька міська дума асигнувала 5000 крб, з яких отримано лише 2100 крб. У результаті, для ознайомлення з діяльністю Товариства та станом його колекції зокрема, було вирішено передати дане питання на розгляд культурно-просвітницькій комісії [9, арк. 82 зв.—84 зв.].

Поєзуїтський костьол. Поштова листівка поч. XX ст.

Після надання Товариством опису колекцій, 14 травня 1918 р. Вінницька міська дума у складі 29 гласних нарешті ухвалила рішення про передачу частини будівлі Мурів для влаштування музею. Для музею виділили три квартири, що займали на той час вчитель, священик та церковний староста, яким вирішено було надати «квартирні гроші» в сумі 75 крб в місяць кожному [9, арк. 95—97 зв.].

Саме від цієї дати йде відлік історії Вінницького обласного краєзнавчого музею.

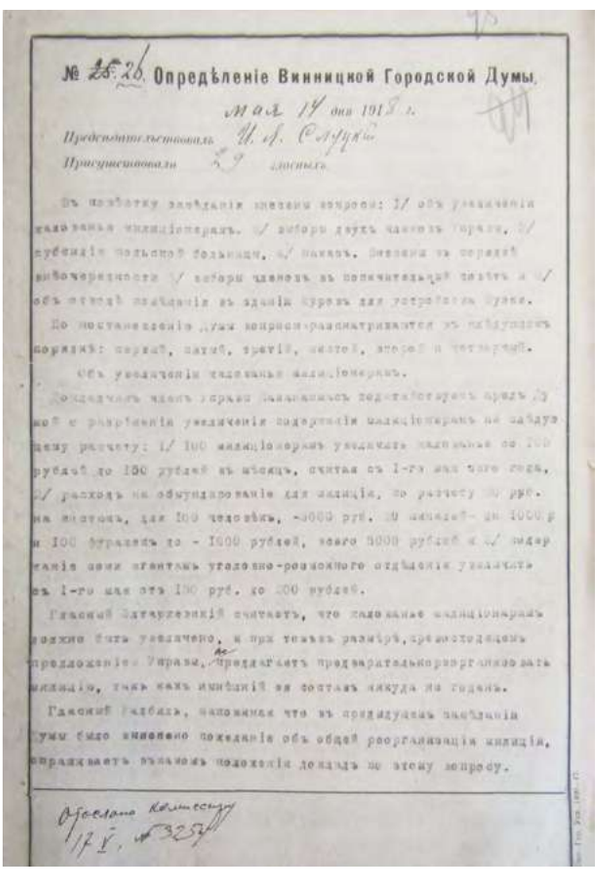
№ 28.26. Опредѣленіе Винницкой Городской Думы.

Мая 14 дня 1918 г.

Председательствовалъ

Присутствовали гласныхъ.

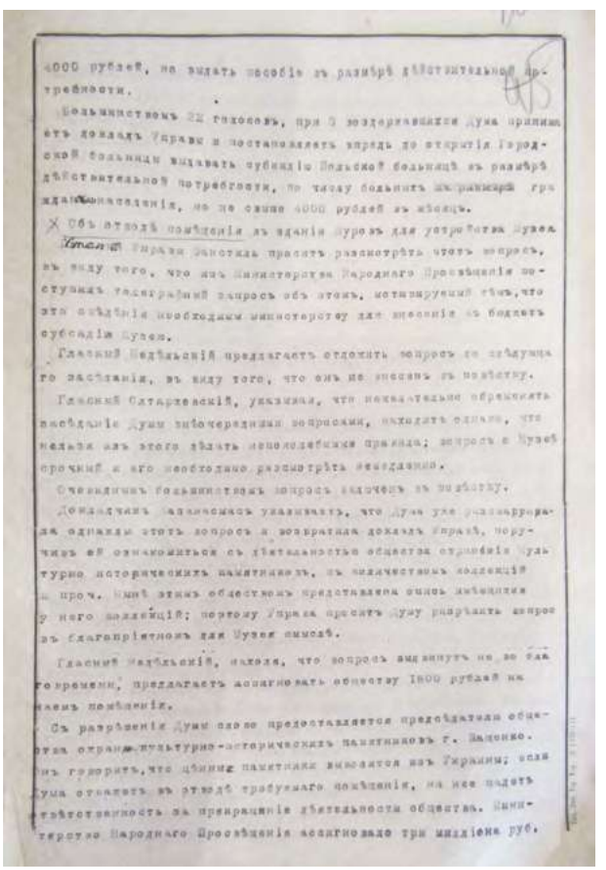
Рішення Вінницької міської думи від 14 травня 1918 р. про передачу будівлі Мурів для влаштування музею

Водночас у квітні 1918 р. ініціативна група Товариства надіслала листа до Міністерства народної освіти УНР, в якому аргументувала необхідність створення музею потребою у збереженні старовини — майна з розграбованих поміщицьких маєтків, закритих державних установ, ліквідованих архівів сільських церков. Особливий акцент автори документу робили на етнографію: «Сіра шинеля» вже покрила наше село. Треба збирати якомога інтенсивно усе, що є цікавого в народі. Як ми його не зберемо зараз, то вже здається так ніколи і не зберемо». У листі містилося прохання допомогти в отриманні асигнувань у сумі 30820 крб на пристосування приміщення під музей. І що цікаво — «усі державні асигнування на утворення музею у Вінниці просимо дати під умовою, що Вінницька дума уступить під музей то помешкання, про котре ми просимо». Загальну суму на створення музею оцінили у 100 тис. крб. Для переговорів у цій справі управа Товариства відрядила до Києва Юрія Семеновича Александровича та Олександра Калістратовича Бабенка. Їх делегували спільно з представниками Уряду розробити кошторис музею [44, арк. 33–35].

24 листопада 1918 р. управа звернулася до думи з проханням уповноважити її на передачу музею приміщень у будівлі Мурів: всієї підвальної частини, розташованої під Казанською церквою, сходових маршів на другий поверх з прилеглими приміщеннями та другого поверху будинку [6, арк. 4–6].

Виникла суттєва перешкода — на приміщення в Мурах були й інші претенденти. Ще близько 1911 р. тодішній Вінницький міський голова Микола Оводов порушив перед Правлячим синодом клопотання щодо поділу Подільської єпархії на дві самостійні — з кафедрою єпископа у м. Вінниця; розгляд звернення був відкладений, оскільки потребував подальшого доопрацювання в фінансовій частині.

У 1912 р. клопотання було порушено повторно, й 2 травня 1914 р. Вінницька міська дума постановила надати Вінницькому самостійному єпархіальному управлінню «кам'яну будівлю колишньої гімназії з церквою при ній». З певних причин, переважно законодавчого та фінансового характеру, синодальна Комісія зі створення нових єпархій визнала бажаним утворити у Вінниці вікаріатство.

І хоча реалізацію цього рішення було відкладено синодом на невизначений термін — постанову Вінницької міської думи від 14 травня 1918 р. щодо надання Товариству приміщення в Мурах під облаштування музею було оскаржено в Кам'янець-Подільському окружному суді гласним думи Недєльським, Вінницькими Казанським і Преображенським братствами тощо та опротестовано Подільським губернським старостою. Рішенням окружного суду 30 жовтня 1918 р. встановлено, що дума не мала повноважень відводити частину приміщень Мурів без згоди Подільського Єпархіального відомства, у володіння якого фактично вони були надані постановою від 2 травня 1914 р. На це рішення міська управа подала скаргу до Державного сенату[1] [10, арк. 14–16].

Попри судові ухвали, Рішенням Вінницької міської думи від 23 січня 1919 р. «Про передачу приміщення в Мурах Товариству охорони історичних пам'яток», постанову думи від 2 травня 1914 р. стосовно передачі Вінницькому самостійному єпархіальному управлінню і правлячому Вінницькою єпархією єпископу кам'яного будинку колишньої гімназії із службами, що належать місту, скасовано. Вказана будівля в Мурах, за винятком церкви та квартири священика, переходили в користування Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток для створення в ній музею. Передачу планувалося здійснювати поступово: негайно — всі вільні кімнати другого поверху, інші — до 1 травня 1919 р. Нижній поверх передати за вимогою Товариства, коли в цьому постане необхідність — «по мірі накопичення історичного матеріалу та розвитку Музею».

Ремонти та перебудови приміщення було вирішено здійснювати за рахунок Товариства та лише з дозволу відділу охорони пам'яток та мистецтва Міністерства народної освіти й за погодження міського управління [7, арк. 5; 10, арк. 13].

А вже 18 жовтня 1919 р. дума прийняла нову постанову: «Про зміну умов передачі приміщення Мурів Подільському товариству охорони культурно-історичних пам'яток», відповідно до якої Товариство отримувало центральну будівлю в Мурах разом з прилеглими господарськими спорудами, не виключаючи квартири священика і приміщення початкової школи. Останнє тимчасово залишалося за школою, доки міське самоуправління або Товариство не знайдуть іншого. Щодо квартири священика, то управа мала забезпечити його іншим житлом. Товариству надавався дозвіл користуватися прилеглим двором для облаштування квітників та газонів [10, арк. 48].

---

[1] З лютого 1919 р. — Генеральний суд УНР.

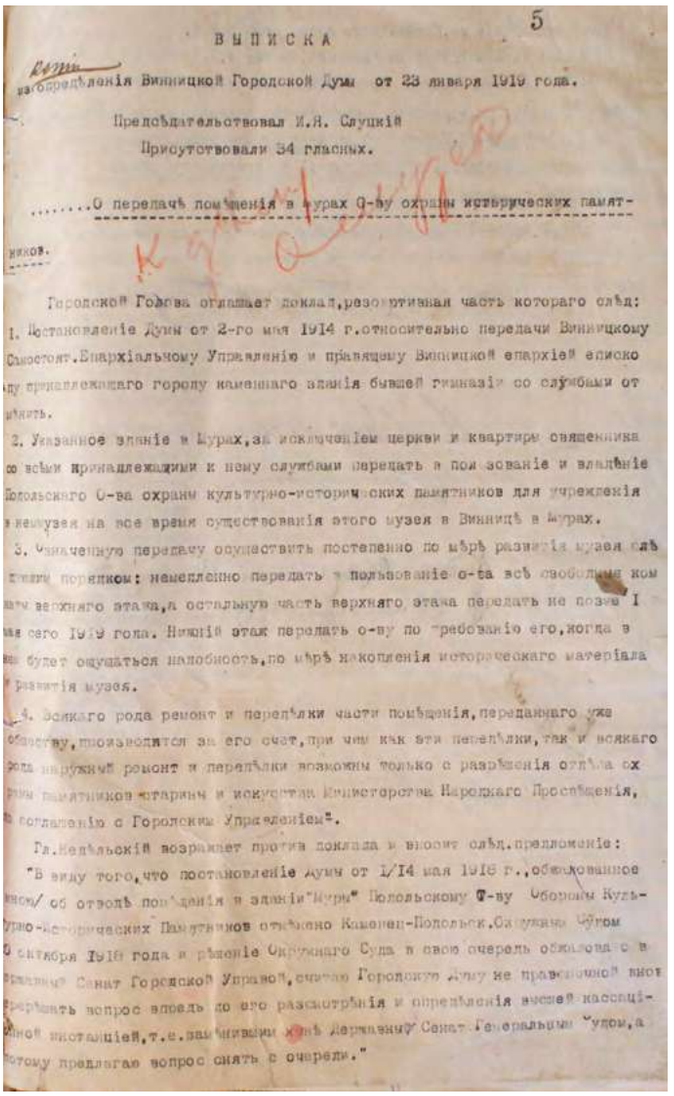

ВЫПИСКА

5

...из постановленія Винницкой Городской Думы от 23 января 1919 года.

Предсѣдательствовал И.Я. Слуцкій

Присутствовали 34 гласныхъ.

.....О передачѣ помѣщенія в Мурах О-ву охраны историческихъ памят-
никовъ.

Городской Головa оглашаетъ докладъ, резолютивная часть котораго слѣд:

1. Постановленіе Думы от 2-го мая 1914 г. относительно передачи Винницкому Самостоят. Епархіальному Управленію и правящему Винницкой епархіей еписко
пу принадлежащаго городу каменнаго зданія бывшей гимназіи со службами от
нять.

2. Указанное зданіе в Мурах, за исключеніемъ церкви и квартиры священника со всѣми принадлежащими к нему службами передать в пользованіе и владѣніе Подольскаго О-ва охраны культурно-историческихъ памятниковъ для учрежденія в немъ музея на все время существованія этого музея в Винницѣ в Мурах.

3. Означенную передачу осуществить постепенно по мѣрѣ развитія музея слѣ
дующимъ порядкомъ: немедленно передать в пользованіе О-ва всѣ свободныя ком
наты верхняго этажа, а остальную часть верхняго этажа передать не позже I
мая сего 1919 года. Нижній этажъ передать О-ву по требованію его, когда в
немъ будетъ ощущаться необходимость, по мѣрѣ накопленія историческаго матеріала
и развитія музея.

4. Всякаго рода ремонтъ и перепѣлки части помѣщенія, переданнаго уже
обществу, производятся за его счетъ, при чемъ какъ эти перепѣлки, такъ и всякаго
рода наружный ремонтъ и перепѣлки возможны только с разрѣшенія отдѣла ох
раны памятниковъ старины и искусствъ Министерства Народнаго Просвѣщенія,
по соглашенію с Городскимъ Управленіемъ".

Гл. Недѣльскій возражаетъ противъ доклада и вноситъ слѣд. предложеніе:

"В виду того, что постановленіе Думы от 1/14 мая 1916 г., обжалованное
нами/ об отводѣ помѣщенія в зданіи "Мури" Подольскому О-ву Охраны Куль-
турно-историческихъ Памятниковъ отмѣнено Каменец-Подольск. Окружнымъ Судомъ
6 октября 1916 года и рѣшеніе Окружнаго Суда в свою очередь обжаловано в
Правящій Сенатъ Горнской Управой, считаю Городскую Думу не правомочной внот
рѣшать вопросъ впредь до его разсмотрѣнія и опредѣленія высшей кассаціи-
онной инстанціей, т.е. законнымъ хранителемъ Государственнаго Сената Генеральнымъ Судомъ, а
потому предлагаю вопросъ снять с очереди."

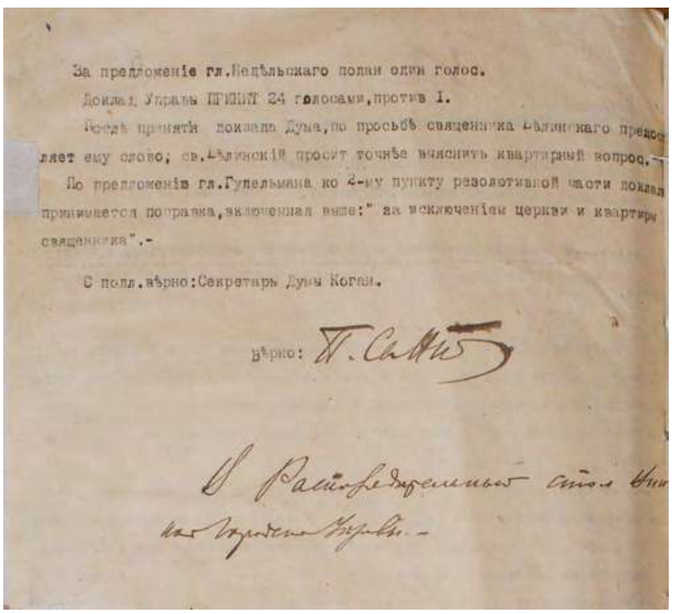

За предложеніе гл. Недѣльскаго подали одинъ голосъ.

Докладъ Управы ПРИНЯТЪ 34 голосами, противъ 1.

Затѣмъ принятъ докладъ Думы, по просьбѣ священника Ѣлинскаго предсѣ
датель предоставляетъ ему слово; св. Ѣлинскій проситъ точнѣе выяснить квартирный вопросъ.

По предложенію гл. Гупельмана ко 2-му пункту резолютивной части доклад
принимается поправка, заключающая въ себѣ: " за исключеніемъ церкви и квартиры
священника".-

С подл. вѣрно: Секретарь Думы Коган.

Вѣрно:

Виписка з рішення Вінницької міської думи
від 23 січня 2019 р. про передачу приміщення в Мурах
Товариству охорони культурно-історичних пам'яток

Але попри усі юридичні колізії та судові суперечки музей залишався без приміщення, у той час, як Подільські губерніальні й повітові земства, Міністерство народної освіти УНР були готові надати музею фінансову підтримку лише за умови передачі під музей приміщення в Мурах. Зокрема, в листі Головного управління мистецтва і національної культури Міністерства народної освіти до Міністерства внутрішніх справ від 3 вересня 1919 р. зазначається:

> [...] тимчасово одмовити Вінницькій міській управі в грошовій позичці є необхідним через те, що таким способом, здається, тільки і можна вплинути на цю управу аби вона більше дбала про освіту населення. [...] Тож без примушення управа не передасть під музей Подільському товариству охорони культурно-історичних пам'яток будинку «Мури», незважаючи навіть на те, що про це в сей час окремим листом просила міського голову ДИРЕКТОРІЯ і що передача цього будинку зазначеному Товариству є ухвалена Вінницькою міською думою від 23 січня 1919 р. Між тим без цього будинку Міністерство освіти не може проводити збирання до купи в одне місце усього архівного матеріалу цілої половини Поділля, позаяк єдине підходяще для цього місце є тільки будинок «Мури». Перевести школи в інше помешкання, більш для цього підходяще, а також передати будинок під музей, на що уже є постанова думи, займає приблизно часу не більше 2-3 днів, аби тільки з боку управи була охота це зробити. Того Міністерство освіти просить в другий раз Міністерство справ внутрішніх затримати позичку Вінницькій управі, аби вона за 2-3 дні зробила те, чого не хоче робити з самого початку революції [7, арк. 47].

Дещо про Мури та діяльність комісії Міністерства освіти УНР у справі передачі їх під музей

Щоб пришвидшити процес створення музею, найбільшою проблемою якого виявилося питання власності Мурів, у вересні 1919 р. було створено «Комісію у справі передачі Мурів під музей Міністерства освіти УНР», яку уряд відрядив до Вінниці. До складу комісії увійшли: професор мистецтва Київського державного університету Йосип Пеленський, художник-архітектор Мартин Мушинський, керівник архівно-музейного відділу Подільської губернської народної управи Юрій Александрович, а також представники Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток Модест Одинцов, Вінницької міської управи — Володимир Дудич тощо. Написати історію Мурів було доручено голові Комісії професору Й. Пеленському, а скласти план приміщень, які планувалося передати під музей, кошторис на ремонт та перебудову будівлі — члену комісії, художнику-архітектору М. Мушинському [7, арк. 22, 30].

У Державному архіві Вінницької області збереглися протоколи засідань Комісії, доповідні від завідуючого та вчителів початкової школи в Мурах, що містять цінну інформацію про діяльність самої Комісії та досить детальний опис комплексу Мурів, зокрема, старовинної будівлі, про яку йде мова, станом на 1919 р. А оскільки історія музею нерозривно пов'язана з історією цієї архітектурної перлини Вінниці, варто приділити їй певну увагу.

Як свідчать документи, у головному корпусі в 1919 р. містилися: безпарафіяльна Казанська церква, школи, квартири, установи. Зокрема, на другому поверсі розташовувалися квартири священика Казанської церкви Павла Білінського (5 кімнат), вчителя гімназії Михайла Кашинського (3 кімнати), регента (1 кімната), в 4 кімнатах знаходилася українська народна школа для дівчаток та хлопчиків. Перший поверх був зайнятий під квартиру народного вчителя Власенка, аптечний склад, столярну майстерню, майно Державного військового архіву, учительську кімнату тощо. Стан самої будівлі на той час був не найкращим: вона потребувала негайного ремонту, зокрема, виведення грибка, ремонту дахів, ринв, встановлення шибок у вікнах та ін. [7, арк. 29, 35—37].

Катастрофічна склалася ситуація з дотриманням норм елементарної гігієни: «Вихідник уявляє з себе великий резервуар брудної, змішаної з калом та мочою води, котра, пробивалась через грубезні стіни Мурів вихідника, розмочуючи їх, утворюючи сморід та розливаючись по подвір'ю та коридорах» [7, арк. 32—33].

Після прочитання доповідної членів педагогічної ради початкової школи на чолі з директором, уява змальовує досить похмуру картину.

Чавунні сходи на хори Казанського собору. Ймовірно, поч. XX ст. Світлина Лещенка, серпень 1973 р.

> Будинок школи «Старі Мури» зовсім не відповідає вимогам елементарної педагогіки, гігієни та естетики. [...] З болем в серці зазначаємо, що в такім гарнім місті як Вінниця, в самому її осередку існує така пляма, де ростуть 400 дітей біднішого населення міста. До цієї школи стягаються майже на протязі трьох років мешканці тимчасово: то солдати, то охранники, то різні військові інституції. Гостять постояльці. Зараз в «Старих Мурах» проживають і базисний військовий аптечний склеп, історичний окружний архів, квартири священика, титаря, регента, сторожа Казанської церкви, тут майстерня. На подвір'ї «Мурів» — біржа праці, друкарня, редакція часопису, харчівня і ін. Встановлені публічні вихідники, вигрібні ями, конюшні, хліви, склепи. Діти задихаються від смороду на дворі. А в стінах школи порох і затхле повітря. [...] Товстенні стіни вогкі від

протікання води через дах, в трьох місцях прострілений гарматними знаряддями в 1917 р. Ріки течуть в дощ зі стелі по стінах на клас. Вікна не пристають, двері кепсько зачиняються, вітер гуляє зимою по коридорах. Паливо не зігріває товстенних стін зимою і мороз пробирає часами школу наскрізь. В сусідстві з мешканцями «Мурів» теж буває не краще. Через один із класів переносять кухонні речі, переходять мешканці і т. ін. Внутрішні клозети забруднені і забиті, користуватися ними не можна. Роздягатись на коридорах не можна, бо страшенний холод зимою. Діти мусять сидіти в класах в теплій одежі, а учителям треба не скидати в добу навчання теплої одежі від осені до весни [7, арк. 34].

Тож відповідно висновків та пропозицій Комісії, пристосування будинку під музей вимагало проведення низки значних будівельних робіт: перебудувати вхід до вежі та розмістити у ній вестибюль, який би мав скляний дах для освітлення; облаштувати вхід з вежі до сутеренів; в сутеренах закласти стіни між стовпами та розмістити гардероб; закрити вхід до ризниці з коридору та утворити його з двору; облаштувати центральне опалення; встановити в підвалах й частково коридорах плиткову підлогу та навіть на випадок необхідності розширення музею надбудувати один поверх над правим одноповерховим крилом будинку [7, арк. 29, 35–37].

Зміна влади в країні завадила уряду Директорії втілити у життя план з надання будівлі в Мурах під музей. У березні 1919 р. Вінницю знову зайняли більшовики, у яких були власні плани на виділені під експозицію кімнати, тож Музей вкотре залишився без приміщення. Наказом Подільського губревкому від 23 вересня 1920 р. головний корпус Мурів передано губернському архівному управлінню та Вінницькій філії Всенародної Бібліотеки при УАН [29, с. 287].

«Народний музей» у Вінниці

Справа створення повноцінного музею знову була згорнута: спочатку — внаслідок судової тяганини з власниками окремих приміщень Мурів, а потім — більшовицької окупації. З приходом радянської влади 1919 р.[1] почалася націоналізація майна, яке залишилося без власників. Тому з метою збереження приватних колекцій у 4-х кімнатах квартири члена Товариства, вчителя малювання Вінницького реального училища В'ячеслава Федоровича Коренєва у будинку лікаря К. Вілінського (нині вул. Грушевського, 30) 5 травня 1919 р. відкрито так званий «Народний музей» [16, арк. 32; 27, арк. 82].

В'ячеслав Коренєв (1868–1928?) — директор музею у 1918–1919 рр., 1915 р.

Натан Альтман. Вінниця в шаржах. Вип. II. Автогравюри. 1912 р.

Директором став Коренєв, а на посаду заступника та експерта запрошено одного з фундаторів музею — юриста за фахом, колекціонера, знавця мистецтв, Густава Вальдемаровича Брілінга. Розпочалося швидке поповнення колекції. Зі спогадів сина Г. Брілінга Георгія:

[1] 18 березня 1919 р. Вінницю захоплено Богунським і Таращанським полками зі складу 1-ї Української радянської дивізії, якою командував М. Щорс.

Уже в апреле месяце комната №7 была буквально забита вещами. Как они попадали в музей? Знаю, что кое-что привозилось из ЧК и каких-то складов реквизированного имущества. И Коренев, и отец, кроме того, где-то отбирали для музея экспонаты. Вскоре вещами была завалена и комната №6. В спешном порядке все это развешивалось и расставлялось. Началом музея и были эти две комнаты №6 и №7. В зале у стен были расставлены 12 кожаных кореневских стульев, стены увешаны картинами. В общем, это была, скорее всего, картинная галерея. В комнате №6 находились фарфор, бронза, немного инкрустированной мебели (шкафы, шифоньерки и т. п.). К музею отнесли комнаты № 1 (кабинет Коренева) и № 2 (библиотека), но эти комнаты оставались такими, какими были в квартире Коренева. В кабинете стояла кореневская дубовая мебель в старорусском стиле, сохранившаяся в музее до сего дня. В этой комнате разместилась канцелярия музея. Коренев оставил за собой комнату № 3 (столовую) и № 5. [...] В таком виде, т. е. в 4-х комнатах, и был 5 мая 1919 года открыт музей [28, арк. 52 зв. — 53].

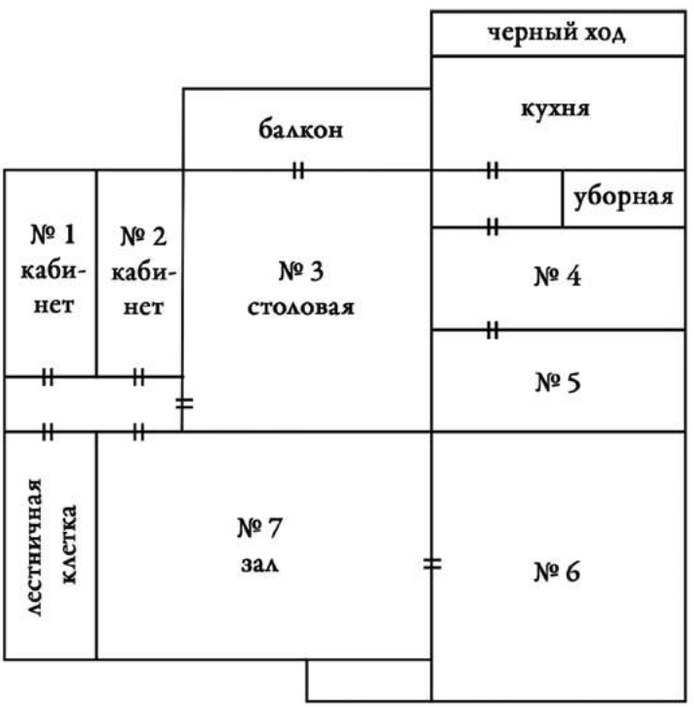

План квартири Вілінського на другому поверсі, де мешкала родина Коренєвих, поч. XX ст.

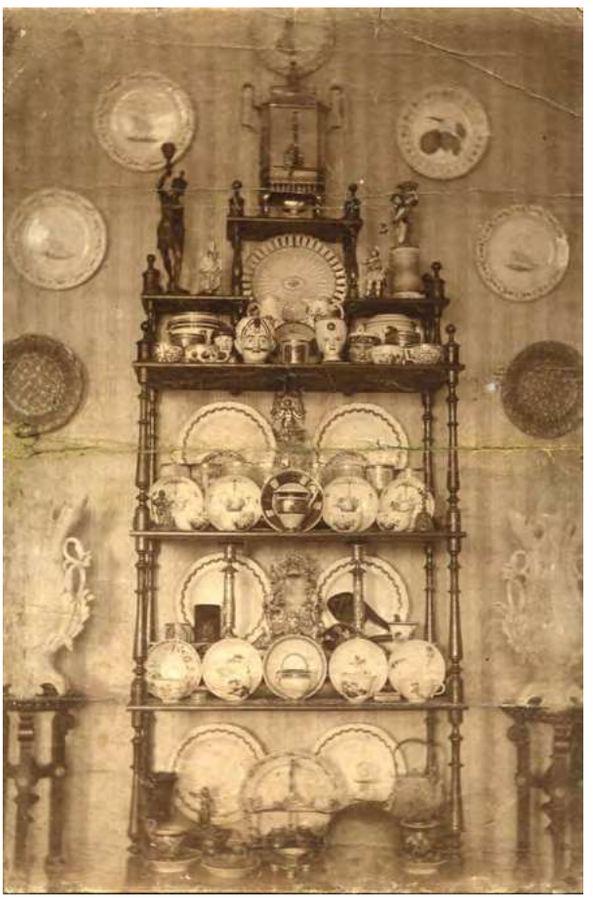

Домашня колекція фарфору Брілінгів, 1911 — 1912 рр. Світлина з альбому Брілінгів

Перші кроки у побудові музею та формуванні його колекції відбувалися у складних умовах, адже наш край став одним із центрів Української революції 1917 — 1921 рр. Зокрема, у II половині жовтня 1919 р. наступ на Поділля почала Добровольча (Біла) армія під командуванням А. Денікіна. Українська Галицька Армія, що протистояла їй в умовах епідемії тифу, гострої нестачі боєприпасів, продовольства, одягу й медикаментів, на початку листопада 1919 р. змушена була укласти з Добрармією сепаратний договір. Під контроль «білих» відійшла і Вінниця. Однак уже в ніч на 25 грудня 1919 р. місто залишила Добрармія, а 30 — 31 грудня — боєздатні частини УГА.

Незадовго до відступу денікінців до Одеси виїхав, а пізніше емігрував до Болгарії, м. Варну, один з фундаторів «Народного музею» В. Коренєв. Турбота про збереження музейної колекції лягла на плечі Г. Брілінга, який у революційному вирі разом з синами зумів врятувати культурні цінності, що тепер ста-

новлять гордість Вінницького обласного краєзнавчого музею. Так до Військово-похідної Канцелярії Головного отамана військ УНР С. Петлюри, що у травні-червні 1920 р. розташовувалася в садибі Львовича (нині вул. Петлюри, м. Вінниця), з музею для створення необхідної обстановки забрали все, що вважали за потрібне: килими, картини, фарфор тощо. І ось, коли армія УНР розпочала відступ з міста, Густав Брілінг разом з синами Володимиром та Валентином здійснив справжню спецоперацію з повернення музейних предметів [28, арк. 55 зв. — 59].

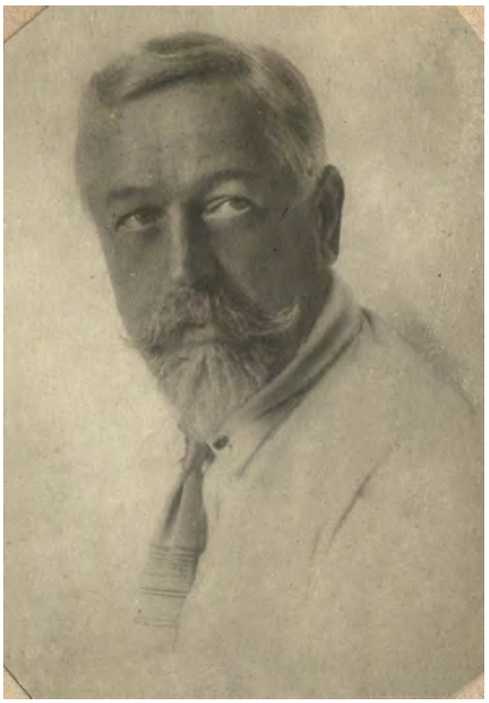

Густав Брілінг (1867 — 1941) — один із засновників музею, його директор у 1919 — 1920, 1923 — 1932 рр. Світлина з альбому Брілінгів

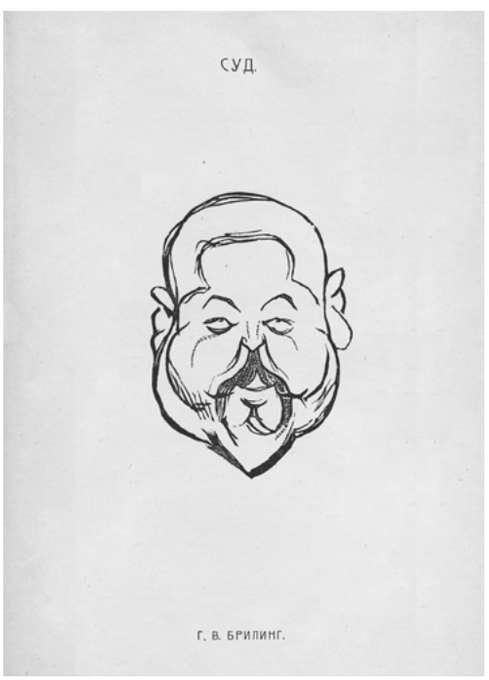

Натан Альтман. Вінниця в шаржах. Вип. II. Автогравюри. 1912 р.

Футбольна команда Вінницького союзу цукроварів «Дробилка», 1924 р. Фотокопія з альбому Брілінгів. В 1-му ряду знизу, 1-ий зліва — Володимир Брілінг; в 3-му ряду 1-ий справа — Георгій Брілінг

Колишній особняк Боруха Львовича

Після нетривалого перебування польсько-українських військ у Вінниці (травень—червень 1920 р.), коли колекція Товариства була значною мірою розграбована, а зі збірки «Народного музею» колишні власники — польські поміщики — вивезли цінні експонати, збірки музею та Товариства збереження культурно-історичних пам'яток вдалося певною мірою об'єднати.

> В июле месяце 1920 года музей вступил в период мирного существования, нарушенного только в 1941—1944 годах. [...] Музей вновь был открыт, но уже ободранный, жалкий. Нужно было начинать с его пополнения.
>
> В это время активно помогал работе музея Ю. С. Александрович, который некоторое время и жил в помещении музея. Он передал музею немало интересных вещей — вышивок, полотенец, рубах, — а также большую коллекцию цеховых атрибутов (знамен, цеховых знаков, нагаек и т. п.), много интересных фотографий, характеризующих кустарные промыслы и этнографию Подолии [28, арк. 59 зв.].

Саме цей факт формування єдиної колекції з двох збірок символізує спадковість усіх наступних структур Вінницького краєзнавчого музею (яку б назву він не носив) з музеєм Товариства збереження культурно-історичних пам'яток, що так і не розгорнув власну роботу на повну потужність, але зумів створити початкову фондову збірку.

Надалі першочерговим завданням стало поповнення музейної колекції. Така нагода видалася у вересні 1920 р., коли Ю. Александровича було відряджено до палацу М. Щербатової[1] у Немирові. На час його приїзду палац був під наглядом коменданта, також там розташовувалися кавалерійський загін та різні військові частини, що надзвичайно ускладнювало, а інколи і унеможливлювало забезпечення збереженості майна [15, арк. 134—135], на упаковку якого знадобилося майже 2 місяці.

Княгиня Марія Щербатова,
худ. Олександр Соколов, 1886 р.
З колекції Вінницького
обласного краєзнавчого музею

Військові і сестри-жалібниці зі шпиталю, влаштованого під час
Першої світової війни Марією Щербатовою в палаці.
В центрі стоїть Олександра Щербатова. Світлина з альбому Брілінгів

На момент передачі майна палац знаходився в розпорядженні агрономічного училища. Через військову ситуацію Юрій Семенович зумів вивезти лише частину палацових колекцій, решту було розміщено у Немирівському жіночому монастирі та на складі місцевого сільськогосподарського союзу кооперативів «Господарсоюз». До Вінниці увесь цей «скарб» (25 ящиків з картинами, 124 ящики

[1] У січні 1920 р. всю родину Щербатових було розстріляно: Марію Григорівну, її доньку Олександру, а згодом сина Володимира.

з книгами, газетами, архівними матеріалами, 17 одиниць меблів) був відправлений працівниками губполітпросвіти залізницею декількома партіями впродовж лютого — квітня 1921 р. [14, арк. 312 — 318].

Музею були передані художні цінності, що на той час склали його основу, частина книг та меблів. З-поміж картин — родинні портрети Потоцьких, картини пензлів І. Рєпіна, І. Крамського, О. Кіпренського, К. Брюллова та І. Айвазовського. Скульптура, кераміка, бронза тощо надійшли до збірки в лютому 1924 р. та навіть 1927 р. [28, арк. 67 — 69, 130 зв.].

Появу «Народного музею» сприймали дещо вороже через його «більшовицьке походження» та навіть національність його засновників. А активні члени Товариства на чолі з його головою у 1917 — 1921 рр. Ю. Александровичем продовжили боротьбу за створення академічного «Музею Подільського краю Української Академії наук». Навіть наприкінці літа — восени 1920 р. Юрій Семенович прагнув отримати для нього цей статус [38, с. 9].

Портрет Г. С. Строганова, худ. Іван Крамський, 1874 р. Картина з палацу М. Щербатової у Немирові. Нині — в колекції Вінницького обласного художнього музею

Науковцем було розроблено проект «Статуту Вінницького музею Подільського краю Української Академії наук», відповідно якого заклад мав складатися з наступних відділів: а) природно-історичного (ботанічний, зоологічний, геологічний, кліматологічний, фізико-географічний); б) демографічного (антропологічний, демографічний у вузькому значенні цього слова, етнографічний); в) культурно-історичного (археологічний, історичний, нумізматичний, народного мистецтва, мистецької промисловості); г) економічного відділу (сільськогосподарський та хліборобський, великої видобувної промисловості, дрібної оброблювальної (кустарної) та видобувної промисловості, кооперативний) [11, арк. 140].

У доповіді Подільського губерніального архівного управління за підписом Ю. Александровича від 9 червня 1921 р. зазначалося, що «у Вінниці існує так званий народний музей, в якому, до речі кажучи, нічого народного немає і який складається переважно з експонатів мистецьких і очевидно має на меті художню освіту населення» й доводилася необхідність створення наукового музею колегіальної форми правління, до якої б увійшли представники всіх державних установ, кооперативних і громадських організацій: «Наш край повинен бути культурною стороною і нам треба утворювати вогнища культурні, принаймні такої сили, як це є на Московщині. Але наш край має більше цікавого матеріалу, хоч і сирого, неопрацьованого, як Московщина, бо культура у нас зав'язалась раніше, ніж у них. Треба тільки ці матеріали зібрати до купи та опрацювати» [17, арк. 195 — 198]. Проте цим планам не судилося реалізуватися. У вересні — жовтні 1923 р. Юрій Семенович переїхав до Києва, де брав участь у створенні Київського сільськогосподарського музею та Постійно-виборчо-показової виставки Вищої ради народного господарства, був співробітником Української комісії по вивченню продуктивних сил при ВУАН. Згодом працював у Музейному містечку. На жаль, поки точної дати і місця смерті науковця не встановлено [1; 41, с. 7 — 9].

Юрій (Георгій) Александрович (1884 — після 1950) — голова Товариства охорони культурно-історичних пам'яток (1917 — 1921), один з фундаторів музею

Організація музейної роботи у 1921–1929 рр.

З 1921 р. краєзнавчий музей перейшов у підпорядкування губернського комітету охорони пам'яток мистецтва та старовини Поділля (губкопмиса) «як інституція, яка мала об'єднувати всі музеї губернії та керувати музейною справою» й «міцно та певно улаштувати музейну справу в широкому розумінні цього слова». У серпні того ж року заклад переїхав до нового приміщення — у садибу по вул. 19-го лютого (нині — музична школа № 1, вул. Архітектора Артинова, 21) [16, арк. 32; 27, арк. 82]. Саме там на низькому фундаменті паркана від руки червоною фарбою було виведено один із лозунгів французької революції XVIII ст.: «Мир хижинам, война дворцам» [28, арк. 73 зв.], що повністю відповідав радянській ідеології та, як показала історія, став визначним і в подальшій музейній політиці.

Приміщення музею у 1921 – 1928 рр. (колишній особняк Топчевського). На балконі стоять (зліва направо): Густав Брілінг, Василь Подольський, Вільгельм Єгерман. Світлина з альбому Брілінгів, 1927 р.

Складні умови життя змусили Г. Брілінга піти з посади директора, хоча він залишився працювати у музеї завідувачем художнього відділу. Керівником закладу впродовж грудня 1920 – грудня 1923 рр. був художник Степан Слободянюк-Подолян.

Вінницький історико-побутовий музей, а саме таку назву отримав заклад, було відкрито для відвідувачів 7 грудня 1921 р. під час губернського з'їзду комнезамів[1]. Складався з 3 відділів: мистецтва, етнографічно-економічного та історико-археологічного. Відділ мистецтва займав 4 зали другого поверху та формувався за тематичним й хронологічним принципами. Етнографічно-економічний відділ (3 зали) складався з двох підрозділів: матеріальної та духовної культур. Відповідно плану підрозділ матеріальної культури мав містити теми: споруди та будівлі, їжа й питво, заняття та ремесла, засоби пересування, комунікації й навіть «жебрацтво на Поділлі»; до підрозділу духовної культури включалися теми: народна словесність, музична культура та співи, вірування, родинне право тощо. Фактично ж в залах експонувалися предмети декоративно-ужиткового мистецтва (ткацтво, вишивка), посуд, традиційне вбрання, духовну культуру презентували бібліографічні картки по фольклору (понад 350); було представлено нумізматику та сфрагістику. Що стосується історико-археологічного відділу, то він включав предмети археології, культу тощо. Центром експозиції була картинна галерея, основу якої склали картини з палацу княгині М. Щербатової у Немирові.

Степан Слободянюк-Подолян (1876 – 1932) — директор музею у 1920 – 1923 рр. Автопортрет в колекції Вінницького обласного художнього музею

[1] Комітети незаможних селян (КНС, комнезами) — організації бідняцьких верств селянства в УСРР, що діяли у 1920 – 1933 рр.

А взагалі музейна діяльність у 1920-х рр. проводилась за двома напрямами: лабораторним (складання програм та планів, опис музейних предметів, наукова діяльність) та просвітницьким (екскурсії, лекції, консультації). На практиці, оскільки музей взимку 1921—1923 рр. не опалювався, співробітники виконували завдання у своїх квартирах, тим самим реалізовуючи лабораторний напрям [16, арк. 32—33; 27, арк. 82—83].

На початок 1923 р. колекцію музею складали 884 предмети, серед яких картинна галерея — 208 одиниці зберігання, історико-археологічний і нумізматичний відділ — 366 одиниці зберігання, художньо-промисловий — 133 одиниці зберігання, етнографічний — 112 одиниць зберігання [38, с. 10]. Впродовж 1923 р. відбулося поповнення колекції: роботами Слободянюка-Подоляна (2 одиниці), художніми творами, привезеними ним з Петрограда[1] (18 картин), предметами нумізматики (4 одиниці). Історично-археологічний відділ збагатився 28 предметами (зброя та переважно культові речі — ікони, плащаниці, дарохранительниці, скульптури тощо), етнографічний відділ — 1 предмет (киргизьке сідло). Заклад працював у вівторок, четвер, суботу від 17 до 20—21 год. вечора та у неділю від 12 до 16 год., що при такому малому штаті (5 працівників) було зрозумілим [18, арк. 26].

Куточок музею, 1920-ті рр.
Світлина з альбому Брілінгів

Ініційоване губнаросвітою 3 червня 1923 р. обстеження закладу виявило незадовільний стан обліку музейних предметів, зокрема, відсутність повного каталогу предметів, їх поверхові описи, коли не вказувалися навіть час і місце створення, матеріал, розміри тощо. Зокрема, в інвентарних книгах зустрічалися записи «5 хвунтів срібних монет», «японський фарфор», мечів стільки-то і все [13, арк. 3].

Восени 1923 р. Г. Брілінг став спочатку заступником, а з 1 грудня повернувся на посаду завідуючого «Губмузеєм» (або «Подільського крайового музею», як його почали визначати у деяких документах). Уже в листопаді він склав доповідну записку про стан «Губмузею» надзвичайно критичного змісту, де з болем зазначав: «Збірка предметів, що складає колекцію, за своєю якістю настільки нікчемна, що пристойніше наш заклад було б назвати не «Губмузеєм», а «Губернським брік-а-браком»[2], й така оцінка не буде перебільшенням, а гіркою істиною», що «відділ чистого мистецтва представлений полотнами, які в більшості випадків ображають око відвідувача, за виключенням десятка пристойних картин» й «кормити підростаюче покоління такою духовною їжею вважаю за гріх». Відмічає повну відсутність інтересу до музейної справи з боку керівних органів [18, арк. 170—176].

Тож становище музею було непростим. В акті обстеження закладу членами Подільської міськради від 8 квітня 1924 р. зазначено, що з 16 кімнат приміщення по вул. 9 січня, музей займав 11. Інші надано під квартири відповідальними працівниками абсолютно безкоштовно. Приміщення музею впродовж всієї зими не опалювалося, дах та балкон протікають, відсутнє скло на внутрішніх рамах, несправні електрика та водогін тощо. Опалення було пічним (13 голландських пічок), а освітлення гасове. Штат музею після скорочення складався лише із 3 чол. — завідуючого, помічника і сторожа. Відділи музею: історико-археологічний (141 предмет), етнографічний (312 предметів), керамічний (66 номерів / близько 700 предметів), нумізматичний (понад 1000 монет), картинна галерея (367 предметів), також в колекції були меблі (95 предметів). У бібліотеці зберігалося 529 книг українською, російською, французькою, німецькою та ін. мовами [12, арк. 80].

---

[1] Нині м. Санкт-Петербург, Російська Федерація.

[2] Брік-а-брак (фр.) — старий мотлох, лахміття.

Наступного 1924 р. місцеві органи влади чи не вперше звернули увагу на організацію роботи у Вінницькому музеї, видавши низку розпоряджень адміністративного характеру щодо сприяння його діяльності. Покращилося й матеріальне забезпечення.

Відбулося значне поповнення колекції предметами мистецтва, етнографії, побуту, археології, нумізматики тощо. Загалом фондова збірка збільшилась майже удвічі. Як зафіксовано у звіті про роботу музею за 1924 р., до збірки надійшло 1145 окремих предметів та 28 колекцій. Зокрема, закуплено колекцію гончарного посуду Вінницького та Бершадського районів, частково перевезено колекції з Бершадського та Гайсинського музеїв. Влітку проведено реорганізацію закладу: впродовж місяця, коли музей був зачинений, здійснено систематизацію матеріалів, а також «усунена з кімнат музею немала кількість експонатів, як не маюча ні художнього, ні історичного значення». Значно збільшилось і число відвідувачів: 1924 р. — 6078 чол., коли у 1923 р. — 3697 чол. [18, арк. 26, 192—193].

Отже, 1918—1924 рр. у історії Вінницького музею, як і всієї музейної мережі регіону, це перші кроки музейного будівництва та період рятування приватних колекцій рухомих пам'яток історії, культури та мистецтва, що масово гинули під час військових дій. Характерними ознаками цього часу в розвитку музейної справи краю були створення державних органів управління нею; націоналізація існуючих закладів, а також культурних цінностей; створення нормативної бази; перехід від локально-епізодичного керування до планового [38, с. 15—16].

Проте, цей процес супроводжувався обмеженням вільних громадських або особистих ініціатив, права приватного колекціонування, зростанням ідеологічного навантаження на діяльність музеїв. Так 1925 р. політпросвітою висувається вимога створення соціального музею та перебудови всієї існуючої до того системи, коли «Музей прежде всего должен стать живым отражением современности, собирая и изучая материалы прошлого только как базу для понимания настоящего» [24, арк. 132—133; 25, арк. 70—71].

Директор музею Георгій Брілінг у своїй діяльності надавав ключове значення естетиці у всіх її проявах та власне ролі музею як закладу, що використовує культурну спадщину для планомірного і систематичного виховання молоді:

> Музей должен представлять Подолию, так сказать, сверху донизу: и самое высокое «панское» искусство — Лампи, Гольпейн, Караваджо, Айвазовский, — и не менее интересное народное — все эти ковры, писанки, вышивки, миски, народная архитектура, роспись хат, резьба по дереву и т. п.
>
> Эстетическое воспитание должно пронизывать человека с малых лет, и красота должна питать его до последнего вздоха. Но семена, посеянные на этом поле, дадут урожай нескоро. Может быть, только в следующем поколении можно будет собрать плоды [28, арк. 109 зв.].

Детальне «Положення про соціальні музеї» визначало, що «В основу всей политико-просветительной и научно-исследовательской работы Музея кладется изучение и выявление по местным материалам общих законов развития природы и общества, не допуская уклона в «Краеведение» (изучение территории, района, как самостоятельного целого)». Більшість пунктів носили декларативний та формальний характер, зокрема, розділ «Конструкція музею» передбачав показ природи, техніки, економіки, фінансів, соціально-політичних відносин, побуту та ідеології. При чому, музеї, ставлячи в центр вивчення передумов «жовтня, процесу розвитку та досягнень диктатури пролетаріату, всі інші питання схеми мали висвітлювати в генетичному розрізі за основними етапами розвитку суспільства», тобто починаючи від палеоліту до сьогодення, що втілити на практиці було практично неможливим [22, арк. 75—80].

Тож не дивно, що дане положення так і залишилося на папері. Хіба що у листопаді 1925 р. при музеї організовано екскурсійне бюро, до якого увійшли представники музею, політпросвіти, культвідділу Губернської ради профспілок, культвідділу профспілки робітників освіти (Робосу), губкому Ленінської комуністичної спілки молоді України (ЛКСМУ) та ін., проте його робота не була ефективною [19, арк. 77; 23, арк. 47].

Діяльність ж музею загалом в ці роки можна назвати досить продуктивною, особливо, що стосується збирацької роботи. Якщо станом на 1 жовтня 1925 р. фондова збірка музею становила 4491 одиницю зберігання, то рівно через рік його колекція вже нараховувала 7556 предметів (тобто впродовж

цього періоду відповідно звіту вибуло 16 та надійшло аж 3081 предмет): історично-побутовий відділ — 3197 предметів (церковних речей — 277, нумізматика — 1873, інших — 1037), керамічний відділ — 357 предметів, етнографічний відділ — 3460 предметів, художній відділ — 552 предмети. В бібліотеці в цей час зберігалася 691 книга.

Влітку 1925 р. з метою формування збірки, вивчення історії та побуту краю розпочато експедиції в різні регіони Поділля. А оскільки автобусного сполучення на той час не існувало, такі подорожі доводилося здійснювати на підводах, а то й пішки. Впродовж 1926—1927 рр. відбулися численні виїзди «для перевірки культмайна» храмів Вінницької округи. Зокрема, влітку 1926 р. здійснено 12 таких виїздів, в ході яких обстежено 90 культових об'єктів [26, арк. 7—9; 28, арк. 122]. В програму музею на 1927 р. входили експедиції до Гайсинщини (Бубнівка, Довжок, Зятківці) та Бару для вивчення гончарного виробництва [21, арк. 165].

Саме 1927 р. відбулися експедиції до Кам'янця й Бердичева — з метою збору етнографічних матеріалів та ознайомлення з кам'янецькою школою кераміки; Києва — для вивчення колекції гончарства Сільськогосподарського музею. Влітку 1927 р. проведено археологічні розкопки біля с. Черепашинці, нині Калинівського району, і с. Лаврівка, нині Вінницького району. Велике наукове значення мали експедиції до Немирова і складання альбому старовинних єврейських надгробків, фотографування пам'яток Вінниці. Цікаво, що 1927 р. також здійснені експедиції до Немирова «за цінностями з бувшого палацу Щербатової». Саме в цей час Густавом Брілінгом зібрані ритуальні дерев'яні форми XIX ст. для виготовлення печива на юдейське весняне свято Пурим, створені майстрами Східного Поділля [20, арк. 112, 128—129; 28, арк. 124—129].

Музей збільшував колекцію та розширював коло прихильників, як відмічає у спогадах Георгій Брілінг:

Форми для виготовлення печива на юдейське свято Пурим. Дерево. XIX ст. Східне Поділля

> Итогом 1926—1927 года было 19998 посетителей, и в музее уже насчитывалось 10372 экспоната. Библиотека имела 842 названия. Предприняты экспедиции в Каменец-Подольск и Бердичев для приобретения этнографических материалов и ознакомления с каменецкой школой керамики, три экспедиции по Винницкому району для проверки культового имущества церквей, костелов, синагог, три экспедиции в Немиров за музейными ценностями дворца Щербатовой, собиранием материалов еврейского быта, две экспедиции в район Гайсина (гончарство), одна поездка в Киев для ознакомления с гончарными коллекциями сельскохозяйственного музея [28, арк. 130 зв.].

Станом на 8 квітня 1927 р. структура музею була наступною: 1) історично-археологічний відділ з підвідділом культів — 2000 експонатів (колекція цехових знаків з Дунаєвець, Меджибожа, Летичева, Бару, значна колекція зброї); 2) художній відділ (картинна галерея) — 652 картини; 3) етнографічний відділ — 3426 експонатів (зразки гончарного мистецтва, вишивка Поділля, тканини, 1500 писанок); 4) відділ революції —1514 експонатів [21, арк. 164—165].

З кожним роком чітко прослідковується тенденція до збільшення відвідувачів та фондової збірки. Якщо врахувати, що річні звіти надавалися музеєм станом на 1 жовтня звітного року[1] (наприклад «за час з 1 жовтня 1924 р. до 1 жовтня 1925 р.»), маємо такі основні статистичні показники: 1922—1923 рр. — 3697 чол.; 1923—1924 рр. — 6464 чол., 3715 предметів; 1924—1925 рр. — 12116 чол., 4491 предмет; 1925—1926 рр. — 14005 чол., 7556 предметів; 1926—1927 рр. — 19998 чол., 10372 предмети.

[1] До 1926 р. у СРСР господарчий рік починався з 1 жовтня.

Проте, умови праці залишалися важкими: як вказано у річному звіті музею за 1927 р. «мала сума на опалення робить неможливою ніяку роботу зимою» [20, арк. 129 зв.], а Георгій Брілінг у своїй праці, на яку ми вже неодноразово посилалися, зазначає, що «работники зимой ходили и внутри музея в шубах и пальто, и моя мать снаряжала отца в музей, как на Северный полюс» [28, арк. 131].

Етнографічна експозиція, праворуч — Густав Брілінг, 1927 р.
Світлина з альбому Брілінгів

У березні 1927 р. Г. Брілінг звітував про роботу музею політпросвіті. В резолюції до його доповіді від 23 березня 1927 р. пишеться як про досягнення закладу за 1926 р. (збільшення відвідувачів, організацію відділу революції), так і ставляться завдання: розпочати роботу з реорганізації музею в краєзнавчий, більше уваги приділяти популяризації музею, скласти екскурсійний план по Вінницькій окрузі, налагодити співпрацю з іншими відповідними організаціями й установами тощо. Йдеться про незначний бюджет, низьку зарплатню працівників та потребу у збільшенні асигнувань; необхідність виселення з музею та флігелю сторонніх мешканців. Водночас містяться директиви щодо фактичного згортання наукової діяльності: «Фотографування і змальовування експонатів, що хороняться в музеї, а також видання відповідних альбомів, уважати доцільним і потрібним, але з огляду на брак коштів рекомендувати тов. Брілінгові поки що обмежитись фотографуванням і замальовуванням, відмовитись від видання альбомів». А для поповнення музейних коштів навіть рекомендується поставити перед окрдержбюджетною комісією питання про реалізацію майна, що не має музейного значення [20, арк. 109].

Цехові знаки. Дерево, XIX ст., Поділля

У квітні 1927 р. до Вінницької округової інспектури наросвіти надіслано «Список речей Вінницького історично-побутового музею, які визначені для продажі». Всього цей перелік включав 62 позиції. З точки зору сучасного працівника музею тут представлені досить цінні предмети — меблі, літографії, гравюри, предмети декоративно-ужиткового мистецтва: світильники, годинники, попільнички, вази, посуд тощо. З-поміж усього, наприклад, під №8 — стіл-бюро з червоно дерева, №42 — срібна таця з гравіруванням, №55 — порцелянова ваза (Копенгаген), №44 — порцеляновий сервіз з 43-ох предметів, №62 — свічник «фраже» на 4 свічки тощо [20, арк. 113–116].

В січні 1928 р. був складений план роботи музею на 5 років. Щорічно планувалися: цикл лекцій, експедиції, археологічні розкопки, наукові дослідження (з ткацтва, писанкарства, вишивки, килимарства тощо), створення нових виставок та відділів, видання альбомів (подільських писанок і килимів, селянських будинків), робота з обліку та вивчення історичних пам'яток Вінниччини тощо. Цьому всьому вже не судилось здійснитися повною мірою. Наведений план залишився планом мрій і бажань. Реалії диктували свої правила, і всі подальші реформи проводились безсистемно, епізодично, відповідно до обставин [43, с. 352–354].

На жаль, після 1928 р. матеріали музею у Державному архіві Вінницької області практично відсутні: документація після 10-річного зберігання до архіву не була здана, а у 1941 р. знищена під час наступу німецьких військ.

Влітку 1929 р. музей переїхав в одну із будівель «Мурів» (вул. Володарського, 6, нині — Монастирська) — новий виток в історії закладу став періодом складних випробовувань та потрясінь, що є темою іншого дослідження одного з авторів [43].

Вінницькі Мури.
Світлина з альбому
Брілінгів, 1927 р.

Приміщення в Мурах, надані краєзнавчому музею у 1929 р.
Світлина з альбому Брілінгів, 1927 р.

Отже, слід зазначити, що у перші роки становлення заклад у значній мірі існував та розвивався за рахунок окремих особистостей — фундаторів, меценатів, співробітників — справжніх сподвижників, зусиллями яких покладено початок уже 100-річній історії музейної справи у Вінниці. Саме у 20-ті рр. ХХ ст. закладено основу археологічної, природничої збірок, колекцій культових речей та зброї, декоративно-ужиткового мистецтва Вінницького обласного краєзнавчого музею.

Працівники Вінницького обласного краєзнавчого музею віддають глибоку шану всім, хто стояв біля витоків музейної справи нашого краю, гідно продовжуючи найкращі традиції відданості справі, любові до рідного краю та збереження й примноження найкращих зразків історико-культурної спадщини Поділля.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баженов Л. В., Баженов О. Л. Біля витоків архівної справи на Поділлі-Вінниччині (до 125-річчя від дня народження фундатора Державного архіву Вінницької області Юрія Семеновича Александровича). *Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина»* №1 (4), Хмельницький, 2019. С. 17—20.
2. Вінницький обласний краєзнавчий музей. 100 років : Альбом / Відп. за вип. К. Висоцька. Вінниця : Твори, 2018. 340 с. : іл.
3. Вінницькі Мури. Погляд крізь віки : матеріали міжнар. наук. конф. «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть» 9-10 верес. 2010 р. / відповід. ред. К. Висоцька; Вінницький обл. краєзн. музей. Вінниця : Розвиток, 2011. 512 с. : іл.
4. Вінниця у спогадах: у 3 т. — Т. ІІІ: 1920—1950-ті рр. Вінниця : ПрАТ «Віноблдрукарня», 2019. 1007 с. : іл.
5. Відділ Музеїв і охорона пам'яток старовини і мистецтва. Нова рада. 1917. 3 жовтня. № 152.
6. Державний архів Вінницької області, ф. д-230, оп. 1, спр. 1784, 6 арк.
7. Там само, ф. д-230, оп. 1, спр. 1923, 49 арк.
8. Там само, ф. д-255, оп. 1, спр. 59, 202 арк.
9. Там само, ф. д-262, оп. 1, спр. 29, 363 арк.
10. Там само, ф. д-262, оп. 1, спр. 30, 70 арк.
11. Там само, ф. р-254, оп. 1, спр. 43, 171 арк.
12. Там само, ф. р-254, оп.1, спр. 121, 260 арк.
13. Там само, ф. р-254, оп. 1, спр. 186, 23 арк.
14. Там само, ф. р-254, оп. 1, спр. 485, 536 арк.
15. Там само, ф. р-254, оп. 1, спр. 598, 144 арк.
16. Там само, ф. р-254, оп 1, спр. 600, 67 арк.
17. Там само, ф. р-254, оп. 1, спр. 634-а, 205 арк.
18. Там само, ф. р-254, оп. 1, спр. 645, 269 арк.
19. Там само, ф. р-256, оп. 1, спр. 93, 119 арк.
20. Там само, ф. р-256, оп. 1, спр. 116, 336 арк.
21. Там само, ф. р-256, оп 1, спр. 122, 686 арк.
22. Там само, ф. р -256, оп. 1, спр. 696, 92 арк.
23. Там само, ф. р-256, оп. 1, спр. 702, 67 арк.
24. Там само, ф. р-256, оп. 1, спр. 703, 225 арк.
25. Там само, ф. р-256, оп. 1, спр. 708, 483 арк.
26. Там само, ф. р-256, оп. 1, спр. 1147, 35 арк.
27. Там само, ф. р-925, оп. 2, спр 646, 227 арк.
28. Там само, ф. р-5257, оп. 1, спр. 2, 188 арк.
29. Завальнюк К. В. Мури в 1918—1920 роках. Вінницькі Мури. Погляд крізь віки : матеріали міжнар. наук. конф. «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть» 9-10 верес. 2010 р. Вінниця : Розвиток, 2011. С. 279—296.

30. Історія музею в документах і спогадах : Ювіл. вип. з нагоди 80-річчя заснування музею / Відп за вип. Л. Р. Кароєва ; Вінниц. обл. краєзн. музей. Вінниця : РВВ ВАТ «Віноблдрукарня», 1998. 112 с.
31. К открытию музея в Виннице. *Известия Винницкой городской Думы*. 1917. 26 листопада. № 3.
32. Наше минуле. 1918. № 2.
33. Подільска старовина: Наук. зб. : До 85-річчя з часу заснування Вінниц. обл. краєзн. музею / Відп. ред. Т. Р. Саламононова, Вінниц. обл. краєзн. музей. Вінниця, 2003. 255 с. : іл.
34. Подільска старовина: Наук. зб. Вип. IV / Відп. ред. Висоцька К. І., Вінниц. обл. краєзн. музей. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. 408 с. : іл.
35. Республіканські вісті. 1919. 17 січня.
36. Республіканські вісті. 1919. 23 січня.
37. Соломонова Т. Р. Вінницька філія Всеукраїнської бібліотеки при УАН (ВУАН): створення, діяльність та працівники (1920—1930 рр.). *Вінницькі Мури. Погляд крізь віки* : матеріали міжнар. наук. конф. «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть» 9-10 верес. 2010 р. Вінниця : Розвиток, 2011. С. 309—334.
38. Соломонова Т. Р. Розвиток музейної справи Поділля 1860—1924 років / Тетяна Соломонова // *Подільска старовина* : Наук. зб. Вип. IV. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. С. 5—19.
39. Свободное слово. 1919. 25 января.
40. Слово Подоліи. 1918. № 86.
41. Українська революція (1917—1921) в іменах: вінницькі сторінки : біогр. довід. / упоряд. Т. Р. Кароєва. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 320, 24 с. : фото, іл.
42. Фондова збірка Вінницького обласного краєзнавчого музею. Альбоми родини Брілінгів, ТЗ-9217—9219.
43. Шароварська С. П. Вінницький краєзнавчий музей у Мурах (1929—1941 рр.). *Вінницькі Мури. Погляд крізь віки* : матеріали міжнар. наук. конф. «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть» 9—10 верес. 2010 р. Вінниця : Розвиток, 2011. С. 349—374.
44. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2581, оп. 1, спр. 219.

ДОДАТКИ

При публікації документів збережено оригінальну орфографію та пунктуацію, а також підкреслення окремих фрагментів й виділення слів через написання прописними літерами. Скорочення розшифровуються у квадратних дужках.

№ 1
ДАВіО, ф. Д-262, оп. 1, спр. 29, арк. 97. Машинопис, 1918 р.

ВЫПИСКА

Из опредѣленія Винницкой городской Думы от 14 Мая 1918 года

ДОКЛАД

Об отводѣ помѣщенія в зданіи Муров для устройства Музея

Член Управы ФАНСТИЛЬ просит разсмотрѣть этот вопрос, ввиду того, что из Министерства Народнаго Iросвѣщенія поступил телеграфный запрос об этом, мотевируемый тѣм, что эти свѣдѣнія необходимы Министерству для внесенія в бюджет субсидіи Музея.

Гласный НЕДѢЛЬСКІЙ предлагает отложить вопрос до слѣдующаго засѣданія, ввиду того, что он не внесен в повѣстку.

Гласный ОЛТАРЖЕВСКІЙ, указывая, что нежелательно обременять засѣданіе Думы внѣочередными вопросами, находит однако, что нельзя из этого дѣлать непоколебимыя правила; вопрос о Музеѣ срочный и его необходимо разсмотрѣть немедленно.

Очевидным большинством вопрос включен в повѣстку.

Докладчик КАЗАНАСМАС указывает, что Дума уже разсматривала однажды этот вопрос и возвратила доклад Управѣ, поручив ей ознакомиться с дѣятельностью общества охраненія культурно-историческихъ памятниковъ, с количеством коллекцій и проч. Нынѣ этим обществом представлена опись имѣющихся у него коллекцій; поэтому Управа просит Думу разрѣшить вопрос в благопріятном для музея смыслѣ.

Гласный НЕДѢЛЬСКІЙ, находя, что вопрос выдвинут не во благо времени, предлагает ассигновать обществу 1800 рублей на наем помѣщенія.

С разрѣшеніем Думы слово предоставляется Предсѣдателю Общества охраненія культурно-историческихъ памятниковъ г. ВАЩЕНКО. Он говорит, что цѣнные памятники вывозятся из Украины; если Дума откажет в отводѣ требуемаго помѣщенія, на нее падет отвѣтственность за прекращеніе дѣятельности общества. Министерство Народнаго Просвѣщенія ассигновало три милліона руб. на собираніе и охрану археологическихъ памятниковъ Украины. Общество, котораго предсъдателем состоит оратор, имѣет архивов на 100 тысяч рублей. Среди них имѣются неоцѣнимые матеріалы, напримѣр ремесленный архив за 17, 18 и 19 вѣка. Зданіе Муров является найболѣе подходящим для устройства Музея: оно в центрѣ города, надлежаще охраняется, и это является гарантіей, что цѣнности музея не будут расхищены.

Гласный ШВАРЦ вносит предложеніе о полном прекращеніи преній. Это предложеніе Думой отвергнуто /II за, II против/.

Послѣ рѣчей гласных Длуголенцкаго, Недѣльскаго, Казанасмаса, Олтаржевскаго, Ренненкампфа и Спивака дума выносит слѣдующее постановленіе, которое баллотируется по частям:

1/ Отвести испрашиваемое Подольским Обществом охраненія культурно-историческихъ памятниковъ помѣщеніе в Мурах под устройство музея /принято всѣми при 2-х воздержавшихся/

2/ Которое освобождается, когда Городское Самоуправленіе найдет это возможным /принято большинством против 2-х/

3/ На условіях, которыя будут выработаны Управой, с участіем юридической комиссіи, по соглашенію с обществом /принято всѣми/.

Предложеніе Гласнаго РЕННЕНКАМПФА о том, что договор должен быть утвержден Думой, отвергнуто /13 голосами при 10 за это предложеніе/.

Предложеніе включить в постановленіе Думы пункт о том, что в настоящее время музею передаются три квартиры в том же помѣщеніи, занимаемыя теперь учителем, священником и церковным старостою, снято, ввиду того, что этот вопрос относится к распредѣлительной части Управы.

Предложеніе Управы о том, чтобы учителю и священнику, выселяемых из квартир в мурах опредѣлить квартирныя деньги в размѣре 75 рублей в мѣсяц каждому, Думой принято.

№ 2

ДАВіО, ф. Д-262, оп. 1, спр. 30, арк. 12–13. Машинопис, 1919 р.

ОПРЕДЕѢЛЕНІЕ ВИННИЦКОЙ ГОРОДСКОЙ ДУМЫ

Января 23 дня 1919 г.

Предсѣдательствовалъ И. Я. Слуцкій.

Присутствовали 34 гласныхъ.

[...] О передачѣ помѣщенія въ Мурахъ о[бщест]ву охраны историческихъ памятниковъ.

Городской Голова оглашаетъ докладъ, резолютивная часть котораго слѣд[ующая].

1/ Постановленіе Думы отъ 2-го Мая 1914 г. относительно передачи Винницкому Самостоят[ельному] Епархіальному Управленію и правящему Винницкой епархіей епископу принадлежащаго городу каменнаго зданія бывшей гимназіи со службами отмѣнить.

2/ Указанное зданіе въ Мурахъ, за исключеніемъ церкви и квартиры священника со всѣми принадлежащими къ нему службами передать въ пользованіе и владѣніе Подольскаго о[бщест]ва охраны культурно-историческихъ памятниковъ для учрежденія въ немъ музея на все время существованія этого музея въ Винницѣ въ Мурахъ.

3/ Означенную передачу осуществить постепенно по мѣрѣ развитія музея слѣдующимъ порядкомъ: немедленно передать въ пользованіе о[бщест]ва всѣ свободныя комнаты верхняго этажа, а остальную часть верхняго этажа передать не позже 1 мая сего 1919 года. Нижній этажъ передать о[бщест]ву по требованію его, когда въ немъ будетъ ощущатся надобность, по мѣръ накопленія историческаго матеріала и развитія музея.

4/ Всякаго рода ремонтъ и передѣлки части помѣщенія, переданнаго уже обществу, производятся за его счетъ, при чемъ какъ эти передѣлки, такъ и всякаго рода наружный ремонтъ и передѣлки возможны только съ разрѣшенія отдѣла памятниковъ старины и искусства Министерства Народнаго Просвѣщенія, по соглашенію съ Городскимъ Управленіемъ.

Гл[асный] Недѣльскій возражаетъ противъ доклада и вноситъ слѣд[ующее] предложеніе:

«Въ виду того, что постановленіе Думы отъ 1/14 Мая 1981 г. /обжалованное мною/ объ отводѣ помѣщенія въ зданіи «Муры» Подильскому Т[оварищест]ву Охороны Культурно-Историческихъ памятниковъ отмѣнено Каменецъ-Подольск[им] Окружнымъ Судомъ 20 октября 1918 года и рѣшеніе Окружнаго Суда въ свою очередь обжаловано в Державный Сенатъ Городской Управой, считаю Городскую Думу не правомочной вновь перерѣшать вопросъ впредь до его разсмотрѣнія и опредѣленія высшей кассаціонной инстанціей, т. е. замѣнівшимъ нынѣ Державный Сенатъ Генеральнымъ Судомъ, а потому предлагаю вопросъ снять съ очереди».

За предложеніе гл. Недѣльскаго поданъ одинъ голосъ.

Докладъ Управи ПРИНЯТЪ 24 голосами, противъ 1.

Послѣ принятія доклада Дума, по просьбѣ священника Бѣлинскаго предоставляетъ ему слово; св[ященник] Бѣлинскій проситъ точнѣе выяснить квартирный вопросъ.

По предложенію гл[асного] Гудельмана ко 2-му пункту резолютивной части доклада принимается поправка, включенная выше: «за исключеніемъ церкви и квартиры священника».

С подл[енника] верно

Секретарь думы Коган

№ 3

ДАВіО, ф. Р-254, оп. 1, спр. 645, арк. 170–176. Рукопис, 1923 р.

Доклад о положении «Губмузея»

Винницкий Музей функционирует с 5 Мая 1919 года. За это время в музее побывали тысячи отдельных обозревателей и многочисленные экскурсии, выслушавшие пространные объяснения руководителей этого научного учреждения.

Ясно, что полученная обозревателями польза соизмеряется не столько с качествами объяснений, сколько с достоинством экспонатов музея. Что касается качества экспонатов и самого наименования «Музей», то я беру на себя смелость утверждать, что собрание предметов, составляющих коллекции музея, по качеству своему столь ничтожно, что приличествовало бы наше учреждение назвать не «Губмузеем», а «Губернским брик-а-браком», такая оценка не будет преувеличением, а горькой истиной. Коснусь вкратце отделов музея: отдел чистого искусства представлен холстами в большинстве случаев оскорбляющим глаз обозревателя, за исключением десятка приличных картин, всё прочее хлам, каким загромождён был в своё время антикварный рынок; здесь ничтожные, безграмотные оригиналы неизвестных пачкунов, здесь посредственные копии посредственных ремесленников кисти. Кормить подрастающее поколение такой духовной пищей считаю за грех.

Скульптура — блещет полным отсутствием.

Далее отдел исторический составляют цеховые знамена и два-три атрибута цеховых организаций XIX века; нумизматика состоит из случайного набора в больш[инстве] случаев новых монет, имеющих самое отдалённое отношение к местному краю.

Археология? — кости мамонта и два-три десятка кремневых орудий (без указания места их находки и других деталей!).

В отделе прикладного искусства (художеств[енная] промышленность) — два десятка ружей, 44 ковра и очень бледное собрание по керамике — и то иностранной, а не русской.

И это всё!

Что же сделано советской властью для пополнения прорех в Музее? Один только раз командирован был в Немиров Александрович, который и вывез оттуда всё, что попалось под руки: и вот это-то б[ывшее] имущество Щербатовой во всей своей массе и составило главное ядро музея. И это всё, что сделано за 41/2 года существования музея!

За этот срок власть не удосужилась даже связаться с центральными музеями и с уездами; стыдно сознаться, что мы до сих пор не знаем, есть ли в уездах музеи, или их там совсем нет. Мы не знаем политики центральных музеев; в каком направлении ведут они научную работу? Мы совсем не выполняем своего главного назначения — охрана и спасение памятников старины и искусства как будто не наше дело.

О положении в уездах мы питаемся исключительно слухами; какие-то случайные заезжие из Гайсина и Бершади «сказывали», что там имеются «настоящие музеи, почище Ваших», как будто слухи из-за границы. Слышно, что Каменецкие музеи, в полном порядке содержавшиеся старой властью, ныне также умирают — от отсутствия средств.

Уже в прессе раздаются голоса о гибели музеев в крае («Коммунист», 1922 г.), неужели так будет и впредь? Неужели те, кому вверено музейное дело, не возвысятся до понимания всей важности его и ответственности перед историей?

Задавая себе вопрос о причине такого плачевного положения вещей у нас в Виннице, я должен ответить, что в числе многих причин — главная — это отсутствие любви и интереса к делу у лиц, стоящих во главе его. Сошлюсь на пример: когда я заведовал музеем в 1920 г., один заведующий внешкольным отделом Наробраза после полугодичной службы спросил однажды меня: «А на какой улице музей?». Зато он с завязанными глазами попал бы в театр или же в любой кинематограф.

В течение последнего года рынки наши (не исключая и Винницкого) переполнены были редкими предметами старины и искусства, и цены стояли до смешного низкие (недавно в музей неизвестный человек принёс две дивные миниатюры на слоновой кости и просил за них 10 р. золотом; до войны такая пара миниатюр стоила 150 р.); но музей не имеет на приобретения ни гроша; и так волна эта прошла мимо нас, канули в бездну дорогие экспонаты; многие из этих предметов попали в невежественные руки и погибнут там без пользы. На приобретение экспонатов у государства нет средств и это обстоятельство в корне губит всё дело. Это экономничанье довело до того, что ныне в Губмузее только два штатных служащих — замзавмузеем и консультант, он же завхоз, он же библиотекарь. Он же деловод, бухгалтер, счетовод и пр.

Посетителям музея дают объяснения замзав и консультант, а присматривать за целостью экспонатов — некому; если воры не принялись у нас за работу (впрочем, единственная миниатюра уже похищена), то только потому, что ещё не усмотрели для себя ничего подходящего. Вот из Екатеринославского музею уже выкрадено золотые и серебряные предметы скифского происхождения.

Мои конкретные предложения:

1) Командировать кого-либо из лиц, знакомых с музейным делом, в центр для ознакомления с политикой центральных музеев.

2) Командировать сведущее в музейном деле лицо в уезды для ознакомления на местах с положением дела об охране памятников старины и искусства, уполномочив это лицо на доставку в Винницу тех экспонатов провинциальных музеев, которые могут быть более полно использованы в нашем Губмузее. Лицо это должно принять меры к тому, чтобы на местах организовывали хотя бы ячейки музеев, главной функцией которых была бы охрана местных памятников старины, собирание, регистрация их.

3) Очистить Губмузей от ненужной рухляди, дабы не вводить людей в заблуждение и не поселять в умах ложных понятий об искусстве. Подробный план этой работы надеюсь представить Наробразу.

4) Увеличить штат служащих Губмузея. Для нормальной работы нужны: заведующий, его заместитель (на случай отъезда, отлучки на места и др.), консультант (или эксперт), заведующий библиотекой (он же деловод); завхоз (он же счетовод и смотритель двора) и один или два разъездных агента; кроме этого курьер. Т[аким] обр[азом] музею необходимо 7—8 человек; это тот минимум, без которого работа не может быть налажена.

5) Ассигновать средства на приобретение экспонатов.

Зам[еститель] зав[едующего] музеем Брилинг
ноября 1 дня 1923 года, г. Винница

Вінницький краєзнавчий музей у Мурах (1929–1941 рр.)[1]

Світлана Шароварська
заступник директора з наукової роботи
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Історія «поселення» музею в Мурах досить непроста. Вінницька міська дума ще 14 травня 1918 р. прийняла постанову про передачу Подільському товариству охорони історичних пам'яток приміщення в Мурах для утворення там музею [3, арк. 97–97 зв.], але це питання того часу залишилося невирішеним, оскільки на будівлю було кілька претендентів. І лише влітку 1929 р. музей перейшов до нового помешкання по вул. Володарського (нині Монастирська), 6. Тут раніше знаходилася кустарно-промислова школа і будівля, безперечно, потребувала ремонту, для чого окрвиконкомом було виділено 10 тис. крб [20]. Але в порівнянні з будинком Топчевського, де до 1929 р. розташовувався заклад (нині будинок дитячої музичної школи № 1), приміщення в Мурах мало велику перевагу — значно більшу площу.

З липня по жовтень 1929 р. у зв'язку з переїздом музей був закритий і лише з 7 листопада знову почав працювати. Він складався з 10 експозиційних залів (нині 16 і 3 виставкові) та 5 відділів (тепер нараховується 12): агропромислового, революції, художнього, історичного та етнографічного [21]. Заклад 4 дні на тиждень був відкритий для екскурсій, і в цей час уся увага співробітників спрямовувалася на обслуговування відвідувачів, один день — вихідний, і лише 2 дні залишалось на роботу з експонатами, підготовку виставок, адміністративно-господарську роботу тощо [7, арк. 151].

1928–1929 рр. були періодом росту музею, зокрема поповнення новими цінними експонатами, хоча фінансування закладу дещо погіршилось.

З 1 жовтня 1930 р. Вінницький музей став крайовим — тепер він охоплював Вінницьку, Могилівську та Кам'янецьку округи. При чому майже всі матеріали з Кам'янця, окрім пов'язаних із місцевими пам'ятками культури, було передано до Вінниці [23]. Цей рік відзначається деякими позитивними моментами: штат збільшився з 5 до 10 працівників і складався із завідуючого, 3 завідувачів відділів, 2 наукових співробітників, 1 секретаря, 2 сторожів та 1 двірника [7, арк. 159]; на капітальний ремонт виділялося 3 тис. крб, на обладнання — 6 тис. крб, навчальну частину — 10 тис. крб, господарські витрати — 3 тис. крб, інші видатки — 1,2 тис. крб [4, арк. 8].

На жаль, 1930 — це останній рік, коли музейна колекція ще поповнювалась предметами народної творчості — вишивками, керамічними виробами тощо. Керівництво Політпросвіти вважало, що музею не варто займатися етнографією, живописом, а всю увагу слід зосередити на політичній пропаганді. Вже не могла навіть йти мова про видання альбомів, науково-дослідницьку роботу, поповнення колекції народної творчості, позаяк на це кошти не виділялися взагалі [7, арк. 155]. У роботі з відвідувачами основний акцент ставився на обслуговування організованих екскурсій — робітничих, селянських, червоноармійських та учнівських. Працівник музею М. Нарушевич у газетній статті писав так:

> «"Установці" на окремого відвідувача, що на дозвіллі задля розваги заходить з дружиною в музей, треба покласти край. Це не більше, як міщанське нудне замилування й воно нам не потрібне» [22].

Ще в січні 1928 р. був складений план роботи музею на 5 років. Щорічно на зимовий час планувалися: цикл лекцій, експедиції, археологічні розкопки, наукові дослідження (з ткацтва, писанкарства, вишивки, килимарства тощо), створення нових виставок та відділів, видання альбомів (подільських

[1] Стаття вперше надрукована у зб. «Вінницькі Мури. Погляд крізь віки» (Вінниця, 2011).

писанок і килимів, селянських будинків), робота з обліку та вивчення історичних пам'яток Вінниччини тощо.

Для прикладу подаємо план роботи музею на 1929 — 1932 рр.

1929 р.

1. Створення відділу природи.
2. Дослідження виробництва кошиків, придбання експонатів та знарядь виробництва.
3. Продовження дослідження ткацького виробництва на Поділлі та придбання експонатів і знарядь виробництва килимів.
4. Перевірка церковного майна згідно ч. 83 НКВС (об'їзд Літинського та Хмільницького районів).
5. Облік історичних пам'яток Вінницької округи: будинків, фортець, городищ, валів і курганів.
6. Фотографування історичних та характерних старих будинків по містечках Вінницької округи.
7. Археологічні розкопки.
8. Вивчення життя і творчості Яна Засідателя.
9. Впорядкування виставки праць місцевих художників та придбання кращих зразків їх творчості для художнього відділу.
10. Видання альбому подільських писанок.
11. Впорядкування за зимовий період лекцій про кустарне виробництво (ткацтво, гончарство, вишивання), з історії культури, з історії образотворчого мистецтва, що ілюструватимуться експонатами музею.
12. Ремонт будинку музею.
13. Святкування 10-річчя роботи музею, видання звіту за 10 років та каталогу.
14. Придбання літератури по всіх відділах.

1930 р.

1. Створення сільськогосподарського відділу.
2. Дослідження ткацького виробництва на Поділлі та придбання експонатів.
3. Дослідження подільської писанки.
4. Перевірка церковного майна згідно ч. 83 НКВС (Вороновицький та Немирівський райони).
5. Облік історичних пам'яток Вінницької округи та фотографування старих будівель.
6. Археологічні розкопки.
7. Придбання експонатів для художнього відділу, в першу чергу праць старих художників-подолян.
8. Поїздки до м. Київ і м. Харків для ознайомлення з методами роботи в Центральних музеях та збір матеріалів, що стосуються Вінницької округи.
9. Видання альбому подільських вишивок.
10. Лекції про кустарне виробництво, з історії культури, геології та історії, образотворчого мистецтва на основі музейних експонатів.
11. Придбання літератури для нових відділів.

1931 р.

1. Створення промислового відділу, в першу чергу виробництва цукру.
2. Дослідження гончарства на Поділлі, придбання моделей різних горнів, дослідження цегелень.
3. Дослідження єврейської матеріальної культури: синагог (настінні розписи), надгробків, мізрахів, їх фотографування, обміри.
4. Фотографування характерних селянських будинків Вінницької округи.
5. Перевірка церковного майна згідно ч. 83 НКВС (Тиврівський та Краснянський райони).
6. Розкопки, збирання й облік історичних пам'яток.
7. Виставка праць місцевих художників.
8. Придбання кращих зразків творчості сучасних художників-подолян.
9. Видання альбому Подільських килимів та монографії про художника Яна Засідателя.
10. Цикл лекцій з етнографії, культури, мистецтва, природи (флора Поділля).
11. Придбання нових видань для бібліотеки та всіх відділів.

Фрагменти експозиції історичного відділу 30-х років XX ст.:
реконструкція хати селянина та «інтер'єр аристократа»

1932 р.

1. Розширення промислового відділу.
2. Дослідження виробництва з каміння, дерева.
3. Загальне вивчення індустрії Вінницької округи.
4. Перевірка церковного майна згідно ч. 83 НКВС (Ситковецький та Липецький райони).
5. Фотографування та облік пам'яток, їх обмір (старі церкви, синагоги, костьоли).
6. Придбання нових експонатів для художнього відділу з центральних виставок, в першу чергу тих, що торкаються Вінниччини.
7. Поїздка до Москви для вивчення творчості художника В. Тропініна.
8. Видання альбому селянських будинків по Вінниччині.
9. Низка лекцій на виробничі теми.
10. Придбання літератури для нових відділів [2, арк. 11а — 12].

На жаль, цьому всьому вже не судилось здійснитися повною мірою. Наведений план залишився планом мрій і бажань. Реалії диктували свої правила, і всі подальші реформи проводились безсистемно, епізодично, відповідно до обставин.

У 1931 р. розширюються відділи історії революції та історично-побутовий і відкривається новий відділ, що мав назву «Народне господарство Вінниччини в період соціалістичної реконструкції». Створювався він переважно зі старих матеріалів з додаванням діаграм, схем, портретів вождів, літографій картин тогочасних художників. Звичайно, на фоні такої імпровізації картинна галерея музею і відділ народного мистецтва виглядали занадто розкішно та витончено [7, арк. 160 — 161].

Варто кілька слів сказати про Густава Вальдемаровича Брілінга (1867 — 1941) — історика та етнографа, краєзнавця і художника, знавця пам'яток старовини та мистецтва, одного із засновників музею та його директора в 1919 — 1920, 1932 — 1932 рр. Створюючи музейну колекцію разом з однодумцями, працюючи фактично на громадських засадах, він намагався, попри всі труднощі, налагодити ретельний опис музейної збірки, реставрацію художніх та етнографічних виробів, старовинних рукописів і книг. Власним коштом їздив у райони, збираючи музейні цінності. Звичайно, пристрасні вболівання Г. Брілінга за долю музею та його колекції викликали в 20-ті роки байдужість та мовчазний протест, а в 30-ті — роздратування та гнів можновладців. У грудні 1933 р. Густава Вальдемаровича заарештували за звинуваченням у шпигунстві на користь Німеччини. Спішно фабрикується справа міфічної «Української військової організації» (УВО). Свідченням того, що 66-річний музейний працівник є членом УВО, стають старовинні крем'яні мушкети з фондів музею, листування та фотокартки. Абсолютно абсурдне звинувачення не давало підстав навіть для тодішнього суду, хіба що німецьке прізвище, і тому через 5 місяців після арешту Г. Брілінга звільнено [19, с. 8 — 11].

Вийшовши в 1936 р. на пенсію у віці 69 років, він не втратив зв'язку зі своїм «дітищем». Як пише його син, Густав Вальдемарович «залишався, фактично, консультантом з питань мистецтва, намагаючись поповнювати художні колекції музею. Так, ним були придбані для музею деякі килими, вишивки, альбом Орловського-Норблена та ін.» [7, арк. 166]. Але 21 червня 1940 р. Густава Брілінга засуджено строком на 4 роки, касаційні скарги залишені без задоволення. В листі до директора Вінницького обласного краєзнавчого музею у 1992 — 2008 рр. Людмили Ростиславівни Кароєвої молодший син засновника музею Валентин Брілінг 1988 р. написав: «Знаю тільки, що помер мій батько на шляху евакуації з Старобельського табору кудись на північ, де — невідомо...» [19, с. 12 — 13].

У 1968 р. до 100-річчя з дня народження Густава Брілінга його сином Георгієм Густавовичем Брілінгом (1898 — 1980) були написані нариси «До історії Вінницького обласного краєзнавчого музею». В цій праці Георгій Густавович зібрав свої спогади та сестри Лідії, братів Володимира і Валентина, деяких колишніх працівників музею, також використав архівні документи. Нариси є одним з найцінніших джерел з вивчення минулого музею, окрім відомостей з історії закладу, в ньому містяться надзвичайно цікаві роздуми та висновки, які роблять ці спогади «живими» та допомагають пройнятися духом тієї епохи.

1933 р. було перевірено роботу Вінницького обласного музею краєзнавства та музею революції. В акті обстеження знаходимо цікаві факти про дещо незручне розташування закладу: «обласний музей краєзнавства міститься далеко від вулиці, за багатьма огорожами», а вхід до нього через коридор педінституту (нині технічний ліцей) та двір за інститутом. Музей займав 7 кімнат: 2 на другому поверсі, в яких розташовувалась експозиція відділу сільського господарства, що перебували в стадії реорганізації,

та 5 на першому поверсі, що теж на той момент були в стані ремонту та реекспозиції. В документі також міститься ряд звинувачень до керівництва та працівників у «затягуванні перебудови музею», «повній бездіяльності та розтраті державних коштів у формі зарплати», відсутності антирелігійного відділу, планів реорганізації, ради музею тощо. Своєю цинічністю вражає фраза: «Фактично обласного музею краєзнавства не існує, існує лише його апарат, та й то половина сидить в ДПУ» [5, арк. 3—4].

Вже на 1932 р. перед Вінницьким історико-побутовим музеєм постає необхідність реорганізації на обласний краєзнавчий музей. У зв'язку з цим передусім виникла потреба у створенні відділу природи, який невдовзі почав діяти, та у збільшенні штату й обсягів фінансування [11, арк. 4—4 зв.].

У 1934 р. музей приступив до реорганізації, як зазначалося в листі тогочасного директора С. Лабунського (директор музею у 1932—1935 рр.), «за новим профілем, в розрізі суспільно-економічної формації», тому заклад закривався на весь літній сезон [10, арк. 6а]. Але роботи проводилися дуже повільно та непрофесійно, позаяк не вистачало кваліфікованих кадрів, коштів та повноцінного керівництва. С. Лабунський у листі до обласного відділу наросвіти нарікає, що він, як керівник установи, постійно мобілізовується на різні політичні кампанії на село, а повернувшись із відрядження застав музей в «хаотичному стані й [не зустрів] жодного наукового співробітника» та висловлює прохання «допомогти розчистити цих шкідників, а щоб дати можливість закінчити реорганізацію, допомогти в підборі наукових співробітників» [10, арк. 23—23 зв.].

Як пізніше згадував Густав Брілінг, «сама реорганізація історико-побутового музею була чисто формальною — ну, нові підтекстівки на старому матеріалі, витіснення мистецтва на задній план, ніяких лекцій або доповідей в старому дусі і повне нерозуміння, що нові відділи необхідно лише починати створювати. А для цього потрібні і кошти, і час, і фахівці, і ентузіасти» [7, арк. 162].

В серпні 1935 р. С. Лабунського було звинувачено в неетичних вчинках, використанні свого службового становища, врешті в тому, що він «не забезпечив керівництва музеєм», і знято з роботи [9, арк. 92 зв.; 13, арк. 9 зв.—10]. На його місце призначено Феодосія Михайловича Висоцького[1] (працював до 1937 р.). Як зазначав у своїх нарисах Георгій Брілінг, це була «людина, яка не мала ніякого відношення ні до музею, ні до історії, ні до мистецтва» [7, арк. 164].

На середину 1930-х рр., як свідчать архівні документи, експозиція Вінницького обласного краєзнавчого музею складалася з трьох відділі: історичного, природничого та художнього [15, арк. 4—9].

Історичний відділ

Історичний відділ станом на 1936 р. мав розділи «палеоліту і неоліту» та «класового суспільства», в якому висвітлювалися теми з історії скіфів, слов'ян, Хмельниччина, гайдамаччина та Коліївщина, кріпацтво тощо, окремо були виділені розділи «релігія на службі феодалізму» та з історії Мурів [15, арк. 4—6].

1937 р. здійснюється перебудова експозиції відділу. Директор музею Ф. Висоцький в доповідній записці до Вінницького обкому КП(б)У у зв'язку з реорганізацією та задля покращення роботи музею просить надіслати до закладу 6 чоловік [17, арк. 31]. У музеї в 1936 р. працювало 16 чоловік, з них 8 — наукових співробітників. Майже всі вони не мали необхідної освіти й тому не дивно, що виникла потреба в нових фахівцях [8, арк. 25].

У дусі часу планувалося

> «... побудувати експозиції відділу так, щоб вони були науково обґрунтовані, відповідали б історичній дійсності та її послідовності, виражали б дійсні відношення людей та форми класової боротьби, а всі пояснення та написи до цих експозицій повинні давати марксистко-ленінську тобто єдино-історично правильну характеристику історичних подій та їх учасників».

Наразі створено експозицію, в якій були представлені дорадянський та радянський періоди в історії Вінниччини. Саме тоді встановлено макет селянської хати, поряд з яким, мабуть для порівняння, розмістили фрагмент інтер'єру дворянської вітальні (їх світлини зберігаються у фондах ВОКМ) [17, арк. 14—28].

---

[1] У 1937 р. Ф. М. Висоцькому інкриміновано участь у так званій контрреволюційній троцькістській терористичній організації та засуджено до тюремного ув'язнення строком на 10 років з повною конфіскацією майна.

Фрагменти експозиції історичного відділу 30-х років XX ст.:
дорадянський період і Велика жовтнева соціалістична революція та громадянська війна

Фрагменти експозиції історичного відділу 30-х років XX ст.
Радянський період

Цей відділ, як і вся музейна експозиція, нещадно критикувався незліченними контролюючими інстанціями. Документ під назвою «Висновки комісії по обстеженню Вінницького обласного краєзнавчого музею» (1936) рясніє граматичними помилками та зауваженнями на кшталт «тематика не погоджена з партійними організаціями та облоно», «експонати в більшості не мають певного визначення та політично не витримані по змісту», «кожна тема не має короткого Марксо-Ленінського пояснення», «нема ні однієї цитати Леніна-Сталіна, а також нема ні одного портрета вождя народу тов. Сталіна, ні Леніна, за виключенням однієї статуї Леніна в кімнаті народної творчості».

Про антирелігійний розділ історичного відділу комісія зазначає наступне:

> «Скупчення речей без будь-якого порядку складає невірне враження у глядача, показує пишність церкви і у малосвідомого екскурсанта викликає релігійні почуття, так, наприклад, в період обстеження був випадок, коли один малосвідомий селянин, підійшовши до антирелігійного куточка, помолився» [8, арк. 22–23].

Художній відділ

Цей відділ завжди був гордістю Вінницького музею, в основі його збірки — приватні колекції, передані засновниками музею В. Коренєвим, Г. Брілінгом та їхніми однодумцями, націоналізовані мистецькі скарби з поміщицьких садиб, закритих церков, ліквідованих дореволюційних установ тощо. Зокрема, це були твори західноєвропейського малярства із зібрань княгині М. Щербатової, з маєтків Ґрохольських, Бжозовських, Русановських, Моркових, Мерінга та інших.

З 1929 до 1941 рр. здійснено кілька спроб реорганізації музею: будувалась експозиція в історичній послідовності, для збільшення експозиційної площі в залі художнього відділу було зроблено перегородки (зняті 1940 р.) тощо [7, арк. 168–169]. Музейна збірка в цей період поповнювалася в основному роботами радянських художників.

Експозиція художнього відділу 1936 р. розміщувалася в 4 кімнатах та представляла мистецтво Італії, Франції, Англії, Німеччини, Польщі, Росії, України та Сходу XVII — поч. XX ст. (античну скульптуру, майоліку, порцеляну, картини, гобелени, гравюру, офорти тощо) та предмети народної творчості області (гончарні вироби, килими, вишивку, різьбу) [15, арк. 9].

У 1939 р. в художньому відділі була розгорнута нова експозиція, побудована в історичній послідовності, яка представляла західноєвропейське мистецтво (італійське епохи Відродження, голландське, французьке), російське, картини радянських художників. У вітринах і шафах виставлено багато предметів із фарфору. В центрі зали височіла монументальна скульптура «Леніна і Сталіна в Горках» [26]. Всі бажаючі могли ознайомитися з творами таких західноєвропейських та російських художників, як В. Тропінін, І. Крамської, І. Кіпренський, Й.-Б. Лампі, І. Айвазовський, Ф. фон Ленбах, вперше були виставлені малюнки відомих художників О. Орловського і Ж.-П. Норблена тощо [27].

Але в роботі цього відділу знаходили чи не найбільше недоліків. У висновках комісій зустрічаємо такі ідеологічні зауваження щодо експозиції художнього відділу: «висить багато портретів поміщиків,

Фрагменти експозиції художнього відділу, 1935–1938 рр.

таких як Потоцьких тощо, але про їх роль у закріпаченні селянства нічого не сказано», «під час екскурсій звертається увага тільки на художній бік, зовсім не подається соціально-політичного змісту», «картин радянських художників немає зовсім», «немає зовсім портретів наших вождів Партії та керівників Уряду» [8, арк. 24].

Георгій Брілінг у своїх спогадах розповідає надзвичайно характерну для того непростого часу історію. В художньому відділі підготували виставку, на якій були представлені молоді художники Поділля. І, звичайно, перед її відкриттям запросили працівників Політпросвіти для огляду та дозволу на експонування. Один з них зупинився перед картиною, де було зображено хлопчиків-пастухів, на штанах одного з яких була живописна латка, і запитав: «А де тепер Ви бачили теперішніх колгоспників з латками?» І виставку заборонили [7, арк. 161].

У жовтні 1987 р. художній відділ відокремився і став самостійним музеєм художнього профілю. Наступного року 3 903 предмети (твори живопису, скульптура, графіка, кераміка та ін.) з колекції краєзнавчого музею були передані на постійне зберігання Вінницькому художньому музею.

Природничий відділ

Станом на 1936 р. відділ природи розміщувався у вестибюлі, на двох майданчиках східців і в одній кімнаті. У відділі того часу працювало 2 особи [15, арк. 7—8]. Експозиція складалася з двох розділів: еволюція природи та природа Вінницької області [17, арк. 29].

Природнича збірка нараховувала 1938 р. близько 1 тис. цікавих та цінних експонатів (гірські породи, мінерали, гербарії, чучела) [7, арк. 133], однак сам відділ був одним з найслабкіших розділів тогочасного музею. Тому 1939 р. він дещо перебудовується та поповнюється новими експонатами за темами: «Розвиток тваринного світу» та «Походження людини» [27].

Навіть в роботі такого аполітичного відділу було присутнє певне ідеологічне навантаження, зокрема планувалось «розширити природничий відділ, який би в повному сенсі слова характеризував природу Вінницької області, а також використання її радянською владою» [8, арк. 30].

Фрагмент експозиції природничого відділу, 30-ті рр. XX ст.

Музейні фонди

Приміщення ВОКМ було настільки тісне, що це не давало можливості не лише в необхідній мірі розгорнути експозицію, а й налагодити належне збереження цінних експонатів. Фондові матеріали, зважаючи на брак приміщень, зберігали в експозиційних залах під тумбами, у вестибюлі, коридорі і навіть на горищі.

Чергова комісія, перевіривши у 1936 р. музейні фонди, виявила «листівки, відозви контрреволюційного змісту Петлюри, Директорії УНР», «фотокартки банд і бандитів», «контрреволюційні плакати», встановила, що

з бібліотеки музею «видавали контрреволюційну літературу для користування співробітникам» тощо, при звірці наявності експонатів встановлено нестачу [8, арк. 1—2].

Наступник Ф. Висоцького В. Піонтковський у своїй доповідній записці (1937) зазначає наступне:

> «В Вінницькому музеї речі і документи як належить не зберігаються, а звалені в двох невідповідних для цього кімнатах, як утильсировина, як непотрібний хлам, що призводить до цілковитої втрати найцінніших експонатів» [17, арк. 41].

Музей революції

У 1930 р. секретаріат Вінницького окрпарткому приймає рішення про організацію у Вінниці музею революції. Незабаром він створюється безпосередньо в залах краєзнавчого музею, де займає одну прохідну кімнату. Як зазначається в акті обстеження Вінницького обласного музею революції 1933 р., «стіни на сходах до музею задраповані поганенькими килимами, як директор пояснює, щоб діри в стінах прикрити», а сам музей «нагадує скоріше кабінет суспільствознавства районної семирічки, ніж обласний музей революції». Штат працівників складався з директора, 2 наукових співробітників, секретаря та наглядача [5, арк. 1]. Невдовзі в кімнатах, де була розгорнута експозиція музею революції, розмістили стаціонарну виставку соцбудівництва [10, арк. 4], а всі матеріали музею революції винесли на горище [8, арк. 23]. У 1938 р. його об'єднано з краєзнавчим музеєм [7, арк. 137].

Однією з найбільших проблем музею середини 1930-х рр. була нестача експозиційних площ, фондових приміщень. Водночас у 1934 р. 6 кімнат, що належали закладу, надали в тимчасове користування дитячій технічній станції, а додаткове приміщення, яке Вінницька міська рада передала музею, продовжував використовувати комунальний відділ під конюшні, м'ясні магазини та склади.

На подвір'ї, де знаходилися будівлі, передані краєзнавчому музею, було побудовано «цілу серію свинарників і кладовочок мешканцями, які не мають нічого спільного з цією територією» [17, арк. 42]. Ф. Висоцький у доповідній записці (1936) писав наступне: «Міськрада дозволяє жити в приміщенні музею зовсім стороннім людям, які палять примус майже в експозиції, що кожну хвилину може призвести до пожежі» [15, арк. 9].

Саме в цей же час міськрада дозволила комунальному відділові розібрати на цеглу стіну Мурів, попри те, що ця пам'ятка архітектури була взята на державний облік [15, арк. 10].

Але не зважаючи на величезні труднощі, музей продовжував працювати. У 1936 р. до його фондів потрапило 5 тис. культових предметів, вилучених із храмів області. Музей того року відвідало 5 тис. осіб [8, арк. 25].

Впродовж 1936—1937 рр. архівні документи фіксують шквал звинувачень на адресу директора Ф. Висоцького, зокрема, що «не зробив потрібних політичних висновків зі стану музею в минулому, шкідницької діяльності попереднього керівництва (Нарушевич, Брілінг, Лабунський)» [8, арк. 1], «ізолював людей від мас», «цілком свідомо приховував у себе троцькістів-контрреволюціонерів» тощо [17, арк. 32].

Після виступу на зборах колективу співробітника музею Дувальчука з промовою про те, що «Троцький колись був великою людиною», Висоцький був змушений його звільнити. Але був звинувачений у тому, що дав Дувальчуку довідку про його звільнення за власним бажанням. Мало того, на скликаних спеціальних зборах робітників музею, Висоцький заявив, «що виступ Дувальчука не зовсім контрреволюційний, що ніби Дувальчук заплутався і т. д.». І висновок: «Висоцького треба притягнути до партійної відповідальності і зняти негайно з посади директора» [17, арк. 32—33].

А про сам музей у документах читаємо наступне: «в результаті шкідницької роботи ворогів на культурному фронті [...] Вінницький краєзнавчий музей приведений в стан непотрібності як обласний культурно-просвітительський центр», «всередині музей бідний, обладнаний та оформлений незадовільно», «в музеї не відображено епохи громадянської війни на Вінниччині, ролі більшовицької партії в боротьбі з німцями, білополяками [...], не відображено ходу соціалістичного будівництва нашої області, боротьби за високі врожаї зернових, буряків, нема героїв і героїнь колгоспної соціалістичної праці [...]», «антирелігійного відділу в музеї нема взагалі, ніякої роботи по антирелігійній пропаганді і агітації музей не веде» [17, арк. 35].

У доповідній записці за результатами перевірки роботи музею (1937) вказується, що у Вінницькому краєзнавчому музеї обліковано не всі експонати, не проводиться науково-дослідна робота, й

пояснюється значною мірою тим, що на наукову роботу відпускаються зовсім малі кошти, відсутні штатні одиниці для наукових співробітників, занизький рівень оплати праці [6, арк. 2].

Серед головних причин недостатньої роботи закладу за основними напрямами музейної діяльності зазначалось наступне: що «членів та кандидатів КП(б)У, а також комсомольців на музейній роботі працює дуже мало — лише 2 члени партії та 1 комсомолець», що «на музейну роботу пролізли троцкістсько-бухарінська та буржуазно-націоналістична наволоч, яка довгий час орудувала в музеях, особливо в Бердичівському, Кам'янецькому та Вінницькому обласному», у майже повній відсутності культурно-масових заходів теж були винні «вороги народу та бездіяльники» [6, арк. 3—4].

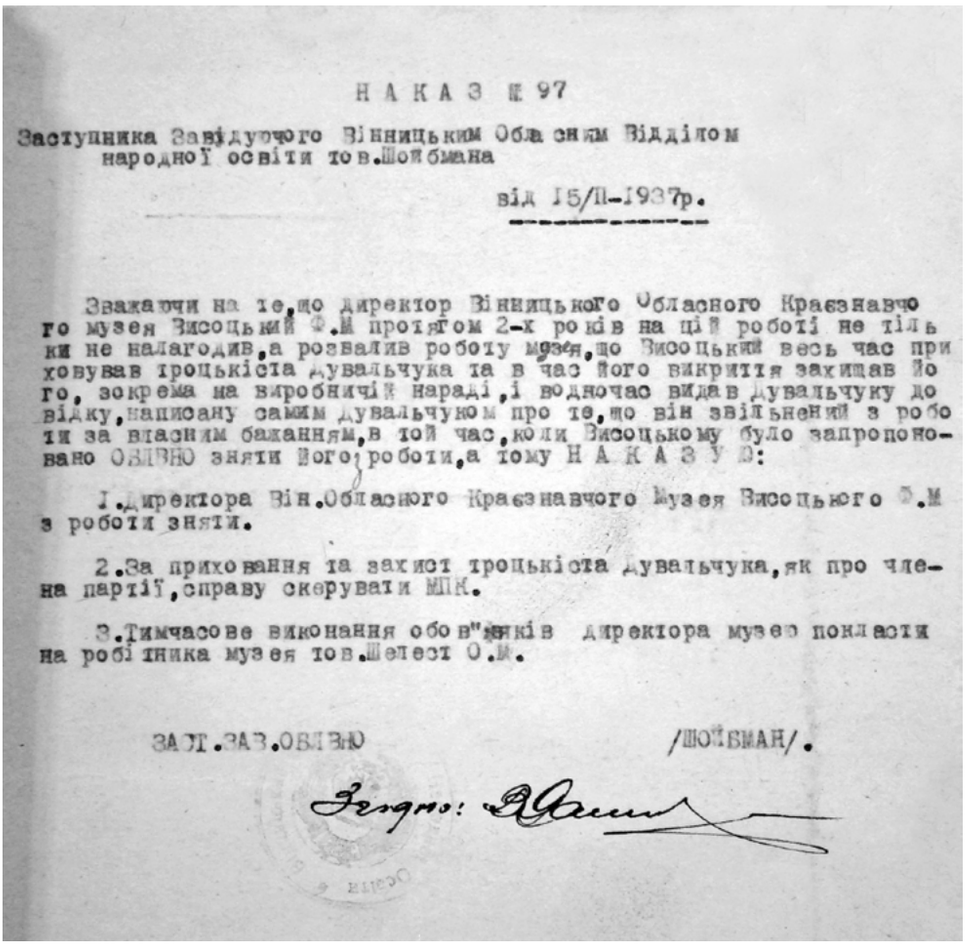

НАКАЗ № 97

Заступника Завідуючого Вінницьким Обласним Відділом народної освіти тов.Шойбмана

від 15/II-1937р.

Зважаючи на те,що директор Вінницького Обласного Краєзнавчого музея Висоцький Ф.М протягом 2-х років на цій роботі не тільки не налагодив,а розвалив роботу музея,що Висоцький весь час приховував троцькіста Дувальчука та в час його викриття захищав його, зокрема на виробничій нараді,і водночас видав Дувальчуку довідку,написану самим Дувальчуком про те,що він звільнений з роботи за власним бажанням,в той час,коли Висоцькому було запропоновано ОБОВ'ЯЗКОВО зняти його з роботи,а тому НАКАЗУЮ:

1.Директора Він.Обласного Краєзнавчого Музея Висоцького Ф.М з роботи зняти.

2.За приховання та захист троцькіста Дувальчука,як про члена партії,справу скерувати МПК.

3.Тимчасове виконання обов'язків директора музея покласти на робітника музея тов.Шелест О.М.

ЗАВ.ЗАВ.ОБЛВНО /ШОЙБМАН/.

Згідно:

Наказ заступника завідуючого Вінницьким обласним відділом народної освіти Шойбмана про зняття з роботи директора музею Ф. Висоцького, 1937 р.

Піонтковський Петро Вікторович[1] (директор музею в 1937—1938 рр.), тільки обійнявши посаду директора музею, в своїх доповідних досить жорстко зазначає: «Вінницький обласний краєзнавчий музей в зв'язку з тим, що ним до цих пір ніхто не займався, доведений до такого стану, що його необхідно негайно переобладнати, а в іншому випадку, якщо цього не зробити — закрити», «у фондах музею гинуть цінні експонати, художні полотна, твори радянського мистецтва, експонати народної творчості, тканини XV—XVIII ст., фарфор, бронза, нумізматика, експонати для обладнання антирелігійного відділу, відділу соціалістичного будівництва, колекція флори і фауни Вінницької області», «приміщення бувшого монастиря доведено до активного процесу руйнування, а саме — дах протікає, валяться стіни, випадає зі стін цегла, а на карнизах ростуть бур'яни до метра і більше висотою». Він пропонує в давньому соборі, що слугував складом «резинотресту та міськторгу», організувати антирелігійний відділ; звільнити приміщення монастиря від складів друкарні, столової, гуртожитку, бібліотеки; звільнити всі інші будівлі від стайні, майстерень, контор тощо, а територію Мурів оголосити державним заповідником й створити «музейне містечко» [8, арк. 30—31].

До 20-х роковин революції відкрито для масового відвідування сектори великої пролетарської революції, громадянської війни та сектор соціалістичного будівництва.

Робота по організації нових секторів проводилася «під кутом зору пропаганди Сталінської Конституції» і полягала в тому, «щоб показати, як революційними зусиллями робочого класу і трудящого селянства, під керівництвом партії Леніна—Сталіна, вперше в історії людства утворене суспільство, в

[1] 1938 р. П. В. Піонтковського заарештовано за участь у польській контрреволюційній націоналістичній повстанській організації.

якому кожному громадянинові забезпечені права на труд і повна свобода, яка відкриває йому реальну можливість розвитку всіх його творчих здібностей» [6, арк. 22 — 31].

Після Піонтковського з початку 1938 р. обов'язки директора виконував завідувач історичним відділом Михайло Гаврилович Данченко. При ньому відбулася ще одна реорганізація — демонтовано хату селянина-бідняка й розділ експозиції заповнено експонатами періоду радянського будівництва — моделями трактора, сіялки, домни, цукрового заводу, колгоспних будівель [7, арк. 167 — 168].

Невдовзі, у вересні 1938 р., директором музею призначено Георгія Микитовича Шишова (керував музеєм до 1941 р.). Саме при ньому була проведена інвентаризація. Фонди музею нараховували 12 тис. 700 експонатів, найбільше з них належало до художнього відділу — 1 тис. 700; відділу революції — 2 тис.; природи — 1 тис. 200; пурім-бретель (форми для випікання печива на весняне єврейське свято Пурім) — 500; церковне начиння — 200; фарфор, скло — 600; археологія — 1 тис. 400; гончарні вироби — 1 тис.; килими, вишивки, тканини — 2 тис. 500; монети, медалі — 1 тис. 100; бони — 250; етнографія — 150 [7, арк. 168 — 169]. У період нацистської окупації близько 6 тис. оригінальних предметів, переважно етнографічних та археологічних, було вивезено до Німеччини (повернулася лише незначна їх частина). Працівники встигли сховати фонди художнього та історико-революційного відділів, єврейську та нумізматичну колекції.

На сьогодні у фондах Вінницького обласного краєзнавчого музею зберігається близько 100 тис. експонатів. Значну частину збірки становить нумізматична колекція (більше 23 тис. монет), надзвичайно цінними є предмети археології (понад 7 тис.), етнографії (3,5 тис.) та багато інших.

1929 — 1941 рр. — надзвичайно складний, суперечливий і водночас важливий період в житті Вінницького краєзнавчого музею. З 1932 по 1941 рр. музей постійно втрачав кваліфіковані кадри і поповнювався випадковими людьми. Відбувається зміна уже сформованих музейних орієнтирів, традицій, методів і напрямків роботи — майже припиняється збирання експонатів, дослідницька та культурно-освітня робота, активна видавнича діяльність, замість унікальних музейних предметів експонуються світлини, діаграми, портрети та скульптури вождів тощо.

Але саме з 1929 р. і по сьогоднішній день Вінницький обласний краєзнавчий музей «проживає» на території історико-архітектурного комплексу «Мури», де сусідить з Державним архівом Вінницької області та Вінницьким обласним художнім музеєм. Краєзнавчий музей — скарбниця унікальних предметів старовини й сучасності, один з культурних осередків Вінниччини, що проводить активну науково-дослідницьку, освітню та експозиційну роботу, насичену і різноманітну за своїми напрямами виставкову діяльність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області, ф. р-256, оп. 1, спр. 142.
2. Там само, спр. 705.
3. Там само, ф. д-262, оп. 1, спр. 29.
4. Там само, ф. р-256, оп. 3, спр. 63.
5. Там само, ф. р-2700, оп. 9, спр. 397.
6. Там само, спр. 446.
7. Там само, ф. р-5257, оп. 1, спр. 2.
8. Там само, ф. п-87, оп. 1, спр. 387.
9. Там само, ф. п-136, оп. 1, спр. 166.
10. Там само, спр. 505.
11. Там само, ф. п-136, оп. 6, спр. 10.
12. Там само, спр. 136.
13. Там само, спр. 614.
14. Там само, спр. 751.
15. Там само, спр. 742.
16. Там само, спр. 847.

17. Там само, спр. 835.
18. Кароєва Л. Р. Історія Вінницького краєзнавчого музею у документах І-ої пол. XX ст. // *Історія музею в документах і спогадах*. 1998. С. 3—9.
19. Кароєва Л. Р. Густав Вальдемарович Брілінг // *Подільська старовина*. 1998. С. 5—15.
20. Робітнича газета. 1929. 28 червня.
21. Вінницький історико-побутовий музей відкривають сьогодні // Там само. 1929. 7 листопада.
22. Про музей й про його місце в культпоході // Там само. 1929. 5 жовтня.
23. Ленінський шлях. 1930. 12 жовтня.
24. Шутір П. Екскурсія в музей // *Молодий більшовик*. 1936. 8 січня.
25. Карпінський В. Музей потребує більшовицького // *Більшовицька правда*. 1935. 8 квітня.
26. Ройзен М. Б. У Вінницькому краєзнавчому музеї // Там само. 1939. 16 серпня.
27. Вінницький обласний краєзнавчий музей відкрив велику виставку // Там само. 1939. 8 вересня.

ДОДАТОК

При публікації документів збережено оригінальну орфографію, а також підкреслення окремих фрагментів та виділення слів через написання прописними літерами. Пунктуацію модернізовано. Скорочення розшифровуються у квадратних дужках у першому випадку їх вживання. Слово, яке не відповідає сучасному українському правопису, при першому вживанні супроводжується знаком оклику в квадратних дужках ([!]), розміщеним після нього.

№1
ДАВіО, ф. п-87, оп. 1, спр. 387, арк. 29—31. Машинопис.

ВИННИЦКОМУ ГОРКОМУ ПАРТИИ

Копия: Винницкому Обкому Партии

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА
о состоянии Винницкого Краеведческого музея

До Великой Октябрьской революции не было такой власти, которая бы заботилась о сохранении культурных ценностей, как заботилась о них, даже в момент острейшей гражданской войны созданная революцией Советская Власть.

Культурные ценности, перешедшие от кучки богачей в руки трудящихся, восприняты и переработаны ими критически, должны служить делу развития нашей социалистической культуры. Этим объясняется забота советской власти о музеях как хранилищах богатейших культурных ценностей.

По указанию Партии и Правительства, музеи должны являться «опорными пунктами Марксистско-Ленинского воспитания масс». Но, к сожалению, были и есть ещё невежественные элементы, не понимающие культурного значения музеев, считающие, что предметы искусства могут быть изъяты из музеев для украшения кабинетов, что музейные помещения могут заниматься под мастерские, общежития, склады, столовые и т. п., что ценные картины, ткани, фарфор и проч[ее] можно свалить куда угодно. Такие люди не хотят знать о том, какие существуют законы по охране музейного имущества и нередко узнают о них только тогда, когда дело доходит до прокурора.

Но и есть прокуроры, которые не понимают важнейших задач музеев. Либо чуждые нам и не обращают внимания на жалобы и заявления музеев о нарушении законов о них.

Винницкий областной краеведческий музей в связи с тем, что ним [!] до сих пор никто не занимался, доведен до такого положения, что его нужно немедленно переоборудовать, а в противном случае, если это не сделать — закрыть.

В музее имеется три отдела: 1. Исторический, 2. Художественный и 3. Природоведнический [!]. Все отделы не отвечают своей экспозицией требованию партии и советской власти. По этому, музей не может на сегодняшний день воспитывать массу в Марксо-Ленинском [!] духе. Он не может проводить никакой политико-просветительной работы. Музей не может выполнить постановления ЦК партии о антирелигиозной работе потому, что в музее даже не существует антирелигиозного отдела. Музей также не может выполнить решение ЦК партии о задачах краеведческих музеев.

До такого преступного состояния музея довела троцкистско-бандитская контрреволюционная работа троцкиста САМУТИНА и его соучастников ПОДОЛЬСКОГО, ШОЙДМАНА и др.

На работу в музей посылались люди, которые были чужды нам, как например: ДУВАЛЬЧУК, БЕЗУГЛЫЙ, ШЕПЕЛЬСКИЙ и др. Это во-первых. Во-вторых: экспонаты музея разбазаривались и продавались, в музей забрали его помещение из 6-ти комнат и передали ДТС, которая ничего общего не имеет с музеем.

Исторические памятники материальной культуры превратились троцкистом САМУТИНЫМ в склады, конюшни, общежитие, столовую, которая по сути дела является кафе-фантаном [!], а также исторические здания пошли под жилплощадь.

Все здания, находящиеся на территории муров, за исключением здания пединститута, построены в 1610—12 гг. и являются историческими памятниками материальной культуры, которые результатом политики троцкиста САМУТИНА и иже с ним разрушаются, и как результат, разрушены и уничтожены горсоветом ворота, построенные в 1608 г., здание бывшего монастыря доведено до активного процесса разрушения, а именно: крыша течет, обваливаются стены, вываливаются кирпичи из стен, а на карнизах растут сорняки до метра и больше высотой.

В Фондах музея гибнут ценнейшие исторические экспонаты, художественные картины, картины советского искусства, экспонаты народного творчества, ткани XV—XVIII столетия, фарфор, бронза, нумизматика, экспонаты для оборудования антирелигиозного отдела, отдела соц. строительства, коллекция флоры и фауны Винницкой области, макеты, манекены и целые выставки.

Но эти ценнейшие экспонаты не могут пойти в экспозицию музея из-за отсутствия помещения.

Для того, чтобы областной музей отвечал требованию партии и правительства, необходимо сделать следующее:

1) Организовать в Историческом отделе сектор капитализма, сектор Пролетарской революции, сектор гражданской войны, организовать отдел соц. строительства, как ведущий отдел краеведческого музея, а также пополнить и расширить отдел дофеодального общества и феодализма.

2) Организовать антирелигиозный отдел.

3) Совершенно перестроить художественный отдел, организовать в отделе экспозицию советского художественного искусства, организовать выставку картин художников Винницкой области.

4) Расширить природоведнический отдел, который бы в полном смысле этого слова характеризовал природу Винницкой области, а также использование ее советской властью.

Все это можно при условии, если расширить площадь музея за счет других помещений на территории муров, которые имеют прямое отношение к музею, и музей, по сути дела, является хозяином этих исторических зданий.

По этому [!] необходимо принять срочные меры к прекращению разрушения исторических зданий.

В бывшем соборе, который САМУТИН превратил в склад резинотреста и горторга, организовать антирелигиозный отдел. Выселить ДТС из помещения, незаконно занятого ними.

Освободить здание бывшего монастыря от складов типографии, столовой, общежития, библиотеки, которая имеет свое новое здание, освободить бывшие казармы и башню от складов и конюшен, которые занимают горсовет и торговые организации.

Освободить все здания, которые построены в XVI веке [!] и являются историческими памятниками материальной культуры от контор, мастерских типографии, жильцов и т. п. И на основании закона о исторических памятниках объявить территорию муров государственным заповедником, где организовать музейный городок, тогда действительно мы сможем расширить площадь музея, что даст возможность выполнить решение ЦК партии о задачах музея, ибо при теперешнем положении, музей не может выполнить поставленных перед ним задач, а наоборот, дескридитирует себя как музей, и в особенности, как музей областного значения. К тому же бесполезно тратятся громадные суммы государственных денег.

Следовательно, Бюро горкома партии должно сделать определенные выводы либо музей должен в самый кратчайший срок получить необходимые для него добавочные помещения и средства, а также коренным образом перестроить свои экспозиции и работу — либо музей должен быть закрыт.

ДИРЕКТОР МУЗЕЯ /ПИОНТКОВСКИЙ/
ПАРТОРГ ПАРТИЙНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ МУЗЕЯ /БУРДЕНКО/
КОМСОРГ /ТЕПЛИЦКИЙ/
ПРЕДСЕДАТЕЛЬ МК СОЮЗА
ПОЛИТПРОСВЕТРАБОТНИКОВ /ШЕЛЕСТ/

№ 2
ДАВіО, ф. п-136, оп. 6, спр. 835, арк. 32–33. Машинопис.

До Зав. Культурним
Відділом Обкому КП/б/У т. РУНЯ.

Зав. Сектором Політосвіти
ОБЛВНО Рейнера Л. М.

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

На Вашу пропозицію про перевірку роботи Вінницького Обласного Краєзнавчого музею та робітників, що там працюють, зокрема Дувальчука, повідомляю, що у Вінницькому Обласному Краєзнавчому музеї працює з 1935 року директором музею член партії Висоцький.

За весь час перебування Висоцького в музеї робота не тільки не покращала, а навпаки, значно занепала.

Висоцький по суті ізолював музей від маси, ні яких [!] зв'язків з підприємствами, організаціями, як районів в області, так і самої Вінниці не мав. Жодний з відділів музею /історичний, природничий, художній/, не дивлячись на те, що він працює в музеї понад 2 роки, не приведено до порядку і не працює.

Дисципліна серед робітників музею зовсім відсутня.

При перевірці стану роботи музею встановлено цілий ряд грубих фінансових порушень. Авторитетом серед робітників музею Висоцький зовсім не користується.

Крім того, зараз нами встановлено, що Висоцький цілком свідомо приховував у себе троцькістів-контрреволюціонерів. В музеї працювала на науковій роботі підозріла людина Дувальчук.

Йому неодноразово було запропоновано звільнити його від роботи. Більше того, коли на зборах робітників музею, під час обговорення матеріалів процесу про викриття антирадянського троцькістського паралельного центру, цей самий троцькіст Дувальчук виступив з «речью» про те, що: «Троцький колись був великою людиною» і т. д. і т. д.

Мною було викликано Висоцького та запропоновано зараз же зняти Дувальчука з роботи і повідомити про нього органи НКВС.

При перевірці цього виявлено, що Висоцький дійсно Дувальчука наказом з роботи зняв, але зовсім не сказав на те, що його знято за троцькізм. Мало того, на скликаних спеціальних зборах робітників музею, Висоцький заявив, що виступ Дувальчука не зовсім контрреволюційний, що ніби Дувальчук заплутався і т. д.

Після зняття Дувальчука з роботи Висоцький видав Дувальчуку довідку, що такий звільнений з роботи за власним бажанням.

Вважаю, що Висоцького потрібно притягнути до партійної відповідальності і зняти негайно з посади директора музею.

Прошу Вашої санкції про передачу Висоцьким негайно справи музею одному з робітників музею.

ЗАВ. СЕКТОРОМ ПОЛІТОСВІТИОБЛВНО /РЕЙНЕР/
5/II-[19]37

№ 3
ДАВіО, ф. п-136, оп. 6, спр. 847, арк. 28–29. Рукопис.

ЦКВКП/б/У
Секретареві т. Хатаєвичу

СКАРГА

Наукового співробітника
Шепельського В. П.
мешканця м. Вінниця
вул. Ворошилова, 38

Невже чесно відноситись треба лише до членів партії? Звичайно, що ні! Одначе у Вінницькім обласнім [!] краєзнавчім [!] музеї член партії, новий директор т. Піонтковський і член партії новий зав. історичного відділу т. Данченко дуже нечесно ставляться до безпартійних.

Я хочу навести в приклад себе: більше року я працював науковим співробітником історичного відділу обласного музею, маю багато персональних подяк від відвідувачів музею за хорошу роботу. В зошиті вражень відвідувачів записано 6 персональних подяк мені від екскурсій червоноармійців, командирів, студентів та директорів шкіл за хорошу читку лекцій по історії. Жодного найменшого зауваження я ніколи і ні від кого не одержував, але... Несподівано для мене новий директор, на 7–8 день свого перебування в музеї, навіть ні разу не слухавши мою лекцію, виніс приказ про звільнення мене за невірне пояснення, наситивши свій наказ красномовними виразами.

На моє запитання — як це трапилось? Директор музею заявив, що приказ він виніс на основі заяви зава історичного відділу т. Данченка, а Данченко мотивує свій нечесний вчинок тим, що я не кінчив спеціального історичного інституту.

Можна кінчити спеціальний інститут і бути поганим співробітником, і навпаки, але... Тут справа не в цім, тут просто над безпартійними знущаються, і про це говорить яскраво те, що на моє місце прийнято комсомольця з такою самою вищою освітою літератора, як і моя.

Я поскаржився до сектору політосвіти обл. ВНО. Тут визнали, що в приказі є багато видуманого, зайвого але... востановити [!] мене не можуть, бо спеціального інституту я не закінчував.

— Та ж на моє місце прийнято людину з такою ж освітою, як і моя! (заперечую я)

— Бачите... прийнято Комсомольця!

З цього можна було б зробити вивод [!], що тільки члени партії та комсомольці мають право жити, тільки з ними будуть ставитись по-людськи. Та я, звичайно, такого виводу не роблю, а певен, що тільки не чесні [!] члени партії так відносяться до безпартійних.

Нового директора було (раніш) виключено за ухили з партії, чи не є і це черговий його вибрик? Замаскований.

В приказі написано, як мотівіровна [!] до мого звільнення безліч дурниць, як те, що я пояснюю місце знаходження [!] Києва на правому боці Дністра (?).

Не треба мати вищої освіти, як у мене, а можна бути ще піонером і відрізнити Дніпро від Дністра. Це дурна, нічим не оправдана придирка, і всі співробітники музею зі мною згодні, але цього не говорять, боячись «партизанських» дій нового «директора», до якого підходять відомі слова:

Как только на престол он стал
Так сразу начудесил:
— Сто двадцать человек в Сибирь сослал
И пятерых повесил.

Дешево в музеї продають безпартійних, легко знущаються. Я до музею працював начальником обл. літу, редактором обл. газети при НКВД і моєю роботою були задоволені, мені, хоча тимчасово, але довіряли дуже відповідальні посади, де дійсно повинен був бути виключно член партії, як на посадах вище перелічених, на яких я тимчасово працював біля 2 років. І... ось, в музеї знайшлись людці, що так не чесно поставились до мене.

Прошу вжити певні заходи і востановити мене на попередній посаді в музеї. Я доведу, що моя робота буде кращою ціною для радянського музею, ніж робота того ж Данченка чи Піонтковського.

[19]37 13/VII (Шепельський)

Репресовані краєзнавці Вінниччини

Лариса Семенко
завідувачка
науково-дослідницького відділу новітньої історії
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Масові незаконні арешти 1920 — 1930-х рр. не оминули й колектив Вінницького обласного краєзнавчого музею. Жертвами переслідувань стали як директори, так і наукові співробітники, чия творча праця не вписувалася у канони сталінського казарменого режиму. На прикладі музею можна побачити загальну картину політичних репресій доби тоталітаризму — під їхні жорна потрапляли надумані учасники сфабрикованих радянською владою і терористичних груп, і українських націоналістів, і польських контрреволюціонерів, і троцькістів, і потенційних колаборантів.

Незважаючи на різні ярлики звинувачень, усіх цих людей об'єднує одне — вони стали заручниками, безневинними жертвами тиранічної більшовицької системи, яка втілювала у життя сталінський принцип, що «репресії в галузі соціалістичного будівництва є необхідним елементом наступу...» [1].

Навесні 1930 р. у Харкові відбувся перший відкритий процес у справі Спілки визволення України (СВУ). Лідером міфічної організації було проголошено відомого державного діяча доби Визвольних змагань, віце-президента ВУАН Сергія Олександровича Єфремова. За цією справою засуджено 45 осіб, серед них і вінничанин Валентин Дмитрович Отамановський — один з творців краєзнавчого руху на Поділлі, якому, за сценарієм ДПУ, відводилась роль організатора і керівника Вінницької філії спілки СВУ. Після арешту вченого 26 серпня 1929 р. реформується і згодом припиняє діяльність створений ним Кабінет виучування Поділля. В. Д. Отамановського було засуджено до 5 років позбавлення волі з поразкою у правах на 2 роки [2, с. 6 — 13].

ОТАМАНОВСЬКИЙ Валентин Дмитрович (1893–1964) – юрист, історик, педагог, громадський, культурний діяч, організатор краєзнавчого руху. Народився в с. Яблунівка (нині Смілянський район Черкаської області) у сім'ї службовця цукроварні. Закінчив Києво-Печерську гімназію. Продовж 1912–1917 рр. навчався в Київському університеті, Київському політехнічному інституті. У 1917 р. створив і очолював Братство самостійників, був членом Української Центральної Ради від Української партії соціалістів-революціонерів. 1918 р. у складі Студентського куреня брав участь у бою під Крутами проти більшовицьких військ. У травні 1918 р. емігрував до Австрії і вступив до Віденського університету. У червні 1920 р. повернувся до України. Очолив Тимчасовий комітет з організації Центральної Подільської книгозбірні, згодом – завідувач Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при ВУАН, яка стала центром наукової та краєзнавчої роботи в краї. У 1924 р. при бібліотеці організував Кабінет виучування Поділля, музей друку, пункт астрономічних спостережень. Ініціатор видання та редактор 26-ти випусків «Енциклопедії Поділлезнавства» (1924–1929), один з організаторів Вінницького округового краєзнавчого товариства й Комісії

Валентин Отамановський

для вивчення Вінниці та її околиць Кам'янець-Подільського наукового товариства при ВУАН. 1929 р. заарештований за сфальсифікованими звинуваченнями в причетності до «Спілки визволення України» і засуджений до 5 років ув'язнення, згодом висланий на 2 роки до Татарстану. У 1936–1958 рр. працював викладачем у медичних вузах Казані, Краснодара, Сімферополя, Саратова. У 1946 р. в Московському державному університеті захистив кандидатську дисертацію з історії формування і розвитку міста Вінниці XIV–XVII ст.; у 1956 р. в Ленінградському державному університеті – докторську дисертацію з історії міст Правобережної України сер. XVII – кін. XVIII ст. З 1958 р. жив і працював у Харкові, де і помер.

5 липня 1932 р. до рук вінницького ОДПУ потрапив продавець універмагу Вінторгу Олексій Семенович Андрєєв. Під час слідства було встановлено, що він у 1920-х рр. працював у Вінницькому історично-побутовому музеї. Як свідчили «доброзичливці», Андрєєв при зустрічах любив говорити: «Коли ми заживемо?», «Ох, Совєти, Совєти, щоб вони скоріше згинули і дали можливість людям жити по-людськи», «Ну знаєте, нема ніяких сил». Таких висловлювань виявилося достатньо для відкриття кримінальної справи. Був звинувачений як учасник контрреволюційної організації, що планувала ліквідацію радянської влади. За постановою ОН ДПУ УСРР від 28 січня 1933 р. Олексій Андрєєв висланий з Вінницької області, як прикордонної смуги, на три роки [3, арк. 1, 4, 8].

Олексій Андрєєв

АНДРЄЄВ Олексій Семенович (1887–?) – службовець. Народився у Москві. Один із перших науковців Вінницького крайового музею у 1920-х рр. Наприкінці 1920-х та початку 1930-х рр. працював завідувачем відділу Вінницького універмагу. Репресований у 1932 р., звинувачений за ст. 54–10 КК УСРР. Реабілітований 5 грудня 1989 р.

Після розгрому «СВУ» по всій країні розпочалися тотальні перевірки, масові чистки. У 1933 р. під пильну владну увагу потрапила і робота Вінницького обласного музею краєзнавства та музею революції. Останній був створений за вказівкою секретаріату Вінницького окрпарткому 1930 р. безпосередньо в залах краєзнавчого музею. Дослідниця історії краєзнавчого музею Людмила Каруєва зазначала: «Судячи з описів, його експозиція нагадувала кабінет суспільствознавства» [4, с. 6—7]. У підсумковому документі однієї з інспекторських комісій містилася низка претензій до керівництва та працівників музею «у затягуванні перебудови музею», «повній бездіяльності та розтраті державних коштів у формі зарплати», відсутності антирелігійного відділу... Своєю цинічністю вражала фраза: «Фактично обласного музею краєзнавства не існує, існує лише його апарат, та й то половина сидить в ДПУ» [5, арк. 3—4]. Перевірки йшли одна за одною, все частіше у документах з'являються терміни «шкідництва» і «ворогів народу», а причиною всіх бід у музеї інспектори вбачали «наявність чужих нам людей у апараті музею», «шкідницькі настрої, які зривають виконання завдань» [4, с. 7]. Такі висновки декількох комісій керівних органів влади мали негативні наслідки для всього колективу музею: розпочалися безпідставні арешти.

У 1920-х рр. у місцевій пресі часто зустрічалися літературні нариси, вірші, краєзнавчі розвідки Миколи Нарушевича, активного учасника Української революції 1917—1921 рр. на теренах Поділля. У Вінницькому історично-побутовому музеї він пропрацював сім років, розпочавши свою діяльність на посаді завідуючого художнім відділом у жовтні 1926 р. У травні 1930 р. брав участь у роботі Всеукраїнського семінару музейних працівників, що проходив у Харкові. Відгуки про роботу Нарушевича

знаходимо у спогадах одного з перших директорів музею Густава Брілінга. «Це молодий, дуже активний товариш, комуніст, з селянської сім'ї, викладач літератури в педагогічному інституті. Але як музейний працівник він виявився надзвичайно слабким. Вся його велика енергія та ініціатива звелись просто до демагогії. Основними завданнями він вважав охоплення всієї маси трудящих Вінниці та округи тільки у формі організованих екскурсій, а всі індивідуальні відвідування він вважає міщанським нудним любуванням, якому потрібно покласти кінець» [6, арк. 153, 153зв.]. Звичайно, не варто забувати, що Нарушевич не мав відповідної музейної освіти, як і більшість його колег у ті часи. Крім музею підпрацьовував на курсах українізації, місцевому педтехнікумі, продовжував писати поезію, нариси.

НАРУШЕВИЧ Микола Ферапонтович (1902–1937) – літературознавець, краєзнавець. Народився у с. Василівка (нині Теофіопольського району Хмельницької області) на Поділлі у селянській багатодітній родині. Закінчив 1-шу Вінницьку вищепочаткову школу, був одним із перших учнів української гімназії у м. Вінниці, активний учасник національно-визвольного руху у Вінниці під час Української революції 1917–1921 рр. Писав національно-патріотичні вірші у часописі «Шлях», співпрацював з газетою «Республіканські вісті», зокрема вів відділ хроніки. Згодом вчителював, служив у Залізній дивізії, друкувався в армійській пресі. Після звільнення з війська (1926) повертається на педагогічну ниву. Восени того ж року його призначають завідувачем художнього відділу Вінницького історично-побутового музею (сучасний краєзнавчий музей). У 1930 р. екстерном закінчив у Харкові інститут профосвіти. Арештований 19 липня 1933 р., звинувачений за ст. 54–11 КК УСРР. За постановою Трійки ОДПУ від 27 жовтня 1933 р. ув'язнений на 10 років ВТТ. На момент арешту мав сім'ю: дружину Василину, сина Леоніда. Вдруге звинувачений за постановою Трійки УНКВС Ленінградської області від 25 листопада 1937 р., розстріляний 8 грудня 1937 р. Реабілітований 16 січня 1989 р.

Микола Нарушевич

Екслібріс бібліотеки М. Нарушевича, з колекції Євгена Пшеничного

19 липня 1933 р. Нарушевич заарештований та звинувачений у контрреволюційній діяльності, зокрема як активний член Української військової організації (УВО), що проводила курс на збройне повалення радянської влади. Під час жорстоких допитів Микола Нарушевич змушений був «зізнатися», що його «слід розстріляти, як найтяжчого ворога Радянської України» [7, арк. 187]. Під час слідства ускладнювали ситуацію «свідчення» знайомих Нарушевича, наприклад, ще одного заарештованого — колишнього музейного працівника Миколи Олексійовича Хітька. Останній під час допитів критикував Нарушевича за слабку антирелігійну пропаганду в музеї та відсутність колгоспної експозиції. «В музеї було відновлено цілий ряд атрибутів (ікони, хрести, іконостаси, талеси та ін.) і жодного антирелігійного напису, виставлено цілу колекцію гравюр старих замків, поміщицьких садиб і жодного колгоспного будівництва, у відділі етнографії виставлено масу художніх писанок і розшитих українських сорочок, а у відділі соцбудівництва пара-дві старих панчіх і жодного витонченого виробу колгоспних жіночих майстерень» [7, арк. 221—222]. Постановою судової трійки при Колегії ДПУ УСРР від 27 жовтня 1933 р. Микола Нарушевич був засуджений до 10 років позбавлення волі, а його колега по музейній роботі лектор-біолог Микола Хітько, що проходив з ним по одній справі, отримав 5 років концтаборів.

ХІТЬКО Микола Олексійович (1870–?) – педагог. Народився у селянській родині в с. Литвинівка, нині Вишгородського р-ну Київської обл. Мав вищу освіту. Під час дирекції Г. Брілінга працював лектором-біологом. У 1932 р. звільнився з музею і влаштувався викладачем до Вінницького педагогічного технікуму. Звинувачений за ст. 54–10 КК УСРР. За постановою трійки ДПУ УСРР від 27 липня засуджений до 5 років позбавлення волі. Реабілітований 3 вересня 1960 р.

Покарання Нарушевич відбував у Біломорсько-Балтійському та Соловецьких виправно-трудових таборах. Про його перебування на Соловках залишив спогади Семен Підгайний у своїй книзі «Українська інтелігенція на Соловках»:

> «Року 1930 Управління наукових установ НКО УСРР організувало в Харкові двотижневий семінар наукових працівників музеїв України. Там я познайомився з Нарушевичем, автором книжки про Вінницю й тодішнім керівником історично-побутового відділу Вінницького музею. Це була скромна й віддана справі людина. Багато вклав праці і знання у створення чи, власне, доведення того музею до стану наукового закладу. Звичайно, не було чого й думати, щоб Нарушевич міг у тому музеї довго триматися, мусів поступитися місцем і не просто піти, а дістатися Соловків. Якийсь час спочатку Нарушевич перебував у Біломорсько-Балтійському таборі, куди хтось з його родичів привіз йому сина Льонка, бо дружина кудись зникла. Уперше, мабуть, соловецька тюрма побачила не тільки батька-в'язня, але й сина-нев'язня на становищі ув'язненого. У всякому разі, до перетворення Соловків на тюрму особливого призначення Льонок жив разом з татом в одній камері і був предметом уваги всієї соловецької громади. Найбільшими друзями Льонка були Микола Зеров і Олекса Слісаренко, які не тільки проводили з хлопцем всілякі розмови, а й брали участь у різних іграх, які вигадував Льонок. На острові була школа для дітей енкаведистів та збройної охорони, і начальник видав наказ, щоб Льонка, як вільного, надіслали до тієї школи, відповідно його одягши. Хлопчисько почав ходити до школи, але ні діти енкаведистів, ні сам Льонок не мали охоти зав'язувати між собою приятельських стосунків, і Льонок із школи негайно повертався до Кремля. Так цей в'язень добув на острові до червня 1937 року, а потім його відправлено з острова, уже без батька, невідомо куди. Батько працював на сільськогосподарських роботах і дуже переживав розлуку з сином. Згодом покинув острів разом з українським етапом і сам Нарушевич» [8, с. 370 — 371].

За даними дослідника Костянтина Завальнюка, «Миколу Ферапонтовича стратили в м. Ленінград 8 грудня 1937 р.» [9, с. 77].

У грудні 1933 р. заарештували й директора музею, одного із співорганізаторів музейної справи у Вінниці, Густава Вольдемаровича Брілінга, якого звинуватили у шпигунстві на користь Німеччини. Йому, як і Нарушевичу, спішно сфабрикували справу про участь у неіснуючій УВО. Підтвердженням того, що 66-річний музейний працівник начебто є її членом, стали старовинні крем'яні мушкети, гвинтівки, обрізи, кулемет з фондів музею, листування та фотокартки. Вилучену зброю збирав новостворений музей революції, яким керував тоді в 1933 р. Семенов, член ВКП(б). Брілінг, як і його заарештовані колеги, до цього не мали жодного стосунку, адже на той час музей революції був самостійною структурою [10, арк. 34]. Абсолютно абсурдне звинувачення не давало підстав для репресій навіть тодішньому суду. Хіба що німецьке прізвище Брілінга могло бути приводом для «уваги» до нього з боку каральних органів. Не маючи змоги притягти Брілінга до суду у справі УВО, Вінницьке ДПУ все ж намагалося утримати чергову жертву. В лютому 1934 р. почалися спроби приєднати його до нової групової справи — т. зв. «жупанів-археологів», у зв'язку з чим термін перебування у в'язниці було подовжено, і лише за п'ять місяців, у квітні 1934 р., «за браком даних» слідчу справу на краєзнавця було припинено, а його звільнено. Але повернутися до музею науковцю заборонили, а з посади директора Густава Брілінга звільнили ще раніше... [11, с. 197]. Відданий музейній справі краєзнавець, залишився позаштатним консультантом з питань мистецтва. Постійно збирав для музею цінні матеріали, зокрема поповнив колекцію альбомом малюнків Норблєна і Орловського.

БРІЛІНГ Густав Вольдемарович (1867–1942(?) – юрист, художник, краєзнавець, етнограф, колекціонер. Народився у м. Борисові (Білорусія) в родині землеміра. Дитячі роки провів на Поділлі. У 1889 р. закінчив Немирівську гімназію, згодом юридичний факультет Київського державного університету (1894). Протягом 1894–1907 рр. працював судовим слідчим у російських містах Кострома, Плес. Згодом повертається до Вінниці, де крім успішних юридичних справ займається збором предметів старовини та піклується про створення у місті музею. Один із співорганізаторів заснування Вінницького музею (1919–1920), а згодом і його багаторічний директор (1923–1933). Саме при ньому музей став повноцінною установою, потужним етнографічним центром Поділля. У грудні 1933 р. заарештований вперше, звинувачений в участі в «Українській військовій організації». Згодом за постановою облвідділу ДПУ справу було припинено. Вдруге арештований у травні 1940 р., звинувачено за ст. 54–10 КК УРСР і засуджено до 4 років виправно-трудових таборів (ВТТ). Реабілітований 26 серпня 1978 р.

Густав Брілінг

УССР

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕН

Винницкое Областное

№ 80-40р. №-62-40р.

ДЕЛО №

По обвинению Брилинга Густава

и Гурьева Георгия Илларионо

по ст. 54-10 ч.1 УК УССР

Начато „1" апреля 1940 г. В одном то

Окончено „1" июня 1940 г. Том № 1

После судебного рассмотрения и вступления приговора в силу, настоящее дело подлежит немедленному возвращению в 1-й Специальный отдел НКВД УССР (гор. Киев)

К делу должна быть приобщена копия приговора.

Основание: приказ НКВД, Прокуратуры и НКЮ Союза ССР № 00349 от 16 апреля 1939 г.

Передача

исключительно

циальный отдел

Передача с.

оформляется

Арх. №

Сдано в архив „ " 194 г

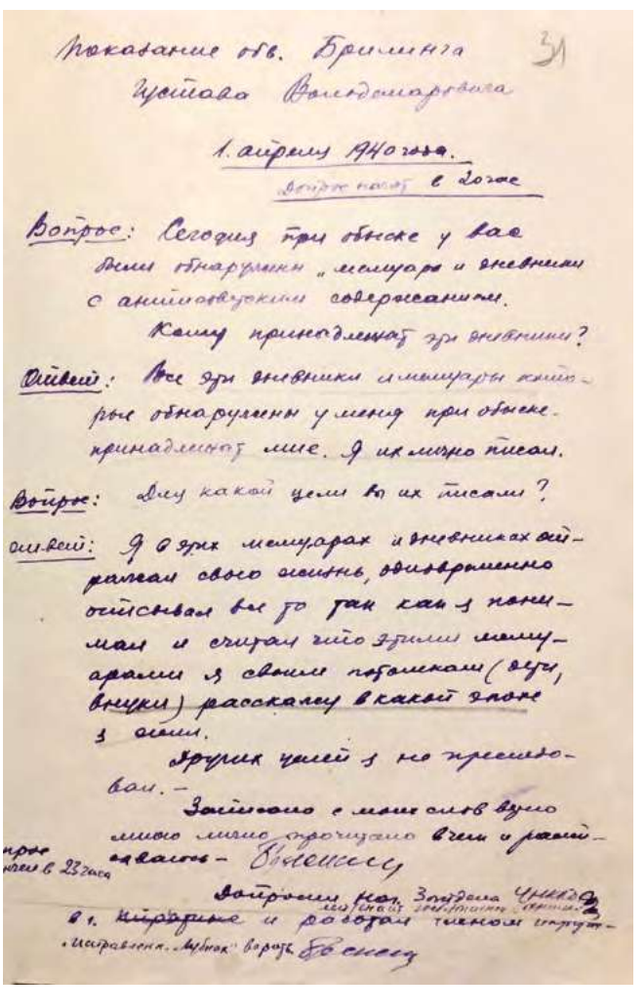

Показание об. Брилинга

Густава Вольдемаровича

1 апреля 1940 года.

Вопрос: Сегодня при обыске у вас

были обнаружены „мемуары и дневники

с антисоветскими содержаниями.

Кому принадлежат эти дневники?

Ответ: Все эти дневники и мемуары, кото-

рые обнаружены у меня при обыске

принадлежат мне. Я их лично писал.

Вопрос: С какой целью Вы их писали?

Ответ: В этих мемуарах и дневниках из-

ложил свою жизнь, объективно

описывал все то так как я пони-

мал и считал что эти мои мему-

ары я своим потомкам (сыну,

внуку) расскажу в какой эпохе

я жил.

Другие цели я не преследо-

вал. –

Записано с моих слов вслух

мною лично прочитано в чем и рас-

писался – Брилинг

Допросил: ком. Западной Группы

Исправлено. Мухлюк

Вопрос: Вам

Ответ:

З архівно-слідчої справи Густава Брілінга, 1940 р.

Новим завідуючим музеєм призначили Степана Лабунського, але він недовго керував закладом.

У серпні 1935 р. С. І. Лабунського було звинувачено в неетичних вчинках, використанні свого службового становища, врешті в тому, що він «не забезпечив керівництва музеєм», «виставляв портрети Сталіна разом із портретами Петлюри», і знято з роботи [12, арк. 92зв.; 13, арк. 9зв., 10]. На його місце 14 серпня 1937 р. призначено Феодосія Михайловича Висоцького.

ЛАБУНСЬКИЙ Степан І. (?–?) – педагог, краєзнавець. Після звільнення з музею працював директором Вінницької залізничної школи, у 1940 р. – викладач однієї з вінницьких шкіл. Подальша доля невідома.

ВИСОЦЬКИЙ Феодосій Михайлович (1891–1956) – краєзнавець. Народився у с. Плесецьке, нині Васильківського району Київської області, у селянській родині. Один із співорганізаторів колгоспу у своєму рідному селі. У 1930 р. виїхав із села на навчання до Київської партійної школи, після закінчення (1931) якої, зайняв посаду директора інкубаторської станції в м. Полонне, нині Хмельницької області. Через деякий час продовжив освіту у Харківському комуністичному університеті (1935), а по завершенні – направлений до Вінниці і призначений на посаду директора краєзнавчого музею. Заарештований 15 липня 1937 р. та звинувачений за ст. 54–13 КК УРСР. За вироком Військової колегії Верховного суду СРСР 16 жовтня 1937 р. ув'язнений до 10 років ВТТ. Покарання відбував у Норильських таборах. Після звільнення (1947) рік працював десятником у Боярському лісгоспі Києво-Святошинського району, ще рік – на будівництві магістралі Москва-Сімферополь у Дніпропетровській області. У 1949 р. повторно заарештований. Рішенням Особливої наради при МДБ СРСР від 14 вересня 1949 р. звинувачений за ст. 20–54–9, 54–11 КК УРСР і висланий на поселення до Красноярського краю. Після відбуття покарання повернувся на початку 1956 р. до рідного села, де і помер через декілька місяців від приступу серцевої астми. Реабілітований 29 травня 1958 р.

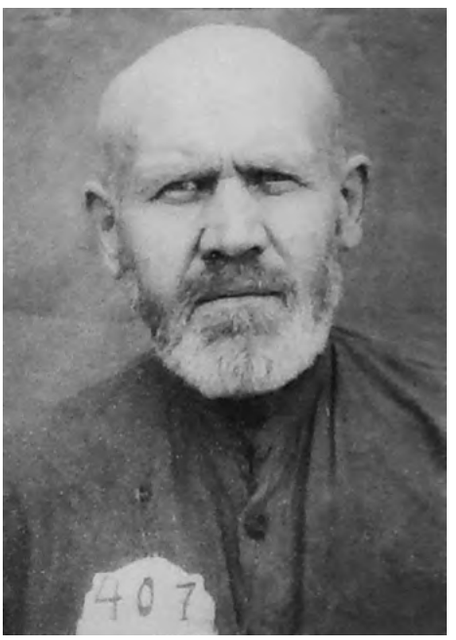

Феодосій Висоцький

Впродовж 1936—1937 рр. архівні документи фіксують шквал звинувачень на адресу Феодосія Висоцького, зокрема, що «не зробив потрібних політичних висновків зі стану музею в минулому, шкідницької діяльності попереднього керівництва (Нарушевич, Брілінг, Лабунський)», «ізолював людей від мас», «цілком свідомо приховував у себе троцькістів-контрреволюціонерів» [14, с. 363]. У музеї панувала нездорова атмосфера. У вересні 1937 р. цілий тиждень чергова комісія у складі С. І. Гедзінського, П. Н. Мелешка та Бурденка проводила обстеження експозиції. У її висновках зазначено: «в результаті шкідницької роботи ворогів на культурному фронті... Вінницький краєзнавчий музей приведений у стан непотрібності як обласний культурно-просвітительський центр», «всередині музей бідний, обладнаний та оформлений незадовільно», «в музеї не відображено епохи громадянської війни на Вінниччині, ролі більшовицької парті в боротьбі з німцями, білополяками..., не відображено ходу соціалістичного будівництва області, боротьби за високі врожаї зернових, буряків, нема героїв і героїнь колгоспної соціалістичної праці...», «антирелігійного відділу в музеї нема взагалі, ніякої роботи по антирелігійній пропаганді і агітації музей не веде», «немає жодного портрету вождя народів тов. Сталіна, ні Леніна». Особливо членів комісії обурили аполітичні спроби музейних працівників «ототожнювати людину з твариною» та ін. [13, арк. 6—7].

Після виступу на зборах колективу співробітника музею Миколи Дувальчука з промовою про те, що «Троцький колись був великою людиною», Висоцький був змушений його звільнити. Але його звинувачували у тому, що дав Дувальчуку довідку про його звільнення за власним бажанням. Мало того, на скликаних спеціальних зборах робітників музею, Висоцький заявив, «що виступ Дувальчука не зовсім контрреволюційний, що ніби Дувальчук заплутався і т. д.». На це збори зробили висновок: «Висоцького треба притягнути до партійної відповідальності і зняти негайно з посади директора» [14, с. 363].

ДУВАЛЬЧУК Микола Григорович (1891–?) – освітянин, медик. Народився у с. Синьовицьке, нині Львівської області, у селянській родині. Під час Першої світової війни був ефрейтором-телеграфістом у австрійській армії. 1918 р., перебуваючи на Альпійському фронті, в Італії, потрапив до полону. Через рік здійснив втечу до Австрії. До 1920 р. перебував у Віденському концтаборі, який у березні перекинули до Чехословаччини. Через суперечку з офіцером був арештований. Здійснив втечу до Німеччини. У Берліні звернувся до радянської місії з проханням виїхати до СРСР, куди і прибув у квітні 1921 р. У Радянському Союзі отримав вищу освіту, читав лекції по діаматі у комуністичних вузах. З 1928 р. працював у Миколаєві, де познайомився з майбутнім завідувачем Вінницької облнаросвіти Йосипом Івановичем Подольським. 1934–1935 рр. – завідувач міськвно у Дніпропетровську. Змушений був залишити місто, так як був знятий з роботи «по мотивам преступления классовой бдительности» (!). Згодом колишній колега тов. Подольський допоміг зайняти посаду директора Української дитячої колонії в м. Немирові. На новій роботі у Дувальчука виник конфлікт, він був знову звільнений. При допомозі того ж Й. Г. Подольського у 1936 р. Микола Григорович влаштовується на роботу науковим співробітником до Вінницького краєзнавчого музею. За вихваляння Троцького під час дискусії був звільнений з роботи у лютому 1937 р. та змушений виїхати до Казахстану. В Алма-Аті працював в інституті підвищення кадрів наросвіти, завідуючим відділом неповно-середніх шкіл. 20 липня заарештований Вінницьким НКВС, звинувачений за ст. 20, 54-8, 11 КК УРСР. За вироком Верховного суду СРСР від 26 грудня 1937 р. засуджений на 10 років ВТТ. У березні 1950 р. заарештований вдруге. Засланий до Красноярського краю. У 1955 р. проживав у селищі Єрмакове Ігарського району, де був завідуючим місцевого медпункту. Реабілітований 20 жовтня 1956 р. Подальша доля невідома.

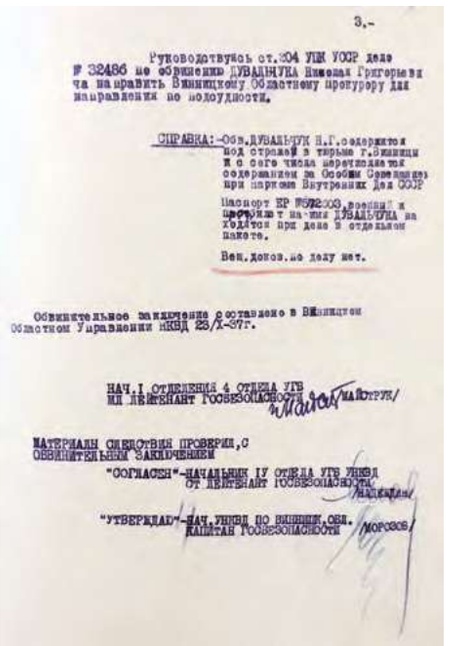

3.-

Руководствуясь ст.204 УПК УССР дело
№ 32486 по обвинению ДУВАЛЬЧУКА Николая Григорьевича направить Винницкому Областному прокурору для направления по подследственности.

СПРАВКА:-Обв.ДУВАЛЬЧУК Н.Г.содержится под стражей в тюрьме г.Винницы и с сего числа переходит на содержание за Особым Совещанием при наркоме Внутренних Дел СССР

Паспорт ЕР №572003,выданный и прописан на имя ДУВАЛЬЧУКА на ходится при деле в отдельном пакете.

Вещ.доказ.по делу нет.

Обвинительное заключение составлено в Винницком Областном Управлении НКВД 28/X-37г.

НАЧ.I ОТДЕЛЕНИЯ 4 ОТДЕЛА УГБ
НКВД ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ /МАЙСТРУК/

МАТЕРИАЛЫ СЛЕДСТВИЯ ПРОВЕРИЛ,С ОБВИНИТЕЛЬНЫМ ЗАКЛЮЧЕНИЕМ
"СОГЛАСЕН"-НАЧАЛЬНИК IУ ОТДЕЛА УГБ УНКВД ОТ ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ /НАЗАРЕВИЧ/

"УТВЕРЖДАЮ"-НАЧ.УНКВД ПО ВИННИЦК.ОБЛ. КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ /МОРОЗОВ/

У таких умовах працювати повноцінно і професійно ані директор, ані очолюваний ним колектив не могли. 15 липня 1937 р. Висоцький був заарештований та звинувачений в участі у так званій контрреволюційній троцькістській терористичній організації. Вже наступного дня Феодосія Висоцького слідчі примусили визнати себе «винним». Так, у протоколі допиту зазначено: «Я, як учасник контрреволюційної троцькістської організації за дорученням Подольського, а також самостійно разом із Дувальчуком висвітлення експозиції в музеї подавали у троцькістсько-націоналістичному аспекті» [15, арк. 39]. У звинувачувальному висновку вказувалося: «відповідно [до] рішення троцькістсько-контрреволюційної організації Висоцький провів величезну шкідницьку роботу, спрямовану на знищення наукової діяльності і політико-виховної роботи музею, перетворивши його у розсадник контрреволюційного троцькізму» [16, арк. 76]. Слідчі вважали, що директор спеціально не створив відділ «соціалістичного будівництва», навмисно псував експонати музею революції, а «антирелігійний ку-

точок організував так, що цей куточок по суті пропагував релігію» [16, арк. 77]. Не пробачили йому й організацію у музеї виставки місцевого художника Василя Сільвестрова, якого ще не арештували, але вже звинуватили, як колишнього погромника і петлюрівця, що насмілився намалювати навіть портрет «нині засудженого ворога народу Самутіна». На суді Висоцький себе винним не визнав і від своїх попередніх зізнань під час слідства відмовився [16, арк. 45]. За вироком Військової колегії Верховного суду СРСР від 16 жовтня 1937 р. Феодосій Висоцький був ув'язнений на 10 років виправно-трудових таборів з повною конфіскацією майна.

Майже одночасно із Висоцьким 20 липня 1937 р. заарештували і Дувальчука Миколу Григоровича, наукового співробітника історичного відділу, наукового секретаря краєзнавчого музею. Тільки за місяць його визвали на допит, під час якого він заявив, що «контрреволюційною діяльністю у Вінницькому краєзнавчому музеї не займався», але наступний протокол від 2 вересня 1937 р. фіксує, що Дувальчук вже визнав себе учасником контрреволюційної троцькістської організації у Вінниці і перерахував всі свої злочинні дії у музеї: «план ... експозиції капіталістичного ладу був створений по-троцькістськи: мало уваги приділялося селянському питанню, а створення кабінету соціалістичного ладу відкладалося; складені були шкідницькі плани, які зривали реорганізацію уже існуючих відділів — археологічного, ранньофеодального і пізньофеодального на невизначений період; до розвалу довів музейну бібліотеку: троцькістські книги лише приховав з полок, але не знищив; не замінив старі підтекстівки, що написані у антиісторичному троцькістському дусі попередніми працівниками... А на загальних зборах колективу у січні 1937 р. з нагоди 13-ої річниці від дня смерті Леніна, відкрито заявив,... що Троцький був видатним діячем партії» [15, арк. 12—13]. Після звільнення з роботи Дувальчук, розуміючи складність своєї ситуації, виїхав з Вінниці до Алма-Ати. Але пильні органи радянської системи віднайшли його, затримали і доставили до Вінниці. Як і Висоцький, отримав 10 років ВТТ. Покарання відбував у Красноярському краї.

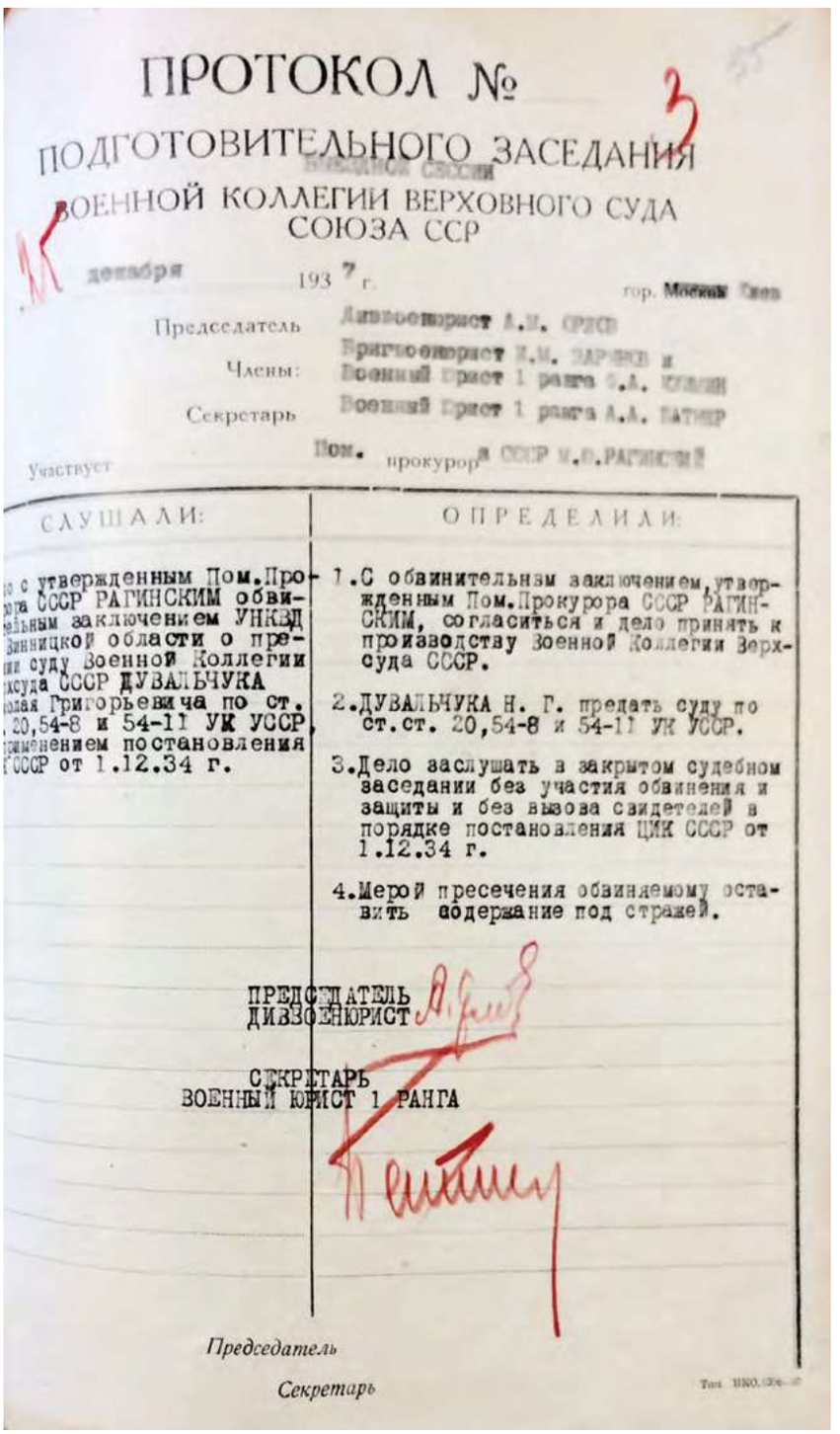

ПРОТОКОЛ №

ПОДГОТОВИТЕЛЬНОГО ЗАСЕДАНИЯ

ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИИ ВЕРХОВНОГО СУДА СОЮЗА ССР

декабря 193 7 г. гор.

Председатель

Члены:

Секретарь

Участвует Пом. прокурора СССР

СЛУШАЛИ:

...о утвержденным Пом.Прокурора СССР РАГИНСКИМ обвинительным заключением УНКВД Винницкой области о пре... суда Военной Коллегии ...суда СССР ДУВАЛЬЧУКА ...колая Григорьевича по ст. ...20,54-8 и 54-11 УК УССР, ...применением постановления ...СССР от 1.12.34 г.

ОПРЕДЕЛИЛИ:

1. С обвинительным заключением, утвержденным Пом.Прокурора СССР РАГИНСКИМ, согласиться и дело принять к производству Военной Коллегии Верхсуда СССР.

2. ДУВАЛЬЧУКА Н. Г. предать суду по ст.ст. 20,54-8 и 54-11 УК УССР.

3. Дело заслушать в закрытом судебном заседании без участия обвинения и защиты и без вызова свидетелей в порядке постановления ЦИК СССР от 1.12.34 г.

4. Мерой пресечения обвиняемому оставить содержание под стражей.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ
ДИВВОЕНЮРИСТ

СЕКРЕТАРЬ
ВОЕННЫЙ ЮРИСТ 1 РАНГА

Председатель

Секретарь

Рішення про утримання під вартою Миколи Дувальчука, 1937 р.

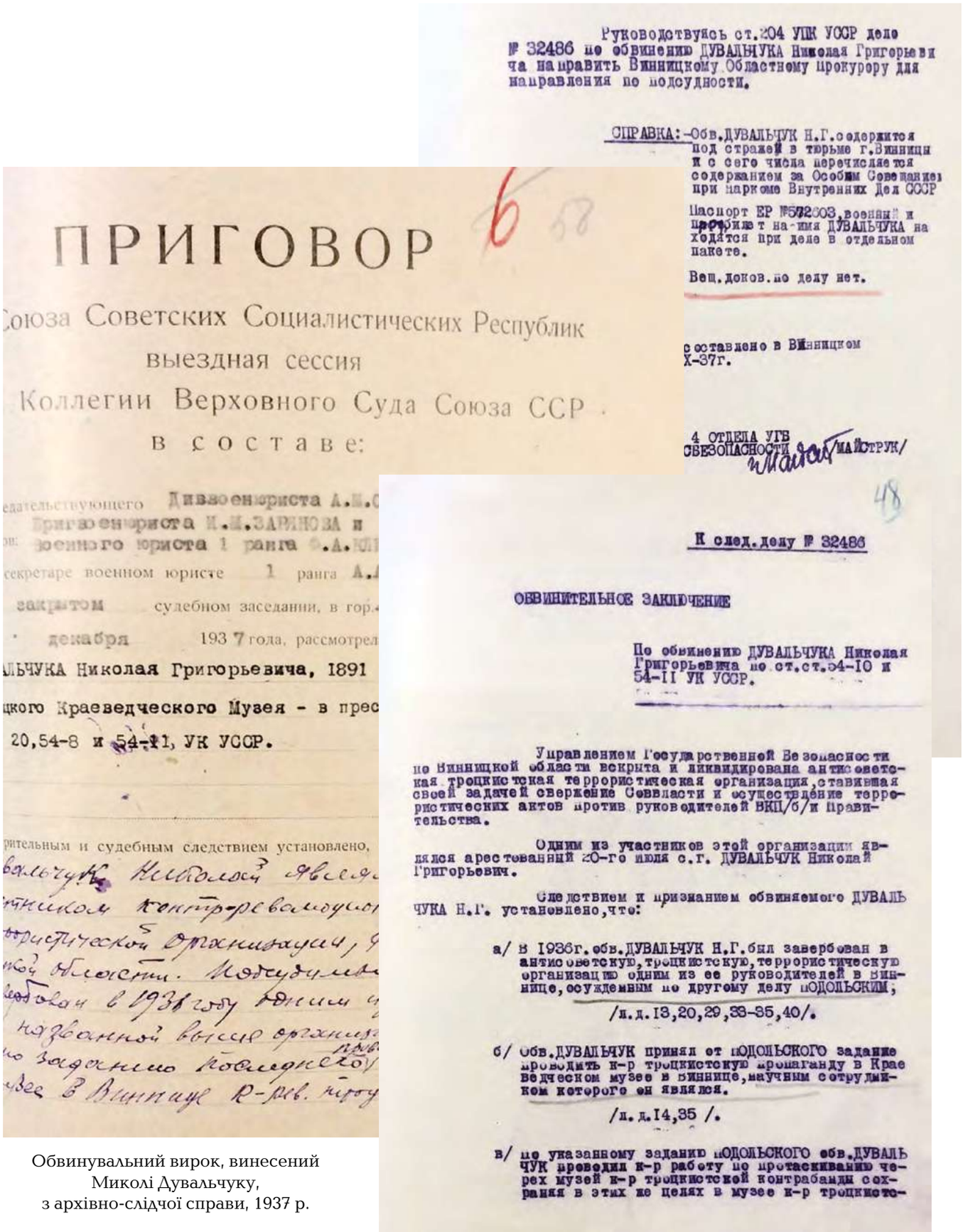

ПРИГОВОР

Союза Советских Социалистических Республик

выездная сессия

Коллегии Верховного Суда Союза ССР

в составе:

Руководствуясь ст.204 УПК УССР дело № 32486 по обвинению ДУВАЛЬЧУКА Николая Григорьевича направить Винницкому Областному прокурору для направления по подсудности.

СПРАВКА: Обв. ДУВАЛЬЧУК Н.Г. содержится под стражей в тюрьме г. Винницы и с сего числа перечисляется содержанием за Особым Совещанием при Наркоме Внутренних Дел СССР

Паспорт ЕР №572603, военный и партбилет на имя ДУВАЛЬЧУКА находятся при деле в отдельном пакете.

Вещ. доков. по делу нет.

составлено в Винницком

4 ОТДЕЛА УГБ

СВЕЗОПАСНОСТИ /МАЙСТРУК/

К след. делу № 32486

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По обвинению ДУВАЛЬЧУКА Николая Григорьевича по ст.ст.54-10 и 54-11 УК УССР.

Управлением Государственной Безопасности по Винницкой области вскрыта и ликвидирована антисоветская троцкистская террористическая организация, ставившая своей задачей свержение Советской власти и осуществление террористических актов против руководителей ВКП/б/и Правительства.

Одним из участников этой организации являлся арестованный 20-го июля с.г. ДУВАЛЬЧУК Николай Григорьевич.

Следствием и признанием обвиняемого ДУВАЛЬЧУКА Н.Г. установлено, что:

а/ В 1936г. обв. ДУВАЛЬЧУК Н.Г. был завербован в антисоветскую, троцкистскую, террористическую организацию одним из ее руководителей в Виннице, осужденным по другому делу ПОДОЛЬСКИМ;

/л.д. 18,20,29,33-35,40/.

б/ Обв. ДУВАЛЬЧУК принял от ПОДОЛЬСКОГО задание проводить к-р троцкистскую пропаганду в Краеведческом музее в Виннице, научным сотрудником которого он являлся.

/л.д. 14,35 /.

в/ по указанному заданию ПОДОЛЬСКОГО обв. ДУВАЛЬЧУК проводил к-р работу по протаскиванию через музей к-р троцкистской контрабанды с охранения в этих же целях в музее к-р троцкисто-

Обвинувальний вирок, винесений Миколі Дувальчуку, з архівно-слідчої справи, 1937 р.

У липні 1937 р. музей очолив Петро Вікторович Піонтковський. Тільки-но обійнявши посаду директора музею, в своїх доповідних записках досить жорстко зазначав: «Вінницький обласний краєзнавчий музей в зв'язку з тим, що ним до цих пір ніхто не займався, доведений до такого стану, що його необхідно негайно переобладнати, а в іншому випадку, якщо цього не зробити — закрити... У фондах музею гинуть цінні експонати, художні полотна, твори радянського мистецтва, експонати народної творчості, тканини XV—XVIII ст., фарфор, бронза, нумізматика, експонати для обладнання антирелігійного відділу, відділу соціалістичного будівництва, колекція флори і фауни Вінницької області... Приміщення бувшого монастиря доведено до активного процесу руйнування, а саме — дах протікає, валяться стіни, випадає зі стін цегла, а на карнизах ростуть бур'яни до метра і більше висотою». Він пропонував у давньому соборі, що слугував складом «Резинотресту міськторгу», організувати антирелігійний відділ; звільнити приміщення монастиря від складів друкарні, столової, гуртожитку, бібліотеки; очистити всі інші будівлі від стайні, майстерень, контор тощо, а територію Мурів оголосити державним заповідником й створити «музейне містечко» [14, арк. 365—366]. Під час перебування свого попередника під слідством викликався як свідок, і дуже завзято свідчив про антирадянську діяльність Феодосія Висоцького, зокрема вказував що «останній довів музей до повного розпаду... і згрупував навколо музею ворогів народу» [16, арк. 73].

ПІОНТКОВСЬКИЙ Петро Вікторович (1904–1938) – краєзнавець. Народився у м. Кам'янець-Подільський у робітничій родині. У травні–листопаді 1937 р. – директор Вінницького краєзнавчого музею. Заарештований 10 січня 1938 р., звинувачений за ст. 54–11 КК УРСР. За постановою Трійки УНКВС Вінницької області від 28 вересня 1938 р. засуджений до вищої міри покарання. 29 вересня 1938 р. розстріляний. Реабілітований 19 грудня 1956 р.

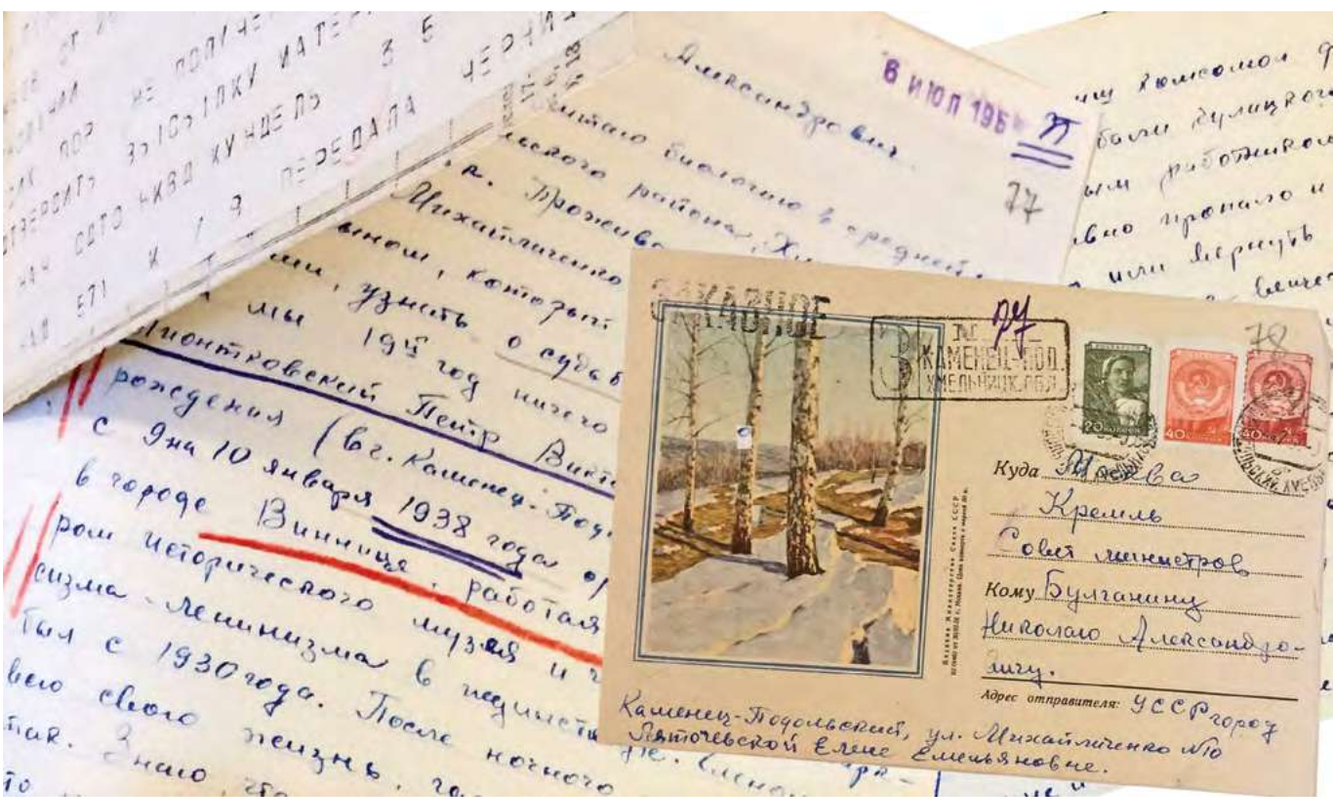

Листи дружини Петра Піонтковського до заступника голови Раднаркому СРСР Миколи Булганіна

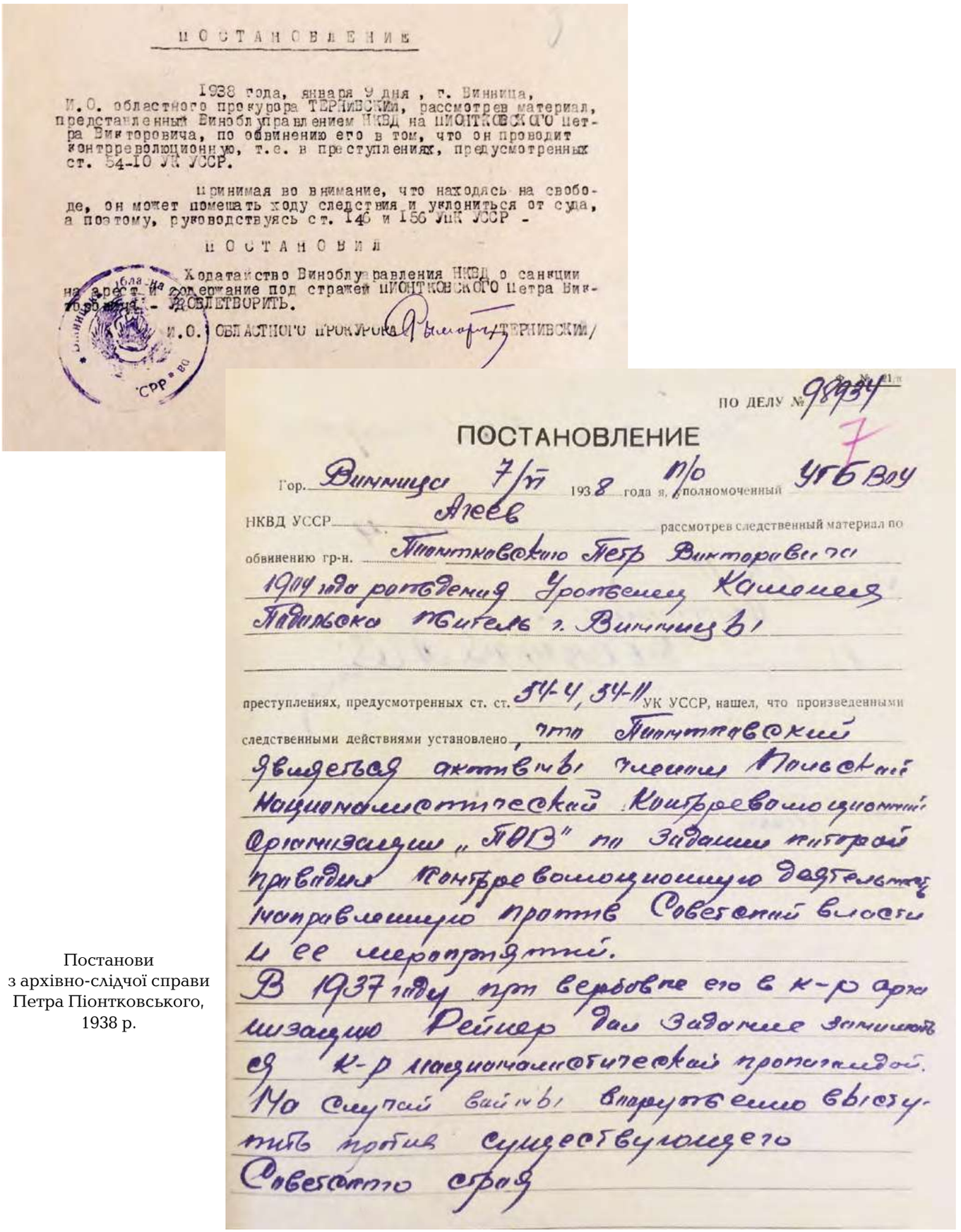

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

1938 года, января 4 дня, г. Винница,
И.О. областного прокурора ТЕРНИВСКИЙ, рассмотрев материал, представленный Виноблуправлением НКВД на ПИОНТКОВСКОГО Петра Викторовича, по обвинению его в том, что он проводит контрреволюционную, т.е. в преступлениях, предусмотренных ст. 54-10 УК УССР.

принимая во внимание, что находясь на свободе, он может помешать ходу следствия и уклониться от суда, а поэтому, руководствуясь ст. 146 и 156 УПК УССР -

ПОСТАНОВИЛ

Ходатайство Виноблуправления НКВД о санкции на арест и содержание под стражей ПИОНТКОВСКОГО Петра Викторовича - УДОВЛЕТВОРИТЬ.

И.О. ОБЛАСТНОГО ПРОКУРОРА /ТЕРНИВСКИЙ/

ПО ДЕЛУ № 98934

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Гор. Винницы 7/VI 1938 года я, полномоченный УГБ ВОУ Агеев НКВД УССР рассмотрев следственный материал по обвинению гр-н. Пионтковскую Петр Викторовичу 1904 года рождения Уроженец Каменец Подольского жителя г. Винницы

преступлениях, предусмотренных ст. ст. 54-4, 54-11 УК УССР, нашел, что произведенными следственными действиями установлено, что Пионтковский являясь активным членом Польской Националистической Контрреволюционной Организации „ПОВ" по заданию которой проводил контрреволюционную деятельность направленную против Советской власти и ее мероприятий.

В 1937 году при вербовке его в к-р организацию Рейнер дал задание занимать в к-р националистической пропаганды. На случай войны вредительство высылать против существующего Советского строя

Постанови
з архівно-слідчої справи
Петра Піонтковського,
1938 р.

1937 р. був особливо «врожайним» на безпідставні репресії в музейній установі. І не дивно, каральні органи достойно зустрічали 20 річницю Жовтневої революції. 8 вересня 1937 р. заарештували наукового працівника історичного відділу Вінницького краєзнавчого музею Кесаря Омельяновича Андрійчука, який більше був відомий як талановитий поет, ніж музейний працівник, оскільки в музеї пропрацював лише декілька місяців (з травня 1937 р.).

АНДРІЙЧУК Кесар Омелянович (1907–1958) – український поет. Народився у с. Латанці (нині у складі с. Тростянець Тиврівського району) на Поділлі у багатодітній родині. Закінчив Вороновицьку 7-річну школу, Вінницькі 3-річні педагогічні курси, Одеський інститут народної освіти. Його викладачами були академік Михайло Слабченко, письменник Володимир Гадзінський. Поряд з ним навчалися відомі у майбутньому автори слова Степан Олійник, Сава Голованівський, Степан Крижанівський, Остап Вишня. З 1927 р. почав друкувати вірші на сторінках українських часописів. Автор єдиної поетичної збірки «На зламі» (1931). Перед арештом працював у Тиврівській школі. У 1937–1947 р. перебував у ВТТ. Після відбуття покарання примусово поселений у Кемеровській області, де до 1951 р. викладав російську мову і літературу у школі с. Малопіщанка. Останні роки життя проживав на батьківщині. Реабілітований у 1956 р. Відомий український поет Степан Олійник з теплом відгукувався про подолянина: «З щирою пошаною згадую Кесаря Омеляновича Андрійчука, як добру і чесну людину, як талановитого поета. Правдивий в житті, сердечний і ніжний характером, він був таким і в своїх чудових поезіях» [18, с. 29].

Кесарь Андрійчук (праворуч)

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 41

ТРОЙКИ УПРАВЛЕНИЯ НКВД УССР ПО ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

от 25-26 Ноября 193 7 г.

СЛУШАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
Дело № 33958 Винницкого Областного Управления НКВД по обвинению АНДРЕЙЧУКА Кесаря Емельяновича.1907г.рождения,урож.с.Латан и.Вороновицкого района,Винобласти,жит.г.Винница,Винницкой области.	АНДРЕЙЧУКА Кесаря Емельяновича,за контрреволюционную деятельность,- ЗАКЛЮЧИТЬ В ИСПРАВТРУДЛАГЕРЬ СРОКОМ НА ДЕСЯТЬ ЛЕТ,считая срок с 8-го сентября 1937 года.

Секретарь тройки Управления НКВД УССР по Винобласти
Сержант Госбезопасности ГОЛЬДШТЕЙН.

Постанова трійки управління НКВС УРСР по Вінницькій області, про ув'язнення Кесаря Андрійчука на 10 років до виправно-трудових таборів, 1937 р.

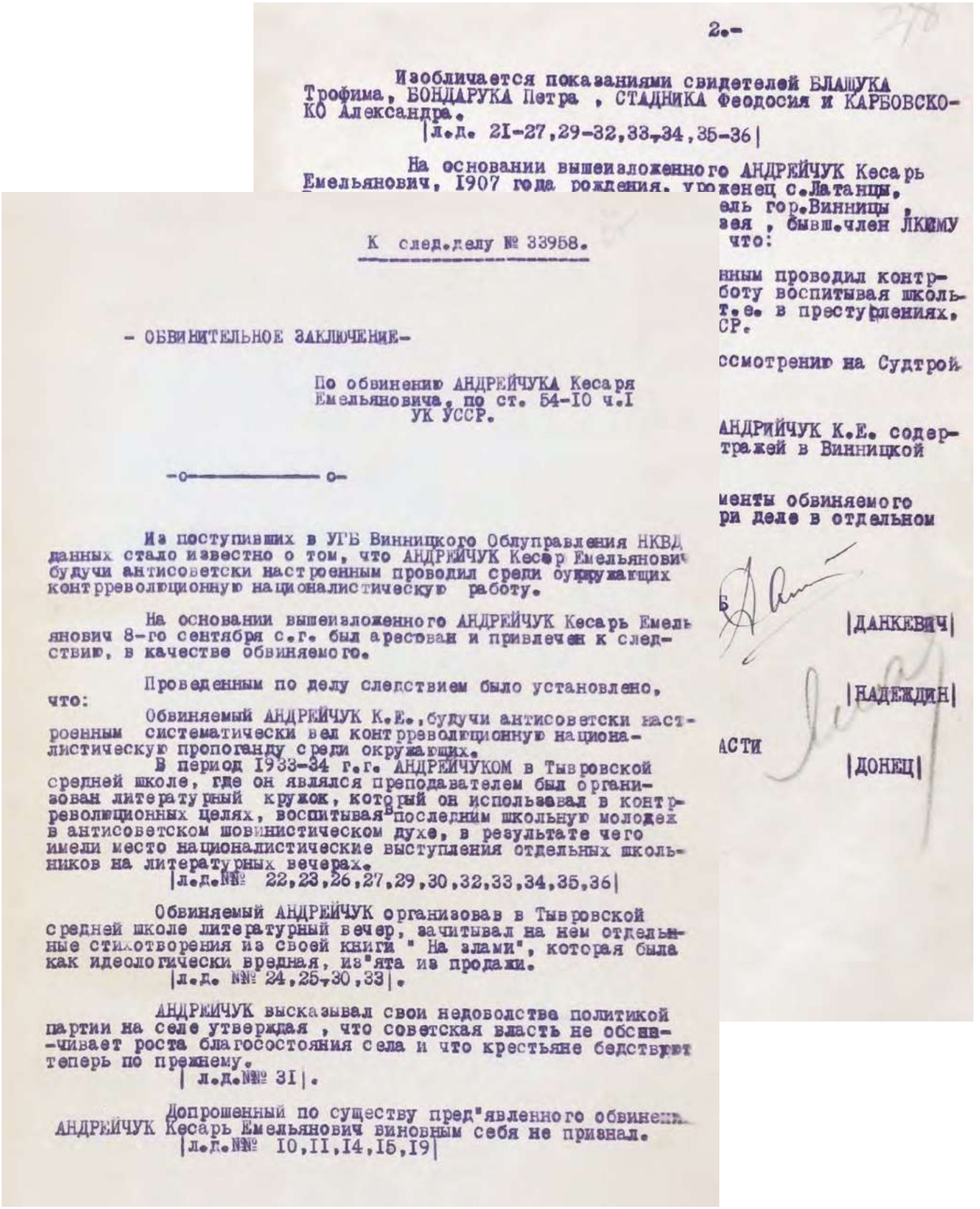

2.-

Изобличается показаниями свидетелей БЛАЩУКА Трофима, БОНДАРУКА Петра , СТАДНИКА Феодосия и КАРБОВСКОКО Александра.
|л.д. 21-27,29-32,33,34,35-36|

На основании вышеизложенного АНДРЕЙЧУК Кесарь Емельянович, 1907 года рождения, уро[ж]енец с.Латанцы, [ж]ель гор.Винницы , [р]вея , быв.член ЛКСМУ

К след.делу № 33958.

- ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ-

По обвинению АНДРЕЙЧУКА Кесаря Емельяновича, по ст. 54-10 ч.I УК УССР.

-o- -o-

Из поступивших в УГБ Винницкого Облуправления НКВД данных стало известно о том, что АНДРЕЙЧУК Кесарь Емельянович будучи антисоветски настроенным проводил среди окружающих контрреволюционную националистическую работу.

На основании вышеизложенного АНДРЕЙЧУК Кесарь Емельянович 8-го сентября с.г. был арестован и привлечен к следствию, в качестве обвиняемого.

Проведенным по делу следствием было установлено, что:

Обвиняемый АНДРЕЙЧУК К.Е., будучи антисоветски настроенным систематически вел контрреволюционную националистическую пропоганду среди окружающих.

В период 1933-34 г.г. АНДРЕЙЧУКОМ в Тывровской средней школе, где он являлся преподавателем был организован литературный кружок, который он использовал в контрреволюционных целях, воспитывая последним школьную молодеж в антисоветском шовинистическом духе, в результате чего имели место националистические выступления отдельных школьников на литературных вечерах.
|л.д.№№ 22,23,26,27,29,30,32,33,34,35,36|

Обвиняемый АНДРЕЙЧУК организовав в Тывровской средней школе литературный вечер, зачитывал на нем отдельные стихотворения из своей книги " На злами", которая была как идеологически вредная, из"ята из продажи.
|л.д. №№ 24,25,30,33|.

АНДРЕЙЧУК высказывал свои недоволства политикой партии на селе утверждая , что советская власть не обеспечивает роста благосостояния села и что крестьяне бедствуют теперь по прежнему.
| л.д.№№ 31|.

Допрошенный по существу пред"явленного обвинения АНДРЕЙЧУК Кесарь Емельянович виновным себя не признал.
|л.д.№№ 10,11,14,15,19|

[ж]ненты обвиняемого [п]ри деле в отдельном

|ДАНКЕВИЧ|

|НАДЕЖДИН|

АСТИ

|ДОНЕЦ|

Обвинувальний висновок по справі Кесаря Андрійчука, 1937 р.

Він потрапив під кампанію боротьби з буржуазним націоналізмом, що активно велася у цей період у країні. Будучи українським поетом, він автоматично ставав націоналістом. Слідство «встановило», що Андрійчук націоналістичну роботу проводив вже у 1933—1934 рр., працюючи вчителем української літератури у Тиврівській середній школі. Там він створив літературний гурток, у якому виховував учнів у «антирадянському шовіністичному дусі, в результаті чого траплялися націоналістичні виступи окремих школярів на літературних вечорах». Далі слідчі констатували: «Звинувачений Андрійчук організував у Тиврівській середній школі літературний вечір, зачитував на ньому окремі вірші із своєї книги «На зламі», що була ідеологічно шкідливою та вилучена із продажу». «Будучи антирадянськи налаштованим, проводив серед оточуючих контрреволюційну діяльність» [17, арк. 37]. Згідно витягу із протоколу № 41 засідання Трійки УНКВС Вінницької області від 25—26 листопада 1937 р. «Андрійчука Кесаря Омельяновича за контрреволюційну діяльність ув'язнити до виправно-трудового табору терміном на десять років, враховуючи термін від 8 вересня 1937 року» [17, арк. 39]. Андрійчук писав скарги до вищих владних інстанцій, сподівався на перегляд справи та торжество справедливості, подавав заяву до Вінницької обласної прокуратури. Остання винесла вердикт від 13 квітня 1939 р.: «Скаргу Андрійчука не задовольнити. Підстави для перегляду рішення колишньої Судтрійки відсутні» [17, арк. 43]. Намагалась зарадити справі і дружина поета — Олександра Василівна. В одному із листів на ім'я головного інквізитора країни «дорогого товариша» Лаврентія Берії повідомляла, що у Вінниці конфіскували квартиру, а стару матір поета викинули на вулицю разом із малолітньою внучкою. Всі ці листи-прохання елементарно були проігноровані, як і мільйони інших [18, с. 31]. Покарання Андрійчук відбував у Бурят-Монгольській АРСР.

З листа дружини Кесаря Андрійчука
до Наркома внутрішніх справ СРСР Лаврентія Берії

29./III.1939

«Дорогой товарищ Берия!

У меня сердце изорвано в груди и много лет сочится кровью. Мне хочется рассказать Вам о своём горе самым человечным языком.

Было время, когда я была девчонкой. Я, изъбитая пьяным отцом и мачехой, бежала по улицам своего родного города в Молдавии. Был трескучий январский мороз, а я раздетая бежала по улицам и не знала куда завернуть. Но существовала советская власть и коммунисты и я знала, что они меня защитят. Организация «Друзья детей» не дала мне валяться на улице. Детский дом меня воспитал. Я училась. Работала. Сейчас получаю высшее образование.

Я больше всего на свете люблю свою страну — Страну Советов. Я больше всего на свете верю своей власти — советской власти. Я верю, что самая большая справедливость — коммунист.

Но кто-то хочет забрать у меня эту большую веру.

Сейчас мне двадцать пять лет и меня постигло большое горе, большой позор. Я жена репрессированного Кесаря Емельяновича Андрейчука, находящегося ... (нрзб — авт). Бурято-Монгольской АССР, ст. Усть-... (нрзб — авт).

Это педагог, молодой писатель, принадлежавший к Союзу Советских Писателей. Последнее время (1936, 1937 г.) он работал заведующим отдела «Литература и Искусство» в областной коммунистической газете «Молодой большевик» Винницкой области. Перед арестом работал научным сотрудником Винницкого областного историко-археологического музея.

8 сентября 1937 он арестован органами НКВД. После двухмесячного заключения ему предъявили обвинения:

1) Связь с академиком Слабченком и людьми, причетных к делу СВУ, проявивших свою деятельность в г. Одессе.

2) Помощь литературная и руководящая со стороны писателя Владимира ... (нрзб — авт), который некогда жил в Одессе, был коммунистом, умер в 1931...

3) Допущение в литературном кружке школьников, находящимся под руководством Андрейчука, антисоветских выступлений.

4) Выступления Андрейчука в защиту Зиновьева, Каменева в одном из якобы частных разговоров.

Может быть я не досчиталась ещё какого нибудь обвинения, потому что они настолько искусны, что напамять передать трудно, а я пишу напамять, потому что оригиналов заявлений в Прокуратуру УССР и депутату Верховных Советов СССР и УССР О. Е. Корнийчуку у меня нет.

Андрейчук считает, что ни одно из обвинений ни на чём необоснованно: Он учился в Одесском Институте Народного Просвещения на литературно-лингвистическом факультете. Оба Слабченки там работали и поскольку им как специалистам верила власть и партия, Андрейчук пользовался указаниями Слабченка отца в вопросах литературы.

Андрейчуку Кесарю Слабченко (отец) давал и темы и указания для работы. О вредительской работе Слабченко он узнал тогда, когда узнали все. Это было в 1930 году, а Андрейчук окончил институт в 1931 году и был выделен организациями ...»

ВЫПИСКА

из постановления Президиума Винницкого Областного Суда,
в составе:
Председательствующего — ДОВГАНЮКА
Членов президиума — ДЯТЛОВА, КУЧЕРЯВОГО
и КОПАЧА
с участием прокурора — ЛЫСЕНКО

I5 марта I956 года рассмотрев в судебном заседании в гор. Виннице протест прокурора Винницкой области на постановление Тройки УНКВД УССР по Винницкой области от 26 ноября I937 года.

Этим постановлением АНДРЕЙЧУК Кесарь Емельянович, I907 года рождения, уроженец с. Латанцы, Вороновицкого района, Винницкой области, из крестьян-бедняков, украинец, с образованием высшим — педагогическим, до ареста работал научным работником в Винницком краеведческом музее, не судимый, за контрреволюционную деятельность заключён в исправительно-трудовой лагерь сроком на десять лет.

Руководствуясь Указом
от I9 августа I955 года, президиум

ПОСТАНОВИЛ:

Протест удовлетворить. Постановление Тройки УНКВД УССР по Винницкой области от 26 ноября I937 года отменить и дело в отношении АНДРЕЙЧУКА Кесария Емельяновича производством прекратить за отсутствием в его действиях состава преступления.

Председатель Президиума
Винницкого облсуда — Довганюк

Выписка верна:

Секретарь отдела /Ф. Кирик/

4/ХП-56 г.

Витяг із постанови Вінницького обласного суду про реабілітацію Кесаря Андрійчука, 1956 р.

4 грудня, до катівні НКВС потрапила ще одна жертва з музею — завідуючий художнім відділом Василь Іванович Сільвестров. Незважаючи на російське походження, був звинувачений у націоналістичній діяльності, зокрема каральні органи зазначали: «...будучи учасником української націоналістичної військової організації УВО займався вербуванням до неї других осіб, проводив антирадянську агітацію» [19, арк. 141]. Вся його «антирадянщина» зводилась до розмов, у яких він дозволяв собі наступні висловлювання: «...при Радянській владі на вчених людей не звертають уваги, і вчені при Радянській владі волочать "собаче життя"»; як свідчив його знайомий Рудаков: «[Сільвестеров] вихваляв старий лад, за якого науковцям жилося краще, що в компартії майже всі шкурники, дивувався як в партію потрапляють неграмотні темні робітники від станка і селяни від плугу». Слідство, під час якого Сільвестров себе винним не визнав, тривало всього п'ять днів, але це не врятувало його від вироку трійки УНКВС Вінницької області — вища міра покарання. Розстріляний у Вінниці 16 грудня 1937 р.

СІЛЬВЕСТРОВ Василь Іванович (1888–1937) – український художник, живописець, графік. Автор відомої графічної сюїти «Вінницька Єрусалимка». Член АХЧУ. Народився у с. Жихарівка, нині Орловської області (Росія), у селянській багатодітній родині. З дитинства підпрацьовував у іконописній майстерні. Навчався у Київському художньому училищі (1905–1912) в О. Мурашка та Г. Дядченка. Деякий час удосконалював графічну техніку у Москві та майстерність живопису в Петербурзі. В 1917 р. переїхав до Києва, де продовжив навчання в Українській Академії мистецтв, після закінчення якої прибув до Вінниці і працював у Вінницькому реальному училищі, деякий період – у Вінницькому краєзнавчому музеї. У 1920–1930 рр. став одним із самих високопрофесійних художників міста. Створив цикл гравюр до повісті М. Коцюбинського «Він іде». Брав участь у республіканських, всесоюзних і міжнародних виставках. У 1927 р. серію Сільвестрових малюнків вінницьких краєвидів видають на поштових листівках, високу оцінку здобувають виконані ним ілюстрації до творів Коцюбинського. З його ілюстраціями виходять у світ збірка віршів П. Безпощадного «Рік в кочегарці», дослідження О. Бирулі «Архітектурна історія Вінниці» тощо. Під час Голодомору організував у Вінниці велику художню виставку «На допомогу голодуючим», кошти від якої використано на благодійність. У 1936 р. його картини були представлені у Фінляндії, а 10 полотен закупив уряд Франції. Працював Сільвестров і в ролі газетного ілюстратора: упродовж 1920-х рр. мало не кожний номер губернської газети «Червоний край» виходить з його жанровими малюнками або карикатурами. Репресований. Розстріляний. Реабілітований 8 липня 1988 р. Український мистецтвознавець Платон Білецький під час перегляду справи Сільвестрова свідчив: «Я знайомий з творчістю Сільвестерова В. І. і вважаю його одним із кращих художників України 1930-х рр. Це був чудовий майстер колориту і пейзажів. Крім того, Сільвестеров писав вірші українською мовою, які я також оцінюю як високохудожні».

Василь Сільвестров

Вінницька Єрусалимка,
мал. В. Сільвестрова, 1920-ті рр.

Наприкінці 1937 р. в доповідній записці на ім'я секретаря Вінницького обкому партії Іларіона Співака, якого згодом теж спіткала трагічна доля репресованого, вказувалося, що у музеї кепські справи: обліковано не всі експонати, не проводиться науково-дослідницька робота, що пояснювалося пев-

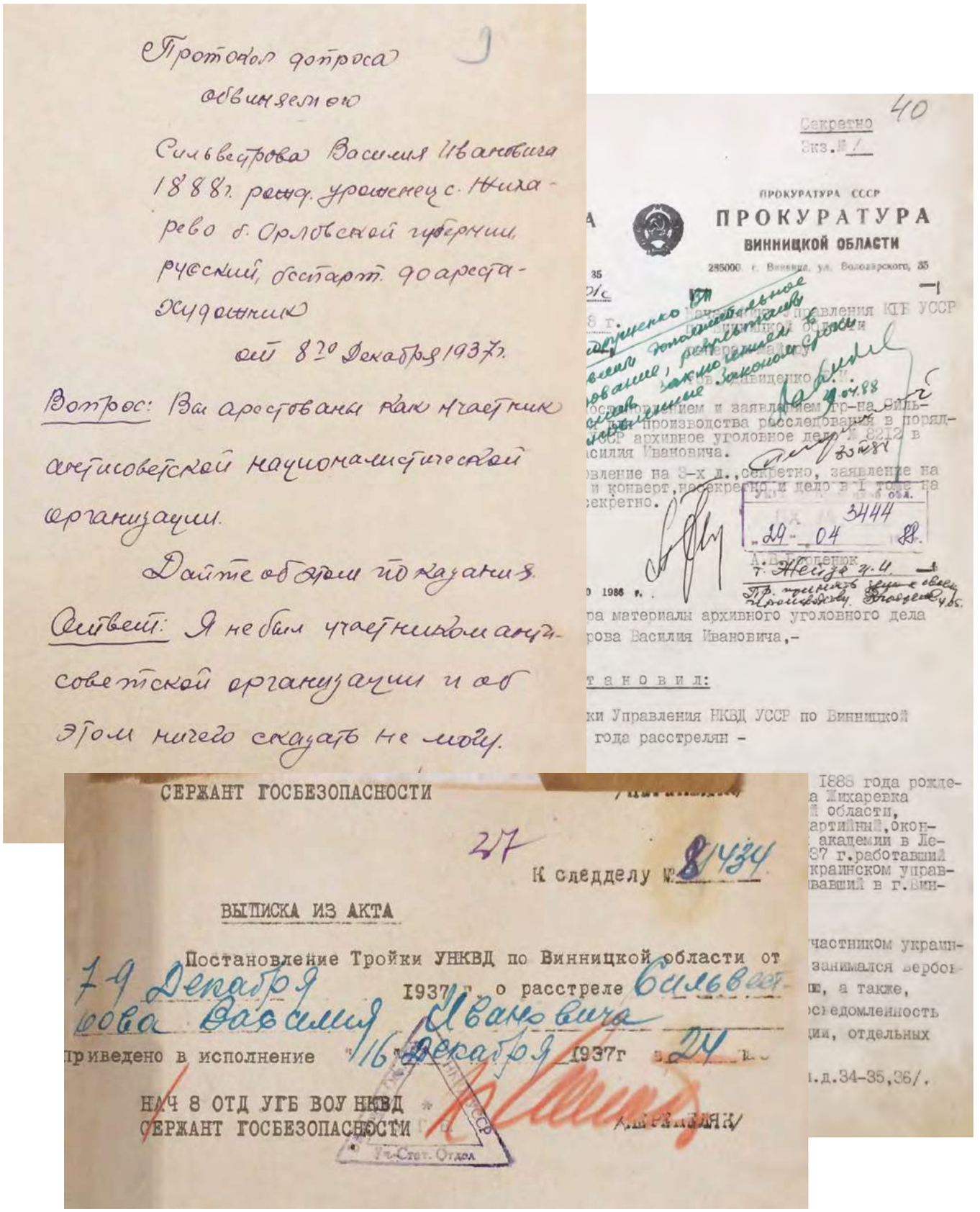

Протокол допроса
обвиняемого

Сильвестрова Василия Ивановича
1888г. рожд. уроженец с. Жихарево б. Орловской губернии,
русский, беспарт. по аресту-
жудонник

от 8-го Декабря 1937г.

Вопрос: Вы арестованы как участник антисоветской националистической организации.

Дайте об этом показания.

Ответ: Я не был участником антисоветской организации и об этом ничего сказать не могу.

Секретно
Экз. №1

ПРОКУРАТУРА СССР
ПРОКУРАТУРА
ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

285000 г. Винница, ул. Вологодского, 35

3444
29 04 88

СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

27

К следделу №8434

ВЫПИСКА ИЗ АКТА

Постановление Тройки УНКВД по Винницкой области от 7-9 Декабря 1937г. о расстреле Сильвестрова Василия Ивановича

Приведено в исполнение 16 Декабря 1937г в 24 ч.

НАЧ 8 ОТД УГБ ВОУ НКВД
СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Документи з архівно-слідчої справи Василя Сільвестрова

ною мірою тим, що на наукову роботу виділяються зовсім незначні кошти, відсутні штатні одиниці для наукових співробітників, занизький рівень оплати праці [20, арк. 2].

Серед головних причин недостатньої роботи закладу за основними напрямами музейної діяльності зазначалось наступне: «Членів та кандидатів КП(б)У, а також комсомольців на музейній роботі працює дуже мало — лише 2 члени партії та 1 комсомолець», «на музейну роботу потрапила троцькістсько-бухарінська та буржуазно-націоналістична наволоч, яка довгий час орудувала в музеях, особливо в Бердичівському, Кам'янецькому та Вінницькому обласному». У майже повній відсутності культурно-масових заходів теж були винні «вороги народу», і, як результат, — у 1937 р. у Вінницькому краєзнавчому музеї «викрито й знято з роботи 4 ворогів народу та ледарів» [20, арк. 3—4].

Директор Петро Піонтковський намагався з усіх сил все надолужити та догодити правлячій більшовицькій кліці. Так, напередодні 20-х роковин Жовтневої революції, відкрив для масового відвідування сектори великої пролетарської революції, громадянської війни та сектор соціалістичного будівництва. По всій експозиції висіли портрети великого Сталіна та його цитати, статті зі Сталінської Конституції, а діяльність партії висвітлювалася як керівного органу соціалістичних перетворень. З музею звільнив чотирьох співробітників.

Але це не врятувало нового керманича музею. У листопаді 1937 р. у Піонтковського забрали партійний квиток, 1 грудня — зняли з посади, а на початку 1938 р. заарештували та звинуватили в участі у польській контрреволюційній націоналістичній повстанській організації. За постановою Трійки УНКВС від 28 вересня 1938 р. Піонтковського засуджено до вищої міри покарання [21, арк. 53]. У постійному страхові та стресі будувати повноцінну експозицію не міг ніхто.

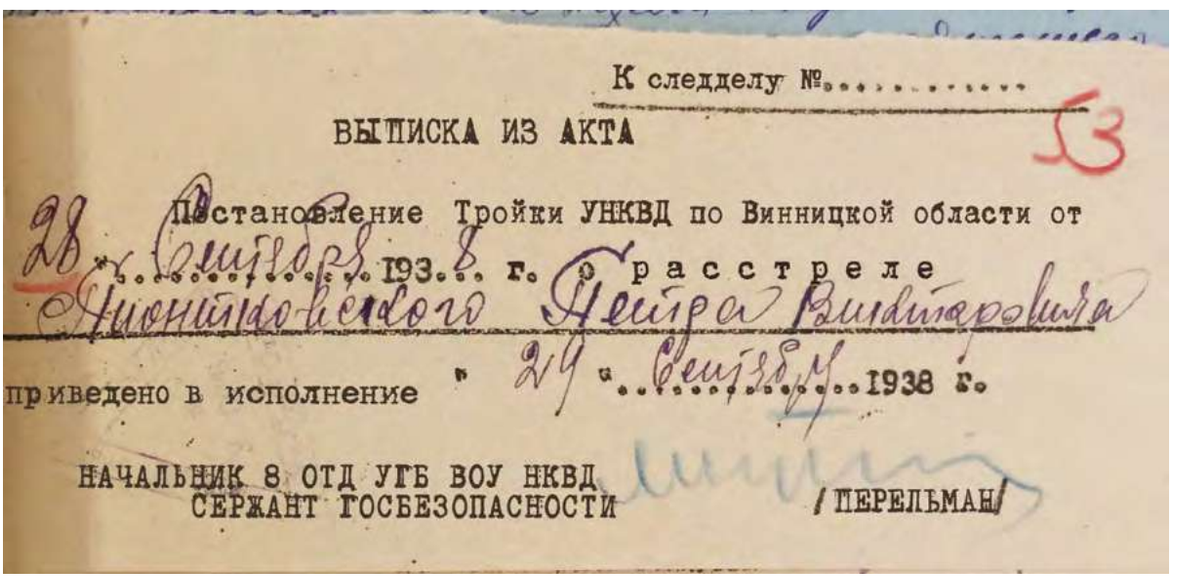

К следделу №.....

ВЫПИСКА ИЗ АКТА

53

Постановление Тройки УНКВД по Винницкой области от

28 сентября 193.8 г. о расстреле

Пионтковского Петра Викторовича

приведено в исполнение 29 сентября 1938 г.

НАЧАЛЬНИК 8 ОТД УГБ ВОУ НКВД
СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ /ПЕРЕЛЬМАН/

З архівно-слідчої справи Петра Піонтковського, 1938 р.

Після репресованого Піонтковського обов'язки директора виконував завідувач історичним відділом Михайло Гаврилович Данченко, наприкінці 1938 р. його замінив Г. М. Шишов. При Шишові відділ революції був злитий з музеєм. Як згадував син Густава Брілінга — Георгій: «...вся робота цього відділу була побудована на основі «Короткого курсу історії ВКП(б)», у відділі працювало 4 людини... кожний з них опрацював по 3 глави і використали ці глави в основі експозиції... важко собі уявити, як можна було пристосувати матеріали музею для ілюстрації окремих періодів життя партії...» [22, с. 70].

У 1940 р. повторно заарештували Густава Вольдемаровича Брілінга. На той час в останнього вже були репресовані члени сім'ї — зять Тушин та син Володимир, та й сам він хоча б за походженням (дворянин) уже був під особливою увагою каральних структур. А підставою для арешту стали мемуари музейника, які були вилучені в нього під час обшуку: «Спогади про Вінницький музей», «Щоденники» за 1939 р. — № 1—23, за 1940 р. — №1—3, всього шість загальних зошитів [23, арк. 127, 133]. Як зазначав організатор музейної справи у Вінниці під час допиту: «Я в своїх мемуарах і щоденниках відображав своє життя, одночасно описував все те так, як я розумів і вважав що цими мемуарами я своїм нащад-

кам (дітям, внукам) розповім, у якій епосі я жив. Других цілей у мене не було» [23, арк. 31]. У нотатках Густава Брілінга йшлося не лише про історію музею, а й про насильницьку колективізацію, порушення прав людини в СРСР, примітивний підхід до проблем народної освіти. А це вже була, за мірками того кривавого часу, антирадянська політика. «Під час арешту та обшуку у звинуваченого Брілінга Г. В. вилучено щоденники з темами антирадянського змісту, які по даній справі служать як речові докази, що викривають Брілінга в антирадянських діях». Всі ці спогади прикріпили окремим пакетом як речові докази антирадянщини до спецсправи №3144 [23, арк. 127]. Своїми нотатками Брілінг ділився у приватній розмові зі своїм вихованцем, товаришем, однодумцем, також колишнім музейним працівником Георгієм Іларіоновичем Гур'євим, зокрема під час суду свідчив: «Взаємовідносини у мене з Гур'євим дружні. Гур'єва вважаю своїм учнем-вихованцем у справі мистецтв. Як я, так і Гур'єв, колекціонери, любов до мистецтва зв'язала нас» [23, арк. 47]. Тому не дивно, що їх обох одночасно заарештували (1 квітня 1940 р.) і розмістили під вартою у Вінницькій тюрмі. Після нелюдських умов перебування у місцевій в'язниці, нескінченних нічних допитів, обом висунули однакове звинувачення: «Брілінг і Гур'єв арештовані за проведення антирадянської агітації. Відвідуючи дім Брілінга, Гур'єв разом із Брілінгом проводили антирадянські розмови. Після таких розмов Брілінг все висловлене записував у щоденники, в яких у антирадянському дусі зводив наклепи на умови життя в СРСР, що передбачено ст. 54—10 ч.1 КК УРСР. Відвідуючи дім Брілінга, Гур'єв знав про те, що Брілінг пише мемуари та щоденник, не повідомив про це органи влади» [23, арк. 123, 134]. Хоча Гур'єв відзначав, що збираючись часто у будинку свого наставника, говорили переважно про мистецтво та обмінювались книгами [22, арк. 40]. Це не бралося до уваги каральними органами. 21 червня 1940 р. за вироком Вінницького обласного суду Брілінг отримав чотири роки суворого режиму. Це виявилося важким ударом для 73-річного дослідника. Всі касаційні скарги залишилися без задоволення. Помер на шляху евакуації зі Старобільського табору на північ.

ГУР'ЄВ (Гур'їв) Георгій Іларіонович (1901–?) – художник, колекціонер. Народився у м. Вінниця. Навчався у Вінницькому реальному училищі, Київському педагогічному інституті. У 1917 р. познайомився з Г. Брілінгом. У музеї Гур'єв працював з січня 1936 р. по березень 1937 р., займаючи посади спочатку художника, а згодом в. о. завідуючого художнім відділом музею. 7 березня звільнений з роботи за «навмисне відтягування терміну проведення інвентаризації по художньому відділу, за неправильне ведення екскурсій по художньому музею». Після звільнення писав скарги до різних інстанцій, але безрезультатно. Постійної роботи не отримував, вимушений був підробляти художником у різних організаціях, зокрема на момент арешту працював, тимчасово, у пединституті. З Брілінгом підтримував дружні зв'язки до самого арешту. У 1939 р. брав уроки німецької мови, але через високі вимоги Брілінга, змушений був від них відмовитись. Перебуваючи у великих містах, відвідував антикварні магазини і виконував інколи прохання Брілінга – купував старовинні речі. 1 квітня 1940 р. – заарештований. Рішенням Вінницького облсуду отримав вирок: 2 роки ВТТ. Подальша доля невідома.

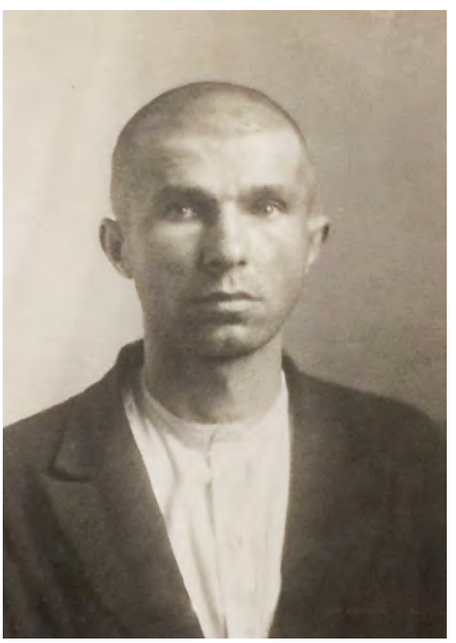

Георгій Гур'єв

Справа Гур'єва переглядалася, незважаючи на те, що під час слідства він відкидав всі звинувачення: «Ніякої антирадянської роботи під час роботи в музеї не проводив, мене звинуватили в тому, що я, проводячи екскурсію, екскурсантам не пояснював суті класової боротьби в експозиції художнього відділу, але це не вірно, тому що пояснення по окремим картинам я давав. Звинувачення в тому, що я не показував радянського мистецтва, були безпідставними, так як не було коштів для закупки картин радянських художників» [23, арк. 73]. Проте вже 29 серпня 1940 р. Георгій Іларіонович отримав два роки ВТТ.

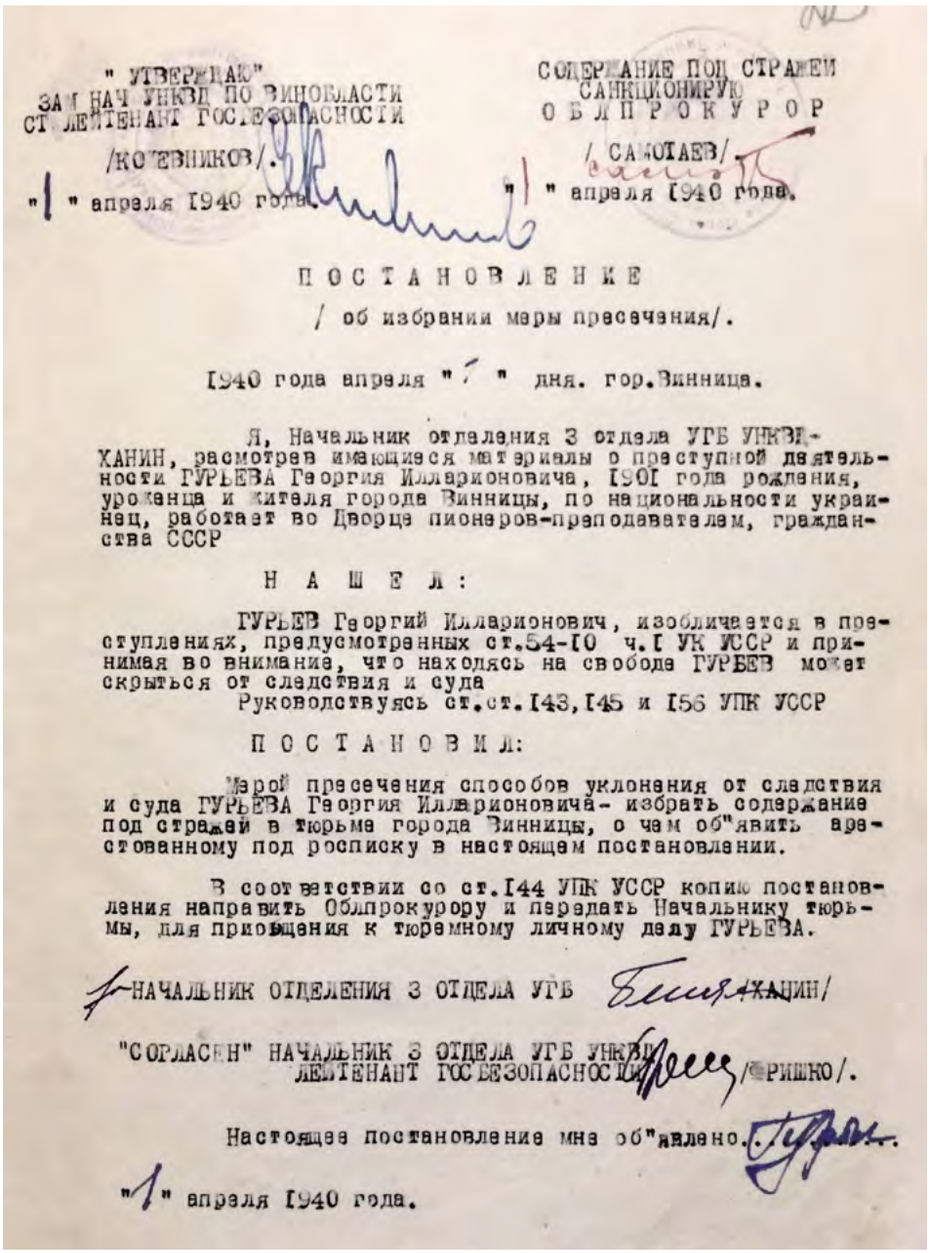

" УТВЕРЖДАЮ"
ЗАМ НАЧ УНКВД ПО ВИННОБЛАСТИ
СТ ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
/КОТЕВНИКОВ/.
" 1 " апреля 1940 года.

СОДЕРЖАНИЕ ПОД СТРАЖЕЙ
САНКЦИОНИРУЮ
ОБЛПРОКУРОР
/ САМОТАЕВ/.
" 1 " апреля 1940 года.

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е
/ об избрании меры пресечения/.

1940 года апреля " 1 " дня. гор.Винница.

Я, Начальник отделения 3 отдела УГБ УНКВД-ХАНИН, рассмотрев имеющиеся материалы о преступной деятельности ГУРЬЕВА Георгия Илларионовича, 1901 года рождения, уроженца и жителя города Винницы, по национальности украинец, работает во Дворце пионеров-преподавателем, гражданства СССР

Н А Ш Е Л :

ГУРЬЕВ Георгий Илларионович, изобличается в преступлениях, предусмотренных ст.54-10 ч.1 УК УССР и принимая во внимание, что находясь на свободе ГУРБЕВ может скрыться от следствия и суда
Руководствуясь ст.ст.143,145 и 156 УПК УССР

П О С Т А Н О В И Л:

Мерой пресечения способов уклонения от следствия и суда ГУРЬЕВА Георгия Илларионовича- избрать содержание под стражей в тюрьме города Винницы, о чем об"явить арестованному под росписку в настоящем постановлении.

В соответствии со ст.144 УПК УССР копию постановления направить Облпрокурору и передать Начальнику тюрьмы, для приобщения к тюремному личному делу ГУРЬЕВА.

НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛЕНИЯ 3 ОТДЕЛА УГБ /ХАНИН/

"СОГЛАСЕН" НАЧАЛЬНИК 3 ОТДЕЛА УГБ УНКВД
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ /ФРИШКО/.

Настоящее постановление мне об"явлено.

" 1 " апреля 1940 года.

Постанова про утримання під вартою Георгія Гур'єва, 1940 р.

Під час окупації музей функціонував під керівництвом Василя Івановича Подольського, якому вдалося приховати та зберегти значну частину музейних експонатів. 11 років свого життя він віддав музею. Починаючи з 1937 р. він допомагав складати наукові паспорти до експонатів, а через два роки став штатним працівником. Працював сумлінно, але особливо привертати до себе увагу добродій Подольський не бажав. Мало хто з колег знав, що цей науковий працівник був заарештований органами ДПУ ще в 1927 р., був звинувачений за ст. 66 і отримав три роки позбавлення права проживати у визначених місцях, викликався у 1940 р. як свідок по справі Брілінга, адже останній вказував, що йому також зачитував свої спогади. Після Другої світової війни органи МДБ зажадали пояснень щодо діяльності під час окупації. На думку дослідниці Т. Р. Соломонової, Подольського врятувало від переслідувань те, що він зумів зберегти значну частину музейних експонатів під час перебування у Вінниці німців [24, с. 16]. Подольський намагався тихо доживати свій вік. Останні роки музейної праці був замкнутий, як характеризував його наступник, директор Г. Іванов — «безініціативний». На пенсію вийшов у 1950 р. у досить поважному віці.

ПОДОЛЬСЬКИЙ Василь Іванович (1867–1954) – юрист, педагог, краєзнавець. Народився в м. Сквира, нині Київської області, в родині службовців. Рід мав дворянське походження. У 1894 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету. До 1910 р. працював в судах Одеси, Тульчина, Брацлава. Переїхав до Вінниці, служив членом окружного суду, викладав право у чоловічій гімназії, а з 1917 р. – природознавство у жіночій гімназії І. Драганової. Під час революції та у І-й пол. 1920-х рр. займався статистикою, педагогічною та бібліотечною діяльністю в різних установах. 15 червня 1927 р. заарештований та звинувачений за ст. 66 КК УСРР. За постановою ОН ДПУ УСРР від 27 липня ув'язнений на три роки концтаборів. Згодом справу було переглянуто і рішенням ОН ДПУ УСРР від 2 вересня 1927 р. вирок змінено на 3 роки позбавлення права проживати у визначених місцях. Працював бібліотекарем. З 1939 р. офіційно влаштувався до Вінницького краєзнавчого музею. Окупаційна влада у роки війни призначила його директором. На цій посаді перебував до вересня 1945 р. Після мобілізації М. К. Славського працював у художньому відділі, потім бібліотекарем музею. Помер і похований у Вінниці. Реабілітований у 1998 р.

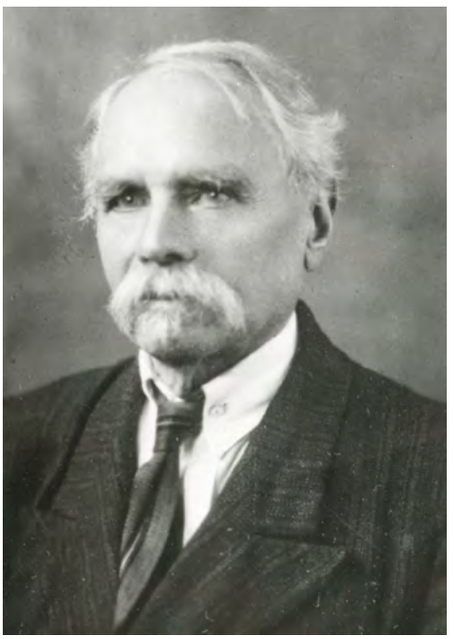

Василь Подольський

Здавалося, переможні бої радянських військ у Другій світовій війні зупинять червоні жорна репресій, але вже в травні 1944 р. поповнив ряди репресованих ще один з директорів — Мусій Романович Кондратенко. У 1939 р. після закінчення історичного факультету Київського педагогічного інституту був направлений до Вінницького краєзнавчого музею, де отримав посаду завідуючого історичним відділом. У перші дні війни 1941 р. був призначений директором. З приходом німців Кондратенка звільнили з посади, але він продовжував працювати в музеї під час окупації в історичному відділі на громадських засадах, лише з червня 1943 р. почав отримувати офіційно зарплату. Коли радянські війська звільнили Вінницю, Кондратенка було заарештовано органами НКВС та засуджено за ст. 54—1, 54—11 КК УРСР на 20 років каторжних робіт з конфіскацією майна та поразкою у правах на 5 років. Його звинуватили у саботажі евакуації музею у 1941 р., співробітництві з німецько-нацистською владою, антирадянській націоналістичній агітації за самостійну Україну. Як свідчення наводили дані про друкування націоналістичних статей у місцевій пресі, участь у підготовці випуску підручників з історії України, також приписували Кондратенку, що він був членом ОУН. Під час слідства звинувачення про саботаж евакуації музею та членство у рядах українських націоналістів зняли, але на вирок це не вплинуло. У 1954 р. було зупинено покарання. Повернувшись з таборів, до праці історика приступати не мав права. Закінчив Житомирське медичне училище і працював фельдшером у своєму рідному с. Пугачівка на Житомирщині [24, с. 19].

Мусій Кондратенко

КОНДРАТЕНКО Мусій Романович (1912–2009) – педагог, краєзнавець, медик. Народився у с. Пугачівка, нині Коростенського району Житомирської області, у селянській родині. У 1939 р. закінчив історичний факультет Київського педагогічного інституту. Працював у Вінницькому краєзнавчому музеї (1939–1944). Під час окупації підробляв позаштатним кореспондентом місцевої газети «Вінницькі

вісті». Автор цілого ряду краєзнавчих розвідок. 18 травня 1944 р. заарештований і звинувачений за ст. 54–1 «а», 11 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду 25 серпня 1944 р. засуджений до 20 років каторжних робіт. У 1954 р. був звільнений. Після закінчення Житомирського медичного училища працював фельдшером у рідному селі, де і помер.

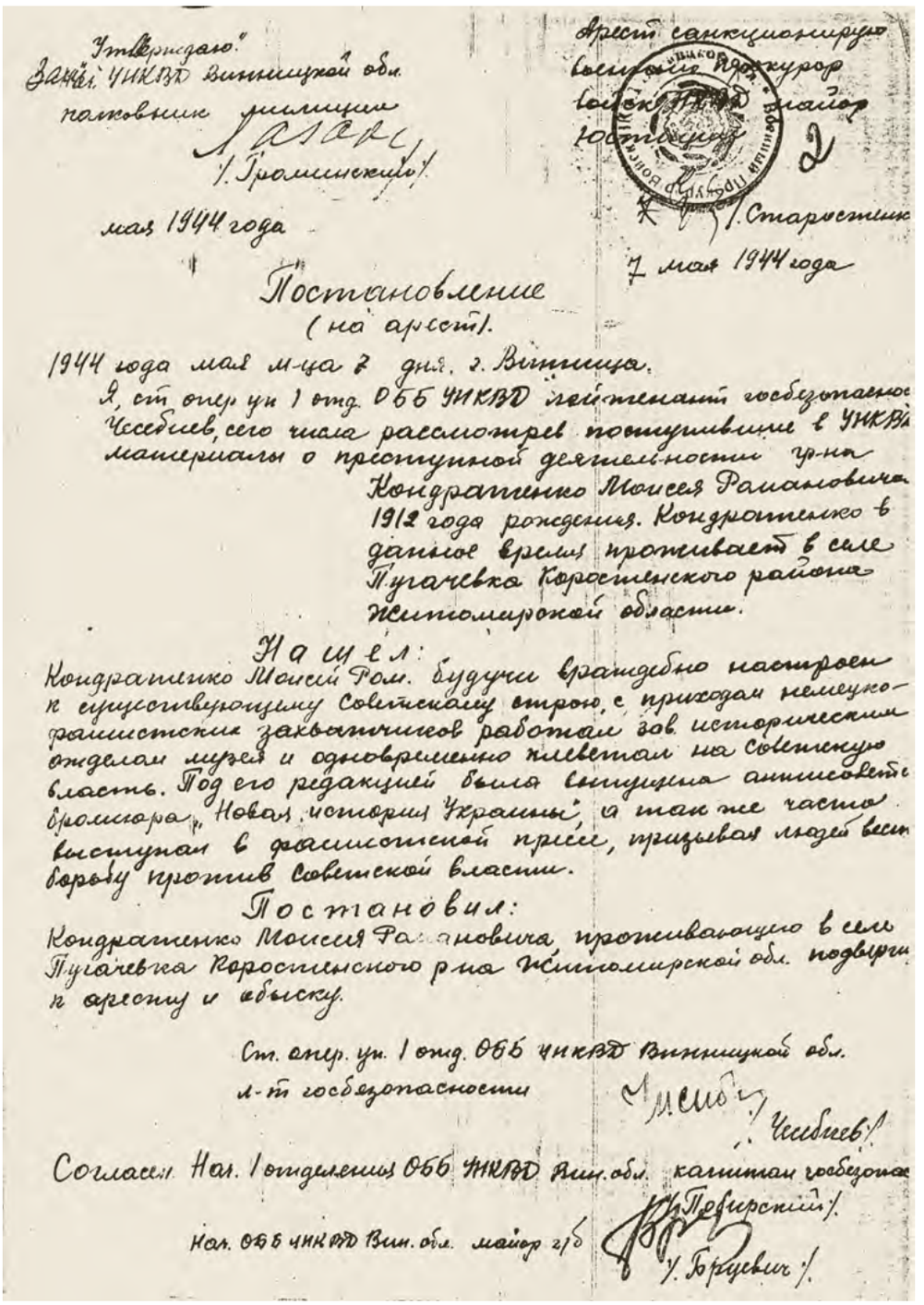

Постанова про арешт Мусія Кондратенка, 1944 р.

Всіляких утисків зазнав і Михайло Ксенофонтович Славський, який працював у музеї з 1938 р. З наступом німецької армії влітку 1941 р. був призваний до лав Червоної армії, але попав в оточення і змушений був повернутися до Вінниці. У роки окупації працював у музеї науковцем, а певний час і сторожем. Коли звільнили місто від нацистів, Славський продовжив службу у лавах Радянської армії. У 1945 р., після демобілізації, повернувся до рідного музею, де його призначили директором замість Василя Івановича Подольського. У листопаді 1946 р. був звільнений з посади, як позапартійний. У 1947 р. Славського заарештували. Під слідством знаходився впродовж декількох тижнів. Каральні органи цікавилися його діяльністю під час окупації. До музею більше не повернувся [24, с. 18].

СЛАВСЬКИЙ Михайло Ксенофонтович (1914–1985) – педагог, художник, краєзнавець. Народився у с. Постолівка, нині Волочиського району Хмельницької області. Після закінчення (1938) Водичківського університету самодіяльного мистецтва отримав призначення до Вінницького краєзнавчого музею. Працюючи у відділі «Музей революції», художньому відділі заочно закінчив (1941) історичний факультет Вінницького педагогічного інституту. Під час війни був мобілізований до лав Червоної армії, але потрапивши в оточення, змушений був повернутися до Вінниці, де пропрацював всю окупацію в музеї. Після звільнення Вінниці перебував у рядах Радянської армії. З вересня 1945 по листопад 1946 рр. – директор музею. Звільнений з цієї посади, як позапартійний. У 1947 р. перебував декілька тижнів під слідством. Пізніше працював викладачем малювання, креслення, художником-оформлювачем у Вінницькому педагогічному інституті. Його малюнки-карикатури друкувалися у пресі. Помер і похований у Вінниці.

Михайло Славський

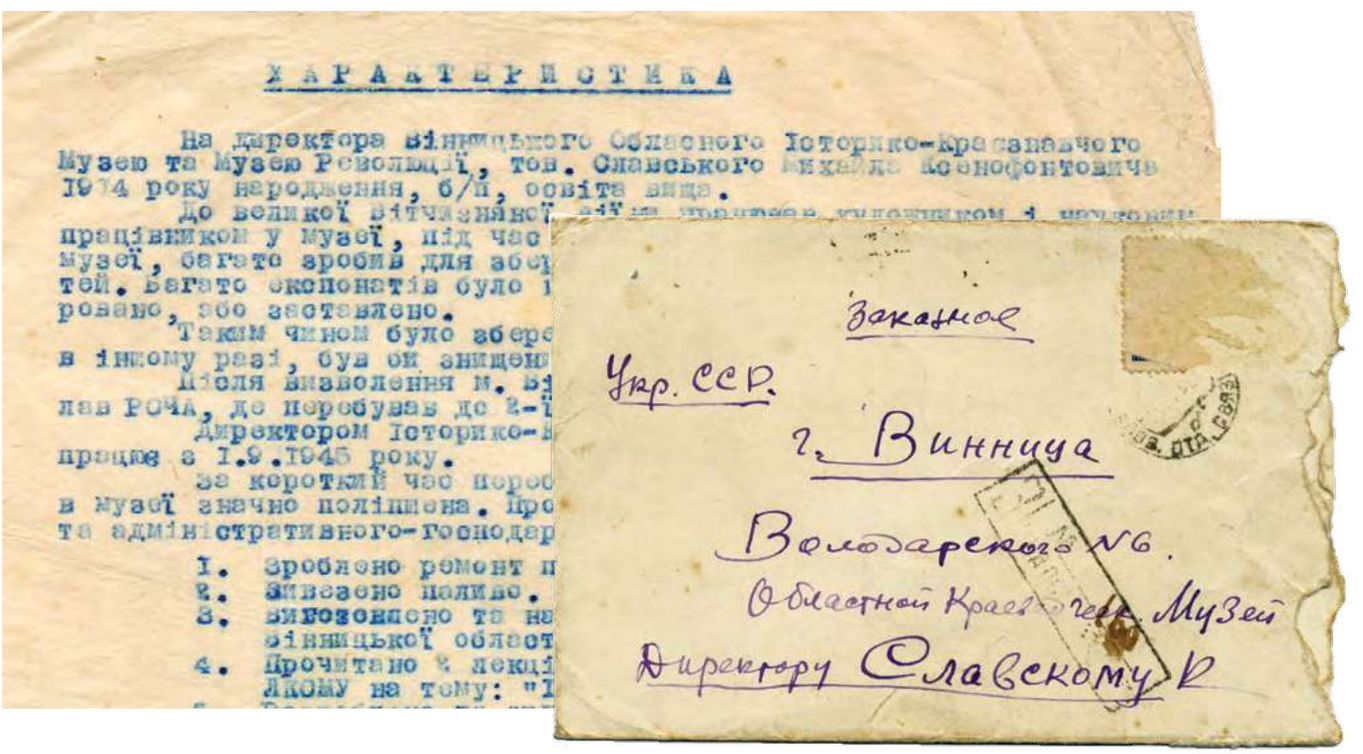
ХАРАКТЕРИСТИКА

На директора Вінницького Обласного Історико-Краєзнавчого Музею та Музею Революції, тов. Славського Михайла Ксенофонтовича 1914 року народження, б/п, освіта вища.

До великої вітчизняної [illegible] працівником у музеї, під час музеї, багато зробив для збер тей. Багато експонатів було р рознано, або застеряжено.

Таким чином було збере в іншому разі, був би знищен

Після визволення м. Ві лава Рочи, де перебував до 2-і

Директором Історико-К працює з 1.9.1946 року.

За короткий час перебу в музеї значно поліпшена. Про та адміністративного-господар

1. Зроблено ремонт п
2. Вивезено паливо.
3. Вивезено та на Вінницької област
4. Прочитано 4 лекці лому на тему: "І

Заказное

Укр. ССР.

г. Винница

Волошарекого №6.

Областной Краеведческий Музей

Директору Славскому К

За трагічною долею репресованих краєзнавців стоїть тернистий шлях Вінницького обласного краєзнавчого музею, який втратив впродовж лихоліття сталінських репресій багатьох достойних науковців, митців, етнографів, непересічних дослідників історії Подільського краю. Із культурно-освітньої скарбниці, хранителя людської пам'яті музей перетворився на цинічну політосвітню установу, в якій головне місце відводилось цитуванню класиків марксизму-ленінізму-сталінізму та постанов партії і уряду.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сталин И. В. Политический отчет Центрального комитета XVI съезда ВКП(б) // *Правда*. 1930. 29 черв. № 177. 6 с.
2. Кароєва Л. Р., Шпильова Л. М. Валентин Дмитрович Отамановський // *Подільська старовина*. Вип. 1. Вінниця, 1993. 480 с.
3. Державний архів Вінницької області (далі — ДАВіО). Ф. 6023. Оп. 4. Спр. 13566. 17 арк.
4. Кароєва Л. Р. Історія Вінницького краєзнавчого музею у документах І-ої пол. XX ст. // І*сторія музею в документах і спогадах*. Ювілейний випуск з нагоди 80-річчя заснування музею. Вінниця, 1998. 112 с.
5. ДАВіО. Ф. 2700. Оп. 9. Спр. 397. 6 арк.
6. ДАВіО. Ф. Р. 5257. Оп. 1. Спр. 2. 188 арк.
7. ДАВіО. Ф. Р. 6023. Оп. 4. Спр. 10695. Т. 1. 666 арк.
8. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках. Тернопіль, 1999. 94 с.
9. Завальнюк К. Нарушевичі: Портрет на тлі епохи // *Реабілітовані історією* : У двадцяти семи томах. Вінницька обл. Кн. 4. Вінниця, 2012. 776 с.
10. ДАВіО. Ф. Р. 6023. Оп. 4. Спр. 973. 313 арк.
11. Кот С. І. Дослідник Подільської старовини // Р*епресоване краєзнавство (20—30-ті роки)*. Київ. Хмельницький, 1991. 492 с.
12. ДАВіО. Ф. П. 136. Оп. 1. Спр. 166. 183 арк.
13. ДАВіО. Ф. П. 136. Оп. 6. Спр. 614. 576 арк.
14. Шароварська С. П. Вінницький краєзнавчий музей у Мурах (1929—1941 рр.) // *Вінницькі Мури. Погляд крізь віки* : Матеріали міжнар. наук. конф. «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть» 9-10 верес. 2010 р. / відпов. ред. К. Висоцька; Вінницький обласний краєзнавчий музей. Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2011. 512 с.
15. ДАВіО. Ф. Р. 6023. Оп. 4. Спр. 5847. 64 арк.
16. ДАВіО. Ф. Р. 6023. Оп. 4. Спр. 7684. Т. І. 124 арк.
17. ДАВіО. Ф. Р. 6023. Оп. 4. Спр. 4185. 218 арк.
18. Завальнюк К. Кесар Андрійчук — поет трагічної долі // *Реабілітовані історією* : У двадцяти семи томах. Вінницька обл. Кн. 2. Вінниця, 2007. 848 с.
19. ДАВіО. Ф. Р. 6023. Оп. 4. Спр. 16405. 174 арк.
20. ДАВіО. Ф. П. 136. Оп. 6. Спр. 835. 794 арк.
21. ДАВіО. Ф. Р. 6023. Оп.4. Спр. 5861. 116 арк.
22. Бриллинг Г. Г. К истории Винницкого областного краеведческого музея // *Історія музею в документах і спогадах*. Ювілейний випуск з нагоди 80-річчя заснування музею. Вінниця, 1998. 112 с.
23. ДАВіО. Ф. Р. 6023. Оп. 4. Спр. 973. 313 арк.
24. Соломонова Т. Р. Музей під час німецько-фашистської окупації: доля співробітників // *Подільська старовина*. Науковий збірник до 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2003. 256 с.

Вінницький краєзнавчий музей під час німецько-нацистської окупації [1]

Тетяна Кароєва
доктор історичних наук, доцент
кафедри історії та культури України
ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського
м. Вінниця

У колекцію Вінницького обласного краєзнавчого музею його засновниками було об'єднано музейні зібрання Подільського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, Вінницького повітового земства, Вінницької «Просвіти» та декілька приватних зібрань. Упродовж 1920—1930-х рр. тривала збирацька робота, пріоритети якої з часом змінювалися. Замість історичного, етнографічного та історико-культурного дослідження краю обертів набирали історико-революційні, історико-виробничі студії.

У 1938 р. була проведена остання передвоєнна інвентаризація фондової колекції музею. За нашими підрахунками, тогочасна музейна збірка мала такий склад [1]:

1. Художній відділ — 1 680 одиниць збереження;
2. Відділ «Музей революції» — 1 510;
3. Відділ природи — 1 220;
4. Єврейська колекція — 733;
5. Колекція культових речей — 526;
6. Порцеляна, скло — 564;
7. Археологічна колекція — 1 424;
8. Кераміка — 989;
9. Килими, вишивки, тканини, одяг — 2 264;
10. Предмети побуту — 461;
11. Нумізматична колекція — 1 059;
12. Боністика — 246;
13. Писанки — 107 (80 ящиків з 1413 писанками і 27 окремих писанок).

Розвиток музею був перерваний війною. Вже 27 червня Вінницю бомбардували. Місто спішно готувалося до оборони. 4—5 липня розпочалася евакуація установ та підприємств. Директор Г. Шишов[2] та деякі наукові співробітники були мобілізовані. Всі справи були передані новому директору М. Р. Кондратенку[3], який повинен був готувати музей до евакуації [2]. Відповідно до тодішніх наказів була знищена майже вся документація музею: описи, листування, праці, деякі предмети з кольорових металів [3, арк. 336]. Через швидкий від'їзд з міста радянських адміністративних установ музей не встиг евакуюватися й формально припинив свою роботу, але деяка частина працівників продовжувала відвідувати місце роботи.

---

[1] Стаття вперше надрукована у зб. «Вінницькі Мури. Погляд крізь віки» (Вінниця, 2011). Вміщуємо її доповнений варіант.

[2] Шишов Георгій Микитович (1902—196?) — директор музею з лютого 1938 р. Закінчив літературний факультет Харківського інституту червоної професури та Вінницького педагогічного інституту (заочне відділення). Лектор Вінницького міськкому КП(б)У. Мобілізований до Червоної армії наприкінці червня 1941 р. Політпрацівник. На початку 1960-х рр. служив у штабі військового округу в Оренбурзі (нині — Росія).

[3] Кондратенко Мусій Романович (1912—2009) в музеї з 1939 р. по закінченню історичного факультету Київського педагогічного інституту. З початком окупації звільнений, працював у газеті «Вінницькі вісті» як позаштатний кореспондент, згодом повернувся до музею. Викладав історію України у фармацевтичному та будівельному технікумах, на курсах німецької мови при Вінницькому педагогічному інституті, розробляв шкільну програму з історії України для старших класів, яка вийшла друком у грудні 1941 р. У травні 1944 р. заарештований і засуджений як український націоналіст на 20 років каторжних робіт з конфіскацією майна та поразкою в правах на 5 років. 1991 р. реабілітований.

19—20 липня Вінниця була окупована. На цей час у приміщенні музею зачинилися, зокрема, В. І. Подольський[1], М. К. Славський[2], Н. Д. Стародворська[3], Т. М. Тимофеєва[4] [3, арк. 336]. В перші дні було зроблено декілька спроб увірватися до музею, але працівники забарикадувалися і нікого не впустили. Потім усе ж таки увірвалися угорські солдати й розтрощили гіпсову скульптурну групу «Ленін і Сталін», бюсти вождів революції та намагалися грабувати [3, арк. 336]. За словами Ігоря, сина Михайла Ксенофонтовича Славського, його батько завжди зі сміхом згадував про те, що серед розбитих експонатів була цукрова фігура Й. Сталіна, і співробітники музею всю окупацію ласували цим «будівельним матеріалом».

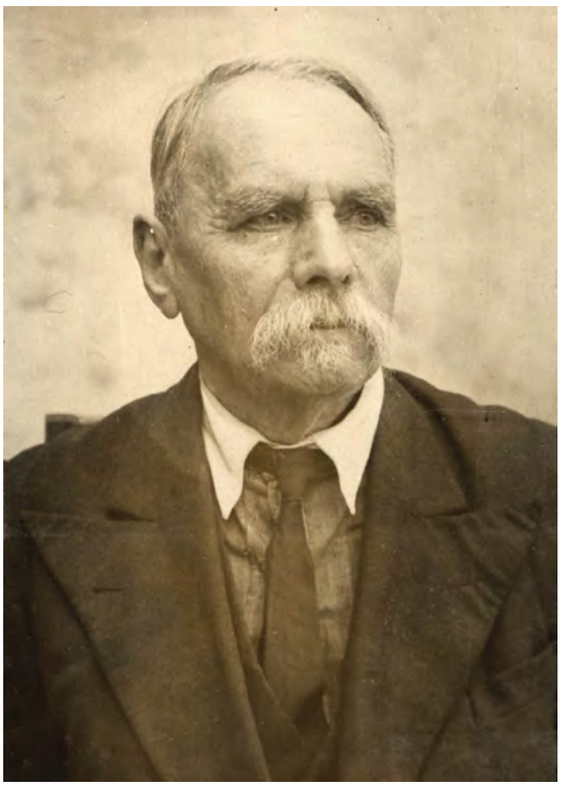

Подольський Василь Іванович,
директор музею під час окупації

Нова влада почала впорядковувати місцеве життя, створюючи органи самоврядування. Вінницьку міську управу очолив професор медичного інституту О. О. Савостьянов[5]. Останній був добрим знайомим В. І. Подольського, тому музейні співробітники звернулися до нього по допомогу. Через кілька годин з'явилися представники місцевої влади й оголосили, що музей перебуває під охороною німецького командування. Вони опечатали кімнати, де розміщувалися експонати. А вже 24 (28?) липня В. І. Подольський був призначений директором музею [4, арк. 3; 5, арк. 89]. М. Р. Кондратенка як молодого радянського спеціаліста звільнили.

Невдовзі музей відвідав представник німецької влади — доктор права Маркуль. Він наказав упродовж тижня підготувати нову експозицію, а експонати Музею революції (підрозділу музею) знищити [4, арк. 3]. В. І. Подольський і М. К. Славський виконали першу частину наказу, а експонати Музею революції, єврейської колекції сховали. Частина їх була розміщена у глухій коморі без вікон, а інша — прикрита картинами. Німці вважали, що їх наказ виконано, і більше не турбувалися щодо нього.

У Вінниці під час окупації склалася особлива ситуація щодо існування культурних та розважальних установ, обумовлена великою кількістю німецьких офіцерів вищого рангу, які тут жили або відвідували місто. Поблизу міста знаходилися ставка Гітлера разом зі штаб-квартирою верховного командування сухопутних військ Німеччини, ставка Ґерінґа, а також відділ Іноземних армій «Схід», розвідуправління генштабу на чолі з Ґеленом, «Штаб Валлі-1», «Зондерштаб Росія» тощо. У самій Вінниці розмістилися відповідні військові підрозділи, санаторій для вищих офіцерів вермахту. Сюди декілька разів приїжджали Гітлер, Ґерінґ, Гіммлер, Ґеббельс, Борман, Кейтель, Йодль, Розенберг, Манштейн та інші вищі особи Третього рейху. Для забезпечення культурного дозвілля окупантів у місті працювали 2 кінотеатри, 6 (7) бібліотек, більярдна, казино, особливим успіхом користувався місцевий театр. Музей також входив

---

[1] Подольський Василь Іванович (1867—1954) — юрист, випускник юридичного факультету Київського університету, у дорадянський період — суддя, працював у музеї в 1939—1950 рр. Під час окупації був його директором, потім науковим співробітником художнього відділу, далі бібліотекарем.

[2] Славський Михайло Ксенофонтович (1914—1985) у музеї працював в 1938—1947 рр. Закінчив історичний факультет Вінницького педагогічного інституту. Воював у лавах Червоної армії в 1944—1945 рр., після демобілізації був директором музею.

[3] Стародворська Надія Дементіївна (1883—196?) — вчитель, у музеї працювала впродовж 1934—1948 рр. завідувачем фондів.

[4] Тимофеєва Тетяна Михайлівна (1909—197?) — художник, у музеї працювала з травня 1937 р. до кінця 1940-х рр.

[5] Савостьянов Олександр Олександрович (1871— після 1944) — дворянин, випускник природничого факультету Київського університету (1895), Ново-Олександрійського сільськогосподарського інституту (1898), ботанік і агроном, предводитель Гайсинського повітового дворянства, повітового земства. У 1920-х рр. — працівник Цукротресту, 1930-х рр. — професор медичного інституту, в 1941—1944 рр. — міський голова. Емігрував.

до розважального комплексу. Всі ці установи підтримувалися та фінансувалися окупаційними органами влади. Разом з тим для місцевого населення був введений жорсткий режим проживання.

У таких своєрідних умовах музей відновив свою роботу. Спочатку штат складався з директора В. І. Подольського і наукового співробітника М. К. Славського [6, арк. 89], але два працівники мало що могли зробити для нормального функціонування музею. Тому через кілька місяців штат був доповнений Н. Д. Стародворською (завідуючою фондами) і В. В. Якубовським[1] (охоронцем), а Славський став завідуючим художнім відділом [6, арк. 101]. До червня 1943 р. завідуючим історико-етнографічним відділом безоплатно працював М. Р. Кондратенко [4, арк. 6].

Кондратенко Мусій Іванович, 1941 р.

Парадний вхід до музею зі сторони вул. Володарського (нині — Монастирської) був зачинений. Працівники потрапляли на роботу через «чорний хід» у дворі колишнього педінституту (нині — технічний ліцей), тому у місті більшість населення вважала, що музей не працював під час окупації.

Співробітники старанно виконували свої обов'язки, хоча заклад ледь животів. На 1942 р. був затверджений кошторис музею в обсязі 41 300 крб, але фактично було виділено 27 098 крб, тобто 65,6% (до війни бюджет музею сягав близько 250 000 крб [4, арк. 5]). Якщо із заробітною платнею ще було більш-менш гаразд, то на ремонт виділили лише 2 300 крб проти запланованих 7 200 крб, а на утримання приміщення — 1 075 крб проти 5 400 крб від затвердженого кошторису [4, арк. 5]. Всі дрібниці (зошити, чорнило, нитки) музейники купували за власні кошти, які пізніше міська управа повертала [7; 8; 9]. Тобто могло йтися тільки про збереження колекції, а про комплектування й вивчення фондів, польові експедиції, закупку експонатів доводилося забути.

Щоправда, в 1942 р. міська управа безкоштовно передала музею скульптуру Сенкевича «Іван Франко» (різьблення по дереву на тему «Каменярі»), праці місцевих художників [10] та невеличку нумізматичну колекцію (60 монет) [11]. Серед монет найцікавішими були 2 гривні часів Київської Русі, півполтина у вигляді квадратної плити часів Катерини I (1725 р.), а також карбованець Дмитрія Івановича (Самозванця). Решта монет належала до різних країн і часів. Найбільшу групу складали російські монети, були німецькі, польські, французькі, угорські, молдавські. Разом з тим музей втрачав експонати, повертаючи деякі культові предмети церквам [1], зокрема у Свято-Покровську церкву («Мури»), у церкву на православному кладовищі у Вінниці, Браїлівський монастир, церкви в с. Хижинці (Вінницького району) та Селище (Тиврівського району).

Впродовж 1941—1942 рр. була проведена інвентаризація музейної колекції. Вона охопила близько 9 тис. предметів, хоча за описом 1938 р. їх було близько 13 тис., тобто опис 1942 р. не враховував ті понад 4 тис., що були заховані [4, арк. 6]. Імовірно, таких предметів було більше, бо за довоєнні 3,5 роки фондова колекція мала збільшитися у порівнянні з останнім інвентарним описом.

У травні 1942 р. після косметичного ремонту музей нарешті відкрився для відвідувачів, але відповідно до нових правил ними могли бути тільки представники окупаційних військ: німці, румуни, угорці. Відвідування музею входило в культурно-розважальну програму всіх офіційних осіб окупаційної влади, що приїздили до Вінниці [12; 13; 14].

Музей працював у складі трьох відділів: художнього, природничого та археологічного. Старший син Михайла Славського Олег згадував про деяких постійних відвідувачів музею — офіцерів, які приходили малювати і писати в залах експозиції.

---

[1] Якубовський В. В. (1884—?) в музеї працював з липня 1941 р. до арешту в 1946 р.

М. Р. Кондратенко, вимушений заробляти гроші, став позаштатним співробітником газети «Вінницькі вісті». Він почав вивчення і популяризацію архіву українського мистецтвознавця К. В. Широцького (1886—1919), що був привезений з Тульчина й зберігався в музеї [15]. Архів містив цілий ряд документів: свідоцтво про народження та смерть, свідчення про участь у будівництві Української держави 1917 р. (К. В. Широцький працював тоді в Генеральному секретаріаті освіти) та 1918 р. (коли вчений був професором Кам'янець-Подільського державного українського університету), багате листування (зокрема, з І. І. Огієнком), рукописи історико-культурного змісту тощо. Нині доля цього архіву невідома. У «Вінницьких вістях» упродовж осені—зими 1941/1942 рр. М. Кондратенко підготував і опублікував праці К. В. Широцького «Минуле Подільської землі» і «Нарис з історії художньої культури Галичини». В цьому ж часописі музейні працівники друкували статті про музей та його колекції, про історію Вінниці, Поділля, про подільське народне мистецтво [16].

Славський Михайло Ксенофонтович, 1948 р.

Щодо позамузейної діяльності його працівників, то за спогадами синів М. К. Славського, відомо, що батько, художник-графік за фахом, виготовляв фальшиві документи. Він підготував такі документи довоєнному науковому працівнику музею єврею Михайлові Ройзену[1], і той пережив окупацію десь на Козятинщині. Дружина Славського Надія Шпіллер[2] за допомогою підроблених документів отримала свідоцтво фольксдойче. Друг Михайла Ксенофонтовича М. З. Жук[3], вихователь у тогочасному дитячому будинку на Старому місті, розповідав, що для вихованців-євреїв також були зроблені фальшиві свідоцтва і додаткові хлібні картки. На замовлення селян Славський малював ікони. Ще одна колишня працівниця музею Т. М. Тимофеєва також малювала ікони, виготовляла ляльок. В. І. Подольський продавав книги з власної бібліотеки, підробляв переписуванням, отримував гонорари за публікації статей про музей [17].

Дуже важким для музею видався 1943 р. Окупаційний режим став жорсткішим. У лютому за наказом ґебітскомісара Ф. Маргенфельда[4] скоротили штат музею [18]. Залишилися лише Подольський, Славський та Кондратенко. Вони неспроможні були забезпечити належну охорону та збереження музейних цінностей. Упродовж року в музеї сталося декілька крадіжок, зокрема варязького меча, бронзових виделок та ножів, музей пережив повінь [19]. Приємним було лише те, що з червня Кондратенко нарешті почав отримувати зарплатню.

У квітні 1943 р. краєзнавчий музей передав власнику — Вінницькому меморіальному музею-садибі М. М. Коцюбинського — пакунок з його експонатами, що зберігався у краєзнавчому музеї ще з 1941 р. після невдалої спроби евакуації. Це були численні світлини М. М. Коцюбинського, картини І. С. Їжакевича та О. Л. Кульчицької, малюнки М. З. Жука, В. І. Касіяна, Г. М. Пустовійта, збірка поезій І. Я. Франка з автографом автора та М. М. Коцюбинського [20]. До речі, музей М. М. Коцюбинського під час окупації був закритий, але міська управа утримувала музейного охоронця [21; 22].

---

[1] Ройзен Михайло Беніаминович (1916—197?) в музеї працював з 1937 р. Воював упродовж 1944—1945 рр. Друг М. К. Славського. З кінця 1940-х рр. співробітник і директор обласного Будинку народної творчості.

[2] Шпіллер Надія Андріївна (1918—1989) працювала в музеї з 1938 р. Згодом була директором музею-садиби М. М. Коцюбинського, вчителем географії у міській школі № 6. Дружина М. К. Славського.

[3] Жук Мирон Захарович (1908—2015) — викладач історичного факультету Вінницького педінституту в 1938—1949 рр.

[4] Маргенфельд Фріц (Margenfeld Fritz, 1906—1992) — юрист, ґебітскомісар округа Вінниця, член НСДАП з 1931 р.

Навесні і влітку 1943 р., коли у перебігу війни відбувся вирішальний злам, нацистське командування прийняло рішення про евакуацію на захід найважливіших культурних цінностей. І почалося грабування. Ще у попередні роки в музеї часто з'являлися представники окупаційної армії з корисливими цілями. Так, у грудні 1941 р. угорські офіцери бажали взяти експонати на власний розсуд [4, арк. 2]. Про кумедний випадок 1942 р. розповідав М. К. Славський. Якийсь генерал оглянув музей і забрав крісла XVIII ст., що сподобалися йому. Подольський звернувся зі скаргою до міської окупаційної влади: мовляв, всі експонати належать рейху. Невдовзі крісла повернулися до музею.

Від військових не відставали представники цивільної німецької влади на чолі із штадткомісаром Ф. Маргенфельдом. 19 вересня 1942 р. Маргенфельд взяв собі «для тимчасового користування» [4, арк. 4]:

1) картину Л. Лагоріо «Італійський ландшафт» (інв. № 1015);
2) картину Руссо «Корова на пасовищі» (інв. № 1043);
3) два українських глечики (інв. № 1386 і № 2713);
4) українську тарілку (інв. № 1434).

А трохи пізніше Маргенфельд ще взяв [4, арк.11]:

1) картину Ф. Ленбаха «Портрет княгині М. Щербатової»;
2) «Голландський краєвид» невідомого художника;
3) копію картини І. Левітана «Біля виру».
4) картину М. Маковського «Ночівля в степу».

Таким чином, взято було всього 6 картин вартістю 38 тис. крб, за оцінкою В. І. Подольського.

Л. Лагоріо Італійський ландшафт.
Картину забрано з музею штадткомісаром Маргенфельдом у 1942 р.

У ніч з 18 на 19 листопада 1943 р. загорівся сусідній із музеєм будинок педагогічного інституту, де розміщувалася служба Геббельса. Будинок був підпалений місцевим підпільником Олександром Шефером і згорів майже повністю, залишилися тільки стіни. Підпал був здійснений у коридорі другого поверху, де зберігалася кіноплівка. Вогонь перекинувся на музей і охопив бібліотеку, більша частина якої згоріла.

С. К. Міхалевський[1], бібліотекар музею впродовж 1932—1935 рр., згадував, що до війни у її складі зберігалися М. Гнєдич, К. Верман; журнали «Старые годы», «Аполлон», «София», «Столица и усадьба», «Мир искусства»; російські історичні журнали 1905 р.; англійський журнал «Studio», зібраний за 30 років; «История руського искусства» В. Нікольського; майже всі твори І. Грабаря; велика колекція монографій в розкішних виданнях початку XIX ст. голландською, французькою та англійською мовами. Було багато книг польською мовою щодо історії краю, альбом «Килимові вироби Середньої Азії» (2 т.), біографії царів Шильдера, виданий в Англії альбом українських килимів. Були в бібліотеці 4 видання до 1600 р. [3, арк. 272—274]. Там зберігалися також старі світлини, гравюри, літографії. В. І. Подольський оцінив втрати бібліотеки у 60 тис. крб [4, арк. 11зв.].

Крім бібліотеки, постраждали дві фондові кімнати, де згоріли дах, стеля, вікна, двері.

Скориставшись пожежею, працівники музею сховали у підвальній кімнаті найціннішу частину експонатів художнього відділу (картини, мармурові статуї, фарфор і скло) та замурували вхід [23; 24]. Зроблено це було вчасно, тому що через декілька днів після пожежі з'явився уповноважений

[1] Міхалевський Сергій Костянтинович (1898—197?) — вінницький бібліофіл. Працював у музеї впродовж 1932—1938 рр.

рейхскомісара України професор Штампфус[1] і почав відбирати для вивозу до Німеччини все, що вважав за потрібне. Особливу увагу приділяв археологічній збірці музею, а також колекціям народної творчості як матеріальному свідченню прадавності місцевої культури. Все відібране ним було спаковано в 43 ящики (розміром 1×0,8×0,7 м), одну скриню та 10 в'язанок, завантажено на німецькі автомашини і вивезено в невідомому напрямку в грудні 1943 р. На кожному ящику зроблено напис «Stadt Winniza Museum». Музей отримав розписку, в якій зазначалася лише кількість ящиків, що вивозяться, без переліку експонатів [3, арк. 353; 1].

Згідно з офіційними актами, складеними навесні 1944 р. В. І. Подольським після визволення Вінниці радянськими військами, Штампфусом було взято:

килими українські (два з них датовані 1819 та 1827 рр.) — 60 шт.;

кераміка — 1 000 шт.;

зразки різних вишивок — 3 000 шт.;

вишиті сорочки, пояси, рушники — 100 шт.;

писанки — 500 шт.;

експонати з археології — 300 шт.;

монети та медалі — 1 000 шт.

Загалом того часу зникло близько 5 960 предметів вартістю 245 тис. крб (за оцінкою 1944 р.) [4, арк. 7—11].

Але на цьому втрати музею не скінчилися. Під час боїв за визволення міста на дах впав німецький снаряд, що знищив майже всю черепицю, вибив шибки, через нього частково обсипався тиньк, постраждали експонати [24; 25].

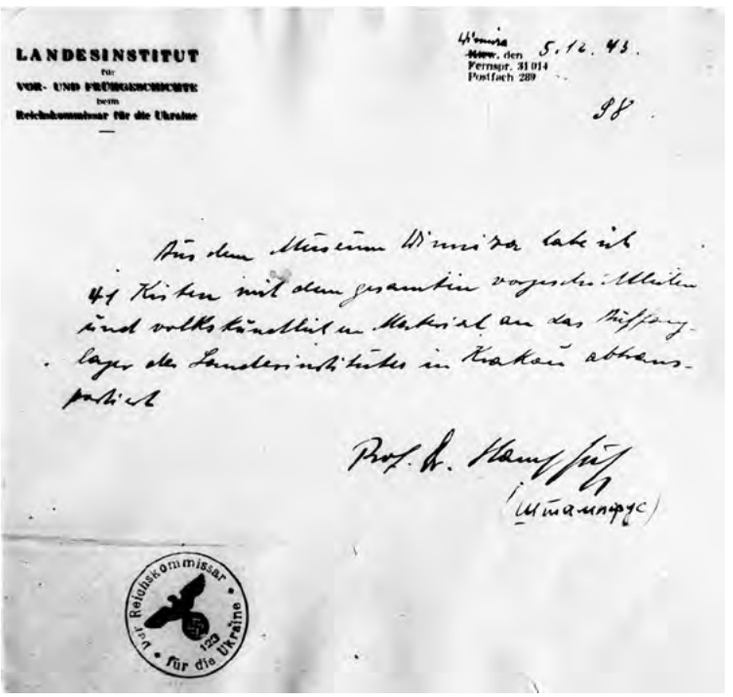
LANDESINSTITUT

Für die Ukraine

Reichskommissar für die Ukraine

Winniza, den 5.12.43.

Fernspr. 31 014

Postfach 289

98

Штампфус

Für den Reichskommissar

Розписка уповноваженого рейхскомісара України проф. Штампфуса із зазначенням кількості ящиків з експонатами, які вивозилися з Вінницького краєзнавчого музею, 1943 р.

Загальні втрати музею від окупації міста німецькими військами, за оцінкою офіційного акту 1944 р., складають 368 тис. крб, фондові втрати — близько 6 тис. експонатів. Окремий акт зафіксував втрати документації музею [26]. Перший повоєнний звіт на 1 січня 1945 р. фіксує фондову колекцію кількістю 8 тис. експонатів, де 7 тис. — експонати краєзнавчого музею та 1 тис. — Музею революції [27].

М. К. Славський, директор музею у 1945—1946 рр., згадував, що влітку 1945 р. до музею приїздив начальник відділу музеїв Міністерства культури УРСР М. Пащин. Йому було показано розписку Штампфуса. Через деякий час Пащин повідомив, що все майно знайшли у Кракові в підвалах університету й готують до повернення. Згодом М. К. Славський пішов з музею на іншу роботу, але чув, що якесь майно було повернуто [3, арк. 354].

За спогадами Г. Іванова, директора музею в 1947—1952 рр., зі всього вивезеного німцями було повернуто лише 40 килимів [3, арк. 355]. За словами працівника відділу природи А. Г. Павловської[2], до музею повернулася частина гончарного посуду, а решта кераміки, за чутками, потрапила в якісь інші музеї [3, арк. 356]. Ще один працівник музею К. М. Венгер[3] згадував, що було повернуто декілька

---

[1] Штампфус Рудольф (Stampfuß Rudolf, 1904—1978) — археолог, професор, з науковими зацікавленнями в царині археології та культури Нижнього Рейну. До України прибув як член зондерштабу «Прадавня історія», що підпорядковувався Оперативному штабу рейхсляйтера Розенберга, у завдання якого, зокрема, входили конфіскація та подальше використання музейних, архівних і бібліотечних фондів на окупованих територіях. Директор крайового інституту прадавньої та давньої історії (Київ), створеного 21 листопада 1942 р. Контролював вивезення археологічних колекцій.

[2] Павловська Анастасія Георгіївна (1908—198?) в музеї працювала в 1936—1949 рр. (за винятком років окупації), згодом була співробітником Вінницького медичного інституту ім. М. Пирогова. Дружина К. Венгера.

[3] Венгер Костянтин Миколайович (1889—197?) — вінницький колекціонер, у повоєнний час працював у музеї завгоспом.

десятків килимів і декілька коробок з писанками, але майже всі вони були потрощені [3, арк. 356]. Сьогодні у Вінницькому художньому музеї (куди в 1987 р. перейшла значна частина колекції кераміки краєзнавчого музею) зберігається близько 100 гончарних виробів з довоєнної колекції, що підтверджує версію повернення частини колекції.

Співробітники музею, 1944 р. Стоять (зліва направо): М. Р. Кондратенко, невідомий, М. К. Славський. Сидить праворуч Н. А. Славська (уродж. Шпіллер)

На жаль, нам невідомо, які саме експонати були вивезені німцями, адже дані, що є в нашому розпорядженні, неповні і зазвичай з помилками та неточностями. Результатом дослідження інвентарного опису музейної колекції 1944 р. [28] стала її систематизація на декілька груп за ступенем втрат:

Значні втрати

(нагадаємо, що впродовж 3,5 довоєнних років музейна колекція мала зростати)
археологічна колекція — залишилося 178 одиниць збереження (1424 було в 1938 р.);
кераміка — 18 (989);
вишивка — 124 (1829);
одяг, тканини — 88 (369);
килими — 16 (66);
писанки — 57 (2 ящика з 87 писанками та 55 окремих писанок) (107 — 1440 писанок);
нумізматична колекція — 433 (1059).

Часткові втрати

колекція культових речей — 315 (526);
єврейська колекція — 486 (733);
боністика — 216 (246).

Практично не постраждали

художній відділ — 1634 (1680);
відділ природи — 1107 (1220);
порцеляна, скло — 489 (564);
побутові, історичні речі — 501 (461);
Музей революції — 1467 (1510).

Привертають увагу деякі розбіжності наших підрахунків і офіційних актів. Склалася ситуація, коли частина колекцій, згідно з офіційними актами, не була вивезена Штампфусом, але після окупації у фондах музею її також не було. Так, наприклад, за описом 1938 р. нараховувалося близько 1 400 писанок. В. І. Подольський вказує, що німцями було вивезено тільки 500, тобто в музеї мало залишитися 900 предметів, а за описом 1944 р. їх лише — 142. Теж само і з археологічною колекцією. Було вивезено 300 музейних предметів, тобто повинно залишитись близько 1 100, а за описом 1944 р. — 178. Куди зникла решта? Єврейська частина етнографічної колекції була схована, але з невідомих нам причин майже всі глиняні відбитки пурим-бретель зіпсовані. Відверто кажучи, для нас є незрозумілою і та перевага, яку надавав Штампфус предметам народної творчості: 4,5 тис. з 6 тис. забраних експонатів — практично вся музейна збірка. Можливо, В. І. Подольський вписав до актів вивезених цінностей ті експонати, що могли загинути під час пожежі та артобстрілів. Адже після війни була широко розповсюджена практика списування на німців усіх втрат, яких зазнали в ході війни. Разом з тим не всі вивезені експонати потрапили до списків Подольського. Так, існують, наприклад, відомості про вивіз двох ікон — Богородиці в окладі з перлів та старообрядницької. Крім того, переглядаючи чорнові варіанти офіційних актів, ми спостерігали, як стрімко зростала оцінка вивезеного майна, тобто її можна вважати дуже умовною [4, арк. 1—15]. Отже, списки Подольського потребують уточнення, залишається досить багато відкритих запитань та невирішених проблем.

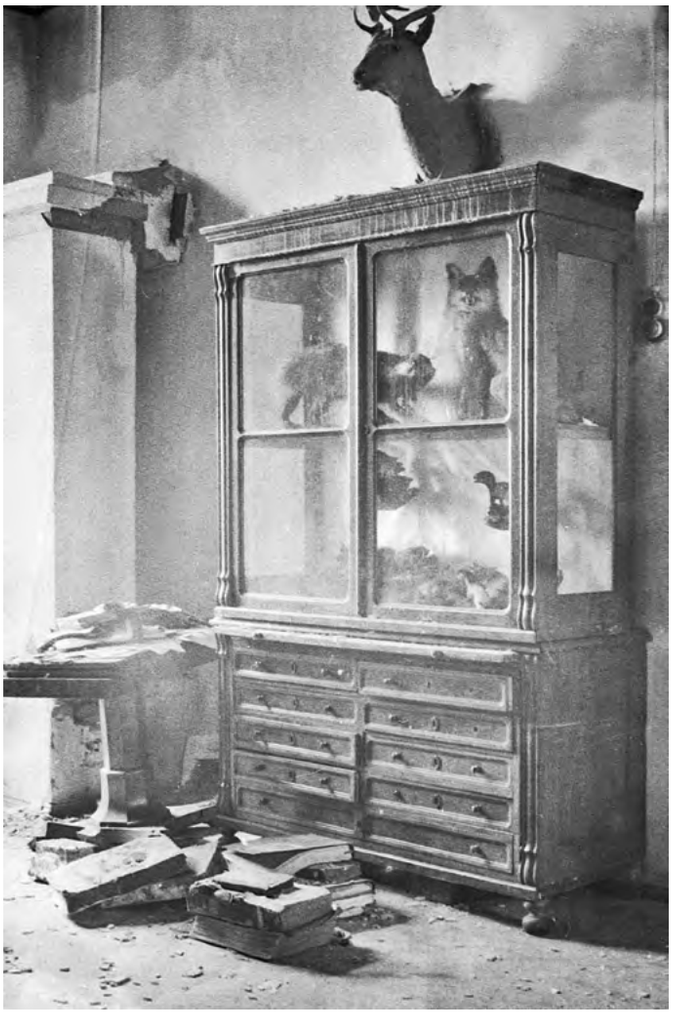

Розграбована окупантами музейна зала, 1944 р.
Світлина Г. Угриновича

* * *

Минуле нагадало про себе, коли влітку 1996 р. через Інститут археології НАН України музей отримав пакет з Німеччини від археолога професора Клауса Раддатца[1]. У ньому знаходився лист і кілька десятків малюнків археологічних предметів. Як вказувалося у листі, Раддатц був офіцером німецької армії. Під час окупації Вінниці він деякий час перебував у місті, де неодноразово відвідував музей і зарисовував археологічні експонати, які його цікавили. На них зображені знахідки з різних пунктів Вінницької області, що зберігалися у музеї, а також кілька предметів з колекції колишнього Шепетівського музею [29]. Тоді ж він відвідав поселення трипільської культури на території психіатричної лікарні. На початку війни на тій частині поселення, де розміщувалося кладовище лікарні, були поховані померлі від ран червоноармійці. На цьому ж місці фашисти поховали психічно хворих, яких було отруєно газом. На свіжовиритих могилах Раддатц зібрав і замалював численні фрагменти трипільської кераміки. На жаль, із його 60 малюнків предметів сьогодні в музеї збереглися лише два крем'яні серпи і вістря спису із Шепетівки та бронзова пряжка черняхівської культури з Бершадського району. Решта, мабуть, була вивезена Штампфусом.

Можна сподіватися, що час ще відкриє для нас якісь таємниці.

---

[1] Раддатц Клаус (Raddatz Klaus, 1914—2002) — археолог, у повоєнній Німеччині професор Геттінгенського університету. Під час окупації вів розкопки у Вінниці та Смоленську. Малоймовірно, що був офіцером вермахту, оскільки постає питання про його керування цими розкопками, був одним з перших інформаторів про Катинь.

Експонати музею, 1944 р. Світлини Г. Угриновича

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Вінницького обласного краєзнавчого музею (далі ВОКМ). Інвентарна книга Вінницького краєзнавчого музею 1938 р.
2. Державний архів Вінницької області (далі ДАВіО). Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 26167. Арк. 7.
3. Там само. Ф. Р-5257. Оп. 1. Спр. 2. 398 арк.
4. Там само. Ф. Р-5107. Оп. 1. Спр. 11. 76 арк.
5. Там само. Ф. Р-1312. Оп. 1. Спр. 1417. Арк. 89.
6. Там само. Спр. 1427. 245 арк.
7. Там само. Спр. 1461. Арк. 6.
8. Там само. Спр. 1462. Арк. 8—10.
9. Там само. Спр. 1472. Арк. 61—66.
10. Подольський В. І. В краєзнавчому музеї // *Вінниц. вісті*. 1942. 28 берез.
11. Кондратенко М. Р. У Вінницькому музеї // Там само. 1942. 5 верес.
12. Зустріч генерального комісара у Вінниці // Там само. 1942. 26 квіт.
13. Культурно-мистецька хроніка: [Про візит референта преси Житомир. генерал. комісаріату Ешенгагена] // Там само. 1942. 28 черв.
14. Конференція редакторів українських газет Житомирської генеральної округи // Там само. 1943. 22 лип.
15. Культурно-мистецьке життя: хроніка // Там само. 1941. 3 верес.
16. Культурно-мистецьке життя: Хроніка // Там само; Подольський В. І. В краєзнавчому музеї // Там само. 1942. 28 берез.; Музеї: (Від редакції) // Там само. 1942. 22 лип.; Хроніка // Там само. 1942. 29 жовт.; Кондратенко М. Р. У Вінницькому музеї // Там само. 1942. 5 листоп.; Подольський В. І. Етнографічні матеріали Вінницького музею // Там само. 1943, 18 лют.; Трембовецький А. Забутий пакунок: [Про експонати будинку-музею М. Коцюбинського, що зберігалися у краєзнавчому музеї] // Там само. 1943, 15 квіт.
17. ДАВіО. Ф. Р-5107. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 141—143.
18. Там само. Ф. Р-1312. Оп. 1. Спр. 1477. Арк. 14.
19. Там само. Ф. Р-5107. Оп. 1. Спр. 6-а. 154 арк.
20. Там само. Ф. Р-1312. Оп. 1. Спр. 146-а. Арк. 1—4.
21. Там само. Спр. 3. Арк. 11.
22. Там само. Спр. 1445. Арк. 18, 54.
23. Там само. Ф. Р-5107. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4.
24. Там само. Спр. 9. Арк. 6.
25. Там само. Ф. П-136. Оп. 17. Спр. 8-а. Арк. 6.
26. Там само. Ф. Р-1683. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 12.
27. Там само. Ф. Р-4897. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 7—9.
28. Архів ВОКМ. Інвентарна книга Вінницького краєзнавчого музею 1944 р.
29. Потупчик М. В. З історії формування археологічної колекції музею // *Подільська старовина* : наук. зб. / Вінниц. обл. краєзн. музей. Вінниця, 1998. С. 15—29.

Вінницький обласний краєзнавчий музей у 1944–1962 рр.: ключові показники й основні напрями роботи

Олександр Логінов
старший науковий співробітник
науково-дослідницького відділу новітньої історії
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Одразу після звільнення Вінниці у березні 1944 р. дирекція музею отримала наказ про підготовку нової експозиції та негайне створення відділу Великої Вітчизняної війни. За підтримки влади вже у вересні музей відкрив свої двері відвідувачам.

Колекція поповнювалася здебільшого фотокопіями, надісланими з архівів Москви, Ленінграда, політуправлінь фронтів, а також агітаційними матеріалами. Наступного 1946 р. у звіті про роботу краєзнавчого музею було вказано, що фондова колекція складається з 11 396 експонатів, а штат установи збільшився до 31 співробітника (до війни було 17). Експозиційна площа досягла 898 м^2, на ній було розміщено 5 200 експонатів, що складало майже третину їх фондів [1].

Впродовж ІІ половини 1940 — поч. 1960 рр. можна сказати, що музей розвивався у якості культурно-просвітницького підрозділу агітаційного відділу обкому КПРС, а основну частину його діяльності складала радянська пропаганда. Відповідно, популяризація досягнень радянської влади та трактування музейними засобами історичного минулого у зазначений період завжди стояло у центрі концептуального розуміння сутності музею. У 1945 — листопаді 1946 рр. директором музею був Михайло Ксенофонтович Славський. Проте його звільнили з цієї ідеологічної посади, як позапартійного, а у 1947 р. навіть заарештували на декілька тижнів. Новим директором став Фірсов, але вже у вересні 1947 р. його змінив колишній трамвайний контролер Григорій Леонідович Іванов.

На початку 1950-х рр., завдяки передачі під потреби музею інших приміщень у «Мурах», площа закладу зросла до 1 503 м^2, 898 м^2 перебували під експозиційними залами [2, арк. 2]. Щодо площі, то скарги на її недостатність надходили впродовж всього періоду, що описує дана стаття. «Площі недостатньо», особливо для відділу дореволюційного минулого і природи, як наслідок — констатували документи — очевидною є «стислість експозиції», «загущеність». [2, арк. 6]. Підтверджували це і звернення, датовані 1958 р., у яких зазначалося, що необхідно «вирішити питання про приміщення музею. Будівля дуже погана, мало пристосована для музею, експозиційна площа замала» [3, арк. 3].

Однак, навіть і наявна площа використовувалася вкрай неефективно. Одні фрагменти експозиції були перенасичені експонатами, інші містили лише агітаційні гасла та світлини поганої якості. Проте питання культурної цінності експозиційної роботи у цей період перебувало на другому плані. У першу чергу керівництво звертало увагу, як і було сказано, на ідеологічну «вірність» доступних для огляду публіки матеріалів.

У квітні 1952 р. на посаду директора була призначена Людмила Федорівна Новіцька. Але у документах того часу нерідко зустрічаються й прізвища осіб, які виконували обов'язки керівника закладу — Г. Ф. Синькевича, Р. М. Фонарьової, Й. Тельмана, що свідчить про очевидну кадрову шарпанину. Нарешті, у 1954 р. музей отримав постійного директора — Миколу Івановича Панасенка. Під його керівництвом було зроблено декілька реекспозицій, налагоджено систему збору експонатів з виїздами на місця, регулярною стала участь наукових співробітників музею у різного роду ідеологічних кампаніях. Наприклад, їх часто залучали у якості лекторів на масові заходи. При музеї працювали фондосховище, бібліотека, фотолабораторія. Установа активізувала науково-дослідницьку діяльність — готувалися довідки, наукові розвідки і статті, видавалися збірки публікацій. Заклад нарешті, активно вийшов у місцеву пресу з «рекламацією», популярними статтями про минуле Поділля та роботу музею.

Так, у 1955 р. у місті висіли 3 стаціонарні реклами музею, двічі публікувалися оголошення у «Вінницькій правді» [4, арк. 5]. В журналі «Соціалістична культура» за грудень 1955 р. було вміщено статтю про лекційну роботу музею [5, с. 16]. У 1960 р. у місцевій пресі було надруковано 16 статей за

авторством наукових співробітників музею. Однак, за усіма ознаками, це були кризові роки з тупиковим вектором розвитку музею як культурної одиниці. Визнавали це й самі музейники. Зокрема, нарада 1958 р. констатувала занепад: скорочення відвідувань музею, екскурсій. Погано організований збір експонатів, співробітники мало їздять у відрядження, замала площа, експозиція не оновлюється, немає порозуміння і злагодженості між науковцями і т. ін. [3, арк. 6].

Працівники музею (крайня справа — Людмила Новіцька), поч. 1950-х рр.

Співробітники музею, 1957 р.

Наприкінці 1962 р. музей фактично припинив діяльність. Приміщення знаходилося в аварійному стані, підлога згнила, опалення було пічне і працювало не у кожному залі. У непристосованих для цього музейних приміщеннях жили дві родини. Експозиція безнадійно застаріла, а її художнє оформлення звелося до рівня агітаційних плакатів у «червоних кутках» на підприємствах. Штат музею зменшився до 11 осіб, з яких лише 6 були науковими співробітниками. Безумовно, все це позначалось на ролі та місці музею у культурному житті області та міста.

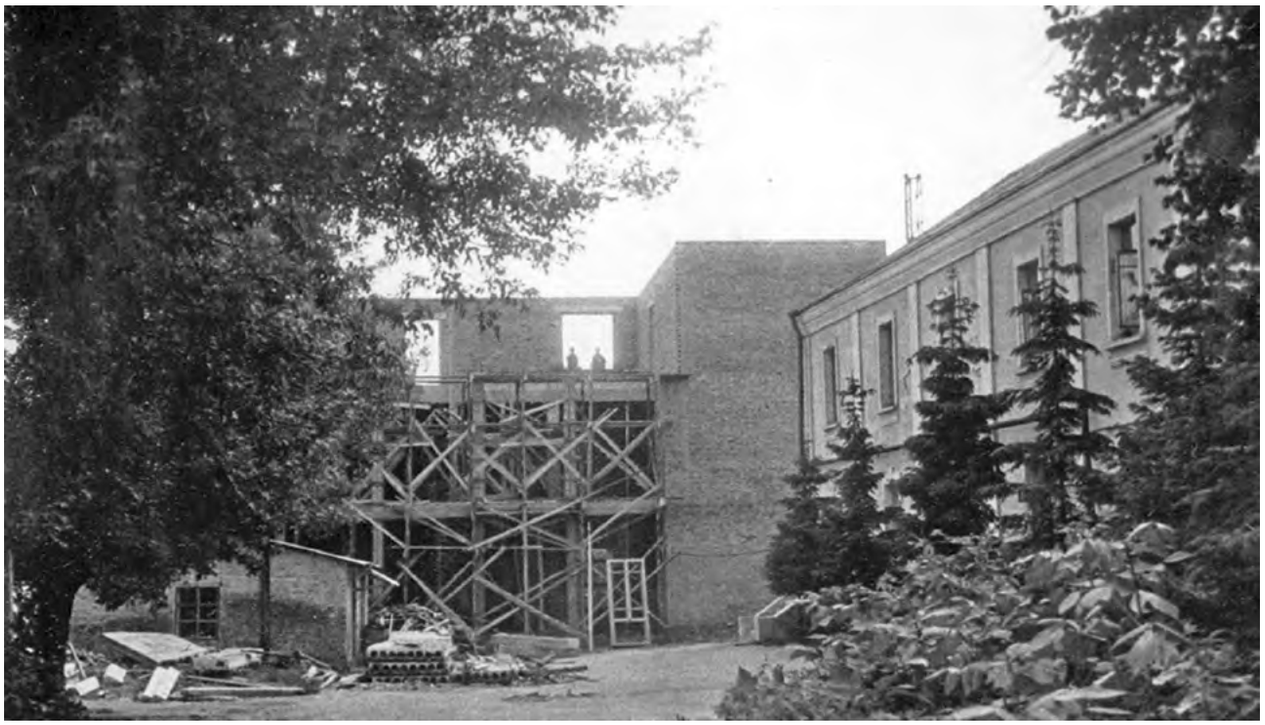

Будівництво нового корпусу, де нині знаходиться вхід у музей, кін. 1960-х рр.

Музей з боку сучасної вул. Монастирської, де був головний вхід, 1961 р.

Фондова робота

Статистика свідчить, що колекція музею зростала фактично (після ревізії 1948 р.) впродовж всього періоду, який охоплює дана стаття. У 1946 р. на облік було взято 5 432 експонати вартістю у 156 851 крб. У тому числі, художній відділ мав у користуванні 2 366 предметів, історичний — 1 123, природничий — 659; 1 294 експонати перебували в експозиції (*10 предметів, вочевидь, до жодного відділу не відносилися, або у звіті помилка* — Авт.) [6, арк. 6]. Станом на1 січня 1951 р. музей мав у розпорядженні 14 300 предметів, з яких 7 202 перебували в експозиції [2, арк. 2], на 1 січня 1952 р., відповідно, 15 432 і 8 352 предметів [2, арк. 3], на 1 січня 1953 р. — 16 740 і 5 200 [7, арк. 1]. З 1950 р. до 1961 р. бібліотека закладу зросла з 4 262 книг та журналів [2, арк. 1зв.] до 8 121 [8, арк. 9].

Комплектування відбувалося шляхом збору матеріалів на промислових підприємствах, у провідних колгоспах області, придбання та отримання шляхом дарування особистих речей у колекціонерів, передовиків виробництва, учасників війни та їхніх родичів, членів різноманітних делегацій; замовлялися художні вироби та макети у майстрів; здійснювалося копіювання документів і фото з вінницького та інших архівів. Значну частину надходжень складали портрети, бюсти і статуетки партійних вождів, альбоми з'їздів та п'ятирічних планів. Деякі оригінальні археологічні предмети наукові співробітники музею привозили з краєзнавчих експедицій та відряджень. У цілому, за даний період археологічна колекція значно зросла. Так, у 1959 р. низку предметів, у тому числі, залізну сокиру і слов'янський посуд до музею передав відомий археолог П. І. Хавлюк [9, арк. 1].

Оригінальних історичних речей за цей час майже не надходило. Поповнення нумізматичної колекції, наприклад, фактично припинилося. Водночас, особливо наприкінці 1950-х рр., активізувалося збирання етнографічних речей, витворів майстрів народної творчості. Розпочалося збирання експонатів, пов'язаних з історією Другої світової війни. 1947 р. серед надходжень музею виявилися кавалерійська бурка, сідло вершника [10, арк. 13]. 1955 р. — радіоприймач партизанської бригади ім. Сталіна, особисті речі партизана А. Г. Кондратюка, німецька радіостанція [11, арк. 2], 1958 р. — комсомольський квиток підпільника П. І. Мельника, особисті речі піонера-партизана В. Семенця, інструменти лікаря-партизана С. П. Белканії [12, арк. 3]. 1959 р. — особисті речі підпільниці Л. Ратушної, комісара партизанського загону Д. Д. Садовника [12, арк. 8], 1960 р. — експонати, присвячені діяльності підпільної типографії «Україна» [8, арк. 1].

Пріоритетні напрями поповнення фондів видно, наприклад, зі звіту за 1951 р., коли з-понад тисячі експонатів, основну масу складали фотодокументи, але відбулися закупівлі деяких предметів народних ремесел, а також макета Кремля, зробленого з цукру, картини місцевого художника Остапова «Олег Кошовий на допиті», картини Медунова «На полях Вінниччини», скульптури Ізанова «Першопроходці на трасі великого будівництва комунізму», портрети членів Політбюро ЦК КПРС та інші. Останні надходження демонструвалися на обласній сільськогосподарській виставці [2, арк. 14].

Наступного року було придбано картини «Залп «Аврори», «На мирних полях» (худ. Литвинов), «Вінницький полковник Іван Богун», «Зустріч Леніна і Сталіна на Таммерфорській конференції», «В ім'я миру» [13, арк. 10]; у 1956 р. фонди поповнили вишиті портрети знаних тваринників Вінницької області та лікаря М. І. Пирогова, різьба по дереву «Союз нерушимий братніх республік», побутові речі (серп, рало) XIX ст. [14, арк. 6].

1960 р. до колекції музею було передано символічний ключ від м. Сан-Франциско (США), який його мер вручив нашому землякові Анатолію Крючковському, що пережив 49-денний дрейф в океані без їжі [8, арк. 1].

Певну кількість експонатів було безповоротно і безкорисно передано до інших музейних установ. Так, у 1946 р., згідно з розпорядженням обласного управління культпросвітустанов, музей Коцюбинського отримав 13 світлин Вінниці до 1914 р. [6, арк. 9], 1947 р. 400 експонатів передано до Тульчина і Могилева-Подільського [15, арк. 10], у 1949 р. декілька картин і світлин на суму 6 395 крб — Київському музею російського мистецтва, Тульчинському музею [16, арк. 2]. Нарешті, 2 446 експонатів внаслідок інвентаризації у 1948 р. було списано, як непридатні для експонування та таких, що не мають жодної цінності [15, арк. 10]. Густав Брілінг у своїх спогадах наслідки цієї інвентаризації називав «розгромом»: «Масовому списанню було піддано етюди Коренєва, списані картини Слободянюка-Подоляна (№ 369/415), Лошака (№ 373 та ін.), Холодного (378, 379, 380, 381 та ін.), Крашевського (724—730) та інші]. Списана ікона строгановской школи (№ 496).

Списано багато монет, в тому числі дуже рідкісних і які мають значення для Поділля: монети російські Катерини II (№№ 1893 1896, 1904 та ін.); монети литовські (№ 1925 (1587—1632 років), № 1926 (1648—1668 років) та ін.); монети шведські (№ 2035 (Карл XI), 2036 (Християн), № 2076 (Карл-Густав) та ін.); монети лівонські (№ 1945 році, 1968 та ін.); монети римські (№ 2069 та ін.). Списаний цілий ряд рідкісних турецьких монет, цікавих для історії Поділля: № 2032 Абдул-Меджидіє (1255—1277); № 2033 Махмед (1327—1337); № 2034 Абдул-Асиз (1277—1292); № 2030 Махмед I (1143—1168) та ін.

Списана цілком і повністю величезна цінна колекція «пурим-бретель» — експонати з №1086 по №1556. За описом 1948 року — всі паперові гроші — понад 500 штук. Але ж серед останніх було багато цікавого — часів 1917—1921 років, коли багато міст і республіки випускали свої, місцеві знаки (Одеса, Житомир, Харків та ін.). Були гроші Петлюри, гетьманські, денікінські, сибірські, закавказькі, далекосхідні та ін.» [17].

«Просто незрозуміло, як могло статися таке безглузде, чінгісханське знищення», — з гіркотою констатував Брілінг [17, с. 126—127].

Внаслідок подібних дій, станом на 1948 р. у фондах музею залишилося лише 6582 взятих на облік предметів [15, арк. 3]. Хоча, за деякий час, відбувався й зворотній процес. З 1132 предметів, які надійшли у 1952 р., 79 було одержано з інших музеїв [2, арк. 3]. У 1960 р. відбувся виїзд наукової співробітниці музею Е. С. Нагірлер до Третьяковської галереї (Москва), яка згодилася передати низку картин у провінційні музеї [18, арк. 1]. У 1961 р. до вінницького краєзнавчого музею, відповідно до наказу Мінкультури СРСР, передано 56 речей з фондів Державного музею східних культур [19, арк. 1—2].

Загальний стан фондової роботи впродовж 1950-х рр. залишався незадовільним. «Фонди у нашому музеї перебувають у хаотичному стані, жодного наукового опису експонатів немає, у фондах дуже брудно», — фіксувалося у документах за 1958 р. [3, арк. 3].

Експозиційна та виставкова робота

Весь час функціонування музею після відновлення роботи у 1944 р. і до початку реконструкції 1964 р. формальна схема поділу експозиції залишалася стандартною: відділ природи, історичний відділ («дожовтневого періоду»), відділ радянського періоду («радянського будівництва»), у якому окремо було виділено відділ Великої Вітчизняної війни, художній відділ («художньо-етнографічний»). Загальна площа приміщень складала 2670 м^2 [20, арк. 1].

Експозиція пережила декілька реорганізацій і перебудов, пов'язаних із ремонтами. Головні з цих реорганізацій припали на 1948 р. (*у зв'язку із «інвентаризацією», про яку йшлося вище*. — Авт.), 1952—1954 рр., коли вперше було виділено оглядову частину, присвячену післявоєнному періоду історії країни та Вінниччини, та кінець 1950-х рр. внаслідок перебудови історичного відділу, відділу природи та значного розширення частини, присвяченої радянському часові, у якій з'явився підвідділ «Культура Вінниччини».

Як і фондова, експозиційна робота будувалася відповідно до сформульованого партією «порядку денного» і нагальних проблем будівництва соціалізму. Критерієм оцінки такої роботи був «ідейний зміст». Політична кон'юнктура диктувала постійне оновлення експозиції новітнього часу. Так, 1952 р., на тлі чергового загострення стосунків із Заходом, до розділу історії Громадянської війни зроблено доповнення, які висвітлювали англійську та американську інтервенцію проти Радянської Росії у 1918—1920-х рр. [13, арк. 7]. Розширено було й розділи, присвячені критиці українського націоналізму.

У 1955 р., у розпал «кукурудзяної істерії», частину відділу природи було доповнено матеріалами, що розповідали про розширення площ посіву маїсу, інформацією про виняткову важливість культивації «цариці полів» [4, арк. 2]. У 1958 р. — встановлено стенд, присвячений нагородженню області орденом Леніна [12, арк. 3], а також висвітлено тему «Місцевий край у період відбудови народного господарства (1921—1925)» [12, арк. 2].

З середини 1950-х рр. звичним стало щорічне оновлення залів «радянського періоду» матеріалами про «трудові вахти» на заводах і у колгоспах, Героїв Соціалістичної Праці та передовиків виробництва, здобутки області, нові методи розвитку сільського господарства, статистику п'ятирічних і семирічного планів, дружбу народів соціалістичного табору. У 1959 р. значну частину приміщення музею, віддану під висвітлення історії радянського періоду, склали експонати на тему «XXI з'їзд КПРС» [12, арк. 7], у 1962 р. — «XXII з'їзд КПРС».

Звісно, регулярними були зміни експозиції з висвітленням «поточного політичного моменту», висвітленням «досягнень трудящих області в розвитку промисловості, сільського господарства та культури» [12, арк. 2]. У різні роки окремі розділи складали стенди, присвячені праці Й. В. Сталіна «Економічні проблеми соціалізму в СРСР» та XIX з'їздові Комуністичної партії [13, арк. 7], 40-річчю Жовтневої революції, для якої було виставлено фото подій, макети будинків — Міської думи та Народного дому, документи революціонерів [11, арк. 1], спеціально намальовані з цього приводу картини місцевих митців «Бій біля Народного дому у м. Вінниці між військами Тимчасового уряду і революційними загонами», «Військо Червоної Армії під командуванням М. О. Щорса на підступах до Вінниці у березні 1919 р.» [11, арк. 2]. Натомість у 1962 р. в авральному порядку з експозиції було вилучено усі предмети, пов'язані з культом особи Й. В. Сталіна [21, арк. 1].

Максимально насичені радянською пропагандою були й стаціонарні та пересувні виставки за весь оглядовий період. Так, оновлена частина експозиції радянського періоду у 1949 р. складалася з низки самостійних фотовиставок «Життя та діяльність В. І. Леніна», «Життя та діяльність Й. В. Сталіна», «Великі будівництва комунізму», між якими розміщувалися дерев'яні бюсти вождів, портрети на тему Другої світової війни, макети передового села, Бродецького цукрового заводу, колгоспного саду Мізяківських Хуторів [20, арк. 10]. Безумовно, будь-якому відвідувачу кидалася у вічі насиченість експозиції паперовими матеріалами, прапорами, дощечками з цитатами класиків марксизму.

Нерідкими були виїзди на місця з політичними виставками. Під час різноманітних свят, масових гулянь у вінницькому парку культури і відпочинку демонструвалися виставки «Народи миру у боротьбі за мир» [13, арк. 7], «50 років 1-ї російської революції», «85 років з дня народження В. І. Леніна», «100 років з дня народження Мічуріна», «Комсомол Вінниччини вірний помічник партійної організації», «Можайський — творець першого у світі літака», «38 роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції» [4, арк. 5].

Курс музейної дирекції на максимальне охоплення аудиторії, відповідно до вказівок партійного та радянського керівництва про активізацію культурно-масової роботи, призвів до постійного зростання показників виставкової роботи. Якщо у 1950 р. музей звітував про 6 виставок у музеї та 7 поза музеєм [2, арк. 2], а у 1951 р., відповідно, про 9 і 12 [2, арк. 3], то за наступні три роки (1952—1954) їхня кількість зросла до 52 стаціонарних та пересувних [21, 10]. Лише у 1957 р. співробітники музею підготували 19 фотоілюстративних виставок [11, арк. 6]. Проте культурна цінність переважної більшості таких виставок була невисокою. Стаціонарні, як правило, створювалися відповідно до політичної актуальності моменту, пересувні — з тією ж метою, але із завданням охоплення більш широкої аудиторії, навіть за умови зниження якості. Більша частина виставок була присвячена партійній та господарській тематиці, різного роду річницям та ювілеям («Колгоспники Вінниччини у боротьбі за високий вражай 1951 року», «Радянська жінка на будівництві комуністичного суспільства», «Великі новобудови», «Народи світу у боротьбі за мир», «У передових колгоспах області», «20 з'їзд КПРС і боротьба трудящих Вінниччини за перетворення в життя його рішень»). Фотоілюстративні виставки майже у кожному випадку були частиною загальнодержавних агітаційно-пропагандистських кампаній («Наука і релігія», «Історичний візит М. С. Хрущова в США», «Чому вони перестали вірити у бога»).

З числа поодиноких політично нейтральних виставок за цей період можна відзначити виставки: «Життя та літературна діяльність М. Вовчок» (1957), «Життя і літературна діяльність С. А. Руданського» (1958), китайського мистецтва (1960).

Активізувався напрям виїздів з тематичними виставками у села, клуби, на підприємства та установи області.

Експозиція відділу «дожовтневого періоду» поповнювалася археологічними знахідками, документами про антифеодальні повстання на Поділлі XVI—XIX ст., знаряддями праці дореволюційного села — ткацьким верстатом, ралом, ступою. Виготовлений та вміщений в експозицію інтер'єр хати селянина з побутовими речами. Наприкінці 1950-х рр. було повністю перебудовано експозицію первіснообщинного ладу, у якій демонструвалися археологічні знахідки з експедицій за участю науковців музею, зокрема, предмети доби трипільської культури.

Критику перенасиченості експозиції дореволюційного минулого паперовими та ілюстративними матеріалами залишив у 1960 р. у «Книзі відгуків» студент-археолог з МДУ. Він вказував на наявність значної кількості незрозумілих таблиць, брак археологічних пам'яток, пов'язаних саме з історією Вінницької області. Натомість на стінах висіли картини «Три богатирі», «Будівництво Москви» та інші,

які до минулого Поділля жодного стосунки не мали [22, арк. 7]. Крізь всю експозицію проходила окрема «тематична лінія», присвячена В. І. Леніну. А у центрі великого залу висів портрет вождя пролетаріату, майстерно вишитий вчителькою Марією Ткачук.

Насиченим був художній відділ, у якому експонувалися цінні полотна Рєпіна, Айвазовського, Тропініна, Крамського, Савицького, місцевих художників, витвори народних майстрів. У 1957 р. у с. Стара Прилука Калинівського району було знайдено картини М. Ге, М. Сверчкова, С. Святославського та ін., які згодом також прикрасили експозицію музею [12, арк. 9]. 1960 р. відкрита для огляду нова експозиція майстрів народної творчості, зокрема, різьбярів.

Було оновлено й відділ природи, де експонувалися гербарії, зразки порід, матеріали на тему охорони природи, макет «Дубовий гай» та інше.

У музеї працював сторож, у залах формально були наглядачі, але охорона закладу здійснювалась погано. У зв'язку із цим інколи траплялися неприємні ситуації. Так, 4 січня 1960 р. хтось із школярів, яких у той день було багато на екскурсіях у музеї, вкрав пістолет XIX ст., про що було написано заяву у міліцію [23, арк. 1].

Значній кількості громадян експозиція подобалася. До книги відгуків у серпні 1946 р. потрапили й такі висловлювання: «Після огляду музею я радий, що співробітники музею змогли у важкі роки німецької окупації зберегти цінні експонати (картини, скульптури та т. ін.). Хотілося б, щоб працівники музею краще дивилися за музейними цінностями, щоб зберегти їх на довгі роки». «Враження від відвідування музею залишилося добре, приємне, адже, не дивлячись на окупацію, музей зберіг низку цінних експонатів... Особливо добре виглядає художній відділ...» [24, арк. 2].

Екскурсійна та науково-освітня робота

Будучи частиною загальної системи ідеологічного впливу, музей одержував повне сприяння органів влади та партійних структур у питаннях культурно-масової роботи. У процесі збільшення відвідувачів музею активну участь брали організатори масової роботи на місцях, які влаштовували візити школярів, студентської молоді, солдатів гарнізону, забезпечували практику організованих екскурсій робітників та службовців. Також наукові співробітники музею були частиною лекторської групи, яка цілорічно працювала на підприємствах та в установах області.

Кількість відвідувачів музею зростала нерівномірно. Реекспозиції та ремонти, як правило, призводили до її зниження. Водночас, більш активне залучення наукових працівників музею до участі в агітаційно-пропагандистських кампаніях радянської влади, у тому числі організація виїздів з пересувними виставками і читання лекцій, дали можливість збільшити охоплення аудиторії. Так, у 1948 р. заклад відвідало 22 000 осіб, для яких проведено 360 екскурсій. 600 000 осіб ознайомилися з пересувними виставками. Прочитано 50 лекцій [25, арк. 3]. Того ж року відбулося 4 походи історичними місцями Вінниці зі школярами. У 1950 р. у музеї побувало уже 29 100 осіб, для яких співробітники музею провели 508 екскурсій, що охопили 18 235 екскурсантів, з них 11 618 школярів [2, арк. 2]. 7 лекцій було прочитано у музеї, 30 — поза ним.

Впродовж 1950-х рр. статистично ситуація виглядала наступним чином [2, арк. 2; 2, арк. 3; 13, арк. 11; 7, арк. 1; 4, арк. 5; 14, арк. 4; 11, арк. 6; 12, арк. 5; 8, арк. 5].

Рік	Кількість відвідувачів	Кількість екскурсій	Охоплено екскурсіями	Кількість екскурсій по Вінниці	Кількість лекцій
1950	29 100	508	18 235	дані відсутні	37
1951	32 130	609	20 811	дані відсутні	57
1952	33 153	624	дані відсутні	11	69
1953	17 520	424	14 200	дані відсутні	40
1954	дані відсутні	дані відсутні	дані відсутні	дані відсутні	дані відсутні
1955	15 763	305	дані відсутні	7	дані відсутні
1956	19 781	168	дані відсутні	48	82
1957	18 650	283	дані відсутні	57	104
1958	21 646	242	дані відсутні	32	83
1959	дані відсутні	дані відсутні	дані відсутні	дані відсутні	дані відсутні
1960	33 038	641	дані відсутні	78	134

У 1962 р. музей було відкрито лише на 6 місяців, тому вдалося прийняти лише 15 259 відвідувачів, провести 325 екскурсій, якими охоплено 12 348 осіб, прочитати 191 лекцію та провести 14 «вечорів» на атеїстичні теми [21, арк. 5]. Після цього музей закрився на капітальний ремонт.

Книги відгуків зберегли, у переважній більшості, позитивні відгуки про пізнавальні екскурсії та екскурсоводів. Однак, містяться і критичні зауваження щодо відсутності чергового працівника, який мав би провести екскурсію [22, арк. 13], одного разу висловлюється обурення (1960, що «екскурсія було організована керівником музею дуже погано...» [22, арк. 21].

Лекції відбувалися, в основному, на загальнополітичну тематику. Так, у 1955 р. зі 180 лекцій лише 65 стосувалися краєзнавства і ті були з відповідними ідеологічними акцентами («Минуле і сучасне Вінниччини», «Революційні події 1905—1907 рр. на Вінниччині», «Соціалістичні перетворення на Вінниччині за роки Радянської влади»). Нерідкими були візити наукових співробітників до шкіл — на заняття краєзнавчих гуртків, до клубів і палаців культури.

Науково-експозиційна робота

Варто зазначити, що у порівнянні з довоєнним часом, значно активізувалася науково-дослідницька робота. Музей з пасивного отримувача переданого матеріалу і дрібного скупника на ринку виріс в установу, в якій проводилася системна збирацька робота. Регулярними стали наукові експедиції та відрядження у райони області для поповнення колекції, музейні працівники брали участь в археологічних розкопках, було налагоджено зв'язок з місцевими краєзнавцями. Серед напрямів дослідження: історія Революції і Громадянської війни, Другої світової війни, післявоєнного радянського будівництва. І, попри те, що співробітники музею мали працювати винятково за методологією радянської історичної науки, а левову частику опрацьованого матеріалу було скомпоновано у форматі «Історичних довідок» про стан народного господарства області, за цей час було закладено фундамент для подальших розробок, введено до обігу неабиякі фактологічні дані. Експедиції здійснювалися за заздалегідь підготовленим планом, складалися маршрути, завдання керівникам відділів музею. Співробітники брали участь у Південно-Подільській експедиції професора М. І. Артамонова (1946—1948). Загін працював у Вінницькому районі, де було обстежено поселення черняхівської, трипільської культур, слов'янське городище, у Немирівському районі, де розкопано 7 скіфських курганів [26], у районі с. Печера, на Северинівському городищі. Михайло Артамонов особисто прибув у 1948 р. на засідання наукової ради музею та зробив на ній доповідь про розкопки у Печері і Немирові [25, арк. 2]. У 1949—1950 рр. співробітник Вінницького краєзнавчого музею Е. С. Нагірлер взяла участь у роботі Верхньо-Бузької експедиції ІА АН УРСР. 1951 р. відбулася спільна експедиція Вінницького педагогічного інституту та Вінницького краєзнавчого музею під керівництвом М. Б. Рубіна з метою археологічної розвідки на території області [27]. Роботи проводилися, в основному, на території Ситківецького (тепер розформований) та прилеглих районів. Були обстежені пам'ятки трипільської культури біля сіл Мар'янівка, Михайлівка, Ометинці; черняхівської культури біля с. Білоусівка; слов'янські городища біля сіл Юрківці, Ометинці, Мельниківці, Слобідка, Метлинці, Джурки, Шабельна та слов'янське поселення біля с. Губник. На слов'янському городищі біля с. Юрківці було зроблено кілька шурфів. Тоді ж відбулося дослідження козацьких укріплень у с. Кальник Дашівського району та Монастирищі. За результатами експедиції науковими співробітниками музею складено довідку «Історичні місця і пам'ятники народно-визвольної війни 1648—1654 рр. на Вінниччині». Загалом, під керівництвом Рубіна та за участі співробітників музею, у 1952—1954 рр. відбулося 10 науково-краєзнавчих експедицій у села Бершадського, Оратівського, Тростянецького, Дашівського та інших районів області. Викопні предмети трипільського періоду та ранньослов'янської доби поповнили колекцію Вінницького краєзнавчого музею. Співробітники музею — учасники експедицій, крім участі в археологічних розкопках, вивчали історичні пам'ятники, пов'язані з Хмельниччиною, зокрема, на місці битви під Батогом [13, арк. 3], збирали матеріали передових колгоспів, Громадянської і Другої світової воєн, зокрема, документи, щоденники партизанів.

З 28 серпня по 13 вересня 1955 р. у Бершадському районі працювала краєзнавча експедиція під керівництвом Панасенка. Знайдено «кам'яний мотлох» доби неоліту, зернотерку доби трипільської культури, наконечник лопати, чавунне ядро XVII ст., козацьку люльку, монети Римської та Російської імперій XVII ст., металевий наконечник списа доби Київської Русі, платіжну книжку 1871 р., карту-опис сіл Поділля. Досліджено земляні вали козацького полку Золотаренка. Більшу частину часу, відведеного на експедицію, було витрачено на спілкування з колгоспниками і записи успіхів передових господарств [29, арк. 45].

У 1956 р. працювали 2 науково-краєзнавчі експедиції: в Ободівському районі, яка збирала матеріали про перебування Котовського на Вінниччині, історію сільськогосподарської комуни його імені; в Іллінецькому і Дашівському районах — з вивчення поселень періоду трипільської культури. Крім цього вивчалися слов'янські пам'ятники. Зібрано кераміку, знаряддя праці, предмети побуту [14, арк. 3].

У 1951 р. відбулася обласна конференція краєзнавців, на яку прибули 80 делегатів. Доповіді стосувалися стану науково-дослідницької та краєзнавчої діяльності, роботи музеїв області і збору матеріалів, вивчення історичних і археологічних пам'яток. Краєзнавці розповідали про проведену роботу. Наприклад, колгоспник Рябий з с. Кукавка доповідав про збір матеріалів, які стосувалися біографії художника Тропініна [2, арк. 10].

До ювілеїв — 50-річчя революції 1905 р. і 40-річчя революції 1917 р. було зібрано низку спогадів учасників подій, інформацію про яких краєзнавці розшукували по всій країні, систематизовано архівні матеріали. У результаті було підготовлено наукові довідки: «Історія Вінниці», «Стан промисловості, сільського господарства і культури Поділля до Великої Жовтневої Революції», «Стан цукрової промисловості до ВВв», хронологічні довідки: «1905 — 1907 рр.», «Жовтень на Вінниччині». На той же час припадають дослідження про перебування П. Чайковського у Браїлові, діяльність О. Можайського, біографічні відомості про матроса П. Кішку та композитора М. Леонтовича. Не обійшли увагою й передовиків соцзмагань, наприклад, було зібрано комплекс ланкової Т. Марцин. Співробітники відділу природи регулярно виїздили на місця для збору корисних копалин, будівельних матеріалів Тиврівського, Копайгородського, Яришівського, Мурованокуриловецького районів [13, арк. 4].

У 1960 р. відомий вінницький археолог П. І. Хавлюк очолив Подільський загін Бузької експедиції інституту археології АН УРСР. Загін займався дослідженнями ранньослов'янських поселень у середній течії Південного Бугу. Роботи фінансувалися Державним Ермітажем, Ленінградським державним університетом, Інститутом археології АН УРСР та Вінницьким краєзнавчим музеєм [28].

У 1962 р. відбулося 47 відряджень, зібрано 503 експонати, переважна більшість з яких — тогочасні документи та інші паперові матеріали. Лише 30 речових матеріалів стосувалися дожовтневого періоду — фрагменти глиняного посуду XIV — XVII ст., уламки дубових колодок, знайдені під час розкопок Замкової гори у Вінниці, археологічні речі слов'янської доби, опрацьовані під час розкопок у Кальнику, одяг селян дореволюційного Поділля [21, арк. 3].

Видавнича робота

У зазначений період музей значно активізував видавничу роботу, спрямовану на популяризацію історії Поділля. Хоча, особливо до початку 1950-х рр., видавав, переважно, агітаційні плакати: «Наші видатні земляки», «За високий врожай — висока нагорода». Однак, уже з 1949 р. починається видання і наукових збірок. 1949 — «Історія нашого краю», 1955 — путівник по історичним місцям Вінниці під ред. Пшука, 1957 — «Місто Вінниця» (2000 примірників). Брошура «З історії боротьби Вінницької більшовицької організації за владу Рад» (3000 примірників). Разом з архівом підготували і здали до друку збірку документів «Поділля в період відбудови народного господарства (1921 — 1925)» (3000 примірників), 1958 — збірка статей «З історії боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади і соціалістичного будівництва на Вінниччині», а також брошура «Пам'ятні місця Жовтневої Соціалістичної революції та Громадянської війни на Вінниччині», плакат «Новий загін Героїв соціалістичної праці Орденоносців Вінниччини» [12, арк. 4].

У 1960 р. було видано збірку статей «З історії Радянської Вінниччини», у 1962 — «По сторінках історії Вінниччини». Співпраця з викладачами педагогічного і медичного інститутів надала матеріал для видання збірки «Економіка і культура на Вінниччині в післявоєнні роки» (1956). Для обласного лекційного бюро підготовлено методичні розробки: «Народний герой України Устим Кармалюк, до 120-річчя з дня загибелі Кармалюка», «О. В. Суворов, до 225-річчя з дня народження» та ін. Крім того було надруковано 50 статей на краєзнавчу тематику, розміщених у місцевій пресі.

Науково-методична робота

У музеї працювала науково-методична рада, до складу якої входили наукові співробітники установи, представники партійних, громадських організацій, викладачі шкіл та вищих навчальних закладів. Під час засідань обговорювалися маршрути і звіти експедицій, відбувалось затвердження тематико-

експозиційних планів окремих розділів експозиції та виставок, звіти завідувачів відділів про роботу, планових завдань і маршрутів наукових експедицій, звіти про відрядження, конспекти лекцій тощо.

Музеєм надавалася методична допомога Тульчинському і Могилів-Подільському краєзнавчому музеям, меморіальному музею Д. К. Заболотного, рекомендації щодо створення музеїв історії сіл, музейних кімнат, організації краєзнавчий гуртків. Фотолабораторія музею виготовила декілька сотень фотодокументів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Соломонова Т. Р. Відновлення діяльності музеїв Вінниччини після її визволення від німецько-фашистської окупації / Т. Р. Соломонова // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту*. Сер. «Історія». Вінниця, 2005. Вип. 9. С 271—274.
2. Державний архів Вінницької області (далі — ДАВіО). Ф. Р-5473. Оп. 1. Спр. 12.
3. Там само. Спр. 11.
4. Там само. Спр. 40.
5. Панасенко М., Тельман Й. Лекції на краєзнавчі теми // *Соціалістична культура*. 1955. № 12.
6. ДАВіО. Ф. Р-5473. Оп. 1. Спр. 1.
7. Там само. Спр. 26.
8. Там само. Спр. 68.
9. Там само. Спр. 62.
10. Там само. Спр. 3.
11. Там само. Спр. 49.
12. Там само. Спр. 54.
13. Там само. Спр. 19.
14. Там само. Спр. 45.
15. Там само. Спр. 15.
16. Там само. Спр. 8.
17. Брілінг Г. Г. К истории Винницкого областного краеведческого музея. Очерки. Машинопис. Укл. Колесник В. Відп. ред. Семенко Л. І.
18. ДАВіО. Ф. Р-5473. Оп. 1. Спр. 69.
19. Там само. Спр. 75.
20. Там само. Спр. 7.
21. Там само. Спр. 84.
22. Там само. Спр. 71.
23. Там само. Спр. 74.
24. Там само. Спр. 2.
25. Там само. Спр. 5.
26. Артамонов, Артамонов М. И. 1947. Археологические исследования в Подолии в 1947 г. НА ІА НАН України. 1947/13. Ф. е. № 740. 5 арк. Машинопис ; Артамонов М. И. 1947а. Юго-Подольская экспедиция // ВЛУ. № 12. С. 134-135 ; Артамонов М. И. 1947б. Юго-Подольская экспедиция // КСИИМК. Вып. 21. С. 74-76. : ил.
27. Рубін М. Б. 1951. Звіт про роботу екпедиції Вінницького державного педагогічного інституту та обласного краєзнавчого музею по виявленню археологічних пам'ятників на території Вінницької області за 1951 р. НА ІА НАН України. 1951/25. Ф. е. № 1215. 10 арк. Машинопис.
28. Хавлюк П. И. 1960. Научный отче Бугской экспедиции Института Археологии АН УССР о работе Подольского археологического отряда по изучению раннеславянских поселений в средней части Южного Побужья в 1960 году. НА ІА НАН України. 1960/61. Ф. е. № 4045. 21 арк. Машинопис.
29. ДАВіО. Ф. Р-5473. Оп. 1. Спр. 3.

Вінницький краєзнавчий музей: шлях від післявоєнної розрухи до XXI століття

Катерина Висоцька
директор Вінницького обласного
краєзнавчого музею,
м. Вінниця

Відновлення Вінницького краєзнавчого музею після визволення Вінниці в березні 1944 р. від нацистських загарбників ускладнювалося воєнним лихоліттям, економічними труднощами. Колекція пограбована, приміщення зруйноване, але вже 3 вересня 1944 р. музей було відкрито для відвідувачів: реконструйовано відділ революції, працюють художній, природничий та історичний відділи, створено новий відділ Великої Вітчизняної війни. Про відновлений музей його директор В. І. Подольський писав:

> «В художньому відділі особливу увагу звертають роботи видатних художників Тропініна, Крамського, Айвазовського, Кіпренського, Савицького, Лампі, Квадаля, Бочіреллі та інших. Серед 73 порцелянових виробів подаються зразки з Баранівки, Городниці, Межигірська та Попова. Природничий відділ знайомить глядачів з флорою та фауною нашого краю, крім того, демонструються корисні копалини Поділля. В історичному відділі показано історію нашого краю, міста, непогано відтворено боротьбу Івана Богуна в м. Вінниці проти польської шляхти в 1651 році.
>
> Особливу увагу привертає зал Революції, в якому, крім історії ВКП(б) і соцбудівництва, є відділ Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу проти німецько-фашистських загарбників. У відділі показані герої-земляки Вітчизняної війни, партизанські листівки, газети, фото й листівки із німецької каторги, куди виганяли наших людей фашисти...» [1].

Наступні роки не принесли покращення: музей під кінець 1962 — на початку 1963 рр. фактично припинив свою діяльність у зв'язку з майже повною непридатністю його приміщення: дах, стіни, стеля, підлога як експозиційних залів, так і фондового приміщення, загальною площею близько 400 м^2, знаходилися в аварійному стані, опалювання було пічне, і то не в кожному залі. Більшість вінничан навіть не знали, де знаходиться вхід до музею, розміщений з вулиці Володарського.

> «Музею як такого фактично немає. Є стіни, стеля, підлога, драбина, мотузки та картини. Є ще кілька екскурсоводів та наукових працівників... ось і все. [...] приміщення не опалювалось, води не було. Працівники закутані в пледи, дехто взутий у валянки. Фондове приміщення занедбане: взимку постійно текла стеля, бо танув сніг, не кажучи про дощову погоду. Бібліотека, фотолабораторія — не в кращому стані. Відвідувачів немає. Директора теж немає...» [2].

Важка праця по перебудові приміщення і побудові нової експозиції лягли на плечі новопризначеного директора музею І. І. Зайця.

22 жовтня 1964 р. музей був закритий на реконструкцію. За спогадами І. І. Зайця, для початку треба було відселити дві сім'ї. Певні проблеми були і з перенесенням входу на тодішню вулицю Леніна (нині Соборна):

> «... спочатку необхідно було знести прибудовані господарські, санітарні та інші приміщення, які належали будівельній організації «Вінницяцукрокамінь» та 29-й середній школі. А це можна було зробити лише отримавши всі ті приміщення у власність музею. І тільки по тому — добудовувати експозиційні зали, музейну площу...» [3]

---

[1] Стаття вперше надрукована у зб. «Вінницькі Мури. Погляд крізь віки» (Вінниця, 2011).

Працівники Вінницького краєзнавчого музею, 1946 р. Стоїть крайня справа Тетяна Михайлівна Тимофеєва, сидить перша зліва Анастасія Георгіївна Павловська

Працівники музею в експозиції, 1946 р. На підлозі сидять Тетяна Михайлівна Тимофеєва (4-та зліва) і Анастасія Георгіївна Павловська (5-та зліва), на дивані (зліва направо): В. І. Подольський, донька Т. М. Тимофеєвої Ольга, директор музею Іванов, син А. Г. Павловської Сергій Сорока, Шапіро і Ада (прізвище невідоме). Стоїть Костянтин Миколайович Венгер

Вінницький краєзнавчий музей. Вигляд з давнього домініканського комплексу, 1960-ті рр.

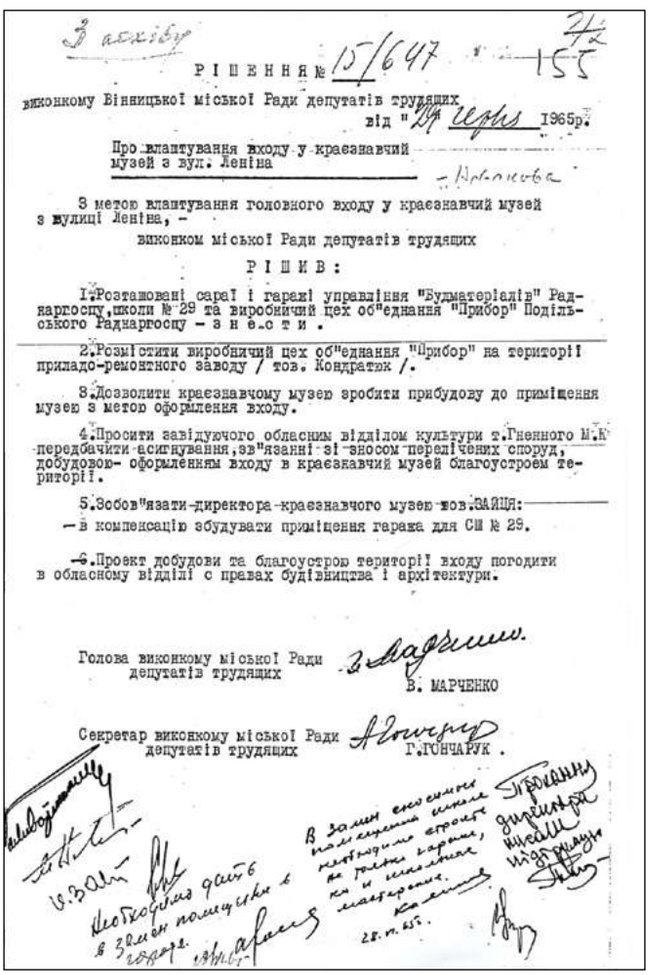

В архів

РІШЕННЯ № 15/647 від "29" червня 1965р.

виконкому Вінницької міської Ради депутатів трудящих

Про влаштування входу у краєзнавчий музей з вул. Леніна

З метою влаштування головного входу у краєзнавчий музей з вулиці Леніна, –

виконком міської Ради депутатів трудящих

Р І Ш И В :

1. Розташовані сараї і гаражі управління "Будматеріалів" Радгаргоспу, школи № 29 та виробничий цех об"єднання "Прибор" Подільського Радгаргоспу – з н е с т и .

2. Розмістити виробничий цех об"єднання "Прибор" на території приладо-ремонтного заводу / тов. Кондратюк /.

3. Дозволити краєзнавчому музею зробити прибудову до приміщення музею з метою оформлення входу.

4. Просити завідуючого обласним відділом культури т. Гненного М.К. передбачити асигнування, зв"язані зі зносом перелічених споруд, добудовою- оформленням входу в краєзнавчий музей благоустроєм території.

5. Зобов"язати директора краєзнавчого музею тов. ЗАЙЦЯ:

– в компенсацію збудувати приміщення гаража для СШ № 29.

6. Проект добудови та благоустрою території входу погодити в обласному відділі с правах будівництва і архітектури.

Голова виконкому міської Ради депутатів трудящих В. МАРЧЕНКО

Секретар виконкому міської Ради депутатів трудящих Г. ГОНЧАРУК .

Рішення Вінницького виконкому від 29 червня 1965 р. про влаштування входу в краєзнавчий музей з вул. Леніна (нині Соборна)

Господарчі споруди і гаражі управління «Будматеріалів» Раднаргоспу та школи №29
і виробничий цех об'єднання «Прибор» Подільського Раднаргоспу, на місці яких зроблено
прибудову з новим входом до краєзнавчого музею.
На нижній світлині праворуч — сучасний вхід до художнього музею.
Світлини до 1965 р.

Велика увага приділялася науково-дослідницькій роботі, підготовці тематико-експозиційних планів, комплектуванню музейної колекції. Чисельні пошукові експедиції, археологічні розкопки поповнили фонди музею унікальними експонатами. Художнє оформлення музею здійснили фахівці Ризького художньо-виробничого комбінату «Максла». 21 червня 1970 р. оновлений музей відкрив свої двері для відвідувачів. Штат налічував 52 співробітники. Експозиційна площа становила понад 2 000 м^2. В новій експозиції всебічно відображено природу та історію краю, представлено твори мистецтва та народні промисли (загалом в експозиції виставлено понад 5 тис. експонатів), а як доповнення використано діорами, інтер'єри, вітражі й макети.

З відкриттям музею розпочався якісно новий період в його історії: було запроваджено нові форми культурно-освітньої і масової роботи, зокрема лекторій «Вінниччина вчора, сьогодні і завтра», практикувалися дні музею на заводах, в колгоспах, вищих та середніх навчальних закладах, проводилося багато екскурсій.

Упродовж 1970-х років впорядковано збірку: проведено інвентаризацію, науковий опис, каталогізацію.

Оновлений музей став базою для проведення всесоюзних, республіканських та обласних семінарів музейних працівників. З цього часу розпочинається період інтенсивної роботи нашого колективу як обласного методичного центру зі створення громадських музеїв, а музейна експозиція, фонди, масові заходи стають взірцем і школою для музейних працівників Вінницької області.

Впродовж 70—80-х років XX ст. традиційною залишалася структура музею, форми роботи, напрями комплектування фондів. 1984 рік приніс сенсаційне відкриття і увійшов в історію української археології як одна із найвизначніших дат: в одному з курганів, що біля с. Пороги Ямпільського району, експедицією Вінницького краєзнавчого музею відкрито унікальне поховання сарматського вождя та жінки, котрі жили в I ст. н. е. Того часу було знайдено золоті прикраси сарматської знаті, виконані в характерному східному «золото-бірюзовому звіриному» стилі. Не менш значним було відкриття Гордіївського курганного могильника XV—X ст. до н. е. в 1986 р. Ці знахідки презентували нашу область на багатьох міжнародних виставках в Італії, Японії, Великій Британії, Австрії, Німеччині.

Будівництво музейної площі, близько 1970 р.

В 1985 р. відкрито нову експозицію у водонапірній вежі «Музей революційної, бойової і трудової слави», яка розповідала про історію Меморіалу Слави у сквері Козицького, починаючи з 1918 р., і про тих, хто там похований. У 1993 р. в цьому ж приміщенні відкрито «Музей пам'яті воїнів, які загинули у війні на території Афганістану 1979—1989 рр.». Музейна експозиція складається з п'яти оглядових зал, в яких розміщені особисті речі загиблих, листи, фотографії, надіслані з Афганістану. З Вінницької області у Республіці Афганістан служили 3 193 осіб. З них 167 загинуло, 2 пропали безвісти.

З кінця 1980-х рр. основною вимогою часу стала орієнтація на об'єктивність, достовірність, історизм.

Новий фасад краєзнавчого музею. Світлина 1971 р.
Зліва направо: 2-й секретар Вінницького обкому Д. О. Слободянюк, начальник управління культури Л. Д. Задорожнюк, голова правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури П. Т. Тронько, секретар по ідеології Вінницького обкому партії А. Ф. Олійник, директор музею І. І. Заєць

На початку 1990-х рр. в умовах скороченого фінансування для музею стали звичними поняття менеджмент і маркетинг. В 1993 р. у структурі музею відбулися зміни, обумовлені визначенням двох пріоритетних напрямів роботи: науково-дослідницька робота і впровадження засад комерціалізації та ринкових відносин у діяльність музею. При її розробці враховано позитивну практику роботи, що склалася в музеї. Було скасовано штучний поділ історичного відділу на дожовтневий та радянський відділи історії, в основу новоствореного відділу наукових досліджень покладено засади краєзнавства й науковості. Цей відділ працював у складі трьох секторів відповідно до тематики досліджень: природничих, історичних й етнографічних. Варто наголосити, що етнографічний сектор виник у зв'язку з актуальністю та слабкою дослідженістю цієї царини.

Того часу також створено відділ наукової інтерпретації, завдання якого полягало в популяризації досліджених тем музейними виставками. Він складався з трьох секторів: науково-інформаційної і виставкової роботи, комерційної роботи та науково-масової роботи.

Це дало певні позитивні зрушення в діяльності музею. Були створені оптимальні умови для творчої роботи по підготовці нової експозиції, розпочато цікаві краєзнавчі дослідження, результати яких донесено до відвідувачів у формі експозицій та виставок. На виставці «Прадавнє золото Поділля» вперше експонувалися пам'ятки сарматського часу; для неї були замовлені спеціальні вітрини, вирішено ряд технічних та організаційних питань. Над проблемною науково-популярною виставкою «Чорнобильський слід на Вінниччині», котра висвітлювала медичні, економічні, соціальні та екологічні аспекти катастрофи, працювали науковці музею та цілий ряд організацій.

Року сім'ї присвячувалася виставка «Подільський родовід: історія родини Кульматицьких», яка порушувала актуальні питання: хто ми, чиї ми діти? Вона спонукала до вивчення і пізнання свого генеалогічного дерева. Багато роздумів у відвідувачів викликала проблемна виставка «Жити стало краще, жити стало веселіше...», що відтворювала соціально-економічний та культурний розвиток краю в 20—30-х роках XX ст.

У зв'язку із введенням комерційних елементів, окрім суто музейної діяльності, відбувалось розширення сфери платних послуг, напрацьовувався практичний досвід роботи в умовах переходу до ринкових відносин.

З метою залучення відвідувачів до музею тривав пошук нових форм роботи. Ними стали концерти і музичні вечори, курси англійської мови, моноспектаклі, вечори з циклу «Музейні п'ятниці», променад-концерти «Вечірні серенади» в сквері ім. Козицького. Це збільшує кількість відвідувачів, музей стає місцем сімейного відпочинку і задоволення естетичних уподобань. У залах музею звучить музика, співають кращі солісти, відвідувачам репрезентують музейні раритети.

Засідання наукової ради музею на чолі з директором І. І. Зайцем, 1973 р.
Праворуч від директора — Л. Р. Кароєва, Н. В. Секретарьова, Л. П. Гончарова,
ліворуч — Микола Холодний, поет, дисидент-шестидесятник

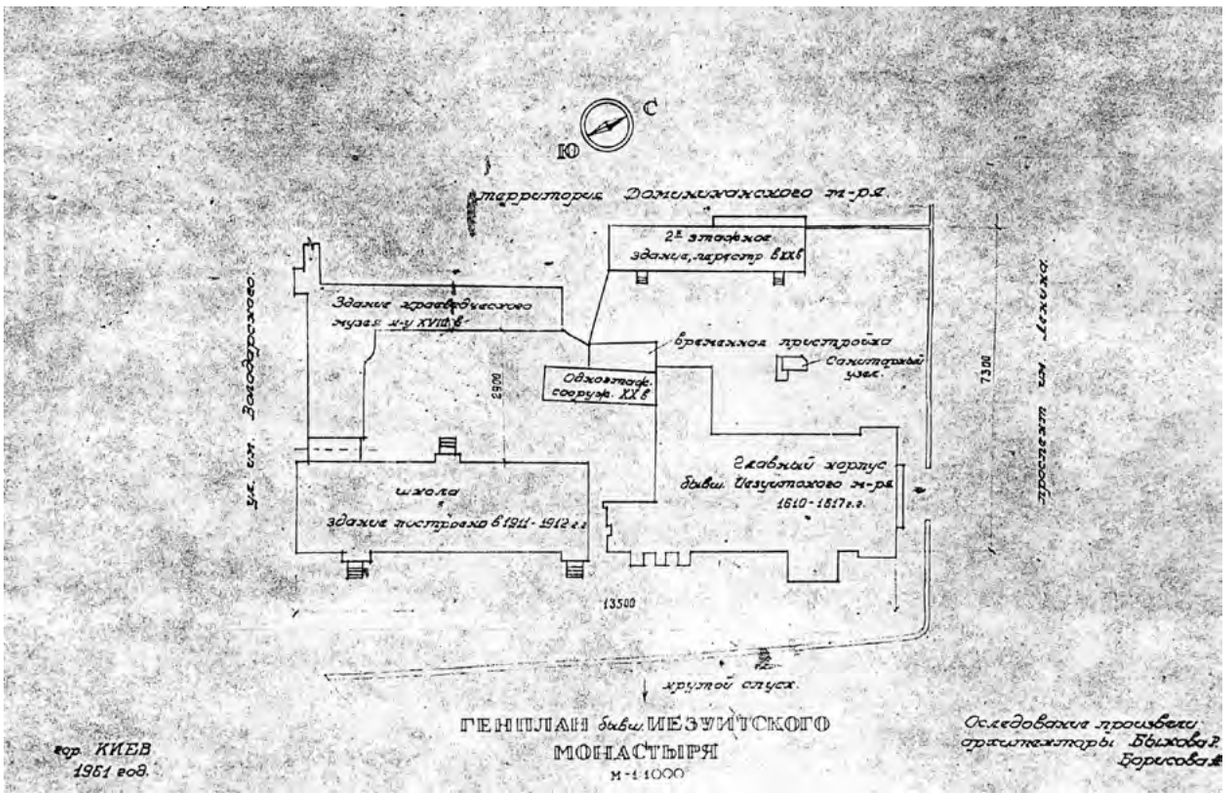

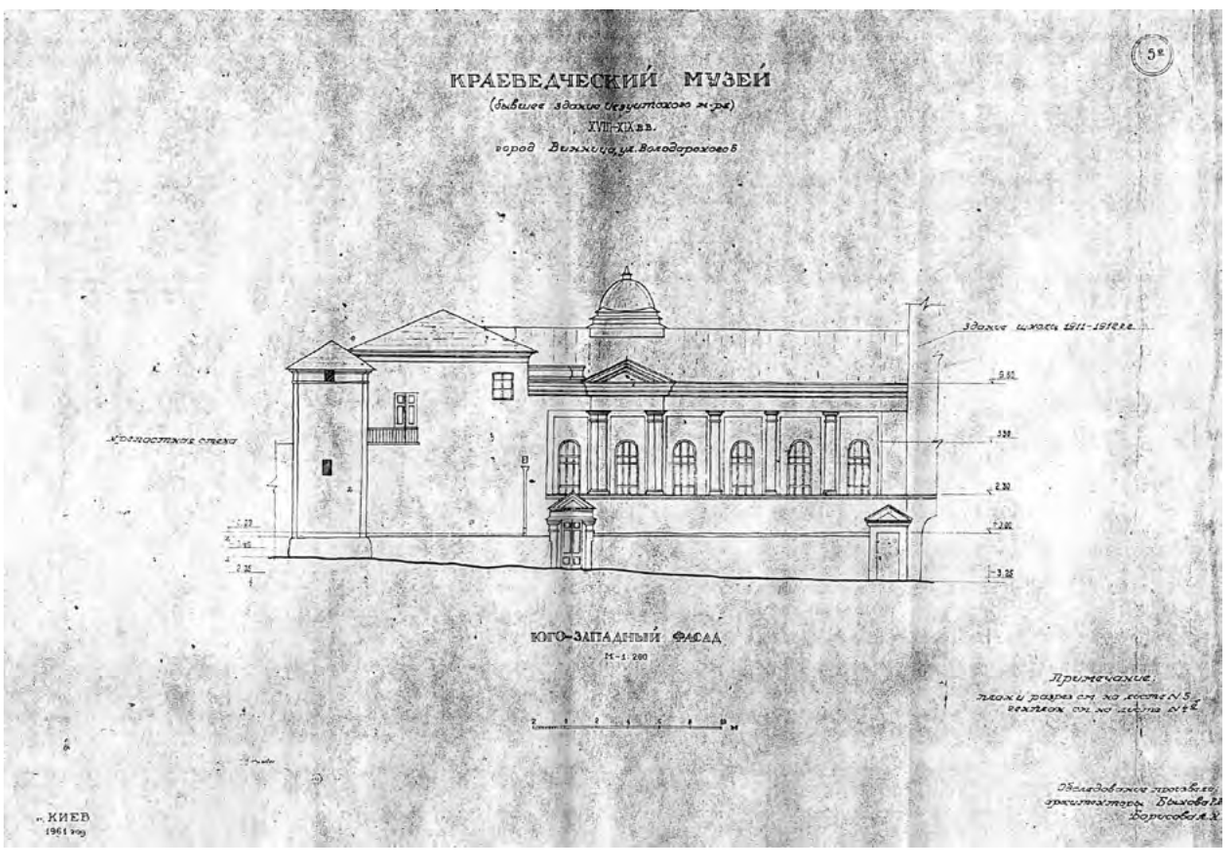

Генеральний план колишнього єзуїтського монастиря (верхнє зображення) та південно-західний фасад краєзнавчого музею (сучасна вул. Монастирська), 1961 р. Архітектори Р. П. Бикова, А. Н. Борісова (Київ)

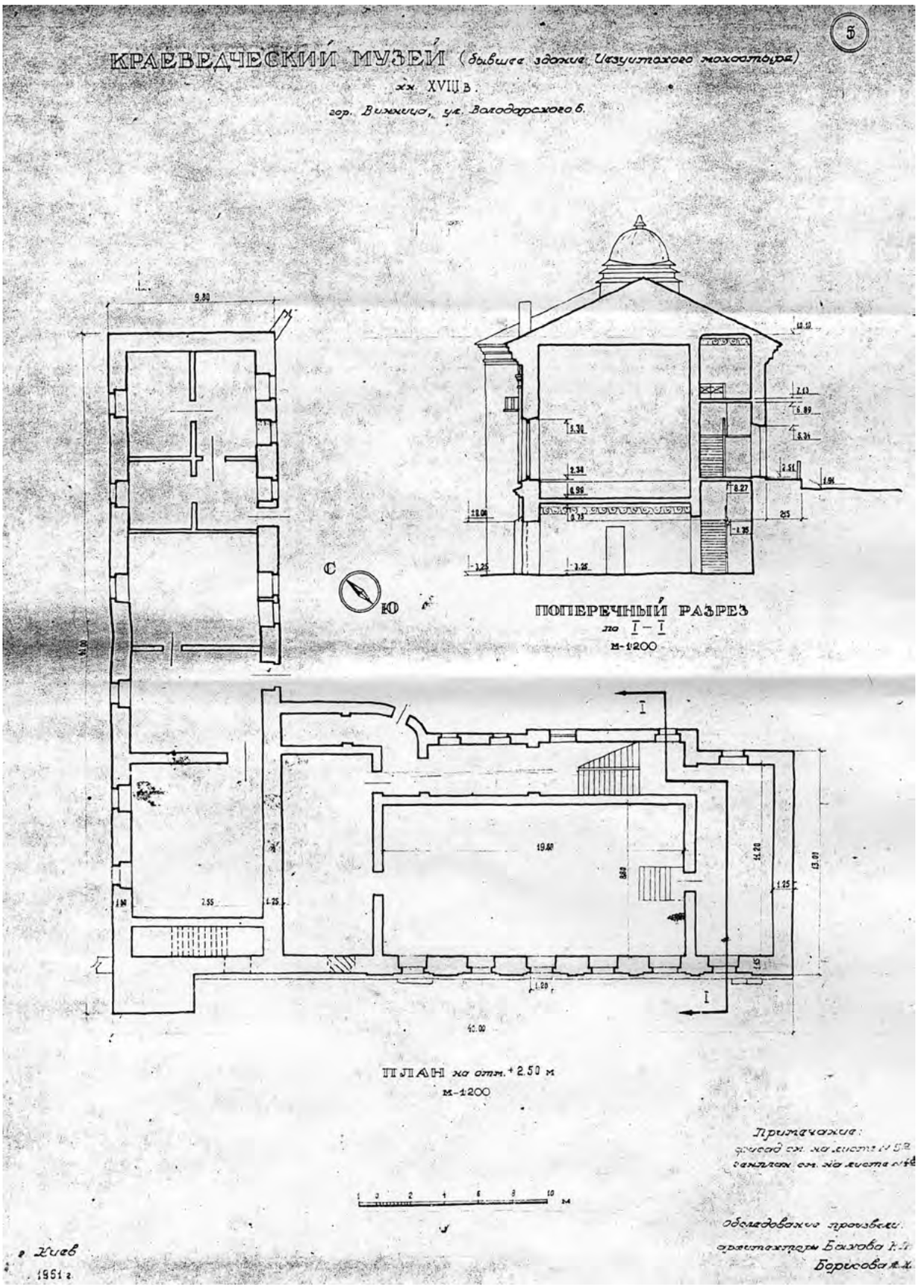

План Вінницького краєзнавчого музею, 1961 р. Архітектори Р. П. Бикова, А. Н. Борісова (Київ)

Яскравими і незабутніми стали музейні свята «Подільський ярмарок», «Образу хліба вклонімося», «Свято майстрів», відродився інтерес до народної творчості, етнографії. Величезний спектр талантів народних майстрів Вінниччини демонструють щорічні виставки народного мистецтва.

З метою вирішення нагальних проблем, які стоять перед музейними установами, створення оптимальних умов для реалізації музеями їхніх соціальних функцій, підвищення ролі музеїв як багатоцільових осередків культури Вінницькою обласною радою було затверджено низку програм. Вони спрямовувалися на збереження історичних пам'яток, підтримку музейної мережі, впровадження в діяльність музеїв сучасних інформаційних технологій, зміцнення матеріально-технічної бази, проведення реставраційних робіт, сприяння міжнародному співробітництву музеїв.

На сьогоднішній день у рамках реалізації програм розвитку культури та краєзнавства музеєм проведено реконструкцію головного фасаду музею (відтак він органічно увійшов в архітектурний ансамбль історичного комплексу «Мури») і систем опалення та водопостачання, проведено ремонт 16-го експозиційного залу і службових приміщень, встановлено нове сучасне обладнання.

Існує нагальна проблема подальшого формування музейної збірки, яка є основою музейної роботи. Для успішної діяльності в цьому напрямку науково-методичною радою музею сформована визначальна політика комплектування фондів, розроблено план експедицій із вивчення проблем регіональної історії, етнографії, фольклору, народного побуту, ремесел і промислів та збору експонатів в усіх районах Вінницької області, а передусім у відомих центрах народної творчості.

Спільно з Вінницьким державним педагогічним університетом ім. М. Коцюбинського проведені краєзнавчі експедиції з вивчення історії та етнографії окремих населених пунктів краю, зокрема с. Круподеринці Погребищенського району (травень 2008 р.). Практикуються експедиції в місця локальних поселень національних меншин, що проживали на території області, зокрема експедиції з вивчення історії та побуту старообрядців Східного Поділля у села Борсків Тиврівського району та Людавка Жмеринського району, здійснені спільно з Обласним центром народної творчості та російською громадою (2007—2008 рр.), за їхніми результатами видано збірку наукових статей. Завдяки краєзнавчим експедиціям, подарунковим надходженням, мистецьким проектам фонди музею поповнилися: 2005 р. — на 1108 предметів, 2006 р. — на 1021, 2007 р. — на 1021, 2008 р. — на 1101, 2009 р. — на 1013, 2010 р. — на 1103. Сьогодні музейна збірка нараховує майже 105 тис. предметів за 17 групами зберігання. Втім, значення кожної музейної колекції визначається не кількістю, а мистецькою досконалістю, унікальністю.

Завдяки сенсаційним археологічним відкриттям 80—90-х рр. XX ст., музей вийшов на значно вищий міжнародний рівень в організації виставок. Спільно з Національним музеєм історії України та Інститутом Археології України Вінницький обласний музей взяв участь у виставковому проєкті, зорієнтованому на ретроспективний показ історії кочових культур, які існували на території сучасної України в період з II тис. до н. е. по XIII ст. н. е.

21 березня — 26 серпня 2010 р. виставка під назвою «Золотий небокрай» демонструвалась в м. Лінц (Австрія), а з 15 жовтня 2010 р. до 13 березня 2011 р. — в Державному музеї федеральної землі Нижня Саксонія (м. Ганновер, Німеччина). Музей представляв на ній колекцію сарматських коштовностей кінця I ст. н. е., відкритих біля с. Пороги Ямпільського району.

За останнє десятиліття збільшилася мережа музеїв області, методичну допомогу яким надали фахівці обласного краєзнавчого музею. Зокрема, відкрито Музей історії міста Козятин, Музей В. Стуса в с. Рахнівка Гайсинського району, Музей М. Грушевського в с. Сестринівка Козятинського району (до 140-ї річниці з дня народження першого Президента України), Меморіальний музей-садибу Героя України, хорового диригента П. І. Муравського в с. Дмитрашківка Піщанського району, Музей графа М. П. Ігнатьєва в с. Круподеринці Погребищенського району. Також створено нову експозицію Бершадського краєзнавчого музею, а нині ведеться робота по створенню музею відомої фольклористки Н. А. Присяжнюк в Погребищі та історичного музею в м. Жмеринка.

На сучасному етапі намітилася стійка тенденція до збільшення кількості відвідувачів у музеї. Цьому сприяє активізація науково-дослідницької роботи, результатом якої стало значне поповнення фондів, оновлення й доповнення музейної експозиції, створення нових виставок. Щороку музей відвідує понад 200 тис. осіб, більшість з яких молодь.

Вінницький обласний краєзнавчий музей, 2010 р.

У 2008 р. Вінницькою обласною радою з метою популяризації нових туристичних об'єктів проведено конкурс «Сім чудес Вінниччини», за результатами якого музеєм було створено однойменну виставку, буклет і альбом. За цей час виставку оглянуло понад 500 тис. осіб.

До роботи в музеї залучаються фахівці різного профілю. Музейні працівники активно співпрацюють з колекціонерами, реалізовуючи спільні виставки, історико-мистецькі проекти й акції. Музей сприяє науковцям і дослідникам, радо вітає викладачів навчальних закладів, які приводять сюди своїх вихованців. Для учнів середніх шкіл при музеї працюють клуби, проводяться краєзнавчі олімпіади, активно працює автомузей. Для якнайширшої популяризації історії та пам'яток нашого краю серед вінничан та жителів інших регіонів України створено сучасні пересувні виставки (повнокольоровий друк, мобільне обладнання): «Сім чудес Вінниччини», «Видатні особистості Вінниччини», «Подвиг землі Подільської», «Визначні пам'ятки Вінниччини», «Міста і містечка нашого краю у другій половині XIX — на початку XX ст».

Ми постійно дбаємо про обличчя музею, яке, як відомо, визначається не тільки його експозицією, а й друкованою продукцією. Вже стало традицією видання наукових збірників «Подільська старовина», музейних вісників, які висвітлюють проблеми краєзнавства, дослідження з історії, етнографії, побуту мешканців Східного Поділля, альбоми та листівки по окремих групах експонатів з колекції музею, а також альбоми пам'яток духовної та матеріальної культури Вінниччини.

На завершення, наголосимо, що важливою подією в науковому житті стало проведення міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть», приуроченої до 400-річчя заснування Вінницьких Мурів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія музею в документах і спогадах. Вінниця, 1998. С. 75—76.
2. Заєць І. Далеке і близьке: світлини пам'яті. Вінниця, 2004. С.159.
3. Там само. — С. 163.
4. Матеріали Вінницького обласного краєзнавчого музею (відомості, звіти тощо).

2010–2020 рр. — час нових музейних можливостей і вражень

Олена Бродзь
вчений секретар Вінницького
обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Останнє десятиліття в історії музею ознаменувалося стрімким розвитком за усіма напрямами діяльності. Результатом злагодженої роботи потужного музейного колективу впродовж цього періоду стали яскраві заходи і захоплюючі екскурсії, унікальні виставкові проєкти, копітка науково-дослідницька робота і змістовні видання. Відбулися оновлення експозиції, збільшення структурних підрозділів музею і збагачення фондової збірки. Музей здобув популярність в Інтернет-просторі.

У 2011 р. розпочався процес розширення структури музею шляхом створення філій, які з 29 жовтня 2020 р. одержали статус відокремлених структурних підрозділів Вінницького обласного краєзнавчого музею. Йдеться про «Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму», смт Стрижавка Вінницького району (з 2011 р.); «Музей композитора М. Д. Леонтовича», с. Марківка Теплицького району (з 2015 р.); «Музей Батозької битви», с. Четвертинівка Тростянецького району (з 2015 р.); «Музей Великого Українця Михайла Грушевського», с. Сестринівка Козятинського району (з 2017 р.); «Вороновицький музей історії авіації та космонавтики», смт Вороновиця Вінницького району (з 2020 р.); «Музей Мужніх», м. Вінниця (з 2020 р.). Нині роботу 9 відділів і шести структурних підрозділів музею забезпечують 115 працівників. З 2008 р. заклад очолює заслужений працівник культури України Катерина Висоцька.

Науково-дослідницька і видавнича діяльність музею

Впродовж зазначеного періоду співробітники музею досліджували історію нашого краю, готували публікації, організовували і брали участь у численних міжнародних і всеукраїнських конференціях, круглих столах, симпозіумах, семінарах і т. ін. Зокрема на базі закладу відбулося 7 наукових конференцій. Напередодні 400-річчя заснування Мурів вагомою подією у науковому житті краю стала Міжнародна наукова конференція «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть» (9–10 вересня 2010 р.), за результатами якої видано збірник статей «Вінницькі Мури. Погляд крізь віки» (2011) [1]. 29–30 вересня 2011 р. відбулася Міжнародна наукова конференція «Гордіївський курганний могильник як загальноєвропейський культурний феномен», присвячена 25-й річниці з початку дослідження унікальної пам'ятки, розкопаної у 1986–1988 рр. біля с. Гордіївка Тростянецького району Вінницької області. Публікації про найбагатший та найзагадковішим на сьогодні могильник доби пізньої бронзи Центральної і Східної Європи представлено в колективній монографії «Гордіївський могильник» (2011), підготовленій до конференції [8]. 14 листопада 2014 р. у музеї відбувалася Міжнародна наукова конференція «Сарматія від Алтаю до Дунаю» (до 30-річчя відкриття сарматських «царських» поховань біля с. Пороги Ямпільського району Вінницької області), де висвітлювалися питання пов'язані з сарматською історико-культурною спільнотою та її сусідами, а також щодо вивчення та збереження археологічної спадщини Поділля. Неабиякою подією у науковому житті регіону стало проведення 24–25 вересня 2015 р. Міжнародної наукової конференції «Міста і містечка Поділля з доби Середньовіччя до початку XX ст.» і видання збірника «Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку XX ст.» (2016) [22]. 28–29 вересня 2016 р. відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Михайло Грушевський і Вінниччина: до 150-річчя від дня народження» і видано однойменний збірник матеріалів конференції [21]. У рамках культурологічного проекту «Щедрик», до 140-ї річниці від дня народження М. Д. Леонтовича, 13 грудня 2017 р. на базі відокремленого структурного підрозділу ВОКМ — «Музею композитора М. Д. Леонтовича» відбулася науково-практична конференція «Микола Леонтович: музична легенда Поділля», присвячена життю і творчості видатного земляка. За її резуль-

татами створено однойменний науковий збірник, з матеріалами якого можна ознайомитися на сайті музею [23]. Своєрідним підсумком роботи закладу впродовж століття і важливою віхою в його подальшій діяльності є Міжнародна науково-практична конференція «Вінницькому обласному краєзнавчому музею — 100 років» (16—17 травня 2018 р.) та двомовний альбом «Вінницький обласний краєзнавчий музей. 100 років» (2018) [4].

Міжнародна наукова конференція «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть». Доповідь робить старший науковий співробітник музею Вікторія Колесник, 2010 р.

Виступ професора Анатолія Завальнюка під час науково-практичної конференції «Микола Леонтович: музична легенда Поділля», 2017 р.

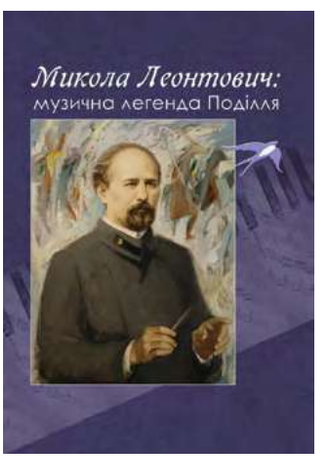

Науковий збірник «Микола Леонтович: музична легенда Поділля», 2019 р.

Одним із напрямів дослідницької роботи музею є археологічні розвідки. У грудні 2018 р. спільно з Інститутом археології НАН України (м. Київ) створено археологічну експедицію «Уличі», одним з керівників якої є Ольга Грабовська — завідувач сектора археології Вінницького обласного краєзнавчого музею. У 2020 р. робота експедицій була зосереджена на пам'ятках Вінницького, Калинівського та Немирівського районів. У результаті проведених робіт виявлено та обстежено одне раніше невідоме городище уличів в с. Гостинне Немирівського району. Уточнено локалізацію, датування і проведено топографічну зйомку 4 городищ біля сіл Гута і Червоне Немирівського району і 2 городищ біля смт Вороновиця Вінницького району. Відкрито 4 раніше невідомих поселення різних періодів і культур: багатошарові — біля с. Мізяків Калинівського району, сіл Гостинне і Гута Немирівського району; доби бронзи (?) біля смт Вороновиця Немирівського району.

Створено Археологічний атлас Вінницької ОТГ, готуються матеріали для розробки Програми археологічних досліджень Вінниці на найближчі роки. Роботи здійснюються на замовлення Департаменту архітектури та містобудування Вінницької міської ради. Як наслідок, було знайдено 3 раніше невідомих локації — курганний могильник та 2 поселення. Неординарні знахідки дав шурф, закладений на поселенні у П'ятничанському лісі. Культурний шар містив значну кількість фрагментів керамічного посуду, кістки тварин та риби. Попередньо знахідки дозволили датувати поселення XII—IX ст. до н. е. Заглибившись, археологи натрапили на палеолітичну стоянку [17].

Археологічна експедиція «Уличі», 2020 р.

Археологічні дослідження по створенню Археологічного атласу Вінницької ОТГ, 2020 р.

1) шурф №5, поселення П'ятничани-2
2) шурф № 1, територія школи № 3 м. Вінниці

Результатом різнопланової науково-дослідницької роботи стало формування потужного наукового фонду музею, який вподовж останніх десяти років поповнили близько 1 тис. статей, лекцій, каталогів, довідок, концепцій, тематико-структурних і тематико-експозиційних планів виставок та експозицій тощо, написаних науковими співробітниками закладу. Частина напрацювань уже опублікована на сторінках музейних видань (41 видання у 2010—2020 рр. і, для порівняння, лише 13 у 2000—2010 рр.). Огляд цих публікацій подано у цьому ж виданні у статті автора «Пріоритетні напрями видавничої діяльності Вінницького обласного краєзнавчого музею у 2007—2020 рр.» (див. с. 291).

Експозиційна робота

Остання повномасштабна реекспозиція у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї відбулася у 1964—1970 рр., а на початку 1980-х монтувалася експозиція, присвячена подіям Другої світової війни. Зрозуміло, що за майже півстоліття сталися значні зміни як в історичному процесі, так і в поглядах на його інтерпретацію, втратили актуальність деякі теми, натомість інші потребують висвітлення у

музейній експозиції. З'явився якісно новий підхід до відтворення минувшини музейними засобами, застаріло експозиційне обладнання, потребує ремонту приміщення тощо. Наразі розроблено тематико-експозиційні плани, художні дизайн-проєкти реекспозиції залів № 1 — 4, 8 — 9, великої виставкової зали. Однак бракує можливостей здійснити капітальний ремонт і повну реекспозицію, тому музейні працівники, переважно власними силами, у міру потреби організовують косметичний ремонт експозиційних і виставкових залів, оновлюють і доповнюють експозицію. Так у цей період у всій експозиції оновлено світлини, доповнено вітрини цікавими експонатами, модернізовано освітлення, встановлено плазмові монітори для демонстрації матеріалів і проведення заходів в експозиції. Особливих видозмін набув археологічний зал № 6, коли у грудні 2010 р. під час часткового демонтажу експозиції і ремонтних робіт відбувся обвал підлоги. У результаті відкрилося провалля до підвалу — колишнього єзуїтського погреба. У 2012 р. здійснено розчистку виявлених підвальних приміщень під залами № 5 — 6. У перспективі вирішено музеєфікувати провалля з метою демонстрації виставки «Золоті сутерени», де буде представлено археологічну золоту колекцію, а залу над проваллям — реконструювати [9].

Провалля в залі № 6

Починаючи з 2012 р. триває комплекс робіт з облаштування та експозиційного наповнення «Історико-меморіального комплексу пам'яті жертв нацизму». Пройдено шлях від створення концепції, тематико-експозиційного плану, дизайн-проєкту музейної експозиції, екскурсійного маршруту територією, збору експонатів та наукових досліджень до будівництва експозиційного павільйону і службових приміщень, створення у 2015 р. стаціонарної експозиції. Також видано буклет про Комплекс українською, російською, німецькою та англійською мовами [20]. У 2020 р. встановлено 17 двомовних інформаційних стендів з QR кодами вздовж екскурсійного маршруту. Наразі розпочато роботу з дизайнерами та IT-спеціалістами щодо музеєфікації залишків ставки «Вервольф» з впровадженням технологій доповненої реальності та облаштуванням туристичних локацій для відвідувачів [11].

Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму

У 2014 р. здійснено технічну модернізацію експозиційних залів Другої світової війни (проведено звукове та світлове оформлення, встановлено монітори) [13]. Наприкінці 2020 р. було прийнято рішення щодо демонтажу цієї експозиції, оскільки вона є концептуально і технічно застарілою. Представлені

матеріали не відповідають сучасному трактуванню подій Другої світової війни. Експозиція містить неактуальну інформацію, переважно складається із світлин і відсканованих матеріалів, тоді як фондова збірка закладу останнім часом поповнилася новими цікавими предметами цього періоду. Експозиційне обладнання зношене, приміщення залів давно потребують ремонту, а деякі елементи декору підлягають декомунізації (що можливо лише в результаті хоча б косметичного ремонту). Демонтаж, ремонтні роботи і початок реекспозиції заплановано на 2021 р.

У 2015 р. в експозиційному залі №16 відкрито розділ стаціонарної експозиції «Героям слава!», присвяченої бійцям Небесної сотні, загиблим під час Євромайдану у Києві в лютому 2014 р., учасникам російсько-української війни. Оскільки воєнні дії тривають, ця експозиція постійно доповнюється новими матеріалами про героїв сучасності, на її тлі відбуваються численні заходи, музейні працівники і відвідувачі долучаються до збору коштів для потреб вояків на сході України. У вестибюлі музею встановлено монітор, що демонструє матеріали про загиблих воїнів — наших земляків.

Розділ експозиції, присвячений вінничанам-євромайданівцям, учасникам АТО

У цьому ж році здійснено реекспозицію Музею Пам'яті воїнів Вінниччини, які загинули в Афганістані: проведено ремонтні роботи, виготовлено сучасні стенди, доповнено вітрини новими експонатами [14].

З 2016 р. в с. Марківка Теплицького району відкрито оновлений «Музей композитора М. Д. Леонтовича», нині відокремлений структурний підрозділ Вінницького обласного краєзнавчого музею. У закладі, заснованому ще у 1977 р., здійснено капітальний ремонт будівлі, оновлено експозицію, проведено благоустрій прилеглої території та могили великого композитора. Сучасна експозиція є результатом співпраці з художником-дизайнером Олександром Антонцем, яким створено дизайнерський проект відповідно до останніх тенденцій щодо побудови музейних експозицій. У чотирьох залах закладу представлено життєвий і творчий шлях музиканта, меморіальні предмети. Встановлені аудіо- та аудіовізуальні інсталяції, системи мультимедійного супроводу, мультимедійний термінал розширюють можливості проведення лекцій і культурно-освітніх заходів [15].

Фрагмент експозиції «Музею композитора М. Д. Леонтовича»

У 2019 р. здійснено поточний ремонт та часткову реекспозицію залу №10 — «Наш край у XIX — на початку XX ст.», у 2020 р. — повну реекспозицію залу №11 — «Поділля в добу української революції 1917—1921 рр.», оновлено та доповнено експозицію залу №12 — «Вінниччина у 1920—1930-х рр.» [3].

Фрагмент оновленої експозиції залу №10

2020 р. ознаменувався низкою заходів з реалізації ґрунтовної роботи щодо підготовки експозиції відокремленого підрозділу «Музею Мужніх», що ілюструючи окремі ключові події історії Вінниччини другої пол. XX — поч. XXI ст., розповідатиме про гідні поваги персоналії — наших земляків. Музей стане своєрідним комеморативним об'єктом, спрямованим на репрезентацію історичного наративу про десятиліттями замовчувані чи викривлені історичні події. На даному етапі відпрацьовано концепцію та структуру музею, триває підготовка тематико-експозиційних планів, спільно з Майстернею музейних проектів Олександра Антонця створено дизайн-пропозицію «Музею Мужніх», комплектується його збірка [19].

Науково-освітня робота

У рамках науково-освітньої роботи щорічно проводяться цикли заходів до річниць виведення військ колишнього Союзу РСР з Республіки Афганістан, визволення України, Вінницької області від нацистських загарбників, річниці Перемоги над нацизмом у Європі, річниць Чорнобильської трагедії, Євромайдану, Днів Соборності, Конституції, Незалежності України, пам'яті жертв голодомору та політичних репресій, Міжнародного Дня інвалідів, Днів Гідності та Свободи, українського козацтва та захисника Вітчизни, Збройних Сил України, Європи, міста, свят за народним календарем, а саме: тематичні екскурсії, лекції, майстер-класи, зустрічі, виїзди автомузею. Музей став місцем соціокультурного діалогу: тут відбуваються різнопланові заходи, презентації видань, фільмів тощо, які відображають тенденції історико-культурного життя нашого краю та України.

Незабутньою зимовою подією 2007—2015 рр. у музеї був фестиваль різдвяних страв «Подільський Святвечір — 2011. Багата Кутя». Зачарування красою різдвяних свят надихнуло музейних працівників відтворити звичаї своїх родин у стінах музею, доносячи до гостей фестивалю неповторність різдвяних традицій на Поділлі. Театралізовані сценки передсвяткових приготувань і перебігу Святвечора, доброзичливі колядки занурювали учасників заходу у неповторну атмосферу різдвяного дива.

Кульмінаційним моментом фестивалю була святкова пісна вечеря, наїдки якої готувалися за родинними рецептами музейних господинь. Про це неповторне дійство можна прочитати на сторінках альбому «Подільський Святвечір. Багата Кутя» (2015) [25].

Фестиваль «Подільський Святвечір. Багата кутя», 2012 р.

З нагоди 25-ої річниці виведення радянських військ з Республіки Афганістан у 2014 р. відбувся захід із відкриттям фотовиставки Сергія Кравцова «Салям, Афганістан!», яка представила унікальну можливість крізь призму об'єктива фотоапарата очевидця побачити історію, культуру, побут афганського народу в ті часи. Також співробітники музею презентували пересувну виставку «Час і досі не загоїв рану — цей одвічний біль Афганістану...». Виставки вдало доповнили експонати з фондової колекції музею: особисті комплекси воїнів-«афганців», бойові нагороди, національне афганське вбрання, агітаційно-пропагандистські листівки. Про Афганську війну та її учасників музеєм створено альбоми «Незаживаюча рана Афгану» (2013) і «Вони пройшли крізь вогонь» (2018) [7, 24].

Революція Гідності і події російсько-української війни знайшли відгук у серцях працівників музею і яскраве відображення у його науково-освітній роботі, одним із пріоритетів якої стало патріотичне виховання підростаючого покоління. Традиційно з нагоди Дня Гідності та Свободи, на вшанування воїнів АТО-ООС відбуваються заходи, під час яких демонструється виставка «Героям слава», присвячена нашим безсмертним землякам Володимиру Брезденюку, Леоніду Полянському, Максимові Шимку, Романові Оліху, Юрію Нечипоруку; вінничанам, які віддали життя, захищаючи рідну землю на сході України, зокрема, Героям України Костянтину Могилку, Дмитрові Майбороді, Юрію Коваленку. Перед молоддю виступають батьки, друзі загиблих героїв, демонструються документальні фільми.

Музей щорічно вшановує ліквідаторів аварії на ЧАЕС, організовує зустрічі з ліквідаторами-вінничанами. Інтерес відвідувачів викликає пересувна музейна виставка «Під чорним крилом Чорнобиля», присвячена цій трагедії.

Не залишаються поза увагою музею і події Другої світової війни та її герої. Зокрема з нагоди відзначення 70-ої річниці закінчення Другої світової війни Вінницьким обласним краєзнавчим музеєм спільно з громадськими організаціями «Спільнота «Історія Вінниці» та «Честь і Слава» у вересні 2015 р. започатковано щорічний фестиваль військово-історичної реконструкції «Жива історія: Вінниччина у Другій світовій війні» на території Історико-меморіального комплексу пам'яті жертв нацизму. У заході беруть участь члени клубів військово-історичної реконструкції з України і зарубіжжя, відтворюючи побут воюючих сторін, а саме вояків Української Повстанської Армії (УПА), Червоної армії (СРСР), Вермахту (Третій Рейх), збройних сил Румунії періоду Другої світової війни. На головній галявині комплексу відбувається масштабне дійство — військово-історична реконструкція епізодів війни.

III фестиваль військово-історичної реконструкції
«Жива історія», Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму, 2017 р.

На базі музею продовжили свою діяльність клуби історичної реконструкції «Білий вовк» та «Аркона», а також у закладі працюють клуби «Музейний Знайко», «Кліо» та «Край, в якому ти служиш», регулярною є робота з представниками національних громад Вінниччини — польських, єврейських, російських, німецьких, циганських.

Результатом копіткої роботи науковців закладу впродовж 2010 – 2020 рр. було створення 12-ти змістовних пересувних виставок: «Державотворчі традиції на Вінниччині», «Міста і містечка нашого краю в II половині XIX – на початку XX ст.», «Ніхто не забутий, ніщо не забуто» (2011); «Вінниця і вінничани в кінці XIX – початку XX ст.» (2012), «Час і досі не загоїв рану — цей одвічний біль Афганістану...» (2013); «Шевченко у кожному серці», «Вінниччина в роки Другої світової війни», «Героям Слава!», «Рідкісні та зникаючі види тварин Вінниччини» (2014); оновлено та доповнено пересувну виставку «Людомор на Поділлі» (2015), «З історії опери» (2017); «Микола Леонтович: музична легенда Поділля» (2020). Такий потужний виставковий арсенал дає змогу презентувати музейну збірку та наукові напрацювання наших колег і брати участь у заходах поза музеєм.

Науковий співробітник музею
Марія Суржикова презентує пересувну виставку
«Сім чудес Вінниччини», 2011 р.

Майстер-клас наукового співробітника музею Євгена Тичука
з кольчугоплетіння для учасників клубу «Кліо», 2013 р.

Значна увага у науково-освітній роботі приділялася людям з особливими потребами, зокрема у музеї відбувалися виставки обласного фестивалю творчості і талантів дітей та молоді з функціональними обмеженнями «Повір у себе», регулярно здійснюються виїзди автомузеїв, проводяться майстер-класи, театралізовані заходи в реабілітаційних центрах, обласній психоневрологічній лікарні ім. акад. О. І. Ющенка.

Непересічним явищем в культурно-мистецькому житті Вінниччини були фестивалі музейних міні експозицій різноманітної тематики. Так впродовж зазначеного періоду відбулися: фестиваль, приурочений до ювілею Костянтина Широцького (2011); «Подільський вінок Кобзареві» (2013) — до 200-річчя від дня народження видатного українського поета Тараса Шевченка; «Віхи державотворення на Вінниччині» (2016) — до 150-річчя від дня народження видатного українського державного і політичного діяча, історика Михайла Грушевського; «Їх іменами славиться наш край» (2019), присвячений видатним землякам.

Вінницький обласний краєзнавчий музей виступав співорганізатором І і ІІ Всеукраїнських фестивалів «Батозька битва», що відбулися відповідно у 2017 і 2018 рр. в с. Четвертинівка Тростянецького району, на місці переможної Батозької битви 1652 р.

У 2017—2019 рр. музей був активним учасником міжнародного фестивалю OPERFFEST TULCHYN у м. Тульчин, для якого працівниками закладу було створено пересувну виставку «З історії опери», реалізовано історико-мистецькі проекти: «Тульчин. Події і долі», «Соломія Крушельницька (1872—1952)», проводилися майстер-класи з кольчугоплетіння, «Майстерня слов'янського ювеліра» тощо [18].

Вінницький обласний краєзнавчий музей ставав учасником і переможцем у різних номінаціях багатьох всеукраїнських конкурсів, фестивалів, форумів. Так під час ІІІ Всеукраїнського музейного фестивалю «Музеї України у всесвітньому культурному просторі» (2011) на базі Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького наш заклад посів ІІІ місце з експозицію під назвою «Це чудово, але так не воюють!». Визнанням високого рівня науково-освітньої і видавничої роботи музею стали перемоги під час регіональних музейних форумів, які організовував Державний історико-культурний заповідник «Межибіж»: ІІ місце у номінації «Музейні наукові та рекламні видання» (2015), І — за презентацію інтерактивної екскурсії «У пошуках втрачених умінь», (2016), ІІ — експозиції «Благослови, Боже, і отець, і мати» (традиційні головні убори жінок Східного Поділля) (2017) [16].

Експозиція музею під назвою «Це чудово, але так не воюють!» на ІІІ Всеукраїнському музейному фестивалі «Музеї України у всесвітньому культурному просторі», 2011 р.

Поступово музей виходить на якісно вищий рівень надання послуг у сфері екскурсійного обслуговування, популяризації історико-культурної спадщини краю. Наразі впроваджуються сучасні методи роботи з аудиторією, розширюється тематика екскурсій і заходів. Чимало музейних проєктів набуло традиційного характеру.

З метою популяризації своєї діяльності та приваблення відвідувачів музеєм започатковано новий надзвичайно успішний проєкт — «Програма вихідного дня», в рамках якої у вихідні дні проводяться тематичні інтерактивні екскурсії, найпопулярнішими з-поміж яких стали «Археологічні мандри: урок виживання», «Коштовніше золота. Таємниці давніх курганів», «Мамонт Вінні та його друзі. Подорож у далеке минуле», «Зброя в колекції ВОКМ», «З бабусиної скрині. Етнографічна колекція». Серед останніх екскурсійних новинок — патріотична екскурсія про відважних оборонців краю з найдавніших часів до сьогодення — «Лицарі Поділля», і святкова інтерактивна екскурсія «День народження у кам'яному віці», під час якої іменинник та його друзі подорожують у далеке минуле, сповнене пригод, цікавинок, нових здобутих вмінь (добування вогню, стрільба з пращі, збирання рослин, тертя зерна) та різнопланових випробувань (у вигляді квестів) [18, 19].

Музеєм розроблено та впроваджуються квест-екскурсії «Музейні звірі і де їх шукати» та «Зі щитом або на щиті» (зброя в експозиції музею). Окремо варто виділити інтерактивні тематичні нічні екскурсії, що вже стали справжньою візитівкою закладу. Вони проводяться у рамках Всеєвропейської акції «Ніч музеїв» та Дня Європи у Вінниці. Викликали особливий інтерес і збирали тисячі відвідувачів і святкові програми до Міжнародного дня музеїв, які включали низку інтерактивних тематичних нічних екскурсій, театралізовані дійства, селфі-зони, майстер-класи, вікторину «Музей Terra Incognita» і фаєр-шоу, а також гостям музею смакувала запашна каша і ароматний чай в імпровізованій корчмі «Кульгавий півень».

Використовуючи нові сучасні форми комунікації з відвідувачами у 2019—2020 рр. започатковано низку інтерактивних театралізованих екскурсійних програм, які швидко набули популярності: «Мусейон — дім, де живе кохання», «Дні європейської спадщини у Вінниці», «Музей таємниць 2. Скелети з музейної шафи», «Музей таємниць. Міфи, вірування, традиції» та «Андріївські вечорниці» [18, 19].

Завідувачка відділу природи Наталка Захарчук проводить екскурсію «Мамонт Вінні та його друзі. Подорож у далеке минуле», 2019 р.

Інтерактивна екскурсія «Від Кукутені до Трипілля» у рамках Всеєвропейської акції «Ніч Музеїв», 2017 р.

Лицарський бій. Святкова програма до Міжнародного дня музеїв, 2016 р.

Театралізована екскурсія
«Мусейон дім, де живе кохання», 2020 р.

Нічна екскурсія «Музей таємниць. Міфи, вірування, традиції», 2019 р.

Театралізована екскурсійна програма «Андріївські вечорниці», 2020 р.

Пандемія COVID-19 внесла суттєві зміни у роботу закладів культури України починаючи з лютого 2020 р. Зокрема музеям довелося понад 2 місяці перебувати на карантині і не приймати відвідувачів. У зв'язку з цим заклад був змушений переформатувати свою діяльність, а частину освітніх проєктів призупинити. Це дало поштовх ще більше активізувати роботу у соціальних мережах Facebook, Instagram, офіційному сайті закладу [2, 5, 6].

Таким чином впродовж 2020 р. було опублікувано 189 змістовних постів, якими лише у Facebook було охоплено понад 467 тис. осіб за вже традиційними рубриками:

— «Експонат» #експонатВОКМ, публікується інформація про окремі предмети з експозиції Вінницького обласного краєзнавчого музею: розкриваються таємниці давно відомих раритетів та, на перший погляд, звичайних речей з незвичайними історіями;

— «Виставки музею» #виставкиВОКМ, презентують нові виставкові проєкти музею;

— «Відокремлені подрозділи Вінницького обласного краєзнавчого музею» #філії ВОКМ, знайомлять музейних читачів з роботою відокремлених підрозділів музею;

— «Народні традиції на Поділлі» #народні традиціїПоділля, розповідають про традиції подолян на основі фондової збірки музею;

— «Видання ВОКМ» #виданняВОКМ, презентують музейні видання;

— «Неймовірно, але факт» #неймовірноалефактзВОКМ, публікуються цікаві краєзнавчі матеріли;

— «Екскурсії ВОКМ» #екскурсіїВОКМ, презентуються тематичні, інтерактивні, театралізовані екскурсійні програми тощо.

Інтернет-сторінки музейних рубрик

Також підготовлено та опубліковано на сторінках у соцмережах музейні розмальовки давніх травоїдних тварин, які жили в різні геологічні часи на території нашого краю.

Музейні публікацій викликали значний інтерес в Інтернет-користувачів, сприяли популяризації музейної збірки, інтерактивних та виставкових проєктів та збільшенню кількості відвідувачів.

Зовнішні і внутрішні фактори впливали на відвідуваність музею, його можливості проводити екскурсії, здійснювати виїзди автомузею тощо. Наприклад, у зв'язку із подіями на сході України, у 2014 р. кількість відвідувачів зменшилася на 20% у порівнянні з 2010—2013 рр., у 2015 р. ситуація стабілізувалася і музей знову обслуговував понад 200 тис. осіб щорічно. Вражаючі корективи вніс 2020 — рік спалаху пандемії коронавірусу: відвідуваність знизилася майже на 80%.

Якщо у 2010 р. у музеї проводилося 1063 екскурсії, а у 2013 р. — 1568, то 2014 р. спровокував спад на 20%. Поступове відновлення позицій сприяло збільшенню екскурсій у 2019 р. до 1632, а знову ж таки несприятливий 2020 р. спричинив зменшення до 667, тобто майже у 2,5 рази.

2014 р. не вплинув на кількість лекцій, які працівники музею читають переважно за його межами: порівняно з 2010 р. у 2019 р. їх кількість зросла майже вдвічі з 329 до 505, але так само вдвічі знизилася у 2020 р. до 145.

Відносно стабільна ситуація з виїздами автомузею із пересувними виставками так само погіршилася у 2020 р. — 12 виїздів проти 87 у 2019 р. [10, 12, 13, 18, 19].

Виставкова робота

Значним і цікавим напрямом діяльності музею впродовж 2010 – 2000 рр. була виставкова робота. Виставки, що періодично змінюються (середня тривалість виставки — 1,5 місяці) приваблюють до музею відвідувачів, які вже бачили стаціонарну експозицію і прагнуть свіжих вражень. Нові проєкти щораз презентують яскраву палітру мистецького життя не лише нашого краю. Впродовж останнього десятиліття щорічно у закладі демонструвалося близько 40 виставок різноманітного спрямування: живопис, вишивка, витинанка, вироби зі скла, соломи, шкіри тощо. Частина виставок презентували музейну колекцію, решта експонувалися за домовленістю із авторами творів, власниками приватних колекцій, іншими музеями і т. ін.

Афіші музейних виставок

За останніх десять років у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї відбулося близько 100 персональних виставок митців Вінниччини — фотохудожників, членів Національної спілки художників України, Національної спілки народних майстрів України. Музей з готовністю приймає виставки митців, які долучилися до загальносвітового процесу пошуку новітніх візуальних форм творчості (з Олександром Нікітюком та Лабораторією актуальної творчості вже здійснено кілька цікавих заходів на теренах contemporary-art). Подією у культурному житті стають історико-мистецькі проекти спільно з Вінницькою обласною організацією Національної спілки художників України, присвячені визначним датам історії краю, наприклад «Вінницькі Мури — погляд крізь віки» (2010) — до 400-ої річниці найдавнішої пам'ятки архітектури Вінниці, «Тарасові шляхи Вінниччини» (2013) — до 200-річчя з дня народження Великого Кобзаря тощо [9, 12].

Відбулася низка виставок, які є підтвердженням плідності співпраці музею з обласним центром народної творчості, Лабораторією етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету ім. М. М. Коцюбинського, колекціонерами і краєзнавцями у дослідженні різних напрямів традиційного мистецтва, як от народного одягу, ткацтва, народної ляльки, подільської ікони, народного малярства. Приємно вразили відвідувачів виставки «Хустина моя терновая» (2014), «Автентичне мистецтво Вінниччини. Вишивка та народні строї» (2016) — зі збірки музею та Лабораторії етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського й новонадходжень за результатами акції «Подаруй музею експонат».

Реалізовувалися масштабні мистецькі проєкти, започатковані ще у минулому десятилітті: Вінницька бієнале художнього текстилю юних авторів «Світ у клаптику», Молодіжна бієнале традиційних українських ремесел, традиційно демонструвалися виставки з циклу «Наш пошук і творчість тобі, — Україно!». В рамках проєкту «Збережи ялинку» відбувалися виставки-конкурси новорічних композицій «Зимова феєрія» тощо.

Музей радо демонстрував роботи митців, які лише торують свій шлях у мистецтві. У рамках виставкового проєкту ВОКМ «Молоді митці Вінниччини» впродовж останнього десятиліття відбулися численні виставки, що вражали відвідувачів яскравістю образів і неординарністю сюжетів, дивували розмаїттям технік і матеріалів.

Завжди привертають увагу наших відвідувачів виставки з фондових колекцій музею. Яскравою подією стала виставка «Коштовні сторінки історії Поділля» (2011, 2017) — уперше для широкого кола відвідувачів було представлено дорогоцінні ювелірні прикраси з розкопок на Вінниччині, предмети торевтики та скарби зі збірки музею. Виставка «На гостини до подільських міст і містечок» (2015) відтворювала інтер'єри міської вітальні, фотоательє та аптеки поч. XX ст. Її організатори прагнули показати реалії повсякденного життя та побуту городян, залучивши до співпраці краєзнавців і колекціонерів регіону. Унікальність музейної збірки продемонстрували виставки до 100-річчя закладу з серії «Рарітети Вінницького обласного краєзнавчого музею», «Сакральне мистецтво у збірці Вінницького обласного краєзнавчого музею», «Сучасне образотворче мистецтво Вінниччини», «З музейної скарбниці» (2018). Як жили цілі покоління без цифрових технологій, можна було дізнатися, завітавши на виставку «Життя без смартфона» (2019), з традиціями весільного обряду на Поділлі від початку XX ст. до сьогодення знайомила виставка «Традиції весілля на Поділлі» (2019), про історію народної медицини дізналися відвідувачі виставки «У неділю рано зілля копала» (2020). Особливий інтерес відвідувачів викликали виставки з археологічної колекції музею, наприклад «Знахідки в Мурах» (2015) (матеріали археологічних досліджень 2013—2015 рр.), «Викрадачі минулого. Врятовані та знищені пам'ятки археології» (2018), «Школа темних віків» (2019) і «Школа темних віків2» (2020), «Слідами уличів через 100 років» (2020) (за результатами польових досліджень (спільно з Інститутом археології НАН України) тощо [10—19].

Особлива атмосфера панувала на виставках, присвячених подіям і учасникам Революції Гідності і війни на сході України: «Воїни світла» (2015); виставка студентських проєктів пам'ятного знаку Герою України, лицарю Небесної Сотні, вінничанину Максимові Шимку, «Козацької слави повік не здолати», «Маріуполь між війною та миром» (2016); Всеукраїнський мистецько-культурологічний проект «Військово-польовий Арт» (2017); «З вірою у перемогу» (2020) — пам'яті Героя України та Небесної Сотні, художника Валерія Брезденюка та інші.

Чимало виставок з музейної збірки було присвячено видатним особистостям краю: всесвітньо відомому фотографу Миколі Гнисюку — «Серце у кадрі»; поету-гумористу Анатолію Гарматюку — «Лабіринти гумору і сатири А. П. Гарматюка» (2011); поетові Анатолію Бортняку — «І щоб, здавалося, слова...» (2013); гончару Роману Чмеруку — «Пам'яті майстра», скульптору Володимиру Смаровозу — «Світ життя та творчості Володимира Смаровоза» (2015); митцям Степанові і Петру Ганжам — «Я килимами простелю твій шлях до волі, рідний краю» (2014) і «Дерево творчості родини Ганжів» (2019); краєзнавцю Володимиру Вовкодаву — «З любов'ю до рідного слова» (2020).

Не оминали увагою співробітники музею і пам'ятні дати як з історії країни, так і рідного краю. Зокрема це виставки: «Спортивна слава Вінниччини» — до 80-річчя Вінницької області (2012); 95-річчю заснування ВОКМ були приурочені виставки з фондів музею «Вінниччина: історія крізь призму мистецтва» та реконструкцій середньовічного озброєння «Середньовічний замок» (2013). Виставка «Серцем до подвигу доторкнись» була присвячена 65-ій річниці Великої Перемоги (2010), «Музейний арсенал» (2015) — з нагоди 70-річчя; до 360-ої річниці битви під Батогом експонувалась виставка «Дух козацтва — український дух» (2012) тощо.

Кілька років триває програма заходів до Хрещення Київської Русі. За цей час були продемонстровані колекції ікон різних регіонів України, православні видання, сакральні предмети і археологія, фотографії визначних подій, зокрема, це виставки «Благовісні сторінки» (2010), «Сучасна ікона Вінниччини» (2012), фотовиставка Олександра Лапіна «Вінниччина православна на зламі тисячоліть» (2011) тощо. У тому числі відбулася низка заходів до 1000-річчя з дня заснування Свято-Усікновенського Лядівського скельного чоловічого монастиря (фотовиставка «Лядівський монастир: грані відродження» — 2012 р.; «Кольори православ'я — Польща», «Дерев'яна сакральна архітектура Вінниччини», «Подільський Афон» — 2013 р.) та ін. [9—19].

2013—2014 рр. ознаменувалися низкою заходів, приурочених до 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка: виставка художніх творів відомих вінницьких митців «Тарасові шляхи Вінниччини», дитячих робіт «Зростаючи з Тарасом», шевченківської листівки поч. XX ст. з колекції Володимира Козюка, ілюстративної графіки за темами поезій Кобзаря у виконанні Олександра Пелешка [12, 13].

Результатом співпраці музею та генерального консульства Польщі з метою популяризації історії та мистецтва регіонів стали: фотовиставка Малгожати і Єжи Карнасевичів «Польща і поляки на рубежі віків» (2010), «Ігнаци Падеревський: піаніст, композитор, громадський діяч» (2011), «Курпє» (2013), «Владислав Станіслав Реймонд — перший нобелівський лауреат незалежної Польщі» (2014),

Виставка «На гостини до Подільських міст і містечок», 2015 р.

Експозиція виставки «Традиції весілля на Поділлі», 2019 р.

Екскурсію виставкою «Життя без смартфона» проводить завідувачка відділу новітньої історії Лариса Семенко, 2019 р.

Виставка «У неділю рано зілля копала», 2020 р.

Виставка «Школа темних віків», 2020 р.

Відкриття Всеукраїнського мистецько-культурного проекту «Військово-польовий Арт», 2017 р.

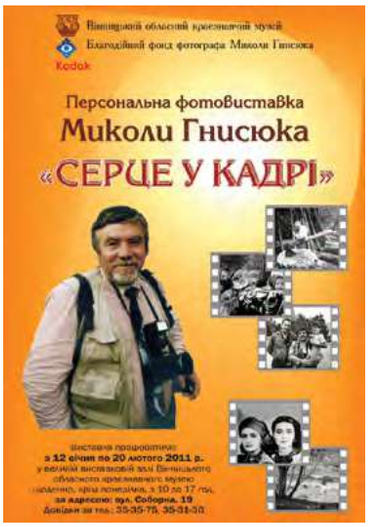

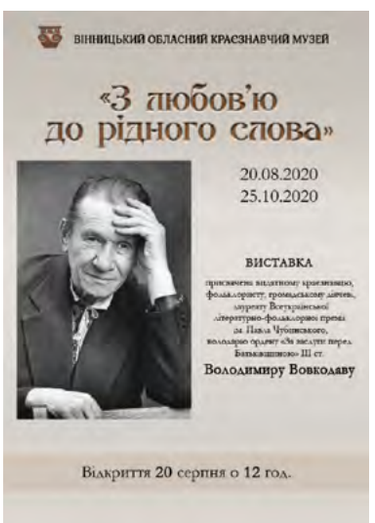

Фрагмент експозиції виставки «Лабіринти гумору і сатири А. П. Гарматюка», 2011 р.

Під час відкриття виставки «Я килимами простелю твій шлях до волі, рідний краю», 2014 р.

Екскурсія виставкою «Музейний арсенал» (проводить науковий співробітник музею Євген Тичук), 2015 р.

«Перегринація простору», «В обіймах великого брата. Совєти в Польщі 1944—1993» (2015) тощо.

Також музейні виставки презентували історико-культурні надбання інших націй. Популярністю користувалися виставки: «Історія трьох племен: мистецтво та ремесло американських індіанців Південного Заходу», «Світ творчості Рабіндраната Таґора: де душа живе без страху...» (2015), «Японія. Країна, де сходить сонце», «Німці в Україні. Історія та культура від X ст. до 1939 р.» (2017), «Незакінчений літопис однієї німецької родини. Побут, традиції та вбрання» (2019) та ін. [14, 16, 18].

Неперсічною подією виставкового життя Вінниці стала демонстрація у музеї виставки всесвітньо відомої української художниці Марії Примаченко та майстрів української кераміки (з фондів ДХВУ) «Казковий світ» (2016). Особливе захоплення вінничан викликала виставка: «На вершині світової слави» з Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької (м. Львів) (2018). Вражала експонатами виставка козацької та самурайської зброї, а також перснів-печаток козацької старшини «Шлях воїна — один на двох» з приватної колекції FELDMAN FAMILY MUSEUM (2017) та ін. Справжньою сенсацією виставкового життя м. Вінниці стала презентація у музеї в 2019 р. у рамках історико-гастрономічного проєкту виставок «У історії на кухні» та «Смаки натюрморта». Мистецтво, історія, гастрономія та кулінарія гармонійно поєдналися в одному неймовірному заході, родзинкою якого була дегустаціями страв подільської кухні від шеф-кухаря гастропабу «Батискаф», митця у кулінарії Віктора Палевського.

Виставка «Історія трьох племен: мистецтво та ремесло американських індіанців Південного Заходу», 2015 р.

Впродовж останнього десятиліття науковці особливо активно популяризували музейну збірку в рамках виставкових проєктів як в музейних закладах України, так і за кордоном. Вінницький обласний краєзнавчий музей був учасником виставкового проєкту, зорієнтованого на ретроспективний показ історії кочових культур, що існували на території сучасної України у період з II тис. до н. е. по XIII ст. н. е. Так 21 березня—26 серпня 2010 р. виставка під назвою «Золотий небокрай» демонструвалась в м. Лінц (Австрія), а з 15 жовтня 2010 р. по 13 березня 2011 р. — у Державному музеї федеральної землі Нижня Саксонія (Німеччина, м. Ганновер) [9, 10].

Відкриття виставки козацької та самурайської зброї «Шлях воїна — один на двох», 2017 р.

7 квітня — 29 вересня 2019 р. музей взяв участь у виставці «Українське коло: до сторіччя визвольних змагань, 1917—1921» в Українському Музеї у Нью-Йорку (США), де представив унікальний предмет зі збірки музею — ощадну книжку Вінницької скарбниці на ім'я Григора Чеботаря 1919 р. [18].

Виставки з фондової збірки музею також з успіхом експонувались: у музеї історії міста Кам'янського — «Сакральне життя Подільського полотна», в залах Хлібні Національного заповідника «Софія Київська» — «Народна ікона Східного Поділля» (2010); в Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» «Скарби народного мистецтва Східного Поділля» (2011); Музеї історії міста Києва експонувалися матеріали з фондової збірки ВОКМ на тему: «Події Української революю-

ції 1917—1921 на теренах Поділля» у рамках виставки «Українське коло: до сторіччя визвольних змагань (1917—1921)» (2018) [9, 10, 17].

У рамках обмінного виставкового проекту у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї в грудні 2012 р. відкрилася виставка з колекції Донецького обласного краєзнавчого музею «Шануймося! Донеччина...», натомість, у Донецьку експонувалася виставка з фондів нашого музею «Барви народного мистецтва Вінниччини» [11].

З 16 жовтня 2020 р. Вінницький обласний краєзнавчий музей презентував виставку «Золото Поділля: історія народів» у Національному музеї історії України. Зокрема, на виставці експонувався комплекс золотих і бронзових прикрас та найбільша в Європі колекція бурштинового намиста доби пізньої бронзи (XIV—X ст. до н. е.) з курганного могильника біля с. Гордіївка Тростянецького району [19]. На 2021 р. заплановано виставку зброї з колекції Національного музею історії України у нашому музеї.

Виставка «Золото Поділля: історія народів» у Національному музеї історії України, 2020 р.

Комплектування фондів

Фондова збірка музею є основою науково-дослідницької та експозиційної і виставкової роботи, тому кожен музейний заклад дбає про поповнення, належне зберігання і реставрацію предметів своєї колекції. Впродовж останнього десятиліття Вінницький обласний краєзнавчий музей збільшив збірку на майже 32 тис. предметів основного фонду. Якщо до 2011 р. щорічно до музею надходило близько 1 тис. предметів, то у 2012—2020 рр. — понад 3 тис. Найбільше поповнення (4,226 тис. музейних предметів) відбулося у 2016 р., коли, окрім 3,150 тис. новонадходжень, до збірки було включено 516 предметів фондової колекції «Музею композитора М. Д. Леонтовича» та 560 — «Музею Батозької битви» у зв'язку із включенням вищевказаних музейних закладів до складу Вінницького обласного краєзнавчого музею. У 2020 р. до колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею додано фонд ліквідованого музею «Мій край Поділля», УМВС України — 412 предметів основного фонду: світлини, документи та технічні засоби, що розповідають про створення, реорганізації та роботу правоохоронців.

Таким чином на кінець 2020 р. музей мав понад 115 тис. одиниць зберігання [19].

Впродовж означеного періоду музейна збірка збагатилася унікальними предметами різних груп зберігання шляхом передачі та закупки. Зокрема варто відзначити комплекси відомих земляків: фотографа Миколи Гнисюка; спортсменки Марії Гавриш; диригента, Героя України Павла Муравського; заслуженої вчительки України Наталії Вітковської; селекціонера Олександра Попова; народного артиста України Віталія Газінського; скульптора, заслуженого художника України Володимира Смаровоза; письменниці, заслуженого працівника культури України Валентини Сторожук; творчої родини Ганжів: керамічними виробами батька Олександра і творами синів: килимаря, художника Степана та кераміста, художника Петра; заслужених артистів України Ірини Швець і Станіслава Городинського та ін.

Історію закладу відображають матеріали, зібрані колегами про колишніх працівників музею: Дмитра Загнітка, Павла Хавлюка, Ірину Дорош, Євдокію Папку, Людмилу Висоцьку, Бориса Лобая.

Збірку музею поповнили чудові живописні твори вінницьких художників: Володимира Овраха, Леонтія Гринюка, Крістіни Жілінскайте, Ігоря Ященка, Олександра Рожкова, В'ячеслава Пастернака, Олександра Назаренка, Івана Горобчука, Віктора Наконечного та ін.

Цікавим поповненням є колекція різночасової цегли; ялинкових іграшок ІІ пол. ХХ ст.; різдвяних листівок поч. ХХ ст.; монет, банкнот Австро-Угорщини, Росії, Чехії, СРСР, Незалежної України; шкільного приладдя, підручників тощо.

Історичні події останнього десятиліття зумовили надходження до музею матеріалів учасників Революції Гідності 2013—2014 рр., російсько-української війни. Частина предметів цієї тематики ляже в основу розділу експозиції відокремленого структурного підрозділу «Музею мужніх», присвяченого учасникам зазначених подій. Серед зібраного — комплекси учасників Революції Гідності і війни на сході України, фото з місця подій, одяг і особисті речі, військове спорядження бійців тощо. Серед надходжень є і мистецькі твори, присвячені даній тематиці, зокрема картини художника Віктора Зозулі, шкрябанки із зображенням Героїв Небесної сотні майстра Петра Пипи, роботи майданівця Валерія Брезденюка, виконані в техніці ебру тощо.

Надзвичайно цінні предмети надійшли до фондів музею шляхом подарункових надходжень. У 2013 р. Тетяною Мальованою музею подаровані 6 одиниць унікальної холодної зброї: кавалерійська шашка періоду Другої світової війни, 3 кортики, серед яких вирізняється досить рідкісний офіцера ІІ Речі Посполитої, кавказький кинджал, багнет Австро-Угорської армії. Також палаш ХІХ ст. був переданий Ленінським відділом державної виконавчої служби Вінницького міського управління юстиції [12].

Завдяки зусиллям працівників Управління Служби безпеки України у Вінницькій області фондова збірка музею у 2014 р. поповнилась унікальними предметами старовини, колекцією холодної зброї XVI — поч. ХХ ст. країн Європи, Азії та Африки. Особливу увагу привертає англійський палаш початку ХІХ ст. офіцерів Лейб-гвардії кінного полку у відмінному стані (з гравіюванням «Hamburger & Co»). Серед переданих предметів японська військова зброя: 3 армійських мечі сін-гунто зразка 1938 р., 2 морських мечі кай-гунто 1937/1938 р., тесак (меч) артилерійський зразка 1886 р. Мечі 30-их рр. ХХ ст., оформлені в традиційному японському стилі. Один із японських морських мечів має старовинний клинок XVI ст. [13].

Управлінням Служби безпеки України у Вінницькій області до фондів Вінницького обласного краєзнавчого музею передано 302 предмети, а саме монети: Римської імперії та Римської республіки ІІ ст. до н. е. — ІІІ ст. н. е. (денарії, фолліси); Португалії, португальських Індії та Анголи XVII-XIX ст. (таньги, рейси, макути); Російської імперії 1811—1902 рр.

Унікальним надходженням 2017 р., яким музейники також завдячують УСБУ у Вінницькій області, є офіцерська шабля (Швейцарія) зразка 1867 р. [16].

2015 р. у рамках проєкту «Подаруй музею експонат» за ініціативи археолога та історика Максима Левади й спонсорської підтримки Володимира Продивуса та Володимира Козюка музею було презентовано колекцію старожитностей (1424 предмети), що розкривають давню історію нашого краю до XVIII ст. н. е. [14].

Виставка «Світ подільської родини», 2015 р.

Сім'єю народного депутата України Олександра Домбровського подаровано етнографічний комплекс родини Нечиталюків з с. Хомутинці Калиівського району, який налічує 150 предметів початку і середини ХХ ст.: рушники, сорочки, весільне вбрання, взуття, скатерки і серветки, фото та інші ужиткові речі, що використовувались впродовж

чотирьох поколінь та турботливо зберігались як сімейна реліквія. У травні 2015 р. ці раритети експонувались на музейній виставці «Світ подільської родини» [14].

У 2016 р. художник Михайло Мігрін подарував музеям області 80 картин, з них 27 — Вінницькому обласному краєзнавчому музею. Всі твори експонувалися на виставці «Думки гуртом і в роздріб» (до 75-ліття з дня народження митця) [15].

У 2018 р. з нагоди 100-річчя музей отримав цінні подарунки від меценатів та жителів Вінниччини, зокрема експозиція залів археології одержала вражаюче доповнення: колекціонером Олексієм Шереметьєвим музею передано потужний комплекс — скарб V ст. н. е., що походить із Барського району Вінницької області (29 предметів зі срібла) [17].

2019 р. до Міжнародного дня музеїв відбулася передача унікального скарбу ранньослов'янських жіночих прикрас початку V ст. н. е., знайденого біля м. Гайсин Вінницької області. Комплекс складається із орнаментованої пластинчатої гривні та намиста із лунниць та підвісок різної форми. Це надзвичайно рідкісний тип прикрас, аналог якому знайдено лише поблизу с. Сухоносівка Полтавської області.

Цього ж року музею була подарована репліка-реконструкція давнього бурштинового намиста з Гордіївського могильника, оригінал якого зберігається у фондовій збірці музею. Ідею відтворення стародавнього намиста ініціювала Асоціація «Український бурштиновий світ» та МБФ «Українська родина», які і подарували музею цю прикрасу [18].

Церемонія дарування музею репліки-реконструкції бурштинового намиста з Гордіївського могильника

У 2020 р. палеонтологічну колекцію поповнив зуб мамонта Mammuthus intermedius. Це найдавніша знахідка, що стосується саме мамонтів в колекції музею. Подарували випадкову знахідку представниками ГО «Мистецьке об'єднання «Плай».

З ініціативи ТОВ «3Д ДЖЕНЕРАЙШН ЮЕЙ» за сприяння організатора фестивалю ремесел «Дунстан» Сергія Десяка здійснено сканування та розроблено 3D-модель унікального експоната — парадного шолома кінця XVI — початку XVII ст., також подарованого музею.

Дарування музею зуба мамонта, 2020 р.

Урочиста передача 3D-моделі парадного шолома кінця XVI — початку XVII ст., 2020 р.

Також виготовлено копії 22 музейних предметів із золота I ст. н. е., що входять до двох поясних наборів й були знайдені в 1984 р. поблизу с. Пороги Ямпільського району та належали сарматському царю Інесмею. Копії створені з метою ознайомлення ширшого кола відвідувачів з даними унікальними предметами і використовуються в експозиції та пересувних виставках [19].

Щорічно у рамках фондової роботи відбувалося близько 15 засідань фондово-закупівельної комісії, під час яких розглядалися питання щодо напрямів комплектування фондів, обліку, списання НДФ та реставрації музейних предметів. Здійснювалася апробація і переапробація, фотофіксація музейних предметів. Музейним реставратором Альбіною Лазько реставрувалися предмети групи «Д» (документи), «ПЛГ» (плакати, листівки, газети), «Ф» (фото), «СК» (стародруки, книги). Предмети групи «Мз» (метал, зброя), предмети зі шкіри початку XX — середини XX ст. були відреставровані фахівцями Національного науково-дослідного реставраційного центру України, які нині реставрують кабінетний стіл XIX ст., що є окрасою колекції меблів музею. Ймовірно, він походить з поміщицького маєтку та за популярною версією знаходився в кабінеті голови Директорії УНР Симона Петлюри під час його перебування у Вінниці.

Завідувач науково-дослідного відділу реставрації меблів ННДРЦУ Олександр Закусило презентує свою роботу — легендарний реставрований «Стіл Петлюри», 2021 р.

Також у 2020 р. Вінницький обласний краєзнавчий музей взяв участь у конкурсі «Невеликий грант-2021» на отримання гранту від Посольського фонду США зі збереження культурної спадщини (Фонд AFCP) з проєктом «Реставрація меморіальних предметів з колекції всесвітньо відомого композитора Миколи Леонтовича» на загальну суму 27 045,46 $. Наразі пройдено І етап конкурсного відбору [19].

Наразі реставрації потребує понад 16 тис. предметів.

Недостатня площа, застаріле обладнання фондосховищ спонукали розпочати роботи з їх модернізації. Державним підприємством «Проєктно-кошторисне технічне бюро» (м. Львів) виготовлено «Робочий проєкт виготовлення технологічного проєкту фондових приміщень Вінницького обласного краєзнавчого музею».

Інструкції з обліку і зберігання колекцій — предметів музейного фонду України, положення, якими користуються музейні співробітники, наразі є безнадійно застарілими.

Науково-методична робота

Впродовж останнього десятиліття музей посилив свої позиції як науково-методичний центр Вінниччини. Працівниками ВОКМ активно надавася методична і практична допомога з питань обліку музейних предметів та ведення документації, збереження музейного фонду, створення нових експозицій тощо. Щорічно з цією метою здійснювалися десятки виїздів до музеїв області.

Так у 2011 р. за участі співробітників Вінницького обласного краєзнавчого музею створено експозиції «Музею графа М. П. Ігнатьєва» в с. Круподеринці Погребищенського району, музею Вінницької обласної санітарно-епідеміологічної станції (м. Вінниця); у 2012 р. — «Погребищенського районного краєзнавчого музею ім. Н. А. Присяжнюк (м. Погребище), музею СБУ у Вінницькій області «Безпека держави — безпека народу», музею в с. Пасинки Шаргородського району, музею у Вінницькому національному аграрному університеті, музейної кімнати у Вінницькому центрі професійно-технічної освіти переробної промисловості; у 2013 р. — «Музею Ф. Онисько» (с. Слобода-Яришівська Могилів-Подільського району); у 2014 р. — «Музею О. С. Леонової» (смт Вендичани Могилів-Подільського району); 2016 р. — «Музею композитора М. Д. Леонтовича» (с. Марківка Теплицького району), музею дитячої творчості Сокільської школи Чернівецького району Вінницької області; у 2019 р. — «Музею учасників АТО-ООС» (відділу Погребищенського районного краєзнавчого музею ім. Н. А. Присяжнюк), Музею поетів Володимира та Олександра Куцих в с. Шарапанівка Крижопільського району [10, 11, 12, 13, 15, 18].

Експозиція Погребищенського районного краєзнавчого музею ім. Н. А. Присяжнюк

У зазначений період тривала робота зі створення музею історії виноградарства та виноробства у с. Суботівка Могилів-Подільського району, історико-культурного заповідника «Батіг» (с. Четвертинівка Тростянецького району). Було надано методичну та практичну допомогу у створенні приватної аптеки-музею «Ольга» (м. Тульчин), музею кіно та фотомистецтва, музею профспілок Вінницької області (м. Вінниця), «Меморіалу мучеників за віру XX ст. в Україні» (смт Тиврів), Музею родини офтальмологів Сергієнків (м. Вінниця), науково-туристичного комплексу «Іллінецька астроблема» та ін.

Експонати Аптеки-музею в Тульчині

Співробітники науково-методичного відділу музею брали активну участь у щорічних звітних кампаніях, за їх результатами готували статистичні дані, відомості про мережу музейних закладів області та пояснювальні записки до статистичних звітів за формою № 8-НК про діяльність музейної галузі Вінницької області.

У складі робочої групи методисти музею здійснювали вибіркову перевірку повного звірення наявності пам'яток державної частини Музейного фонду України з фондово-обліковою документацією (2012), взяли участь в атестації музеїв, які мають звання «народний» (2013).

Спільно з Вінницьким факультетом НАКККіМ в рамках підвищення кваліфікації наукових співробітників музейної галузі області підготовлено і проведено понад 100 семінарів, занять, зустрічей, курсів, здійснено виїзди до музеїв України з метою обміну досвідом.

Робота з охорони пам'яток історії та культури

У 2010 — 2020 рр. працівниками відділу охорони пам'яток історії та культури готувалися матеріали погоджень проектів відведень земельних ділянок, укладалися охоронні договори на пам'ятки історико-культурної спадщини області. Було виготовлено 80 паспортів на пам'ятки археології, створено їх електронну базу. Виявлено 53 пам'ятки археології на території Вінницької області.

Господарська діяльність

Впродовж останнього десятиліття було здійснено комплекс господарських робіт, спрямованих на забезпечення безперебійної діяльності музею: транспортний супровід, заміна вікон і системи освітлення на енергозберігаючі, реконструкція систем каналізації, водопостачання і опалення та встановлення терморегуляторів, приладів контролю температурного режиму.

Власними силами здійснено поточні ремонти: Академічного залу і підлоги експозиційних залів № 2, 3, 4 (2012), №5, 6, 7 (2013), №8, 9 (2014), № 11, 12, малого виставкового залу, господарських приміщень та фасаду приміщення Вінницького обласного краєзнавчого музею (2020). Здійснювалися ремонтні роботи і у відокремлених структурних підрозділах музею. Особливо варто відзначити будівництво експозиційних і службових приміщень Історико-меморіального комплексу пам'яті жертв нацизму і повну реконструкцію «Музею композитора М. Д. Леонтовича», благоустрій прилеглої території [11, 12, 13, 19].

Проведено комплекс робіт з підсилення південної стіни і перекриттів у фондосховищі № 5. Встановлено грати на вікна у приміщеннях фондосховища.

У 2017—2018 рр. проводилися проєктні роботи: «Реставрація будівлі Вінницького обласного краєзнавчого музею по вул. Соборній, 19 в м. Вінниці (пам'ятка архітектури національного значення, охоронний № 54/3)», «Реставрація з пристосуванням підземної споруди пам'ятки архітектури національного значення — келій Єзуїтського монастиря охоронний № 54 по вул. Соборній, 19 в м. Вінниці» [16, 17].

Виготовлено та встановлено стелажі для зберігання виставкового обладнання, LED-освітлення вітрин (частково).

У 2011 р. в приміщеннях музею створено можливість доступу до мережі Інтернет з допомогою системи «WI-FI» [10].

Починаючи з 2016 р. музей здійснює закупівлі з використанням електронної системи «PROZORRO» [15].

З нагоди 100-річчя заклад став власником автомобіля RENAULT LODGY, нової телевізійної техніки і комп'ютерного обладнання [17].

Однак, окрім досягнень останнє десятиліття позначилося актуалізацією і низки проблем, зокрема аварійними залишаються стан покрівлі і перекриттів, що нівелює усі поточні ремонти у приміщенні закладу, захисної стіни і кутової вежі. Реконструкції потребує господарський двір. Очікують на музеєфікацію підвальні приміщення. Недостатня площа і застаріле обладнання фондосховищ ускладнює процес зберігання музейних предметів. Наразі актуальною є повна реекспозиція, створення умов для відвідувачів з особливими потребами, налагодження обслуговування англійською мовою, збільшення відвідуваності і прибутковості тощо.

2010—2020 рр. були для Вінницького обласного краєзнавчого музею часом випробувань і нових можливостей. Цей період ознаменувався важливими подіями як в історії країни, так і музею. Заклад перетнув столітній рубіж свого існування (2018), збагатився шістьма відокремленими структурними підрозділами, що значно розширило можливості діяльності закладу, суттєво зросла його збірка, кількість екскурсій і виставок, а також надходження від надання платних послуг. Популярності набув офіційний музейний сайт, що є віддзеркаленням усіх аспектів функціонування закладу, тощо.

Останнє десятиліття ознаменувалося подіями в країні і світі, що суттєво позначилися на роботі музейної галузі. Найвпливовіші з них — Революція Гідності та початок російсько-української війни (2013—2014) і пандемія коронавірусу (2020). Події Майдану і війни знайшли відображення в експозиції і посилили патріотичне спрямування музейних заходів. Епідемія загальмувала роботу на місяці, ускладнила функціонування закладу у зв'язку із необхідністю дотримання протиепідемічних і карантинних заходів, але водночас сприяла потужному виходу музею в інтернет-простір, активізувала його спілкування з відвідувачами онлайн, зробила музей більш доступними, значно розширюючи коло потенційних відвідувачів. Започатковані різноманітні інтернет-рубрики дають можливість всебічно представити роботу закладу. Нетипові обставини спонукали музейних працівників до пошуку і запровадження нових форм та методів роботи, зокрема з метою активізації відвідування закладу було запроваджено цикл екскурсій вихідного дня, започатковано низку інтерактивних тематичних екскурсій, музейних квестів, а також театралізованих тематичних екскурсій .

Потужна робота за усіма напрямами, новітні технології, молоді креативні професіонали, налагодження активної співпраці з іншими музейними установами і бажання бути відкритим для відвідувача значно розширили коло можливостей закладу, перетворивши його з класичної музейної установи на культурний простір для інтерактивних подій, спілкування і самореалізації. Нині музей більше не справляє враження статичного закладу, де не відбувається нічого нового і вартого уваги. Про нас знають, нами цікавляться. Музей завжди в епіцентрі подій, його заходи і публікації — достовірні, змістовні, актуальні. Ми навчилися дивувати, вражати і захоплювати...

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінницькі Мури. Погляд крізь віки : Матеріали міжнар. наук. конф. «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть» 9—10 верес. 2010 р. / відпов. ред. Висоцька К. І.; Вінницький обласний краєзнавчий музей. Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2011. 512 с., іл.
2. Вінницький обласний краєзнавчий музей. Офіційний сайт. URL: https://vinnytsia-museum.in.ua/.
3. Вінницький обласний краєзнавчий музей : Путівник по експозиції музею / Відп. за вип. К. Висоцька. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 104 с., іл.
4. Вінницький обласний краєзнавчий музей. 100 років : Альбом / Відп. за вип. К. Висоцька. Вінниця : Твори, 2018. 340 с., іл.
5. Вінницький обласний краєзнавчий музей у Facebook. URL: https://www.facebook.com/vinnytsiamuseum/.
6. Вінницький обласний краєзнавчий музей у Instagram. URL: https://www.instagram.com/vinnitskii_krai_muzej/.
7. Вони пройшли крізь вогонь : Альбом / Вінниц. обл. краєзн. музей. Вінниця : ПрАТ «Віноблдрукарня», 2018. 240 с.; іл.
8. Гордіївський могильник : Зб. ст. за ред. д. і. н. Клочка В. І. Вінниця, 2011. 288 с., іл.
9. Звіт про роботу Вінницького обласного краєзнавчого музею за 2010 рік // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2010.
10. Звіт про роботу Вінницького обласного краєзнавчого музею за 2011 рік // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2011.
11. Звіт про роботу Вінницького обласного краєзнавчого музею за 2012 рік // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2012.
12. Звіт про роботу Вінницького обласного краєзнавчого музею за 2013 рік // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2013.
13. Звіт про роботу Вінницького обласного краєзнавчого музею за 2014 рік // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2014.
14. Звіт про роботу Вінницького обласного краєзнавчого музею за 2015 рік // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2015.
15. Звіт про роботу Вінницького обласного краєзнавчого музею за 2016 рік // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2016.
16. Звіт про роботу Вінницького обласного краєзнавчого музею за 2017 рік // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2017.
17. Звіт про роботу Вінницького обласного краєзнавчого музею за 2018 рік // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2018.
18. Звіт про роботу Вінницького обласного краєзнавчого музею за 2019 рік // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2019.
19. Звіт про роботу Вінницького обласного краєзнавчого музею за 2020 рік // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2020.
20. Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму : Буклет. Вінниця, 2015.
21. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Михайло Грушевський і Вінниччина: до 150-річчя від дня народження», 28—29 вересня 2016 р. / Вінницький обласний краєзнавчий музей. Вінниця, 2018. 332 с. : іл.
22. Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку XX ст. : матеріали наук. конф. 24—25 верес. 2015 р. / Вінниц. обл. краєзн. музей. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. 640 с., іл. (Серія «Подільська старовина»).
23. Микола Леонтович: музична легенда Поділля: матеріали науково-практичної конференції до 140-річчя з дня народження М. Д. Леонтовича, 13 грудня 2017 р. / Він. обл. краєзн. музей; відп. за випуск К. Висоцька. Вінниця, 2019. 186 с. : іл. URL: https://vinnytsia-museum.in.ua/media/leontovych_zbirnyk.pdf.
24. Незаживаюча рана Афгану (до 25-ої річниці виведення радянських військ з Республіки Афганістан) : Альбом / Вінниц. обл. краєзн. музей. Вінниця, 2013. 112 с.; іл.
25. Подільський Святвечір. Багата кутя : Альбом / Він. обл. краєзн. музей. [відп. за випуск К. Висоцька]. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 108 с., фотогр.

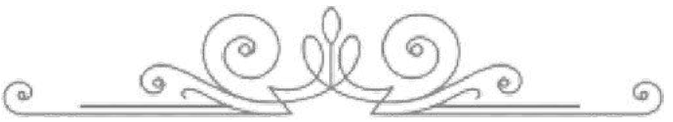

Розділ ІІ

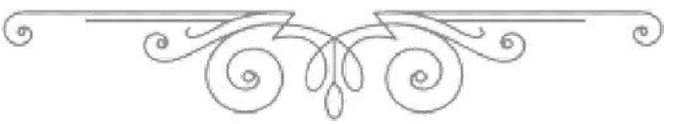

КОЛЕКЦІЯ ВІННИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

100 років
Вінницькому
обласному
краєзнавчому
музею

Палеонтологічна колекція Вінницького обласного краєзнавчого музею

Наталка Захарчук
завідувачка науково-дослідницького
відділу природи Вінницького
обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Група «ГП» (геологія, палеонтологія) в колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею нараховує 2529 одиниць зберігання, з них 495 предметів — палеонтологія.

Формування палеонтологіної колекції в музеї почалося у 30-х рр. минулого століття.

Перші палеонтологічні знахідки датуються 1934 р. — це скам'янілий зуб мамонта (2 експоната), місце знаходження яких невідомо [12]. Наступна знахідка — фрагмент скам'янілого рога тура [13], знайдений у Вінницькому районі в 1935 р. Найбільш активні поповнення колекції відбувалися в 1970—1977 рр. За цей час до фондів музею надійшло 310 предметів. Останні надходження датуються 2014, 2015, 2016 рр. — уламок скамянілого дерева [14], мушля молюска Turbo [15] та базальтова порода з відбитком плауна [16].

Основу палеонтологічної колекції музею складають рештки рослинного і тваринного світу, розповсюджені в різні геологічні часи на території Вінницької області, частина якої протягом свого історичного розвитку, внаслідок коливання земної кори, тричі була затоплена морями.

У музейній колекції знаходяться експонати, які характеризують фауну цих морів. Є залишки найдавніших скам'янілостей, вік яких сягає 400—450 млн рр. — зцементовані рештки брахіоподів, знайдених біля с. Добряни Ямпільського району. Саме брахіоподи були численними мешканцями Силурійского моря. Брахіоподи (Brachiopoda) — це самостійний тип морських раковинних тварин, які за зовнішнім виглядом дуже схожі на двостулкових молюсків. Ці тварини мали дві різні за розміром стулки, які прикривали передню і задню частини тіла. Брахіоподи існують з початку палеозою, з'явилися в раньому кембрії, можливо ще і раніше. Найбільшого поширення набули в девоні і карбоні. На початку мезозойськї ери своїм місцем у донних групах брахіоподи поступилися двостулковим молюскам [4, с. 417, 418].

Брахіоподи збереглися і до сьогодняшніх днів, на даний час їх існує 280 видів. Зустрічаються в морях із помірною солоністю від тропічних до полярних областей і від прибережної зони до шестиметрових глибин океану. В деяких районах, при сприятливих умовах, утворюють великі скупчення [4, с. 415].

Фауна Сеноманського моря в палеонтологічній колекції представлена кораловими поліпами та головоногими молюсками: белемнітами та амонітами. Амоніти (Ammonoida) та наутілоїди (Nautiloidea) є найбільш давніми серед головоногих молюсків. Свою назву амоніти отримали від давньоєгипетського бога Аммона, якого жреці зображали з головою барана, його завернутий ріг був схожий на мушлю амоніта. Спіральна або пряма мушля амоніта була розділена на камери, наповнені газом. Різні види амонітів мали раковини різних розмірів, які слугували будинком і поплавком. Завдяки таким особливостям будови молюски вільно дрейфували хвилями, що сприяло їх широкому розселенню [5, с. 127]. Амоніти вимерли 80 млн р. тому, в кінці мезозоської ери. В палеонтологічній збірці музею є скам'яілості амонітів, передані у 1969 р. кафедрою агробіології Вінницького педінституту, що були знайдні на території Серенього Поволжжя [17]. Також є знахідки з с. Яруга Могилів-Подільського району [18] та с. Вільшанка Крижопільського району [19].

Протягом довгого часу господарями давніх морів були белемніти (Belemnitida). Белемніти — вимерлі головоногі молюски. Це були хижі тварини, дужє схожі на кальмарів, мали довжину тіла, в середньому, 15—20 см, гігантські екземпляри досягали 3 м. Белемніти мали внутрішній скелет. У породах мезозойської ери зустрічаються викопні рештки цього скелета. Скелет белемнітів складається

з фрагмокону — багатокамерної арагонітової черепашки, що мала вигляд маленького прямого конуса — ростри — масивної кальцитової структури, що охоплювала фрагмокон ззаду та проостракуму — довгого виросту фрагмокону спереду, що являє собою рудимент верхньої стінки передньої камери. Тіло молюска містилося в найбільшій камері фрагмокона, а всі інші камери, ймовірно, були наповнені газом і сполучалися з тілом сифоном. Частиною скелета белемнітів, яка добре зберіглася у викопному стані, є ростри. Зовні вони схожі на спис чи дротик (з грецької belemnon), звідси і назва «белемніт». Ростри, часто зустрічаються в піску і називаються в народі «чортові пальці» або «громові стріли» [1]. Белемніти та амоніти належать до викопних головоногих молюсків, яких на Землі нараховується біля 11 тис. видів [5, с. 126]. Белемніти були найбільш поширеними з девону до крейди, розквіту набули в мезозойській ері. Ці молюски використовуються в народній медицині. Лікувальна дія белемнітів полягає саме у складі мінералів. У них найбільше різновиду карбонату кальцію, який має антибактеріальні, загоюючі та інші властивості. Також містять солі магнію, натрію, інші мінерали та органічні сполуки типу озокерит [2].

Пеша знахідка надійша до музею в 1936 р. Ця скам'янілість була знайдена в м. Бершаді [20]. Рештки інших молюсків виявлені біля сіл Яруги [21], Бернашіка [22] Могилів-Подільського району та с. Круги Тиврівского району [23].

У палеонтологічній колекції найбільше знахідок неогенового та антропогенового періодів. Близько 8—10 млн р. тому південну частину нашої області покривало Сарматське море, фауна якого представлена такими експонатами, як одиночний поліп фунгія, стулка мушлі двостулкового молюска тридакни велетенської та мушлі інших видів двостулкових та головоногих молюсків.

Скам'янілі одиночні коралові поліпи фунгія знайдені в с. Деребчин Шаргородького району [24] та у м. Могилів-Подільський [25]. Фунгія (Fungia) — одиночний грибоподібний корал. Молоді фунгії мають ніжку, на якій росте тіло корала, воно схоже на шляпку сироїжки, повернуту пластинками доверху. Коли тіло фунгії досягає в діаметрі 2—3 см, ніжка обломується, і корал падає на дно, де продовжує рости, а на ніжці розвивається новий корал [4, с. 225].

Один із раритетів музею — стулка тридакни велетенської, знайдена в піщаному кар'єрі поблизу с. Стрижавка Вінницького району в 1951 р. [26]. Тридакна велетенська (Tridacna gigas) — вид двостулкових молюсків з роду Серцевидок. Молюск зустрічається і в наш час, живе в щілинах і заглибленнях коралових рифів в Індійському та Тихому океанах вздож північно-східного узбережжя Австралії. Все життя проводить на одному місці, прикріпившись до ґрунту своїми довгими, шовковистими бісусними нитками, або залишається нерухомим через велику вагу власного тіла. Він лежить на дні черевною частиною, тому в середині мушлі молюск повернутий на 180° С. Молюск сягає значних розмірів: довжина мушлі — до 150 см, а маса — до 250 кг. У спокійному стані молюска стулки мушлі трохи відкриті, але в разі небезпеки вони миттєво зачиняються. Внутрішню частину заповнює товста, яскраво забарвлена мантія, що утворює дві м'ясисті складки, висунуті із мушлі. Мантія обох стулок зростається, утворюючи порожнину, в якій знаходяться внутрішні органи. Харчуються ці молюски досить своєрідно: у їхньому тілі мешкають одноклітинні водорості (зооксантели), здатні в процесі фотосинтезу виробляти речовини, необхідні для життєдіяльності молюска. Також він поглинає живі зооксантели, які швидко розмножуються на сонці. Їжею є і планктон.Тривалість життя молюска понад — 200 років [5, с. 100, 101].

Підтвердженням існування Сарматського моря також є залишки двостулкових та черевоногих молюсків, знайдених в південних районах Вінницької області. Свідченням існування морської флори і фауни на території Вінниччини є осадові породи, на яких залишилися відбитки. В полеонтологчній колекції є зразки вапняку та кремнію з включенням викопної фауни, знайдені в с. Деребчин Шаргородського району, базальтова порода з відбитком плаунів, знайдена в Могиів-Подільському районі неподалік с. Лядова [27].

У колекції палеонтологічних знахідок також є експонати, які знайомлять з тваринами, що мешкали на суші в той час. У першій половині неогену процвітала так звана гіпаріонова фауна, назву свою дістала від трипалих коней гіпаріонів [9, с. 20]. Супутниками гіпаріонів були великі хоботні тварини динотерії (Deinothrium), які згодом повністю вимерли. Це найбільша і найвідоміша серед примітивних хоботних тварина. Назва означає — «жахливий звір». Заввишки ці тварини були до 4 м, у довжину досягали 5 м, важили — до 8—12 т. Зовні вони нагадували сучасних слонів, хоча мали і суттєві відмінності: у них був коротший хобот і гострі бивні, сильно загнуті донизу, що росли з нижньої щелепи (саме ця ознака є характерною для родини). Динотерії утворють цілком окрему еволюційну гілку, яка суттєво

Скам'янілий головоногий молюск амоніт.
Крейдяна порода з відбитком амоніта

Рострі викопного головоногого молюска белемніта

Скам'янілий одиночний корал фунгія

Стулка двостулкового молюска тридакни велетенської

відрізняється від решти хоботних. Динотерії з'явилися в середині міоцену і проіснували до раннього плейстоцену [3]. Відомо три види динотеріїв, всі вони мали великі розміри. Пізні знахідки скам'янілих решток цих тварин датуються 4 — 2 млн років назад. З наукової точки зору цей вид вперше був описаний в 1829 р. німецьким натуралістом Іоганном Якобом Каупом.

Залишки цих тварин також були знайдені на території Вінниччини. У 1970 р. біля с. Маньківці Барського район, у піщаному кар'єрі, на глибині 10 м знайдені фрагменти нижньої щелепи та скам'янілого бивня [28].

Типовими мешканцями неогенового періоду на суші були мастодонти (Mammutidae). У палеонтологічній колекції музею є 25 скам'янілих залишків цієї тварини, знайдених в Немирівському, Вінницькому, Чечельницькому, Бершадському, Тульчинському, Тростянецькому районах. Найбільше знахідок з одного місця одержано у 1970 р. в кар'єрі біля с. Маньківці Барського району: частина щелепи із зубами, бивень, скам'янілі кістки. Рештки мастодонтів також були знайдені в Крижопільському районі (5 предметів) в с. Соколівка в 1968, 1976, 1985 рр. Залишки цих тварин знайдені на різній глибині. Найглибшою західкою є фрагмент щелепи мастодонта із зубом [29], що перебував у вапнякових відкладах неогену біля с. Соколівка Крижопільського району на глибині 25 м, був знайдений у червні 1968 р.

Скам'яніла щелепа мастодонт

За зовнішнім виглядом мастодонти були схожі на слонів, мали п'ятипалі кінцівки, хобот, і за припущенням вчених, вели такий же спосіб життя. Як і в слонів, у них різці були розвинені у великі бивні, що виступали вперед і розходилися. У багатьох видів мастодонтів, крім бивнів на верхній щелепі, були бивні менших розмірів і на нижній [40, с. 139]. Особливою ознакою мастодонтів є будова зубів. На жувальній поверхні молярів (кореневих зубів) знаходяться ряд парних соскоподібних горбів (звідси і походить назва Mastodon — соскозуб). Мастодонти, які жили на території України, мали розміри як у слонів, бивні їх були прямі [10, с. 134]. Тривалість життя становила приблизно 60 років. Ці тварини були поширені на всіх континентах, крім Австралії, у часовий проміжок від олігоцену до плейстоцену кайозойської ери. Жили, переважно, у стадах, харчувалися рослинною їжею.

В антропогеновий період на території області жили мамонти, які були найбільш розповсюдженими серед викопних слонів. Дані радіовуглецевого методу дозволили встановити, що в тривалий передльодовиковий період (40 — 25 тис. років назад) момонти були найбільш поширені. Перші відомості про викопних мамонтів з'явилися ще в середині I тис. до н. е. [11, с. 85, 86]. Вони жили в той час (плейстоцен), коли більша частина Європи і Азії була вкрита льодом. Густа шерсть із підшерстком рудуватого кольору, якою було вкрите все тіло мамонта, сприяла виживанню тварин у суворих умовах. Про адаптацію мамонта до холодного клімату свідчать невеликі вуха, бивні [11, с. 85]. Ці тварини були схожі на слонів. На спині мали великий горб із запасами жиру, що допомагав їм переносити голод. Густа шерсть і товстий шар підшкірного жиру оберігали мамонтів від холоду. Вони мали величезні бивні — два видозмінені передні різці, які розходяться в боки і закручуються догори. Своїми бивнями мамонти викопували з-під снігу їжу [7, с. 99]. Іноді бивні обламувалися, наштовхуючись на крижану брилу або застрягаючи у промезлому ґрунті. Довжина такого бивня в старого самця сягала, іноді, 5 м та мала масу 140 кг. Харчувалися ці гіганти рослинною їжею, в основному гілками хвойних дерев, про що свідчать рештки між зубами та в шлунку викопних екземпярів. Незважаючи на свій величезний зріст, це були дуже

спокійні і неагресивні тварини. Вони жили стадами. Були основним об'єктом полювання первісної людини: м'ясо вживали в їжу, великими шматками шкіри накривали житло, побудоване з кісток того ж мамонта [8]. Під час дослідження палеонтологічних стоянок на території України було встановлено, що найбільша кількість тваринних кісток належить мамонту.

Найбільш вагома знахідка для музею — кістяк мамонта, який жив близько 30 тис. років тому, розкопаний в 1961 р. біля с. Ольгопіль Чечельницького району на глибині 2,8 м [30]. Розкопки проводилися науковим працівником Національної академії наук України кандидатом біологічних наук Коваль Нінель Леонідівною та завідуючою відділом природи Вінницького обласного краєзнавчого музею Захарчишиною Лідією Миколаївною. Реставрували та монтували кістяк в експозиції кандидат біологічних наук Свистун Володимир Ілліч і науковий працівник НАНУ Кальчеко Григорій Тимофійович. Довжина кістяка — 5,57 м з бивнями, 4,15 м без бивнів, висота — 2,72 м, вік тварини 80 — 83 роки.

Скам'янілий зуб та скам'янілий бивень мамонта

На Вінниччині знайдено багато решток цих тварин — фрагменти бивнів, зубів, кісток, які доповнили палеонтологічну колекцію. Ці знахідки з смт Браїлів Жмеринського району, с. Мізяків Калинівського району, міст: Гнівань, Немирів та Вінниця. Найбільше залишків тварин було передано до музею в 30-х (11 шт.) та 70-х рр. (16 шт.) минулого століття, з Літинського, Калинівського, Тиврівського районів, м. Вінниця та ін. У 1974 р. в Гніванскому гранітому кар'єрі (Тиврівський район) був виявлений фрагмент скам'янілої кістки передньої кінцівки [31], а через 11 років у цьому ж кар'єрі — шийний хребець (атлант) [32]. Останні знахідки — плечова кістка [33] та фрагмент черепної коробки мамонта [34] передані до музею в 2001 р., знайдені в містах Ладижин та Гнівань.

Супутниками мамонтів були шерстисті носороги (Coelodona antiguitatis). Ці великі травоїдні тварини були добре пристосовані до холодного клімату. Їх тіло було вкрите дуже густим підшерстком чорного кольору, поверх якого росла довга руда шерсть. Тварини мали широкі кутні зуби, а на носі — два роги, розміщені один над одним. Передній великий (біля ½ м) і задній — менших розмірів [40, с. 143]. Шерстисті носороги нападали першими на жертву, наздогнавши її, підіймали на роги. Те, що дитинчата сучасних носорогів, які живуть в Африці і Південно-Східній Азії, з'являються на світ вкриті шерстю, свідчить про близькі родинні зв'язки з їх предками.

З території Вінниччини ці тварини зникли приблизно в той же час, коли і мамонти. У 1968 р. біля с. Стара Цибулівка Тростянецького району знайдено череп шерстистого носорога, представлений в експозиції музею [35]. Крім цієї знахідки в фондах музею зберігаються скам'янілі зуби, фрагменти

скам'янілої плечової кістки носорога (всього 4 предмета), знайдені в Торстянецькому, Гайсинському, Бершадському районах.

У ті ж часи жили і гігантські олені (Cervus euryceros). Відстань між гілками рогів у цих тварин сягала 2 м. Фрагменти їх кісток і рогів, знайдені на території області, представлені в колекції. Навесні 1985 р. у м. Вінниці на р. Південний Буг, в районі пляжу Кумбари, було виявлено скам'янілу щелепу такого оленя [36]. Трохи раніше — в травні 1973 р., до музею передано найбільшу кількість кісток гігантського оленя (10 шт.), знайдених у антропогенових відкладах біля с. Северинівка Жмеринського району (у кар'єрі цегельного заводу). Останнє надходження було у 2009 р. — це три уламки рога, знайдені в с. Кліщів Тиврівського району [37].

Зовсім недавно — в середні віки, зникла велика кількість видів копитних тварин. Серед них — тури і дикі коні, муфлони європейські. Не зустрічаються в Європі в дикому стані і зубри, живуть вони лише на заповідних територіях. Та в давнину всі вони вільно жили на території нашої області, як і всієї Європи. У 1936 р. у Вінницькому районі було знайдено та передано до музею 8 уламків рога тура, всього в фондах зберігається 12 предметів. Остання знахідка надійшла у 1994 р. — це ріг тура, знайдений на березі р. Пдівденний Буг в районі м. Вінниці [38].

Тур (B. Primigenius) мав мускулисте тіло з прямою спиною і високо посадженою головою, з гострими і довгими рогами. Самці були чорні з вузькою білою смужкою вздовж спини, самиці — гніді, рудувато-бурі. Тури були розповсюджені по всій Європі, в Північній Африці, в Малій Азії і на Кавказі. Найдовше вони проіснували в Польщі і Литві, де останні роки жили під охороною. Останній представник цього виду загинув у 1627 р. В ранні часи, тури населяли переважно лісостеп і навіть заходили в степ. В останній період свого інування в Європі вони жили у вологих заболочених лісах. Листя дерев і кущів, жолуді, трава, пагони були основною їжею для цих тварин. Жили вони невеликими групами і поодинці, на зиму збивалися в більш крупні стада. Тури не боялись людини і були дуже агресивні. Завдяки злому норову ворогів у них не було. Той факт, що під час розкопок палеонтологічних і навіть неолітичних стоянок майже не знаходять кісток цих тварин, деякі дослідники пояснюють складністтю і небезпекою полювання на них [6, с. 516, 517].

Ще один вид ссавців, який зник з нашої планети, але залишив «сліди» на ній — дикі коні — тарпани. Ці копитні тварини були двох видів: степові та лісові. Степовий тарпан (Equus gmelini) мав сіре забарвлення, на спині — чорну смужку. Зустрічався в степу та лісостепу Європейської частини. Табуни цих тварин налічували 10, деколи 15 голів. Вожак охороняв табун від інших жеребців. Останній кінь у неволі був вбитий недалеко від Асканії-Нової в грудні 1879 р. [6, с. 420]. З нашої території тарпани зникли ще на початку XIX ст.

Протягом 70—80 рр. XX ст. до музею надійшло 12 залишків дикого коня. У фондах музею зберігаються зуби тварини, знайдені в різних місцях: у м. Вінниці, в районі старого міста на правому березі р. Піденний Буг; в с. Селище Тиврівського району; в районі Ладижинської ДРЕС Тростянецького району.

Ще в історичні часи на території України, так як і у більшій частині Европи, жили зубри (Bison). Але, в міру заселення людиною території та знищення нею лісів, ці тварини відступли вглибину недоторканих лісів. У степовій зоні східної Європи зубри зникли в XVI—XVII ст., в лісостепу — в кінці XVII — на початку XVIII ст. І тільки в двох місцях — Беловезькій Пущі (Білорусь) і на Західному Кавказі, зубр у природі дожив до початку XX ст. Останній представник цього виду був вбитий 9 лютого 1921 р. в Біловезській Пущі, хоча в зоопарках у приваних господарствах деяка кількість зубрів збереглася. Почалося створення розплідників, в яких тварин розселяли по заповідниках і заказниках, а потім — звичайних лісах [6, с. 519]. Саме так вони знову в 60-х рр. XX ст. потрапили на Вінниччину.

В експозиції музею демонструється мозкова коробка з рогами викопного зубра, що був знайдений в с. Стрижавка Вінницького району в 1968 р., закуплений у Лакійчук В. І. [39].

Крім залишків тварин, які жили в різні періоди на території Вінниччини, зберігаються і скам'янілі рештки рослинного світу: уламки дуба, бука, сосни (34 предмети), знайдені в с. Борівка Могилів-Подільського району, с. Бортники Тульчинського району.

Поповнення колекції палеонтологічних знахідок відбувалося різними шляхами: закупка, дарування тощо. Вона має надзвичайно важливе значення для ознайомлення відвідувачів музею з флорою та фауною різних геологічних часів не тільки в нашому краї, а й на планеті вцілому. За допомогою експонатів відвідувачі мають можливість прослідкувати процес розвитку і змін органічного світу. Також колекція становить значний інтерес як предмет наукових досліджень.

Череп шерстистого носорога

Ріг північного оленя

Фрагмент черепа викопного зубра з рогами

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Белемніти. URL: https://uk.m.wikipedia.org.
2. Белемніт (лікувальні ластивості). URL: 3varta.com.ua>belemnt-lkuvaln-vlastiv.
3. Динотері. URL: https://uk.m.wikipedia.org.
4. Жизнь животных Т. 1 // Под редакцией Ю. И. Полянского, 2-е издание, переработанное. М. : Просвещение, 1987. 576 с.
5. Жизнь животных Т. 2 // Под редакцией Р. К. Пастернак, 2-е издание, переработанное. М. : Просвещение, 1988. 447 с.
6. Жизнь животных. В 7 т. / Гл. ред. В. Є. Соколов. Т. 1. / Под ред. Ю. И. Полянского, 2-е изд., перераб. М. : Просвещение, 1987. 558 с.
7. І. Б. Люрин, В. С. Уткін. Як розвивалося життя на Землі. К. : Радянська школа, 1983. 119 с.
8. Мамонт — у світі тварин. URL: www.zoolog.com.ua>vimerli10.
9. Орлов Ю. А. В мире древих животных. М. : Издательство Академии наук, 1961. 189 с.
10. Підоплічко І. Г. Коротка історія Землі. К. : Радянська школа, 1959. 172 с.
11. Серебряный Л. Р. Древнее оледенение и жизнь. М. : Наука, 1980. 28 с.
12. Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею: Уніфіковані паспорти : ГП (геоогія, палеонтологія) — 818, 819.
13. Там само : 786.
14. Там само : 2526.
15. Там само : 2527—2531.
16. Там само : 2534.
17. Там само : 408—410.
18. Там само : 1075.
19. Там само : 1619—1621.
20. Там само : 1619—1621.
21. Там само : 1070.
22. Там само: 1587, 1588.
23. Там само : 1006.
24. Там само : 2455.
25. Там само : 955.
26. Там само: 947.
27. Там само: 2534.
28. Там само: 229, 691.
29. Там само : 88.
30. Там само : 565.
31. Там само: 283.
32. Там само: 1584.
33. Там само: 2452.
34. Там само : 2453.
35. Там само : 620.
36. Там само : 1585.
37. Там само : 2507.
38. Там само : 1624.
39. Там само : 1619.
40. Яковлев А. А Жизнь земли. М. : Государственное научно-техническое издательство нефтяной и горнотопливной литературы, 1947. 281 с.

Формування археологічної збірки Вінницького обласного краєзнавчого музею

Марина Потупчик
завідуюча науково-дослідницьким відділом охорони пам'яток історії і культури Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця
Михайло Потупчик
завідувач сектора охорони культурної спадщини управління культури і мистецтв Вінницької обласної державної адміністрації
м. Вінниця
Тетяна Євсейчева
головний зберігач фондів Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

З перших років створення Вінницького краєвого музею (сучасного Вінницького обласного краєзнавчого музею) у ньому існував історико-археологічний відділ. Які колекції і експонати лягли в основу цього відділу та їх кількість, сьогодні, на жаль, невідомо. Відомості про це коливаються від найфантастичніших до свідомо занижених залежно від мети, яку переслідували автори джерел.

Газета «Известия» (Вінниця) за 8 червня 1922 р. пише: «В историко-археологическом отделе — кости мамонта ледникового периода, древнеегипетская ваза возраста более трех тысяч лет, татарские нагайки, которыми баскаки выколачивали дань из наших предков. Есть старинное оружие: секира времен Иоанна III, запорожские «гаківниці» и пищали, арабские и турецкие ружья с художественной насечкой. К числу древностей относится деревянный византийский крест 12 века, икона божьей Матери Новгородской строгановского письма 12-го века. Наибольшая древность музея (кроме вазы и мамонта) — меч эпохи Меровингов шестого века» [1].

Ці дані, на нашу думку, (крім кісток мамонта, козацьких та турецьких рушниць) не відповідають дійсності. Тим паче, що наступного 1923 р. Г. В. Брілінг, тодішній завідуючий музеєм, у доповіді про стан губмузею пише: «Археология? — Кости мамонта и два-три десятка кремневых орудий (без указания места их находки и других деталей)» [2]. Така оцінка теж не зовсім відповідає дійсності, адже відомо, що у тому ж таки 1923 р. художником С. І. Слободянюком-Подоляном, серед інших предметів, була передана до музею антична ваза [3]. Г. В. Брілінг, очевидно, намагався «вибити» кошти на закупівлю нових експонатів і фінансування експедицій, тому свідомо занижував оцінку колекції.

Достовірно відомо лише про один предмет із початкової археологічної колекції, що зберігся до сьогодні — орнаментована відбитками шнура кулеподібна амфора з випадково відкритого поховання культури кулястих амфор (середина — друга половина III тис. до н. е.). Поховання було виявлено в 1901 р. під час оранки біля с. Тартак Жмеринського району [4].

Амфора кулеподібна, с. Тартак Жмеринського р-ну, знахідка 1901 р.

У звіті губмузею за 1924 р. було зафіксовано надходження до археологічного відділу 7 колекцій і 16 окремих предметів [5]. Що це за експонати — невідомо, але можна припустити, що це була колекція з маєтку М. Щербатової у м. Немирові. Збереглося клопотання завгубнаросвітою Шекери до президії губвиконкому, датоване 18.04.1924 р., в якому він просить дозволити перевезти музейні цінності, що знаходяться у Немирівському санаторії, згідно списку, який додається [6]. Зберігся акт перевірки майна Немирівського санаторію (колишнього маєтку Щербатової) для передачі майна музею, складений Г. В. Брілінгом 11.02.1924 р. У ньому, серед інших предметів, значаться:

« ... VI. Археология.

• 71. Четыре заколочених ящика с гончарными черепками из раскопок на «Валах», произведенных професором Антоновичем.

• 72. Два ящика, вскрытых, с такими же черепками.

• 73. Две кучи таких же черепков.

• 74. Поднос с черепками древних гончарных сосудов и орудиями каменного века (всего 56 предметов)» [7].

Подальша доля цих знахідок невідома. Можливо, вони повністю або частково перевезені того ж року до музею або ж так ніколи у музей і не потрапили. Майно з маєтку Щербатової перевозили частинами з 1924 по 1928 рр, але археологічні знахідки більше ніколи не згадувалися [8].

Із щоквартальних звітів музею за 1924 р. відомо лише про надходження окремих випадкових знахідок: бронзового обруча, п'яти глиняних грузил «на волок», крем'яної сокири [9].

Наступного 1925 р. зафіксовано надходження до історико-археологічного відділу 104 експонатів, а також згадується про проведення розкопок [10]. Що розкопувалося і де, які експонати надійшли до музею — невідомо, окрім дару від І. Ч. Зборовського предметів великокняжої доби: залізної сокири, сережок, фібули, лунниці, підкови, двох намистин, а також римської монети (динарія) [11]. Та ще в тому ж році окрінспектура наросвіти Літинського району надіслала до музею половину кам'яного молотка і фрагмент кольчуги, знайдені Івчанською сільрадою на могилах біля с. Івча в урочищі «Березина».

У спогадах Г. Г. Брілінга — сина Г. В. Брілінга, які зберігаються у Державному архіві Вінницької області, згадуються розкопки, що проводив його батько в 1927 р. біля сіл Черепашинці Калинівського району і Лаврівка Вінницького району [12], хоча в офіційному звіті за 1927 р. записано, що розкопки у тому році не проводилися через відсутність професійного археолога [13]. Можливо, Г. Г. Брілінг помилився і мова йшла про розкопки 1925 р. [14]. У фондовій збірці музею зберігаються фото вітрин із знахідками з тих розкопок, однак самі предмети не дійшли до нашого часу [15].

Археологічні матеріали в експозиції музею, 1930-ті рр.

Інших відомостей про довоєнну археологічну колекцію музею немає, окрім невеличкої замітки в газеті «Більшовицька правда» (Вінниця) від 02.06.1935 р. про надходження у зв'язку із закриттям музею у Шепетівці всіх його експонатів з геології, археології, а також картин до обласного історичного музею (м. Шепетівка з 1932 по 1937 рр. перебувало у складі Вінницької області). Музей в Шепетівці був ліквідований у зв'язку із арештом усіх його співробітників як «ворогів народу». Частина цих експонатів досі зберігається у фондовій збірці Вінницького обласного краєзнавчого музею.

Зі спогадів Г. Г. Брілінга нам відомо, що в 1938 р. в музеї була проведена інвентаризація, за результатами якої у відділі археології нараховувалося 1400 експонатів [16].

Під час окупації Вінниці німецькими військами та їх союзниками музей не був евакуйований і продовжував працювати, а в грудні 1943 р. німці вивезли частину музейних фондів до Німеччини, серед яких також була частина археологічної колекції.

Після війни вивезена музейна колекція повернулася, але без предметів археології [17].

У 1948 р. була проведена інвентаризація, за даними якої в археологічному відділі фондів музею налічувалося лише 109 експонатів.

У тому ж році, для поповнення експозиції, з Київського державного історичного музею передано 153 археологічні знахідки із різних місць Київської області. Вони, в основному, датуються періодом Київської Русі, а також кілька знахідок — періоду палеоліту, неоліту і трипільської культури. Серед них — мідний хрест-енколпіон XII ст., замки XI—XII ст., знаряддя праці, фрагменти скляних браслетів, мозаїк і фресок, прикраси X—XII ст.

На цьому надходження до відділу археології, окрім не чисельних матеріалів археологічних розвідок та випадкових знахідок, припиняється аж до призначення на посаду директора музею в 1963 р. І. І. Зайця. У музеї була створена постійно діюча археологічна експедиція, яка інтенсивно почала дослідження краю. Вже з 1969 р. зафіксовано перші надходження археологічних знахідок як результат досліджень музейної та інших експедицій, що працювали та продовжують працювати на території Вінницької області.

Сьогодні археологічна збірка музею налічує 8 915 предметів основного фонду.

Найдавніші археологічні знахідки, що зберігаються в музеї, належать до доби палеоліту (40—10 тис. р. до н. е.) із стоянок біля сіл Семенки Немирівського району, Федорівка Шаргородського району, м. Гайсин та інших випадкових знахідок з південних районів області.

Доба неоліту представлена знахідками з поселень буго-дністровської культури (сер. VI — поч. IV тис. до н. е.) біля сіл Українське Барського району, Райківка Бершадського району, Хижинці Вінницького району, Почапинці Жмеринського району, Байківка Калинівського району, Кліщів Тиврівського району, Торків Тульчинського району, Багринівці Літинського району, Самчинці Немирівського району.

Період енеоліту представлений найбільшою кількістю знахідок із розкопок поселень трипільської культури (IV—III тис. до н. є.), що були досліджені експедиціями різних років під керівництвом І. І. Зайця та інших дослідників біля сіл Кліщів [18] і Ворошилівка [19] Тиврівського району та інших пунктів. Ця колекція нараховує багато одиниць глиняного посуду, кам'яних, кістяних знарядь праці, вотивних зооморфних та антропоморфних глиняних фігурок. Унікальною є глиняна модель житла із розкопок біля Ворошилівки [20]. Серед інших предметів — знахідки з пам'яток біля сіл Кузьминці, Попівці, Українське, Ялтушків Барського району; Комаринці, Поташня Бершадського району; Бохоники, Іванівка, Майдан, Михайлівка, Мізяківські Хутори, Некрасово, Прибузьке, Степанівка, Стрижавка, Цвіжин, Якушинці Вінницького району; м. Вінниці; Рахни Собові Гайсинського району; Біликівці, Носківці, Почапинці Жмеринського району; м. Жмеринка; Борисівка, Уланівка Іллінецького району; Іванів, Мізяків Калинівського району; Вільшанка Крижопільського району; Іваньки Липовецького району; Бірків, Гавришівка, Кожухів, Кусиківці, Лисогірка, Сосни Літинського району; Горай, Лядова, Яструбна, Яришів Могилів-Подільського району; селища Мурованні-Курилівці, Вишківці, Кароліна, Мар'янівка, Остапківці Немирівського району; м. Погребище; Мала Мочулка Теплицького району; Ворошилівка, Дзвониха, Кліщів, Курилівка, Селище, Строївка, Сутиски, Тростянець Тиврівського району; м. Тиврів; м. Ладижин Тростянецького району; Заозерне, Мазурівка, Печера, Юрківці Тульчинського району; Сандраки Хмільницького району; Любомирка Чечельнецького району; смт Чечельник; Зведенівка, Носиківка, Садківці, Покутино Шаргородського району; Михайлівка, Ратуш Ямпільського району Вінницької області, а також с. Переясле Білогірського району Хмельницької області.

І. Заєць на розкопках трипільського поселення, с. Кліщів Тиврівського р-ну, 1970-ті рр.

Амфора з трипільського поселення с. Кліщів Тиврівського р-ну

Іншу частину знахідок періоду пізнього енеоліту та бронзи складають предмети з підкурганних поховань ямної (3600—2300 рр. до н. е.), шнурової кераміки (2900—2350 рр. до н. е.), кулястих амфор (2500—2000 тис. рр. до н. е.), бабинської (2100—1700 рр. до н. е.), катакомбної (2000—1200 рр. до н. е.), зрубної (1500—800 рр. до н. е.) культур із досліджень

Б. І. Лобая, В. Т. Загоруйко, С. М. Разумова, В. І. Клочка біля сіл Гальжбіївка, Клембівка, Писарівка, Пороги, Северинівка, Підлісівка, Придністрянське Ямпільського району, Плисків Погребищенського району.

Найбільшу цінність археологічної колекції музею складають знахідки із розкопок курганного могильника періоду середньої та пізньої бронзи (XIV—X ст. до н. є.) біля с. Гордіївка Тростянецького району, дослідженого в 1986—1988 рр. експедиціями музею під керівництвом Б. І. Лобая та Інституту археології НАН України під керівництвом С. С. Березанської. У цій колекції представлені унікальні прикраси із золота, електру, бронзи та бурштину, велика колекція бронзових ножів. Ці знахідки не мають аналогів в Україні, зустрічаються лише в Західній Європі, у так званій Центральноєвропейській курганній культурі [21].

Речі з поховань Гордіївського курганного могильника

Велика колекція знахідок із Немирівського [22] і Северинівського скіфських городищ (с. Межирів Жмеринського району) [23], поселень, а також курганних могильників скіфського часу (VII—III ст. до н. є.) біля міст Гайсин, Ладижин та сіл Тютьки [24], Степанівка [25] Вінницького району, Мізяків Калинівського району [26], Байраківка Немирівського району [27], Сорока Іллінецького району [28] і ін., досліджених експедицією Ермітажу під керівництвом М. І. Артамонова та експедиціями Вінницького обласного краєзнавчого музею під керівництвом І. І. Зайця, Б. І. Лобая, М. В. Потупчика, а також експедиціями Вінницького педінституту під керівництвом І. І. Зайця та П. І. Хавлюка. В колекції багато посуду, фрагментів та деталей кінської збруї, прикрас, зброї.

Є велика колекція знахідок із розкопок поселень та могильників черняхівської культури (III—IV ст. н. е.) біля сіл Заячівка Шаргородського району [29], Шершні [30], Курники [31] Тиврівського району, Петриківці Хмільницького району [32] та ін., досліджених експедиціями Інституту археології НАН України під керівництвом Б. В. Магомедова і М. Є. Левади та експедиціями Вінницького педінституту під керівництвом П. І. Хавлюка. У колекції — велика кількість ліпного та кружального глиняного посуду, цікава колекція бронзових та срібних фібул, кістяних гребінців, залізних ножів, прикрас із золота, срібла, напівдорогоцінного каміння та кольорового скла.

Знахідки з пам'ток черняхівської культури

Також значну цінність становлять знахідки із розкопок підкурганних поховань сарматської знаті (I ст. н. е.), досліджених у 1984—1993 р. біля сіл Пороги [33], Северинівка [34], Писарівка [35] Ямпільського району та Гордіївка Тростянецького району [36] експедиціями музею під керівництвом Б. І. Лобая та Вінницької археологічної інспекції під керівництвом В. Т. Загоруйко. Найбільшу цікавість представляє майже єдиний до недавнього часу в Україні комплекс прикрас, виконаних у типовому сарматському стилі, із поховання сарматського вождя в кургані біля с. Пороги (розкопки Б. І. Лобая 1984 р.).

Гривна та бляхи парадного пояса з поховання сарматського вождя

У 1998 р. до музею передано знахідки унікального східнослов'янського комплексу із розкопок ювелірної майстерні середини I тис. н. е., відкритої експедицією Кам'янець-Подільського педінституту під керівництвом І. С. Винокура біля с. Бернашівка Могилів-Подільського району. У цій колекції нараховується 64 ливарні форми для виготовлення ювелірних виробів. Бернашівський комплекс за правом можна вважати відкриттям XX ст. у слов'яноруській археології [37].

Цікава колекція срібних прикрас давньоруського періоду з могильника чорних клобуків (XI—XII ст.), знайдена біля с. Чортория Іллінецького району та зі скарбу ювеліра на уличському городищі (X—XI ст.) — біля с. Червоне Немирівського району, досліджених експедицією Вінницького педінституту під керівництвом П. І. Хавлюка [38].

Кам'яна форма для виготовлення пальчастих фібул

Ці знахідки неодноразово демонстувалися на міжнародних виставках у Німеччині, Фінляндії, Італії, Польщі та Югославії. Вони викликають зацікавленість у зарубіжних науковців, монографії, статті та повідомлення про них друкуються за кордоном та в Україні.

Крім цих колекцій, у фондах музею зберігається чимало цікавих випадкових знахідок. Значну цінність представляє велика колекція кам'яних бойових сокир епохи бронзи; цікава бронзова бойова сокира кобанської культури (XII—X ст. до н. е.), орнаментована зображеннями фантастичних фігур, риб, змій, людей; залізний скіфський кинджал (VI—V ст. до н. е.); рідкісний меч XV ст. та багато інших.

На жаль, археологічні дослідження на території області фактично не фінансуються і здійснюються періодично, що призводить до втрати цінних артефактів у результаті руйнації пам'яток та дій «чорних археологів».

Археологічна колекція Вінницького обласного краєзнавчого музею займає чільне місце у його збірці і висвітлює історичний розвиток нашого краю від кам'яного віку до середньовіччя. Вона систематично поповнюється, опрацьовується і слугує дослідницькою базою для вчених, краєзнавців, викладачів та студентів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Маньковский В. Гордость Подолии (Народний музей) // *Известия* (Вінниця). 1922. 8 черв.
2. Державний архів Вінницької області (далі — ДАВіО). Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 645. Арк. 170—177.
3. Там само. Спр. 237. Арк. 90.
4. Свешников И. К. Культура шаровидных амфор // *САИ*. 1983. Вып. ВІ-27. С. 54.
5. ДАВіО. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 645. Арк. 192—194.
6. Там само. Ф. Р-925. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 215.
7. Там само. Арк. 216—221.
8. Там само. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 645. Арк. 192—194; Ф. Р-256. Оп. 1. Спр. 1015. Арк. 115; Ф. Р-256. Оп. 1. Спр. 705. Арк. 10.
9. Там само. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 645. Арк. 86.
10. Там само. Ф. Р-256. Оп. 1. Спр. 1147. Арк. 5—9.
11. Там само. Спр. 702. Арк. 8.
12. Там само. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 246—249.
13. Там само. Ф. Р-256. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 128—129.

14. Сіцинський Є. Стародавні племена й народи на Поділлі за історичних часів перед заснуванням Київської держави // *Пам'ятки України*. 2000. Ч. 3—4. С. 53.
15. Левада М. Могильник Черепашинці: спроба архівної реконструкції досліджень археологічної пам'ятки // *Пам'ятки України*: історія та культура. 2003, Вип. 4. С. 12—19.
16. ДАВіО. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 333—334.
17. Потупчик М. В., Соломонова Т. Р. Музей під час німецько-фашистської окупації: доля колекції // *Подільська старовина*. Вінниця, 2003. С. 10.
18. Гусев С. О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV—III тис. до н. е. Вінниця, 1995. С. 304; Заец И. И. Древние земледельцы среднего течения Южного Буга во второй половине IV тыс. до н. е. : По материалам трипольского поселення Клищев Тывровского р-на Винницкой обл. : Автореф. дис. ... канд. ист. наук / ИА АН СССР. М., 1975. 17 с; Заєць І. І. Кліщів — нове поселення трипільської культури на Південному Бузі // *Археологія*. 1973. Вип. 10. С. 48—61; Заец И. И., Рыжов С. Н. Поселение трипольской культуры Клищев на Южном Буге. К., 1992. 176 с; Заец И. И. Трипольское поселение Клищев на Южном Буге В (I) — В(П) // *СА*. 1974. № 4. С. 180—200.
19. Гусев С. О., Заєць І. І. Трипільське поселення Ворошилівка на Південному Бузі // *Подільська старовина* : Наук, зб. Вінниця, 1993. С. 53—77; Гусєв С. О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV—III тис. до н. е. Вінниця, 1995.
20. Гусєв С. О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV—III тис. до н. е. Вінниця, 1995. С. 221—225.
21. Березанська С. С, Лобай Б. І. Курганний могильник бронзової доби поблизу с. Гордіївка на Південному Бузі: попереднє повідомлення // *Археологія*. 1994. № 4. С. 148—153; Лобай Б. І., Загоруйко В. Т., Прилипко В. П. Кургани біля с. Гордіївки Тростянецького району // *Тези Доп. 5-ої Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф*. Вінниця, 1987. С. 72; Золото степу. Археологія України: Каталог / Упоряд. Толочко П. П., Мурзін В. Ю. Ін-т археології АН України, Шлезвіг. Археол. музей. Шлезвіг, 1991. С. 289—299, 356; Potupcik M. Villaggio di Gordievka, distretto di Trostjanec, regione di Vinnica // *Tesori delle Steppe*. Cimmeri, Sciti, Sarmati, Unni, Avari e Cazari. Milano, 1995. P. 185: Kat. 1—7.
22. Артамонов М. И. Археологические исследования в Южной Подолии в 1948 г. // *ВЛУ*. 1948. № 11. С. 177—181; Артамонов М. И. Этногеография Скифии // *Учен. зап. ЛГУ*. 1949. № 85. Сер. ист. наук. Вып. 13. С. 129—171; Моруженко А. О. Оборонні споруди Немирівського городища // *Археологія*. 1975. Вип. 15. С. 66—70; Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время. М, 1989. С. 71—72.
23. Гопак В. Д., Лобай Б. І. Розвиток ковальства у скіфських племен Поділля // *Тези доп. 2-ої Вінниц. обл. краєзн. конф*. Вінниця, 1984. С. 4; Смирнова Г. И. Северинovское городище: По материалам Юго-Подольской экспедиции 1947—1948, 1953 гг. // *СГЗ*. 1985. Вып. 13. С. 68—70; Степи европейской части... С. 72.
24. Заец И. И. Курганный комплекс раннескифского времени у с. Тютьки Винницкой обл. // *СА*. 1979. № 1. С. 256—260.
25. Гопак В. Д., Лобай Б. І. Розвиток ковальства ... С. 4.
26. Лобай Б. І. Кургани скіфського часу на Вінниччині // *Археологія*. 1977. Вип. 21. С. 77—84.
27. Магомедов Б. В. Исследования в Винницкой области // *АО.* 1981 г. М., 1983. С. 307—308.
28. Хавлюк П. І. Пізньоскіфське селище Сорока // *Археологія*. 1979. Вип. 29. С. 34—54.
29. Хавлюк П. І. Заячівський могильник на Вінниччині // *Археологія*. 1974. Вип. 14. С. 62—72.
30. Магомедов Б. В. Исследования в Винницкой области // *АО.* 1982 г. М., 1984. С. 289; Магомедов Б. В. Спроба реконструкції одного типу жител III—IV ст. н. е. // *Тези доп. 7-ї Вінниц. обл. краєзн. конф.* Вінниця, 1989. С. 18—19; Славяне и их соседи в конце I тысячелетия до н. э. — первой половине I тысячелетия н. э. М., 1993. С. 18.
31. Магомедов Б. В. Исследования в Винницкой области // *АО*. 1983 г. М., 1985. С. 307—308; Магомедов Б. В. Спроба реконструкції... ; Магомедов Б. В. Черняховский могильник в Винницкой области // *АО*. 1984 г. М., 1986. С. 264.
32. Левада М. Є., Магомедов Б. В. Розкопки могильника черняхівської культури Петриківці-I // *Тези доп. 13-ї Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф*. Вінниця, 1994. С. 16—17; Магомедов Б. В., Левада М. Є. Розкопки черняхівського могильника в с. Петриківці // *АДУ*. 1992 р. К., 1993. С. 92—93; Магоме-

дов Б. В., Левада М. Є. Черняхівський могильник Петриківці-І // *АДУ*. 1993 р. К., 1997. С. 80—81; Petrikivci, provincia di Chmel'nickij, regione di Vinnitza (Ucraina) // *I Goti*. Milano, 1994. P. 78—79.

33. Симоненко А. В., Лобай Б. И. Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н. э. К., 1991. 112 с; Klotshko L., Koretskaya S., Podvysotskaya E. Treasuresof Scytian art from the collektion sat the Museum of Historic Treasures of the Ukrainian SSR // *Scythian gold treasures*. Turku, 1990. P. 36—46: Kat. 112—116.; Magomedov B. Villaggio di Porogi, distretto di Jampol', regione di Vinnica // *Dal Mille al Mille. Tesori e popoli dal Mar Nero*. Milano, 1995. P. 147—152: Kat. 9-15; Potupcik M. Villaggio di Porogi, distretto di Jampol', regione di Vinnica // *Tesori delle Steppe*... P. 197—198: Kat. 67—72.
34. Древнє золото Поділля / Упоряд. В. Прилипко; Вінниц. краєзн. музей. К., 1990. С. 10; Загоруйко В. Т., Прилипко В. П. Поховання знатної сарматки із кургану біля Северинівки Ямпільського району // *Тези доп. 7-ї Вінниц. обл. краєзн. конф*. Вінниця, 1989. С. 17—18; Magomedov B. Kurgan 1, pressoil villaggio di Severinovka, distretto di Jampol', regione di Vinnica // *Dal Mille al Mille*... P. 146: Kat. 6, 7; Potupcik M. Villaggio di Severinovka, distretto di Jampol', regione di Vinnica // *Tesori delle Steppe*... P. 198: Kat. 73—74.
35. Загоруйко В. Т., Лотоцька Т. В. Охоронні дослідження курганного могильника біля с. Писарівки Ямпільського району // *Тези. доп. 11-ї Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф.* Вінниця, 1992. С. 19—20; Potupcik M. Villaggio di Pisarevka, distretto di Jampol', regione di Vinnica // *Tesori delle Steppe*... P. 199: Kat. 77—79.
36. Древнє золото... С. 10; Magomedov B. Kurgan 32, Gordievka, distretto di Trostjanec pressoil villaggio di, regione di Vinnica // *Dal Mille al Mille*... P. 146: Kat. 5; Potupcik M. Villaggio di Gordievka, distretto di Trostjanec, regione di Vinnica // T*esori delle Steppe*... P. 198—199: Kat. 75.
37. Винокур І. С. Слов'янські ювеліри Подністров'я. Кам'янець-Подільський, 1997. 198 с.
38. Хавлюк П. И. Городище Червоне // *АО*. 1980 г. М., 1981. С. 316.

Стародруки у фондовій збірці ВОКМ

Богдан Хіхлач
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
науково-дослідницького відділу фондів
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Фондова збірка Вінницького обласного краєзнавчого музею нараховує понад 112 тис. музейних предметів та документів з археології, історії, етнографії, природи краю тощо і є потужною джерельною базою для науковців різних регіонів України і зарубіжжя. Серед них чільне місце займають предмети з групи «Стародруки. Книги» (СК). Інформація із зазначених джерел дає можливість прослідкувати історичний розвиток Вінниччини як складової Речі Посполитої, Російської імперії, СРСР та незалежної України, її зв'язок з іншими територіями, об'єднаними в одну державу.

Книжковий фонд ВОКМ почав формуватися з моменту створення самого музею у 1918 р. Спершу він нараховував близько 400 книг, переважно довідкового характеру. Література знаходилася у бібліотеці, яка обслуговувала широке коло читачів: художників, архітекторів, істориків, мистецтвознавців тощо.

Фінансування бібліотеки було незначним: у звітному 1925/1926 р. — 70 крб, а у 1926/1927 р. — 37 крб 50 коп. Це при середній заробітній платні співробітників близько 50 крб. Тому фонд бібліотеки зростав дуже повільно: 26.06.1924 р. — 557 книг, 23.10.1926 р. — 691, 18.11.1927 р. — 842 [3, с. 142—143].

У середині 30-их років XX ст. бібліотека мала фонд близько 2 тис. примірників. Але основу складала вже політична, партійна література, яка ні до музею, ні до Поділля не мала безпосереднього стосунку.

Розвиток музею був перерваний війною. Вже 27 червня 1941 р. Вінницю бомбардували. Місто спішно готувалося до оборони. 4—5 липня розпочалася евакуація установ та підприємств. Директора музею Г. Шишова та деяких наукових співробітників мобілізували. Всі справи передали новому директору М. Кондратенку, який заходився готувати музей до евакуації. Проте, через швидкий від'їзд з міста радянських адміністративних установ, музей не встиг евакуюватися і формально припинив свою діяльність, хоча дехто з працівників продовжував відвідувати місце роботи.

19—20 липня Вінниця була окупована. Нова влада почала впорядковувати міське життя, створюючи органи самоврядування. Краєзнавчий музей був оголошений як такий, що перебуває під охороною німецького командування. Музей відновив роботу. Його відвідування входило до культурно-розважальної програми всіх офіційних осіб окупаційної влади, які приїздили до Вінниці [2, с. 4—7].

У ніч на 19 листопада 1943 р. загорівся сусідній із музеєм будинок педагогічного інституту, де розташувалася служба Геббельса. Будинок згорів майже повністю, залишилися лише стіни. Вогонь перекинувся на музей і охопив бібліотеку, більша частина якої згоріла.

С. Міхалевський — бібліотекар музею упродовж 1932—1935 рр., згадував, що до війни у зібранні були: «Гнєдіч, Верман, «Старые годы», «Аполлон», «Софія», «Столиця і садиба», «Світ мистецтва», російські історичні журнали 1905 року... Англійський журнал «Studio», зібраний за 30 років, ... Нікольський, «Історія мистецтв», майже всі праці Грабаря, велика колекція монографій в розкішних виданнях початку XIX ст. голландською, французькою та англійською мовами. Було багато книг польською мовою з історії краю. Був альбом «Килимові вироби Середньої Азії» (2 томи), біографії царів Шильдера,... виданий в Англії альбом українських килимів... Були в бібліотеці чотири видання до 1600 року». Там зберігались також світлини, гравюри, літографії. Директор музею В. Подольський оцінив втрати бібліотеки у 60 тис. руб. [2, с. 9]. Крім бібліотеки постраждали дві фондові кімнати, де згоріли дах, стеля, вікна, двері. Загинула частина схованих колекцій [4, с. 272].

Згоріли не лише фонд, але й каталоги, інвентарні книги фонду. 28 серпня 1946 р. було розпочато новий інвентарний опис. Книги в бібліотеку надходили з інших бібліотек міста, України та Радянського Союзу. В кінці цього року фонд складався вже з 2 тис. 500 примірників, з яких близько 1 тис 100 — були журнали 20—30-их років XX ст.

Проте книги зберігалися не лише у бібліотеці. Особливо цінні видання були перенесені на зберігання у відділ фондів. Тут, з початку 70-х років XX ст. починає формуватися інвентарна група «СК». До неї потрапляла різноманітна література, серед якої чільне місце посідають стародруки або книги, друковані до 1917 р. В результаті довготривалої роботи фондова збірка «СК» на 1 січня 2018 р. нараховує 5779 предметів.

Література, зібрана в інвентарній групі «СК», достатньо різноманітна за тематикою. Серед наявних видань відзначимо друки XVI—XIX ст. Велику цінність мають книги богослужбової та релігійної тематики, яка представлена досить широко. Це, зокрема, Біблії, Євангелії, Псалтирі, Молитвослови, Мінеї тощо.

Так, серед інших, книжкова збірка фондів ВОКМ має:

Біблія. М., 1820 р., 679 с.; папір, шкіра, фарба, друк. 32×26×10 см (тут і далі — фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею, обліковий номер предмета Кв-18129, інвентарний номер предмета СК-80);

Мінеї святкові, XIX ст., 393 с.; папір, фарба друк. 32,5×21,5 см (Кв-18105, СК-81);

Мінеї місячні в 11 томах; папір, шкіра, фарба друк. 32×22 см (Кв-17901 (1-12), СК-99-110);

Псалтир, XX ст., 380 с.; папір, фарба друк. 24,5×19×8 см (Кв-39760, СК-1627);

Апостол. Львів, 1711 р., 224 с.; папір, фарба друк. 30×19 см (Кв-68958, СК-2804);

Євангеліє. М., 1896 р.; папір, дерево, оксамит, метал, фарба друк. 43×30 см (Кв-67456, СК-2739);

Рукописний «Псалтир», середина XIX ст.; папір, шкіра, дерево, фарба, друк. 22,5×18×16,5 см (Кв-22629, СК-967);

Апокаліпсис, I половина XIX ст.; папір, фарба друк. 19×11,5 см (Кв-11196, СК-634);

Требник. Почаїв, 1879 р.; папір, фарба, кольоровий друк, тверда палітурка. 18,8×11,4 см (Кв-86772, СК-4567);

Ірмологіон. М., 1830 — 1850 рр.; папір, фарба, друк, тверда палітурка. 16,8×12 см (Кв-86743, СК-4568);

Євангеліє. М., 1757 р.; папір, фарба, друк кольоровий, тверда палітурка, металевий сплав. 30,8×21 см (Кв-86746, СК-4571);

Літургіон або Служебник. Почаївська лавра, 1791 р.; папір, фарба, друк кольоровий, тверда палітурка. 35,2×23 см (Кв-86747, СК-4572).

Ірмологіон. Москва, I половина XIX ст.

Окремо варто зупинитися на рукописах старообрядців Поділля, які представлені у колекції краєзнавчого музею кількома назвами. Період їх написання — XVI — початок XX ст. Твори оформлені мініатюрами, заставками, орнаментом тощо. Тексти написані переважно чорним та червоним чорнилами. Основною формою старообрядницької рукописної книги був кодекс, основними видами почерків — устав, півустав.

Рукописи з фондів ВОКМ поділяються на дві групи: звичайні та музичні. В музичних книгах між рядками тексту розміщені допоміжні знаки, які мають форму нот: знаменні або крюкові, виникли в XII—XIV ст. За змістом всі рукописні нотні книги музею — богослужбові.

У фондах музею є кілька нотованих богослужбових книг:

Збірник рукописний на крюках, знаменний розпів, XVI ст. (Кв-7787, СК-558). Книга має дерев'яну первісну оправу, обтягнуту шкірою, оздоблену тисненням. Орнамент тиснення — гетерогенний (композиційно зв'язані рослинний з геометричним).

Збірник на крюках, знаменний розпів, XVII ст. (Кв-7781, СК-557). Рукопис переплетений на початку XX ст. Книга має стару, реставровану оправу, яка складається з дошки, обтягнутої шкірою та тканиною.

Конволют (збірник з кількох рукописів), XIX ст. (Кв-62847, СК-2441). Оправа книги виготовлена з тканини та картону у XX ст. Збірник об'єднує два кодекси, написані на різному папері, різними почерками. Першим є «Святці», другим — «болгарський розпів». Книга має запис щодо свого походження (про тих, хто писав, ілюстраторів, редакторів та ін.) [1, с. 27].

Ірмологій — одна з найпоширеніших богослужбових книг з часів Київської Русі. Збірник молитов, які співають (а не читають) під час літургій (Кв-62848, СК-2442). Папір з деревини, як і письмо та нотні знаки, датуються І третиною XIX ст. Натомість палітурка книги виготовлена в 20-х роках XX ст.

Апостол. Львів, І половина XVIII ст.

Літургіон. Почаїв, 1791 р.

Крім знаменного співу, групу переписаних від руки кодексів у колекції музею складають збірники з різних богослужбових книг. Тут є своєрідні антології, складені з морально-повчальних творів, літургійних та канонічних текстів або фрагментів.

Збірник літургійний. Святкові служби, канони. (Кв-22628, СК-966). Конволют, XIX ст. Збірник складається з двох рукописів, написаних півуставом, різними переписувачами на папері фабрики князя Паскевича та Дитлятковського товариства. Рукописи мають різну пагінацію: І рукопис 1—164 с., ІІ рукопис — 1—103 с. [1, с. 27]. Оправа книги складається з дошки, обтягнутої темною шкірою з рослинно-геометричним орнаментом, зробленим у вигляді тиснення.

Конволют, XIX ст. (Кв-22627, СК-965). Збірник складається з двох рукописів на 89 с., та 12 с. Тексти написані на папері, виготовленому фабрикою князя Паскевича та Дитлятковського товариства. Книжкова оправа зроблена з дошки, обтягнутої шкірою з тисненням.

Усі рукописні старообрядницькі книги потребують фахової реставрації, ґрунтовного вивчення з метою використання їх в експозиції та лекційній роботі музею.

Крім книг на релігійну та церковну тематики, відзначимо книги з історії, мовознавства та граматики, природознавства та географії, біології, художньої літератури тощо. Серед таких прикладом можуть слугувати:

Боплан Г. Описание Украины. СПб, 1809. 179 с., 6 л. табл.; папір, фарба, машинний друк. 14×22 см (Кв-15201, СК-164);

Dispensatorium universale lexicon chimico-pharmacevticum, Німеччина, 1791 р.; папір, картон, фарба друк. 20×12,5 см (Кн-48946, СК-2156);

Книга секретних телеграфічних кодів для моряків Франція, 1883 р.; папір, фарба, друк. 21,5×13 см (Кв-83044, СК-4059).

Книжки музейної колекції представляють певний інтерес для сфрагістики (науки про печатки), адже на сторінках збереглися штампи як бібліотек (наприклад, з м. Львів, м. Київ тощо), так й окремих навчальних закладів (наприклад, гімназія в м. Тернопіль).

Паралельно з відділом фондів, у 70—80-х рр. XX ст. відбувалося активне поповнення бібліотеки краєзнавчого музею. Саме в цей час тут з'явилися книги польською мовою, надруковані у XIX — І третині XX ст. Зі штампів, розміщених на титульних сторінках, можна дізнатися їх життєвий шлях. Польська література прийшла з Державної історичної бібліотеки УРСР м. Київ. До цього окремі книжки перебували в одній із тернопільських гімназій, науковій бібліотеці ім. Л. Фінкля та публічній бібліотеці в Тернополі, книгозбірні музею Російського мистецтва м. Києва, бібліотеці обласного краєзнавчого музею м. Житомира, бібліотеці Картинної галереї м. Києва, бібліотеці товариства Петра Скарги, бібліотеці Спілки дослідників Волині, читальні Жимянського в м. Житомир, громадській бібліотеці в м. Дрогобич, бібліотеці професора Хирова С., приватній жіночій гімназії ім. Г. Сенкевича та книгарні Л. Герстмана в Дрогобичі, Дрогобицькій державній обласній бібліотеці, в Археологічному музеї Української Академії Наук, музеї антропології та етнології ім. професора Ф. К. Вовка.

Необхідно зауважити, що польський книжковий фонд є різноманітним. За тематикою він поділяється наступним чином: археологія, історія, релігія, літературознавство, освіта, мистецтво, художня література, географія, культура, медицина, персоналії, психологія, архітектура, етнологія, право, військова справа, природа, естетика, економіка тощо. Наявність літератури з різних тематик дає можливість широко охопити фактично всі сфери життя населення українських та польських земель від Середньовіччя аж до початку XX ст.

Підсумовуючи, варто зауважити, що музейна функція збереження культурної спадщини тих народів, які мешкали на території Поділля, розповсюджується і на книжкові збірки. Їх вивчення дозволяє глибше зрозуміти тенденції розвитку людства, дослідити внесок історичного та культурного минулого у сьогодення та майбутнє.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ліпська А. В. Рукописні книги старообрядницької громади Східного Поділля з колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею. *Подільська старовина* : Наук. зб. Вип. IV. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. С. 24—30.
2. Потупчик М., Соломонова Т. Музей під час німецько-фашистської окупації: доля колекції. *Подільська старовина* : Наук. зб. : До 85-річчя з часу заснування Вінниц. обл. краєзн. музею / відп. ред. Т. Р. Соломонова. Вінниця : ТОВ «Консоль», 2003. С. 4—14.
3. Соломонова Т. Р. Бібліотека музею. *Подільська старовина* : зб. наук. праць / Вінниц. обл. краєзн. музей / відп. ред. В. А. Косаківський. Вінниця : РВВА ВАТ «Віноблдрукарня», 1998. С. 142—147.
4. Соломонова Т. Р. Відновлення діяльності музеїв Вінниччини після її визволення від німецько-фашистської окупації. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вип. 9. Серія : Історія: Збірник наукових праць / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Вінниця, 2005. С. 271—274.

Колекція металопластики старообрядницьких громад Східного Поділля у фондах Вінницького обласного краєзнавчого музею

Павло Педін
студент І курсу магістратури
факультету історії, етнології і права
ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського
м. Вінниця

Старообрядці проживають на території України протягом останніх трьох століть. За своїм етнічним походженням вони визначають себе справжнім «исконно русским народом». Вони не трансформувалися і не асимілювалися з іншими етносами на територіях їх постійного проживання. Старообрядці завжди вбачали сенс у розвитку особистого життя за релігійними канонами, що переплітаються з економічним зиском для своєї сім'ї та громади. Саме завдяки релігії як засобу ототожнення і протидії никоніанам» старообрядницька художня культура представлена хрестами, іконами, унікальними образами і складнями, виконаними у техніці мідного лиття.

Вінницький обласний краєзнавчий музей має у своїх фондах колекцію рідкісних творів декоративно-прикладного мистецтва старообрядців XVIII — початку XX ст. Значну її частину складають предмети мідного художнього лиття, що включають різноманітні типи: кіотні (молільні) та натільні хрести та ікони: образи (натільні ікони), складні (похідні багатосюжетні ікони, що замінюють іконостас). Колекція формувалась поступово впродовж 100 років на основі різних джерел надходження. Особливою частиною фонду є експонати, отримані музеєм у подарунок.

Першим, хто почав формувати колекцію старообрядницьких ікон, став засновник музею Г. Брілінг, який з 1920-х рр. зібрав колекцію старожитностей. На жаль, під час Другої світової війни колекція була втрачена, до наших днів дійшло фото однієї старообрядницької ікони «Спас», викононої у техніці темпера по дереву [1, с. 107]. З 1960-х рр. збірка формувалась із окремих зразків. До числа найбільш цікавих і значимих належить колекція краєзнавця Т. Красильникова, жителя с. Борсків. Колекція була отримана в дар, завдяки краєзнавчій експедиції співробітниці музею А. Ліпської в 1970-ті рр. А у 2009 р. фонд мідного лиття поповнився великою колекцією, подарованою музею, вінницьким колекціонером, меценатом і художником В. Козюком.

Всього колекція старообрядницького мідного лиття нараховує понад 100 предметів. З них: 17 кіотних хрестів, 51 складень та його фрагменти, 35 ікон, 22 — натільні образи тощо.

Мідна металопластика — це велике національне надбання руської художньої культури. У Древній Русі обов'язковою приналежністю кожного християнина був хрест і натільна ікона, вони супроводжували його з народження до самої смерті. З перших століть прийняття Руссю християнства хрести і образи носили на тілі та поверх одягу [2, с. 20—21].

Хрестом хрестили, благословляли, з його допомогою зцілювали, з хрестом і натільними іконами — ховали. Найбільш шановані хрести та натільні ікони, часто з вкладеними в них мощами і святинями, передавалися у спадок і були сімейними реліквіями.

У фондах ВОКМ знаходяться 17 великих кіотних хрестів, восьмикінцеві (тут і далі — фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею, інвентарний номер предмета МЗ-1204, МЗ-1502, МЗ-1504, МЗ-1505, МЗ-1506, МЗ-1507, МЗ-1508) та багатосюжетні (з клеймами) хрести-лопатки (розширений тип кіотного хреста) (МЗ-1137, МЗ-1199, МЗ-1204, МЗ-1500, МЗ-1501) та ін.

Відомі мідні хрести, що належали, за переказами, російським святим Авраамію Ростовському, Євфимію Суздальському, Сергію Радонежському та іншим історичним особистостям, що шануються старообрядцями. Ці хрести багаторазово відтворювалися в більш пізній час, і їм надавалося значення національної святині. Дійсно, опорою землі Руської були святі, глибоко шановані народом. Підтвердженням цьому служать численні міднолиті ікони і складні, до яких зверталися зі своїми бідами та радощами, зі словами молитви старообрядці на великих просторах колишньої Російської імперії. Однак

впродовж XX ст. виявилося забутим в народній пам'яті те особливе ставлення до мідного лиття, яке існувало в Росії впродовж тисячоліття. Лише усні і письмові джерела зберегли і донесли до нашого часу деякі особливості використання в побуті міднолитих хрестів, ікон і складнів.

Кіотні хрести — це, перш за все, релігійна святиня дому та сім'ї. Їх поміщають в божницю (поличку для ікон, розташовану в «червоному» кутку хати) або в кіот (засклена або відкрита дерев'яна шафа), а також над входом у будинок. Використовують подібні хрести не тільки в домашньому середовищі серед міських і сільських жителів, але і в колі священства, в убранстві храму. Матеріал для виготовлення хрестів у XII—XIII ст. був різноманітний — дерево, кістка, метали і їх сплави. Металеві хрести відливалися зі сплавів, що складалися з кількох компонентів: міді, олова, цинку, свинцю, взятих у певних відсоткових співвідношеннях, саме через це існує велика кольорова гамма. Зазвичай, вироби декорувалися багатобарвною емаллю, сріблennям або позолотою.

У фондах ВОКМ знаходиться хрест кіотний «Розп'яття Христове з майбутніми та обраними іконами» (МЗ-1500). Він датується кінцем XVIII — початком XIX ст., виготовлений у старобрядницькій майстерні у Московській губернії. Восьмикінечний, з бічними прямокутними пластинами, з п'ятьма клеймами прямокутної форми і з навершям у вигляді дуги із зображеннями чотирьох херувимів на штифтах. На внутрішньому рельєфі восьмикутного хреста — «Розп'яття Христове». По боках фігури Христа — рельєфні написи: ЦРЬ СВЫ // ІС ХС // СНЪ БЖІИ. На верхньому кінці хреста — зображення «Спаса Нерукотворного» з рельєфним написом: ѠБРАЗЪНІРУК(О) // ТВОРЕНН. На верхній перекладині — зображення двох ангелів з рельєфним написом: АГГЛИ ГДНИ. На середній перекладині, у верхніх кутах, зображені сонце і місяць, з рельєфними написами: СЛНЦЕ, ЛУНА; по нижньому краю — напис: КРЕ ТУ ТВОЄМУ ПОКЛАНАЄСѦ В КО И СТОЕ ВО КРЕСЕНІЕ ТВОЕ СЛАВИМ. На нижній перекладині — зображення «града Єрусалима». На нижньому кінці хреста — зображення гори Голгофи і голови Адама, з відповідними написами: НИ КА // МЛ // РБ // ГГ // ГА. По краях хреста — смуга рельєфного геометричного орнаменту у вигляді кубиків. На бічних пластинах — парні у зріст зображення Божої Матері і святої Марфи (зліва), апостола Іоанна Богослова і мученика Лонгіна сотника (праворуч) з рельєфними написами: СТАЯ М ФА МР ѲҮ / СТЫ ІОАН СТЫ ЛОГИН.

У верхніх клеймах представлені наступні композиції (зліва направо): «Вхід Господній в Єрусалим», «Воскресіння Христове (Зішестя в пекло)», «Вознесіння Господнє», «Стрітення Господнє», «Трійця Старозавітна», з відповідними написами [3, с. 26—27].

У XIX ст. одним з перших на значення мідних ікон і хрестів вказав відомий філолог і мистецтвознавець Ф. Буслаєв. Він зазначив, що оригінали, з яких робили копії давньоруські іконописці, були невеликих розмірів і це дозволяло переносити їх неосяжними просторами Російської імперії, привозити з далеких країн. Особливо цінувалися металеві складні, що замінювали цілі іконостаси і святці. «Це були святині, — писав Ф. І. Буслаєв, — найзручніші для перенесення, міцні і дешеві; тому вони і досі у широкому вжитку серед простого народу, особливо у розкольників» [4, с. 360—361].

Для використання християнських образів у побуті вибір найчастіше надавався мідним образам з «цілителями», де часто зазначалось: «Сказание коим святым каковыя благодати исцеления от Бога даны», які стали

Старообрядницький хрест з клеймами.
Метал, XIX ст., Росія

з'являтися в II половині XVIII ст. Практично всі святі, зазначені на лубках, найчастіше зображувалися на мідних іконах. У середині XIX ст. протоієрей М. Дієв писав відомому досліднику лубка І. Снєгірьову, що в Костромській губернії «мідні образи Георгія Побідоносця, Флора, Лавра, Власія в нашому краї... носять на грудях в торгові дні коновали, а в будинках тримають... разом з образами» [5, с. 7—8].

З давніх язичницьких часів неймовірні властивості приписувалися особам та явищам природи. З приходом християнства пантеон язичницьких богів змінився на лики святих. Віряни зображали святих у декоративно-прикладному мистецтві, зокрема у культових речах.

У мідному литті — масовому і тиражному виді мистецтва — легко виявити шанованих святих. Найбільш швидкими помічниками вважалися святі «демоноборці», що оберігають людину від впливу злих сил. Святі мученики Микита, Георгій, Феодор Стратилат, Феодор Тирон, Димитрій Солунський, архангели Михаїл і Сихаїл були переможцями бісів, які зображувалися, зазвичай, в образі зміів і драконів [6, с. 200—207].

Шанувався на Русі святий великомученик Георгій-змієборець. На образах і складнях найчастіше використовувався епізод з легенди «Чудо Георгія про змія». В композиції ікони майстри-ливарники зображали фігуру сидячого на коні Георгія — в обладунках, плащі та зі списом у руці [7, с. 324]. Зокрема, у фондах музею старообрядницька колекція, присвячена святому Георгію, відображена в двох іконах (МЗ-1569, МЗ-1571) та в одному натільному образі (МЗ-1570).

Старовинна мідна ікона «Чудо Георгія про змія, або Святий Георгій Побідоносець» (МЗ-1569), XIX ст. зверху має надпис: СЛАІ ВМ ГЄѠРГІА ІС ХС. У центрі даної композиції зображений святий Георгій на коні, який списом пронизує змія. У верхньому правому куті — благословляюча правиця.

Майже у кожному старообрядницькому будинку можна було зустріти образ ще одного святого — Миколи Чудотворця, до якого частіше, ніж до інших святих, зверталися з молитвою «про заступництво від усіляких бід і нещасть».

У мідному литті найбільш широкого поширення набули іконографічні зводи Миколи Чудотворця і Миколи Можайського. При всій традиційності, зображення Миколи Чудотворця на іконах вражає різноманітністю декоративних мотивів, які надають йому дивовижну ошатність. Середник (центральна частина ікони) оточує або скромна гладенька профільована рамка, іноді з орнаментом у вигляді ромбів, заповнена багатобарвною емаллю, або у вигляді виноградної лози з дивовижним орнаментом із завитків. Майстри додавали до іконки навершя, що складається з клейм із зображенням архангелів, Спаса Нерукотворного і херувимів — так виникав новий образ. Декоративність мідних ікон підсилюють і яскраві склоподібні емалі: від синього, білого і блакитного кольорів до рідкісних відтінків рожевого і бузкового. На невеликих іконах з Миколою Можайським, виконаних у техніці просічного лиття, фігура святого з мечем і храмом при всій міатюрності образу нагадує монументальні скульптурні зображення. Дані сюжети можна простежити в колекції ВОКМ (МЗ-1532, 1556-1563 та ін.).

У кілевидному наверші ікони «Святий Микола Можайський» — «Спас Нерукотворний». У середнику представлений святитель Микола з мечем у правій руці і храмом у лівій. По боках — поясні зображення Спаса з Євангелієм і Богоматері з омофором у руках. Ікона за стилістичними ознаками близька дерев'яним скульптурним зображенням святого Миколи Можайського. Пам'ятка датується кінцем XVIII — початком XIX ст.

Ікона «Святий Микола».
Метал, емаль, XIX ст.

Як цілитель у народному середовищі був відомий священномученик Антипа. На іконах з його зображенням чітко видно дві літери: «З» і «Ц», тобто «зубний цілитель». До цього святого звертались із молитвою про позбавлення від зубного болю: «моление приношу тебе, помолимся обо мне, грешном, ко Господу Богу об отпущении грехов моих, и неутишимая зубныя болезни избави мя молитвами, святе, твоими». В музейній колекції представлено кілька ікон із зображенням цього святого (МЗ-1564, МЗ-1565, МЗ-1566, МЗ-1567).

Рідкісним у колекції ВОКМ є тристулковий складень «Святителі Власій і Афанасій. Вибрані свята» із кілевидним (іноді, його називають цибулинним або кокошникоподібним) навершям, у якому зображений «Ісус Христос Цар Царів», або як його ще називають «Бог-Вседержитель». У середнику представлені священномученик Власій і святитель Афанасій. На лівій стулці зображено «Вхід Господній в Єрусалим», «Стрітення Господнє», на правій — «Воскресіння Христове (Зішестя в пекло)», «Вознесіння Господнє». Складень датується початком XIX ст. (МЗ-1546).

У мідному литті святі часто представлені певними групами. Наприклад, на невеликому образі зображений священномученик Харалампій разом з мучениками Іоанном Воїном і Воніфатієм. Об'єднання трьох святих було викликано їх надзвичайною популярністю в народі. До Іоанна Воїна зверталися для того, щоб знайти вкрадені речі. Воніфатія просили про позбавлення від алкоголізму. Святого Харалампія молили уберегти від раптової смерті без покаяння. Жінками особливо шанувалися святі мученики Гурій, Самон і Авів — хранителі і захисники від сімейних негараздів. Тому на мідних іконах часто зображували цих святих угодників, до яких зверталися «аще возненавидит муж жену свою неповинно».

У захисті дітей від хвороби повинні були допомогти святі мученики Кирик і Іуліта, які у фондах музею представлені складнем (МЗ-1545), натільними іконами (МЗ-1549, 1551,1552, 2243) та іконою (МЗ-1548).

В середнику у верхній частині ікони «Мученики Кирик та Іуліта з обранними святими» (МЗ-1548) — поясні зображення мучениць Параскеви П'ятниці, Катерини та Варвари. На іконі вгорі — півпостаті трьох святих, повернутих вліво (зліва св. Параскева, в центрі св. Євдокія, праворуч — св. Варвара). Внизу праворуч — Кирик і Іуліта з мученицьким хрестом (зображені фронтально). Зліва — святителі Григорій Богослов та Іоан Златоуст. У верхньому правому куті — рельєфна окружність, нижньому — овал. На полях — медальйони із зображеннями Деісуса і 15 святих. Вгорі — Деісус, по краях зліва направо — зображення святих: архангелів Михайла та Гавриїла; Петра і Павла; Василія Великого та Григорія Богослова; Іоанна Златоуста і св. Миколая; Григорія Побідоносця і Дмитра Солунського; Зосима і Саватія; Іоанна Богослова і Андрія Первозванного; ангела-хранителя (в центрі). Навколо посередника між медальйонами — рослинний рельєфний орнамент у вигляді квітів і листя. Памятка датується XIX ст.

Преподобні Зосима і Савватій Соловецькі вважалися покровителями бджіл. На іконах можна побачити цих святих на тлі стін і веж Соловецького монастиря. На невеликих образах та іконах зображено силуети храмів, річок, трав та квітів (МЗ-1576).

Особливе місце в релігійному житті християн посідали сцени смерті і воскресіння Ісуса Христа, тому вони найчастіше відображені в складнях, елементах хрестів та на іконах. У фондах ВОКМ є ікона «Воскресіння Христове. Зішестя в пекло»: мідний сплав, лиття, емаль, XIX ст. Ікона — прямокутна, лиття средньорельєфне. Емаль синього кольору. Композиційно середник ділиться на дві частини. У нижній — Зішестя в пекло. У центрі в овальній мандорлі (сяйво у вигляді кола або овалу, що оточує фігуру) з променями — Ісус Христос, звернений вправо, благословляє святих, царів, що піднімаються вгору, з пекла. Правою рукою Христос піднімає Адама, який стоїть навколішках. Біля його ніг — Єва, що впала ниць. За Адамом і Євою — святі праотці і праматері. У верхній частині в центрі в овальній мандорлі з променями — Спаситель, що виходить із гробниці. Зліва — ангел — вісник воскресіння, Марія Магдалина, храм. У верхньому лівому кутку середника — зображення св. Петра. Праворуч — постаті трьох святих: Іллі, Еноха, розкаяного розбійника, шестикрилого херувима. Між верхньою і нижньою частинами зліва — сцена побиття диявола. Навколо середника — рамка, в якій обнизь (шати) зроблені у вигляді перлин. Поля вузькі, декоровані стилізованим рослинним орнаментом із завитків.

По всій Русі, в кожному будинку як «до швидкої помічниці і заступниці» зверталися люди до Богоматері (ікони Богоматері Казанської, Феодорівської, Тихвинської і Неопалимої Купини). «О прозрении ослепших очес» молили Богоматір Казанську. До Богоматері Феодорівської зверталися з мо-

литвою «об освобождении от труднаго рождения жен». «О сохранении здравия младенцев» просили Богоматір Тихвинську. Російський народ вважав Богоматір Неопалиму Купину охоронницею від пожежі і блискавки. У народі, іноді, ходили навколо палаючого будинку з цим образом Богоматері для швидкого гасіння пожежі (МЗ-1595). Багато було ікон і складнів із зображеннями Богоматері, але особливо улюбленим образом була ікона Богоматері «Всіх скорботних радість» (МЗ-69, МЗ-2250, МЗ-1587) [5, с. 8 — 10].

Ще одним цікавим з мистецької точки зору є складень «Богоматір Казанська» (МЗ-1530): лиття — мідний сплав, емаль, XIX ст., Московський стиль. Великий тристулковий складень з кілеподібним навершям. Створи зачиняються посередині, кріплення здійснюється по кутах середника за допомогою штирів і отворів у тілі центральної стулки. Центральна стулка майже квадратна з усіченим навершям із зображенням новозавітної Трійці, по краях — рельєфний стилізований орнамент у вигляді завитків. Зображення Богоматері погрудне, повернене вправо до немовляти Христа, фронтально звернене до глядача. Спаситель правою рукою благословляє (двоперстя), ліва — прихована під гіматієм. Фон прикрашений рослинним орнаментом у вигляді кучерявого стебла. Навколо середника — рамка з орнаментом у вигляді луски. Бічні стулки прямокутні з напівцибулиним навершям із зображенням Благовіщення. На бічних стулках свята: Вхід в Єрусалим (угорі ліворуч); Стрітення (внизу зліва); Зішестя в пекло (вгорі праворуч); Вознесіння Христове (внизу праворуч).

Складень «Богородиця Казанська». Метал, XIX ст., Росія

Ікона «Образ Покрова Пресвятої Богородиці» (МЗ-1588): мідний сплав, лиття, виїмчаста емаль, вогняне золочення. Ікона — прямокутна, з кілевидним навершям, лиття средньорельфне, XIX ст., Поморський стиль. Емаль блакитного кольору. Композиційно ікона ділиться на дві частини. Вгорі зліва — Богоматір, з перекинутим через руки покровом, повернена вліво до Ісуса Христа (напівфігура Спасителя в хмарах у верхньому лівому кутку середника). За Богоматір'ю справа — зображення 11 святих, звернених також до Спасителя. Внизу в центрі на двоярусному підвищенні — св. Роман Сладкоспівець з сувоєм у правій руці. По боках: справа — Андрій Юродивий, його учень Єпіфаній, на круглому підвищенні зображена рівноапостольна цариця Олена, зліва — на подіумі стоїть патріарх Тарасій та рівноапостольний цар Констянтин, вгорі — баня церкви. На оглаві — Новозавітна Трійця в колі з шестикрилих херувимів, архангели Михаїл та Гавриїл, символи євангелістів. Рамка навколо

середників і фон шат — декоровані стилізованим рослинним орнаментом у вигляді завитків.

Неможливо охопити все різноманіття мідного художнього лиття з його іконографічними типами, формами, багатством орнаментації і колірної гами емалей. В основному ці твори вийшли з різних ливарних майстерень XVIII—XIX ст. Але особливо шанувалося лиття, створене у «Виговській мідниці» (р. Виг, Республіка Карелія, РФ), що стало зразком для численних наслідувань з кінця XVII і до початку XX ст.

Найчастіше серед лиття Виговської майстерні зустрічаються хрести і складні. Серед останніх великим попитом користувалися тристулкові складні «Деісус». Вони відливалися різних розмірів — від маленького, дорожнього, для носіння на грудях до великого урочистого образу для молитовні. Саме тут отримали своє народження складні нових іконографічних типів. Серед них — тристулковий складень «Деісус з вибраними святими», або, як його часто називають, «Дев'ятка».

До нині викликають захоплення Виговські двостулкові зовсім маленькі складні з Богоматір'ю Знамення і Трійцею Старозавітною. Майстри прикрасили зворотну частину великою квіткою і покрити обидві сторони блискучими емалями, але славу Виговській техніці приніс чотиристулковий складень із зображенням дванадцяти свят — так звані «великі святкові створи». Цей складень є цілим похідним іконостасом, який користувався надзвичайною популярністю і не тільки серед старообрядців [8, с. 125—178]. Все в цій іконі — форма, ретельність опрацювання мініатюрних клейм і орнамент зовнішньої сторони другої створи — свідчить про талант і високу майстерність ливарників.

Ікона «Покрова Пресвятої Богородиці». Метал, XIX ст., Росія

Складень-іконостас «Дванадесяті свята» (МЗ-1512) є одним з найкращих експонатів старообрядницької колекції ВОКМ: мідний сплав, лиття, виїмчаста емаль, XIX ст., Поморське лиття. Чотиричасний, масивний. Центральні стулки рівновеликі за розміром, бічні трохи менші. З'єднані за допомогою шарнірів. Стулки прямокутні, з широкими краями, кожна має кілеподібне навершя. Лиття средньорельєфне, з ретельним моделюванням фігур, тонкою обробкою одягу і архітектурних фонів.

Складень містить 20 композицій невеликого розміру на теми євангельських історій. Перша стулка: свята — Благовіщення; Різдво Христове; Різдво Пресвятої Богородиці; Введення у храм; Розп'яття з пристоячими (в оглаві — над розіп'ятим Ісусом Христом — Образ нерукотворний). Друга стулка: Стрітення; Богоявлення; Преображення; Вхід до Єрусалима; Новозавітна Трійця (в оглаві). Третя стулка: Зішестя в пекло; Вознесіння Христове; Зішестя Святого духа; Успіння; Воздвиження хреста (в оглаві). Четверта стулка: Прославлення Тихвінської Божої Матері; Прославлення Володимирській Богоматері; Прославлення Богоматері Одигітрія; Прославлення Богоматері Знамення; Похвала Пресвятої Богородиці (в оглаві).

На звороті другої стулки (праворуч), відлитий у овалі, в центрі, на тлі стін і веж «град Єрусалим» — Голгофський восьмикутний хрест, спис і палиця. Внизу біля нижнього кінця хреста — череп Адама. Навколо овалу — рамка з рослинним і геометричним орнаментом. Вгорі під вістрям — напис у медальйоні у 8 рядків: «Кресту твоему поклоняемся, Владыко, и светлое воскресение твое славим».

Вироби Виговської майстерні відрізнялися легкістю і тонкістю, чистотою лиття, передачею найдрібніших деталей аж до завитків волосся. Але головною відмінністю цього лиття було вогневе золочення та яскраві склоподібні емалі, що прикрашають численні хрести, складні і образки. Нові іконографічні композиції і форми складнів, образків і хрестів, якість лиття та кольорова палітра емалей — відмінні ознаки творів Виговського лиття — отримали розвиток у виробах московських майстерень XVIII—XIX ст.

Складень «Двунадесяті свята». Метал, емаль, XIX ст., Росія

Пізніше, в кінці XVIII ст., за старими зразками стали працювати московські ливарники, але їхні вироби були набагато грубіші поморських. Історію московського ливарного центру традиційно пов'язують з Преображенською громадою, що стала з 1771 р. центром старообрядництва безпоповського толку федосіївської згоди. Встановлено, що ливарні майстерні розташовувалися поруч із Рогожським кладовищем (сучасний район Лефортово, Москва).

У зв'язку зі збільшенням попиту на мідні ікони, складні і хрести вже в I половині XIX ст. існувало кілька ливарних майстерень федосіївської згоди, які забезпечували не тільки Московську губернію, а й інші регіони Росії. У цих майстернях не тільки повторювався поморський стиль, але і значно розширився асортимент продукції, що випускалась.

Мідні твори московських майстерень, незважаючи на схожість з поморськими зразками, мають суттєві відмінності: значне збільшення ваги, витончену декоративність і багатобарвну гаму склоподібних емалей. На окремих іконах з'являються монограми майстрів — ливарників (МАП, СІБ, ЛЕщ) та інші букви [8, с. 88—97]. Твори московських ливарників другої половини XIX ст., що набули широкого поширення, як раніше поморські ікони, складні і хрести, стали зразками для провінційних майстерень.

Таким чином, московські ливарники протягом XIX — на початку XX ст. виробили свій унікальний стиль, який вчені називають «гуслицький» або «московський».

З середини XIX ст. традиції ливарної справи були продовжені майстрами Помор'я, Поволжя, Уралу, Сибіру, України тощо.

У ході вивчення з'ясувалося, що розглянуті предмети старообрядницькі. У кожному творі відображені іконографічні особливості різних напрямів старообрядництва. Предмети колекції, в основному, безіменні, тобто немає відомостей про них в історичних джерелах, немає написів, що вказують на їх походження. Можна, лише припустити, що вони були виготовлені в старообрядницьких ливарних майстернях Російської імперії в XVIII—XIX ст.

Варто зазначити, що вивчення міднолитих кіотних хрестів, ікон, образів і складнів знаходиться на початковому етапі. Атрибутація, місце виготовлення предметів залишаються остаточно не вирішеними, так як подібні предмети мало вивчені, і часто стилі копіювались або поєднувались, тому важко зробити прив'язку за геолокацією. Формування зведених каталогів у музеях і приватних колекціях допоможе вирішити ці проблеми. Тому публікація, опис та розшифрування подібних предметів, як і раніше залишаються важливим етапом у наукових дослідженнях теми старообрядництва.

Для дослідників історії культури, релігієзнавців, мистецтвознавців, етнографів та соціокультурних антропологів колекція ВОКМ дасть уявлення про побут, релігійне життя та традиції старообрядницької громади Східного Поділля.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ліпська А. В. Пам'ятки матеріальної та духовної культури старообрядницьких громад Східного Поділля в колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею // *Доля старообрядництва в XX — на початку XXI ст. : Історія і сучасність.* Збірник наукових праць та матеріалів / Відпов. ред. та упоряд. С. В. Таранець. Київ. Куренівка. Чечельник, 2007. С. 106—111.
2. Покровский Н. В. Церковно-археологический музей Санкт-Петербургской духовной академии. 1879—1909. СПб., 1909. С. 20—21.
3. Меднолитые киотные кресты конца XVIII — начала XX века в собрании Государственного Владимиро-Суздальского музея-заповедника. Расширенный тип. Владимир, 2015. 40 с. : ил.
4. Буслаев Ф. И. О литературе. Исследования. Статьи. М., 1990. 506 с.
5. Гнутова С. В., Зотова Е. Я. Кресты, Иконы, Складни. Медное художественное литье XI — начала XX века. Из собрания Центрального музея древнерусской культуры и искусства имени Андрея Рублева. Альбом. М., 2000. 127 с.
6. Порфиридов Н. Г. Древнерусская мелкая каменная пластика и ее сюжеты // *Советская археология*. 1972, № 3. С. 200—207.
7. Рыстенко А. В. Легенда о Св. Георгии и драконе в византийской и славянорусской литературе. Одесса, 1909. 324 с.
8. Зотова Е. Я Источники формирования коллекции медного литья Музея им. Андрея Рублева // *Русское медное литье*. М., 1993. Вып. 1. С 88—97.

Вогнетривка цегла у колекції ВОКМ

Ольга Грабовська
кандидат історичних наук,
завідуюча науковим сектором археології
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Колекціонування старовинної цегли, в першу чергу таврованої, сьогодні є доволі популярним явищем. Зібрання формуються приватними колекціонерами, тавровані цегла поповнює фонди краєзнавчих та історичних музеїв, створюються профільні музеї. Поряд з цим, наукове опрацювання зібрань проводиться досить рідко. Цегельні клейма можуть бути інформативним історичним джерелом. Їх вивчення дозволяє прослідкувати закономірності соціально-економічного розвитку, торгівлі, будівництва, рівня технологій на певній території. Складно переоцінити дослідження цегельних клейм для краєзнавства. Вони часто містять дані про власників та місцезнаходження підприємств, на яких цеглу виготовлено.

У залежності від призначення, цеглу поділяють на будівельну, або рядову; облицювальну; вогнетривку, пічну, або шамотну; клінкерну. Історичне дослідження кожної з груп має свої особливості і часто потребує специфічних підходів.

Колекція цегли Вінницького обласного краєзнавчого музею (далі ВОКМ) нараховує 233 зразки. З них 130 цеглин виготовлені з шамоту і належать до класу вогнетривких. Вся вогнетривка цегла колекції таврована, датується кінцем XIX — першою половиною XX ст. Переважна більшість (105 зразків) були знайдені у м. Вінниці, їх наукове опрацювання і лежить в основі даного дослідження.

Розглядаючи цеглу як історичне джерело варто зауважити, що у Вінниці будівельна цегла завжди мала переважно місцеве походження. Тому сьогодні вона відображає коло питань, пов'язаних з історією місцевої промисловості. Шамотна цегла переважно імпортувалася з сусідніх територій і в більшій мірі пов'язана з торговельними зв'язками. Клейма на цеглі — це знаки торгових марок, які дозволяли пов'язувати якість виробів з конкретним підприємством. У період, коли цегельне виробництво Вінниці набуло комерційних ознак (з середини XIX ст.), продукція вінницьких заводів переважно не відрізнялася високою якістю. Вона не експортувалася далеко за межі місцевості, тому практика таврування продукції не набула поширення. Оскільки вогнетривка цегла переважно купувалася, то на ній клейма зустрічаються значно частіше.

Шамот — це алюмосилікатний вогнетривкий матеріал, що є випаленою до сталого об'єму непластичною масою з вогнетривкої глини або каоліну. Глиною називають продукт руйнування деяких гірських порід, у першу чергу граніту, гнейсу, порфіру. Під час її руйнування утворюється водний алюмосилікат $Al_2O_3 \cdot 2SiO_2 \cdot 2H_2O$, який називається каолінітом і є основною складовою вогнетривких глин і каолінів. Каоліни містять менше домішок, ніж вогнетривкі глини, тому використовуються для виготовлення якісніших виробів.

Шамотні вироби виготовляються із суміші порошку невипаленої пластичної вогнетривкої глини і меленого шамоту як спіснюючого компоненту. Присутність у шихті шамоту зменшує усадку і розтріскування виробу під час нагрівання. Виробництво шамотних виробів включає в себе отримання шамоту, підготовку пластичної глини, формування виробів з їх суміші [1].

У межах Російської імперії виробництво вогнетривкої цегли відоме з першої половини XVII ст. [2]. Особливо попит на вогнетривку цеглу збільшився в кінці XIX ст. У цей період потреби держави у вогнетривкій цеглі майже вдвічі перевищували можливості виробництва. Нестача компенсувалася імпортом, переважно з Великобританії, Німеччини, Швеції.

Технологія виготовлення вогнетривкої цегли ручного виробництва мала певні особливості. Для надання їй більшої чіткості форм після ручного формування заготовка вдосконалювалася піджимним пресом. Неможливим був випал вогнетривкої цегли у печах системи Гофмана через недостатню температуру. Її доводилося випалювати у печах періодичної дії [3].

Про історію виробництва вогнетривкої цегли у Вінниці та її околицях відомо мало. У довідкових виданнях другої половини XIX — початку XX ст. інформація про її виробництво відсутня. За архівними даними, у 1898 р. Вінницька Міська Дума вирішувала суперечку про оренду частини яру вздовж дороги на Луку (в районі сучасної вул. Паліїв Яр). Використати цю ділянку для організації заводу з виробництва вогнетривкої цегли, кахлів та інших керамічних виробів виявили бажання одночасно два підприємці — міщанин Ісруль Цинкерман та купець Мошко Вергіліс. Крім того міщанин Мотель Клейкерман клопотав до Міської Управи про дозвіл вивозити звідти глину, необхідну для його цегельного заводу. Міська Дума обрала спеціальну комісію для дослідження ділянки. Зрештою, вона дала дозвіл на передачу ділянки під організацію цегельних заводів, але умови оренди були значно гіршими для підприємців, ніж ті, які вони пропонували спочатку [4, арк. 168—169] і підприємство так і не було створено.

Після громадянської війни 1919—1922 р. цегельні заводи міста були відновлені у 1925 р. і ввійшли до Вінницького цегельного тресту. У 1925—1926 р. заводами тресту було випущено незначну кількість вогнетривкої цегли [5, арк. 10]. Вона виготовлялася заводом № 2 і була представлена у двох форматах «великому» і «малому» [5, арк. 28]. Про виробництво вогнетривкої цегли у Вінниці в наступні роки першої половини XX ст. інформацію знайти не вдалося.

Історія формування колекції вогнетривкої таврованої цегли ВОКМ сягає 2013 р., коли у Вінниці на території Свято-Преображенського кафедрального собору розпочала роботу Вінницька археологічна експедиція Інституту археології НАН України, під керівництвом Л. Виногродської (м. Київ). Серед інших знахідок до фондів ВОКМ було передано 19 зразків таврованої вогнетривкої цегли. Більшість із них знайдена у завалі цегли, вилученої під час розчистки підземелля, відкритого 2010 р. в приміщенні музею [6]. У результаті розкопок Вінницької археологічної експедиції 2014—2015 рр. колекція поповнилася ще на сім зразків. У 2016 р. п'ять шамотних цеглин з клеймами було передано експедицією Подільської філії Науково-дослідного центру «Рятівна археологічна служба» Інституту археології НАН України. Решта 74 цеглини виявлені протягом 2016—2018 рр. в результаті цілеспрямованого пошуку науковими співробітниками музею при значній допомозі краєзнавців.

Сьогодні колекція вогнетривкої (шамотної) таврованої цегли ВОКМ відображає переважну більшість клейм, поширених на цеглі м. Вінниці другої половини XIX — першої половини XX ст. Загалом виявлено 78 різновидів клейм. Умовно їх можна поділити на три групи: 1. Написи кирилицею; 2. Написи латиницею; 3. Цифри і знаки.

Робота з розшифрування цегельних клейм потребує врахування деяких закономірностей. Більшість двобуквених клейм є ініціалами (ім'я та прізвище) власника. У всіх скороченнях, які починаються на літеру «З», вона означає слово «завод». Перша літера «К» дуже часто означає приналежність власника заводу до купецького стану [7, с. 36]. Коротка інформація про виробників цегли другої половини XIX — початку XX ст. знаходиться у різноманітних довідкових виданнях цього періоду. Корисним є вивчення топографічних джерел. На старих картах часто позначені цегельні заводи, а клейма можуть містити прив'язку до неіснуючих сьогодні населених пунктів.

Перша група (клейма з написами кирилицею) містить 29 позицій. Переважно це ініціали, абревіатури, назви населених пунктів. Найскладніше піддаються розшифруванню двобуквені і трибуквені клейма. Їх в колекції налічується сім видів: «А В» (додаток 1.1), «А Ш» (додаток 1.2), «Б М» (додаток 1.6), «БЮЗ» (додаток 1.7), «ГКД» (додаток 1.12), «КЗО» (додаток 1.13), «ЧПК» (додаток 1.27). На жаль, поки що вдалося встановити місце виготовлення лише цегли з клеймом «ЧПК» — м. Чуднів Житомирської область.

Більшість клейм з кириличними написами вказують на місце виробництва цегли. Цегла з клеймом «РОМАНОВЬ» (додаток 1.22), «РОМАНІВ | К. П.» (додаток 1.21), виготовлена в смт Романів Житомирської область, «БЕЙЗИМІВСЬКА | АРТ» (додаток 1.4) і «БЕЙЗИМІВСЬКА | АРТІЛЬ» (додаток 1.5), виготовлена в с. Бейзимівка Чуднівського району Житомирської області, «КОРВИНОВКА | 7. ГОС. ЗАВ.» (додаток 1.14) та «КОРВИНОВКА | К. В.» (додаток 1.65), виготовлена в с. Карвинівка Романівського району Житомирської області, «М.П.С.М. | У.Р.С.Р. | КЛЕСОВО» (додаток 1.66) (знайдена в с. Ялтушків Барського району) виготовлена в смт Клесів Сарненського району Тернопільської області.

На рівні переконливої гіпотези до цієї ж категорії може належати цегла з клеймами «БАРТКОВСКІЙ | Н. Д. Ф.» (додаток 1.3), а також «НИКОЛ.» (додаток 1.17), «НИКОЛЬСК | ЧЕЛО» (додаток 1.19), «НИКОЛЬСЬКІЙ | PRIMA»(додаток 1.67) і особливо популярне у Вінниці клеймо «НИКОЛЬСКІЙ | Н. М.». Напис «БАРТКОВСКІЙ | Н. Д. Ф.» може бути пов'язаний з назвою с. Бартуха (раніше Барткова

Рудня) Карвинівської сільської ради Романівського району Житомирської області Цегла з клеймами, в яких присутня назва «Никольськiй» або її частина «Нікол.», найбільш імовірно була виготовлена на цегельному заводі хутора Нікольське, який в кінці XIX — на початку XX ст. знаходився на північ від с. Карвинівка [8].

На чотирьох цеглинах з колекції ВОКМ присутня назва «Вінниця». Вона відображена на клеймах двох видів: «ВИННИЦА | З. У. №2» (додаток 1.10) та «ВИНхНИЦА» (додаток 1.8-9). Цегла з клеймом першого типу має розміри 184×92×42 мм і є найменшою у колекції. З великою ймовірністю, це зразки вогнетривкої цегли «малого» формату, які випускалися Цегельним заводом № 2 Вінницького цегельного тресту з середини 1920-х рр.

Місце виробництва цегли з клеймом «ВИНхНИЦА» не встановлене. Немає впевненості, що клеймо вказує на вінницьке походження цегли. Воно може відповідати місцю перебування замовника.

На цеглі з клеймом «ХРОЛИНЫ ПОЛУЕКТОВЪ» (додаток 1.26), крім місця виготовлення вказаний власник підприємства. Вона виготовлена на заводі Миколи Євгенійовича Полуєктова в с. Хролін Заславського повіту Волинської губернії (сьогодні Шепетівський район Хмельницької області). Завод вогнетривких виробів був заснований там у 1894 р. і працював до 1910-х рр. [9].

Написи латинськими літерами виконані на клеймах 25 цеглин (17 знайдені в межах м. Вінниці, решта — на інших територіях Поділля).

Більшість зразків в основі клейм мають назви західноєвропейських міст або відомих європейських виробників: 13 — Лондон, 1 — Париж і 11 — Рамсай.

Компанія «G.H.Ramsay and Co.» («Г. Х. Рамсайенд Ко») знаходилась у графстві Тайн і Уір поблизу Ньюкасла на р. Тайн в північно-східній Англії. Підприємство почало свою історію з 1789 р. До початку XX ст. завод вважався найбільшим з виробництва вогнетривкої цегли в графстві. Він проіснував до 1925 р. [10]. Цегла «Рамсай» має, ймовірно, українське походження, про що свідчить активне використання в написах окремих кириличних літер. Географія поширення такої цегли виходить за межі сучасної України, зокрема, зустрічаються зразки в сучасних Білорусії [11] та Росії [12]. В кінці XIX ст. у Російській імперії поняття «вогнетривкої» цегли часто зливалося з поняттям «англійської» цегли [3], тому особлива популярність «англійської» тематики в клеймах місцевих виробників є закономірною.

Дослідник цегельних клейм В. Смірнов пов'язує походження такої цегли з Волинською губернією. З цією ж територією він пов'язує клейма «РОССІЯ. А. Л.» (додаток 1.23), «РОССІR. Г. К.» (додаток 1.24), «PRIMA» (додаток 1.40) [9]. Хоча її виробники поки що точно не встановлені, волинське походження є дуже ймовірним.

У м. Шаргород було знайдено кілька зразків цегли, клеймо якої містить ініціали «W», «B», вказівку на графський титул «Hr» і родовий герб Корчак (додаток 1.77-78). З великою ймовірністю, цегла була виготовлена на підприємстві графа Владислава Браніцького в кінці XIX — на початку XX ст. Йому належав цегельний завод у с. Ставище [13, с. 171] (сьогодні смт Ставище Київської області).

Найбільш чисельну групу тавруваної вогнетривкої цегли з колекції ВОКМ складає цегла, в центрі композиції клейма якої знаходяться цифри «5—4» і/або символ: в овалі зірка з подвоєними трьома верхніми променями. Всього у зібранні є 19 таких цеглин (додаток 1.44-62). Всі вони були знайдені у центрі м. Вінниці. Їх розміри суттєво варіюються: від 200×100×50 мм до 250×125×70 мм, що може пояснюватись існуванням різних форматів. Крім зображення центральної композиції, клеймо може містити в одному із верхніх кутів цифру (від 1 до 41), яка, ймовірно, означає номер партії і літеру «ш» — скорочення від «шамот».

Зважаючи на п'ятикутну зірку в основі емблеми, можна припускати, що цегла була виготовлена в радянський час. Оскільки за візуальними ознаками, цегла сформована вручну, а практика таврування цегли в радянський час існувала не довго [7, с. 45], ймовірно, що вона виготовлялася у 1920—1930-х рр. Підприємство, яке випускало таку цеглу невідоме, стабільна присутність у композиції клейма цифр «5—4» може вказувати на номер заводу-виробника.

Важливим питанням, пов'язаним з дослідженням вогнетривкої тавруваної цегли, є географія її поширення. В цьому контексті необхідним є вивчення колекцій та пошук у них аналогічних клейм. Практика каталогізації колекцій тавруваної цегли поки не набула популярності, тому цей процес потребує здійснення окремого масштабного дослідження. Вибіркове ознайомлення з колекціями цегли деяких музеїв («Музей епіграфіки Одеси», «Ремісничий двір» (м. Житомир), Державний історико-культурний заповідник м. Луцьк) та зібрань приватних колекціонерів, дозволило окреслити межі поширення деяких

видів клейм. Десять різновидів клейм, аналогічних до вінницьких, відомо у колекції «Музею епіграфіки Одеси», місце виготовлення всіх зразків попередньо визначено територією Волині. Дві цеглини волинського походження мають аналогії в колекції музею старовинного інструмента «Ремісничий двір» (м. Житомир). Цегла з клеймом «W.Hr. B.» виявлена приватними колекціонерами в м. Кременець Тернопільської області. Цегла з клеймами «PARIS», «LONDON», а також зображенням емблеми у вигляді овалу з п'ятипроменевою зіркою з подвоєними верхніми променями зберігається у колекції Державного історико-культурного заповідника м. Луцьк. Один із варіантів клейма «LONDON» виявлений на цеглі з особняка Григорія Осипова в м. Новозибків Брянської області (Російська федерація) [12].

Дана стаття не претендує на роль вичерпного дослідження колекції вогнетривкої цегли ВОКМ. Вона є лише науковою розвідкою цієї малодослідженої теми. Вогнетривка таврована цегла — змістовне та різнопланове історичне джерело. Обсяг інформації, яку з нього можливо отримати, залежать від рівня наукового опрацювання цієї категорії предметів. Сподіваємось, у майбутньому інтерес до вивчення колекцій старовинної цегли зростатиме. Створення музейних каталогів цегли та дослідження розвитку галузі виробництва будівельних матеріалів дозволить через вивчення цегли глибше зрозуміти широке коло питань, пов'язаних з соціально-економічним розвитком окремих населених пунктів та регіонів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шамот и шамотные изделия // *Огнеупорное производство*. URL: https://metallurgy.zp.ua/shamot-i-shamotnye-izdeliya.
2. Бармин А. В., М. А. Баяндина. История развития производства алюмосиликатных огнеупоров в России. История науки и техники в современной системе знаний : Шестая ежегодная конференция кафедры Истории науки и техники, 8 февраля 2016. Екатеринбург : УМЦ УПИ, 2016. С. 8—15.
3. Крупский А. К. Кирпичное производство // *Российские универсальные энциклопедии*. Брокгауз-Ефрон и Большая Советская Энциклопедия объединенный словник. URL: http://gatchina3000.ru/brockhaus-and-efron-encyclopedic-dictionary/051/51405.htm.
4. ДАВіО, Ф. Д.-262, оп. 1, спр. 10.
5. ДАВіО. Ф. Р-1301, оп. 1, спр. 207.
6. Виногродська Л. І., Герасимчук М. В., Калашник Є. С. Науковий звіт про археологічні дослідження у м. Вінниця Вінницької області у 2013 році. 2014 р., 586 кн. 66. Архів Департаменту архітектури та містобудування Вінницької міської ради.
7. Смирнов В. Н., Ёлшин Д. Д. Кирпичные клейма Санкт-Петербургской губернии середины XIX — начала XX в. Каталог и исследование : Бюллетень Института истории материальной культуры РАН. [№] 7. Материальная культура Санкт-Петербурга. Вып. 1. СПб. : Изд-во ООО «Периферия», 2017. 214 с.
8. Новая Топографическая Карта Западной России 1:84 000 (1880-1935) // *Mapster.* URL: http://igrek.amzp.pl/mapindex.php?cat=R084&listtype=standard&listsort=sortoption
9. Смирнов В. Коллекция. Волынская губерния // *Кирпичное наследие*. URL: http://www.v-smirnov.ru/pv1.htm.
10. Смирнов В. Коллекция. Иностранные клейма — Британия // *Кирпичное наследие*. URL: http://www.v-smirnov.ru/brit1.htm.
11. Корсак Д. Белорус собрал самую большую коллекцию кирпичей в стране. URL: https://realt.onliner.by/2014/02/27/sobral-kollekciyu.
12. Кирпичные клейма особняка Осипова // *Особняк фабриканта Г. Ф. Осипова*. URL: domosipova.ru/kirpichnyie-kleyma-osobnyaka-osipova.
13. Перерва В. С. Графи Браницькі — підприємці та меценати. Біла Церква : Видавець Пшонківський О. В., 2010. 270 с.

Каталог клейм на вогнетривкій цеглі з колекції ВОКМ

№	Зміст клейма	Інвентарний номер	Зображення	Розміри (мм)	Місце находки	Час та місце виготовлення та/або власник	Інформація про аналогії
Кирилиця							
1	А В		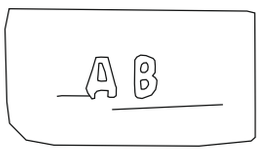	205×107×54	вул. Мури	кінець XIX – початок XX ст.	
2	А Ш	А-8829	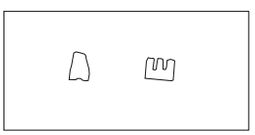	255×120×65	м. Вінниця	кінець XIX – початок XX ст.	
3	БАРТКОВСКІЙ Н. Д. Ф.			210×106×50	вул. Соборна, 19	кінець XIX – перша половина XX ст.	
4	БЕЙЗИМІВСЬКА АРТ.	А-8789		193×97×48	вул. Пушкіна, 11	перша половина XX ст., с. Бейзимівка Житомирської обл.	м. Одеса
5	БЕЙЗИМІВСЬКА АРТІЛЬ	А-8874		203×101×50	вул. Соборна, 21	перша половина XX ст., с. Бейзимівка Житомирської обл.	
6	Б М	А-8788	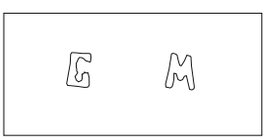	205×97×50	вул. Соборна	кінець XIX – початок XX ст.	
7	БЮЗ	А-8847	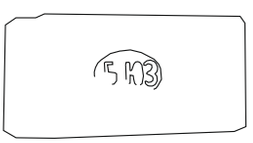	230×112×71	вул. Монастирська, 37	XX ст.	
8	ВИНхНИЦА	А-8808	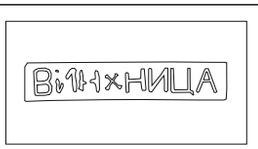	222×112×55	вул. Пушкіна, 11	кінець XIX – початок XX ст.	
9	ВИНхНИЦА	А-8872	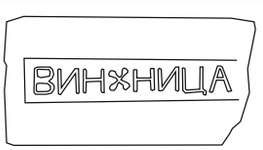	205×103×51	вул. Соборна, 21	кінець XIX – початок XX ст.	

10	ВИННИЦА З.У. N2.	А-8892	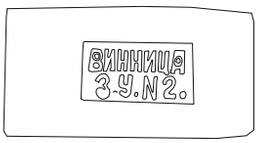	183×95×43	вул. Соборна, 19; підземелля	м. Вінниця, заводоуправління №2, 1925–1930-ті рр.	
11	ВОРОШИЛОВ С. П. М. С.	А-8781		230×115×63	вул. Монастирська, 7	середина XX ст.	
12	ГКД	А-8790	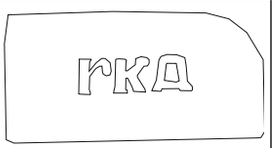	194×96×52	вул. Князів Коріатовичів	перша половина XX ст. (?)	
13	7 КЗО		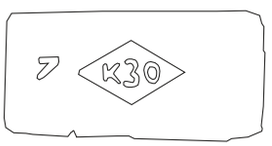	250×120×65	вул. Оводова, 39	перша половина XX ст.	
14	КОРВИНОВКА 7.ГОС.ЗАВ.			205×95×53	Старе місто	перша половина XX ст., с. Карвинівка Романівського р-ну Житомирської обл.	м. Житомир
15	Н.В.Д.П.О.	А-8800	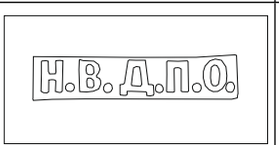	220×105×53	вул. Соборна	кінець XIX – початок XX ст., Поділля (?)	
16	НИКОЛ.	А-8805		205×101×48	м. Вінниця	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	
17	НИКОЛ.			?×100×46	вул. Магістратська	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	
18	НИКОЛЬСКІЙ Н. М.	А-8866	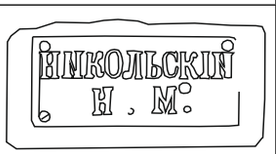	207×96×48	вул. Соборна, 19; підземелля	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	1. м. Одеса; 2. с. Котюжани Мурованокуриловецького р-ну
19	НИКОЛЬСК ЧЕЛО			187×?×?	вул. Магістратська	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	
20	ОГОНЬ	А-8791		200×96×47	вул. Князів Коріатовичів, 44	перша половина XX ст.	

21	РОМАНІВ К. П.	А-8804		195×100×46	вул. Монастирська	перша половина XX ст., смт Романів Житомирської обл.	
22	РОМАНОВЪ	А-8784		212×106×52	вул. Пушкіна, 11	смт Романів Житомирської обл., кінець XIX – початок XX ст.	
23	РОССІЯ А.Л.	А-8519		228×117×58	вул. Соборна 19; підземелля	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	м. Одеса
24	..CCIR... (РОССІR. Г.К. (?)	А-8846		?×105×49	м. Вінниця	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	м. Одеса
25	...УА...А...	А-8809	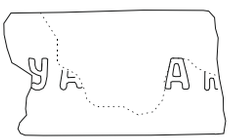	?×113×57	м. Вінниця	перша половина XX ст.	
26	ХРОЛИНЫ ПОЛУЕКТОВЪ			?×118×54	вул. Магістратська	Виготовлена на заводі Миколи Євгенійовича Полуєктова в с. Хролін Заславського повіту Волинської губернії. Завод вогнетривких виробів був заснований у 1894 р. і працював до 1910-х рр.	м. Одеса
27	*зірка* Ч. П. К.	А-8786	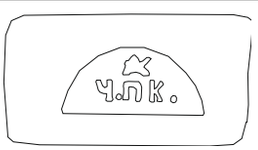	225×115×60	вул. Монастирська, 7	перша половина XX ст., м. Чуднів Житомирської обл	1. м. Чуднів Житомирської обл. 2. м. Житомир
28	ШАМО (Т?)	А-8803		?×95×47	вул. Монастирська, 7	перша половина XX ст.	
29	H.LONDГ.K	А-8785	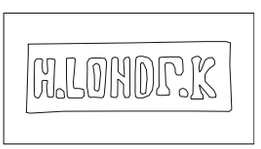	207×110×52	м. Вінниця	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	
30	N.LONDON			200×100×40	вул. Магістратська	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	м. Одеса

31	N:LOHDON:M			200×100×40	вул. Магістратська	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	м. Одеса
32	LONDON.	А-8877	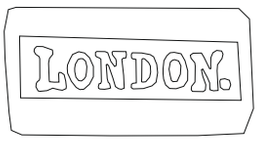	205×103×48	вул. Соборна, 17	кінець XIX – початок XX ст., м. Новоград Волинський	1. м. Новозибків Брянської обл., Російська федерація. Особняк Григорія Осипова 2. м. Луцьк
33	LONDON	А-8876	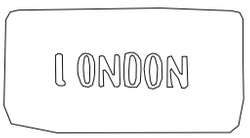	203×105×43	вул. Соборна, 17	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	
34	LOИDOИ	А-8778		195×98×48	вул. Князів Коріатовичів	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	
35	LOИDOИ	А-8875		218×118×50	вул. Соборна, 17	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	
36	LOND...	А-8783	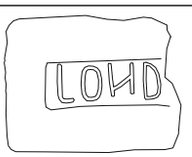	?×100×49	«Мури»; колишні стайні	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	
37	LOИ		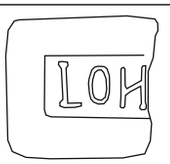	?×140×57	вул. Мури	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	
38	LON...	А-8836	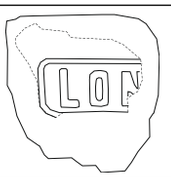	?×120×60	м. Вінниця	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	
39	PARIS.	А-8935	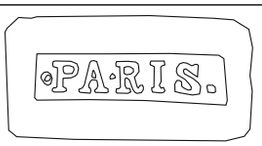	218×105×47	вул. Соборна, 12	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	м. Луцьк
40	PRIMA	А-8787	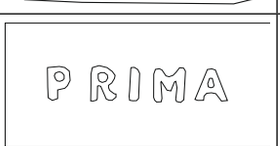	200×95×48	м. Вінниця	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	м. Одеса
41	RAMSAУ	А-8891		225×105×55	вул. Соборна 19; підземелля	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	м. Одеса

42	S		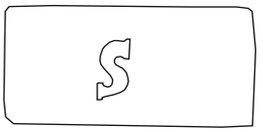	263×125×61	вул. Мури	кінець XIX – початок XX ст.	
43	YULCAN RIN	А-8936		202×96×45	вул. Соборна, 12	кінець XIX – початок XX ст., Волинь (?)	
Цифри і знаки							
44	5.4 2	А-8869	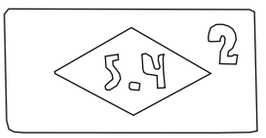	203×100×51	вул. Соборна, 21	перша половина XX ст.	
45	5.4 3	А-8871	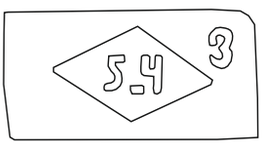	205×98×50	вул. Соборна, 21	перша половина XX ст.	
46	...5.4 4	А-8870	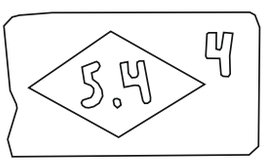	?×96×52	вул. Соборна, 21	перша половина XX ст.	
47	10 5.4...	А-8835	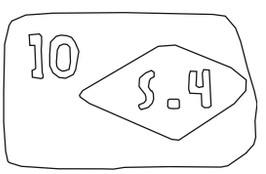	?×123×69	вул. Князів Коріатовичів	перша половина XX ст.	
48	13 5.4...		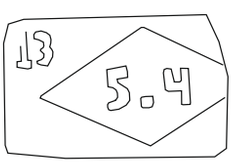	?×97×50	м. Вінниця	перша половина XX ст.	
49	*емблема* 2, 5-4	А-8853	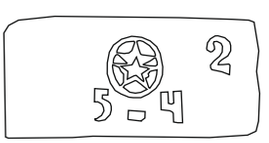	203×97×50	вул. Соборна, 21	перша половина XX ст.	
50	3 *емблема*		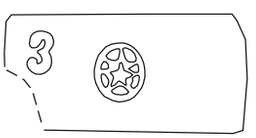	200×100×50	м. Вінниця	перша половина XX ст.	м. Луцьк
51	5 *емблема*	А-8806	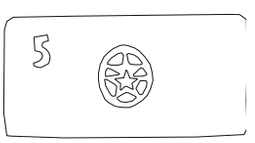	200×100×50	вул. Князів Коріатовичів	перша половина XX ст.	м. Луцьк

52	8 *емблема*	А-8812	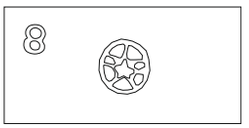	205×100×50	вул. Пушкіна, 11	перша половина XX ст.	м. Луцьк
53	11 *емблема*	А-8807	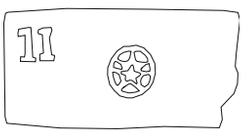	? 95×52	вул. Князів Коріатовичів	перша половина XX ст.	м. Луцьк
54	13 *емблема*	А-8792	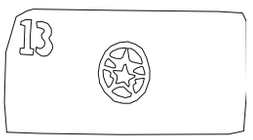	205×101×50	вул. Князів Коріатовичів	перша половина XX ст.	м. Луцьк
55	25 *емблема*	А-8794		208×103×53	вул. Пушкіна, 11	перша половина XX ст.	м. Луцьк
56	26 *емблема*	А-8795	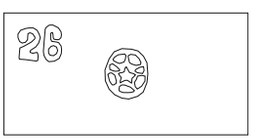	239×116×65	м. Вінниця	перша половина XX ст.	м. Луцьк
57	41 *емблема* Ш	А-8508	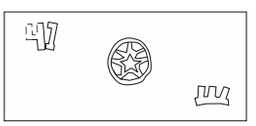	242×117×69	вул. Соборна, 19; підземелля	перша половина XX ст.	м. Луцьк
58	...*емблема* Ш	А-8479	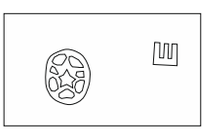	?×114×71	вул. Соборна, 19; підземелля	перша половина XX ст.	м. Луцьк
59	*емблема*	А-8793		?×96×50	м. Вінниця	перша половина XX ст.	
60	41 Ш	А-8529	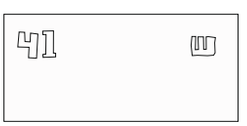	236×113×67	вул. Соборна 19; підземелля	перша половина XX ст.,	
61	8	А-8796		200×97×52	вул. Князів Коріатовичів, 44	перша половина XX ст.	
62	... Ш 5	А-8813	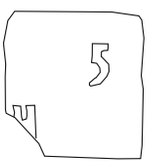	?×100×50	м. Вінниця	перша половина XX ст.	

63	*емблема* .2	А-8867	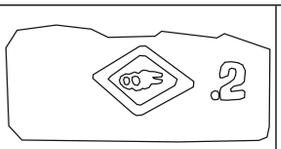	250×?×64	вул. Соборна, 21	перша половина XX ст. (?)	
64	*емблема* 6	А-8868	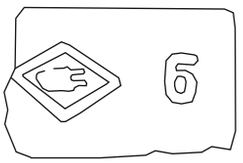	?×115×67	м. Вінниця	перша половина XX ст. (?)	
Клейма на цеглі з інших територій у колекції ВОКМ							
65	КОРВИНОВКА К.В.	А-8886		212×101×51	с. Ялтушків Барського р-ну Вінницької обл.; садибний будинок XIX ст.	перша половина XX ст., с. Карвинівка Романівського р-ну Житомирської обл.	
66	М.П.С.М У.С.С.Р. КЛЕСОВО			230×110×65	с. Круподеринці Погребищенського р-ну Вінницької обл.	середина XX ст., смт Клесів Сарненського р-ну Тернопільської обл.	
67	НИКОЛЬСКІЙ PRIMA			235×115×54	м. Козятин Вінницької обл.	кінець XIX – початок XX ст. Волинь (?)	
68	RAMSAY	А-8797		215×110×65	смт Дашів Іллінецького р-ну Вінницької обл.; стайні 1887 р.	кінець XIX – початок XX ст.	
69	...ONDON S.	А-8802		?×127×75	смт Дашів Іллінецького р-ну Вінницької обл.; стайні 1887 р.	кінець XIX – початок XX ст. Волинь (?)	м. Одеса
70	L.LOND.N.	А-8801		?×127×8	смт Дашів Іллінецького р-ну Вінницької обл.; стайні 1887 р.	кінець XIX – початок XX ст. Волинь (?)	
71	LOND.F.L:	А-8798		?×134×79	смт Дашів Іллінецького р-ну Вінницької обл.; стайні 1887 р.	кінець XIX – початок XX ст. Волинь (?)	
72	A.L.LOND...	А-8799		?×113×55	смт Дашів Іллінецького р-ну Вінницької обл.; стайні1887 р.	кінець XIX – початок XX ст. Волинь (?)	

73	N.LON...	А-8854	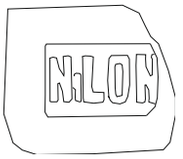	?×95×50	смт Меджибіж Хмельницької обл.; фортеця	кінець XIX – початок XX ст. Волинь (?)	
74	М.34.О.П...	А-8849		?×132×70	смт Меджибіж Хмельницької обл.; фортеця	XIX ст. смт Меджибіж (?) «Меджибожский завод 4-го округа Подольского военного поселения» (?)	
75	...ONDON.X			?×100×48	с. Рогачі Ружинського р-ну Житомирської обл.; палац початку XX ст.	кінець XIX – початок XX ст. Волинь (?)	
76	H.LOND...			?×95×45	с. Рогачі Ружинського р-ну Житомирської обл.; палац початку XX ст.	кінець XIX – початок XX ст. Волинь (?)	1. м. Вінниця 2. м. Старокостянтинів Хмельницької обл.
77	W. Hr. B.		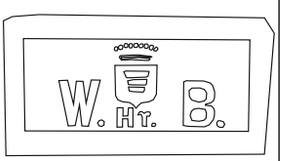	220×115×63	м. Шаргород Вінницької обл.; житловий будинок у замку, кінець XVII – початок XVIII ст.	кінець XIX – початок XX ст., с. Ставище Таращанського повіту Київської губернії (сьогодні – смт Ставище Київської обл.). Завод графа Владислава Олександровича Браніцького	м. Кременець Тернопільської обл.
78	W. Hr: B.			235×117×62	м. Шаргород Вінницької обл.; житловий будинок у замку, кінець VII – початок XVIII ст.	кінець XIX – початок XX ст., с. Ставище Таращанського повіту Київської губернії (сьогодні – смт Ставище Київської обл.). Завод графа Владислава Олександровича Браніцького.	м. Кременець Тернопільської обл.

Комплектування збірки сучасного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Вінницького обласного краєзнавчого музею у 2000–2010-х рр.

Тетяна Журунова
завідуюча сектором виставкової
та рекламної роботи Вінницького
обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Збірка образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва започаткована у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї від часу його заснування, художній відділ існував в експозиційному просторі музею до 1987 р., поки більша частина предметів мистецтва не були передані новоствореному обласному художньому музею. Тим не менш, виставкові зали музею є майданчиком непересічних мистецьких подій, осередком культурного життя регіону. Переважно збірка поповнюється роботами митців різних творчих спрямувань, творчість яких була презентована на виставках у музеї, а також завдяки подарункам авторів та колекціонерів. Крім того, в музеї складається орієнтовний план закупок творів мистецтва для поповнення того чи іншого розділу колекції.

Одним з потужних джерел надходження експонатів є виставкова робота, яка більш широко означена у статті автора «Виставкова діяльність Вінницького обласного краєзнавчого музею як відображення культурного простору регіону». Серед експонентів, які передали свої твори музею з персональної виставки, — майстри народної творчості, художники, зорієнтовані на взірці класичного мистецтва та етнографічні традиції і ті, що плекають нові візуальні та світоглядні мистецькі погляди. Навіть попри замалі кошти, які музей може витратити на закупку експонатів, фондова збірка регулярно поповнюється творами відомих митців, що надають колекціям образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва більшої повноти і змістовності. Колекція нараховує близько тисячі експонатів з живопису, скульптури, графіки, художньої фотографії (з них живопису — 392 одиниці зберігання). Мистецькі твори у контексті експозиційної роботи краєзнавчого музею можуть бути доповненням розділу етнографії, розділів історії краю різних періодів.

У лютому 2018 р. у великій виставковій залі музею відбулася виставка «Сучасне образотворче мистецтво Вінниччини» — з циклу «Раритети Вінницького обласного краєзнавчого музею», приурочена 100-літтю закладу. Експозиція засвідчила розмаїття творчих зацікавлень майстрів пензля нашого регіону, яке зафіксовано передбачливістю працівників музею у формуванні збірки чи то за персоналіями, чи за жанровими або стилістичними напрямами.

В. Колтановська. **Рідні простори**. 2006 р., полотно, олія

Краєвид — один з найпопулярніших жанрів у доробку художників Вінниччини. Дехто цей жанр обрав як провідний для свого творчого вислову — це В. Колтановська [1], Г. Зорик [2], класик подільського краєвиду П. Кравчик [3], його учень Д. Самошевський [4]. Творчість В. Козюка [5] представлена притаманним митцю сюжетом «хати під стріхою», але також він передав серію міських етюдів. Проте варто зазначити, що пейзаж є органічною складовою творчості мит-

ців різних спрямувань. Свої ранні «ведути» подарував музею І. Горобчук, майстер народного малярства. Тему вінницького краєвиду підтримує твір В. Гончаренко [6], вже історичним є пейзаж художника широкого діапазону М. Бабія з старим фасадом краєзнавчого музею.

В. Козюк. **Хата діда Олекси**. 2004 р., полотно, олія

Жанр портрету у нових надходженнях представлений образами вінницької інтелігенції: В. Тишецький подарував портрет М. Чорного [7], портрети вінницьких «шестидесятників» пензля Б. Карафьолова [8], відомого художника, який зараз мешкає в Ізраїлі, передані другом митця, портрети художників М. Чорного та М. Бабія закуплено у Г. Солдатова [9]. У 2017 р. Ю. Кафарський подарував музею історичний «Портрет старого» [10], що відображує долю репресованого покоління українців. Значним поповненням портретної збірки став дар О. Єрмольєва [11], сина знаного колекціонера, мецената та історика вінницького сучасного мистецтва В. Єрмольєва, який передав до музейного фонду Вінниччини серію портретів батька, написаних найвідомішими вінницькими художниками 1990-х — початку 2000-х рр. Автори деяких з них (В. Шпаковський, Ю. Клементьєв та інші) належать до, так би мовити, «вінницького андеграунду» цього періоду звільнення від узурпації соцреалізму, що також знайшло відображення у фондовій колекції ВОКМ, зформованій у 1990-х рр.

В. Тишецький. **Осіннє надвечір'я. Портрет народного художника України М. Чорного**. 1990 р., полотно, олія

М. Мігрін. **За віру**. 1980 р., полотно, олія

Відкритість музею неординарним творчим ідеям стала основою співпраці з митцями, які скористалися музейними теренами для оприлюднення власної мистецької декларації, як от М. Сорока [12], В. Рибачук [13], А. Бо-Гі [14], С. Телець, С. Білаш [15]. На жаль, один-два твори, передані з виставки не дають повного уявлення про діяльність таких яскравих і багатогранних особистостей. Виключення складають передані музею твори І. Ященка [16] та постійна співпраця з О. Ники-

тюком, що зафіксована в авторському живописі та фотозвітах «Міфогенезу» — ленд-арт фестивалю на Немирівських валах. Різні періоди доробку М. Мігріна окреслює значний комплекс, представлений свого часу ювілейною виставкою в музеї у 2016 р., всі твори з якої (79 картин) були передані до музейного фонду [17] — автор отримав обласну відзнаку «Меценат і покровитель мистецтва 2016 р.».

Жанр народної картини, або так званого примітиву, має давню і надзвичайно цікаву історію в Україні і, зокрема на Поділлі. Збірка музею хоча і не достатньо повна, але представлена славетними іменами. Приємно відзначити, що нещодавно поповнився комплекс класика української народної картини О. Леонової [18] — твори були закуплені з приватної колекції, а також одна робота передана В. Козюком [19], який до того ж подарував музею цікаву підбірку робіт В. Смаля. Стилістика народного малярства поєднує групу митців з яскравою особистою манерою, що зробило їхні імена широко відомими в Україні. У збірці краєзнавчого музею є комплекс картин І. Горобчука на теми ментального буття та традиційних свят українського села, канонічні сюжети «Козака Мамая», ікони із зображеннями шанованих на Поділлі святих [19]. Мистецький доробок лауреата Національної премії ім. Т. Шевченка В. Наконечного посідає чільне місце у колекції музею — це пейзажі рідного краю та сюжетні композиції на теми Великодня і Трійці [20].

В. Наконечний. **На Трійцю**. 2014 р., ДВП, акрил

Панчук. **Напередодні Трійці**. 1997 р., полотно, олія

Твори Ф. Панчука [21] відображають кілька етапів його творчої біографії: відверто фольклорний, на межі фольклорного та супрематичного, абстрактно-знаковий, реалістичний. До цього напряму приєднуються і молоді митці, як от Ю. Гушул, в роботах якої переважає декоративність.

Ікона на склі, свого часу поширена в Україні, стала однією з провідних гілок творчості О. Ковальчука [22]. Його роботи частково були закуплені, а частково подаровані самим майстром та його вдовою з виставки пам'яті художника, яка відбулася в музеї. До теми сакрального живопису на склі у народному стилі у 1990-х рр. звернувся Л. Гринюк, серія «Голгофа» була подарована художником до 100-ліття Вінницького обласного краєзнавчого музею. Ансамбль з декількох предметів розпису гутного скла на теми творчості М. Гоголя і народних традицій цього майстра були закуплені музеєм [23].

У невеликій збірці скульптури варто відзначити комплекс станкових творів знаного монументаліста В. Смаровоза [24]. Вражає його вміння працювати з просторовою формою, відчуття матеріалу. Значний комплекс передала до музею вдова митця Т. Смаровоз.

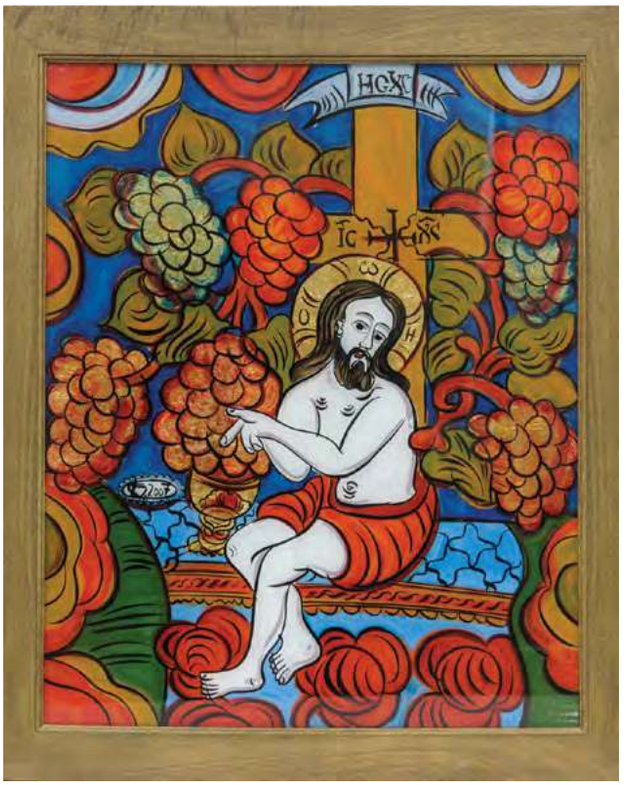

О. Ковальчук.
Ікона «**Христос — Виноградна Лоза**».
2006 р., скло, мішана техніка

В. Смаровоз. **Торс**. 1998 р., гіпс

Л. Гринюк. Декоративні композиції
за мотивами творів М. Гоголя.
«Сорочинський ярмарок»,
«Ніч перед Різдвом».
1999 р., гутне скло, розпис емалями

Серед нових надходжень — твори відомого художника у порцеляні В. Щербини на тему Трипілля та сарматів [25]. Змістом і виразністю пластичного твору наповнена серія «архаїчної» кераміки В. Овраха [26], який також передав до музею моделі пам'ятників за його авторством.

Сучасна українська графіка в збірці представлена іменами знаних художників. Певні етапи розвитку плакату можна відстежити на прикладі авторського комплексу І. Попенко [27]. Перлиною колекції є серія робіт у техніці пастелі нашого земляка, лауреата Національної премії ім. Т. Шевченка Ф. Гуменюка на теми традиційних свят, виконаних у непересічній манері видатного митця.

Значним надходженням до фондів музею став комплекс творів наших земляків: відомого в Україні та за її кордонами гончаря і скульптора О. Ганжі та його синів — художника декоративного та монументального мистецтва, унікального своєю творчою манерою портретиста П. Ганжі і знаного майстра килимарства, лауреата Національної премії ім. Т. Шевченка С. Ганжі. Колекція складає близько 100 експонатів, які надійшли до музею впродовж 2015—2018 рр. від Петра і Степана Ганжів — це роботи батька 1960—1970-х рр. з їхніх власних колекцій, живопис та килими самих братів, а також керамічні вироби у співавторстві Петра Олександровича та його дружини художниці Н. Чернової.

Батьківщиною родини Ганжів є мальовниче подільське с. Жорнище Іллінецького р-ну, у якому все життя працював О. Ганжа — робив посуд і неймовірно виразні скульптури, які згодом прославили його ім'я. Олександр Дорофійович народився у 1905 р. у родині гончарів з діда-прадіда. З часом він виробив власний стиль — виточивши об'єм на гончарному крузі, додавав руки-петлі і лаконічні, промовисті риси обличчя. В межах цієї простої форми майстер проявив безмежну фантазію, віднайшов цілу палітру пластичних знахідок у створенні яскравих людських типів і характерів. Перед нами постають «глиняні люди» з його рідного села, навіть баранці та леви мають виразні «обличчя». Твори майстра були свого часу експоновані у Львові, Києві, Харкові, Москві, де лишилася велика колекція творів подільського майстра. Проте до 2015 р. в музеї робіт уславленого майстра не було, натомість зараз колекція Вінницького обласного краєзнавчого музею — найбільша в Україні [28].

О. Ганжа.
Скульптури **«Лев»**, 1950 — 1960-ті рр., **«Вершник»**, 1970-ті рр., Ваза-скульптура **«Жінка»**. 1950 — 1960-ті рр., глина, полива

П. Ганжа творчо працює в галузі живопису та декоративно-прикладного мистецтва, а саме у художньому текстилі і кераміці. Певний період творив у співавторстві з дружиною, Н. Черновою, яка походить з потужної мистецької династії Харкова. У доробку П. Ганжі та Н. Чернової — декоративний посуд та монументальні твори, які також представлені в колекції. Творчу династію продовжує син Тарас, в музей надійшла його керамічна мілка пластика. Впродовж творчого шляху П. Ганжа звертався до живопису. Серед живописних жанрів найбільше вподобав портрет. Головні герої його творів — діячі національної культури в Україні та діаспорі, стиль яких відрізняє динамічність лінії, легкість письма і влучність характеристики. Зокрема, художник передав музею портрет Героя України, хорового диригента, нашого земляка П. Муравського [29].

П. Ганжа.
Портрет Героя України диригента П. Муравського. 2012 р., полотно, олія

С. Ганжа. Килим **«На перепутті»**. 2014 — 2015 рр., ручне ткацтво

Ткацтво П. Ганжі поєднує народні традиції і новації сучасного образотворчого мистецтва. Свого часу він спрямував молодшого брата, Степана, до роботи у килимарстві. Захопившись килимарством, С. Ганжа самотужки опанував це вишукане мистецтво. За короткий час він здобув славу одного із самобутніх сучасних митців, творчість якого відзначено званням заслуженого майстра народної творчості України, мистецькими преміями, найпрестижнішою з них — Національною премію ім. Тараса Шевченка (2010). Його роботи вражають індивідуальною виразністю та досконалістю виконання. Майстер у своїх композиціях використовує традиційні мотиви подільського килимарства, образи і символи народного мистецтва [30].

Варто відзначити, що співпраця науковців Вінницького обласного музею з родиною Ганжів є взірцевим прикладом послідовності і наполегливості у створенні потужного комплексу предметів, який може бути як основою різних напрямів видавничої і виставкової діяльності, так і створення при нагоді монографічної музейної експозиції.

Також послідовною програмою тематичного поповнення фондів музею творами сучасних художників на історичну тематику є історико-мистецькі проєкти музею і творчої групи Вінницької обласної організації Національної спілки художників України. Умовою проведення того чи іншого проєкту є те, що одна з робіт буде викуплена, натомість художники дарують музею одну або й дві-три картини. Таким чином музей придбав актуальну для нашої роботи колекцію сучасного історичного живопису. Докладніше про цей напрям роботи музею зазначено у статті автора «Історико-мистецькі проекти Вінницького обласного краєзнавчого музею: досвід і перспективи».

Види народної творчості у сучасному світі продовжують свій розвиток, відображуючи особистість майстра, його пошуки у напрямі технічного вдосконалення та новітнього трактування стародавньої символічної системи. З-поміж видів декоративно-ужиткового мистецтва краю міцні позиції посідає писанкарство. В колекції музею, що охоплює період від 1970-х рр. до сьогодення, зберігаються класичні орнаментовані писанки воскового розпису, мальованки, шкрябанки (дряпанки), керамічні та декоративні вироби з новітніми елементами оздоби. Місцеві прийоми і символіку, що побутували на Вінниччині, досвід поколінь передають твори А. Мудли, Т. Пірус, Л. Шаран. Значним надходженням 2012 р. став комплекс з 190 писанок роботи сучасної майстрині і дослідниці писанкарства М. Верхової, яка відписала зразки І чверті XX ст. с. Попелюхи Ольгопільського повіту Подільської губернії за альбомом Г. Беліни-Бжозовської [31]. У техніці дряпанки П. Пипою створено 125 портретів героїв Небесної Сотні та Кіборгів [32].

З-поміж митців, що переосмислюють надбання традиції — О. Городинська, яка використовує як давні засоби нанесення зображення, так і техніку травлення, застосовує авторське трактування символіки [33]. Доробок майстринь мистецького осередку Могилева-Подільського, до якого належать також М. Гоцуляк і Т. Мороховець, представлений комплексами, що включають живопис, графіку, писанку і, звісно, витинанку — ще один вид народного мистецтва, яким пишається Поділля. Класикою витинанки є твори Д. Власійчука з Хмільника [34].

Витинанки початку XXI ст. стають більш лаконічними в образній мові і у кольорі, виразними у силуеті — саме такими якостями наділені роботи Н. Гуляєвої [35], Л. Майстренко, Н. Камбарової, а також майстра з Полтавщини Д. Короля, що надійшли з виставок у музеї.

Вишивку, характерну для другої половини XX ст., яскраво презентує комплекс родини Шуляк-Нечиталюк

О. Городинська. Витинанка **«Дерево-писанка»**. 2002 р.

Д. Власійчук. Витинанка **«Добрий вечір, щедрий вечір, пане господарю»**. 2008 р.

з с. Хомутинці Калинівського району (150 предметів: рушники, сорочки, весільне вбрання, скатерки і серветки), подарований родиною О. Домбровського [36]. Реконструкцію старовинних рушників, характерних для півдня Поділля, виконали майстрині учбово-виробничого центру спілки народних майстрів Вінниччини у 1990-х рр., 65 з них передані музею О. Каришиною у 2013 р. [37].

Пластика у народному дусі презентована в колекції музею доробком майстрів різьбярства — В. Танцюри, В. Чернявського, П. Пипи. В митця Ю. Дяченко закуплено серію рельєфних пластів, у сюжетах яких представлено різдвяні обряди Поділля та поширені ікони [38].

Яскравою етнічною ознакою регіону залишається подільська кераміка. Бубнівський керамічний осередок на сучасному етапі представляє посуд — віртуозно розписані миски Т. Шпак. Невелика колекція робіт Р. Чмерука, закуплена у 2005 р., демонструє широкий спектр його творчих прийомів — задимлений посуд, малу пластику, використання трипільських мотивів [39]. Сюжетним різнобарв'ям і дотепністю образного рішення відзначено творчість В. Рижого і Н. Лавренюк [40], які продовжують активно працювати. На жаль, не всі імена майстрів сучасної подільської кераміки представлені у фондовій збірці, тож складено план закупок творів вже визнаних і молодих майстрів, який має виправити цей недолік у комплектуванні.

Ю. Дяченко.
Панно **«Різдво Христове»**. 2009 — 2010 рр.,
різьба по дереву

Свищик керамічний **«Бичок»**. Глечик. 2005 р.,
глина, полива
Миска з трипільським орнаментом. 2005 р., глина

Колекція сучасного мистецтва Вінниччини продовжує формування роботами яскравих творчих особистостей у різних його проявах. Враховуючи авторитет музею у культурному середовищі регіону і те, що виставка у музеї, представництво в музейній збірці є престижною для митців, колекція має потужний потенціал для розвитку.

В. Рижий. Композиція керамічна **«З поля»**.
2006 — 2007 рр.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею : Уніфіковані паспорти : Ж (живопис) — 893.
2. Там само : Ж (живопис) — 858, 892.
3. Там само : Ж (живопис) — 894.
4. Там само : Ж (живопис) — 900—902.
5. Там само : Ж (живопис) — 861.
6. Там само : Ж (живопис) — 859.
7. Там само : Ж (живопис) — 1046.
8. Там само : Ж (живопис) — 964—966.
9. Там само : Ж (живопис) — 857, 860.
10. Там само : Ж (живопис) — 1047.
11. Там само : ТЗ (тимчасове зберігання) — 31256—31276.
12. Там само : Ж (живопис) — 838, 866.
13. Там само : Ж (живопис) — 871.
14. Там само : Ж (живопис) — 890.
15. Там само : Г (графіка) — 1158.
16. Там само : Г (графіка) — 706—926; Ж (живопис) — 1074, 1075.
17. Там само : Ж (живопис) — 1048—1076.
18. Там само : Ж (живопис) — 996, 997; Ж (живопис) — 1010.
19. Там само : Ж (живопис) — 876 — 877, 948, 967—972.
20. Там само : Ж (живопис) — 908, 1020, 1033, 1034.
21. Там само : Ж (живопис) — 868, 918.
22. Там само : Ж (живопис) — 931, 932, 943.
23. Там само : Ж (живопис) — 1081—1092; КС (кераміка, скло) — 26652—2668.
24. Там само : С (скульптура) — 47.
25. Там само : С (скульптура) — 156.
26. Там само : КС (кераміка, скло) — 2198, 2199, 2200.
27. Там само : Г (графіка) — 1480—1481.
28. Там само : КС (кераміка, скло) — КС — 2362—2367, 2383—2389, 2421—2430.
29. Там само : КС (кераміка, скло) — КС — 2523—2532, 2580—2590.
30. Там само : Т (тканина) — 5524.
31. Там само : НЖ (народний живопис) — 660—726.
32. Там само : НЖ (народний живопис) — 829—832, 845—876, 882—974.
33. Там само : НЖ (народний живопис) — 478—486.
34. Там само : НЖ (народний живопис) — 478, 480, 488, 482, 492—507; Ж (живопис) — 862, 864.
35. Там само : НЖ (народний живопис) — 569—572.
36. Там само : Т (тканина) — 5391—5504; Там само : ДК (дерево, камінь) — 2695, 2696.
37. Там само : Т (тканина) — 5134—5144.
38. Там само : ДК (дерево, камінь) — 1911—1924.
39. Там само : КС(кераміка, скло) — 1917—1923.
40. Там само : КС (кераміка, скло) — 2079—2086.

Історико-культурна спадщина національних громад Вінниччини в колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею

Алла Ліпська
старший науковий співробітник
науково-дослідницького відділу давньої історії
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Так історично склалось, що на Вінниччині існують національно змішані поселення, які формувалися у різні історичні періоди. Важливим статистичним джерелом щодо визначення національної палітри краю є перший перепис населення Російської імперії 1897 р. У той час населення Подільської губернії складало — 3 018 299 осіб і за національним складом було досить різноманітним: корінне населення становили українці — 80,93%, євреї — 12,3%, росіяни — 5,2%, поляки — 2,3%, інші національності — 1,1% [1].

Перепис населення 2001 р. фіксує такі дані щодо національного складу населення Вінницької області: в області проживали представники 92 національностей, з-поміж яких 95,2 % — українці, 5,9 % — росіяни, 1,4 % — євреї, 0,4 % — поляки, 0,26 % — білоруси, 0,2 % — молдовани [2].

Державна розбудова суверенітету України неможлива без подолання негативних наслідків тоталітарного режиму у духовному житті народу, відродження його культурно-національної, релігійної самобутності та утвердження національної самосвідомості. Мова, культура, релігія є визначальними у комплексі духовно-національних особливостей кожного народу.

Посилення значущості релігійної складової у духовному житті України, що простежується з кінця 80-х рр. XX ст., дає поштовх для вивчення науковцями взаємодії релігійного культу та мистецтва, яке здавна було важливим засобом впливу на духовне життя .

Культові пам'ятки є важливими джерелами духовної і семантичної інформації, своєрідний історичний літопис народу. Співробітники музею вивчаючи питання історичних коренів кожної етнічної групи, що проживає на теренах Вінниччини, активно комплектують фондову збірку: у колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею понад 600 одиниць зберігання культових предметів релігійних громад Східного Поділля.

Найбільші музейні колекції сакрального мистецтва належать конфесійним культурам національних меншин, які внесли свій потужний вклад у світову культуру та історію: іудейській та старообрядницькій громадам Східного Поділля.

І. Культові пам'ятки іудейської громади Вінниччини

Культура «ідиш» — культура єврейських містечок, яка розвивалася та зникла на українській землі. Історія світового хасидизму чи сіонізму неможлива без історико-культурної спадщини подільських євреїв, які мали ряд характерних рис, що вирізняли їх з-поміж представників цієї національності в інших країнах. Сюди належить велика щільність розселення, коли у містечках євреї становили половину, а то й переважну частину населення. За даними першого загального перепису населення 1897 р. на українських землях мешкало понад 3 млн євреїв і всі вони вважали себе ашкеназі (східноєвропейська група, мова ідиш[1]).

Формування колекції культових предметів єврейських родин Поділля розпочалося у музеї ще з 20-х рр. XX ст. У 90-их рр. XX ст. іудейська колекція значно поповнилася культовими та побутовими речами з колишніх містечок Шаргорода, Ямполя, Чернівців, Тиврова та міста Вінниці. Робота з комплек-

[1] Ідиш (їдиш) — єврейська мова з групи германських мов, якою послуговуються переважно євреї ашкеназі (центральноі та західноєвропейські євреї). Для передачі на письмі використовують староєврейську абетку (гебрейський алфавіт).

тування фондів здійснювалася спільно з представниками міжнародної єврейської громади «Джойнт» та релігійної громади м. Вінниці — Ігорем Деснером, Ісааком Новоселецьким.

Релігійні видання

Важливу групу зберігання в колекції єврейського релігійного мистецтва становлять книги. Головною книгою в іудаїзмі є Тора — сукупність усіх заповітів, даних Богом єврейському народу через Мойсея. Це перші п'ять книг Біблії «П'ятикнижжя» (Буття, Вихід, Левіт, Числа і Повторення Закону).

Однією з найдавніших у колекції є Тора XIX ст. (Інв. № СК-1773). Текст на сувої написаний пером та чорним чорнилом невідомим сойфером (переписувачем) з містечка Тиврів, нині Вінницької області. Сувій закріплений на двох різьблених держаках (ец хаїм). Передав Тору музею у 90-их рр. XX ст. староста вінницької синагоги.

У фондовій збірці представлений Вавилонський Талмуд (Інв. № СК-2544), надрукований на початку XX ст. в друкарні «Типография вдовы и братьев Ромм» (1835—1940 рр.) та переданий 1998 р. старостою синагоги у Могилеві-Подільському. Поряд зі Старим Заповітом Талмуд містить виклад релігійно-етичних засад іудаїзму, в ньому тісно переплетені дві частини: галаха (закон, звичай) та агада (переказ, легенди-міфи).

> «Издание Вавилонского Талмуда, выпущенное типографией «Вдова и братья Ромм» в 1880—1886 гг., стало эталонным. До сих пор его без изменений воспроизводят во всех еврейских типографиях мира. На каждой странице одновременно расположены основной текст (Мишна или Гемара), и комментарии» [3].

Поряд з Торою та Талмудом в музейній колекції зберігаються книги хасидські та ортодоксального іудаїзму (письмові тексти, які містять загальні релігійні, кабалістичні приписи), мідраші — збірки, присвячені тлумаченню текстів Святого Письма. З-поміж них книги: «Мішна» XIX ст. (Інв. № СК-2531), «Зініця Якова» 1841 р. (Інв. № СК-2549), «Сліхот» (молитви каяття) XIX ст. (Інв. № СК-2540) тощо.

Культові та обрядові речі

Читання Тори передбачає використання спеціальної указки (яда), адже існує чітка заборона торкатися рукою до сувою, підкріплена законами Талмуда. Їх виготовляли на честь пам'ятних дат, батьки дарували яд синагогам у день першого читання Тори сином чи у день весілля молодої пари тощо.

У колекції музею є яд XVIII ст. (Інв. № МЗ-1749) з синагоги Чернівців Вінницької області. За легендою цю указку під час Другої світової війни привезли до колишнього містечка буковинські євреї. Виготовлена у Європі. Складається з двох частин: кубика, оздобленого рослинним орнаментом з написом на івриті, та самої указки у формі руки з вказівним пальцем для читання Тори.

Яд — указка для читання сувою Тори. Метал. XVIII ст. Європа

Релігійний побут та рівень майстерності ремісників-подолян відображає інша дерев'яна указка (яд) XIX ст. (Інв. № ДК-454) у вигляді різьбленої руки. Її використовували під час служби, коли у храмі піднімали галас: синодальний служка чи сам рабин брали до рук яд та били нею по столу чи катедрі, потім піднімаючи догори, щоб привернути увагу. На цьому предметі вирізьблена дата створення — «1898» та напис, вірогідно на ідиш. Є припущення, що потрапила вона до музею у 20-х рр. XX ст.

Яд — указка для уваги. Дерево. 1898 р. Східне Поділля

З-поміж перших культових речей іудейської колекції музею — корона до сувою Тори Кетер-тора (Інв. № СФ-2-226) початку XX ст., створена ювелірами центральної України. Кетер-тора триярусна, має завершення у вигляді розкритого граната, де виділені 613 зернят (за кількістю єврейських священних заповітів). Її оздоблюють голови левів, що тримають у зубах дзвіночки. На івриті викарбувано прізвища людей, які дали кошти на виготовлення цієї корони, та прізвище членів громади «Вічно палаючої свічки», які займалися похованням померлих в іудейських громадах міста.

Тору зберігали у чохлі — Торі-мантл, що оздоблювався традиційними іудейськими символами. Один із чохлів (Інв. № СК-1773) з музейної колекції виготовлений у містечку Тиврів у XIX ст. Основа оздоблення — папір, обшитий металізованими жовтими нитками. Композиція ілюструє теологічну тезу: корона Тори — символ святості, леви — символ єврейського народу, дві руки рабина, підняті догори — корона священства, двоголовий орел — корона державності[1]. На чохлі також вишитий народний символ — ец-хаім — дерево життя. Такі символи зустрічаються в оздобленні інтер'єру та екстер'єру синагог, на титульних сторінках релігійних книг, мацейвах (надгробках), дерев'яних формах для печива тощо.

Інший чохол Тора-мантл (Інв. № Т-428) вишитий теж металізованими нитками, але з більш світським оздобленням — європейським рослинним орнаментом. Єдиним релігійним акцентом цього предмета є вишиті 10 заповідей, які Мойсей одержав від Бога на горі Синай.

Кетер-тора — корона на Тору.
Метал. Поч. XX ст. Центральна Україна

Тора-мантл — чохол для сувою Тори.
Оксамит, металізовані нитки, папір, бавовна.
XIX ст. смт Тиврів Вінницької обл.

[1] Мається на увазі вираз раби Шимона Бар Іохай (? — 160 р.), засновника Кабали: «Є три корони: корона Тори, корона священства , корона царства, але корона доброго імені вище за всіх».

У 1920-х рр. в музеї з'явилися унікальні предмети: дерев'яні форми для печива на весняне свято Пурим[1] XIX ст. (Інв. № ДК-101 – 292). У ті роки над зібранням іудаїки багато працював один із засновників закладу Густав Брілінг.

Одна з головних страв свята Пурим — гоменташн (з їдиш — «вуха Амана») — трикутні пиріжки з маком. На Поділлі також готували святкове печиво, використовуючи спеціальні дерев'яні форми — пурім бретлех, оздоблені різьбленими візерунками. В колекції представлено більше 190 таких форм: різних за розмірами та геометричними формами, рівнем виконання. Декор — гетерогенний (геометрично-рослинний) з включенням іудейського бестіарію та релігійних символів, з-поміж яких Зірка Давида.

Син Густава Брілінга Георгій згадував:

> «Отец собрал громадную коллекцию — 392 штуки. Некоторые отличались большой оригинальностью. Интересное совмещение: досточки, проклинавшие Амана, восхвалявшие Эсфирь и Мордахея, перекликаются с государственным гербом Российской империи. В коллекцию для музея подбирались преимущественно типичные и интересные в художественном и историческом смысле доски. Большинство было с Липовецкого р-на. В 1927-28 годах были выполнены фотографи всей этой коллекции. Фотографии не сохранились» [4].

Форми для виготовлення печива на юдейське свято Пурим.
Дерево. XIX ст. Східне Поділля

У музейній колекції представлено кілька тфілінів[2] — елементів молитовного облачення іудеїв кінця XIX – початку XX ст. (Інв. № СК-1774, СК-1629) та виробів місцевих єврейських ремісників: металеві чаші для ритуального омивання рук з двома ручками (натла)[3] поч. XX ст. (Інв. № МЗ-1379, МЗ-1158).

З-поміж цікавих експонатів — шофар[4] поч. XX ст. (Інв. № СК-2036). Цей різьблений з рогу тварини (зазвичай барана) музичний інструмент використовується під час синагогального богослужіння на Рош га-Шана (іудейський Новий рік) і Йом-Кіпур (Судний День або День спокути). Коли з'являється

---

[1] Пурим — найколоритніше з усіх єврейських свят. Історія його виникнення описана у біблійній книзі Естер (Есфір). У ній йдеться, що у Персії царський міністр Аман зажадав знищити євреїв та, завдячуючи цариці Естер та її родичу Мордехаю, вдалося розгадати підступність Амана та врятувати євреїв. Тож кожного року євреї святкують навесні день звільнення від фізичного знищення: проводять святкові карнавали та вистави з переодяганням, дарують один одному подарунки, роблять пожертви бідним.

[2] Тфілін — дві чорні шкіряні коробочки, у яких вміщено пергамент зі шкіри кошерних тварин із чотирма текстами із Тори, де говориться про заповідь накладання тфіліна та містяться основи єврейської віри. Міцва (заповідь) накладати тфілін стосується чоловіків із 13 років. Тфіліни на голову і руку накладають під час ранкової молитви «Шахаріт», крім Шабату та свят.

[3] Сам процес омивання, що називається «нетілат йадаїйм (ядаїм)», походить з давніх обов'язків жерців (кохени) омивати руки перед виконанням своїх ритуальних обов'язків у Храмі в Єрусалимі (Старий Заповіт — див. «Вихід» 30:19,20, «Буття» 20:5). Слід зазначити, що при ритуальному омиванні необхідно вимовляти певне благословення. Заповідь зобов'язує робити цю процедуру перед їжею, після пробудження від сну, торкання інтимних місць на тілі, перед молитвою. А жерці та їх нащадки зобов'язані були омивати руки перед благословенням присутніх у синагозі людей.

[4] Шофар має дуже давню історію і традицію використання ще з часів Мойсея. У той період шофар служив для багатьох цілей: у нього сурмили, коли йшли на війну, скликали громаду при пожежах, оприлюдненні заборон, для оголошення наближення Суботи тощо.

перша зірка на небі, євреї починають сурмити у шофар, закликаючи до спокути і щоб Бог звернув увагу на людей їхньої громади.

Також культова збірка ВОКМ містить підсвічники: на Шабат[1] та на свято світла Хануку[2], виготовлені ремісниками України, зокрема Поділля, на початку XX ст., а також сучасного фабричного виробництва Китаю, Ізраїлю; мезузи[3] зі зруйнованих житлових будинків м. Шаргорода; кілька традиційних єврейських головних уборів ярмулок (кіп), що у давні часи були знаком зв'язку з Богом.

Шофар (музичний інструмент). Ріг.
Поч. XX ст. м. Шаргород Вінницької обл.

Підсвічник на свято Ханука.
Метал. XIX ст. м. Бершадь Вінницької обл.
З приватної колекції автора публікації

Колекція ВОКМ включає сучасні сонячно-місячні іудейські календарі, де роки обчислюються з початку створення Всесвіту, яке, згідно з іудаїзмом, відбулося у 3761 р. до н. е. (Anno Mundi — першому році світу). Тобто 2020 р. за григоріанським календарем відповідає іудейському 5780 р. В іудаїзмі календар відіграє вкрай важливу роль, визначаючи часові межі постів і свят. Кожний ритуальний період розраховується до хвилини. Порушення цього веде до недотримання законів Тори.

ІІ. Старообрядництво на Поділлі

Старообрядництво постало у середині XVII ст. на землях Московського царства та стало результатом розколу православної церкви. Причиною була реформа, яку провів митрополит Никон (1605 – 1681). Головним її результатом став новий переклад з грецької мови церковних книг, на основі якого були внесені зміни у порядок проведення православної літургії. Крім цього, реформа торкнулась і зовнішньої обрядової частини: відбулася заміна двоперстного хресного знамення на триперстне, внесені зміни у канони написання ікон тощо.

Це викликало значний опір серед населення та певної частини духовенства. Конфлікт загострився ще тому, що реформу здійснювали під патронатом царя Олексія Михайловича і всі її противники були звинувачені у непокорі царю. Особливо масового характеру спротив набув після Церковного Собору 1666 – 1667 рр., коли всіх, хто не сприймав зміни, було піддано анафемі. Рятуючись від переслідування

---

[1] Сьомий день тижня, в який Тора наказує утримуватися від роботи. Триває від заходу сонця в п'ятницю до заходу сонця в суботу.

[2] Історія свята пов'язана з історією знищення одного з іудейських храмів давніми греками, під час повстання та перемоги братів Маккавеїв у 166 р. до н. е. і чуда, коли невеликий світильник з олією горів у розбитому храмі 8 днів, поки довозили нову партію олії. Під час свята свічки запалюють впродовж 8 днів, щодня додаючи по одній. Запалені на початку вечора, незадовго до заходу сонця, свічки повинні горіти не менше 30 хвилин після настання темряви. Ханука є святом світла та єдності землі й народу Ізраїлю.

[3] Мезуза — сувій пергаменту з фрагментом тексту молитви «Шма Ісраель» («Слухай Ізраїлю»), який вкладається у прямокутний футляр (металевий, дерев'яний, срібний, порцеляновий тощо) та закріплюється із зовнішнього боку дверей.

та фізичного знищення, старообрядці залишали свої землі та з родинами від'їжджали на північ Росії, Далекий Схід та Річ Посполиту.

У XVIII—XIX ст. на теренах Поділля мешкали старообрядці, які зажили слави як майстри будівельних робіт: каменярі, теслярі, покрівельники. Створюючи артілі, вони від'їжджали на будівництво у різні регіони, а жінки, залишаючись на господарстві, займалися городництвом, садівництвом, бджільництвом, сушінням фруктів, хатнім ткацтвом.

> «Сведения о старообрядцах Подольской епархии были предоставлены епископом Евсевием в виде донесения Правительствующему Синоду согласно требований секретного Указа Святейшего Синода за № 37, от 28 июля 1853 г. Из документа следует, что общее количество старообрядцев в Подольской епархии определялось в количестве 7887 человек обоего пола» [5].

У першому переписі населення Російської імперії 1897 р. зафіксовано, що у Подільській губернії проживало 18849 старообрядців.

Побут та традиції старообрядців відрізнялися від інших національних громад, які жили на теренах Східного Поділля.

> «Кацапам не разрешалось танцевать, мы водку не пили, алеж мы збирались кожный день то спивали, то семечки лускали, топерь так не гуляють. Потом начали в клуб ходить, чуприну никто в церкви не выставлял, дома как хочешь. По праздникам пели божественне песни, иконы вешали напротив солнца. Летом строили курени на полянах, мылись круглый год в своих банях...» [6].

Старообрядницькі книги

Громади старообрядців зберегли для світової культури давньоруське безлінійне нотне письмо візантійського походження, рукописи старовинних дониконіанських книг та унікальний іконопис, який сформувався ще у часи Київської Русі, спираючись на візантійську художню школу сакрального мистецтва.

З-поміж пам'яток матеріальної та духовної культури старообрядницької громади Поділля чільне місце у колекції нашого музею займають рукописні книги XVI — початку XX ст. Більшість з них, ймовірно, написані у монастирських скрипторіях: переписування старовинних книг входило до чернечих обов'язків, особливо це стосувалося старообрядницьких скитів.

Домінуючим у оздобленні рукописних книг старообрядців різних течій з музейної збірки є традиційний російський рослинний орнамент із характерним золотим фоном заставок, насиченістю фарб із використанням жовтих, зелених, малинових кольорів, золотим тисненням та чеканними візерунками на обкладинках.

З-поміж рукописних книг привертають увагу музичні крюкові рукописні книги, які є важливим джерелом з історії еволюції музичної культури. Їх характерна особливість — використання так званого крюкового письма (способу запису мелодії особливими знаками — «знаменами» або «гаками», що виник у XII—XIV ст.).

Так, серед книг музею є безлінійний (крюковий) рукописний кодекс: знаменний розспів XVI ст. (Інв. № СК-558). Папір містить філіграні[1] із зображеннями ведмедя, якоря, кухля, тіари. Рукописний кодекс традиційно написаний чорним та червоним чорнилами. На сторінках відбиток печатки з чорним тлом та зображеннями якоря, кількох літер та прізвища «Никитин».

Серед рукописних книг привертає увагу підручник з техніки співу, виконаний у XIX ст. невідомим переписувачем, вірогідно ченцем (Інв. № СК-2441).

У музейній колекції представлено конвалюти[2] XVII—XIX ст. Зокрема, збірник літургійний XIX ст. (Інв. № СК-966) складається з двох рукописів, написаних півуставом, різними переписувачами на папері фабрики князя Паскевича[3]. Книга цікава тим, що має морально-етичний канон з кустодою[1], присвя-

---

[1] Український відповідник — «водяний знак» — прозоре, видиме оком на світло, зображення (візерунок) на папері, спеціально зроблене під час його виготовлення.

[2] Конволют (лат. Convolutus — згорнутий, сплетений) або зшиток — самостійні друковані чи рукописні видання, об'єднані у одній палітурці.

[3] Фабрика заснована у 1870 р. у м. Добруш (Білорусь).

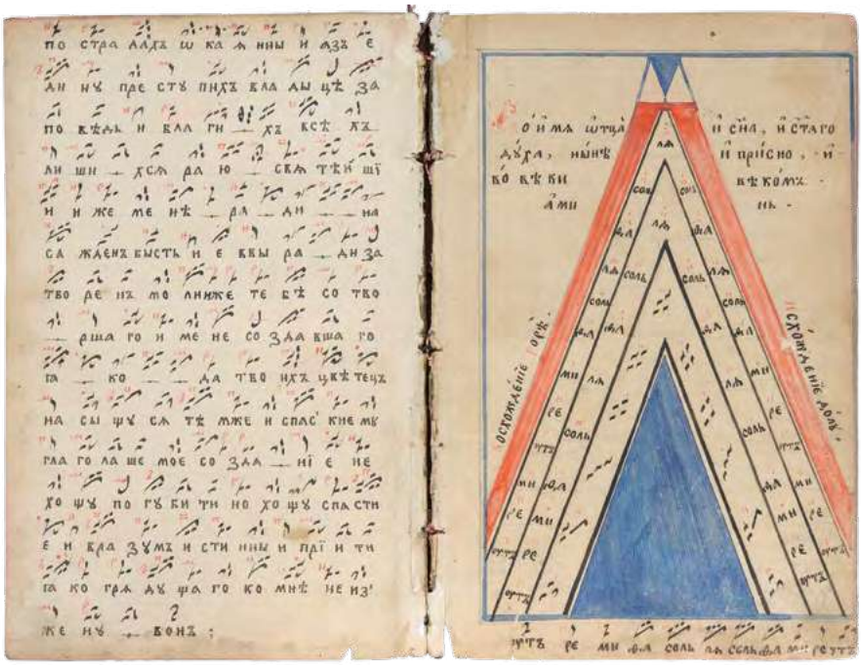

Безлінійний (крюковий) рукопис.
XIX ст. Росія

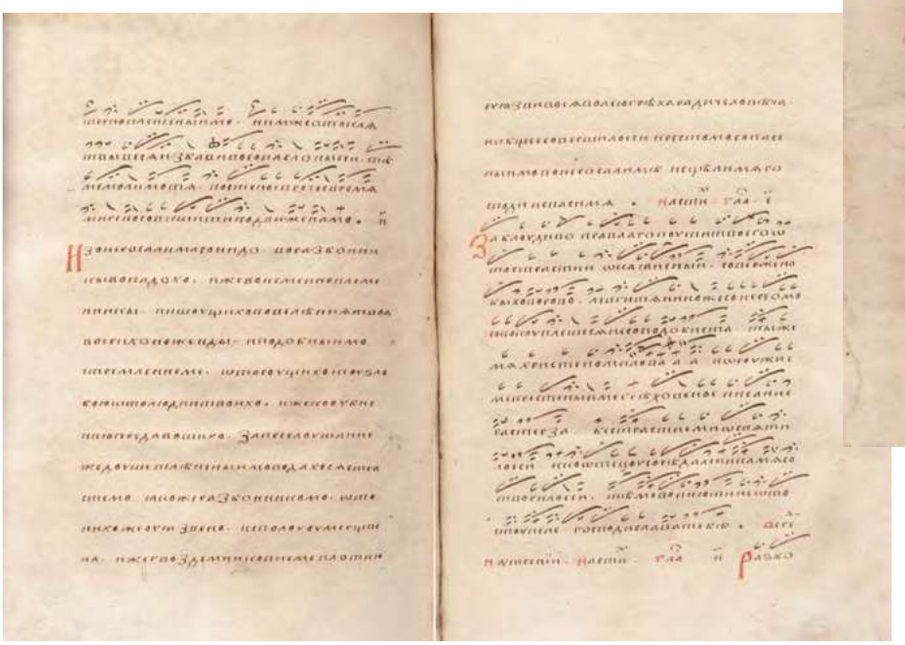

Знаменний розспів.
Рукопис. Папір з філігранями.
Чорне, червоне чорнило.
XVI ст. Росія.

чений жінці. Також містить різні записи, що фіксують власників книги, спостереження за природою, навколишнім світом тощо.

У знаменному (богослужбовому) співі старообрядців відсутні паузи, зупинки, всі піснеспіви виконуються безперервно. Під час співу слід досягати однорідності звучання, співати як би в один голос. Склад церковного хору був виключно чоловічим, проте, у наш час практично в усіх старообрядницьких молитовнях та церквах співають жінки.

---

[1] Кустода — перше слово (інколи перший склад) тексту наступної сторінки, поставлене внизу попередньої сторінки або вміщене у верхній частині шпальти енциклопедії, словника, довідника. У Середні віки служило для контролю за правильністю набору сторінок книги.

Існувало декілька типів знаменного співу: так званий стовповий, малий і великий. Типологічними відгалуженнями знаменного розспіву вважаються київський, грецький, болгарський розспіви тощо. В колекції зберігається книга, що містить херувимський болгарський розспів (Інв. № СК-2441), який почав використовуватися старообрядцями з середини XVII ст. У книзі — тексти різних переписувачів кінця XIX ст., об'єднані у конвалют на початку XX ст. Два кодекси написані на різному папері, різними почерками: перший — святці, другий — болгарський розспів.

Однією з найцікавіших рукописних книг з колекції є Ірмологіон[1] XIX ст. (Інв. № СК-2442). Книга містить характерні для багатьох рукописних книг старообрядців записи історико-культурного змісту: «30 декабря не было снега. Зима 1935—1936 года. Погода теплая. г. Ржевск».

У музейній збірці є книги, переписані від руки представниками старообрядницької родини Красильнікових з села Борськів Тиврівського району Вінницької області (батьком та сином)з початку XX до середини XX ст. Збірники ілюструють мініатюри рослинного орнаменту, виконані переписувачами.

Одна з цих книг «Збірник переказів життя святих отців старообрядницької церкви» 1902 р. (Інв. № КВ-48273). Книга переписана Тимофієм Красильніковим чорним чорнилом, вставки виконані за традицією червоним кольором. Папір дорогий, з водяними знаками, на яких назва фабрики м. Добруша, рік виготовлення 1882 та печатка власника виробництва князя Ф. І. Паскевича. Оправа книги саморобна, 1981 р.

У колекції представлено і друковані видання, які використовували старообрядці Білокриницької (Австрійської) згоди Поділля впродовж кількох століть. Починаючи з XVII ст. старообрядці, яким заборонялось друкувати свої книги на теренах Російської імперії, використовували друкарню уніатського (у XVIII ст.) монастиря Почаївської Лаври на теренах тодішньої Речі Посполитої та православної Києво-Печерської Лаври.

Книга «Жития и чудесние сказание Преподобного Василия Нового и видение ученика его Григория, взятая из рукописной минеи четьи Святейшего Макария Митрополита Московского»[2], Почаїв-

Книга «Жития и чудесние сказание Преподобного Василия Нового...».
Папір. XVIII ст. Річ Посполита

[1] Ірмологіон — збірник ірмосів (давньоруських гімнів). Вперше написаний у Візантії (X ст.). Ірмологіон повного складу містить близько 1050 ірмосів. Одна з найпоширеніших богослужбових книг з часів Київської Русі.

[2] Вперше така книга була написана митрополитом Макарієм (бл.1482—1563) у 1530—1541рр., м. Москва. Існували різні варіанти в 12 томах, залишився тільки один — Успенський. В основу покладені Мінеї (церковно-релігійні збірники, в яких «життя святих», перекази, повчання тощо, розміщені по днях кожного місяця, відповідно до дати вшанування того чи іншого святого), доповнені матеріалами з Пролога, Торжественників, Патериків, словами і повчаннями отців Церкви — Василія Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоустата ін.

ська друкарня, 1793 р. (Інв. № СК-1575). Орнамент сторінок рослинний, у вигляді гірлянд квітів чорного кольору. Папір має водяні знаки: рік — 1793, цифри — 109, літери — Б. Ф., гербовий знак.

Книга «Златоуст»[1] (Інв. № СК-1615), друкарня Києво-Печерської Лаври, кінець XIX ст., як і інші великі по розміру книги старообрядців, має шкіряну обкладинку, оздоблену рослинним орнаментом. На верхній частині обкладинки розташований старообрядницький восьмикінцевий хрест, піка та літери «НИКА», на корінці запис «Филарет Иванович Бакулин. Получена 30-го сентября 1902 г. с. Малый Чернятинъ. Златоустъ» (нині с. Малий Чернятин Хмельницької області).

У XIX ст., незважаючи на заборону, працювали деякі старообрядницькі друкарні, з-поміж яких московська друкарня Свято-Троїцької Введенської церкви єдиновірців, в якій видрукувано книгу «Азбука» (Інв. № СК-1658). Книга має цікаві ілюстрації: на 11 сторінці зображено покарання різками учня в «назидание другим». На контртитулі напис власника: «Сия старая книга глаголємая азбука принадлежит Павлу Стефановичу Сиваеву». Також містить метеорологічний запис: «28 октября 1940 года было землетресение».

Після проголошення у 1905 р. царського маніфесту про віротерпимість старообрядці почали друкувати релігійні книги у своїх церковних центрах. Майже за рік було видрукувано книги річного церковного читання.

З таких книг у збірці представлено «Апокриф»[2] (Інв. № СК-1657), Московська старообрядницька друкарня, 20 жовтня 1911 р. Головна тема книги — суперечка між життям та смертю («Преніє живота со смертію»). Оздоблена по традиції старообрядницьких рукописів. Кожен розділ розпочинається із зображення, що розкриває його зміст.

Цікавим для дослідників старообрядницької культури є Збірник творів (Інв. № СК-2005) 1906 р., друкарні Московської старообрядницької богадільні. В ньому представлені актуальні для старообрядницького релігійного етикету статті: «О крестном знамении», «О бородобритии», «О табаке».

Літературний збірник творів релігійно-дидактичного змісту «Ізмарагд» (Інв. № СК-1629), Московська старообрядницька друкарня, 1912 р., передрукований з рукопису XVII ст., що зберігається у Московському Румянцевському музеї.

Ікони

Ікони старообрядницької конфесії вражають масштабністю охоплення тем, значними розмірами, кількістю клейм різних форм та розмірів, мініатюрністю письма, стародавньою технікою виконання. Для них характерні велика кількість сцен, персонажів, поданих у динаміці, особлива багатобарвність, точність передачі архітектурних та етнічних деталей.

Для того, щоб використовувати дореформені образи святих:

> «...киновиархи[3] Выговского поморського общежительства в начале XVIII в. предприняли многочисленные поездки по всей России, собирая жития и старинне изображения месточтимых подвижников и этот изобразительный материал послужил основой для создания в 30-х годах XVIII в. «Образа всех российских чудотворцев», включавшего около 180 образов святых. Священники прилагали все усилия, чтобы собрать разнообразия иконографий, созданых в предшествущее время, и представить некоторых из них в виде сводных компендиумов[4]» [7].

Як відомо, реформи патріарха Никона вносили зміни і в канони, які передбачали порядок написання ікон. А оскільки старообрядці продовжували в усьому дотримуватися дореформених правил, їх ікони в більшості своїй відповідають традиціям давньоруського письма.

Однією з найважливіших розбіжностей між старообрядцями і никоніанами було питання «перстосложенія». Офіційна церква у післяреформений час забороняла зображення на іконах двоперстного складання, що є характерним для старообрядницької церкви.

---

[1] Книга-біографія та збірник творів св. Іоанна Златоуста (348 – 407) — архієпископа Константинопольського, одного з перших активних проповідників християнства.

[2] Канонічний рукопис «Апокриф», перекладений з німецького оригіналу у 1494 р., зберігається у Державному історичному музеї м. Москва.

[3] Кіновіархи — настоятелі монастирів.

[4] Компендіум — довідник.

Розходилися старообрядці і никоніани також у написані імені та абревіатури з іменем Ісуса Христа. Старообрядці ім`я Христа пишуть як Ісус, а никоніани — Іісус. Також відрізняються верхні накреслення на хресті: у старовірів це ЦРЬ СЛВИ (Цар Слави) і ІС ХС (Ісус Христос), на православному хресті напис ІНЦІ (Ісус Назарянин Цар Юдейський).

Відмінні символи євангелістів на старообрядницьких і никоніанських іконах: символом Марка у старообрядців є орел, а Іоанна — лев, на православних іконах — навпаки.

Ікони були неодмінною приналежністю будь-якої старообрядницької оселі: у будинку знаходилося від 5 до 20 образів одночасно. Визначити, які ікони зустрічалися частіше, важко. Це залежало від смаку, обставин життя і, звичайно, приналежності до певної течії старообрядництва. У будинках старообрядців попівської згоди[1] Східного Поділля найбільш поширені ікони на такі сюжети: «Трійця Старозавітна в буття», «Спас Вседержитель», «Цар Царем» («Спас Великий Архієрей»), «Образ Нерукотворного Спаса». З-поміж образів Богородиці особливо шанованими у місцевих старообрядців і нині залишаються «Одигітрія», «Знамення», «Покров», «Троєручиця», «Казанська», «Не ридай мене, Мати».

Майже кожна старообрядницька громада Поділля мала майстра-іконописця зі своїм стилем письма. Ікони Березова Вавила Івановича (1888 р. н.) — богомаза з с. Борсків Тиврівського району, написані в традиціях іконопису того регіону, з якого прибули жителі цього села: м. Раменськ тодішньої Московської губернії. В колекції представлені ікони цього майстра: «Святий Миколай Чудотворець та Богородиця» кінця XIX — початку XX ст. (Інв. № Ж-104); «Розп'яття Христове» кінця XIX — початку XX ст. (Інв. № Ж-818), що складається з чотирьох клейм та п'яти сюжетів.

Ікона «Свята Трійця».
Дерево, темпера, олія. XIX ст. Східне Поділля

Ікона «Неопалима купина».
Дерево, левкас, темпера, олія.
Кін. XIX — поч. XX ст., Східне Поділля

Зберігаються у музеї образи, які полюбляли писати ченці старообрядницьких громад Білокриницької згоди. Це ікони «Утамуй мій смуток», «Утамуй мої хвороби» XIX ст. (Інв. № Ж-102, Ж-106), списки яких зроблені іконописцями у XIX ст. з чудотворної ікони XVII ст., що знаходилася у жіночому монастирі містечка Шклов Могилівської губернії (нині Білорусь).

Представлено в колекції поширений образ старообрядців — ікона «Всіх скорботних радість» кінця XIX — початку XX ст. (Інв. № Ж-103).

---

[1] Попівщина або попівці — узагальнена назва представників старообрядницьких згод, які мають священство. В кінці XVII — першій половині XIX ст. існувало в основному у вигляді біглопопівства. У 1846 р. з приєднанням до біглопопівців Босно-сараєвського митрополита Амвросія (Поповича) на теренах України виникла Білокриницька ієрархія, нині Російська Православна Старообрядницька Церква.

Вражає композицією ікона кінця XIX — початку XX ст. «Неопалима купина» (Інв. № Ж-804), що зображує Марію з Немовлям всередині стилізованої восьмикутної зірки, яка символізує чудесне народження Ісуса, а також власне «неопалиму купину» — палаючий кущ, що не згорає. У кутках зірки — символи чотирьох євангелістів: Матвія — ангел, Марка — лев, Луки — тілець і Іоанна — орел. Перед іконою Пресвятої Богородиці «Неопалима Купина» моляться про захист від пожежі та ураження блискавкою, лютих бід та зцілення недуг.

Цю ікону можна використовувати і в православному середовищі, так як зображення символів євангелістів відповідає нормам православного канону.

Металопластика

Колекція музейної старообрядницької металопластики є яскравим візуальним джерелом духовності цієї громади.

Вперше металопластика була завезена у часи Київської Русі з Візантії та отримала широке розповсюдження. Майстри для виготовлення сакральної металопластики здавна використовували мідь, бронзу і латунь. Потрібно лише пам'ятати, що кожен метал у певний час застосовувався частіше інших: починаючи з XII і аж до XVII ст. основним виробним металом у пластиці була червона мідь, у XVIII ст. її замінюють бронза і латунь. Наявність дешевої сировини — уральської міді — започаткувала у XIX ст. цілу галузь ремесла, яка обслуговувала старообрядницькі поселення і довгий час існувала таємно.

> «После правительственных указов 1722 и 1723 годов «О воспрещении употреблять в церковных и частных домах резные и отливные иконы» медное литье естественно было признано официально нелегальным [8]».

Незважаючи на державну заборону старообрядницькі монастирі на півночі Росії (Виговський монастир 1694—1855 рр.) мали спеціальні майстерні, де виготовляли металеві ікони, складні тощо. Металопластика у давньоруських православних громадах так, як і у старообрядців, виконувала місію пересувних вівтарів (ікони, хрести-лопатки, хрести, складні). Старообрядцям заборонялось молитися на «никонівські» ікони, тому вони у кишенях, під час подорожей та заробітків, возили свої образи, затверджені священиками різних старообрядницьких згод.

Залежно від кількості частин (стулок) складні мали назву: диптих(з двох частин), триптих (з трьох частин) або поліптих — багато стулковий рельєфний складень, де кілька зображень поєднано одним задумом та єдністю кольорової і композиційної будови. Бокові стулки у складеному стані традиційно закривають центральне зображення.

У одному з документів, датованих початком XIX ст. написано:

> «Иконы сии имеются почти во всех избах и других жилищах и вывешиваются в селениях над воротами домов, на кладбищенских деревянных хрестах и проч. Сверх того, сими иконами крестьяне благословляют детей своих, отлучающихся в дальние дороги или поступающих в рекруты, и образа сии остаются потом у них на целую жизнь...»[9].

Під час виготовлення литих латунних, бронзових ікон спочатку виготовляли з дерева модель, за нею відливали матрицю зі сплаву на мідній основі. На відміну від живописних зображень, старовинні литі ікони володіють незвичайною виразністю у монохромному виконанні. Хоча емаль (фініфть) не була необхідним елементом, її часто застосовували для розцвічування фону литих хрестів та ікон і ніколи не наносили на фігури, а тим більше лики. У кінці XIX — на поч. XX ст. з'явилося багато центрів у Російській імперії, де відливали складні та хрести.

У фондах музею зберігається більше сотні металевих складнів, хрестів та ікон. Значна частина передана музею колекціонером, народним художником України Володимиром Козюком у 2009 р. (100 предметів). У колекції металопластики є образи, які зустрічаються і в православній іконографії, це зображення Казанської і Володимирської Божої Матері, Святого Миколи Угодника, Спаса, сцени Входу Господнього у Єрусалим, Воскресіння Христового, іконки-образки Георгій Переможець тощо.

Популярними були металеві ікони із зображенням двох святих. У музейній колекції це образи князів Бориса та Гліба XVIII ст. (Інв. № МЗ-1577), святих Кіріка та Уліти XIX ст. (Інв. № МЗ-1551, 1552, 1545, 1549), святих Власія і Афанасія XIX ст. (Інв. № МЗ-1546), преподобних Зосими та Саватія XIX ст. (Інв. № МЗ-1576).

Нараховується кілька металевих ікон Святого Миколая — римського християнського священика грецького походження, єпископа, святого. Основні іконографічні образи Святого Миколи у металопластиці: «поясний» та «ростовий». Найбільш популярний у металевих іконках образ святого

Ікона «Святі Борис і Гліб».
Метал. XVIII ст. Росія

Ікона «Святі Зосима та Саватій».
Метал. XIX ст. Росія

Миколая, де він зображений у повний зріст («ростовий») з моделлю храма у руках. У колекції музею це ікони «Святий Миколай Можайський»XIX ст. (Інв. № МЗ-1532, 1557).Також представлена у збірці ікона «Святий Антип» XIX ст. (Інв. № МЗ-1564-1567), що зображують Священномученика Антипа — учня апостола Іоанна Богослова, єпископа Пергамської Церкви.

Зберігаються тристулкові складні (так звані «дев'ятки»), що представляють композиції Деісус[1] та Розп'яття. Є в колекції і чотиристулкові складні («четвірки») із зображенням Дванадесятих свят. За певну схожість і солідну вагу така форма отримала неофіційну назву «праска».

Музейний чотиристулкових складень XIX ст. (Інв. № МЗ-1512) містить зображення 20 Євангельських сюжетів, а на зворотній стороні другої стулки —восьмикутний хрест Голгофи.

Складень «Деісус».
Метал. XIX ст. Росія

[1] Деісус (з грец. —прохання, моління) —назва особливого роду ікони, на якій по середині зображений Спаситель, а по боках —обернені до Нього у молитовних позах Богородиця та Іван Предтеча.

Хрести

Привертають увагу напрестольні восьмикінцеві хрести, відомі ще з VI ст. н. е., задовго до розколу християнської церкви. Їх зображали у візантійському живописі та декоративно-прикладному мистецтві. З 1551 р. такі хрести почали ставити на куполи храмів. Напрестольні восьмикінцеві хрести іноді оздоблювалися зі зворотної сторони орнаментом у вигляді виноградної лози, квітів і птахів.

З-поміж металевих хрестів музейної колекції привертають увагу хрести-лопатки, характерні тільки для старообрядницьких громад (на хресті — клейма-ікони з різними образами). Це хрести з фігурою розп'ятого Христа XIX ст. (Інв. № МЗ-1502, 1500), у верхній частині яких розташовано кілька ікон з різними канонічними композиціями.

Хрест з клеймами. Метал. XIX ст. Росія

Хрест з розп'яттям. Метал. XIX ст. Росія

Також у музейній колекції культових старообрядницьких речей є старовинна лампада початку XX ст. (Інв. № КС-1773), що складається з двох частин: скляної олійниці та порцелянової підставки, прикрашеної рослинно-геометричним орнаментом. Була у вжитку в старообрядницької родини в с. Курники Тиврівського району.

Одним з обов'язкових культових предметів старообрядців була ліствиця[1] (лестовка), що символізує духовне сходження від землі до Неба. В колекції є ліствиці кінця XIX — початку XX ст. (Інв. № Т-1812, 3724) старообрядницьких громад Вінниці та с. Борсків Тиврівського району Вінницької області.

III. Культура польської громади Східного Поділля

В колекції ВОКМ зберігаються книги, світлини, живописні твори, предмети побуту та культу польської національної громади, що проживає на теренах нашого краю багато століть й духовна та матеріальна спадщина якої стала невід'ємною частиною культури Вінниччини.

---

[1] Ліствиця — православний різновид чоток особливої будови, що нагадує гнучку драбину, і являє собою глибоко продумане пристосування для молитви, наповнене таємним змістом і догматичною символікою. Найпоширеніша у старообрядців.

Культові речі

Порівняно невелика збірка обрядових предметів католицької церкви містить срібні та позолочені чаші, потири та дискоси XVIII—XIX ст. Зокрема, незвичайний скарб культових речей, знайдених на руїнах католицького храму с. Великий Острожок Хмільницького району Вінницької області наприкінці XX ст. З-поміж них предмети європейського виробництва: дискос[1] XIX ст. (Інв. № МЗ-1091) та потир[2] кінця XVIII ст. з фігуркою ягняти, символом Ісуса, на кришці (Інв. № МЗ-1076).

У колекції сакрального мистецтва католицької громади є кілька речей фірми «Фраже» (1824—1939), що була заснована у Варшаві братами-ювелірами, які приїхали з Франції. Це потир 1848 р. (Інв. № МЗ-1078), дискос XIX ст., оздоблений чотирикінцевим хрестом мальтійського типу (Інв. № МЗ-1090) та інші.

З-поміж інших предметів з металу привертають увагу: таця з фігурами 12 апостолів та постаттю Христа XIX ст. (Інв. № МЗ-302), велика металева костельна вервиця кінця XIX — поч. XX ст. (Інв. № МЗ-160), напрестольний чотирираменний хрест, розміщений на стилізованій горі Голгофа XIX ст. (Інв. № МЗ-1059), вотивні предмети[3] у формі серця XVIII—XIX ст. (Інв. № МЗ-1085, 1087).

Сакральний живопис та скульптуру католицької громади репрезентують: ікона «Ісус Христос» кінця XIX ст. (Інв. № Ж-284) — горельєфна копія чудотворної скульптури Ісуса, яку, за однією з легенд, у XVIII ст. привезли ченці католицького ордену тринітаріїв з Іспанії для свого монастиря у Браїлові (нині Жмеринського району); картина «Мадонна» невідомого автора XIX ст. (Інв. № Ж-302) — типовий художній європейський зразок образу Діви Марії з малим Ісусом; два овальні горельєфні зображення

1

3

2

4

5

1. **Потир.** Метал. Кін. XVIII ст. Польща
2. **Вервиця**. Метал. Поч. XX ст. Європа
3—4. **Вотивні предмети**. Метал. XIX ст. Європа
5. **Хрест напрестольний**. Метал. XIX ст. Європа

---

[1] Дискос (з грец. — «таріль», «піднос», «диск») — священна посудина, складова католицького церковного начиння, на якій священик під час меси укладає усі вирізані частини гостії.

[2] Потир (з грец. — «чаша», «кубок») — у християнстві — літургійна чаша для освячення вина і прийняття причастя. Відомі з II ст. н. е.

[3] Вотивні предмети, вотивні дари (з лат. — присвячений богам, від votum — обітниця, бажання) — різні речі, принесені у дар Богу за обітницю заради зцілення або виконання певного бажання. У католицизмі вотивні предмети називаються ex-voto. У наші дні, як правило, це спеціальні таблички зі словами молитви та подяки, свічки, квіти, твори мистецтва (статуї, шати).

Діви Марії та Ісуса Христа XIX — поч. XX ст., Європа (Інв. № С-24, 25), які використовувалися римо-католиками як у храмі, так і вдома.

Серед цікавих предметів ритуального призначення католицької громади у колекції музею є виконані у домашніх умовах безворсовий вовняний килим із символами Христа (якорем, серцем) початку XX ст. (Інв. № КВ-51858) та вишите технікою гладь панно «Чаша Грааля» початку XX ст. (Інв. № НДФ-7982) з символами Ісуса Христа (чашею, виноградом, трояндою).

Частина речей зроблена ченцями у майстернях, зокрема покрівці ритуального призначення. З-поміж них тканина невеликого розміру з оксамиту, оздоблена металізованими нитками золотистого кольору, поч. XX ст., Україна (Інв. № Т-665). Композиція оздоблення — хрест чотирикінцевий в обрамленні рослинного орнаменту з включенням голівок янголят. Одяг ксьондза: орнат[1] кінця XIX — початку XX ст. (Інв. № Т-431) романського крою білого кольору, оздоблений вишивкою: з однієї сторони сюжет «Благовіщення» в обрамлені вінків з різнокольорових квітів, з іншої — хрест у трояндовому кущі з якорем, палаючим серцем Ісуса, книгою Євангелія.

Ікона «Ісус Христос». Гіпс, дерево, фарба. Кін. XIX ст. Східне Поділля

Одяг ксьондза. Тканина, нитки. Поч. XX ст. Європа

[1] Орнат або казула (з лат. — «плащ») — елемент літургійного одягу католицького або лютеранського клірика. Головний літургійний одяг єпископа і священника. Існують казули романського і готичного крою. Романський використовували до 1962 р.

Музейні працівники, використовуючи пам'ятки матеріальної та духовної культури національних громад області, кожного року проводять різноманітні заходи, створюють виставки, що сприяють формуванню релігійної толерантності, популяризації музейної збірки та вивчення історії рідного краю.

Матеріали з колекції музею по історії матеріальної та духовної культури старообрядців, іудеїв, католиків Поділля були представлені у стаціонарних виставках «Всі ми діти твої,Україно» (2003), «Сакральне мистецтво Східного Поділля» (2018) та на пересувних виставках «Сім чудес Вінниччини», «Визначні пам'ятки Вінниччини», «Міста і містечка нашого краю в другій половині XIX — на початку XX ст.» тощо.

Культурі старообрядницьких громад Східного Поділля були присвячені три конференції та «круглі столи», що відбулися на базі музею у 2009, 2011, 2017 рр.

Зокрема, у вересні 2017 р. у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї проведений «круглий стіл» «Традиційна культура та повсякденне життя російських старообрядців Поділля» за участю представників влади, священиків, науковців, інтелігенції краю, старообрядців. У рамках заходу було відкрито стаціонарну виставку з колекції відомого українського вченого, доктора історичних наук С. Таранця «Традиційна культура та повсякденне життя російських старообрядців Поділля», доповнена експонатами з колекції музею.

Впродовж ста років розвитку музею, колекція сакрального мистецтва поповнювалася за рахунок наукових експедицій по області, деякі речі були передані церковними служителями, місцевими жителями із закритих занедбаних храмів за часів радянської влади. Значна кількість культових предметів надійшла шляхом подарункових надходжень, досить цінні речі було закуплено музеєм. Предмети обліковані у різних групах зберігання за видами матеріалів: метал, дерево, кераміка, скло, живопис, книги, тканини.

Маємо надію, що колекція сакрального мистецтва музею у XXI ст. буде поповнюватися культовими речами різних конфесій, що дасть можливість науковим співробітникам і надалі працювати в напрямі вивчення та популяризації матеріальної та духовної спадщини релігійних громад Східного Поділля як невід'ємної частини історичного минулого та сучасного розвитку Вінниччини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Первая всеобщая перепись населення Росийской империи 1897 г. / под ред. [и с предисл.] Н. А. Тройницкого. [Санкт-Петербург] : издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, XXXII. Подольская губернія. URL: https://www.prlib.ru/item/436665.
2. Про кількість та склад населення Вінницької області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. URL: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/vinnyca/.
3. Что такое Талмуд. URL: https://ja-tora.com/chto-takoe-talmud/.
4. Бриллинг Г. Г. К истории Винницкого обласного краеведческого музея.Очерки (отрывки) // *Історія музею в документах і спогадах*. Вінниця, 1998. С. 61.
5. Безгодов А. А., Писаревский А. Ю. Путеводитель по древлеправославным (старообрядческим) согласиям : справочник. М., 2004.
6. Спогади Мотрени Панкратової Власової (у дівоцтві Лебедева, 1932 р. н.), с. Людовка Жмеринського р-ну Вінницька обл. (з приватного архіву автора публікації).
7. Церковно-исторический музей при Митрополии Русской Православной Старообрядческой церкви. М., 2015. С. 16, 23.
8. Л. Н. Савина. К истории производства и бытования медного художественного литья в XIX — начале XX вв. // Р*усское медное литье*. Сборник статей. Выпуск 1 / Составитель и научный редактор С. В. Гнутова. М., 1993. С. 48—55.
9. Церковь. Старообрядческий церковно-общественный журнал. М., 1908, № 1, С. 35; № 2, С. 70; № 3, С. 107; 1909, № 52, С. 1483. URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_005029608/.

Народний одяг українців Східного Поділля у фондовій колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею

Віктор Косаківський
кандидат історичних наук,
старший викладач
кафедри історії та культури України
ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського
м. Вінниця
Наталія Шпак-Косаківська
заслужений майстер народної творчості України,
етнограф, керівник гуртків «Автентична вишивка і народне мистецтво» Вінницької обласної станції юних натуралістів
м. Вінниця

Народні строї — найважливіша частина етнографічної колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вона формувалася впродовж сторічної історії музею. У ній відображена етнічна історія краю. Основу колекції становить народний одяг українців. Невелика частина колекції — одяг росіян-старообрядців. Окремими предметами представлено одяг чехів.

Основні елементи традиційного одягу українців Східного Поділля — давньослов'янські, започатковані в культурному середовищі Київської Русі. Це передусім тунікоподібні жіночі і чоловічі сорочки, незшиті форми поясного жіночого одягу у вигляді прямокутного шматка тканини, вузькі полотняні чоловічі штани, верхній одяг типу гуньки і мантини, головні убори — дівочі вінки та жіночі намітки, а також домоткані пояси [1, с. 260–261].

У XIX – на початку XX ст. одяг, в основному, шили з матеріалів домашнього виготовлення. З 1930-х рр. значного поширення набули матеріали фабричного виробництва. Основною сировиною були коноплі, льон, вовна, шкіра, зрідка стебла та кора рослин. Найбільш популярним способом отримання матеріалів на одяг стало ткацтво, поширене по всій території нашого краю. Подільські ткачі виготовляли не лише різні види тканин для одягу, а й ткали закінчені компоненти костюма — плахти, запаски, обгортки, пояси, намітки, хустки тощо. Виробляли також вовняну тканину, з якої збивали сукно. Переважну більшість тканин та інших тканих виробів готували для власних потреб і лише зрідка на продаж. З кінця XIX – початку XX ст. у південно-східних повітах Подільської губернії поширилося виготовлення тканин для одягу, рушників і скатерок з бавовняних фабричних ниток (називали таке полотно «бамбакове»). Виготовляли також полотна, в яких комбінували конопляні, лляні та бавовняні нитки. Наприклад, якщо основа конопляна, то піткання могло бути лляне чи бавовняне. А найтоншими були тканини для наміток. З «тринадцятки» або «дванадцятки» шили частини жіночих сорочок, які не прикривалися іншими видами одягу: рукави, верхню половину та низ підтички, який завжди видно з-під спідниці. В заможних родинах сорочки шили з «тринадцятки» або «дванадцяти». Бідніші люди середню частину підтички шили з «десятки». Найчастіше з «десятки» виготовляли чоловічий буденний одяг — штани та сорочки. Зрідка, в основному заможний люд, обирав для вбрання мануфактурні тканини місцевого та імпортного виробництва. З вовняних тканин виготовляли сукно для верхнього одягу. Ткали також вовняну тканину для зимових чоловічих штанів (холошнів) та онуч. Верхній одяг, взуття та чоловічі головні убори виготовляли із хутра та шкіри. Кожухи шили з овечої шкіри з хутром. Зі смушку робили чоловічі шапки.

Зі шкіри волів, коней, свиней та кіз шили черевики, чоботи, постоли. Взуття також плели із лика, соломи, рогози.

Натільний одяг. Він становить найбільшу кількість зразків у музейній колекції. Райони Вінницької області представлені тут нерівномірно. Найбільше зразків жіночих і чоловічих сорочок походить з Бершадського району (села Яланець, Бирлівка, Війтівка, Баланівка, Сумівка, Устя, Шляхова, Велика Киріївка, м. Бершадь); Вінницького району (села Вінницькі Хутори, Лаврівка, Оленівка, Сокиринці,

Жабелівка, Якушинці, Комарів, Сосонка (20 сорочок), Стрижавка); Жмеринського району (села Носківці (22 сорочки), Кацмазів (12 сорочок), Новоселиця, Кудіївці); Калинівського району (села Дружелюбівка (22 сорочки), Мізяків, Мізяківські Хутори, Гущенці, Хомутинці, Нова Гребля); Крижопільського району (села Вільшанка, Джугастра, смт Крижопіль); Літинського району (села Багринівці, Дашківці, Дяківці, Гончарівка, Микулинці, Яблунівка, Миколаївка, Горбівці, Літинка, Бірків, Залужне); Мурованокуриловецького району (села Плоске (10 сорочок), Немерче, Жван, Нишівці); Немирівського району (села Стрільчинці, Байраківка, смт Брацлав, м. Немирів); Томашпільського району (села Стіна (8 сорочок), Яланець (5 сорочок), Колоденка); Чечельницького району (села Рогізка (27 сорочок), Луги); Шаргородського району (села Політанки (5 сорочок), Сапіжанка, Михайлівка) та з м. Вінниця. Окремими зразками сорочок представлені Хмельницька, Кіровоградська, Львівська, Рівненська та Чернігівська області.

Українська сорочка виготовлялася з білого домотканого або фабричного полотна. На Східному Поділлі відомо чотири типи їх крою — тунікоподібний, з уставкою, з суцільнокроєним рукавом, на кокетці (з ґесткою).

Сорочки тунікоподібного крою, як найдавніші, збереглися в чоловічому та жіночому буденному вбранні. Вони кроєні із одного перегнутого навпіл полотнища, до якого по боках пришито рукави. В жіночих сорочках вирізано овальної форми горловину без пазушного розрізу. Під рукавами — клинці (ластовиці, ластки). Низ таких сорочок розширено також клинцями. Станок їх додільний, без підтички; рукав вільний, звужений до низу, без манжетів. Чоловічі сорочки тунікоподібного крою пошито також з однієї перегнутої навпіл пілки. Горловина обшита комірцем, пазушний розріз часто розміщено збоку і прикрито вишитою манішкою. Коли не вистачало ширини пілки, станок сорочки розширювали одним або двома бочками. Інколи під рукавами були також клинці. Святкові сорочки завжди з манжетами, у буденних їх немає.

Жіноче святкове вбрання
(сорочка з с. Немерче, Мурованокуриловецький р-н), поч. XX ст.

Сорочки з уставкою та суцільнокроєним рукавом були найбільш поширеними, особливо у XIX— на початку XX ст. Уставкові, на нашу думку, з'явилися раніше, хоча побутували і ті, і ті досить широко. Стверджувати це можна, аналізуючи розміщення вишивки на поликах у сорочках обох типів крою. В уставкових полик має поділ на дві частини: одна — це вишивка на краю уставки, яка прилягає до рукава; інша — вишивка на верхній частині рукава, яка прилягає до уставки. Узор на рукаві часто ширший за узор на уставці. Дві смуги вишивки полика розділяє шов. У суцільнокроєних сорочках цього шва немає, але смуги орнаменту розділяє тонка біла смуга полотна.

Сорочки з уставками є лише у жіночому вбранні. Уставки — прямокутні шматки тканини, які вшивали між передньою і задньою пілками станка сорочки. Верхню частину уставки разом із пілками призбирували, обшивали, формуючи таким чином горловину. У місці з'єднання уставки з рукавом інколи робили невеличкі збори — «пухлики». Найчастіше станок уставкових сорочок шили в дві пілки, зрідка у дві з половиною. Весільні уставкові сорочки були додільними, а інші мали пришивну підтичку. За потреби станок і підтичку розширяли бочками, які мали прямокутну або трикутну (у підтичках) форму. У весільних сорочках з с. Дяківці Літинського району бочки мали форму великих трикутних клинців, які вшивали між пілками по всій довжині сорочки, починаючи від підрукавної ластки. Для уставкових сорочок характерні як стоячий, так і відложний комірці. Пазушний розріз розміщено по центру станка, зрідка його прикривали

манішкою. Шили сорочки в основному з «тринадцятого» полотна, підтички, як правило, з «дванадцятого». Ширина рукава була в одну пілку. Його низ призбирували і закінчували манжетом (чохлами).

Сорочки із суцільнокроєним рукавом були поширені у XX ст., особливо у 20—50-х рр. Уставку викроювали разом із рукавом і пришивали до пілок станка сорочки. Нижня частина рукава призбирана, з манжетами різної форми. Станок у таких сорочках складався з двох пілок (передньої і задньої). Вони є додільні, а є з підтичкою. У шитих в 50-х рр. сорочках з фабричної тканини дещо змінено схему крою станка. В додільній сорочці з Хмільницького району низ розширено невеликою смугою тканини. Зрідка можемо побачити станки сорочок у три пілки, однак частіше їх шили у дві з половиною пілки. За потреби станок розширювали бочками, які містились і по стану, і по підтичці. Інколи її низ розширювали трикутними клинцями. Клинці-ластовиці були і під рукавами. Зрідка їх кроїли разом з бочками. Вироби цього типу крою бувають також додільними.

Сорочки на кокетці (на Східному Поділлі кажуть «сорочка з ґесткою»), з'явились уже на початку XX ст. і найбільшого поширення набули у південних районах. Найбільше їх носили в 30-х, 50—70-х рр. Ґестка — широка прямокутна уставка на всю ширину плеча з вирізаною горловиною по центру. До ґестки з обох боків пришивали пілки станка, які робили в дві або в дві з половиною пілки. Рукав був в одну пілку, інколи низ його звужували. Такі сорочки були, переважно, без манжетів, з підтичкою та додільні. Під рукавом обов'язкові клинці. Пазушного розрізу немає.

Сорочка жіноча
с. Микулинці, Літинський р-н, поч. XX ст.

Крім цього локальну своєрідність східноподільським сорочкам надає їх орнаментація, яку виконували різноманітними техніками вишивки. На початку XX ст. найбільш поширеною була низь. На Поділлі існувало кілька її різновидів. У вишивці сорочок також зустрічається хрестик, колодочки, різні види гладі, зерновий вивід, солов'їні вічка, вирізування, різні види мережок та багато інших технік. Вишивка на жіночих сорочках розміщувалася на поликах, рукавах, манжетах, комірці, пазусі (погрудки, підпазушшя), низу підтички (її інколи називали «дрочило»). На чоловічих — вишивали манішки, комір, манжети, зрідка — низ сорочки.

У XIX — на початку XX ст. вишивка низзю була чорного, червоного та чорно-червоного кольорів; у 20-х рр. XX ст. — зеленого, голубого, синього, фіолетового та жовтого кольорів. У кінці XIX — першій третині XX ст. в інших вишивальних техніках, особливо хрестиком, переважає чорно-червона гама. А 50—60-ті рр. XX ст. дали нам різнокольорову гаму у вишивках сорочок.

Колір у вишивці мав символічне значення. Так весільні (шлюбні) жіночі і чоловічі сорочки в селах Літинського, Калинівського, Томашпільського районів ще у 50-х рр. XX ст., за давньою традицією, вишивали білими нитками, з ниткою-сухозліткою по білому полотні такими техніками: лічильна гладь — лиштва, вирізування, зерновий вивід, солов'їні вічка, рідше — мережки [2, с. 36—38]. Щодо вишивки чорним та червоними кольорами, то маємо легенду, записану у с. Стіна Томашпільського району від відомої фольклористки З. З. Чорної. За нею, колись у Стіні поляки вирізали людей. Ця трагедія сталася на Великдень. Знищили всіх, хто був у церкві та біля неї. Кров текла до р. Русави. Залишились живими лише ті, хто встиг сховатися у лісі. На знак скорботи про цю подію стінянські дівчата і жінки свої сорочки вишивали переважно чорним кольором, який означав смуток. А між чорним — червона ниточка, що символізує життя [3, с. 47—48].

Орнамент подільських сорочок геометричний і рослинний. Для геометричного було взято символи із живої природи. На вишивках початку XX ст. бачимо зооморфні та рослинні мотиви: «в'юни», «вужі», «раки», «ластівки», «голуби», «зозульки», «сови», «барани», «цуцики», «вівсик», «косиці», «перерва», «полуниці», «рожі», «горицвіт», «хміль», «сосонка», «чорнобривці» тощо [4, с. 319—323]. Сорочки з рослинним орнаментом мають свої відповідні назви: «виноград», «дубове листя», «копитом» (квіти у формі копита) (с. Дружелюбівка Калинівського району), «косиці» (с. Хомутинці Калинівського району) та багато інших [5, с. 75].

Українська сорочка добре оспівана у подільському пісенному фольклорі [6, с. 427—433]. Про давність та символічність української вишивки на сорочках свідчить записана нами старовинна колядка, корені якої сягають, певно, язичницьких часів. Її записано від Г. І. Охріміка (1924 р. н.), уродженця м. Ладижина Тростянецького району. Перша частина колядки розповідає про «дерево тонке-високе» і сокола, який сидить на ньому, а друга частина про ґречну панну Ганну, яка вишиває братові весільну сорочку:

... А на комирі
Місяць та зора,
Ой дай Боже!
А на пелені
Райськії пташки,
Ой дай Боже!

А на пелені
Тури — олені,
Ой дай Боже!
Ой як я буду
Брата женити,
Ой дай Боже!

Місяць та зора
Буде світити,
Ой дай Боже!
Райськії пташки
Будуть щебетати,
Ой дай Боже!

Тури — олені
Будуть гуляти,
Ой дай Боже! ...

Вникнувши у символічний зміст колядки, бачимо, що на чоловічих весільних сорочках вишивали давні магічні знаки: солярні — місяць і зоря; зооморфні — «райськії пташки», тури й олені. Згідно системи світобачення українців вищезазначені мотиви посідали значне філософське місце в духовній та матеріальній культурі народу. Вони часто вживані як фольклорні і мистецькі образи в українському народному мистецтві. Так «місяць» завжди був уособленням юнака, «зірка» — дівчини; птахи символізували — добробут, працьовитість посередництво між небом і землею; тури і олені — достаток, добру фізичну силу, яка здатна (рогами) протистояти злим силам [7, с. 94—96].

Вишивали та шили сорочки переважно дівчата, починаючи з 10 років і аж до заміжжя. Жителька с. Хатки Н. Н. Ложечко (1921 р. н.), розповіла про виготовлення першої своєї сорочки: «Я ходила в сорочці вишитій всьо время, змалечку. В сорочці вишитій всьо время, бо я їдна. А вже як дівка, то я сама (*собі вишивала*). Я вже ходила в 10 років, а в 12, то мині вже 50 сотих бурака дали. (*О це Ваша така сорочка? Це Ви самі для себе вишивали, а скільки це їй років?*). Їй років да років. Бачти, яка коротка. Мині було років 10, ни більши» [8, с. 65].

У селянському побуті було узвичаєно, щоб кожна дівчина готувала собі на посаг вишивані сорочки, рушники, полотно та ін. Заміжні жінки теж вишивали, але вже зрідка, за потреби у вільний від польових і домашніх робіт час. Основну роботу виконували з пізньої осені до весни — з листопада місяця по березень включно. Робили це ввечері, коли старші ляжуть спати, а також на вечорницях.

Поясний одяг. Його колекція у музейній збірці невелика і представлена окремими зразками. Чоловічий поясний одяг — штани. У колекції музею вони походять з с. Дружелюбівка Калинівського, с. Дашківці Літинського та с. Кукавка Могилів-Подільського районів Вінницької області. Чоловічі штани як вид вбрання явище більш пізнє. Про це свідчать спогади старожилів, що хлопцям у XIX ст. одягали перші штани в 16—18 років. Вбрався в штани — парубок. Мав право одружуватися або йти до війська. Хлопці довгий час ходили без штанів, у довгих полотняних сорочках нижче колін, підперезані поясом.

На території Вінниччини штани шили з конопляного полотна «десятки», яке в південно-східних районах називали «гребінним». На зимові штани йшла вовняна тканина домашнього виготовлення. В XIX ст. були поширені «штани з очкурнею», з початку XX ст. вже були штани «до паска».

В жіночому костюмі Східного Поділля XIX — початку XX ст. бачимо два основні типи поясного жіночого одягу: незшитий (запаски, плахти, обгортки) і зшитий (спідниці). Виготовлений незшитий одяг переважно із домотканих різнокольорових вовняних тканин. У музейній колекції є одна запаска (фонд ВОКМ, Т-723) та кілька плахт (фонд ВОКМ, Т-561, Т-839, 840) без зазначення місця походження. Вони є одними з найдавніших зразків народного одягу, який вийшов з ужитку ще у кінці XIX — на початку XX ст.

Запаска — два шматки вовняної тканини прямокутної форми. Задній шмат більший за передній. У колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею зберігається лише одна запаска — попередниця, виткана з вовняних ниток. Її тло червоне, орнаментальні смуги розміщено горизонтально. З часом запаски заступили фартухи, які одягали лише до спідниці. Плахт збереглося більше. Це два вузькі яскраво ткані вовняні полотнища, частково зшиті (до половини) або зшиті повністю. Плахта огортала жіночий стан іззаду, а перед прикривали запаскою, але так, щоб із боків і знизу було видно білу вишиту підтичку сорочки. Як і запаску, плахту на поясі закріплювали поясом. У частково зшитій плахті піднімали боки — крила, які затикали під пояс. Інколи плахту могли одягати у комплексі із запаскою-попередницею. Плахти і запаски були поширені в північно-східних районах краю.

Плахта
Східне Поділля, XIX ст.

Фартух-запаска
Східне Поділля, XIX ст.

Ще одним типом незшитого жіночого одягу є обгортки (горбатки), які на Вінниччині часто називають «запасками». Вони походять з сіл Яланець, Війтівка (Чапаївка), Піски, Велика Кириївка Бершадського, с. Носківці Жмеринського та с. Слобода Яришівська Могилів-Подільського районів Вінницької області. Обгортка — прямокутна вовняна тканина, яку обгортали навколо талії. На поясі закріплювали шнурком або поясом. У Бершадському, Тростянецькому, Чечельницькому районах вони чорні з двома або трьома вузькими горизонтальними різнокольоровими смугами по краях. Кольорову смужку у нижній частині обгортки у с. Рогізка Чечельницького району називають «дрочило». Так само називають вишитий низ підтички жіночої сорочки. У Могилів-Подільському районі вони червоні з чорним оксамитом унизу, в Жмеринському — червоно-чорні, в Томашпільському (с. Стіна) — сіро-коричневі [3, с. 42]. За кольором і способом ношення розрізняють обгортки дівочі і жіночі. Заміжні жінки загортали обгортку зліва на право і піднімали правий край. Дівчата — навпаки, справа на ліво, піднімаючи лівий край і ховаючи його під пояс [9, с. 271]. Жінки носили обгортки темних кольорів, а дівчата яскравих. Одну і ту ж саму обгортку могли одягати як у будень, так і в свято. В будень обгортку одягали так, щоб у її нижній частині було видно вужчу смугу орнаменту, а у свято навпаки — ширшу. Плахти і запаски вийшли з ужитку ще на початку XX ст., обгортки ж були у побуті ще в 40 — 50-х рр. XX ст., тому у музейній колекції їх більше.

Найбільш поширеним поясним жіночим одягом, який зберігається у музейній колекції, є спідниці. Вони походять з с. Червоне Барського; с. Яланець Бершадського; с. Новоселиця, Носківці, Кацмазів Жмеринського; с. Голубече, Жабокрич, смт Крижопіль Крижопільського; с. Новоживотів Оратівського; с. Уяринці, м. Тиврів Тиврівського; с. Рогізка Чечельницького районів Вінницької області.

Жіноче вбрання
Східне Поділля, поч. XX ст.

Виготовлені вони із фабричних тканин. Найчастіше носили рясні спідниці, зібрані в поясі та розширені знизу. Часто низ спідниці обшивали чорним оксамитом або різнокольоровими стрічками. Зі споду їм неодмінно підшивали лиштву. Дівчата носили спідниці яскравих кольорів, жінки та бабусі — стриманих і темних.

Вбрання обов'язково доповнював фартух. Вони походять з с. Жабелівка Вінницького, с. Хомутинці Калинівського, с. Якимівка Оратівського, с. Круподеринці Погребищенського, с. Удатна Козятинського, с. Потуш Тиврівського, с. Рогізка Чечельницького, с. Лопатинці Шаргородського районів Вінницької області. На свята фартухи були з вишивкою, буденні — без вишивки. Більша частина фартухів поясні. Вони прикривали передню частину спідниці. Фартухи з с. Жабелівка ткані. Їх дарували на весіллі жінкам, які допомагали готувати страви. Фартух з с. Рогізки — нагрудний. Він закривав лише пазуху сорочки, яку у зв'язку з цим тут не вишивали. Нагрудні фартухи побутували у деяких селах Чечельницького та Бершадського районів нашого краю.

Жіноче вбрання
Східне Поділля, І пол. XX ст.

Нагрудний одяг. У колекції музею він представлений окремими зразками: сардачок (фонд ВОКМ, Т-2431) з с. Носківці та керсетка/безрукавка весільна (фонд ВОКМ, Т-2130) з с. Новоселиця Жмеринського; жакет жіночий весільний (фонд ВОКМ, Т-2129) з с. Гончарівка Літинського; каптан дівочий вихідний (фонд ВОКМ, Т-2627) з с. Немерче Мурованокуриловецького; жилети жіночі (фонд ВОКМ, Т-3377, 3378) з с. Новоживотів та (фонд ВОКМ, Т-3911, 3913, 3914) з с. Якимівка Оратівського; кофтина (фонд ВОКМ, Т-1166) з м. Тиврів; сачок жіночий (фонд ВОКМ, Т-3270) з с. Володіївці Могилів-Подільського району Вінницької області. Частина експонатів з перших надходжень, на жаль, не має прив'язки до конкретних населених пунктів. Наприклад, катаночка/кофта (фонд ВОКМ, Т-513) тощо.

Інших видів нагрудного одягу на Вінниччині майже не було. У районах, прилеглих до Середнього Подніпров'я (Погребищенський, Козятинський, Оратівський та ін.), зрідка можна зустріти корсетки, жилетки та безрукавки. Але вони не характерні для Поділля, оскільки ці райони розташовані в перехідній зоні між історико-етнографічними регіонами. Тому тут зустрічаються зразки народного одягу, які характерні для двох етнографічних зон — Поділля і Середньої Наддніпрянщини [2, с. 38 — 39].

Пояс — обов'язковий елемент як жіночого, так і чоловічого народних костюмів. Переважна їх більшість виготовлялася із вовняних ниток. Вони бувають тканими та плетеними. Кольори — червоний, зелений, або комбінація кількох кольорів. Побутували пояси як домашнього, так і фабричного виробництва. Пояси використовували для закріплення поясного одягу на талії та для кожухів і свит. У музейній колекції є різні пояси: (фонд ВОКМ, Т-3536) з с. Біличин Барського; (фонд ВОКМ, Т-1243, 1251, 1774) з с. Яланець Бершадського; (фонд ВОКМ, Т-2084) з с. Сокиринці, (фонд ВОКМ, Т-5783, 5784) с. Стрижавка Вінницького; (фонд ВОКМ, Т-414) з с. Почапинці; (фонд ВОКМ, Т-2425, 2438, 2319) з с. Носківці; (фонд ВОКМ, Т-849) з с. Кармелюкове, (фонд ВОКМ, Т-2917) з с. Кудіївці Жмеринського; (фонд ВОКМ, Т-2048) з с. Голики Іллінецького; (фонд ВОКМ, Т-2630) з с. Немерче Мурованокуриловецького; (фонд ВОКМ, Т-4) з с. Дзвониха; (фонд ВОКМ, Т-5) з с. Шершні та (фонд ВОКМ, Т-1501) з м. Гнівань Тиврівського; (фонд ВОКМ, Т-2325, 2333) з с. Політанки Шаргородського районів Вінницької області. Частина поясів також не має географічної прив'язки. Наприклад, пояс жіночий «почаївський» (фонд ВОКМ, Т-1774), пояс плетений (фонд ВОКМ, Т-1860), пояс фабричний зелений з вишивкою (фонд ВОКМ, Т-1863); пояси ткані (фонд ВОКМ, Т-558, 565, 845, 871).

Жіноче вбрання
Східне Поділля , І чверть ХХ ст.

Чоловіче вбрання
(сорочка з Літинського р-ну), І пол. ХХ ст.

Верхній одяг на Східному Поділлі складався з кожуха та кількох різновидів сукняних свит. Кожухи як вид зимового одягу були буденними і святковими. Виготовляли їх з овечого хутра. Буденні шили до талії, рудого або білого кольорів. Святкові, переважно весільні, — тулуб'ясті, білого кольору та прикрашені вишивкою або аплікацією. Рідкісний зразок весільного кожуха з аплікацією походить із смт Чечельник і є окрасою етнографічної колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею.

Кожухи, які зберігаються у музейній колекції, походять з сіл: Плоске (фонд ВОКМ, Т-2600) і Немерче (фонд ВОКМ, Т-2621) Мурованокуриловецького; Шершні (фонд ВОКМ, Т-2282) Тиврівського; Залужжя (фонд ВОКМ, Т-2530) і Степанівка (фонд ВОКМ, Т-3569, кожух жіночий) Теплицького районів; кожух жіночий весільний (фонд ВОКМ, Т-2058) з смт Чечельник.

Кожух жіночий весільний
смт Чечельник, Вінницька обл.,
поч. XX ст.

Чугаїна (свита) жіноча весільна
с. Носківці, Жмеринський р-н Вінницької обл.,
поч. XX ст.

Інший вид верхнього осінньо-весняного одягу становлять різновиди свит, які виготовляли із сукна. Його збивали (валяли) з вовняної тканини на спеціальних пристроях у водяних млинах — «фолюшах». Колір свит — коричневий і чорний. Давніші обрядові свити були білого кольору. В залежності від типу крою свити мали свої локальні назви — гунька, чемерка, чугаїна, бурка, мантина. Весільні прикрашені вишивкою та аплікаціями зі шкіри або оксамиту [2, с. 38].

У музейній колекції є: чугаїна чоловіча з капюшоном (фонд ВОКМ, Т-3535) з с. Біличин Барського; свита жіноча (фонд ВОКМ, Т-1255) і мантина (фонд ВОКМ, Т-1776) з с. Бирлівка, полька (фонд ВОКМ, Т-3479) з с. Велика Киріївка Бершадського; гунька (фонд ВОКМ, Т-2246) з с. Гранів та гунька

жіноча (фонд ВОКМ, Т-2503) з с. Рахнівка Гайсинського; чугаїни весільні (фонд ВОКМ, Т-2446, 2779, 2691) з с. Носківці Жмеринського; гунька жіноча (фонд ВОКМ, Т-2109, 2112), гунька (гуня) чоловіча (фонд ВОКМ, Т-2111) з с. Яструбинці Іллінецького; свити жіночі (фонд ВОКМ, Т-1657, 1886) з с. Сосни, (фонд ВОКМ, Т-1977) з с. Дашківці, с. Ріжок (фонд ВОКМ, Т-2054) Літинського; свитка/полька жіноча (фонд ВОКМ, Т-1748) з с. Болган Піщанського; свита жіноча (фонд ВОКМ, Т-2049) з с. Кобилецьке, гунька (фонд ВОКМ, Т-2139) з с. Красне, гуньки жіночі (фонд ВОКМ, Т-2215, 2216) з с. Потуш, гуньки шлюбні жіночі (пінжак) (фонд ВОКМ, Т-2688, 2689), гуньки дівочі (фонд ВОКМ, Т-2690, 2691) з с. Уяринці Тиврівського; гуньки жіноча (фонд ВОКМ, Т-3848), чоловіча (фонд ВОКМ, Т-3849) з с. Антонівка Томашпільського району Вінницької області. Крім того, також є інші свити, але без зазначення їхнього місця походження, наприклад, свита (гунька) (фонд ВОКМ, Т-850).

Взуття — важлива складова народного костюма. В першу чергу, це чоботи. Особливою красою виділялись чоботи дівчат і молодиць. Вони були різнокольоровими, прикрашеними декоративним швом і металевими деталями, корки високі з мідними або бронзовими підковами. Крім того, в побуті були черевики різних кольорів, з високими або низькими халявками, а також туфлі. Чоловіки носили чоботи із залізними підковами. У давніших зразках чобіт підкови були ручного виготовлення, а у пізніших (40—50-ті рр. XX ст.) — фабричного. Бідніше населення як взуття використовувало постоли, личаки, дерев'яники та солом'яники. Усі види взуття взувались разом з онучами. У колекції музею взуття походить із різних населених пунктів Вінниччини. Чоботи: жіночі з с. Яланець (фонд ВОКМ, Т-1410, 1503, 1881), жіночі (фонд ВОКМ, Т-3480) і чоловічі (фонд ВОКМ, Т-3481) з с. Велика Киріївка Бершадського; жіночі з с. Вінницькі Хутори (фонд ВОКМ, Т-3415) Вінницького; чоловічі (фонд ВОКМ, Т-112) з смт Іллінці Іллінецького; жіночі з с. Дашківці (фонд ВОКМ, Т-1968, 1970-1973), жіночі з м. Літин (фонд ВОКМ, Т-2856) Літинського; чоловічі з с. Немерче (фонд ВОКМ, Т-2613) Мурованокуриловецького; жіночі (фонд ВОКМ, Т-3570, 3571) с. Степанівка Теплицького району.

Взуття жіноче — черевички та чоботи
с. Яланець, Бершадський р-н, поч. XX ст.

Черевики жіночі: з с. Бирлівка (фонд ВОКМ, Т-1882) Бершадського; з с. Уяринці (фонд ВОКМ, Т-2692) Тиврівського району.

Туфлі жіночі з с. Дашківці (фонд ВОКМ, Т-1969) Літинського району.

Постоли дитячі: з с. Яланець (фонд ВОКМ, Т-1502) Бершадського; «постоли» плетені з товстої конопляної нитки із с. Некрасове (фонд ВОКМ, Т-1144) Вінницького (виготовлені у 1921 р. Т. З. Лопатіним (1882—1962); постоли шкіряні з с. Носківці (фонд ВОКМ, Т-2580, 2581) Жмеринського (автор — Т. Г. Кочмарук); постоли (фонд ВОКМ, Т-1626), с. Дяківці Літинського району.

Чуні (резинове взуття каменотесів гранітного кар'єру) з м. Гнівань (фонд ВОКМ, Т-633) Тиврівського району.

Дерев'яники (фонд ВОКМ, ДУ-23) — дерев'яне взуття військовополонених періоду Другої світової війни.

Головні убори — поділялись за статтю і за віком. Дівочі — стрічки, кісники, квіти, вінки. Найважливішим був барвінковий вінок. Його використовували у весільній обрядовості. Він був останнім, головним і найважливішим головним убором — символом дівочості. Жіночі головні убори — очіпок (чіпець, каптур), намітка (серпанок, нафрама), хустка. Дівчата свої головні убори одягали так, щоб видно було косу, а жінки навпаки — вже не мали права «світити волоссям», після заміжжя. Хлопці носили шапки із сивого смушку, а чоловіки із чорного. Розрізняли способи носіння шапок хлопцями та чоловіками. Влітку і чоловіки, і хлопці носили солом'яні капелюхи, які виготовлялись, переважно, власними руками.

Більшу частину жіночих головних уборів становлять хустки фабричного виготовлення різних кольорів та з різноманітним квітковим декором. Окремі хустки виготовлені з фабричної тканини, але вишивка на них виконана вручну.

Особливу цінність становлять ткані хустини місцевого виробництва, виготовлені у с. Сосонка Вінницького району, що мали поширення у сусідніх селах. Один із їх авторів — М. О. Гудзь (1882—1972) — працював у 20 рр. XX ст. В музеї зберігається його ткана хустка (фонд ВОКМ, Т-1358), виготовлена у 1921 р. З цього ж ткацького осередку походить і ткана хустка (фонд ВОКМ, Т-570), виявлена у с. Мізяків Калинівського району.

Із хусток фабричного виготовлення варта уваги «хустка на чотири дні» (фонд ВОКМ, Т-2098). Її тло розділено на чотири частини кольорами. Є у колекції хустки вінчальні (фонд ВОКМ, Т-3671, 3672) з с. Сабарів Вінницького району.

Більшість хусток фабричного виготовлення, переважно з м. Павловський Посад та інших ткацьких підприємств Російської імперії, Радянського Союзу тощо. Наприклад, хустки ткані фабричні (фонд ВОКМ, Т-1083, 1723); з с. Джугастра (фонд ВОКМ, Т-1724) Томашпільського; фабричні кашемірові з с. Сокиринці (фонд ВОКМ, Т-1738, 1739) Вінницького; фабричні (фонд ВОКМ, Т-2094, 2098) з с. Гущинці; (фонд ВОКМ, Т-3244, 3245) з с. Іванів Калинівського району та багато інших.

Крім хусток у музейній колекції збереглись і унікальні зразки головних уборів XIX ст.: очіпок (фонд ВОКМ, Т-1281) і намітка/нафрама (фонд ВОКМ, Т-496) з с. Лаврівка Вінницького; очіпок і намітка/нафрама (фонд ВОКМ, Т-4472, 4473) з с. Тиманівка Тульчинського та намітка (фонд ВОКМ, Т-497) з Поділля; очіпок (фонд ВОКМ, Т-407) з с. Слобода Яришівська Могилів-Подільського району. Крім того, з цього ж села і від цієї ж жінки до музею потрапили — червона обгортка, сорочка жіноча, фартух та намисто. Останні два експонати нині у колекції Вінницького обласного художнього музею.

Крім жіночих, у колекції закладу є дівочі головні убори: бинди дівочі (фонд ВОКМ, Т-2443, 2444) з с. Носківці Жмеринського; головний убір старшої дружки (фонд ВОКМ, Т-2866) із с. Стіна Томашпільського району.

Є незначна кількість весільних головних уборів, наприклад: вінок весільний (фонд ВОКМ, Т-3462) з с. Сосонка Вінницького району.

Чоловічі головні убори представлені окремими зразками: шапка (фонд ВОКМ, Т-3936) подарунок В. Є. Козюка; шапка (фонд ВОКМ, Т-1394) та бриль (фонд ВОКМ, Т-1504) з с. Яланець Бершадського району.

Прикраси доповнюють етнографічні образи краян. Найбільше любили наші дівчата і жінки червоне коралове намисто («добре намисто», «коралі») (фонд ВОКМ, ДК-1077, 969). Поширеним у південних районах краю було перламутрове намисто — «баламути» (фонд ВОКМ, ДК-1130). В моді було також намисто з бісеру — силянки, згарди і гердани. Побутувало намисто зі скла — пацьорки. У музейній колекції є згарди (фонд ВОКМ, Т-2420, 2421, 2423, 2424, 2426, 2427, 2441, 2442, 2447) з с. Носківці; (фонд ВОКМ, Т-3373) с. Кацмазів, силянка (фонд ВОКМ, Т-3374) з цього ж села Жмеринського та згарда (фонд ВОКМ, Т-2611) з с. Плоске Мурованокуриловецького району.

Хустка «На чотири дні»
Кін. XIX ст.

Жіночий головний убір
(очіпок, намітка (нафрама).
с. Тиманівка, Тульчинський р-н
Вінницької обл., кін. XIX ст.

Фрагменти виставки народного костюма «Автентична Вінниччина», ВОКМ, 2016 р.

Крім українського костюма в музейній колекції є зразки одягу росіян-старообрядців та чехів.

Загалом увесь комплекс народного костюма мав важливе значення і виконував різні функції. Серед них найважливішими була етнічна та оберегова (магічна) [10, с. 485—497].

За досліджуваний період традиційний народний одяг українців Східного Поділля мав у своєму розвитку складні і неоднозначні періоди. Скажімо, з початку XX ст. у зв'язку з різними соціально-економічними та соціально-політичними причинами, у комплексі народного одягу відбулися складні переміни. На зміну домотканим тканинам приходять фабричні, що зумовило зникнення цілої низки елементів народного одягу. Наприклад, зникають запаски, плахти, обгортки. Хоча останні зрідка ще носили і в середині XX ст. Їх місце займає спідниця з фабричної тканини. Засилля промисловими товарами з 20-х рр. спонукає до припинення виготовлення сукна, а відтак, відповідно, зникають гуньки, чугаїни, мантини. З фабричних тканин виготовляють — польки, кацавейки, бурнуси тощо. Традиційна сорочка продовжує побутувати, хоча зміни зачепили і її [2, с. 39]. Усі ці тенденції відобразились і на фондовій колекції народних строїв, яка формувалась впродовж столітньої історії музею.

У кінці XX та на початку XXI ст. значно зріс інтерес до українського народного костюма. Його ширше почали застосовувати у різних сферах життя, особливо після здобуття Україною незалежності. Вагоме місце займають народні строї і у виставковій та експозиційній роботі музею. Варто пригадати лише окремі, але разом з тим і яскраві сторінки використання народного костюма: показ народного костюма на музейних святах (1988 р., 1998 р., 2016 р.); в експозиціях і виставках музею — «Символіка Поділля: витоки та історична традиція» (1991—1994 рр.), «Ремесла та промисли подолян» (1994—1998 рр.), «Народний одяг подолян» (1999—2000 рр.). Вартими уваги були виставки автентичного одягу у великій виставковій залі музею у 2007 та 2016 рр.

Віктор Косаківський зі студентами ВДПУ ім. М. Коцюбинського під час презентації народного костюма (вбрання з приватної колекції В. Косаківського) на виставці «Автентична Вінниччина», ВОКМ, 2016 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ніколаєва Т. Історичні передумови формування традиційного одягу Поділля / Т. Ніколаєва // *Поділля*. [Під ред. Артюх Л. Ф., Балушка В. Г., Болтарович З. Є. та ін.]. К. : Видавництво НКЦ «Доля», 1994. С. 260 — 276.
2. Косаківський В. А. Одяг подолян XIX — XX століть / В. А. Косаківський // *Народне мистецтво*. 2002. №3 — 4. С. 36 — 39.
3. Косаківський В. А. Ремесла, промисли та народні майстри / В. А. Косаківський // *Одвічна Русава: етнографія та фольклор с. Стіна на Поділлі* : колективна монографія / Наук. ред. В. А. Косаківський. Вінниця, 2003. С. 39 — 62.
4. Прусевич А. Народное вышивание / А. Прусевич // *Кустарные промыслы Подольской губернии*. К, 1916. С. 307 — 336.
5. Косаківський В. А. Ткацтво та вишивка в с. Курава наприкінці XIX — першій половині XX ст. / В. А. Косаківський, Т. І. Вовчук // *Музей і Поділля* : Тези доп. наук. конф., присвяч. 100-річчю від заснування Кам'янець-Подільського держ. іст. музею-заповідника. Кам'янець-Подільський, 1990. С. 74 — 76.
6. Косаківський В. А. Українська сорочка в пісенному фольклорі Поділля / В. А. Косаківський // *Українське народознавство: стан, перспективи розвитку на зламі віків* : Матеріали других Міжнар. наук.-практ. читань, присвяч. пам'яті українського фольклориста Михайла Пазяка : Зб. наук. пр. К., 2002. С. 427 — 433.
7. Косаківський В. А. Подільська колядка / В. А. Косаківський // *Тези доп. XV Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф. Вінниця*, 1996. С. 94 — 96.
8. Косаківський В. А. Народний одяг в с. Северинівка, Голубівка та Хатки Жмеринського району на Вінниччині / В. А. Косаківський, Н. М. Шпак // *Народна культура Поділля у національному вихованні дітей та молоді: проблеми та перспективи* : матеріали наук.-практ. круглого столу, 17 жовт. 2013 р., м. Вінниця / ред. кол. : О. А Коляструк (відп. ред.), Н. В. Жмуд (відп. секретар), Т. Р. Кароєва ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. С. 58 — 73.
9. Маслова Г. С. Одежда // Маслова Г. С. Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры. Москва : Наука, 1987. С. 259 — 291.
10. Шпак Н. М. Сучасний погляд на український народний костюм / Н. М. Шпак // *Науковий вісник «Межибіж»* : матеріали Четвертої наук.-краєзн. конф. «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. Меджибіж-Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. Ч. 1. С. 485 — 497.

Традиційні українські прикраси у фондовій колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею

Ганна Кавун
завідуюча науково-дослідницьким
відділом давньої історії
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Без історії, без минулого нації неможливо думати про майбутнє. Через давню мову, традиції ми пов'язані з нашими пращурами, з нашим корінням. Наприкінці XIX ст. видатний вчений, антрополог, етнограф, археолог, професор Хведір Вовк (1847—1918) одним з найперших розпочав дослідження української народної етнографії. У своїй праці «Студії з української етнографії та антропології» він переконливо доводить, що український народ усіма своїми особливостями відмінний від сусідніх народів і являє собою окрему, неповторну антропологічну та етнографічну цілість [1].

Від 1980-х рр. традиційні прикраси українців стали предметом наукового зацікавлення львівської дослідниці Ганни Врочинської. У монографії «Українські народні жіночі прикраси XIX — поч. XX ст.» дослідниця подала типології українських народних прикрас, терени побутування, функції та деякі регіональні художні особливості [2].

Досліджувала етнографічну колекцію ВОКМ Оксана Косміна — український етнолог та історик матеріальної культури, кандидат історичних наук. У праці «Традиційне вбрання українців», том І, вона представила традиційне вбрання та прикраси Подолян з колекції музею [3].

У давні часи та навіть у часи наших прабабусь прикраси були чимось більшим, ніж зараз для нас, їхніх нащадків. Вони, в першу чергу, відігравали роль оберегів перед недобрими чарами, злими людьми та стихіями. Десь глибоко у підсвідомості завжди була присутня необхідність себе прикрашати. Раніше прикраси виготовляли з природних натуральних матеріалів: скойок, гарних овочевих коробочок, зерен, кісточок овочів тощо. Намисто з натурального матеріалу залишилось лише у гуцулів у вигляді наший-ника, з овочевих коробочок рослини «клокички», яке носять не лише жінки, а й чоловіки [1].

Народні жіночі прикраси XIX—XX ст. — це художні вироби, для виготовлення яких використовувалася велика кількість різних матеріалів. У цей час остаточно сформувались найбільш поширені традиційні українські прикраси: низки коралів, бурштину, «баламутів», дукачів, намиста зі скла, прикраси з бісеру, які створювали складну композицію та органічно доповнювали святкове вбрання.

Жіночі прикраси — намисто «баламути» та «коралі», кін. XIX ст., Східне Поділля

Купувалися прикраси на ярмарках. Постачальниками були здебільшого місцеві ремісники, проте деякі коштовності завозились з інших країн.

Ще за козацьких часів найціннішим намистом вважалось коралове (бунти). Матеріалом для виготовлення такого намиста були скелети коралових поліпів. Коралове намисто в Україні було найбільш розповсюдженим, його привозили з Венеції, Франції та Італії. Ставлення до нього відобразилося в таких висловах: добре намисто, справжнє намисто, щирі коралі, мудре намисто. За формою виділялись три найбільш поширені типи намистин: циліндричне «рубане», кругле або овально видовжене «шліфоване»

та з відрізків коралової гілочки — «колюче намисто» [2]. Коралі були різного забарвлення: яскраво-червоного, глухого червоно-рожевого, сірувато-рожевого. Справжні коралі пізнавали по тому, що під час спеки вони ставали рожевими, а взимку — темно-червоними [3]. Українці вважали, що бунти були наділенні магічними властивостями: «Того, хто їх носить, ніякі чари не беруть. Щоб бути вродливою, рум'янощокою, дівчина на Великдень вмивалась водою, в яку клала калину і коралі» [2].

Високо цінувалися низки з великими намистинами у центрі, які стягували срібною обручкою або дукачами на Правобережній Україні, на Лівобережжі між коралями нанизували срібні бусини (рифи, пугвиці). Бідніші верстви населення носили штучні коралі, виготовлені зі смальти.

У фондовій колекції ВОКМ серед нашийних прикрас найбільша кількість намиста — з коралів. А саме 14 «справжніх коралів»: 3 низки з с. Літинка Літинського району [4]; с. Бондурівка Чечельницького району [5]; 3 низки з с. Кароліна Немирівського району [6]; 3 низки з м. Жмеринка [7]; 11 низок з металевими обручами з м. Вінниця [8]; 3 низки з металевими обручами з м. Вінниця [9]; 7 низок з металевими обручами з м. Вінниця [10]; 9 низок з металевими обручами з с. Червоне Барського району [11]; 5 низок з с. Тютьки Вінницького району [12]; 1 низка з м. Вінниця [13]; 5 низок з с. Хомутинці Калинівського району [14]; 4 низки з с. Хомутинці Калинівського району [15]; 3 низки — джерело надходження невідоме [16; 17] та 2 види штучних коралів: 4 низки з м. Жмеринка [18]; 5 низок з с. Мітлинці Гайсинського району [19].

У XIX—XX ст. дукачами (личмани) називали дуже різні за матеріалом та художньою цінністю жіночі прикраси — від грубого, але старанно виготовленого ювелірного виробу, до копійчаної штампованої бляшки. Відповідно до цього в одних місцевостях України дукачі використовували як святкову прикрасу, а в інших носили щодня не лише дорослі, а й діти. Для дукачів використовували австрійські дукати, а пізніше — російські рублі та їх підробки з будь-якими зображеннями. Існував звичай дарувати дукач як знак оберегу: подарунок хрещеного батька новонародженій дитині, дівчині, яка досягла повноліття, молодому подружжю [1]. Подібні прикраси збиралися протягом кількох поколінь та передавались у спадок як сімейна реліквія. У фондовій колекції ВОКМ зберігаються 3 дукачі, закуплені в м. Вінниці, а саме: із монетою 50 коп. 1896 р. Російської імперії [37], монетою 20 коп. 1915 р. Російської імперії [38], 1 кроною 1915 р. Австро-Угорщини за часів правління Франца Йосифа [39].

Прикраси жіночі «Дукачі», поч. XX ст., Україна
1. Із монетою 1 крона 1915 р. Австро-Угорської імперії (аверс, реверс), срібло
2. Із монетою 20 копійок 1915 р. Російської імперії (реверс), срібло, метал

Менш поширеною шийною прикрасою в Україні було намисто з перламутру — у народі його називали «баламути». Таке намисто вважалось диковиною, адже намистини завозились із закордону, коштували досить дорого. За народним повір'ям, ця прикраса втілювала дівочу цноту, її носили «абись чоловіки не баламутили жінок». Таке намисто одягали на великі свята, доповнюючи 5—10 разками коралів та низками скляного кольорового намиста. Результати аналізу колекції прикрас ВОКМ засвідчують, що більшість прикрас із перламутру побутували в південно-східній частині Вінниччини: 1 низка з 56 перлин (с. Яланець Бершадського району) [20]; 1 низка з 37 намистин [23] (с. Іллівка Крижопільського району) [21]; 1 низка з 57 намистин [22] і 1 низка з 72 намистин (с. Харпачка Гайсинського району); 2 низки (с. Сумівка Бершадського району) [24]; 1 низка — джерело надходження невідоме [25].

З II половини XIX ст. намисто з перламутру все частіше почали замінювати намистом зі скла, яке завозили в Україну переважно з Австрії та Італії [2]. Його продавали у вигляді готових разків, а також можна було придбати намистини поштучно чи на вагу. У широкому вжитку було однокольорове непрозоре скляне намисто (біле, зелене, темно-синє, червоне, чорне), для виготовлення якого використовували смальту — непрозорий сплав скла, а також намисто з прозорого скла [26]. Українки щоденно носили 1 — 2 разки скляного намиста, а у свята — значно більше. У траурні дні та в піст носили біле (молочне) намисто.

1, 2. Намисто жіноче, місцева назва «баламути». Арагоніт. Різання, шліфування, свердління, кін. XIX — поч. XX ст.
3. Намисто скляне. Скломаса, барвники. Формування, пресування, нанизування, І половина XX ст., Україна

Найдорожчими вважалися писані намистини, які виготовлялись лише у Венеції — на острові Мурано. Майстри скляної справи віками зберігали технологію виготовлення венеціанського скла, оскільки за розголошення таємниці жорстоко карали. Кожна намистинка вимальовувалась емаллю та золотом вручну, мов писанка. Звідси й отримала назву — «писані пацьорки». У колекції ВОКМ зберігаються 2 намиста з однією пацьоркою по центру [31], які надійшли з с. Носківці Жмеринського району та 2 два [27], [28] з с. Миколаївка Літинського району і м. Жмеринка.

Намисто скляне. Гутне скло, барвники. В центрі — венеційські намистини, інкрустовані металом, розписані емаллю. Формування, нанизування, XX ст., Україна, Європа

Улюбленим і популярним в ансамблі нагрудних жіночих прикрас було намисто з бурштину. Щирий бурштин добували на околицях Києва, на Волині, в деяких місцях Середнього Придністров'я, у Прикарпатті [2]. Кожна деталь вирізалася ножем, переважали круглі форми. Українські жінки вірили, що бурштин — це камінь-оберіг, який охороняє від поганого ока, злого наговору. На жаль, у фондовій колекції ВОКМ зберігається лише одне намисто з Калинівського району (78 бусин бурштину) [29].

Органічно вливались у декоративно-образну структуру українського народного жіночого вбрання XIX—поч. XX ст. прикраси з бісеру, які виготовляли дівчата та жінки самостійно в домашніх умовах, використовуючи бісер чеського та російського виробництва [2].

Техніку виготовлення прикрас з бісеру можна розділити на два види — плетіння (силяння, звідки одна з назв виробів — силянки, сильованки) та тканння (ґердани, згарди).

Техніка плетіння, що виконувалась без жодних пристроїв, вимагала точного розрахунку відповідних переплетень. Вироби виходили легкі, ажурні, при бажанні сітчасті.

Жіноча прикраса. Бісер, нитки, нанизування, XX ст., Україна

Ткані шийні бісерні прикраси у вигляді досить вузької смуги, нашитої на ткану стрічку, називалися «ґерданами» (герданики, герданки, гарди, крайки, ланцки, драбинки, рядки, пупчики тощо), на смужку з чорного або червоного оксамиту — «зґарди» [3].

Для виготовлення цих прикрас користувались спеціальним нескладним пристроєм — станком, що мав дощечку-підставку завдовжки 40—50 см і завширшки 8—10 см та два дерев'яні «пороги» висотою до 5 см, розміщені на кінцях. У такій техніці виконували стрічки з бісеру як геометричного, так і геометризовано-рослинного орнаменту. Прикраси мали видовжену прямокутну форму. Шийні прикраси з бісеру щільно облягали шию і ззаду зав'язувались шнурками або застібалися на ґудзики [2].

Прикраси шийні — зґарди.
Тканина, бісер. Плетіння, нанизування, шиття, поч. XX ст., Східне Поділля

У колекції ВОКМ зберігаються 16 прикрас з бісеру: 9 ґердан з с. Кацмазів Жмеринського району [32], джерело надходження невідоме [33], 6 силянок з с. Носківці Жмеринського району [34], смт Турбів Липовецького району [35], с. Кацмазів Жмеринського району [30], 1 згарда з с. Плоске Муровано-куриловецького району [36].

Колекція українських народних прикрас у фондовій збірці Вінницького обласного краєзнавчого музею відображає народне розуміння краси і доцільності, майстерність у використанні різних матеріалів і здатність їх синтезувати в єдиній естетичній ідеї. Наші предки залишили по собі справжній скарб. Прикраси як доповнення до українського народного вбрання використовуються під час етнографічних виставок у музеї, зокрема: «Подільський народний костюм» (2007), «Перлини народного мистецтва Вінниччини» (2014) та ін., виставок, що демонструються закладом під час міських та районних свят, виїздів автомузею тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. К. : Мистецтво, 1995. 336 с. : іл.
2. Врочинська Г. В. Українські народні жіночі прикраси XIX — початку XX ст. : Монографія. К. : Родовід, 2007. 232 с. : іл.
3. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців. К. : Балтія-Друк, 2008. Т. І : Лісостеп. Степ. 160 с. : іл.
4. Інвентарні книги групи ДК (дерево, камінь) — № 1, 2, 3, 4, 5, 8 — ДК-90.
5. Там само : ДК-340.
6. Там само : ДК-648.
7. Там само : ДК-751.
8. Там само : ДК-969.
9. Там само : ДК-976.
10. Там само : ДК-994.
11. Там само : ДК-1077.
12. Там само : ДК-1106.
13. Там само : ДК-1292.
14. Там само : ДК-1080.
15. Там само : ДК-2696.
16. Там само : ДК-382.
17. Там само : ДК-476.
18. Там само : ДК-755.
19. Там само : ДК-821.
20. Там само : ДК-980.
21. Там само : ДК-1101.
22. Там само : ДК-1130.
23. Там само : ДК-1131.
24. Там само : ДК-1382.
25. Там само : ДК-2056.
26. Там само : ДК-475.
27. Там само : ДК-1230.
28. Там само : ДК-752.
29. Там само : ДК-2134.
30. Там само : ДК-1455.
31. Інвентарні книги групи Т (тканини) — № 10, 11, 12 — Т-2420, Т-3659.
32. Там само : Т-3373, Т-3374, Т-2423, Т-2426, Т-2427, Т-2442, Т-3655, Т-3656.
33. Там само : Т-827.
34. Там само : Т-2421, Т-2424, Т-2441, Т-2447.
35. Там само : Т-3489.
36. Там само : Т-2611.
37. Інвентарні книги групи МЗ (метал, зброя) — № 4. — МЗ-1417.
38. Там само : МЗ-1418.
39. Там само : МЗ-1419.

Міський костюм подолян на світлинах XIX – початку XX ст.

Лілія Гальчевська,
старший науковий співробітник
науково-дослідницького відділу давньої історії
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Розвиток України кінця XIX — початку XX ст. характеризувався стрімкою урбанізацією та розбудовою міст, збільшенням кількості міського населення, змінами темпу і стилю життя.

Значна концентрація населення у містах, надзвичайні темпи впровадження технічних досягнень призвели до зміни всього укладу й стилю життя їх мешканців, сприяючи становленню особливої міської культури. Формується тип міського жителя — городянина з певним життєвим укладом, відповідним світоглядом і соціальною психологією. Саме міська побутова культура швидше сприймала вияви прогресу, що асоціювався тоді з європейськими країнами. В другій половині XIX — на початку XX ст. найяскравіше у повсякденному житті пересічного громадянина це проявилося саме через моду.

Роль моди у міському середовищі

У побутовій культурі жителів міста нашого краю кінця XIX — початку XX ст. все більшу роль відіграє мода. Вона пронизує як матеріальні, так і духовні сфери життя людей. У цьому можна пересвідчитися, переглядаючи старі світлини.

Одяг слугує своєрідним маркером певного часу. Його дослідження передбачає опрацювання матеріалу в тісному зв'язку з біографією його носіїв, тому експонати Вінницького обласного краєзнавчого музею (далі — ВОКМ) та районних музеїв нашої області є особливо цінними для вивчення і висвітлення даної теми. Предметно-речові джерела з теми охоплюють незначну кількість предметів музейних збірок. Джерельна база даного дослідження складається переважно з фотоматеріалів музейних та приватних збірок. Частина цих ілюстрацій опублікована у науково-популярних виданнях та фотоальбомах з історії нашого краю та м. Вінниці [5; 8; 9; 10; 12; 13; 22].

Колекція ВОКМ нараховує близько 11 500 світлин, з них більше тисячі має відношення до історії міського костюму кінця XIX — початку XX ст. Опрацювання цих світлин свідчить, що переважна більшість городян нашого краю носила загальноєвропейський одяг.

Характерною рисою моди цього періоду є, по-перше, набагато швидша її зміна порівняно з попереднім часом, по-друге, поширення модних тенденцій серед різних верств суспільства і, нарешті, різке збільшення питомої ваги тієї частини суспільства, яка так чи інакше прислухалася і реагувала на зміни модних тенденцій.

У XIX ст. з індустріалізацією відбулася переоцінка цінностей, що торкнулася й моди, з другої половини XIX ст. починається серійне виробництво одягу. Одяг і взуття було зараховано до категорії товарів. Їх пошив став окремою промисловою галуззю. Наслідком стрімкого розвитку текстильної, швейної, хімічної промисловості стало зниження вартості вбрання. Масове виробництво призвело до демократизації моди, яка почала цікавити ширше коло обивателів.

Торговельні заклади пропонували городянам великий, різноманітний вибір імпортних та вітчизняних тканин, фурнітури, аксесуарів та готового вбрання, яке за потреби підганялося до фігури клієнта майстрами. Крім того, у містах працювали кравецькі, шевські, капелюшні майстерні тощо. Так, лише у вінницькій майстерні при Окружній лікарні для душевнохворих у 1910—1911 рр. виготовлялося 800—900 солом'яних капелюхів [20, с. 71].

---

[1] Стаття вперше надрукована у зб. «Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку XX ст.» (Вінниця, 2016).

Одягатися модно тепер могли собі дозволити досить широкі верстви населення. Цьому сприяли не тільки розвиток легкої промисловості, а й винайдення швейних машин, що буквально викликало революцію в пошитті одягу. Наприклад, відома в Російській імперії американська фірма «Singer» в Україні мала магазини у Києві, Вінниці, Житомирі, Ромнах, Бердичеві, Рівному, Чернігові... Ці торговельні заклади проводили безкоштовне навчання з шиття і художнього вишивання. У рекламному оголошенні компанії «Singer» за 1911—1912 рр. зазначалося: «Магазини в усіх містах імперії. Ручні машини від 25 руб. Платіжна розстрочка від 1 руб. Продаються виключно у власних магазинах компанії». У Вінниці їхній магазин знаходився у будинку Люфтмана по вул. Поштовій (не зберігся, нині тут сквер коло «McDonald's») [11, додаток с. 6].

Зміни торкнулися й моди на різні види взуття. Головним чинником, що вплинув на його виготовлення, як і на пошиття одягу, було впровадження спеціальних швидкісних шевських машин. Для легкого взуття використовували шкіру (сап'ян, шагрень, лайку) і тканини (ластик, прюнель, парусину, плис). Із усіх цих матеріалів верх взуття викроювався та зшивався заготовниками машинним швом у дві нитки. Форма носка завжди була справою моди. На початку XX ст. одним з найбільших вінницьких підприємств легкої промисловості була взуттєва фабрика «Яструб» (1913 р.) (нині територія ТРК «SKY-park»). Працювала вона в основному на продукції місцевого шкіряного заводу [8, с. 70].

Вплив друкованих видань на поширення модних тенденцій

З другої половини XIX ст. починається серійне виробництво одягу. Сукні ще продовжували шити на замовлення конкретної клієнтки у приватних кравців та кравчинь, але самі моделі почали створювати наперед, рекламувати через журнали мод і викрійки, які видавали великими тиражами.

Московські та петербурзькі журнали мод, як правило, комплектувалися викрійками. Завдяки цьому широке коло городянок могли собі дозволити вбрання модного фасону. Крім того, дамські видання, які виходили за сприяння торговельних будинків Російської імперії з продажу одягу і білизни, давали практичні поради щодо вибору та розкрою тканини, шиття та догляду за вбранням. Їх спеціальні ілюстровані періодичні збірники з рукоділля містили головні правила, детальний опис, пояснення та рекомендації щодо плетіння, в'язання, вишивання тощо та прейскурант цін на готову продукцію [21]. Підприємці Російської імперії накопичили знання кон'юнктури ринку й споживацького попиту в повітах і губерніях, навчилися майстерно рекламувати товари й догоджати смакам різних соціальних груп [2, с. 85; 20].

Надзвичайно поширені серед жіноцтва були часописи «Вестник Моды», «Нива», «Мода» та «Модный курьер» тощо. Законодавцем моди, як і раніше, був Париж. Французьке традиційно у масовій свідомості було тотожним модному. Втім, чоловіча мода все більше потрапляла під вплив Лондона та Відня. Найзаможніші верстви населення отримували закордонні журнали мод, але і вітчизняна періодика — петербурзькі журнали, розраховані на пересічних громадян, передруковували модні фасони з європейських журналів. Більшість моделей відтворювалася за викрійками на місцях. Тетяна Кароєва, зокрема зазначає:

> «У родових подільських бібліотеках (Собанських, Ґрохольських, Потоцьких—Строганових—Щербатових, Гейденів) були окремі видання та збірники модних матеріалів: викрійки та гравюри моделей, що виходили як додатки до «товстих» журналів. Їх збирали, оправляли в окремі книжкові блоки та зберігали десятиріччями, принаймні у Собанських з 1840-х років. Дотримуватися моди було потребою й забезпечених городянок. 1885 р. кам'янчанки передплачували 6 примірників журналу «Tygodnik mód i powieści», «Bluszcz». На межі XIX—XX ст. «Паризькі моди» — додаток до ілюстрованого щотижневика «Нива» — вочевидь читали жінки скрізь по імперії, адже його наклад становив до 100 тис. примірників, а в рубриці «Поштова скринька» повсякчас зустрічалися подільські дописувачки, зокрема з Кам'янця-Подільського (березень 1899 р.), Вінниці (квітень 1901 р.), Проскурова (березень 1908 р.)» [15, с. 310].

Правила гарного тону вимагали шити чи хоча б оновлювати туалети до кожного сезону. Щосезонна зміна нарядів обумовлювалася і суто практичними потребами освіжити туалет. Новий модний сезон починався з Великоднем. Як зазначалося у тогочасному модному журналі:

> «Великий піст і страсний тиждень уповільнюють перебіг кінця сезону, коли носять елегантне чорне з білим вбрання, а яскраві туалети й прийоми — недоречні. А от вже до Великодня в моду вводяться різноманітні новинки, які здебільшого визначають і літню моду».

РУКОВОДСТВО

КО ВСѢМЪ

ДАМСКИМЪ РАБОТАМЪ,

СОСТАВЛЕННОЕ

Агнесой Вердоомъ.

Иллюстрировано 105 рисунками въ текстѣ.

ИЗДАНІЕ А. ТАРОЧЕШНИКОВА.

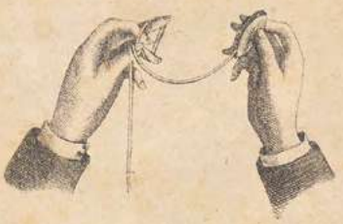

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ В. БАЛАШЕВА.

Екатерин. каналъ, между Вознесенск. и Маріинск. мостами, д. № 90—1.

1877.

— 5 —

О ПОДПИСКѢ НА 1879 ГОДЪ

на

самый полный и практичный дамскій иллюстрированный семейно-рукодѣльный журналъ

(издаваемый торговымъ домомъ вещей и бѣлья А. ТАРОЧЕШНИКОВА, поставщика двора ея императорскаго высочества государыни великой княгини Александры Петровны)

Годъ „МОДНЫЯ ВЫКРОЙКИ“ VII

съ 24 безплатными, раскрашен. акварелью приложеніями парижскихъ модъ, стоющихъ (безъ текста) въ Парижѣ 18 руб. («Mode Artistique»).

Съ 1-го января 1879 года, журналъ вступилъ въ **седьмой** годъ своего изданія, по улучшенной программѣ и будетъ выходить 1-го и 15-го числа каждаго мѣсяца.

Журналъ даетъ въ годъ **24** № большаго формата на зеленевой бумагѣ, съ **1.000** литографированными рисунками дамскаго и дѣтскаго туалетовъ, бѣлья и проч. **300** выкроекъ на 24 большихъ листахъ.

Всѣ рисунки туалетовъ заимствуются не изъ одного какого-нибудь нѣмецкаго изданія, какъ это дѣлаютъ всѣ модныя журналы, издающіеся въ Россіи, а съ парижскихъ моделей и еще изъ 20 слѣдующихъ самыхъ лучшихъ французскихъ изданій (нѣкоторыя изъ нихъ какъ напр. «Le Courrier de la Mode» стоютъ до 27 р.), «Aquarelle mode», Elegance parisienne», «Mode artistique», Moniteur de la mode», «Mode illustrée», «Revue de la mode», Haute nouveauté de Paris», «Mode actuelle», «Lingère parisienne», «Bon ton», «Courrier de la mode», «Gazette rase», «Dernière mode», «Printemps», «Modes parisiennes», «Journal des coiffeurs», «Modes françaises», «Journal des dames et des demoiselles», «Mode de Paris», или «Illustrateur des dames» и спеціальный англійскій журналъ дѣтскихъ модъ

— 9 —

ПРЕЙСЪ-КУРАНТЪ

торговаго дома модныхъ вещей и бѣлья

А. ТАРОЧЕШНИКОВА,

поставщика Двора Ея Императорскаго Высочества Государыни Великой Княгини

АЛЕКСАНДРЫ ПЕТРОВНЫ.

(С.-Петербургъ, Каравайная, уголъ Итальянской, д. № 18, въ бель-этажѣ).

НАРЯДЫ ВЪ ГОТОВОМЪ ВИДѢ И НА ЗАКАЗЪ.

Костюмы и платья:

Изъ шерстяной матеріи плотной ткани	отъ—	25 руб.
Изъ барежа, съ шелковой гарнировкой	отъ—	35 руб.
Изъ шелковаго канауса	отъ—	65 руб.
Изъ чернаго фая	отъ—	80 руб.
Изъ цвѣтнаго фая	отъ—	100 руб.
Изъ фая, съ болѣе нарядной гарнировк.	отъ—	125 руб.
Изъ фая, съ кружевами	отъ—	150 руб.

Пардессю на разныя юбки:

Изъ чернаго кашемира	отъ—	25 руб.
Изъ гренадина	отъ—	40 руб.
Изъ вигони (съ пелериной)	отъ—	35 руб.
Изъ дубль-кашем., выш. шнур. и бахр.	отъ—	70 руб.
Бархатное, съ аграм. и кружевами	отъ—	100 руб.

Вальныя и визитныя платья:

Гладкія тарлатановыя и кисейныя	отъ—	25 руб.
Тоже, съ шелковымъ кушакомъ	отъ—	35 руб.
Съ цвѣтами и гарнировкой	отъ—	40 руб.
Изъ шелковаго канауса	отъ—	75 руб.
Газовыя	отъ—	90 руб.
Шелковыя изъ фая, съ наряд. гарнир.	отъ—	125 руб.

— 10 —

Тоже, съ настоящими кружевами	отъ—	150 руб.
Вѣнчальныя, изъ бѣлаго фая, съ тюл. и убіоромъ изъ восковыхъ цвѣтовъ	отъ—	175 руб.

Тальмы и ротонды:

Осеннія (драповыя)	отъ—	30 руб.
Съ гарнировкой и бахромой	отъ—	45 руб.
Изъ шелковаго армюра, на пуху, съ шелковой подкладкой	отъ—	75 руб.
Бархатныя, на лисьемъ мѣху, съ собольимъ воротникомъ	отъ—	150 руб.
Бархатныя, на пуху, съ шелк. подкл.	отъ—	80 руб.

Кофты:

Драповыя	отъ—	25 руб.
Бархатныя	отъ—	40 руб.
Бархатныя, съ аграман. и кружевами	отъ—	60 руб.

Шубки:

Изъ фая, на пуху, съ шелк. покладк.	отъ—	60 руб.
Бархатныя (съ той-же гарнировкой)	отъ—	75 руб.
Изъ армюра, на мѣху	отъ—	90 руб.
Бархатныя (тоже на мѣху)	отъ—	90 руб.
Бархатныя, на мѣху, съ собольимъ воротникомъ	отъ—	200 руб.

Шляпки:

Обыкновенныя	отъ—	8 руб.
Нарядныя	отъ—	12 руб.
Модели изъ Парижа	отъ—	25 руб.

Куафюры:

Простыя	отъ—	4 руб.
Нарядныя	отъ—	6 руб.

Цвѣты для головныхъ уборовъ.

Обыкновенные	отъ—	3 руб.
Высшаго сорта	отъ—	6 руб.
Восковые цвѣты (полный приборъ) для вѣнчанья	отъ—	15 руб.

Прейскурант цін на готові вироби торговельного будинку Тарочешнікова та оголошення про підписку на жіночий ілюстрований журнал «Модныя выкройки» на 1879 р. з видання «Руководство ко всем дамским работам» (СПб., 1877)

Оновлювали гардероб і до початку театрального сезону [6; 7]. Того часу журнали мод давали огляд модних тенденцій та публікували нові моделі нарядів на всі випадки — домашні, візитні, обідні, вечірні, бальні та костюми для прогулянок. Необхідний мінімум на один сезон для не дуже заможних жінок складався з домашнього плаття, костюма для вулиці, візитної сукні й сукні для обідів і вечорів.

Рекламні оголошення з видання
«Путеводитель и справочник по г. Виннице...», 1911 р.

Журнали мод на рубежі XIX—XX ст. були переважно орієнтовані на представниць середнього класу. Автори журнальних статей демонстрували цілковиту солідарність зі своїми читачками, розуміння їхніх проблем, виступали у ролі друга та порадника. Про це свідчать постійні рекомендації дотримуватися здорового глузду, жити відповідно до статків і не тягнутися за аристократією та богемою. Проголошувалася достойна елегантність. Хороший смак визначався вмінням підібрати матеріал і фасон відповідно для призначення майбутнього вбрання.

Одяг різних міських станів

Попри модні тенденції, уніфікацію, одяг залишався складним, соціально диференційованим явищем. Серед городян нашого краю чітко розрізнявся костюм забезпеченої частини суспільства (дворянства, буржуазії), представники якого обіймали вищі міські цивільні й військові посади; чиновників, дрібних службовців, різночинної інтелігенції та торговців — вихідців з міщанського стану; фабричних, заводських робітників і ремісників; жителів міських околиць, що займались сільським господарством.

Перепис 1897 р. поділив населення Подільської губернії за наступними соціальними верствами: дворяни (40 613), духовенство (14 018), купці (3 637), міщани (492 995), селяни (2 437 736), іноземні піддані (13 346). Привілейованим станом у містах залишалося дворянство, однак питома вага його в міському населенні поменшала. Найчисельнішими серед городян (від 47% до 95%) були міщани — переважно дрібні виробники й крамарі. У містах зосереджувалося до 70% великої торгової буржуазії Південно-Західного краю. Водночас дрібнобуржуазне підприємництво поступово захоплювало всі верстви городян [13, с. 54—60].

Джерелами поповнення міського населення на Правобережній Україні в цей період були: переселення в міста сільського населення, приплив іноземців, зростання адміністративно-управлінського апарату, збільшення чисельності розквартированих у містах військ після польського національно-визвольного повстання 1863—1864 рр., оселення в містах відставних чиновників і військових.

Емілія Артинова.
Фотоательє Б. Ставського, початок XX ст.

Лише незначна кількість населення — представники забезпечених верст городян, мали змогу напряму замовляти костюми або окремі предмети одягу в Петербурзі, Москві, Києві, Варшаві, Парижі та Лондоні. Перебуваючи в країнах Західної Європи, вони могли придбати модні речі, різні вишукані дрібнички, подарунки та оновити власний гардероб. Адже відповідно до суспільних стереотипів закордонні товари завжди кращі, модні, якісні, а бути їх власником — престижно [17, іл.: с. 246].

Наприкінці XIX — на початку XX ст. в Україні стрімко зріс соціальний прошарок, який прийнято називати середнім класом. В основному йдеться про чиновництво, інтелігенцію (лікарів, юристів, інженерів, вчителів, викладачів середніх і вищих навчальних закладів, різного роду службовців) та купецтво (дрібних торгівців та підприємців тощо). Набуваючи певних матеріальних можливостей, представники цього прошарку починали формувати і власний смак. Вони також мали бажання і достатні статки, аби намагатися виглядати так, як ті верстви, що знаходилися вище у класовій ієрархії.

На початку XX ст. дорогий та елегантний одяг носили лише представники забезпеченої частини суспільства — дворяни, вищі верстви чиновництва та промислової буржуазії, а також представники середнього класу. У фондовій колекції ВОКМ зберігається фотоальбом, в якому розміщено 58 світлин кінця XIX — початку XX ст. кількох поколінь представників вінницьких родин Жулавських і Корсакових, а також світлини з комплексу родини Кухаренко. Вони яскраво ілюструють зміни в моді, смаки й уподобання цього прошарку.

Антоніна Жулавська (праворуч) з подругою, Вінниця, близько 1905 р.

Іван Кухаренко, професор Київського політехнічного інституту, з дружиною Зінаїдою (перша справа), уродженкою Вінниці, вчителькою за фахом, і сином Сергієм, близько 1915 р.

Гардероб жінок із міських верхів складався з великої кількості суконь, жакетів, костюмів, блуз і спідниць. Про це свідчить одяг польських дворянок [10, с. 206, іл. 96; с. 230, іл. 114]. Існувала велика кількість форм одягу, який носили залежно від часу дня, сезону та призначення. Уранці не вдягали

Подружжя Випіх,
1911 р.

Емілія Артинова, донька вінницького міського архітектора Григорія Артинова.
Фотоательє Б. Ставського, початок XX ст.

світлі сукні й лайкові рукавички, не робили складних зачісок і не завивали волосся як на вечір. До прикладу — світлина княгині Марії Щербатової, розміщена в експозиційному залі №10 ВОКМ. Вибір прикрас обмежувався суворими правилами й залежав від віку жінки та конкретних обставин. Носити діаманти вдень наприкінці XIX ст., навіть у найпростішій оправі, вважалося поганим тоном. Заможні жінки із гарним смаком намагалися уникнути в одязі зайвого блиску. Коштовні прикраси одягали лише ввечері, у театр або на бали. Молодим дівчатам дозволялося носити прикраси з коралів, бірюзи, малахіту та іншого непрозорого каменю, а із золотих речей — тільки медальйон або хрестик на тонкому ланцюжку. Наявність перлів і діамантів свідчила про досягнення шлюбного віку [4].

Одяг представниць середніх верств міських жителів відповідав актуальній європейській моді. Про це свідчать світлини вінницьких модниць — Емілії Артинової, Антоніни Жулавської та Зінаїди Кухаренко. Святковий одяг виготовляли за викрійками з модних журналів, щоденні сукні шили з вовняних, напіввовняних і бавовняних тканин. У щоденному побуті керувалися, в першу чергу, вимогами зручності й практичності [23, іл.: с. 44, 46, 47, 79]. Мода того часу вимагала закривати шию, причому цього правила дотримувалися представниці всіх станів.

Сукні та блузи цього періоду мали рукави різноманітної форми: призбирані біля плеча з довгими вузькими манжетами (рукави-гигот); широкі від плеча й до ліктя; прямі й гладкі, пошиті по руці, так звані англійські тощо (як приклад, світлина вихованок Тульчинського єпархіального жіночого училища). Спідниця сукні облягала стегна і трохи розширювалася донизу. Одяг для вулиці та візитів обробляли рельєфним вистрочуванням, контрастною вишивкою, вузькими стрічками, сутажем, оборками, воланами. Із шовкових тканин шили вечірні наряди, туалети для театру, міських балів.

Вихованки
Тульчинського єпархіального жіночого училища.
Світлина Ф. Гетца, початок XX ст.

Велику роль у жіночому гардеробі в досліджуваний період відігравали різноманітні блузи із шовку, мусліну, батисту. Введення в моду білих блуз, прикрашених ажурним мереживом

Василь Жулавський, службовець
Вінницької нотаріальної контори Чагіна,
з дружиною Антоніною і донькою Ніною,
початок XX ст.

чи вишивкою, вплинуло на підвищення загального рівня елегантності. Спочатку їх носили з темними, прямими або розкльошеними внизу, довгими спідницями, пізніше стали використовувати менш контрастні сполучення. Були популярні шемізетки з тонких тканин, світлих, переважно драпірованих, густо плісированих або укладених у складки. До високих стоячих або стоячевідкладних комірів блуз пристібали брошки. Маленькі комірці з лацканами та чохли часто робили з оксамиту або мережива. Вдень жінки носили мозаїчні брошки або камеї, сережки з напівкоштовного каміння, низки перлів, медальйон на ланцюжку чи маленького розміру годинник на довгому золотому ланцюжку, браслети. Також носили парасольки, ридикюлі, невеличкі сумочки тощо.

Костюм доповнювали маленькі капелюшки або капелюхи величезних розмірів, які були прикрашені квітами, бантами, пір'ям і підкреслювали плавність, витонченість силуету модерн. На фото деяких старших жінок бачимо характерні для XIX ст. головні убори — мереживні наколки, шалі або чепці тощо, як на світлині «Золоте весілля в католицькій родині» [12, іл.: с. 36, 57; 19, с. 35].

Олександра Грищенко.
Проскурів, початок XX ст.

Вінничанки, посередині — Зінаїда Сендерко.
Вінниця, кінець XIX — початок XX ст.

На урочисті заходи й на вулицю надягали рукавички [12, с. 62, 68]. До революційних подій 1917 р. білі рукавички були обов'язковою деталлю весільного костюма не тільки верхнього соціального прошарку міських жителів, але й у середовищі інтелігенції, дрібних чиновників, службовців. У фондовій колекції ВОКМ зберігається чимало весільних світлин, зокрема фото Василя Жулавського та Антоніни Корсак, зроблене у Вінниці фотографом Гершем Бамом на початку XX ст.

Взуття городянок складалося з туфлів; черевичків до щиколотки, на шнурівці; ботів на невисокому, стійкому каблуці. На фото подолянок ми бачимо повсякденні черевики з халявами до литки, подовженим чи круглим носком і стовпчикоподібними підборами — «на корках». Виготовляли їх із кольорової чи чорної шкіри і застібали збоку на маленькі ґудзики або за допомогою невеликих гачків. Чобітки щільно облягали ногу, були висотою до середини гомілки, їх шнурували спереду або застібали на ґудзики. Необхідним компонентом були нитяні панчохи.

Мода досить швидко реагувала на суспільні й політичні настрої та мистецькі новації. Стиль модерн, що виник як заперечення еклектизму буржуазного мистецтва, в кінці 1890-х років проникає у жіночий костюм. На початку XX ст. цей стиль продовжував впливати на силует, надаючи йому особливої витонченості та елегантності. У силуеті такого костюма за допомогою корсета стрункa фігура жінки зберігала S-подібний вигин (в профіль). Блузи й сукні цього періоду робили з невеликим напуском над

Золоте весілля в католицькій родині.
Тульчин, світлина Ф. Гетца, початок XX ст

Весільне фото подолян,
початок XX ст.

Весільна світлина Стратія Гордійчука та Харитини Прокопчук
із с. П'ятничан Вінницького повіту. Вінниця, 1919 р.

широким поясом, прикрашеним пряжкою художньої роботи. Довгі сукні, що облягали фігуру, доповнювали боа з пухнастого хутра або зі страусиного пір'я. Лінію талії в сукнях початку XX ст. дещо опустили й підкреслили викрійним поясом.

Модерн відокремив нову еру в історії моди, ставши одночасно завершальним етапом розвитку історичного вбрання та першим етапом сучасного, тобто такого, в якому доцільність, практичність і доступність стали ознаками художньої виразності та краси. Завдяки зростанню ткацьких мануфактур і фабрик, зниженню вартості тканин, появі в продажу великих партій предметів одягу, навіть жителі невеликих міст і містечок почали активно переходити на європейський костюм.

Міщанський одяг був простішим, практичним, шився із ситцю, сатину, вовняних тканин. Серед святкового одягу міщанок зустрічаються блузи, вільного крою кофти, широкі спідниці, зібрані на талії в зборки або складочки, поділ яких прикрашали шовковими стрічками, тасьмою, плюшем тощо. Міщанки у святковому костюмі прагнули наслідувати дружин міської інтелігенції та чиновників. На свята чи урочисті події жінки одягали сукні чи вбрання модного силуету, прикрашені мереживом, стрічками. Жінки також носили парасольки, ридикюлі, браслети тощо.

Міщани.
Козятин, початок XX ст.

Подружжя старобрядців з Вінниці
Матрьона і Кузьма, початок XX ст.

Міщанство було найчисленнішим міським станом протягом досліджуваного періоду. Переважаючі заняття міщан — ремесло і торгівля, які робили їх стан доволі важливим в економічному житті міст. Поряд з цим, однією із сфер діяльності міщан невеликих містечок, як і жителів околиць великих міст, залишалось сільське господарство на міських та приміських землях [13, с. 58].

Значну групу міського населення складала прислуга (покоївки, камеристки, няньки, прачки та ін.), що безпосередньо обслуговувала господарство заможних городян, та робітниці.

Анна, служниця вінницького міського архітектора Г. Артинова.
Вінниця, фотоательє Г. Бама, початок XX ст.

Робітниці фабрики «Яструб». Вінниця, 1917 р.

Хор
Ладижинської церкви
Успіння Божої Матері,
початок XX ст.

Величезний вплив на вбрання цієї групи справляли традиції народного одягу. Їхній костюм майже не відрізнявся від традиційного костюма місцевих селян [3]. Так на світлині церковного хору з Ладижина бачимо трьох подолянок в українському традиційному святковому вбранні. Ще один приклад — мешканці Оратова, дівчата з молодим чоловіком — Захарієм Данильченком. Однак з другої половини XIX ст. традиційні горбатки, запаски тощо почали замінювати на зручніші спідниці, пошиті майстрами-кустарями з фабричної тканини. На світлинах усі заміжні жінки вбрані в спідниці та хустки.

Стиль вбрання демонстрував не лише приналежність до певних суспільних верств, у ньому могли висловлюватися національні вподобання і принципи. Того часу було модно серед студентства та інтелігенції і навіть серед представників вищих станів фотографуватися в українському строї [12, іл.: с. 13, 14, 15, 31, 37, 53]. Марина Олійник зазначає:

> «В другій половині XIX ст. розпочався процес дифузії народного вбрання, ареалом побутування якого була сільська місцевість із традиційним укладом життя, у соціокультурний простір міста. Одним з адептів цього процесу була українська інтелігенція, час формування якої збігається з поширенням української національної ідеї. Цей процес був історично закономірним і позначився етнокультурним феноменом проникнення народного одягу в реалії українського міста».
>
> «Факт носіння українського одягу слід розглядати як певну посвяту в українство. Фотографування в народному вбранні ставало демонстраційним актом — візуалізацією, яка була потрібна людині на психологічному рівні для конструювання нового формату інтерпретації себе» [18, с. 108].

Маленькі вінничани, початок XX ст.
З приватної колекції

Дворянка Гржибовська
в українському народному строї

Слухачі українських курсів. Ольгопіль, 1918 р.
Друга справа сидить Олександра Веселовська (1897 – 1985), учениця М. Леонтовича,
учасниця хору під орудою О. Кошиця

Справедливо вважається, що мода в одязі досліджуваного періоду — це, перш за все, мода жіноча. Період, що розглядається, відзначений переворотом у громадській думці щодо ролі жінки в суспільстві. Жінки почали претендувати на новий статус у суспільстві з правом на фінансову незалежність від чоловіків і реалізацію своїх здібностей та амбіцій. У напружених реаліях Першої світової війни суспільна значущість жінок різко зростає. З'являється більше жінок лікарів, вчителів, медичних сестер. Вінничанки працювали в майстернях з виготовлення білизни і теплих речей для солдатів тощо [8, с. 98]. Замінивши чоловіків, які пішли на фронт, жінки займалися різноманітною працею і розумовою, і фізичною. У залі № 10 ВОКМ експонуються світлини учасниць Першої світової війни — лікарки Зінаїди Бик та сестри милосердя Вінницького військового шпиталю — Олександри Морозович.

Створюється практичний, такий, що не заважає рухам, костюм: скасовується корсет, укорочується довжина спідниць. Вже в перший рік війни довжина жіночих суконь досягає кісточки, потім середини литки. Одяг характеризується м'якими лініями силуету, помірними об'ємами. З'являються нові зручні і практичні види одягу: широкі і вільні пальта, жакети, ділові костюми різноманітних форм. Так костюм-тальєр стає невід'ємною частиною гардеробу працюючої жінки. Він складався з жакета та спідниці й шився з практичних тканин темних тонів: сукна, вовни, драпу — для зими, парусини, бавовни — для літа. На початку ХХ ст. його носили зі світлою блузою, прикрашеною вишивкою чи мереживом. Пізніше костюми-тальєр трактуються як англійське спокійне, стримане практичне і респектабельне вбрання, на відміну від «паризького шику».

Поступова зміна суспільних поглядів на роль жінки, емансипація, викликали відмову від підкреслено жіночого силуету. Одяг студенток, курсисток, «нових жінок» був способом демонстрації їхніх суспільних поглядів і соціальних настроїв, власної приналежності до певної групи, а не особистого смаку та естетичних уподобань. Вони рішуче відкинули всі незручні фасони суконь, корсети, що заважали нормальному диханню, претензійні прикраси.

Гімназистки, сидить Анастасія Павлович. Вінниця, 1915 р.

Діти Лева Алукера (1850 — 1936), службовця контори броварні братів Вахневських: Моргеля і Рахіль (стоїть), лікарі; Лев і Лейба, економісти. Вінниця, 1918 р.

З середини XIX ст. у жіночому костюмі більшого значення почали надавати модному крою та якості тканин. Популярності набули тканини спокійних, приглушених, пастельних тонів, а також глибокий гранатовий, темно-зелений, тютюновий, різноманітні відтінки сірого тощо. Пошиття нового плаття починалося з вибору тканини. Найдорожчою, хоча не дуже практичною тканиною вважався шовк, найкращі його види — атлас, крепдешин, драдесуа — йшли на вечірні наряди. Для вбрання на вулицю використовувався фуляр та тюссор. Найбільш практичною і гігієнічною тканиною вважалася вовна (тоненька вовна — драсатин). Особам з обмеженим бюджетом рекомендувалося замість шовкових суконь шити легкі суконні, оскільки «вони витримують кілька переробок, не втрачаючи свіжого вигляду». Гарне сукно, і товсте, і тонке, коштувало дорого. Традиційно із сукна шили пальта — популярний, з другої половини XIX ст., новий вид верхнього одягу. Бавовняні та льняні тканини були відносно недорогими. Крамниці завжди пропонували широкий їх вибір. Для літніх суконь підходило полотно, індійська серпанкова тканина, льняний батист та ін. [6].

Рекламні оголошення та вивіски подільських магазинів пропонували відвідувачам великий вибір готового вбрання та «мануфактурних, шовкових, шерстяних, паперових і сукняних товарів: драп, кастор, сукно, діагональ», а також тканину для пошиття уніформи військовим і цивільним особам, наприклад: суконно-мануфактурний магазин П. С. Шапіра у Вінниці та «Магазин чоловічого одягу і суконних товарів Хінькіса» у Тульчині тощо [20, с. 11; 5, с. 30].

Чоловічий костюм завжди був більш консервативним, ніж жіночий, у ньому довше зберігалися старі, звичні форми. Основні лінії силуету чоловічого одягу були вироблені ще в 1850-х роках [19, с. 37]. Чоловіки з міських верхів, як і жінки, були зв'язані безліччю умовностей, що безпосередньо вплива-

ли на вибір одягу. Незнання або недотримання світської «пристойності», не відповідний події костюм заважали службовій кар'єрі. Представницький костюм зазвичай складався з білої сорочки, чорного сюртука, брюк і жилета з тканин, що гармоніювали між собою. Сюртуки літніх людей були завдовжки до коліна, а в молодих коротшими [2, с. 89].

Костюм початку XX ст. розвивався під впливом масового захоплення спортом і військового одягу. Це знаходить відображення в нових видах одягу: з'являються різноманітні куртки, закритий піджак типу «френч» з поясом і накладними кишенями, брюки гольф і галіфе, пальто «тренчкот» тощо. Чоловіки перейшли на особливі («чоловічі»), найчастіше вовняні тканини. В урочистих випадках і для візитів надягали сорочки з високим стоячим коміром, подвійними манжетами й дорогими запонками. У звичний час носили сорочки зі зручним відкладним коміром.

Наприкінці XIX ст. сюртук почали замінювати однобортним піджаком, з прорізною кишенею на грудях, з лівого боку. Всі краї, лацкани та манжети рукавів, піджака, зазвичай, були облямовані шовковим кантом. Незабаром такий піджак став складовою костюма, до якого також входили брюки та жилет, пошиті з однієї тканини. В невеликих провінціальних містечках була поширена так звана «дешева розкіш» — крохмальний або целулоїдний пристібний комір, шемізетка (на груди) і манжети, які створювали ілюзію дорогої білизни [16, с. 42]. Навколо шиї пов'язували невеликим бантом шовкову краватку стрічкового типу.

Мефодій Саленко. Козятин, початок XX ст.

Нікіта Соколов, директор Тульчинського духовного чоловічого училища. Світлина Ю. Ставського

За одягом можна було визначити не тільки соціальний статус чоловіка, але часто і його професійні заняття, оскільки мундири носили не тільки військові, але й чиновники різних урядових установ, пошти, залізниці, вчителі гімназій, училищ тощо. Костюм середніх верств міських жителів також відповідав європейській моді, шили його місцеві ремісники-кравці з тканин вітчизняного виробництва.

З другої половини XIX ст. чоловіки почали носити м'які фетрові капелюхи темних кольорів, влітку — солом'яні капелюхи із плоскою тулією та широкими полями. Молодь носила кашкети різних модифікацій. Взимку головним убором були невисокі круглі або циліндричні шапки з того самого хутра,

що й комір пальто, шуби, шапки типу папахи й «пиріжка» з втисненим верхом. Аксесуари (годинники на ланцюжку, краватки, запонки, тростини, портсигари тощо) користувалися особливою популярністю у городян.

Розвиток промисловості й капіталістичних відносин викликали зміну та спрощення костюма. Загального поширення набув костюм з піджаком. Його крій був продиктований зручністю і пристосованістю до умов інтенсивного життя буржуазного міста.

Змінився і чоловічий одяг міських робітників та бідноти. У цілому процес формування нових видів робочого одягу в Україні проходив на базі збереження більш доцільних і практичних частин селянського одягу в поєднанні з елементами міського. Поряд із традиційною селянською сорочкою (що була довгою і носилася на випуск з тканим поясом) почали з'являтися косоворотки — вужчі і значно коротші сорочки із стоячим коміром, що застібається збоку. Ці полотняні сорочки заправлялися в штани. У святкові чи урочисті дні могли одягти білу, вишиту сорочку, поверх якої надягали іншу — темного кольору, як правило, із ситцю або сатину.

Характерним став костюм, що складався з піджака, штанів і жилетки з фабричних матеріалів («трійка»). Молоді робітники у вихідні дні намагалися одягатися чепурніше — у штани із парусини влітку чи дешевого сукна або бумазеї взимку, ситцеву або сатинову сорочку і піджак. Взуттям служили чоботи. Верхнім чоловічим одягом були чумарки («піддьовки») типу легкого пальта міського крою. Проте найчастіше носили піджак. На початку XX ст. поширився одяг на ваті, що кроєм нагадував піджак (московка). Головним убором став картуз із лакованим твердим козирком [13, с. 118].

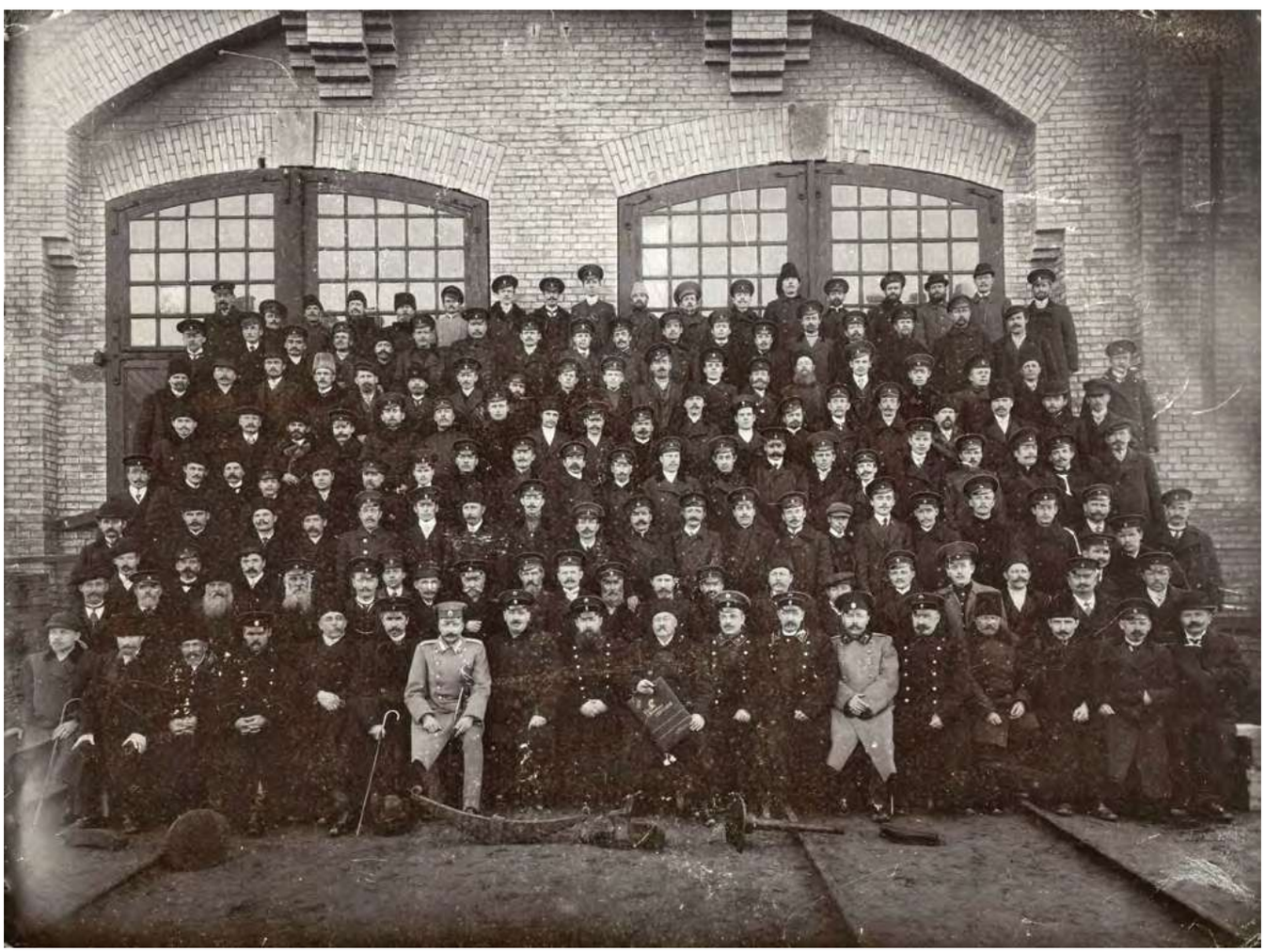

Колектив жмеринських вагонних майстрів.
Жмеринка, 1912 р.

Працівники Подільського окружного суду з Ямпільського повіту і судовий пристав з Могилева-Подільського Петро Шинкаренко (сидить третій справа), 1909 р.

Співробітники залізничної станції Козятин, початок XX ст.

Дуже зворушливо виглядають дитячі світлини. Світ дитини був зорієнтований на соціальні стандарти дорослих. На досліджуваних фотографіях можна побачити дітей різного віку — від 1 до 16 років, одягнених, переважно, в загальноєвропейський одяг. Сукенки маленьких дівчаток були просторі, мали вільний, прямий крій та безліч елегантних прикрас — мереживні чи вив'язані комірці, банти, пелерини тощо [23, с. 50, 51, 70]. Старші дівчатка, підлітки носили вже приталене вбрання з поясом або сукні по фігурі [10, с. 222, іл. 108; 19, с. 35].

Представники забезпечених верст міського населення для урочистих подій одягали своїх дітей в елегантні білі чи світлі плаття, костюмчики, сорочки із дорогих тканин, вишукане взуття, панчішки та шкарпетки. Прикладом може служити вбрання Ніни Жулавської на фото з батьками [10, с. 208, іл. 98].

Сергій Кухаренко (1913—1986) (ліворуч).
Вінниця, близько 1914 р.

Родина Еразма Ковача, ревізора Південно-Західної залізниці, з Вапнярки Брацлавського повіту.
Вінниця, початок XX ст.

Численні світлини з музейних та приватних колекцій початку XX ст. свідчать, що у дитячій моді особливою популярністю користувалося вбрання типу «матроска». Доповнювали такі костюми берети або безкозирки [17, с. 893; 23, с. 48, 49]. Маленькі хлопчики носили короткі штанці або штанці типу «шорти», вільні сорочки, інколи на фото бачимо костюмчики типу «трико», як у атлетів. Дуже часто хлопчики та юнаки фотографувалися у формі свого навчального закладу. Так у вихованців училищ на кокарді кашкета та на пряжці паска стояли початкові букви закладу, наприклад — ВРУ — Вінницьке реальне училище [10, с. 412—675; 23, с. 69].

У фондах Державного архіву Вінницької області зберігаються інструкції, які в різний час надійшли у навчальні заклади Вінниці з Міністерства освіти. Так відповідні вимоги ставилися щодо кольору форми гімназисток. Зокрема, темно-коричневий колір суконь та чорний фартух були у вихованок міністерських гімназій (у залі №10 ВОКМ експонуються «Правила для учениць Вінницької Міністерської жіночої гімназії», затверджені 12 липня 1904 р., де у п. 9 про це іде мова), зелений і сірий колір мали сукні учениць приватних гімназій. Кожен клас приватних пансіонів мав свій колір формених фартухів для учениць. У цих школах необхідною деталлю учнівської сукні був білий великий круглий

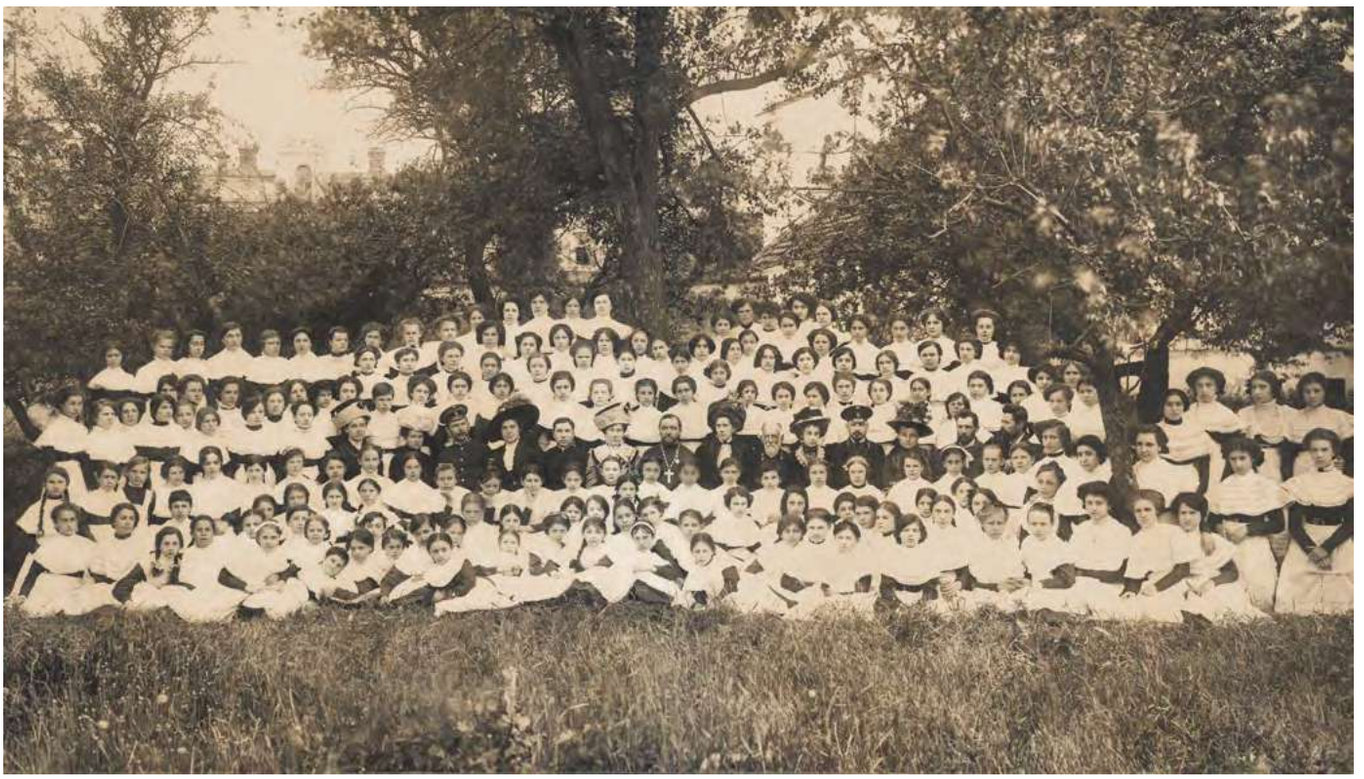

Вінниця, вихованки і педагогічний колектив приватної жіночої гімназії Марії Драганової, початок XX ст.

Учасники дитячих театралізованих постановок у м. Козятині, початок XX ст.

комір [1, с. 103, 116]. У фондовій колекції ВОКМ зберігається чимало світлин вихованців подільських навчальних закладів. Зокрема в експозиції ВОКМ можна побачити групову світлину випускників та альбом вихованки Тульчинського єпархіального жіночого училища Тамари Гладковської, 1909 р. Про фасони жіночих суконь свідчать фото вихованок навчальних закладів нашого краю, їх наставниць та родичок [5, с. 32, 33]. Незважаючи на строгі правила щодо форми, сукні випускниць навчальних закладів вражають різноманітністю доповнень. Так, темні коміри суконь прикрашали білими вишитими, гофрованими, з легкої прозорої тканини або мережива комірцями. Дівчата носили різної форми сережки, шпильки чи стрічки для волосся, брошки, довгі ланцюжки, медальйони або разки намиста, штучні квіти тощо [12, с. 47, 55].

Міщани, дрібні службовці, військові також намагалися одягти своїх дітей якнайкраще. Дівчаткам одягали намисто, хрестик чи медальйон, на голову зав'язували стрічку (як на світлині родини Бевзюків з Вінниці). У виборі тканин перевага надавалася більш практичним тканинам, кольорам і візерункам.

Брати Бевзюки з родинами. Вінниця, 1912 р.

На деяких світлинах можна побачити дітей, одягнених в українське традиційне вбрання. У колекції ВОКМ зберігаються копії світлин, надані Володимиром Козюком. На одній із них — маленькі віннича-ни, хлопчик та дівчинка, приблизно трьох років, вбрані в українські строї. Вбрання хлопчика включає вишиту сорочку з коміром-стійкою, смушкову світлу шапку, тканий тонкий пояс, зав'язаний бантом збоку, та широкі штанці, темні панчохи і коротенькі чобітки. Дівчинка на фото вдягнена у багато вишиту сорочечку з пишними рукавами, вишитою підтичкою, що виглядає з-під спідниці та фартушок. Волосся, збоку, прикрашають довгі стрічки, на грудях кілька разок кольорового намиста. На ногах — білі панчохи та туфельки, які збоку застібаються на ґудзики. Народне вбрання зафіксовано на груповому фото учасників дитячих театралізованих постановок у м. Козятині.

Міський одяг подолян кінця XIX — початку XX ст., окрім загальноєвропейського формату, був представлений національним вбранням. У цілому процес формування нових видів робочого одягу в Україні проходив на базі збереження більш доцільних і практичних частин селянського одягу в поєднанні з елементами міського.

Через різке зростання міст відбувалося бурхливе залучення нової маси населення до міської традиції повсякденного життя. Соціальна структура суспільства не була вже такою жорсткою, як раніше. Нові умови, стиль і темп життя, пов'язані з розвитком транспорту, використання жіночої праці на виробництві, вплив спорту, яким захоплювалися все ширші верстви, обумовили швидкі зміни в моді. Одяг міського населення є складовою частиною матеріально-побутової культури нашого краю. Він втілює в собі неповторні риси часу, дає уявлення про повсякденне життя людей, що також є часткою історії.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Анохіна Л. С. З історії освіти у м. Вінниці (ІІ пол. ХІХ — поч. ХХ ст.) // *Подільська старовина*: зб. наук. праць / Вінниц. обл. краєзн. музей; відп. ред. В. А. Косаківський. Вінниця, 1998. С. 91—117.
2. Бєлявіна В. М. Костюм міського населення Білорусі другої половини ХІХ — початку ХХ століття // *Народна творчість та етнографія*. 2009. № 6. С. 85—91.
3. Васіна З. О. Український літопис вбрання: книга-альбом. К. : Мистецтво, 2006. Т. 2 : ХІІІ — початок ХХ ст. : Наук.-худож. реконструкції. С. 182, 188—194, 210—227.
4. Вечний Киев. Жизнь большого города / авт.-сост. : В. Ковалинский, О. Друг. К. : Балтия-Друк, 2013. С. 64—65.
5. Вігуржинський В. О. Тульчин — вчора, Тульчин — сьогодні : фотолітопис. Вінниця : Консоль, 2007. 84 с. : іл. Зі змісту: С. 15. Офіцерський склад штабу 19-ї дивізії та 76-го піхотнго Кубанського полку; 19-та дивізія та 76 — й піхотний Кубанський полк біля палацу. 1912 р.; С. 25. Типовий вигляд тульчинських євреїв. 1912 р.; С. 27. Тульчинський ринок. 1908, 1912 р.; С. 30. «Магазин мужских платьев и суконных товаров Хинькиса». 1912 р.; С. 32, 33. Учениці Тульчинського єпархіального жіночого училища. 1912 р., Випуск Тульчинського єпархіального жіночого училища. 1916-17 рр.; С. 56, 57. Пожежна команда Тульчина. 1908, 1912 рр.; С. 8, 27, 62, 63, 64, 65. Подільські типи на світлинах.
6. Вільшанська О. Л. Мода у повсякденному житті міського населення України кінця ХІХ — початку ХХ ст. // *Проблеми історії України ХІХ — початку ХХ ст.* : зб. наук. пр. К., 2008. Вип. 14. С.309—322.
7. Вільшанська О. Л. Повсякденне життя міст України кінця ХІХ — початку ХХ ст.: європейські впливи на українські національні особливості : монографія. К. : Інститут історії України НАН України, 2009. 172 с. : іл.
8. Вінниця : історичний нарис. / гол. ред. проф. Подолинний А. М. Вінниця : Книга-Вега, 2007. 304 с. : іл.
9. Федоришен О. Вінниця. Історія іншого часу (історичний хроноскоп). К., 2015. 112 с. : іл. С. 76. Гімнастичні вправи на острові «Спорт».
10. Вінниця у спогадах: у 3 т. — Т. І. : ХІХ— початок ХХ ст. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 720 с. : іл. Зі змісту: світлини польських дворян: С. 206, іл. 96. Марія з Ґрохольських Собанська; С. 208, іл. 98. Здісь і Марійка Ґрохольські. С. 222, іл.108. Марійка Ґрохольська. С. 230, іл. 114. Ванда Ґрохольська з донькою Марією та Ядвіґою Любомірською. С. 377—678. Георгій Брилинг. Времена давнопрошедшие (уривок). Воспоминания о реальном училище. История спорта в Виннице в 1907-1917 гг.
11. Вся Винница : Литературно-художественный календарь-справочник и адресная книга на 1911 год. Винница : издание Е. А. Рехлиса и Н. А. Павлушкова, 1911. 120 с. [додаток з рекламними оголошеннями в кінці книжки. С. 6].
12. Дідур Л. М. Вінницький край у світлинах: Літопис становлення і визнання. Вінниця : Едельвейс і К, 2013. 240 с. : іл. Зі змісту: С. 13, 14, 15, 31. Дівчата у традиційних подільських костюмах. Подільські міщани: С. 21. Молоді жінки з дітьми; С. 22. Міські модниці. Головні убори старших подолянок: С. 36. Родина священика Юліана Кульматицького. кін. ХІХ ст.; С. 57. Гімназист з матір'ю. С. 38, іл. 1. Родина дрібного земського службовця. Брацлавській повіт. 1910-ті рр. Форма дівчат: С. 47, 55. Вихованки подільських навчальних закладів. Доповнення до костюма (головні убори, рукавички): С. 62. Епштейн (дівоче прізвище — Рівман) Анна Аронівна з сином. Працювала фармацевтом у Немирові та Вінниці. 1918 р., фото з колекції ВОКМ; С. 68. Молоді панянки.

13. Єсюнін С. М. Міста Подільської губернії у другій половині XIX — на початку XX ст. : монографія. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2015. 336 с., іл. Зі змісту: світлини: с. 118. Робітники чавуноливарного і механічного заводу Б. Ашкіназі. Проскурів, поч. XX ст.
14. Кароєва Т. Р. Вивчення етнографічної фотографії як складова підготовки історика (з досвіду роботи кафедри філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології ВДПУ імені Михайла Коцюбинського) // *Народна культура Поділля у національному вихованні дітей та молоді* : матеріали наук.-практ. круглого столу, 17 жовт. 2013 р., м. Вінниця / О. А. Коляструк (відп. ред.); Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2014. С. 54—58.
15. Кароєва Т. Р. Провінція у галактиці Ґутенберга: книжкова культура подолян другої половини XIX— початку XX ст. : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2014. С. 310.
16. Козловська Г. П. Міський костюм XX ст. (з фондів Хмельницького обласного краєзнавчого музею) // Наук. зап.: Хмельницькому — 500. Хмельницький, 1993. Вип. I. С. 36—47.
17. Колесник В. В. Відомі поляки в історії Вінниччини: бібліографічний словник. Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2007. 1008 с. : іл. Зі змісту: одяг шляхти: С. 246. Август Іванський (другий зліва) із синами Яном і Августом, братом Владиславом і родичкою Генрикою Дульською. Монтре (Франція), 1889 р. Дитячий одяг: С. 674. Лев Семполовський з матір'ю. С. 893. Діти Юзефа Ярошинського: Марія, Анна, Юлія, Францішек, Владислав, Юзеф.
18. Олійник М. Вираження української ідентифікації в міському одязі (на прикладі життя родини Драгоманових і Косачів) // Народна творчість та етнологія. 2014. № 4. С. 105—114.
19. Podolskie pisanki. Подільські писанки: Історія альбому з колекції родини Беліна-Бжозовських... або як в Попелюхах малювали писанки / Ред. Е. Беліна-Бжозовська. Warszawa : EFEKT sp. jawna, 2012. 142 с. : іл. Зі змісту: світлини: С. 35. Гелена з Ґрохольських і Ян Беліна-Бжозовські з дітьми; С. 37. Шлюб Анни Беліни-Бжозовської з Зиґмунтом Броель-Платером. Попелюхи, 1899 р.
20. Путеводитель и справочник по г. Виннице съ календарем на 1911 годъ. / Изданіе В. Рейхера и Пойлишера // Винница, 1911. 82 с. [КВ — 6745; СК — 314] Зі змісту: рекламні оголошення магазинів: С. 8. Винницкая артель прачешников «Повамп»; С. 11. Суконно-мануфактурный магазин П. С. Шапира; С. 16. Магазин готовых платьев М. Квитмана; С. 19. Галантирейный магазин М. Гринцайга; С. 23. Шапочное заведение М. Нутензона; С. 25 Военный портной Л. Зильберман; С. 27, 28; С. 29. Магазин готовых платьев М. Барский; С. 31. Мастерская дамских платьев Х. Окопник и др.
21. Руководство ко всем дамским работам / сост. Агнесой Вердоом. С.-Петербургъ. : Изд. А. Тарочешникова, 1877. 158 с. : 105 рис. Приложение с оглавлением и рекламой. 16 с.
22. Царенко С. О., Козюк В. Є. Вінниця: погляд у минуле : фотоальбом. К. : Оранта, 2008. 254 с. : іл.
23. Царенко С. О. Солейко Е. В. Звезда Григория Артынова, первого Винницкого городского архитектора. Винница : Нова Книга, 2012. 320 с. : ил. Зі змісту: світлини Єлизавети Артинової, дружини вінницького міського архітектора Г. Артинова: С. 44, 46, 47, 79. Дитячі світлини: С. 48, 49. Молодші Артинови, С. 50. Емілія Артинова, С. 51. Ніна Артинова; С. 69. Григорій Артинов-молодший, старший син зодчого, під час навчання у Вінницькому Реальному училищі, С. 70. Олена і Софія Артинови, старші доньки вінницького міського архітектора Г. Артинова.

Податкове навантаження селян на Вінниччині у 1923–1960 рр. (на матеріалах фондової збірки ВОКМ)

Ірина Кошевіцька
старший науковий співробітник
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Податкова політика — діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави. Податкова політика, яка проводиться у державі та формується відповідними державними структурами, на практиці виявляється у податковій системі країни. Податкова система Радянського Союзу характеризувалася розмаїттям податкового навантаження, особливо для сільського населення.

Метою даної роботи є дослідження сфери оподаткування сільського населення Вінниччини на основі наукових статей та комплексу матеріалів родини Шаргало із фондів Вінницького обласного краєзнавчого музею.

Податкове навантаження у радянські часи було тягарем для колгоспників. Фундаментом сільського господарства виступали соціалістичні принципи. Конкуренція, розвиток приватного господарства, капіталізм викорінювалися у всіх проявах. Уряд новоствореної радянської держави запровадив у 1919–1920 рр. продовольчу розверстку. За цим податком у селян забирали усі «надлишкові» продукти. У 1921 р. було введено продовольчий податок, який приніс селянству значне полегшення і став перехідним етапом заміни натурального податку грошовим. У 1923 р. влада провела податкову реформу, за якою усі існуючі податки (продовольчий, трудогужевий, подвірно-грошовий, загальногромадянський та ін.) було об'єднано в єдиний сільськогосподарський податок. Однак, єдиним він проіснував не більше року, і знову було введено додаткові стягнення. Держава намагалася оподаткувати землю, худобу, плодові дерева, аби наповнити бюджет для швидкого розвитку індустріалізації. Платниками були господарства членів колгоспів, а також громадяни, яким надавали присадибні ділянки. Податок вираховували з кожного підсобного господарства. Податкова реформа 1930 р. стала фундаментом радянської системи оподаткування. Було проведено уніфікацію великої кількості раніше існуючих податків, для кожної групи платників встановлювався свій порядок стягнень. Однак, надмірно оподатковувалися одноосібні господарства, особливо заможні, що мало негативні наслідки для розвитку сільського господарства в цілому. Надію на краще принесла реформа 1953 р. Це була перша спроба активних дій щодо поліпшення соціально-економічного становища селян, але на основі «старих» методів, а тому мала тимчасовий характер. В умовах тоталітарної держави принцип соціальної справедливості по суті перетворився на принцип рівності незаможних [20, с. 308].

Розміри і види податків часто визначалися місцевими органами влади, що породжувало хаос у розвитку податкової системи.

Фінансові органи надсилали детальні платіжні повідомлення — документи, у яких було визначено грошову суму чи натуральну величину й чітко виписано термін внесення платежів. Такі повідомлення вручалися під розписку, що надавало їм додаткової обов'язковості виконання [25, с. 1]. Встановлювалося чотири терміни платежу, поквартально. За прострочення платежу стягувалася пеня в розмірі 0,01% – 0,05%, про що вказувалося у повідомленні.

Сплачуючи певний податок, родина зберігала відповідні квитанції як доказ виконання свого обов'язку. Складовою частиною комплексу родини Шаргало є вищеназвані повідомлення та квитанції про сплату податкових платежів починаючи з 20-х рр. Комплекс є цінним джерелом інформації про види податків, особливості їх нарахування для пересічної колгоспної родини із с. Михайлівка Шаргородського району. У фондах музею зберігається: 106 повідомлень та квитанцій на ім'я Марії Шаргало, 39 — на ім'я Івана Шаргало, 3 квитанції на ім'я Ганни Ясинської. Суха статистика дає уявлення про рівень життя звичайної сім'ї у подільському селі.

Марія Шаргало проживала у с. Михайлівка, станом на 1926 р. у власності її родини із 6 осіб перебували: будинок, 3,29 десятин землі, одна корова [2, с. 1]. У 1952 р. оподатковувалися: земельна ділянка 0,26 га, одна вівця та одна свиня [3, с. 2]. Марія доглядала за непрацездатним членом сім'ї, за що нараховувалися пільги. Родина відпрацьовувала трудодні у колгоспі. Платіжні повідомлення приходили на ім'я Марії. Іван Шаргало 1924 р. н., її син, у 1944 р. вступив на військову службу. Був поранений, про що збереглися відповідні документи, подані нижче.

ВОЕННО-МЕДИЦИНСКИЙ МУЗЕЙ
МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ СССР

АРХИВ
ВОЕННО-МЕДИЦИНСКИХ
ДОКУМЕНТОВ
1 ОТДЕЛ

17 апреля 1952 г.
№ 76885 52

СПРАВКА

стрелок 202 СД 1317 сп
(должность) (войсковая часть)

рядовой
(звание)

Шаргало Иван Трифонович 1924 г.р.
(фамилия, имя, отчество, год рождения)

На фронте Великой Отечественной войны

15 января 1945 г. получил сложное оскольчатое ранение правого коленного сустава с повреждением кости
(указать подробный диагноз ранения)

по поводу чего с 26 мая 1945 г. находился на излечении в п 4657
(число, месяц, год)

предыдущие этапы с момента ранения: МСБ, госп 11
(перечислить №№ лечебных учреждений)

из которого выбыл 10 июня 1945 г.

домой
(указать куда)

Медична довідка Івана Шаргало

Іван одружився із Ганною Ясинською, платіжні повідомлення приходили на його ім'я. Загальна площа земельної ділянки, що перебувала у особистому користуванні господарства Івана, становила 0,29 га, зайнята під будівлями — 0,02 га. Так як за реформою 1953 р. присадибні ділянки не оподатковувалися, то площа землі, з якої обчислювався податок, становила 0,27 га [4, с. 2].

Нижче розглянемо види оподаткування селян у 1923 — 1960 рр., котрі сплачувала родина Шаргало.

Єдиний сільськогосподарський податок

Податкова діяльність місцевих органів радянської влади в першій половині 1920-х рр. була спрямована на вилучення у селян на користь держави сільськогосподарської продукції. У 1920 — 1921 рр. це була продрозкладка, у 1921 — 1923 рр. — натуральний податок.

Розвиток товарно-грошових відносин зробив можливим перехід від численних натуральних податків, до єдиного грошового сільськогосподарського податку, який враховував прибутковість господарства з основних галузей виробництва. За законом «Про єдиний сільськогосподарський податок» (1923) оподатковувалась вся приватна земля, придатна для користування, а не тільки рілля. Встановлювалася рухома шкала обкладання для кожної губернії, округи, району та враховувалися класові ознаки. В середньому на 1924 — 1925 господарський рік по Україні у бідняцькому господарстві припадало 80 коп. за десятину, в середняцькому — 2 крб, у заможному — 7 крб. Господарствам надавалися пільги:

— 50% знижки податку для господарств, які не мали худоби, що підлягали обкладанню, і з посівною площею 1 — 1,5 десятин;

— повне звільнення від податку господарств з посівною площею 0,75 десятин, а також малопотужних господарств за рішенням губвиконкому;

— пільги отримували родини червоноармійців та інвалідів [21, с. 139].

Лише по Вінницькому округу в 1924 р. звільнили від сплати податків — 16 500 господарств, 50 тис. господарств отримали пільги [23, с. 83].

Єдиний сільгоспподаток у 1924—1925 рр. відмінив натуральне обкладання села. З переходом до грошового оподаткування селянства сума сільгоспподатку більшою мірою стала залежати від реальних прибутків господарства. Як самостійний об'єкт оподаткування значилася худоба. Худоба та сінокіс прирівнювалися до орної землі за спеціальними коефіцієнтами. Норми розрахунку диференціювалися по губерніях у залежності від частки скотарства у сільському господарстві [28, с. 143].

«Окладовий лист по єдиному сільськогосподарському податку на 1926—27 рік» Марії Шаргало, чітко визначає розміри господарства, його прибутковість, суму податку та строки виплати. При її трьох десятинах землі та одній корові, податок становив 1 крб 51 коп [2, с. 1]. Аналогічні листи зберігаються за наступні два роки, де податок зростає до 5 крб.

У. С. Р. Р.

ОКЛАДОВИЙ ЛИСТ ПО ЄДИНОМУ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОМУ ПОДАТКУ НА 1926-27 РІК.

Шаргало Марія Михайлівна

Платник по реєстру осельників Ч. 71/200

Кількість	В господарстві взято до обліку:	Сума прибутку в крб.
3,29	десятин землі (якими обробляє)	164 52
-	десятин сінокосу	-
	худоби та іншої робочої худоби	
1	корів і биків	18
-	дрібної худоби	-
	Од спеціальних культур сільськ. госп.	25
	Од несільськогосподарських заробітків	-
	Разом взято на облік по господарстві	207 52
6		

Накласти податку на державні та місцеві потреби — СУМА: Карб. 1, Коп. 51

Записано сільсько-господарського податку попередніх років — СУМА: Карб. -, Коп. -

РАЗОМ ДО ВИПЛАТИ — СУМА: Карб. 1, Коп. 51

один карб 51 коп.

Із загальної суми, належної до виплати, повинно виплатити:

	СУМА Карб.	Коп.
до 1-го грудня 1926 р.	-	66
до 1-го березня 1927 р.	-	30
до 1-го червня 1927 р.	-	30
до 1-го вересня 1927 р.	-	25

Окладовий лист виданий до руки 29 XII 1926 р.

Секретар [подпись] Голова райвиконкому [подпись]

При виплаті податку представляти окладовий лист.

Громадяни, що втратили окладовий лист, повинні одержати другий з виплатою 50 копійок.

«Окладовий лист по єдиному сільськогосподарському податку на 1926—1927 рік» на ім'я Марії Шаргало

В умовах колективізації сільськогосподарський податок розглядався державою як один із важелів проведення колективізації. Для кожної групи платників податку був встановлений особливий порядок обкладання. Законом «Про сільськогосподарський податок» від 1930 р. економічно слабкі колгоспи повністю звільнялися від податку, а для інших — стягувався із суми валового прибутку, крім того було встановлено ряд пільг для господарств колгоспників. Повністю звільнялися від податку господарства колгоспників, членами яких були червоноармійці, особи, які мали орден Союзу РСР, Герої Праці [24, с. 273].

Для одноосібних господарств податок вираховувався за середніми нормами прибутковості, встановленими для певної території. Для заможних — за їхньою прибутковістю, що визначалася в індивідуальному порядку.

Під час війни разом із запровадженням нових податків були реорганізовані вже існуючі. Особлива увага приділялася саме сільськогосподарському податку. Радянську владу непокоїло, що селяни, які мали продуктові запаси, не поспішали їх обмінювати на базарах на девальвований карбованець. З метою «спрощення» нарахування сільськогосподарського податку було скасовано його шкалу для одноосібних господарств та запроваджено єдину загальну зі збільшенням на 100%. Окрім того, у 1943 р. по СРСР було підвищено норми прибутковості селянських господарств у середньому в 3—4 рази, що автоматично позначилося на зростанні сільгоспподатку [22, с. 87].

У післявоєнний період для подальшого покриття неминучих фінансових витрат держава відшуковувала кошти, передусім на селі. Ставки податку колгоспників були суттєво підвищені у 1948 р., потім у 1950 р. Суттєво занижували ціни на сільськогосподарські продукти. Так, у кінці 1953 р. лише хліб коштував у три рази дешевше, ніж у 1948 р [27, с. 143]. І знову тягар відбудови промисловості ліг на плечі селян.

Важливі заходи щодо зниження податків з населення були проведені після 1953 р. Перш за все це стосувалося реформи сільськогосподарського податку. На основі нового Закону СРСР від 8 серпня 1953 р. «Про сільськогосподарський податок», податок почав обчислюватися з кожного господарства залежно від площі земельної ділянки, що перебувала в користуванні. Були скасовані податки з колгоспних дворів, вдвічі знижені податки з присадибних господарств. У 5—7 разів підвищено закупівельні ціни на сільгосппродукцію. Влада намагалася пом'якшити систему узаконеного грабунку колгоспів за попередні роки.

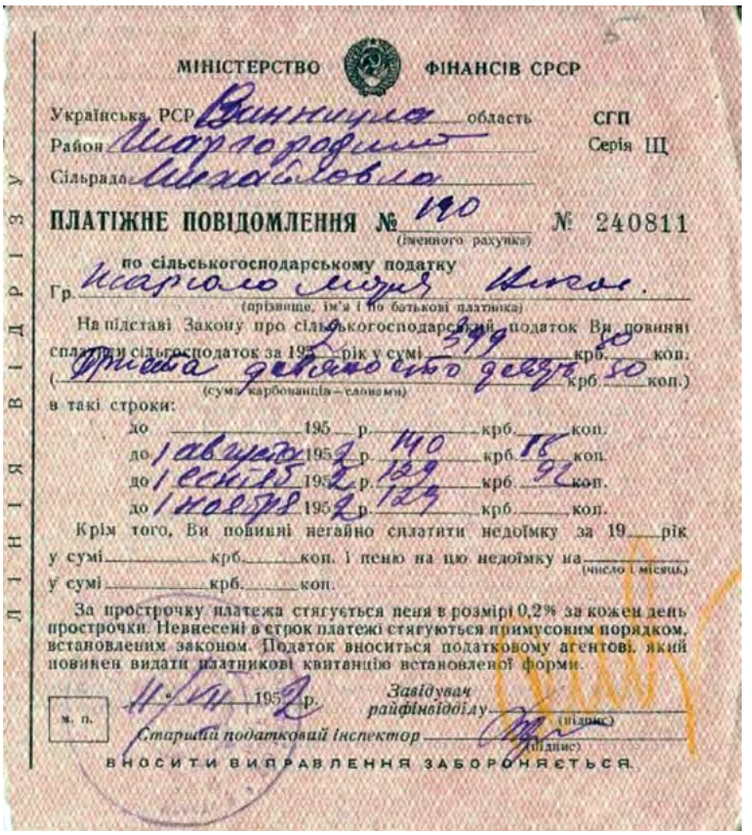

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ СРСР

Українська РСР Вінницька область СГП

Район Жмеринський Серія Щ

Сільрада Михайлівська

ПЛАТІЖНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ № 190 № 240811

(лицевого рахунка)

по сільськогосподарському податку

Гр. Шаргало Марія Ніколаєвна.

(прізвище, ім'я і по батькові платника)

На підставі Закону про сільськогосподарський податок Ви повинні сплатити сільгосподаток за 1952 рік у сумі 3 крб. 99 коп.

(три карбованці дев'яносто дев'ять крб. 50 коп.)

(сума карбованців—словами)

в такі строки:

до ____ 195__ р. ____ крб. ____ коп.

до 1 серпня 1952 р. 140 крб. 75 коп.

до 1 вересня 1952 р. 129 крб. 92 коп.

до 1 жовтня 1952 р. 129 крб. ____ коп.

Крім того, Ви повинні негайно сплатити недоїмку за 19__ рік у сумі ____ крб. ____ коп. і пеню на цю недоїмку на ____ (число і місяць)

у сумі ____ крб. ____ коп.

За прострочку платежа стягується пеня в розмірі 0,2% за кожен день прострочки. Невнесені в строк платежі стягуються примусовим порядком, встановленим законом. Податок вноситься податковому агентові, який повинен видати платникові квитанцію встановленої форми.

м. п. 11/VII 1952 р. Завідувач райфінвідділу ____ (підпис)

Старший податковий інспектор ____ (підпис)

ВНОСИТИ ВИПРАВЛЕННЯ ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ.

ЛІНІЯ ВІДРІЗУ

Платіжне повідомлення по сільськогосподарському податку № 240811 Марії Шаргало, 1952 р.

За новим Законом податок обчислювався за ставками з 0,01 га земельної ділянки в розрахунку на рік. Розмір його диференціювався за зональною ознакою та встановлювався з урахуванням розмірів доходу господарств, урожайності окремих сільськогосподарських культур та економічних особливостей місцевості. У Вінницькій області середня ставка сільгоспподатку для колгоспів та господарств колгоспників становила 9,3 крб із 0,01 га [19, с. 12]. Через вигідні географічні, економічні та інфраструктурні умови це була найбільша ставка по УРСР. Загальна сума податку, обрахована за середньою ставкою, перегляду не підлягала. Тому розмір податку вже не залежав від розміру доходу господарства й залишався незмінним за даного розміру присадибної ділянки.

Самооподаткування

У 1927 р. Земельним Кодексом було закріплено поняття самооподаткування як додаткового джерела надходження земельних громад, питома вага якого по Україні становила 60,5% [1, с. 746]. Постановою ЦАК та РНК УСРР від 16 серпня 1930 р. запроваджувалося посилене самооподаткування сільського населення України, і з'явилася тенденція до щорічного збільшення податку. У Постанові ЦВК СРСР №108, РНК СРСР № 1576 від 11 вересня 1937 р. «Про самообкладання сільського населення» роз'яснювалося, що кошти від самооподаткування зараховуються на поточний рахунок сільської ради та не включаються до її бюджету, витрачаються на заходи, затверджені сільськими зборами.

Вагомим покриттям воєнних витрат стали добровільні та обов'язкові платежі населення. Добровільними платежами вважалися державні займи та власне самооподаткування (самообкладання). Самооподаткування 342 619 селянських господарств Вінницької області у 1944 р. поповнило бюджет УРСР на 694 240 54 крб [22, с. 86].

Як уже зазначалося, самооподаткування декларувалося як форма добровільної участі сільського населення у господарсько-культурному будівництві на селі, насправді ж, отримавши правове оформлення, стало обов'язковою формою оподаткування. Відмінністю від державних податків було лише те, що рішення про його проведення та цілі ухвалювалися на загальних зборах мешканців села, а ставки визначалися на державному рівні у таких розмірах:

— для господарств колгоспників, робітників, службовців, кооперованих кустарів та ремісників, які постійно проживають у сільських місцевостях — до 20 крб;

— для одноосібних господарств та господарств інших некооперованих категорій сільських мешканців залежно від володіння земельною ділянкою та робочою худобою — від 40 до 75 крб.

Одержані шляхом самообкладання кошти дозволялось використовувати лише на прокладання та ремонт доріг; на будівництво та ремонт шкіл, житла для педагогічного персоналу, мостів, криниць, лазень; на громадські протипожежні заходи; на ремонт лікарень, хат-читалень та інших культурних закладів. За спеціальним рішенням уряду в роки війни 75% коштів самообкладання направлялося на покриття навчальних та господарських витрат шкіл, що перебували на сільському бюджеті [26, с. 355].

Марія Шаргало сплачувала 11 крб у 1934 р., 7 крб у 1935 р., 7,50 крб у 1936 р. і далі по 20 крб у наступні роки [5, с. 1; 6, с.1; 7, с. 1; 8, с. 1]. Тобто податок теж сплачувався частинами. Всього у родини збереглося 12 таких квитанцій, надрукованих на спеціальних бланках із підписами та печатками уповноважених осіб.

У 1984 р. було ухвалено Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про самооподаткування сільського населення», яким визначалось, що самооподаткування населення може проводитись у сільській місцевості з метою залучення додаткових коштів для здійснення заходів щодо благоустрою і соціально-культурного розвитку населених пунктів на території сільських Рад народних депутатів [1, с. 748].

Форма № 22-а

Сельсовет Михайлов седение

Квитанция № 36491

по неналоговым платежам

5 января 1952 г.

Получено от гр. Шаргало Марии

(фамилия, имя и отчество)

в уплату

(за что вносит деньги)

руб. 20 коп.

(рубли прописью, копейки цифрами)

Секретарь сельсовета (подпись)

Плательщик (подпись)

печать сельсовета

3478—28000 х 5о

Квитанція № 36491 на приймання неподаткових платежів Марії Шаргало, 1952 р.

Культзбір

У 1931 р., відповідно до Постанови ЦВК та РНК СРСР, були запроваджені нові види зборів, а саме збір на господарське і культурне будівництво у сільських місцевостях, кошти від яких спрямовувалися на поліпшення культурно-побутового рівня колгоспників та задоволення житлово-комунальних потреб. Ставки податку диференціювалися таким чином:

— колгоспники сплачували 15—80 крб із двору;

— одноосібні господарства — 75—175% сільськогосподарського податку;

— заможні — 200% сільськогосподарського податку [24, с. 1].

З 1932 р. його почали називати збором на потреби житлового й культурного будівництва, але сутність стягнення залишалася незмінною. У зв'язку із запровадженням воєнного податку та переглядом норм прибутковості по сільськогосподарському податку відпала необхідність у культжитлозборі як самостійному податковому платежі, і з другої половини 1943 р. його для сільського населення було скасовано.

Платіжне повідомлення по культзбору 1936 р., на підставі закону про культжитлозбір на 1936 р. та постанови Шаргородського Виконкому від 24.01.1936 р., зобов'язувало сплатити Марію Шаргало культзбір за 1936 р. у сумі 36 крб, з урахуванням пільги — 28,80 крб [9, с. 1]. У 1941 р. пільга вже не враховувалася. Таких квитанцій збереглося три. А з 1943 р. такий податок вже не нараховувався. Таким чином Марія у 1936 р. сплатила 28,80 крб культзбору, 15 крб самообкладання, 33,60 крб сільгоспподатку (враховуючи пільгу догляду за непрацездатним членом родини) [10, с. 1; 11, с. 1].

Податкова система УРСР у 1941—1945 рр. зазнала суттєвих змін. Було введено нові податки поряд із існуючими:

- воєнний податок;

- податок на неодружених та незаміжніх, з 1944 р. до сплати залучалися і малосімейні, що мали одну чи дві дитини.

Воєнний податок

Громадяни УРСР на поч. 40-х років обов'язково сплачували загальнодержавні та місцеві податки. До перших належали військовий, із холостяків, самотніх та бездітних громадян СРСР, прибутковий, сільськогосподарський, державне мито. До місцевих — податок із будівель, земельна рента та разовий збір на колгоспних ринках. Раніше пільгові господарства теж мусили сплачувати податки у повному обсязі.

Важливим нововведенням у 1942 р. став військовий податок, після чого були скасовані надбавки на сільськогосподарський та прибутковий податки. Його сплачували всі громадяни міста та села у віці від 18 років і старше, як виняток — літні чоловіки (після 60 років) та жінки (після 55 років), члени сімей військовослужбовців, інваліди 1 та 2 груп, пенсіонери, що не мають додаткових доходів, робітники та службовці, звільнені від податку на доходи [22, с. 87].

Військовий податок мав значну диференціацію: у різних регіонах місцеві органи влади самі визначали розміри податкових ставок залежно від доходів громадян. Колгоспники та одноосібники сплачували податок по ставках від 150 крб до 600 крб. Був відмінений у 1946 р. На жаль, у родини Шаргало не збереглося квитанцій чи повідомлень про сплату цього податку.

Податок на неодружених та незаміжніх

Запровадження податку з холостяків, самотніх і бездітних громадян СРСР у 1941 р. значно поповнило надходження до бюджету. Означений вище податок стягували з громадян віком від 20 до 50 років. Його сплачували чоловіки до 50 років, жінки, які не мали дітей — до 45 років. Тобто, не з доходу, а за віком та сімейним станом. У народі його називали «податком на яйця». Так, у Вінницькій області у 1944 р. податком із холостяків, самотніх та бездітних громадян СРСР було оподатковано 35710 мешканців села на суму 334 994 32 крб [22, с. 87]. Колгоспники та інші громадяни, які були платниками сільськогосподарського податку, незалежно від розміру прибутку сплачували цей податок за наступними ставками:

— бездітні — 150 крб;
— хто мав одну дитину — 50 крб;
— хто мав дві дитини — 25 крб.

Бездітні робітники та службовці, які працювали і проживали в сільській місцевості, сплачували цей податок у розмірі 6% від заробітку, за наявності однієї дитини — 1% від заробітку, двох дітей — 0,5% від заробітку [26, с. 355]. До речі, для багатьох молодих сімей в українських селах таке нововведення було незрозумілим, адже до зазначеного віку вони не могли мати трьох і більше дітей, про що з обуренням заявляли представникам влади. Із заробітку меншого за 70 крб податок не стягували [18, с. 1].

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ СРСР
ВНОСИТИ ВИПРАВЛЕННЯ ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ
ПМ
Серія АК 251135
ПЛАТІЖНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ № 190
по податку на нежонатих, одиноких і малосімейних громадян СРСР
Шаргало Іван
На підставі Указів Президії Верховної Ради СРСР від 21 листопада 1941 р. і 8 липня 1944 р. Ви повинні сплатити податок з нежонатих, одиноких і малосімейних громадян СРСР за 194 р. у сумі 150 крб. коп., у такі строки:
до 1 квітня 37 50 | до 1 липня 37 50 | до 1 жовтня 37 50 | до 15 грудня 37 50
Крім того, Ви повинні негайно сплатити:
недоїмку за 194 рік у сумі крб. коп.
пеню на цю недоїмку за 1 (один) день у сумі крб. коп.
18.11 1945 р.
Завідуючий (начальник)
М. П.
Старший податковий інспектор

Платіжне повідомлення по податку на нежонатих, одиноких і малосімейних громадян СРСР для Івана Шаргало

Від цього податку повністю звільнялися наступні категорії сільських жителів:

— жінки, які одержували допомогу від держави на утримання дітей незалежно від їх кількості;
— громадяни, в яких діти загинули на війні;
— дружини солдатів та молодшого командного складу Червоної армії;
— учні середніх спеціальних і вищих закладів (до 25 років);
— Герої Радянського Союзу та нагороджені трьома ступенями ордена Слави;
— особи, які не могли мати дитину за станом здоров'я.

З кінця 1980-х рр. пільги з податку отримали молодята протягом одного року з моменту реєстрації шлюбу. Згідно із Законом «Про поетапну відміну податку на холостяків, самотніх та малосімейних громадян» від 1990 р., з 1 липня ставку податку було зменшено для тих, чий заробіток становив менш ніж 150 руб. Після 1 січня 1991 р. скасовано податок для жінок, які перебувають у шлюбі, хоч і не мають дітей, а з 1 січня 1993 р. повністю скасовано [18, с. 1]. Потрібно сказати, що податок не стимулював до швидкого створення сім'ї і, певною мірою, нагадував «подушний».

Поставки продуктів за державними цінами

Обов'язковими у радянський час були поставки м'яса, масла, сиру, зернових культур, картоплі, соняшника, вовни. Держава сплачувала тверді мінімальні ціни, які іноді були менші за собівартість продукції. Родина отримувала зобов'язальні листи із вказівками. Відповідно до постанови Ради Народних Комісарів СРСР та ЦК ВКП (б) з 20 лютого 1933 р. «Про обов'язкову поставку картоплі державі колгоспними та одноосібними господарствами» для Марії Шаргало встановлювалася норма 48 кг картоплі, у 1950 р. — 126 кг, у 1952 р. — 140 кг, 1953 р. — 133 кг [12, с. 1; 13, с. 1; 14, с. 1]. Після реформ 1953 р., норма зменшується до 40,5 кг.

У 1953 р. були підвищені закупівельні ціни на продукти, про що інформували у повідомленнях, зокрема вказувалося, що за м'ясо, молоко, яйця і вовну, здані в рахунок норм III і IV кварталів 1953 р., заготівельні організації зобов'язані виплатити різницю у вартості між раніше діючими і новими підвищеними заготівельними цінами. У 1953 р. родина зобов'язувалась здати державі 44 кг м'яса, 200 яєць, 220 г вовни [15, с. 1]. У фондах музею нараховується 24 квитанції на поставку державі яєць (у середньому по 200 шт. щорічно), 14 квитанцій — на м'ясо (в середньому 38—45 кг щорічно), 2 квитанції на вовну, 12 зобов'язальних листів та квитанцій на здачу картоплі.

Не зданий у визначений термін податок автоматично призводив до зростання пені, про це було надруковано у платіжних повідомленнях. Про заборгованість повідомляли.

Враховуючи, що селяни, окрім обов'язкових поставок продуктів, сплачували сільськогосподарський податок, військовий податок, із холостяків, державне мито, місцеві податки та здійснювали самооподаткування, їх соціально-економічне становище було вкрай скрутне. За 1953 р. Марія Шаргало сплатила 20 крб самооподаткування, 311 74 крб сільськогосподарського податку, здала 133 кг картоплі, 44 кг м'яса, 200 штук яєць, 220 г вовни [16, с. 1; 17, с. 1; 15, с. 1]. При цьому обов'язковим було відпрацювання трудоднів. Радянська влада ретельно визначала та максимально оподатковувала доходи громадян. Рівень податкового тягаря не завжди брався до уваги. Пріоритетом було наповнення державного бюджету. Тоталітарна система намагалася завадити розвитку заможного госпо-

Михайловское сно
наименование организации
КВИТАНЦИЯ № 497953
на поставку государству яиц
Серия ЯТ
14 февраля 1954 г.
Шаргор района Винницкой обл/края/респ.
наименование приемного пункта или
Гаевая С.Л.
фамилия, и., о. сборщика
Источник поступления
единолич., поступлен. по обяз. постав.
Принято от Шаргало Марія
совхоз, колхоз или фамилия,
Миколаєвна
имя, отчество колхозника, единоличника
По обязательству серия № 12150
Район Шаргор с/совет Михайлов

Квитанція № 497953 на поставку державі яєць
від Марії Шаргало

ПОВІДОМЛЕННЯ № 12150 Форма № 7
про заборгованість по обов'язкових поставках продуктів тваринництва
Громадянину Шаргало Марія Миколаївна
Колгоспу
Сільради Михайлови
Району Шаргор
що мешкає
Повідомляю, що за станом на 1 січня 1950 року за Вами лічиться заборгованість по обов'язкових поставках державі продуктів тваринництва та сировини в кількості:
М'яса кг
Яєць 200 штук
Молока літрів
Масла кг
Вовни грам
Овечих штук
Шкір свинячих штук
Статистичний облік

Повідомлення № 12150 про заборгованість
по обов'язкових поставках продуктів тваринництва
для Марії Шаргало

дарства, збільшуючи для нього податкове навантаження. Часто податки для колгоспної сім'ї перевищували оплату за роботу в колгоспі. Тому колгоспники виживали саме за рахунок невеликих присадибних ділянок, які держава поступово повністю оподаткувала. Це призводило до того, що селяни продавали худобу, вирубували дерева, згортали підсобне господарство. А це позначалося на економічному розвитку держави в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисюк О. В Самооподаткування в Україні: історичні витоки та проблеми адміністрування // *Глобальні та національні проблеми економіки*. Вип. X. 2016. С. 745—750.
2. Вінницький обласний краєзнавчий музей (далі ВОКМ) — Д — 6972.
3. ВОКМ — Д — 7211.
4. ВОКМ — Д — 7694.
5. ВОКМ — Д — 6985.
6. ВОКМ — Д — 6991.
7. ВОКМ — Д — 7000.
8. ВОКМ — Д — 7236—7238.
9. ВОКМ — Д — 6996.
10. ВОКМ — Д — 6998.
11. ВОКМ — Д — 6999.
12. ВОКМ — Д — 7079.
13. ВОКМ — Д — 7392.
14. ВОКМ — Д — 7400.
15. ВОКМ — Д — 7388.
16. ВОКМ — Д — 7394.
17. ВОКМ — Д — 7417.
18. Галицька О. «Податок на яйця повертається» // *Львівська газета*. 3 березня 2012. С. 1.
19. Георгізова І. Л. Лубко І. М. Законодавче забезпечення податкової політики Радянської держави на селі (50-ті рр. XX ст.) // *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 9—15.
20. Голікова О. Аграрна реформа 1953—1958 років: виробничо-розподільчі відносини за умов командної економіки. С. 304 — 308. URL: dspace.nbuv.gov.ua /bitstream/handle/123456789/39958/60-Golikova.pdf?sequence=1.
21. Григорчук П. С., Тучинський В. А. Податкова політика радянської влади на Поділлі на початку 20-х рр. XX ст. // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. Вип. І. Вінниця, 2009. С. 138—141.
22. Котик Ю. В. Оподаткування населення УРСР у 1941—1945 рр. // *Український селянин*. Вип. XVI. 2016. С. 86—88.
23. Мельничук О. А. Участь комнезамів у зборі продподатку на Поділлі // *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. Вип. І. Вінниця, 1999. С. 79—84.
24. Міняйло С. А. Податкова реформа 1930—1932 рр. в українському селі // *Український селянин*. Вип. VIII. 2004. С. 273—275.
25. Натикач П. Податкова система в українському селі другої половини 40-х — початку 50-х рр. XX ст.: мовою документів. С. 1—3. URL: eprints.zu.edu.ua/8295/1/.
26. Перехрест О. Г. Українське село в 1941—1945 рр.: Економічне та соціальне становище. Черкаси, 2011. 668 с. URL: history.org.ua /LiberUA/978-966- 353-220-2/978-966-353-220-2.pdf.
27. Романюк І. М. Цінова політика держави щодо колгоспів у 50-ті рр. XX ст. // *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. Вип. V. Вінниця, 2003. С.140—143.
28. Стадник О. О. Податкові платежі селянства Поділля в роки нової економічної політики Вінниця // *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. Вип. І. Вінниця, 2013. С. 141—144.

Комплекс матеріалів плавчині М. Ф. Гавриш у збірці Вінницького обласного краєзнавчого музею

Ольга Адамчук
науковий співробітник Вінницького
обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Марія Гавриш — славетна плавчиня, ім'я якої тісно пов'язане з Вінниччиною, адже тут пройшли її дитячі роки, у Вінниці вона зростала, загартовувала себе до майбутніх перемог, тут формувалась її вольова особистість і всі ті риси характеру, які потім так цінували її друзі та колеги: наполегливість, цілеспрямованість, незламність, дисциплінованість.

Марія Гавриш,
м. Вінниця, кін. 40-х рр. XX ст.

Марія Гавриш народилася 12 червня 1931 р. в багатодітній сім'ї службовця Федора Михайловича Гавриша в м. Бобринець Кіровоградської області. Через рік після її народження сім'я переїхала до м. Вінниці. Дитинство майбутньої славетної плавчині припало на страшні голодні роки. Дуже рано в Марії Федорівни не стало батька, який загинув під час війни в 1942 р. Всі турботи про велику сім'ю лягли на плечі матері, доводилось важко працювати, щоб прогодувати восьмеро дітей, і тому до роботи долучались всі. З раннього дитинства на Марію значний вплив мав її старший брат Володимир, який був надзвичайно обдарованим юнаком, йому легко давались різні науки [5, с. 1]. Саме він навчив сестру плавати, і вона, ще не досягши десяти років, могла з легкістю переплисти Південний Буг. Важким ударом для всієї родини, і для Марії особливо, стала смерть брата Володимира у 1947 р. Сім'я докладала максимум зусиль, щоб вивести Марію з важкого депресивного стану, який почав загрожувати її здоров'ю [5, с. 1]. Плавання стало для неї рятівним стимулом для подальшого життя. Вона щодня ходила на річку і тренувалася, поступово відшліфовуючи свій коронний стиль — брас.

Дівчина була талановитою, як і її брат. Мала неабиякі акторські здібності, тому багато часу проводила на заняттях драмгуртка. Народна артистка України Наталя Ужвій, яка була знайома із Марією Гавриш, неодноразово запрошувала дівчину в театр. Вона була впевнена, що з Марії може вийти актриса [5, с. 2]. Марія дуже любила мистецтво, проте плавання любила набагато більше. Вода була її стихією.

Після закінчення війни у Вінниці почали організовуватись різноманітні міські та обласні змагання з плавання, в яких Марія Гавриш зазвичай брала участь. У 1946 р., коли їй виповнилось 15 років, у змаганнях на водній станції «Динамо», м. Вінниця, Марія дійшла до фінішу першою, встановивши рекорд області [3, с. 17]. З тих пір «Динамо» стало для неї другою домівкою, де вона проводила весь свій вільний час, а її перший тренер Михайло Солодар допомагав вдосконалювати та відточувати майстерність, за що спортсменка завжди була йому вдячна.

У 1946 р. на чемпіонаті СРСР із плавання серед школярів вінничанка стала абсолютною чемпіонкою. В 1947 р. Марія Гавриш вже була включена до складу збірної команди СРСР і брала участь у міжнародних змаганнях, які відбувались у Празі. Спортсменка була нагороджена дипломом і почесною грамотою ЦК ВЛКСМ [5, с. 2].

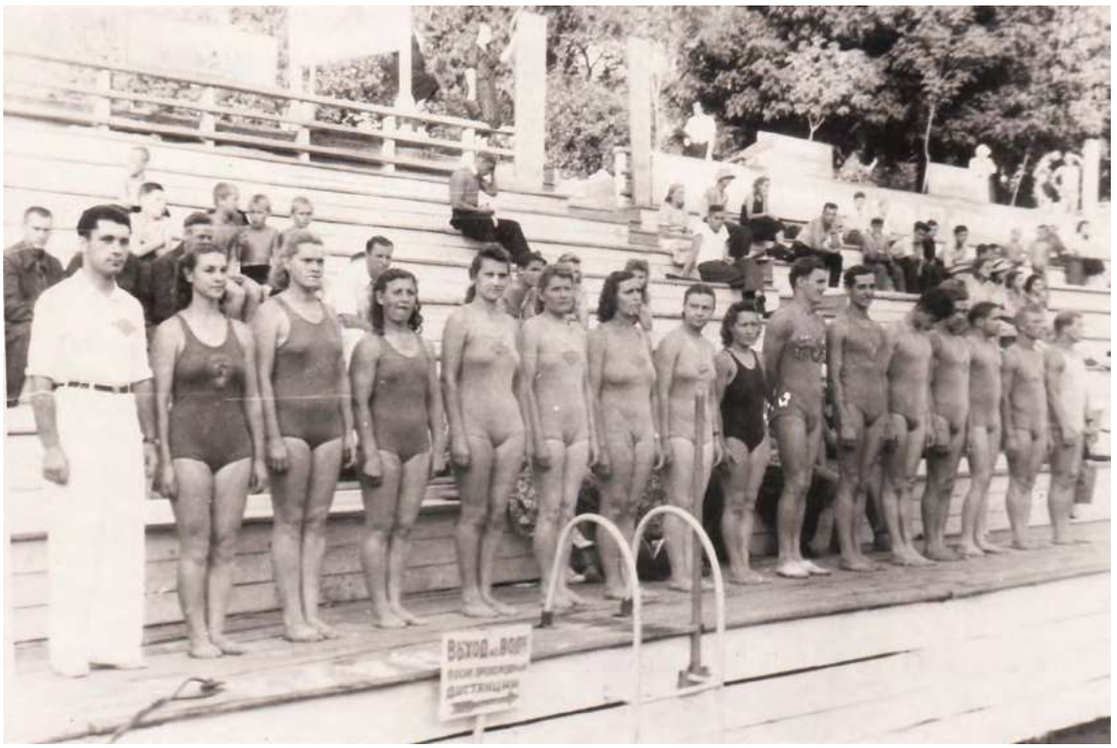

Спортсмени перед запливом. Марія Гавриш — друга зліва, кін. 1940-х рр.

Згодом вона переїжджає жити до Києва, де були набагато кращі умови для тренувань. Вона посідає посаду інструктора учбово-спортивного відділу в Київській організації «Динамо». Марія Гавриш стає чемпіонкою Української ради «Динамо», перевищує рекорд УРСР, пропливши відстань 100 м брасом за 1 хв. 25,6 сек., стає лідером збірної УРСР із плавання, пропливши 200 м за 3 хв. 12,8 сек. В 1949 р. її було нагороджено грамотою «За успешное выступление на Всесоюзных соревнованиях по плаванию на приз газеты «Комсомольская правда»». Протягом 1949—1952 рр. вона блискуче виступала на водних доріжках країни, встановлюючи нові рекорди. З огляду на успіхи й перемоги Марії Федорівни, її відразу ж включають до збірної СРСР із плавання.

У 1952 р. Марія Гавриш у складі збірної радянської команди з плавання бере участь в Олімпійських іграх у м. Гельсінкі. Між США і СРСР, які перебували у напружених відносинах, почались нечувані перегони за рекордами та олімпійськими перемогами. Спорт став зброєю «холодної війни». Марія Гавриш на своїй коронній дистанції 200 м брасом зайняла 6 місце і додала в скарбничку команди одне очко. Причиною такого результату було не вилікуване до кінця запалення легенів, адже вона на той час лікувалась у госпіталі, але коли збірна СРСР їхала на Олімпійські ігри, Марія Федорівна, не зволікаючи, поїхала також [5, с. 3]. На момент запливу в неї піднялась висока температура. Проте її очко стало «золотим» для команди Радянського Союзу. В неофіційному заліку команди США і СРСР набрали однакову суму балів і поділили перше місце на XV Олімпіаді в Гельсінкі. Марія Гавриш була єдиною спортсменкою серед жіночої збірної СРСР, яка виступала у фінальних запливах Олімпіади і єдина з команди плавців, хто завоював залікове очко.

Плавчиня на водній доріжці,
1950-ті рр.

Після таких блискучих перемог її запросили переїхати до Москви, пропонували розкішну трикімнатну квартиру, всіляко обдаровували, але Марія Федорівна вирішила залишитись у Києві [4, с. 4]. Своє життя вона завжди пов'язувала тільки з Україною. Київ став для неї рідною домівкою. Тут вона вийшла заміж за кадрового офіцера Фірсова Миколу Івановича, тут народились її доньки — Ольга і Тетяна.

Після завершення спортивної кар'єри у 1964 р. Марія Гавриш працювала тренером у спортивній організації «Динамо», навчаючи плавати не лише дітей, а й людей старшого віку.

У 1989 р. на Чемпіонаті СРСР серед плавців-ветеранів, який відбувався у Києві, вона знову перемагає і стає чемпіонкою СРСР, встановивши новий рекорд. Вона перемагає, незважаючи на важку онкологічну хворобу, лейкемію. 10 листопада 2001 р. Марії Гавриш не стало. Похована славетна спортсменка на Байковому кладовищі в м. Києві.

Марія Гавриш з друзями,
1960-ті рр.

Виступ Марії Гавриш,
м. Київ, 1980-ті рр.

Вона була неординарною особистістю, всі, хто її знав — любили й поважали Марію Федорівну. За роки спортивної діяльності Марія Гавриш 14 разів ставала чемпіонкою СРСР на дистанціях 100, 200 м брасом і 100 м батерфляєм. У її спортивній кар'єрі головним став стиль брас. Спортсменкою встановлено 29 особистих рекордів. Вона була семиразовою чемпіонкою змагань на призи газети «Комсомольська правда» в 1951—1957 рр. на дистанціях 100 і 200 м брасом. За успіхи в спорті Марія Федорівна Гавриш нагороджена Почесною Грамотою ЦК ВЛКСМ, а також Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. За вагомий внесок у розвиток олімпійського руху в Україні, високі спортивні та трудові досягнення як видатному діячу фізичної культури і спорту розпорядженням Президента України Фірсовій (Гавриш) Марії Федорівні одній із перших було призначено державну стипендію України.

Марія Федорівна з родиною, м. Київ, 1980-ті рр.

У 2012 р. до Вінницького краєзнавчого музею надійшов великий комплекс Марії Гавриш, переданий її молодшою сестрою Ніною Федорівною. В лютому 2012 р. в музеї відкривалась виставка «Спортивна слава Вінниччини», і ці речі стали цінним доповненням виставки, а пізніше — музейної колекції. Для комплексу спортсменки була вибрана центральна вітрина, і матеріали, представлені в ній, демонстрували не лише її особисті перемоги, а й справжню спортивну славу всіх земляків-спортсменів, які звеличували Україну та Вінниччину, зокрема, на міжнародних змаганнях. На виставці була показана стрічка з усіма нагородами Марії Федорівни, а також її фотографії, грамоти та особисті речі.

Особливу увагу варто приділити спортивним нагородам Марії Гавриш, а саме її медалям «Чемпион СССР». Це звання спортсменка виборювала 7 разів поспіль протягом 1949—1955 рр. в своєму коронному стилі плавання «брас» 200 м. Медаль «Чемпион СССР» виготовлена з металу золотистого кольору, має форму правильного кола. На лицевій стороні медалі, по центру, міститься рельєфне зображення плавчині. У верхній частині медалі, по колу, міститься напис: «Чемпион СССР». У нижній частині є зображення лаврових гілочок. На зворотній стороні медалі, по колу, — напис: «Комитет по физической культуре и спорту при Совете Министров СССР». У верхній частині є також напис: «I ст.», під яким надруковано: «Гавриш М. Ф.». На кожній медалі вказаний рік змагань, коли спортсменка виборювала звання чемпіона. За допомогою вушка і кільця медаль кріпиться до металевої колодки, обтягнутої червоною стрічкою [6].

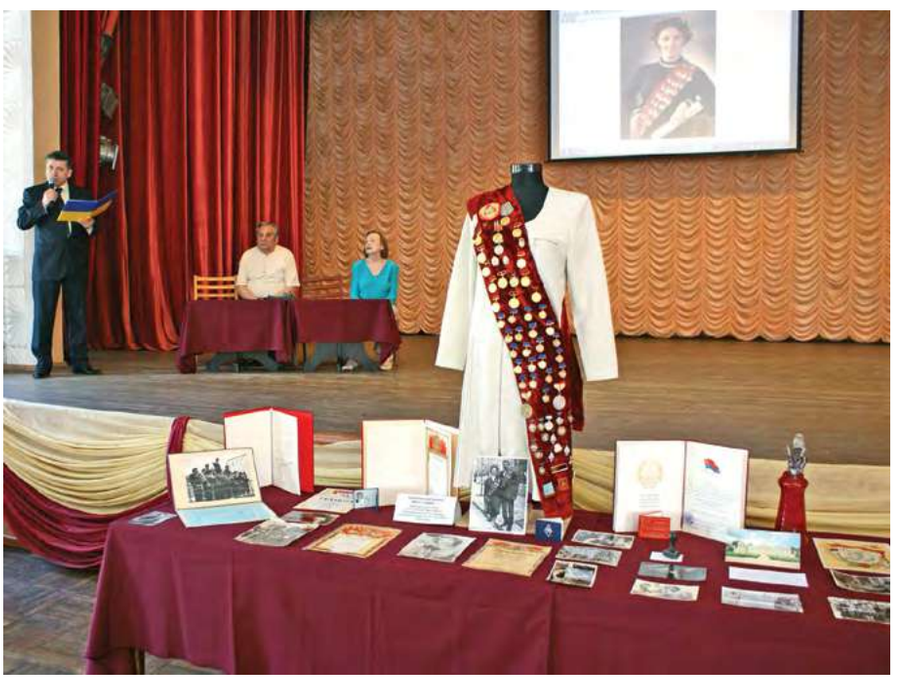

Виставка матеріалів видатної землячки (з колекції ВОКМ) на Відкритому турнірі з плавання пам'яті М. Ф. Гавриш, Палац дітей та юнацтва м. Вінниці, 2012 р.

Цінними є також її нагороди — мала медаль «За всесоюзный рекорд». 20 медалей — це 20 загальносоюзних рекордів, встановлених у запливах на різні дистанції: від 100 до 400 метрів стилями брас та батерфляй на всесоюзних змаганнях в 50-х рр. XX ст. Медалі «За всесоюзный рекорд» виготовлені з металу сріблястого кольору. На лицевій стороні медалей по центру міститься рельєфне зображення плавчині. У верхній частині, по колу, — напис: «За всесоюзный рекорд», у нижній частині — рельєфні зображення лаврових гілок та серпа і молота. На зворотній стороні кожної медалі вказані: стиль плавання (брас, батерфляй), довжина дистанції та час, за який Марія Гавриш пропливла її, встановивши загальносоюзний рекорд. Медалі за допомогою вушка і кільця кріпляться до металевої колодки, обтягнутої синьою стрічкою [7].

Серед нагород є медалі з міжнародних змагань у Будапешті та Києві, зокрема дві цінні медалі зі змагань XII NYARI FOISKOLAI VILAGBAJNOKSAG, які відбулись у 1954 р. в Будапешті. Медалі мають форму правильного кола. На лицьовій стороні, по центру, міститься рельєфне зображення спортсмена,

що піднятою вгору рукою тримає кільце, за допомогою якого медаль кріпиться до колодки. У нижній частині медалі міститься зображення лаврового гілля. Лицьова сторона пографлена на меридіани і має вигляд земної кулі. На зворотній стороні міститься назва змагань, вказаний рік, коли вони проходили. Медалі за допомогою вушка і кільця кріпляться до білої стрічки із двома вертикальними смугами червоного і зеленого кольорів. Відмінними ознаками цих медалей є колір: одна виготовлена з металу жовтого кольору з відтінком бронзи, а інша — з металу сріблястого кольору [8].

В 1960-х рр. Марія Федорівна виборювала Першість на Чемпіонатах з плавання, які відбувались у Києві, та відстоювала своє звання Чемпіона УРСР, про що свідчать відповідні нагороди, серед яких три медалі «Чемпіон УРСР». Дана медаль має форму правильного кола, виготовлена з металу світло-коричневого кольору. На лицьовій стороні медалі, по центру, міститься рельєфне зображення плавчині у колі з металу сріблястого кольору. У верхній частині медалі по колу — червона стрічка з написом: «ЧЕМПІОН», у нижній частині по колу прикріплена пластина із зображенням лаврового вінка. Медаль за допомогою вушка і кільця кріпиться до шестикутної колодки. Колодка забарвлена в червоно-блакитний колір по вертикалі, на колодці вказаний рік змагань «1960» [9]. На двох інших медалях «Чемпіон УРСР» рік не вказаний [10]. Крім медалей у комплексі нагород також є нагрудні знаки та значки різної тематики: значок «Комсомольская правда», 1974 р. [11], значок судді «Международные соревнования СССР», 1974 р. [12], значок «Игры молодежи», 1957 р. [13], значок призовий товариства «Динамо», 50—80-х рр. XX ст. [14], значок «Ветеран спорта РСФСР», 50—80-х рр. XX ст. [15].

Таким чином, фондова колекція музею поповнилась 66-ма нагородами Марії Гавриш, які всебічно ілюструють її спортивні злети та досягнення. Колекція нагород Марії Федорівни цінна як джерело інформації про неї, а також як ілюстрація розділу нумізматики на спортивну тематику радянського періоду.

Окрім нагород, до музейної скарбниці потрапила добірка дипломів та грамот Гавриш Марії, які видавались до її медалей «Чемпион СССР», «За установление всесоюзного рекорда по плаванию», дипломи з міжнародних та республіканських змагань із плавання. Їхня загальна кількість — 66 документів [16].

Цінним доповненням до всієї колекції матеріалів про Марію Федорівну стали її особисті фото загальною кількістю понад 100 фотосвітлин [17]. Вони ілюструють як спортивні події: різноманітні змагання, спартакіади, вручення нагород та ін., так і моменти з повсякденного життя Марії Федорівни, починаючи з 1940-х рр. і закінчуючи фотографіями останнього десятиліття життя видатної землячки. В комплексі Марії Гавриш є її чорно-біла віньєтка, 1964 р. «Выпуск 11-А класса Школы рабочей молодежи, г. Киев». Марія Федорівна на ній знаходиться в третьому ряду третя зліва під прізвищем чоловіка — Фірсова [18].

Особливу увагу привертає Кубок «Чемпионат СССР среди пловцов-ветеранов», який засвідчує ще одну перемогу видатної спортсменки в доволі таки поважному віці — у 58 років. Кубок скляний, виготовлений зі скла червоного та синього кольорів. Складається з двох частин: основи циліндричної форми, червоного кольору, до якої вгорі кріпиться фігурка у вигляді бобра, що готується до старту. Фігурка бобра оздоблена синіми смугами. На основі кубка є зображення фігурки бобра, а над ним — напис «КИЕВ 89», навколо зображення міститься ще один напис: «ЧЕМПИОНАТ СССР СРЕДИ ПЛОВЦОВ-ВЕТЕРАНОВ. г. КИЕВ 30.6—2.7.89» [19].

У комплексі Марії Федорівни є два цінні експонати, які були власністю її батьків — це печатка Федора Михайловича Гавриша та Орден «Материнська слава» II ступеня Ольги Василівни Гавриш. Печатка має дерев'яну основу, яка по формі нагадує прямокутний паралелепіпед. До основи кріпиться гумовий штамп овальної форми з написом: «г. Винница — Гаврыш Ф. М. ул. Репина №6». Печатка покрита чорною фарбою [20]. Орден «Материнська слава» має форму випуклого овалу. На лицьовій стороні ордена, у верхній частині, міститься прапор, покритий синьою емаллю з написом на ньому: «МАТЕРИНСКАЯ СЛАВА» і латинською цифрою «II», яка вказує на ступінь ордена. Під знаменом — щиток, покритий білою емаллю, з написом «СССР» на ньому. У верхній частині щитка — червона емальована п'ятикутна зірка. На нижню частину щитка накладені оксидовані серп і молот. У лівій частині ордена міститься оксидована фігурка матері з дитиною на руках. Фігура внизу прикрита трояндами. Орден за допомогою вушка і кільця кріпиться до металевої колодки, яка має вигляд банта, облямованого двома вузькими блакитними і однією білою смугами (по середині) [21].

Загалом до музею надійшов 271 предмет основного та допоміжного фондів, які є надзвичайно інформативним доповненням та яскравою ілюстрацією життя Марії Гавриш — славетної плавчині, рекордсменки, людини, яка прославляла рідну землю далеко за межами Батьківщини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лозовський І. Р. Олімпійці та зірки спорту Вінниччини. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2001. 816 с.
2. Лозовський І. Р. Спортивні таланти Поділля. Вінниця : ТОВ «Консоль», 2002. 220 с. : іл.
3. Зянько І. Допливти до перемоги — це було життєвим кредо вінничанки М. Гавриш // *Вінницькі відомості*. 2002. 6 лют. С. 17.
4. Машевцев А. Марію Гавриш назвали першою суперзіркою спорту // 33 канал. 2000. 14 вер. С. 4.
5. Гавриш Н. Ф. «Спогади про Марію Гавриш». Рукопис. 2012 р. 6 с.
6. ВОКМ — Медаль «Чемпион СССР», КВ-78278—78283, Н-31813—31818.
7. ВОКМ — Медаль мала «За всесоюзный рекорд», КВ-78288—78308, Н-31823—31843.
8. ВОКМ — Медаль «XII NYARI FOISKOLAI VILAGBAJNOKSAG», КВ-78309—78310, Н-31844—31845.
9. ВОКМ — Медаль «Чемпіон УРСР», КВ-78311, Н-31846.
10. ВОКМ — Медаль «Чемпіон УРСР», КВ-78312—78313, Н-31847—31848.
11. ВОКМ — Значок «Комсомольская правда», КВ-78325, Н-31860.
12. ВОКМ — Значок судді «Международные соревнования СССР», КВ-78323, Н-31858.
13. ВОКМ — Значок «Игры молодежи», КВ-78327, Н-31862.
14. ВОКМ — Значок призовий товариства «Динамо», КВ-78329—78335, Н-31864—31870.
15. ВОКМ — Значок «Ветеран спорта РСФСР», КВ-78322, Н-31857.
16. ВОКМ — Грамоти Гавриш М. Ф., КВ-80818—80836, Д-6336—6352; КВ-81129—81156, Д-6367—6394; КВ-81574—81591, Д-6465—6482.
17. ВОКМ — Фотографії Гавриш М. Ф., КВ-82130—82195, Ф-10488—10553.
18. ВОКМ — Віньєтка ч\б «Выпуск 11-А класса Школы рабочей молодежи, г. Киев», КВ-82172, Ф-10530.
19. ВОКМ — Кубок «Чемпионат СССР среди пловцов ветеранов», КВ-82196, КС-2250.
20. ВОКМ — Печатка Гавриша Ф. М., КВ-81602, ДК-2187.
21. ВОКМ — Орден «Материнська слава» ІІ ст., Гавриш О. В., КВ-81603, Н-32311.

Подарункові надходження у збірці Вінницького обласного краєзнавчого музею

Ірина Гронська
науковий співробітник Вінницького
обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Одним із основних напрямів діяльності музеїв є комплектування фондів, яке передбачає обов'язкове наукове вивчення предметів.

Питання формування музейних збірок є чи не найцікавішим у проблематиці історії музейної справи. Різні аспекти формування колекції вивчали і вивчають співробітники музею.

На обліку у фондах Вінницького обласного краєзнавчого музею станом на січень 2018 р. знаходиться 111 246 музейних предметів. Поповнення фондів за 100 років існування музею відбувалося різними шляхами: в результаті наукових експедицій, збирання матеріалу від різних верст населення та підприємств, шляхом дарування та закупівлі через фондово-закупівельну комісію. Музей має багату колекцію природничо-наукових матеріалів: колекцію геологічних зразків, чучела птахів та тварин, гербарій рослин; унікальні пам'ятки археологічної, нумізматичної збірок, документи, колекцію сакрального мистецтва, етнографічні матеріали, художні твори, народний живопис тощо.

Джерелом даного дослідження слугували звіти музею за 1948—2017 рр. та облікова музейна документація, а саме книги вступу та інвентарні книги Вінницького обласного краєзнавчого музею.

У столітній історії музею можна відокремити декілька періодів, кожному з яких був притаманний певний домінуючий шлях формування колекції. Кожний етап мав характерні ознаки:

I етап — 1918—1941 рр.: поповнення за рахунок передачі та націоналізації приватних збірок, передачі колекцій інших установ;

II етап — 1941—1950 рр.: період втрат — ряд експонатів було вивезено до Німеччини окупаційними військами;

III етап — 1960—1990 рр.: комплектування відбувалось, в основному, речами, що характеризували особливості радянської епохи (вимпели, плакати, посвідчення радянського зразка тощо). У жовтні 1987 р. 3 907 експонатів передано до Вінницького обласного художнього музею (твори живопису, скульптура, графіка, кераміка, етнографія, предмети побуту XVIII — поч. XX ст. та ін.).

IV етап — 1990—2018 рр.: формування колекції шляхом планового науково обґрунтованого тематичного комплектування, подарунків від громадян, меценатів і колекціонерів, передачі правоохоронними органами тощо [2].

В основному поповнення фондів музею відбувалось у результаті: внесків-подарунків приватних осіб; колекцій, переданих різними установами та іншими музеями; матеріалів наукових експедицій, здійснених співробітниками музею. Саме цим обумовлена тема статті, присвяченої комплектуванню цінної збірки предметів — подарункових надходжень.

Комплектування фондів музею в радянський період проводилося відповідно до ідеологічної політики комуністичної партії. Основна кількість музейних предметів — це історія традицій часів існування Радянського Союзу та будівництва соціалістичного устрою.

Серед подарункових надходжень минулого століття є комплекси учасників Жовтневої революції, Другої світової війни, Героїв Радянського Союзу, голів колгоспів та радгоспів, передових працівників сільського господарства, заслужених раціоналізаторів, Героїв соціалістичної праці, лауреатів державних премій, діячів наук, делегатів з'їздів КПРС та комсомолу, делегацій різних країн світу (здебільшого польсько-радянської дружби), учасників бойових дій в Афганістані та військових частин, видатних людей (науковців, вчених, краєзнавців, лікарів, вчителів, учбових закладів, композиторів, письменників,

артистів, майстрів народної творчості, художників, відділів культури (музеїв, бібліотек, театрів), спортивних організацій, релігійних установ.

Історія польсько-українських стосунків займає політичне місце в польській та українській історіографії. І не дивно, адже Польща і Україна упродовж свого існування завжди були поруч не тільки як сусіди, але як країни, що мають спільне минуле. Після підписання перспективних планів співробітництва в 1977—1980 рр. обидві країни разом з інтенсивною пропагандою радянського способу життя проводили різноманітні культурні заходи, постачали одне одному інформаційну літературу, здійснювали туристичний обмін, налагоджували безпосередні контакти між радянськими та польськими громадянами. У 1984 р. на території УРСР проводилися «Дні польської книги», «Тижні польського кіно», обмін культурними надбаннями на щорічних музейних фестивалях, пісенних, декламаторських, художніх конкурсах. У 1987 р. керівництво СРСР і ПНР підписали Декларацію про радянсько-польське співробітництво в галузі ідеології, політики і культури. 10 областей України встановили прямі зв'язки з 21 воєводством ПНР. Все це стало результатом довгого історичного та духовного розвитку сусідніх народів, суттєво збагативши систему відносин між ними. В фондах музею зберігаються подарунки польських делегацій, які були передані обласними та місцевими партійними органами влади, профспілковими організаціями різних установ, комсомольськими та піонерськими організаціями — це приблизно 25% музейних предметів.

Також у радянський час майже 45% предметів музейної збірки становили подарунки мешканців Вінниці та Вінницької області.

Микола Гудзій в 1966 р. заповів музею власну колекцію — це роботи художників кін. XIX — поч. XX ст. Твори були передані в жовтні 1987 р. у Вінницький художній музей [5].

Окрасою природничої збірки музею є велика мінерало-петрографічна колекція, подарована геологами:

— впродовж 1983—1984 рр. — пенсіонером с. Цикинівка Ямпільського району Володимиром Афанасьєвим — 29 зразків;

— у 1983—1985 рр. геологом Побузької геологічної партії, керівником Кемпирсайської експедиції (Західний Казахстан) Євгеном Шмировим — 287 зразків;

— у 1996 р. — доктором геолого-мінералогічних наук Анатолієм Проскурком — 760 зразків.

Колекція знайомить з різноманіттям форм і кольорової гами природного каменю [4].

Анатолій Паламарчук у 1968 р. подарував музею гербарій, приблизно 14 тис. листів [1].

Олексій Зуєв — колекціонер, книгозбирач, викладач Вінницького педінституту ім. М. Островського, в 1994 р. подарував 188 екслібрисів, виконаних у техніці ліногравюри на цупкому папері [6].

Ядвіга Курій в 1996 р. передала до музею 43 малюнки сина Юрія Курія (1927—1944), який в роки Другої світової війни був підпільником і партизаном Вінниччини [5].

У Вінницькому обласному краєзнавчому музеї до інвентарної групи «ПЛГ» (плакати, листівки, газети) входять листівки: поштові XIX — поч. XX ст. (з видами Вінниці та області), іменні, вітальні, періоду Другої світової війни, присвячені знаменним датам тощо [3]. Цікавими є листівки, які відображають Вінницю та її мешканців кін. XIX — поч. XX ст. Вони характеризують перш за все культурне життя на рубежі XIX—XX ст.

Вінничани Григорій Крикунов, Юрій Шилін, Ірина Савельєва доклали чимало зусиль, щоб зібрати колекцію листівок, а потім подарувати її музею. Так у колекції закладу з'явилися листівки «Вінниця 1950—2000 років» [7].

У 2003 р. музеєм запроваджено акцію «Подаруй музею експонат», в результаті якої колекція закладу швидко зростала: в 2003 р. вона становила — 84 769 предметів, а в 2017 р. — 111 246. Чимало людей відгукнулись та подарували музею предмети різної тематики та історичних епох. До музею надходили як поодинокі предмети, так і колекції.

У 2003 р. Олександр Долгульов, з нагоди 85-річчя з дня заснування музею, подарував, зібрану ним, колекцію вітальних листівок 50—80-их рр. XX ст. з 3 000 одиниць [7], Ольга Старовєрова — 285 значків на різну тематику періоду СРСР [9].

З 2003 р. розпочато співпрацю з Володимиром Козюком, заслуженим художником України, фотографом, колекціонером і меценатом. У продовж тривалого часу музею подаровано 1 258 предметів: живопис, народний живопис, етнографія, документи, фото, металопластика, предмети побуту, книги, екслібриси, козацькі люльки, речі періоду Другої світової війни тощо [5, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16].

У 2011 р. Григорій Білоус, уродженець с. Війтівці Липовецького району, народний майстер з художнього плетіння з природних матеріалів, який розробив 20 видів чоловічих та жіночих головних уборів з соломи, подарував музею 14 брилів [8].

Тетяна Мальована — дружина Вінницького колекціонера Святозара Мальованого, у 2013 р. подарувала 6 одиниць холодної зброї: кинджал кавказький «Кама» XVIII—XIX ст., шашка кавалерійська зразка 1927 р., багет (Австро-Угорщина) зразка 1870 р., кортик офіцерський (НДР) зразка 1961 р., кортик офіцерський (НДР) друга половина XX ст., кортик офіцерський військ протиповітряної оборони (ПНР), зразка 1954 р. [14].

Завдяки дарунку Андрія Гродецького в 2014 р. музейна збірка збагатилася унікальним альбомом історичних краєвидів середини XVIII ст. — репринтним виданням 256 літографій білоруського і польського художника, літератора, музиканта Наполеона Орди (1807—1883). На творах митця зображено пам'ятки архітектури, зокрема Поділля, в тому числі ті, що не збереглись до наших днів, які автор зображав з великою, майже фотографічною точністю [6].

Також А. Гродецьким надано рідкісні світлини Вінниці та області періоду Другої світової війни, які увійшли до музейних видань та демонструються в експозиції. Останнім цінним дарунком Андрія Омеляновича музею стала чудова колекція різдвяних листівок початку минулого століття [5].

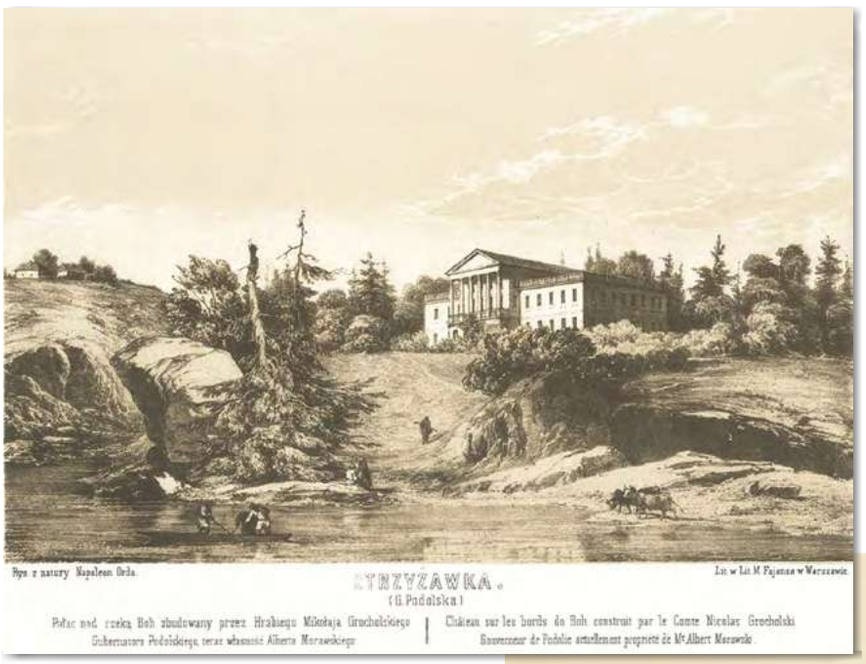

Містечко Стрижавка
Подільської губерні,
палац Грохольських

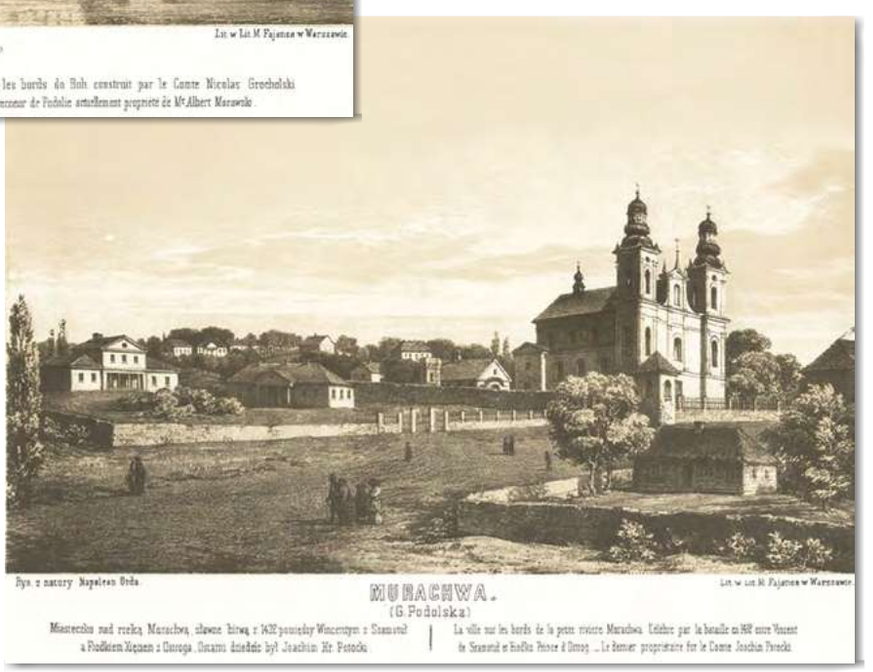

Містечко Мурафа
Подільської губернії,
костьол і палац
Потоцьких

Листівки, подаровані А. Гродецьким

У 2015 р. Тетяною Кривенко музею був подарований комплекс її діда, православного священика Дем'яна Кривенка (1902—1991), — 22 експонати, серед них: Біблія, Євангеліє, Літургікон та богослужебні книги (рідкісні видання з другої половини XVIII до першої половини XX ст.); релігійні часописи XIX — поч. XX ст.; 2 плани (церков у селах Козинці Липовецького району та Демидівка Жмеринського району); фото отця Дем'яна (одне портретне та два, зроблені в Демидівській церкві) тощо [11, 12, 13].

У 2015 р. в рамках проекту «Подаруй музею експонат» заклад одержав коштовний дар, зроблений Володимиром Продивусом та Володимиром Козюком за ініціативи археолога та історика Максима Левади, який був куратором акції, та спонсорської підтримки В. Продивуса й активної участі В. Козюка, для поповнення збірки Вінницького обласного краєзнавчого музею протягом певного часу на інтернет-аукціонах було відстежено і придбано колекцію старожитностей — 1424 предмети, що розкривають давню історію нашого краю [10].

В. Козюк, К. Висоцька, В. Продивус (зліва направо) під час передачі старожитностей

Сім'єю народного депутата України Олександра Домбровського у 2015 р. подаровано етнографічний комплекс родини Нечиталюків з с. Хомутинці Калинівського району. Ця збірка презентує малу Батьківщину Олександра Георгійовича — Калинівщину, її традиції, звичаї, обряди й налічує 150 предметів початку і середини XX ст.: рушники, сорочки, весільне вбрання, взуття, скатерки і серветки та інші ужиткові речі, що використовувались впродовж чотирьох поколінь та турботливо зберігались як сімейна реліквія [8, 17]. Предмети експонувались на виставці «Світ подільської родини» (2015).

І. Домбровська та К. Висоцька під час урочистої передачі предметів

Виставка «Світ подільської родини» у ВОКМ

Завдяки зусиллям працівників Управління Служби безпеки України у Вінницькій області фондова збірка Вінницького обласного краєзнавчого музею у 2014 р. поповнилась унікальними предметами старовини, колекцією холодної зброї XVI — поч. XX ст. країн Європи, Азії та Африки. Особливу увагу привертає англійський палаш початку XIX ст. офіцерів Лейб-гвардії кінного полку у відмінному стані (з гравіюванням «Hamburger & Co»). Палаш є різновидом довгоклинкової холодної зброї колюче-ріжучої та рублячої дії. Ця зброя використовувалась у славнозвісній битві при Ватерлоо і є яскравим втіленням тогочасної епохи. У дизайні та функціональному призначенні палаша відчутний вплив німецьких тенденцій у виготовленні такого виду зброї. Безперечно, предмет становить світову історико-культурну цінність і міг би стати окрасою експозиції будь-якого європейського музею [14].

Серед переданих предметів — японська військова зброя: 3 армійських мечі сін-гун-то зразка 1938 р., 2 морських мечі кай-гун-то 1937/1938 р., тесак (меч) артилерійський зразка 1886 р. Мечі 30-их рр. XX ст. оформлені в традиційному японському стилі, що мало сприяти підвищенню патріотичного духу і мілітаризації країни. Один із японських морських мечів має старовинний клинок XVI ст. — нащадки самурайських родів, що ставали офіцерами імператорської армії, в ефес статутного меча могли монтувати старовинні клинки, в тому числі й ті, що передавалися в їх роду у спадок [14].

Поповнив збірку музею і меч Акофена — холодна зброя народів групи Акан африканської держави Ашанті, яка контролювала територію сучасної Гани у 1701 — 1896 рр. [14].

Також передані: шпага молодших офіцерів артилерії та інженерних військ XIX ст. (Франція); ствол гвинтівки Мосіна зразка 1891 р., виробництва 1904 р.; мотика церемоніальна народу пене (Конго); руків'я церемоніальної сокирки народу луба (Центральна Африка) [14]. Всього 12 одиниць зброї.

Палаш початку XIX ст. офіцерів Лейб-гвардії кінного полку

Морський меч кай-гун-то зразка 1937/1938 рр.

Акофена — церемоніальний меч
XIX — XX ст., Гана

Руків'я церемоніальної сокирки народу луба
XIX — XX ст., Конго

Окрім зброї, музею передана колекція з 4-х десятків мідних монет, більшість з яких виготовлені за часів Римської імперії.

У 2017 р. Управління Служби безпеки України у Вінницькій області передало Вінницькому обласному краєзнавчому музею 302 предмети, в основному монети, починаючи від I ст. до н. е. [9] та офіцерську шаблю (Швейцарія) зразка 1867 р.

Офіцерська шабля зразка 1867 р., Швейцарія

Співробітники Управління Служби безпеки України у Вінницькій області активно долучаються до повернення з небуття безцінних скарбів історико-культурної спадщини як світового рівня, так і предметів, що презентують минувшину України та Вінниччини зокрема. Конфісковані предмети, котрі мають історико-мистецьку цінність, передаються до установ, що дбають не лише про збереження та популяризацію історико-культурної спадщини нашого краю, але й готові сумлінно опікуватись світовими надбаннями, досліджуючи їх в історичному контексті.

До 75-ліття з дня народження Михайла Мігріна у липні 2016 р. у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї відбулася виставка малярства майстра «Думки гуртом і в роздріб», на якій було представлено 80 картин, виконаних протягом 1990 – 2000-х рр. Роботи поєднані філософською тематикою, що для автора є сенсом художньої творчості. Твори, представлені в експозиції, художник передав Вінницькому обласному краєзнавчому музею (28 картин) [5].

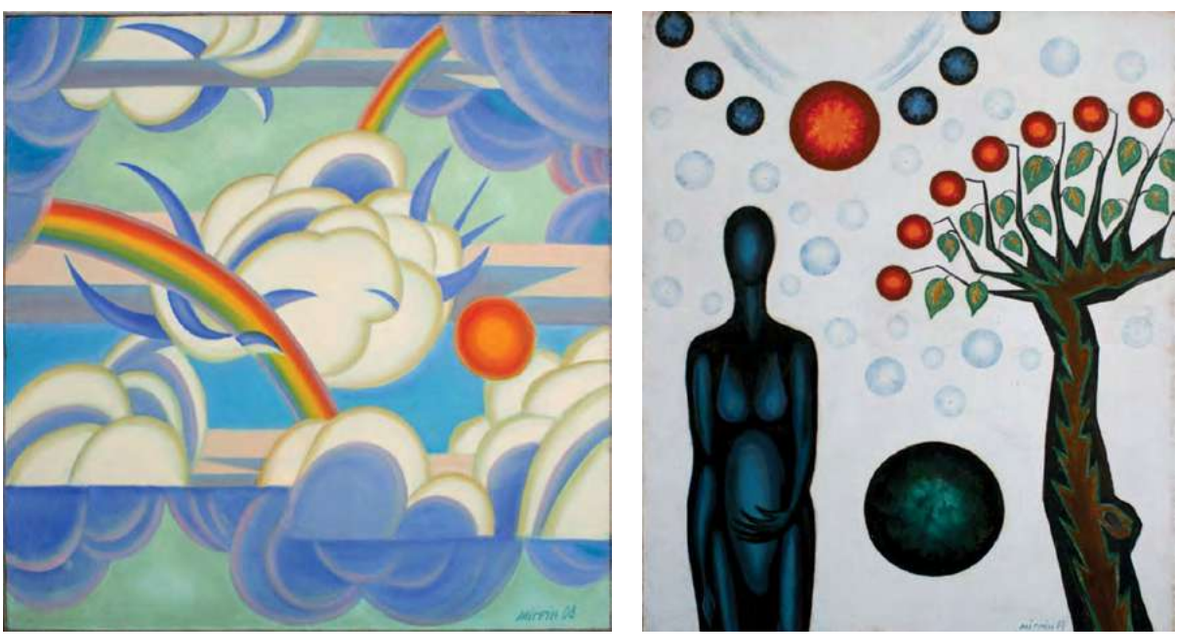

Картини з виставка М. Мігріна «Думки гуртом і в роздріб» у ВОКМ

У фондах музею зберігаються різні за змістом та часом музейні предмети, значна частина яких — подарункові надходження. Зокрема, результати акції «Подаруй музею експонат» вражають. За період 2003—2017 рр. до музею надійшло понад 10 тис. музейних предметів, які належним чином зберігатимуться у музеї, посядуть поважне місце в експозиції та становитимуть красномовну ілюстрацію подій минулого. Від нині їх не спіткає доля тисяч унікальних предметів, назавжди втрачених для суспільства у закритих для огляду приватних колекціях.

Вінницький обласний краєзнавчий музей пишається своїм зібранням і популяризує його. Подарункові надходження використовуються для побудови музейної експозиції та виставок. За результатами акції «Подаруй музею експонат» постійно відбуваються виставки, на яких експонуються надходження за минулі роки, зокрема, «Історія Поділля у старій світлині» (2010), «Вінниччина: історія крізь призму мистецтва», «Подільська народна ікона» (2013), «Друзі нашого дитинства», «Давні скарби Поділля» (2014), «Музейний арсенал», «Світ подільської родини», «На гостини до Подільських міст та містечок» (2015), «Коштовні сторінки історії Поділля» (2017), «Сакральне мистецтво» (2018) та інші.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія музею в документах і спогадах: Ювілейний випуск з нагоди 80-річчя заснування музею / Вінницький обласний краєзнавчий музей. Вінниця: Віноблдрукарня, 1998. 112 с.
2. Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: наукова конференція «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть 9—10 вересня 2010 р. / Вінницький обласний краєзнавчий музей. Вінниця: Розвиток, 2011. 512 с. : іл.
3. Музейний вісник Вінниччини: науково-практичний зб. / Вінницький обласний краєзнавчий музей. Випуск 3. Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2008. 144 с.
4. Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею: Інвентарні книги групи «ГП» (Геологія, Палеонтологія) — № 2, 3, 6.
5. Там само: «Ж» (живопис) — № 4, 5.
6. Там само: «Г» (графіка) — № 1, 3, 5, 6.
7. Там само: «ПЛГ» (плакати, листівки, газети) — № 12—14.
8. Там само: «Т» (тканини) — № 12—14.
9. Там само: «Н» (нумізматика) — № 29, 34.
10. Там само: «А» (археологія) — № 15.
11. Там само: «СК» (стародруки, книги) — № 14, 15.
12. Там само: «Д» (документи) — № 25, 27.
13. Там само: «Ф» (фото) — № 33.
14. Там само: «МЗ» (метал, зброя) — № 4, 5.
15. Там само: «КС» (кераміка, скло) — № 6, 7.
16. Там само: «НЖ» (народний живопис) — № 2, 3.
17. Там само: «ДК» (дерево, камінь) — № 8.

Відреставровані унікальні пам'ятки з колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею

Лідія Колонюк
старший науковий співробітник
науково-дослідницького відділу фондів
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Реставраційний процес — це комплексне дослідження, розчищення, стабілізація, зміцнення і консервація предметів з певного матеріалу. Реставрація може бути технічна (у цьому випадку передбачається лише профілактичне очищення) і наукова. Наукова реставрація включає заходи, пов'язані з дослідженням, реставруванням і атрибуванням пам'яток історії і культури, розглядається як процес поетапної роботи над твором, проведення наукового і мистецтвознавчого аналізу.

Метою реставрації є збереження автентичності пам'ятки і найповніше використання отриманої інформації для висвітлення історичної діяльності [1].

Збереження, дослідження, консервація та експертиза пам'яток історії і культури в музейних закладах можливі тільки за умов об'єднання зусиль зберігачів фондових зібрань, наукових працівників і художників-реставраторів. Самотужки музеям проблему реставрації експонатів не вирішити. Тому треба віддати належне фаховому рівню і величезному внеску в нашу спільну справу спеціалістів Національного науково-дослідного реставраційного центру України (ННДРЦУ). Завдяки їх діяльності Вінницький обласний краєзнавчий музей має змогу планомірно відроджувати свої унікальні колекції, впроваджувати спеціальні комплексні заходи з питань охорони та збереження музейних пам'яток, широко розгортати проведення досліджень з питань атрибуції окремих мистецьких творів.

У 1993 р. працівниками фондів звернена увага на твори сакрального мистецтва — ікони, що довгий час знаходились у сховищах і не експонувались через стан, в якому вони потрапили в музей. Науково-методичною радою музею було прийняте рішення здійснити реставрацію двох ікон у провідному реставраційному центрі Львова (філії ННДРЦУ). Завдяки цій роботі повернені до життя ікони: «Різдво Марії. Введення в храм», «Покрова Пресвятої Богородиці». Час створення ікони «Різдво Марії. Введення в храм» — кінець XVII ст. Твір походить з теренів Поділля, є фрагментом іконостасу з празничного ряду. Іконографія обох сюжетів класична, в традиції XVII ст. Нетрадиційна форма основи, у вигляді шестикутника, дозволяє припустити, що ікона була вийнята з автентичного іконостасу, обрізана і пристосована до інших потреб.

Ікона знаходилась у занедбаному стані, оскільки був втрачений зв'язок левкасу з основою, по всій поверхні відбулося його здуття. Колорит ікони не прочитувався внаслідок забруднень. Дерев'яна основа вимагала укріплення. Під час реставрації усунені зазначені пошкодження.

Ікону «Покрова пресвятої Богородиці» створено у XIX ст. Горизонтально ікона поділена на три окремі композиції. Центральний, найбільший образ «Покрова пресвятої Богородиці», виконаний зі збереженням іконографічного канону. Зліва — образ св. Миколая, в лівій руці він тримає Євангеліє, правою благословляє. Справа — образ Марії Магдалени з властивою їй атрибутикою. Прийом зображення кількох образів по горизонталі на одному полотні притаманний стилю народних майстрів багатьох регіонів України.

На іконі був порушений зв'язок ґрунту з основою, втрати живопису разом із ґрунтом. Потемнілий лак та забруднення спотворювали колорит живопису. Після реставрації іконам повернено експозиційний вигляд [2]. Проявилася в усій красі вишукана колірна гама. У виконанні чітко прослідковуються два стилі — риси народного примітивізму й традиції українських сакральних творів. Ці пам'ятки є яскравим прикладом народної творчості і декоративно-прикладного мистецтва Поділля XVII—XIX ст. Таким чином, музей отримав відновлені чудові зразки подільського народного примітивізму невідомих талановитих майстрів.

Ікона «Різдво Богородиці. Введення до храму», кін. XVII — поч. XVIII ст., Східне Поділля (до та після реставрації)

Ікона «Покрова Пресвятої Богородиці», XIX ст., Україна (до та після реставрації)

Яскравою сторінкою діяльності реставраторів Київського ННДРЦУ можна назвати реставрацію у 2006 р. скарбу давньоруських прикрас із зерню (зернь — ювелірна техніка, яка полягає в напаюванні на предмети золотих або срібних кульок). Скарб виявлено 1991 р. поблизу с. Червоне Немирівського району під час дослідження давньоруської пам'ятки — городища X ст., яке загинуло в результаті раптового кочівницького нападу.

До скарбу входять: дві лунниці, п'ять скроневих підвісок волинського типу, прикрашених зерню. Предмети мали вм'ятини, частина складалась із фрагментів. Були наявні забруднення, продукти корозії; метал — крихкий.

Під час реставрації видалені пухкі продукти корозії, потоншено та вирівняно патину. Усунуто деформацію. Фрагменти склеєні, підведено дублюючу основу [3].

Завдяки вмінню давньоруських майстрів виготовлені ними прикраси мають високохудожній вигляд, за стилем та оздобленням відповідають вимогам свого часу і на сьогодні залишаються цінними та мистецьки вартісними речами, унікальними пам'ятками ювелірного мистецтва та мають історико-краєзнавче значення.

Скарб давньоруських прикрас із зерню X ст.
Слов'янське городище поблизу с. Червоне Немирівського р-ну (до та після реставрації)

У 2006 р. професором, художником-реставратором вищої категорії Мінжуліним О. І. був відреставрований один із найцінніших раритетів ВОКМ — генуезький нагородний шолом типу «кабасет» II половини XVI ст.

Історія цього шолома справді загадкова. З музейної документації відомо, що шолом був знайдений у м. Могилів-Подільському і переданий до музею місцевою жителькою у 1970 р. Жодних подробиць про обставини виявлення такого рідкісного і не притаманного нашій території предмета немає. Стан його збереження був критичним: загальне корозійне покриття, часткова мінералізація, пило-брудові нашарування, втрата основи, розриви, деформація. Під час реставрації видалені пухкі продукти корозії, вирівняна поверхня. Усунено деформацію. Заповнено втрати за аналогами [4]. Після реставрації оздоблення шолома постало у всій своїй величі і красі — чітко прослідковуються рельєфні зображення військової атрибутики, мандрівних лицарів і міфологічних істот. Збереження пам'ятки такого рівня має велике значення для більш повного сприйняття подій даного періоду історії. У її створенні задіяні видатні майстри того часу, виготовлений ними предмет набув високохудожнього вигляду і став відображенням епохи, місця та людського характеру.

Шолом типу кабасет, кін. XVI — поч. XVII ст., Західна Європа (до та після реставрації)

Цікавий предмет музейної колекції — цеховий прапор Вінницьких шевців XIX ст., був виготовлений з двох полотнищ прямокутної форми, зшитих між собою. Загальні розміри (без древка) 178×217 см. Одне полотнище — з жакардової великовізерунчастої тканини сіро-блакитного кольору, в центрі — вшитий великий хрест (77×80 см) із темно-сірої тканини, на тлі — кілька знаків, символічне значення яких потребує дослідження. По периметру пришита бахрома із сухозлітки.

Інше полотнище — з інтенсивно-червоної шовкової тканини типу «камка», в центрі — вишитий великий хрест із жакардового візерунчастого шовку жовто-золотого із синім кольорів. Такою ж тканиною нашиті символи на внутрішньому тлі полотнища, що надає підстав вважити, що в минулому прапор був перелицьований (полотнища зшиті лицьовою стороною всередину). Червоне шовкове полотнище обшите металевою бахромою і має розміри менші, ніж сіро-блакитне жакардове полотнище.

Пам'ятка не мала експозиційного вигляду і потребувала реставрації. Тканина була пересохла, ламка, втратила еластичність та міцність волокон, деформована. Мала загальні та локальні забруднення, численні розриви, потертості, висипання ниток основи, втрату фрагментів шовку різних розмірів, бахроми, руйнацію обох полотнищ. Метал бахроми та навершшя був вкритий забрудненнями та продуктами корозії.

У результаті реставрації тканина прапора очищена від загальних забруднень. Місця розривів, висипань та втрати скопійовані на нову основу. Краї копіювань укріплені, проведена пластифікація волокон.

Огляд реставраторами полотнищ прапора та системи кріплення до древка дав можливість констатувати, що два полотнища, прикріплені одне до одного — самостійні прапори, які використовувалися кожний окремо, і зшиті разом після руйнації внаслідок користування. На засіданні розширеної реставраційної ради ННДРЦУ за участю фахівців ВОКМ було вирішено залишити обидва полотнища як окремі вироби [5]. Таким чином, реставрація та дослідження, а також публікація в окремих наукових виданнях, є прикладом комплексного підходу в справі порятунку історичної пам'ятки Поділля. Пам'ятка унікальна не тільки своєю рідкістю, розмаїттям матеріалів та технік виготовлення, а й як історичне, культурне, художнє явище з минулого Вінниці.

Після реставрації у 2007 р. прапори набули експозиційного вигляду і нині є окрасою музейної колекції.

Прапор цеховий,
поч. XIX ст., м. Вінниця
(до реставрації)

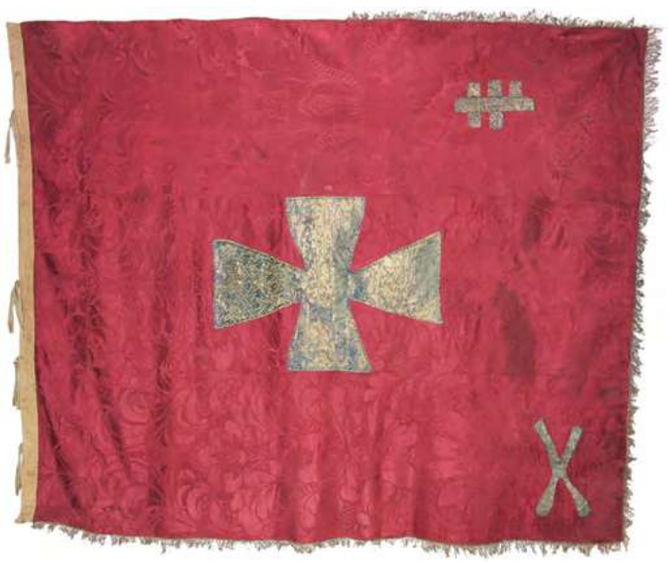

Прапор цеховий, поч. XIX ст., м. Вінниця
(після реставрації)

Прапор цеховий, II пол. XVII ст., м. Вінниця
(після реставрації)

У 2013 р. ННДРЦУ відзначав своє 75-річчя. З нагоди ювілею був виданий альбом «Пам'ятки історії та культури музейного фонду України», до якого увійшли предмети, відреставровані провідними фахівцями Реставраційного центру. Серед них — сумка мисливська шкіряна — предмет музейного фонду Вінницького обласного краєзнавчого музею. Сумка була закуплена в 1989 р. у Шехтмана Л. Р., вінничанина. Придбана його батьком у конюха графа Ґрохольського і, за його словами, належала графові. Сумка шкіряна, коричневого кольору, лицьова частина прикрашена аплікацією: в фігурній рамці хутряна вставка з двома копитцями. Сумка має довгу ручку з регулюючою пряжкою. Ручка з сумкою з'єднується за допомогою нашитих шкіряних «вушок» і металевих кілець. На нашивках розміщені запасні кільця в шкіряних обшивках. Застібається сумка внизу на пряжку. Внутрішня частина складається з основного відділення і нашитої кишені з клапаном, яка застібається на круглі ґудзики.

Сумка не мала експозиційного вигляду: шкіра пересохла, забруднена, деформована, з потертістю, подряпинами, втратами.

У результаті реставрації пам'ятка була очищена від загальних поверхневих забруднень, шкіра продезінфікована та пластифікована, виправлені деформації, затоновані потертості [6]. Пам'ятка набула експозиційного вигляду.

Кожен відреставрований експонат має індивідуальний паспорт, де докладно фіксується весь процес реставрації та його результат, проілюстрований кольоровими світлинами. Відроджені реставраторами шедеври свідчать не лише про неабияке вміння, талант митців минулого, а й про чудодійність реставраторів сьогодення. Найкращим результатом проведеної роботи є експонування у залах музею відроджених унікальних пам'яток.

ВОКМ має значні колекції старовинних виробів з металу, дерева, тканини, паперу. Серед них — безцінні предмети, що потребують ретельної і дбайливої реставрації. Особливо потерпають від руйнівного впливу часу меблі, зброя, мистецькі вироби, стародруки. Першочергової реставрації потребують:

— рукописний спадок старообрядців Вінниччини, який є невід'ємною частиною української культурної історії [7];

— більшість ікон XVIII — поч. XX ст., що вирізняються неабиякою майстерністю виконання, у яких поєднані релігійно-світоглядні традиції національної культурної спадщини [8];

— художні меблі мисливської кімнати з палацу княгині М. Щербатової в Немирові [9];

— національний одяг українців, в стилі та оздобленні якого знаходили своє відображення духовні й ментальні уявлення людей та їх ставлення до споконвічних філософських категорій, таких як Бог, Всесвіт, життя на Землі, народження, смерть [10];

— срібний сервіз XIX ст. з маєтку Ґрохольських у Вінниці, предмети якого вирізняються своєю вишуканістю та технікою авторського виконання [11].

Упродовж усього існування Вінницького обласного краєзнавчого музею питання охорони та збереження музейних цінностей є актуальним. Нині збірка нашого музею нараховує більше 110 тис. одиниць зберігання основного фонду. Володіння такими великими національними багатствами зобов'язує відповідально ставитися до їх збереження, тому стає зрозумілою роль реставраторів у вирішенні цього питання.

Сумка мисливська шкіряна,
XIX ст., Західна Європа
(до та після реставрації)

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мінжулін О. Реставрація і збереження творів з чорного металу / За ред. проф., реставратора вищ. кат-рії О. Мінжуліна // *Ковальська майстерня*. К., 2006. № 3(5). С. 165.
2. Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею : Уніфіковані та реставраційні паспорти: Нж (народний живопис) — 365; Ж (живопис) — 778.
3. Там само : А (археологія) — 5375—5380.
4. Там само : Мз (метал, зброя) — 280.
5. Там само : Т (тканина) — 838.
6. Там само : Т — 2580.
7. Та само : Ск (стародруки, книги) — 558; 2442.
8. Там само : Ж (живопис) — 99; 100; 824; 825; 828.
9. Там само : Дк (дерево, камінь) — 409; 413; 439.
10. Там само : Т — 723; 840; 1281; 2098; 2319.
11. Там само : Мз — 722—884.

Розділ ІІІ

НАПРЯМИ ТА ФОРМИ РОБОТИ ВІННИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

100 років
Вінницькому
обласному
краєзнавчому
музею

Виставкова діяльність Вінницького обласного краєзнавчого музею як відображення культурного простору регіону

Тетяна Журунова
завідуюча сектором виставкової
та рекламної роботи Вінницького
обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Вінницький обласний краєзнавчий музей має три виставкові зали, де відбуваються виставки різноманітні за характером, але всі вони мають на меті якомога ширше представити історію та мистецтво нашого краю. Музей активно співпрацює з художниками, народними майстрами, колекціонерами, результатом чого стають цікаві експозиційні та інтерактивні проекти. Приводом для виставки може бути як актуальність події, так і ювілейна дата, деякі заходи стають традиційними, інші є результатом пошуків нових форм музейної роботи.

Співпраця музею з Вінницькою обласною організацією Національної спілки художників України має багаторічну історію. У виставкових залах музею постійно відбуваються персональні виставки митців Вінниччини. Зокрема, жанр краєвиду обрали для свого творчого вислову багато митців Поділля, краса якого оспівана українськими класиками. Орієнтиром у стильовому напрямі для художників є віртуози реалістичного пейзажу, які викликають захоплення глядачів, тож у музейних залах подільський краєвид є частим гостем, кожного разу — в своєрідній авторській подачі. Митець у пошуках гармонії шукає свій шлях.

Валентина Колтановська у пошуках «свого» пейзажу, що відображає її думки, настрій, внутрішній стан, невпинно мандрує з етюдником рідною Вінниччиною. Її пейзажі та натюрморти були експоновані в музеї на виставці «Мовою гармонії» у 2007 р. Григорій Зорик, заслужений художник України, відомий саме як пейзажист, більшість робіт якого присвячена рідному Тульчину, його минулому і сучасності. Ліричний сум, тонкі тонові відношення приглушеної кольорової гами притаманні роботам класика подільського краєвиду Петра Кравчика (посмертна виставка відбулась у ВОКМ у 2007 р.). Його учень Дмитро Самошевський плідно працює в акварелі та олійній техніці. Серед розмаїття пейзажних сюжетів народного художника України Володимира Козюка пріоритетом завжди лишається «хата під стріхою», осяяна давньою історією і особистісним почуттям майстра.

Разом з вінницькими митцями музеєм реалізовано низку історико-мистецьких проектів, які мали великий резонанс у культурному житті міста і загалом в Україні. Результати проектів були висвітлені у статтях, опублікованих у наукових і популярних виданнях.

Відкритість музею неординарним творчим ідеям стала основою співпраці з митцями сучасних напрямів у мистецтві, що представлені у збірці. Так заслужений художник України Віктор Шпаковський демонстрував у музеї свої проекти і концептуальні виставки. Віктор Рибачук належить до митців, які опанувавши школу реалістичного живопису, шукають новітні форми образного мовлення, широкі асоціативні плани, у тому числі на історичному ґрунті. Микола Сорока належить до покоління художників постмодерну, до космополітів актуального мистецтва, які вільно почуваються на теренах всесвітньої історії мистецтва, але для них найважливішим є здійснення власної міфології. Творча манера Ігоря Ященка відома відмовою від сюжетної конкретики, акцентом на колористичному рішенні емоційного ладу полотна. Різним періодам доробку Михайла Мігріна, який передав значний комплекс у музейні фонди, притаманні відповідні вподобання у малярській манері, проте завжди вони є ілюстрацією філософських роздумів автора.

Музей з цікавістю приймає виставки митців, які долучилися до загальносвітового процесу в пошуках новітніх візуальних форм. На таких виставках проводяться кураторські екскурсії для відвідувачів. Історія, як безперервний ланцюг людської свідомості постає у проектах мистецтва у довкіллі, здійснюваних Олександром Никитюком та Лабораторією актуальної творчості, більшість виставок

відбулося саме у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї. Олександр Никитюк неодноразово організовував у музеї акції, які презентували цілий перелік нових для міста форм і жанрів сучасного мистецтва, об'єднаних історичною тематикою.

Персональна виставка живопису вінницького художника І. Ященка «Просценіум — II», 4 березня 2016 р.

Виставка малярства М. Мігріна «Думки гуртом і в роздріб», 14 липня 2016 р.

У 2006 р. Вінницькою обласною організацією Національної спілки фотохудожників України було започатковано фотобієнале «Поділля», яке проводилося до 2014 р. Метою бієнале стало підвищення культурного та соціального статусу фотомистецтва, забезпечення зростання внеску фотомитців у духовне життя суспільства, а також пропаганда історико-культурних, етнографічних пам'яток та пам'яток природи, розташованих на території Вінницької області. У заході брали участь вінницькі фотохудожники, учасники багатьох всеукраїнських і міжнародних виставок, конкурсів, як от: Євген Мельник, Григорій Мартинюк, Євген Крижанівський, Вадим Козловський, Олег Усатюк, Валерій Кихтенко, Віталій Сіпко, Олександр Юдін. Впродовж проведення бієнале на Вінниччині працювали знані фотографи з різних міст України — Києва, Чернівців, Миколаєва, Запоріжжя, Сум, Кривого Рогу, Одеси. Майстри фотографії мали можливість продемонструвати свою майстерність та особливе творче бачення у досить жорстких умовах акції — фото, представлені на виставках, були зроблені в один обмежений проміжок часу у певних просторових координатах, у мальовничих куточках подільського краю — м. Ладижині, с. Буші Ямпільського, с. Букатинці Чернівецького, с. Банячках Вінницького, с. Крутогорбі Крижопільського районів, м. Вінниці.

Крім того, у виставкових залах музею відбувалися персональні і тематичні виставки фотомитців Вінниччини: авангардні пошуки переможців багатьох всеукраїнських та міжнародних фахових конкурсів Вадима Козловського, Олега Усатюка; з історії православної церкви часів Незалежності України Олександра Лапіна; ретроспективні та авторські виставки Володимира Козюка, а також виставки патріархів мистецтва фотографії нашого регіону Олександра Гордієвича, Анатолія Машевцева, Леоніда Месснянкіна. Зацікавленість громадськості історією і фотофіксацією пам'яток краю відзначила виставка «Подільські мандри: слідами Наполеона Орди» 2017 р., що відбулася з нагоди Міжнародного дня пам'яток і визначних місць. В експозиції були представлені фото Наталі Пудайло та Ігоря Кірпічнікова поруч з літографіями Наполеона Орди з колекції ВОКМ.

Традиційною є співпраця музею з народними майстрами, членами Національної спілки народних майстрів України. Кожного року разом з обласним центром народної творчості проводяться виставки декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва Вінниччини. Масштабні виставки, присвячені окремим видам народної творчості Поділля, були організовані співробітниками музею у співпраці з ОЦНТ, Лабораторією етнології Поділля Вінницького державного університету ім. М. Коцюбинсь-

кого, районними музеями, колекціонерами. Подібні виставки розраховані не тільки на широке коло шанувальників, але й на дослідників народної творчої спадщини. На відвідувачів незабутнє враження справили експозиції з писанкарства, флористики, витинанки, ткацтва, килимарства, народного костюма, тернової хустки, народної картини з етнографічних колекцій, а також з доробку сучасних майстрів.

Народна картина, або так званий примітив, має давню і надзвичайно цікаву історію, але по-справжньому уважно та шанобливо до примітиву поставилися наприкінці XIX ст., ця гілка творчості знайшла в історії сучасного мистецтва свою почесну нішу. Виставка 2010 р. «Славетні імена» була присвячена майстрам, що здобули славу подільському народному мистецтву — класика української народної картини Ольги Леонової, відомий в Україні та за її межами художник Іван Габришин, Іван Коваль, Марія Деркач, Сергій Танасійчук, родзинкою мистецьких вподобань якого є мальовані на клейонці килими. Наступного року, до 20-ліття Незалежності України, відбулася виставка з такою ж назвою, присвячена майстрам декоративно-ужиткового мистецтва.

Стилістика народного малярства поєднує групу митців з яскравою особистою манерою, що зробило їхні імена широко відомими в Україні. Іван Горобчук, заслужений майстер народної творчості України, звернувся у своїх роботах до першообразів подільської пісні та обряду, повсякденної бувальщини та священнодійства сільської праці, канонічних сюжетів «Козака Мамая» та ікон із зображеннями шанованих на Поділлі святих. Надзвичайно активний у виставковій діяльності, митець представляв експозиції своїх творів і в краєзнавчому музеї — у 2009 і в 2017 рр. Ікона на склі, свого часу поширена в Україні, є однією з провідних гілок творчості заслуженого художника України Олександра Ковальчука. Роботи обох художників стали частиною виставки подільської народної ікони Вінницького обласного краєзнавчого музею у Національному заповіднику «Софія Київська» у 2010 – 2011 рр.

«Великдень», худ І. Горобчук

Мистецький доробок лауреата Національної премії ім. Т. Шевченка, заслуженого майстра народної творчості України Віктора Наконечного було представлено на виставці «Клембівські обереги» 2009 р., відразу після отримання визначної нагороди, в музеї відбулася і його посмертна виставка (2016), а згодом ще одна — «Легенда мальовничого Поділля» (2017).

Також Вінниччина пишається нашим земляком, який отримав Національну премію ім. Т. Шевченка, уродженцем с. Жорнище Іллінецького району, заслуженим майстром народної творчості України Степаном Ганжою.

Виставка В. Наконечного «Легенда мальовничого Поділля», 7 березня 2017 р.

У 2014 р. у рамках програми святкування ювілею Великого Кобзаря вперше на батьківщині відбулася презентація творчості знаного майстра «Я килимами простелю твій шлях до волі, рідний краю», де експонувалися твори майстра, які ввійшли до класики українського сучасного килимарства.

Виставка робіт С. Ганжі «Я килимами простелю твій шлях до волі, рідний краю», 4 грудня 2014 р.

Види народної творчості у сучасному світі продовжують свій розвиток, відображуючи особистість майстра, його пошуки у напрямі технічного вдосконалення та новітнього прочитання стародавньої символічної системи, яка зберігає свою актуальність і зараз. Серед митців, що переосмислюють надбання традицій — представники активного творчого осередку у м. Могилеві-Подільському — заслужені працівники культури України Оксана Городинська та Марія Гоцуляк, Тетяна Мороховець. Майстрині працюють у різноманітних техніках образотворчого та декоративного мистецтва, як от: витинанки, писанки, станковий живопис та графіка, з якими можна було познайомитися на персональних і тематичних виставках у краєзнавчому музею.

Подільську витинанку як мистецьке явище неможливо уявити без імені майстра з м. Хмільника Дмитра Власійчука, який створив справжню «школу хмільницької витинанки». На виставках у музеї майстер з гордістю представляв і твори своїх учениць, які не тільки наслідують приклад наставника, але й вже мають свою виразну творчу манеру. Цікаві образні ідеї на теренах традиційного виду мистецтва продемонструвала також виставка майстрині з Шаргорода Наталі Гуляєвої.

Розмаїття свого творчого доробку представило подружжя митців з Ладижина Василь Рижий, який працює у живописі, і Наталя Лавренюк у жанрі декоративного розпису. Спільним досягненням майстрів є керамічні вироби у формах рельєфних композицій на тарелях, статуеток-дзвоників, композицій керамічної пластики, присвячених фольклорній темі.

На виставці студії петриківського розпису «Скарб» (м. Вінниця) «Свята у подільській світлиці» у 2015 р. було представлено майже 400 робіт 40 авторів різного віку. Студія працює під керівництвом Ірини Угринчук, яка на основі прийомів традиційного розпису, відомого в усьому світі як «петриківський», розробила і впроваджує свій неповторний декоративний стиль розпису, що можна назвати «подільським», тому що саме прекрасна земля і давні мистецькі традиції Поділля дають майстрам натхнення творити.

Обравши техніку різьби по дереву, а саме рельєфні пласти, майстри дотримуються власних естетичних вподобань — заслужений художник України Юрій Дяченко орієнтується на ідеали народного малярства у сюжетному колі народних свят та побуту, канонічних композицій, натомість Петро Пипа у своїх композиціях на тему героїчної Козаччини схиляється до взірців класичного живопису в орга-

нізації картинного простору і тонуванні. До Дня Героїв Небесної Сотні 2016 р. на виставці «Козацької слави повік не здолати» були представлені твори з різьби по дереву та портрети сучасних борців за Незалежність — Героїв Небесної Сотні та Героїв-кіборгів, виконані за кілька місяців у техніці дряпанки на курячих та гусячих яйцях (близько 130 творів).

У малій виставковій залі є можливість ефектно експонувати види народної творчості, що мають пластичне відображення. Оригінальну дерев'яну скульптуру можна було побачити на виставці Володимира Танцюри, більшість робіт якого просякнута гумором, а часом й сатирою, та Володимира Чернявського, який виразною і лаконічною мовою подає образи українського фольклору і героїки. У 2015 р. відбулася виставка пам'яті митця «Гончарування Романа Чмирука» з фондів музею та з приватних колекцій, яка відображала різні періоди творчого шляху майстра.

Потужна творча праця подільських писанкарок спонукала запровадження виставкового проекту, присвяченого цьому виду народної творчості — кожного року напередодні Великодня у музеї експонуються твори або окремої майстрині, або регіонального осередку. Глибокі знання історії подільської писанки притаманні роботам Марини Верхової, довільне трактування орнаментів, просторові ансамблі характерні для Лариси Смашнюк. Відвідувачі могли побачити автентичні твори зі збірок вінницьких колекціонерів і яскраві за авторським баченням і технологіями писанки досвідчених і молодих майстрів з Могилева-Подільського.

Виставка знаного українського гончара Р. Чмерука «Пам'яті майстра», 19 березня 2015 р.

Виставка молодої майстрині Л. Смашнюк «Шляхами писанкових галактик», 12 березня 2015 р.

Відродження на сучасному етапі такого цікавого жанру народного мистецтва, як лялька-мотанка, викликає цікавість майстрів-аматорів і фахових художників, дослідників і широкого кола глядачів. Ці терени відвідувачам музею розкривали виставки автентичної народної ляльки з колекції вінницького етнолога Тетяни Пірус і відомого українського мистецтвознавця, автора книги «Українська народна іграшка» Олександра Найдена, персональні виставки Лариси Поворознюк і Наталі Покуци на тему історії українського вбрання.

Завдяки міжрегіональній співпраці з майстрами народного мистецтва вінничани мали можливість познайомитися з волинською вишивкою у виконанні сестер Махонюк, яворівською іграшкою Семена Тлустого і Галини Шумило, вишуканими витинанками полтавчанина Дмитра Короля тощо. Справжньою сенсацією була виставка творів всесвітньо відомої майстрині народного малярства Марії Примаченко з фондів Дирекції художніх виставок України.

Виставка української художниці М. Примаченко «Казковий світ», 2 лютого 2016 р.

Цікавим проектом стала експозиція творів живопису, скульптури і кераміки молодої мисткині Юлії Гушул «Космічні мальви», яка поєднує традиції з їх модерним потрактуванням у сучасній культурі. В рамках проекту відбувалися круглі столи, лекції для дітей та дорослих щодо історії мистецтва, різноманітні майстер-класи.

Незмінним успіхом користуються виставки творчості дітей та юнацтва в рамках багаторічного виставкового проекту «Молоді митці Вінниччини», розпочатого у 2009 р., який був проголошений указом Президента «Роком молоді в Україні». За цей час відбулися презентації творчості Катерини Крупюк, сестер Кулік (2009), Олександри Драбовської (2010), Анастасії Джупіної (2011), Ані Гижко, Марини Черняковової (2013), Крістіни Зарубенко, Анастасії Поліщук (2014), Катерини Лагоди (2015), Богдана Ломоносова (2016), Ані Жолонко (2017), Максима Миронова (2018). Мистецький розвиток молодих художників можна спостерігати на прикладі Маргарити Журунової і Тараса Паращука, які свої перші виставки у музеї показали у 2009 р., а другі — 2016 р. і в 2017 р. відповідно.

Відкриття виставки студентських проектів пам'ятного знаку Герою України, лицарю Небесної Сотні, вінничанину М. Шимку, 28 січня 2016 р.

Творчість молоді свідчить про активну громадську позицію, як от мистецький проект Анатолія Гайструка «Миротворчість. Шлях надії» (2015). У 2016 р. з нагоди другої річниці Революції Гідності відбулася виставка студентських проектів до конкурсу пам'ятного знаку Герою України, лицарю Небесної Сотні, вінничанину Максиму Шимку: ідеї пам'ятного знаку було продемонстровано макетами у виконанні Анни Куртак, Богдани Рудик, Христини Левицької, Ольги Краєвської, Джулії Марфіної, Евеліни Дарморос, Дарини Шунди, Ганни Сироєжко та переможця Михайла Розанова.

З 2006 р. у музеї започатковано проведення Вінницької бієнале художнього текстилю юних авторів «Світ у клаптику», у якій беруть участь мистецькі навчальні заклади зі Львова, Тернополя і Тернопільської області, Сум, Хмельницького, Херсона, а також школи і дитячі студії Вінниці і Вінницької області. Саме педагогічна робота у мистецьких студіях вінницьких мисткинь з художнього текстилю сприяла розвитку у місті потужної течії цього напряму мистецтва у дитячій творчості і спричинила ідею проведення бієнале, що до цього часу є єдиним у своєму роді в Україні. З 2009 р. започатковано Молодіжну бієнале українських традиційних ремесел. На відміну від бієнале текстилю, організатори зорієнтовані на Подільський регіон і на тих майстрів і педагогів, що у роботі з дітьми розвивають саме традиції народного мистецтва, якими здавна славиться Поділля. Кожна з бієнале ремесел присвячена одному з видатних майстрів народного мистецтва, як от 2015 р. — 110-ій річниці з дня народження відомого гончаря Олександра Ганжі (в рамках експозиції бієнале відбулася міні-виставка творів, переданих музею його сином), 2017 р. — 75-літтю лауреата Національної премії ім. Т. Шевченка Віктора Наконечного, майстра народного малярства, писанки та витинанки.

Молодіжна бієнале традиційних українськиї ремесел, 2015 р.

Співпраця з українськими колекціонерами мала результатом цілу низку захопливих виставкових проектів з різних аспектів історії та культури, як от: раритети Кримської війни 1853—1856 рр. з колекції родини Шереметєвих, українська хатня ікона зі збірки Ольги Богомолець, карти України з приватних зібрань сучасних київських колекціонерів Артема Рудика, Мировлава Вагери і сім'ї Шереметєвих-Богомолець. Супроводом міжнародних наукових конференцій з історії старообрядництва стають виставки з колекції науковця і організатора цих заходів Сергія Таранця та збірки ВОКМ, зокрема «Традиційна культура та повсякденне життя російських старообрядців на Поділлі» у 2017 р. До 1027-ої річниці Хрещення Київської Русі-України, до 1000-ліття Успіння Святого рівноапостольного князя Володимира Великого відбулася виставка «Народна ікона Поділля» з колекції Олександра Чернова (м. Хмельницький), яка продовжила і доповнила тему, започатковану низкою виставок у музеї колекціонером і меценатом Володимиром Козюком. Перша з них — «Ікона рідного краю» відбулася у 2003 р. На виставках дарунків Володимира Козюка Вінницькому обласному краєзнавчому музею (2006, 2007, 2009) у рамках акції «Подаруй музею експонат» (ініціатором якої він був у 2003 р.) презентовані рідкісні фотографії, ікони, значна колекція кераміки, подільської вишивки — сорочок та рушників, книги, потужна збірка старообрядницької металопластики XVIII—XIX ст.

Виставка з колекції Сергія Таранця «Традиційна культура та повсякденне життя російських старообрядців Поділля», 7 вересня 2017 р.

Вартий уваги такий презентаційний напрям діяльності музею, як міжнародні виставкові проекти, який свідчить про широку географію контактів Вінниччини з культурною спільнотою різних країн світу. Це виставки аспірантів і професорів інституту образотворчого мистецтва Університету ім. Яна Кохановського (м. Кельце, Польща) «Перегринація простору» (2015) та «Простір наявності» (2016), на яких відвідувачі музею мали можливість познайомитися з пошуками польських митців сучасних мистецьких форм вислову. Яскраву сторінку світової культури представляла виставка Центру Тагора при Східноєвропейському інституті розвитку «Світ творчості Рабіндраната Тагора» у 2015 р. Актуальною для нашого часу виявилася виставка, організована Центром політичної освіти землі Саксонія-Ангальт (Німеччина) «Саксонське зерцало і Магдебурзьке право — основи Європи» (2016), а також фотовиставка до 23-ої річниці Незалежності України та 25-ої річниці Балтійського шляху «Наш шлях до незалежності», за сприяння Посольства Латвійської Республіки в Україні (2014).

Виставка «Історія трьох племен: мистецтво та ремесло американських індіанців Південного Заходу», 25 квітня 2015 р.

Великою популярністю у вінничан відзначилися виставка «Історія трьох племен: мистецтво та ремесло американських індіанців Південного Заходу», надана Посольством США в Україні у рамках Днів Америки у Вінниці, а також різноманітні виставки до Днів Японії у Вінниці: фотовиставка «Опромінення», виставки «Ремісничі вироби Японії», «12 місяців у мініатюрі», «Ляльки до свята дівчаток», «Колекційні кімоно», «Сімейні герби камон», «Японська каліграфія», фотовиставка і стенд «Парки Японії».

Виставкова діяльність музею є найбільш мобільним підрозділом музейної експозиції. Вона цікава нашим постійним відвідувачами і тим, хто тільки відкриває для себе духовну скарбницю рідного краю, а також гостям міста, що прагнуть скласти реальну і повну картину життя регіону.

Історико-мистецькі проекти Вінницького обласного краєзнавчого музею: досвід і перспективи

Тетяна Журунова
завідуюча сектором виставкової
та рекламної роботи Вінницького
обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Музейна експозиція, на відміну від наукового викладу у вигляді підручника, монографії чи статті, завжди передбачає емоційне сприйняття, її основна мета — осмислене переживання. Недарма у музейних історичних експозиціях СРСР, створених у 1970 – 1980-х рр., художні твори були активним компонентом. Яскравим прикладом такого рішення є й експозиційні зали Вінницького обласного краєзнавчого музею — це діорами, історичні картини та розписи на теми революційних подій у Вінниці та Другої світової війни, скульптурні портрети тощо. Серед вінницьких художників, які в цей час у рамках державного замовлення працювали в історичному жанрі, можна назвати О. Сидорова, В. Пирогова, М. Чорного. Багато картин на теми військової героїки написав А. Сорока — його роботи знаходяться в багатьох музеях України.

Як зазначає К. Жілінскайте, мисткиня, яка у своєму доробку має значущу частину з історичного напряму, «історичний жанр у творчості є намаганням мистецькими засобами зазирнути у минулий час, побачити щось цікаве та актуальне для сьогодення, звернути увагу на те, що минає і те, що залишається як історія краю, в якому живемо ми та будуть жити наші нащадки. Підсвідомість та уява художника створює історичний образ, занурюючись у минуле, відтворює його своїм індивідуальним баченням».

Перспективний напрям співпраці музею з художньою інтелігенцією було намічено проведенням у 2002 р. історико-мистецького проекту «Українські січові стрільці на Поділлі», ініційованого творчим об'єднанням «Серпень», до складу якого входило вісім художників, членів Вінницької обласної організації НСХУ. Учасником і куратором проекту стала мистецтвознавець, науковий співробітник сектора виставкової роботи музею Ю. Присяжна. Тема, яку обрали митці, — одне з гострих, болючих, неоднозначних питань української історії, що не отримало гідної історичної та наукової оцінки. Проектом не було поставлено завдання широкого освітлення подій часу визвольних змагань чи досягнення остаточної істини. У першу чергу автори проекту звернулися до людських почуттів, до емоційного відлуння минувшини. Митців, надзвичайно різних за творчими спрямуваннями, однаково надихали пісні січових стрільців, рядки з яких і стали назвами образотворчих робіт. Кожен з митців обрав сюжетно-настроєву інтонацію, яка найбільше відповідає складу власної особистості: М. Бондар («Ой, видно село, широке село під горою...») — героїчну; М. Бабій («А там у Львові музики грають...») — життєстверджуючу; заслужений художник України І. Синєпольський («Ой у лузі червона калина похилилася...») — ліричну; В. Абрамов («Серед диких степів, серед буйних вітрів...») — щемливо-метафорічну; Г. Мельник у серії графічних творів — елегійну, М. Мігрін («Прощання») — узагальнююче-філософічну. Змістовою домінантою стала знакова постать юного січовика з китицею калини у виразному пластичному виконанні заслуженого художника України, голови творчого об'єднання В. Смаровоза. Згадані твори, які входили до експозиції виставки з нагоди 85-ої річниці заснування музею, були передані художниками до фондів і вже неодноразово ставали яскравим емоційним акцентом, що доповнював історичні виставкові експозиції з фондів музею, а також пересувні виставки з інших міст України.

Свою програму з вивчення та відтворення в художніх образах історії Вінниччини творче об'єднання «Серпень» продовжило проектом «Втрачені сакральні пам'ятки Поділля», що стало спробою реконструкції широкої архітектурної панорами краю, яка дійшла до нашого часу з величезними втратами і змінами.

У 2005 р., який став для України часом піднесення громадської свідомості і великих сподівань, було здійснено проект з широкою тематичною шкалою «Шляхи соборності України — від козацької

доби до Помаранчевої революції». На виставці, презентованій у серпні 2005 р. у великій виставковій залі Вінницького обласного краєзнавчого музею, було представлено понад двадцять творів, у яких кожен з авторів спирався на власне світовідчуття та розуміння історії як у виборі сюжету, так і у способах його втілення. На тлі певних історичних і мистецьких узагальнень у роботах Г. Мельника («Кобзар», «Покрова»), І. Синєпольського («Українське бароко»), М. Бондаря («Україна молода»), В. Смаровоза («Пісня революції») можна було чітко простежити тенденцію розкриття історичної події через окрему особистість, що іноді стає її втіленням, що виявилася у творах М. Бондаря («Іван Богун»), І. Синєпольського («Дмитро «Байда» Вишневецький»), В. Смаровоза («Василь Стус»), В. Абрамова («Григорій Сковорода»). Ця тенденція досягла найбільшої концентрації у діяльності М. Бабія, який протягом 1990 — 2005 рр. працював над ескізом монументального твору «Золотий перетин Вінниччини», що включив 106 історичних особистостей, на виставці також було представлено 29 графічних портретів діячів різних історичних періодів і живописні портрети «Генерал Гандзюк» та «Яків Щириця», що згодом були придбані до колекції музею і мають зайняти місце в експозиції, присвяченій подіям визвольних змагань на Вінниччині.

У рамках виставки «Серцем до подвигу доторкнись», до 60-річчя перемоги над нацизмом, відбулася мистецька акція «Весна 1945 — 2005-го... Спогади», підготовлена Вінницькою обласною організацією Національної спілки художників України та Міською радою ветеранів. Протягом двох місяців було створено портретну галерею ветеранів, що мешкали у м. Вінниці. В акції взяли участь художники різних поколінь, яких об'єднало гостре відчуття живого зв'язку часів. Роботи у графічних техніках олівця, сангіни, сепії, пастелі виконали С. Слісь, А. Лесніченко, О. Никитюк. Вони передані у фонди музею і можуть бути доповненням експозиції виставок, присвячених історії Другої світової війни [3].

Яскравою сторінкою у виставковому житті міста став історико-мистецький проект «Вінницькі Мури — погляд крізь віки», реалізований Вінницьким обласним краєзнавчим музеєм спільно з Вінницькою обласною організацією Національної спілки художників України, присвячений найдавнішій архітектурній перлині нашого міста, пам'ятці національного значення, яка вже чотири століття є гордістю столиці Східного Поділля — Вінницьким Мурам. За задумом організаторів, мистецькі твори мали стати образно-емоційним камертоном наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть», яка відбулася у музеї 9 — 10 вересня 2010 р. [5].

У проекті взяли участь вінницькі художники, члени Національної спілки художників України — Л. Гринюк, К. Жілінскайте, О. Назаренко, В. Оврах, В. Постернак, О. Рожков, І. Ященко. Кожен з учасників у своєму творчому досвіді звертався до історичних ремінісценцій, тож участь у проекті була для митців закономірною. Тему розкрито у різних аспектах — з погляду жанрів та історичних подій. Попередньо з учасниками пленеру було проведено обговорення історичного підґрунтя мистецького проекту і визначено зацікавлення музею у розкритті тої чи іншої проблематики, кожен з учасників мав змогу обрати сюжет, близький автору за інтелектуальними і творчими вподобаннями.

Учасники проекту (зліва направо): Олександр Назаренко, Леонтій Гринюк, В'ячеслав Постернак, Ігор Ященко, Олександр Рожков, Володимир Оврах і Крістіна Жілінскайте

На виставці були представлені різні жанрові аспекти історії: історичний портрет, а саме подружжя фундаторів костелу Каліновських пензля К. Жілінскайте, «парсуна» Петра Могили та іконографічне зображення І. Богуна у виконанні Л. Гринюка, живописний образ міського голови Вінниці «срібної доби» М. Оводова у трактуванні О. Назаренка, історичний архітектурний пейзаж В. Постернака та І. Ященка, драматургія символів у сюжетних композиціях В. Овраха та романтизоване повсякдення у жанрових композиціях О. Рожкова, скульптура-символ В. Постернака. Треба відзначити співпрацю митців з науковцями музею, а також їхню власну пошукову ініціативу щодо історичного матеріалу. Крім робіт, що стосуються безпосередньо проекту, в експозиції стали доречними твори, які змальовують архітектурних сучасників Мурів, а також ті, що розкривають релігійні теми чи відтворюють дух епохи.

До витоків історії Вінницького єзуїтського комплексу доторкнулася К. Жілінскайте, яка зацікавилася образами подружжя Каліновських. Осередок товариства Ісуса у Вінниці з'явився завдяки фундації Валєнти Александра Каліновського, вінницького старости в 1604 – 1613 рр. Сучасній художниці, спираючись на мистецькі традиції, вдалося створити ідеальні, знакові постаті людей епохи сарматизму, «світу прикордонних фортець» — «homo militans», «доброго лицаря і доброго католика» та його дружини, яка є «голові короною», хранителькою лицарського духу.

Л. Гринюк. **Полковник Іван Богун**, 2010 р.,
полотно, олія, позолота

Відобразити епоху крізь призму особистості також взявся Л. Гринюк, створивши портрети І. Богуна та П. Могили. Для зображення митрополита Київського П. Могили, широко відомого своєю просвітницькою діяльністю, художник обрав портретну форму парсуни. Органічний синтез українських мистецьких традицій складає портрет І. Богуна — полковника вінницького, який здобув собі славу у багатьох битвах за національну незалежність, серед яких — оборона Вінниці у березні 1651 р. Символічно, що обличчя І. Богуна подібне до іконографії Козака Мамая, героя знакової для українців народної картини, уособлення української ментальності [1].

У ту пору, коли Вінницькі Мури виконували роль фортеці — захисника навколишніх земель та мешканців міста від воєнних буревіїв, що тривало до середини XVIII ст., занурює глядача твір В. Постернака «Звитяга» — інсталяція зі старовинної цегли і кованої композиції із шабель, стріл та кінських підков.

Архітектурний компонент є сюжетною домінантою у драматургічних композиціях пензля В. Овраха. Майстра надихнула культурно-просвітницька місія, яку кілька століть поспіль виконували Вінницькі Мури. У стінах комплексу від дня заснування до нашого часу містилися освітні та наукові заклади, він постійно перебував у вирі історичних подій міста, тож виразні, поліфонічні твори В. Овраха за головним лейтмотивом зображення отримали назву «Літописець» та «Просвітитель».

Природно, що до історичного пейзажу звертаються І. Ященко та О. Назаренко. Сюжетним джерелом для митців стала низка старих фотографій та видових листівок Вінниці. Старі листівки Вінниці належать до періоду капіталістичної розбудови міста з одного боку, а з іншого — до пори культурного піднесення, яке ввійшло в історію під поетичною назвою «срібної доби». Одна з ведут О. Назаренка, вирішена у формі поліптиху — центральна прибузька панорама — виконана у майже ґрізайльній розробці, бокові частини зроблені у техніці тонованого левкасу, за допомогою якого утворено легкий рельєф зображення. Ще одна частина є іконописним зображенням Святої Анни, святині костелу. Серед жанрів, у яких працює О. Назаренко, портрет займає одне з визначальних місць. Тож не дивно, що обираючи творчі теми у рамках проекту, художник звернувся також і до зображення історичної особи, а саме — до яскравої постаті Миколи Васильовича Оводова (1864–1941), який займав посаду міського голови з 1899 р. до початку 1917 р. Саме за його головування Мури почали підніматися з руїни.

Оригінальним, особистісним, виявився підхід до створення робіт на тему Вінницьких Мурів у О. Рожкова. Живописець обрав форму жанрового романтизму — мешканці міста «срібної доби» постають в образах наших сучасників, що ніби грають їхні ролі.

О. Назаренко. **Вінницький міський голова Микола Васильович Оводов**, 2010 р., полотно. олія

О. Рожков. **Одного дня у Вінниці**, 2010 р., полотно, олія

Незважаючи на стилістичне розмаїття творів учасників проекту, разом вони представляють цілісний історичний матеріал, тож склали потужний тематичний блок фондової колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею і за останні роки кілька разів були експоновані як у музейних залах, так і на інших виставкових майданчиках.

Тривала і успішна співпраця музею з вінницькими художниками потребувала своєї подальшої реалізації. Розвиток історичного жанру у мистецькому житті регіону не в останню чергу обумовлений спільними проектами митців і науковців, що були присвячені резонансним подіям історії краю. Наразі коли постало питання щодо наступного кроку на цьому шляху, у 2013 р., напередодні святкування ювілею Великого Кобзаря в Україні, органічно виникла тема перебування Т. Г. Шевченка на Поділлі.

Один з найцікавіших епізодів цієї актуальної теми — подорож митця дорогами Вінниччини під час експедиції за завданням Київської археографічної комісії з вивчення пам'яток Поділля і Волині, здійснена восени 1846 р. Тож першим етапом історико-мистецького проекту «Тарасові шляхи Вінниччини» стала зустріч творчої групи з завідуючою відділом давньої історії музею Л. Гальчевською, яка здійснила ґрунтовну дослідницьку роботу з подільської Шевченкіани, та начальником Липовецького районного архіву О. Роговим, який працює над книгою «Тарасові шляхи Вінниччини». У проекті взяли участь відомі вінницькі митці — заслужений художник України М. Бабій, заслужений діяч мистецтв України Л. Гринюк (голова ВООНСХУ), заслужений художник України К. Жілінскайте, заслужений майстер народної творчості України І. Горобчук, І. Грищук, заслужений художник України В. Оврах, В. Постернак, О. Рожков [4].

До Дня Незалежності України 15 серпня 2013 р. у великій виставковій залі музею відкрилася виставка «Тарасові шляхи Вінниччини». В експозиції виставки, звісно, панував образ Тараса Шевченка, якого глядач міг побачити і в молодому, і в зрілому віці, усамітненого в момент роздумів чи натхнення, в оточенні подільських селян чи персонажів власних творів. Сучасні художники у портретних композиціях представили цю канонічну для української нації постать у тій іпостасі, яка їм ближча — Філософа, Лірика, Бунтаря, Вчителя.

Безпосередньо тему мандрів яскраво ілюструють роботи, присвячені епізодам тодішньої подорожі, подільські краєвиди, архітектурний пейзаж. Оригінальне трактування теми запропонував О. Рожков, обравши оповідь Шевченка про те, як поштову карету через осінню негоду довелося витягати волами, художник дав живописний акцент саме на цих міфологізованих у подільській історії тваринах («Подільськими шляхами. За спогадами Т. Г. Шевченка»). Автор також звернувся до історичної ведути («Кам'янець-Подільський у шевченкові часи»).

В. Постернаку притаманне вишукане декоративне поєднання живопису і декору з використанням металу, яке надає традиційним жанрам багатовимірного сенсу, як от — пейзажу («Подільське село»), що поєднує цілу низку мініатюр та портрету у пейзажі («Тарас Шевченко. Спогади про Поділля»).

Для І. Грищука, уродженця Липовеччини, природно уявити поета серед ланів і гаїв рідного краю — портрет і жанрова композиція органічно існують у пейзажі «Тарас Шевченко у Липовці», «Тарас Шевченко і подільські діти».

У серії робіт М. Бабія, що змальовують подорожні епізоди («Т. Шевченко на річці Соб», «Т. Шевченко на Дністрових кручах»), виділяється досить традиційна композиція, де Шевченка вітають селяни біля подільської хати («Т. Шевченко у подільському селі»).

Бунтівні імпульси поезії Великого Кобзаря знаходять відгук у творах І. Горобчука. У колажній архітектоніці його робіт («Поховайте та вставайте...», «Думи мої, думи мої...», «Зустріч край села») тема заявлена дещо патетичним гаслом.

Роботи Л. Гринюка, представлені у рамках проекту, мають різні стилістичні вектори: класичний портрет, настроєвий пейзаж («Осінь. Вітер»), «цитатна» композиція з автопортрету митця та образу Катерини («Шевченкова муза»), сюжет у фольклорній естетиці («Чумацький шлях. Зустріч в степу біля могили»).

Жанр малярської ілюстрації у дусі народного мистецтва представила К. Жілінскайте, спираючись на дані про те, що саме на Вінниччині поет записав три давні пісні, у тому числі «Ой, сидить пугач на могилоньці».

В. Оврах у триптиху «Тарасові шляхи на Поділлі» намагається передати той темп, у якому відбувалася службова подорож поета — динаміку руху, мигтіння вражень, які тим не менш зосереджуються у глобальні образи і теми («Гайдамаччина», «Бандурист»).

Треба зважити на короткий термін історико-мистецького проекту (трохи більше двох місяців) і складність теми, яка вимагає великої відповідальності. Проте учасники проекту доклали багато зусиль, щоб виставка «Тарасові шляхи Вінниччини» стала яскравою сторінкою у святкуванні ювілею Кобзаря на Вінниччині. Виставка мала експозиційне продовження вже безпосередньо у 2014 р.: частина творів була включена до всеукраїнської ювілейної виставки у залах Дирекції виставок НСХУ у Києві і надрукована у каталозі виставки, інші роботи стали головним акцентом ювілейної Шевченківської виставки у галереї Вінницької обласної організації Національної спілки художників України у лютому — березні 2014 р., деякі ввійшли до складу 66-ої виставки декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва Вінниччини у жовтні 2014 р. Твори проекту були презентовані окремим розділом пересувної виставки «Шевченко в кожному серці», створеної науковцями ВОКМ, а також увійшли до буклету з цієї теми, у 2014 р. у часописі «Вінницький край» була надрукована стаття «Шевченко і Вінниччина: образотворча версія», присвячена результатам історико-мистецького проекту, деякі роботи включені до каталогу Всеукраїнської ювілейної виставки, а також запропоновані як ілюстративний комплекс до книги О. Рогового «Тарасові шляхи Вінниччини». Твори, що були придбані до колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею, стали основою вінницької образотворчої Шевченкіани, вони мають вагоме музейне значення в історичному та мистецькому аспекті.

Серед провідних напрямів музейної діяльності можна визначити науковий та експозиційний компоненти, які знаходяться у постійній взаємодії. Наукова конференція «Міста і містечка Поділля від Середньовіччя до початку XX століття», яка відбулась у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї 24 — 25 вересня 2015 р., спонукала співробітників музею до створення низки виставок, які ілюстрували, популяризували та доповнювали зміст наукових доповідей конференції, створювали емоційно наповнений візуальний ряд, що не позбавляло експозиції ґрунтовної наукової основи. У великій виставковій залі було представлено виставку за результатами історико-мистецького проекту «Міста і містечка Вінниччини: героїчні віхи у плині буття», організованого у 2015 р. До участі були запрошені художники — члени Національної спілки художників України, які активно творчо працюють і мають досвід у зверненні саме до історичної тематики: І. Горобчук, Л. Гринюк, К. Жілінскайте, В. Оврах, І. Попенко,

Учасники проекту (зліва направо): Іван Горобчук, Ігор Ященко, Олександр Рожков, Крістіна Жілінскайте, В'ячеслав Постернак, Тамара Оврах, Ірина Попенко, Ірина Шостак-Орлова, Леонтій Гринюк

В. Постернак, О. Рожков, І. Шостак-Орлова, І. Ященко. Митцям вдалося засобами образотворчого мистецтва відтворити дух епохи від середньовіччя до «срібної доби»: портрети засновників Вінницького замку Федора і Костянтина Коріатовичів, князів Подільських у XIV ст. (К. Жілінскайте), розквіт національної культури та революційного руху козацтва у XVII ст. (І. Горобчук, І. Шостак-Орлова), традиції мешканців міст і містечок — українців (Л. Гринюк) та євреїв (В. Оврах), романтизм подільських садиб (І. Попенко, О. Рожков, І. Ященко), велич сакральної архітектури (В. Постернак) [6].

Проект присвячений багатогранній історії і культурі Вінниччини, яка славиться своїми унікальними пам'ятками, серед яких залишки давніх оборонних замків, палаци видатних архітекторів Європи, культові споруди різних конфесій. Проте за пам'ятками стоять історії життя людей — звичайних міщан та видатних особистостей, мешканців подільського краю.

Портрет відомої в історії особи є досить складним завданням для художника, особливо у тому випадку, коли не лишилося прижиттєвих зображень. За це непросте завдання взялася К. Жілінскайте. Символічно, що українська мисткиня литовського походження втілила образи тих видатних особистостей, що поєднують Поділля і Литву. Іконографічним витоком для творів К. Жілінскайте стало зображення Федора Коріатовича, виконане невідомим польським майстром часів бароко у XVIII ст., коли запанувала своєрідна форма портрету, відома під назвою «сарматського». Для творчої манери К. Жілінскайте притаманне звернення до образно-художньої системи цього своєрідного явища мистецтва, але, звісно, у модерному баченні.

Варто відзначити творчу роботу майстра художнього текстилю І. Шостак-Орлової, яка подала образ національного героя в контексті національного культурного середовища. Змістовим акцентом панно у техніці розпису по тканині «Дума про Івана Богуна» є відповідно портрет знаного вінницького полковника козацького війська. Простір полотна у виконанні І. Шостак-Орлової має насичене емоційно-інформаційне наповнення завдяки колажному поєднанню різноманітних візуальних елементів, що відтворюють епоху і пов'язані між собою бароковою орнаментикою: це і своєрідна естетика старовинних географічних карт Поділля, і характерних для нашого краю взірців сакрального мистецтва — дерев'яного п'ятибанного та суто подільського трибанного храму, зображення найшановніших на Поділлі і в Україні святих у стилістиці народного мистецтва. Тему підтримують диптих «Крізь віки» (розпис по тканині, 2006), де найбільш промовистою складовою є розкіш ініціалів, шрифтів, вензелів і заставок українських рукописів і стародруків. Зовсім інший характер має панно «Реставрація», представлене в експозиції проекту, що є колористичним колажем яскравих впізнаваних знаків доби Козаччини на Поділлі.

Ірина Шостак-Орлова. **Дума про Івана Богуна**, 2015 р., художній текстиль, розпис

Роботи В. Постернака, майстра з художнього металу, за ємкістю ідеї і лаконічністю її втілення у художній формі набувають значення епіграфу. На проекті, присвяченому темі подільських міст і містечок, таким твором можна вважати триптих «Міщани», який складають три пластичні об'єкти з кованого металу, що зображують представників трьох найбільших національних громад Поділля: українців, поляків, євреїв. Поєднання в образотворчій мові виразності лінії металевих тонованих смуг у полі тяжіння круглої скульптури можна визначити як просторову графіку.

В'ячеслав Постернак. **Міщани**, 2015 р., метал, кування

Треба зауважити, що ознакою подільського містечка, яке іноді масштабами не дуже вирізнялося від великого села, було те, що тут сусідили церква, костел і синагога. В. Постернак є сам уродженцем стародавнього містечка Янева (зараз с. Іванів Калинівського району), у якому збереглись вежі замку XV ст., палац XVIII ст. та костел Непорочного зачаття Діви Марії XVII ст. з корпусом монастиря бернардинів, які він представив у малярській частині свого авторського комплексу.

Натомість, у роботі Л. Гринюка «Ярмарок у Шаргороді» дальній панорамний план з декоративною топографічністю змальовує типові архітектурні ознаки подільського містечка: синагога 1589 р. з рисам ренесансного стилю, костел св. Флоріана у стилі раннього бароко 1595 р., монастир св. Миколая XVIII—XIX ст. з собором у стилі ампір 1829 р. На першому плані зазначеного твору вирує ярмаркова стихія, яка поєднує сусідів з різним корінням, культурою та звичаями.

Звертаючись до традицій української культури, художник обирає дещо фантастичний її аспект. Загалом, творчості Гринюка притаманний присмак містичного реалізму, яким просякнуте українське мистецтво, в першу чергу народна його гілка: в одній площині існує розмаїття символів, міфологічних та реальних персонажів. Триптих «Купальська ніч у Браїлові» свідчить про постійну цікавість майстра до теми: фланкуючі частини написані у 2011 р., а центральна, з прив'язкою до конкретного місця (млин у Браїлові), — у 2015 р. Проте всі частини мають стилістичну єдність — фольклорність сюжету підкреслюють формальні прийоми, притаманні народному малярству.

Мабуть, народна картина є найціннішим джерелом ідей, коли йдеться про історію і традиції України. Відтворюючи славетну добу Козаччини у роботах «Зимовий похід» і «На Січ» (2013—2014), відомий майстер народного малярства І. Горобчук застосував притаманну йому манеру у контексті

історичного жанру. Малярство Горобчука аж ніяк не можна визначити як документально-історичне, деталі відповідної доби створюють атмосферу, для майстра найважливішим є вловити дух історії рідного краю.

Іван Горобчук. **Похід,** 2013—2014 р., полотно, олія

Буття козацького поселення з епічним розмахом представлене в роботі вінницького майстра, що вже зайняла місце в етнографічному розділі постійної експозиції Вінницького обласного краєзнавчого музею. Розгорнута вгору панорама з хатами-мазанками під солом'яними стріхами, які століттями були ознакою українського краєвиду, в оточенні плодючих садків, увінчана п'ятибанною дерев'яною церквою, ніби у колисці тримає низку жанрових епізодів з повсякденного життя подолян, у якому присутня сакральна уповільненість дії.

До буття іншого району подільського містечка звернувся художник широкого творчого діапазону В. Оврах. Митець, здатний до філософських узагальнень і дотепного гумору, підкріплених беззаперечним художнім смаком, взявся розповісти три історії з життя єврейської громади Поділля. На Поділлі, завдяки традиційному виокремленню цієї території і її «нагірному» розташуванню, і до сьогодні збереглися унікальні єврейські цвинтарі. Вони височать над буденністю (що в картині символізує стафажна група зі старим пастухом) і прагнуть до вічності небес, на милість яких можна лише сподіватися. Саме таке посилання передав у своїй роботі «Єврейський цвинтар» вінницький художник.

Сакральну тему продовжує твір «Повернення у святі місця. Шаргород». Всі плани картинного простору розгортають ідею молитви, яка є надзвичайно важливою для єврейського народу — від фундаменту з натюрморту священних предметів (згортки Тори, книги, менора) до уособлення первісного Храму — синагоги, що увінчує композицію. Натомість центром є група з трьох чоловічих постатей, які зазначають фази молитовного розхитування — ритуального руху, що надає динаміки урочистому дійству.

Ще одним яскравим штрихом до тематичного блоку В. Овраха стала робота «Точильник» — жанрова сценка з єврейського кварталу подільського містечка. З одного боку, Точильник є вираженням народного оптимізму і життєздатності, а з іншого — поетичною метафорою круговерті часу.

Володимир Оврах. **Повернення у святі місця. Шаргород**, 2015 р., полотно, олія

Аристократичні маєтки Поділля — одна з яскравих сторінок історії мистецтва нашого краю. Обираючи сюжет для своїх робіт, художники тримали у свідомості події з життя тих людей, причетних до історії пам'ятки. Доля відомої садиби у Печері та її мешканців привернула увагу І. Попенко, яка присвятила цій темі серію творів. Підставою для виконання роботи стали фотоархіви родини Потоцьких, видані у мемуарній літературі. Твір у жанрі історичного портрету в інтер'єрі написано з майже протокольною точністю — «Яніна-Софія Потоцька у бальній залі палацу у Печері». Так само ретельно вінницька художниця змалювала Сокілецький млин, зведений Костянтином Потоцьким.

На початку XX ст. існувало коло митців, які плекали елегійне почуття до минулого, про що нагадує твір І. Попенко «Старовинний парк у Печері» з прогулянковою верандою на першому плані.

Благодатна тема садибної культури Поділля знайшла відгук у низці робіт учасників проекту. О. Рожков у своїх творах відновив первісну вишуканість архітектурних комплексів, які не збереглися на сьогодні — неоготичний палац Жевуських у Погребищі (за гравюрою Наполеона Орди) і палац Собанських в Ободівці (за світлиною поч. XX ст.). У творах вінницького майстра висвітлений охристий колорит, специфічна, ніби зім'ята, фактура фарбового шару, «серпанковий» фокус зображення надають творам чарів романтичного спогаду, у який занурена подільська садиба.

Ефектний живописний прийом визначає настрій і особливий змістовий контекст архітектурного пейзажу І. Ященка «Зимовий Чернятин». На Вінниччині перлиною архітектури «готичного смаку» є палацово-парковий комплекс Вітославських-Львових у Чернятині Жмеринського району, перебудований у 1930-х рр. польським архітектором Г. Іттаром. Західний фасад елегантної споруди з «середньовічним» донжоном виконано у сіро-зелених складних відтінках присмеркового зимового колориту і вкрито серпанком забуття, шаром снігових краплин. Природно, що серед розмаїття жанрів, представлених в експозиції, домінуючим є історичний архітектурний пейзаж. У творах, виконаних у рамках історико-мистецького проекту, автор обирає за композиційний взірець старовинні світлини, наповнюючи їх колористичною експресією, свіжістю сприйняття і прянощами співпереживання зорового моменту. Історична ведута І. Ященка «Панорама старого Немирова» виконана за композицією старої поштівки «Вид Немирова з боку в'їзду з Брацлава». Так само панорамний формат має й старовинна листівка, видана у 1910 р. «Могилів-Подільський. Наближення пароплава до пристані». У роботі «Пристань у Могилеві-Подільському» на тлі врівноваженого за колоритом річкового краєвиду спалахом білого виринає примара старих часів — колісний пароплав, такий собі «летючий голландець срібної доби» [2].

Багато подільських містечок мають захопливу історію — одне з них Тульчин, де у 1780 р. Станіславом-Щенсним Потоцьким було зведено величну споруду палацу за проектом французького архітектора О. Лакруа у класичному стилі. Від 2017 р. на території палацу відбувається Міжнародний мистецький фестиваль «Operafest Tulchyn». У 2018 р. у «Блакитній» залі палацу Вінницький обласний краєзнавчий музей презентував виставку за результатами історико-мистецького проекту «Тульчин. Події і долі», у якому брали участь уже згадувані вінницькі художники: Л. Гринюк, К. Жілінскайте, В. Оврах, В. Постернак, О. Рожков, І. Горобчук, І. Шостак-Орлова; митці з м. Тульчина: заслужений художник України М. Довгань, заслужений художник України Г. Зорик. Тульчин — старовинне місто з багатою історією, яку сучасні митці Вінниччини відтворили у роботах різних за жанрами та творчими манерами: розкоші палацу і вулички провінційного містечка, життя шляхти і міщан, свята і будні, але перш за все — мистецтво, архітектура і музика, втілені у візуальні образи.

Середньовічна історія краю відображена В. Постернаком в скульптурному образі «Князя Подільського» та живописному творі В. Овраха «Козацька вольниця».

Ірина Попенко. **Старий парк у Печері**, 2015 р., полотно, олія

Велика частина творів проекту присвячена періоду, коли руський воєвода Станіслав Щенсни Потоцький обрав собі Тульчин за головну резиденцію. Вишукана архітектура будівлі надихнула майстра художнього текстилю І. Шостак-Орлову. Власники провадили життя на широку ногу, утримуючи великий двір. Тульчинська садиба отримала назву «подільського Версаля». Про «золоту добу» садиби нагадують роботи К. Жілінскайте.

Парк під назвою «Хороше» заснований в 1782 р. за проектом архітектора П. Ленро та інженера Л. Метцеля. Дерева сюди були завезені з усіх куточків світу, в композицію включені ставки, канали, озеро з п'ятьма острівцями. Парк був щедро декорований скульптурами білого, чорного, рожевого мармуру та фонтанами. Уявити втрачену красу допомагають твори Г. Зорика та О. Рожкова.

У палацово-парковому комплексі був і театральний будинок («operhaus»). До мистецького комплексу «театр-хор-оркестр» долучалося більше 100 осіб. У репертуарі театру були опери (переважно італійські), балети, драми, комедії, водевілі, відбувались концерти. Тему яскравого музичного життя розкривають композиції Л. Гринюка, М. Довганя.

Після другого поділу Речі Посполитої (1793) Тульчин опинився у складі Російської імперії, в 1804 р. отримав статус містечка. 1861 р. стрімко почала розвиватись міська економіка та швидко зростало населення — у 1866 р. тут проживало 21 тис. 685 осіб, було 5 церков, костьол, 2 синагоги. Тульчин став містечком ремісників і торговців. Цьому періоду приділили увагу І. Горобчук, Г. Зорик, В. Оврах.

Поділля — край з багатющою історією, батьківщина видатних особистостей, тож є чимало тем і сюжетів, які можуть надихати сучасних митців. Сподіваємося, досвідом реалізації історико-мистецьких проектів у Вінницькому обласному краєзнавчому музею скористаються колеги з районних музеїв та відділів культури районних державних адміністрацій. Це чудова можливість поповнити музейні колекції потужною збіркою мистецьких творів високого художнього рівня, які яскраво і емоційно відтворюють сторінки пам'яті, що є запорукою єдності місцевих громад, мотивують до збереження надбань поколінь і сучасної розбудови регіону.

В аспекті проведення історико-мистецьких проектів, які набули сталості сучасної традиції, цікаво відзначити такий напрямок діяльності музею, який дещо виходить за межі його звичних функцій. Окрім популяризації та збереження культурно-історичних пам'яток регіону, музей отримує ваги впливу на процеси мистецького розвою. Без перебільшення можна сказати, що історичний жанр доби Незалежності України на Вінниччині отримав потужний імпульс саме завдяки виставковій політиці Вінницького обласного краєзнавчого музею, відкритості закладу до цікавих ідей, спрямованих на зміцнення національної свідомості, до згуртованості творчих особистостей навколо чітко поставлених орієнтирів. Одним з ґрунтовних висновків проведення історико-мистецького проекту є переконання у доцільності участі в таких заходах художників декоративного мистецтва, в творчості яких прочитання історичної тематики стає яскравим і дещо несподіваним. Крім того, перевагою історико-мистецьких заходів є те, що твори, які виникли під час їх проведення, продовжують своє життя в інших експозиційних чи видавничих контекстах, набуваючи більш широкого сенсу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниччина історична в образотворчому мистецтві. Альбом // відп. за випуск Л. Гринюк. Вінниця, 2011. 171 с.
2. Визначні пам'ятки Вінниччини. Альбом // Вінницький обласний краєзнавчий музей ; відп. за випуск К. Висоцька. Вінниця, 2011. 400 с.
3. Журунова Т. Сучасне мистецтво Вінниччини у збірці Вінницького обласного краєзнавчого музею. Подільська старовина. Науковий збірник. Випуск IV. Вінниця. 2008. С.45—52.
4. Журунова Т. Тарас Шевченко і Вінниччина: образотворча версія // *Вінницький край*. 2014, №1. С. 150—153.
5. Журунова Т. Творча реалізація історико-мистецького проекту «Вінницькі Мури — погляд крізь віки». *Вінницькі Мури. Погляд крізь віки*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть». Вінниця, Нілан-ЛТД, 2011, С. 467—480.
6. Журунова Т. Творча реалізація історико-мистецького проекту «Міста і містечка Вінниччини: героїчні віхи у плині буття». *Міста і містечка Поділля від доби середньовіччя до початку XX ст.* Матеріали міжнародної наукової конференції 24—25 вересня 2015 р. Вінниця, Нілан-ЛТД, 2016, С. 592—600.

Пріоритетні напрями видавничої діяльності Вінницького обласного краєзнавчого музею у 2007–2020 рр.

Олена Бродзь
вчений секретар Вінницького
обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Вінницький обласний краєзнавчий музей як культурно-освітній заклад і потужний методичний центр області здійснює різнопланову науково-дослідницьку й експозиційну, науково-освітню, виставкову, науково-методичну діяльність, провадить результативну роботу з охорони пам'яток історії та культури. Впродовж 100-літнього існування закладу його працівники накопичили досвід поколінь своїх колег. Сформувались сталі музейні традиції, які становлять міцний фундамент для плідної роботи закладу. Ґрунтовні наукові напрацювання з питань археології, історії та культури, етнографії, природи, архітектури, освіти і медицини тощо дають можливість закладу активно здійснювати видавничу діяльність. Створенню видань передує копітка робота в архівних установах, бібліотеках області та України, збирацька діяльність, особисте спілкування. Нерідко, задля написання однієї статті або краєзнавчої довідки науковий співробітник працює впродовж кількох місяців над збором необхідної інформації. До створення таких масштабних видань, як альбом чи науковий збірник, впродовж тривалого періоду долучається авторський колектив науковців, фотографи, редактори, консультанти, відповідальні за верстку та інші.

Музей щорічно нарощує темпи видавничої діяльності, відгукуючись на історико-культурні події краю змістовними презентабельними виданнями, розрахованими на досить широке коло читачів. Вони містять цікаву і корисну інформацію для краєзнавців, істориків, викладачів і студентства, усіх, хто цікавиться історією і культурою нашого краю. Подібні публікації надають можливість співробітникам музею вводити в науковий обіг свої краєзнавчі знахідки, популяризувати історико-культурні пам'ятки Вінниччини, а для читачів — це невичерпне джерело всебічної інформації про наш край.

Пріоритетними напрямами видавничої діяльності Вінницького обласного краєзнавчого музею у 2007–2020 рр. було створення:

– наукових і науково-популярних видань краєзнавчого спрямування;
– методичної та довідкової літератури з питань музейної справи;
– видань, що популяризують фондову колекцію закладу;
– розповідають про експозиційне наповнення Вінницького обласного краєзнавчого музею та музеїв області;
– висвітлюють виставкові проекти музейних установ.

Серед видового розмаїття друкованої продукції музею – наукові та науково-практичні збірники, альбоми, історичні нариси, довідники, путівники, буклети, календарі, набори листівок тощо.

Спробуємо окреслити видавничу палітру Вінницького обласного краєзнавчого музею на прикладі видань, які побачили світ впродовж останніх 10 років.

Серед наукових і науково-популярних видань краєзнавчого спрямування методичної та довідкової літератури з питань музейної справи варто відзначити науково-практичні збірники «Музейний вісник Вінниччини» (2005, 2006, 2008), що містять праці співробітників Вінницького обласного краєзнавчого музею, колег з інших музеїв України, викладачів Вінницького державного педагогічного університету ім. М. М. Коцюбинського тощо. Матеріали розкривають зміни в законодавчо-нормативній базі музейного руху в Україні, присвячені історії музейництва на Вінниччині, теорії, методиці та практиці музейної діяльності, а саме: окреслюють окремі аспекти виставкової, фондової, науково-дослідницької, експозиційної та лекційної роботи музею. Серед представлених матеріалів — наукові статті, лекції, концепції, тематико-структурні та тематико-експозиційні плани музейних експозицій і виставок, краєзнавчі розвідки, методичні рекомендації тощо [38].

Музей видав серію наукових збірників «Подільська старовина» (1993, 1998, 2003, 2008), приурочених до ювілейних дат в історії закладу. Зміст книг становлять наукові розвідки з історії, археології, природи та культури краю, музеєзнавчі статті. Матеріали, вміщені у них, стануть у нагоді не лише дослідникам минулого нашого краю, а й усім тим, для кого слово «історія» важить дещо більше, ніж суха наукова дисципліна. Визначальним критерієм книги є її максимальна фактографічна насиченість. Статті збірника були написані на фондових матеріалах Вінницького обласного краєзнавчого музею, що сприяє популяризації музейної колекції серед широкого загалу. Переважна більшість матеріалів публікується вперше [41].

2010—2011 рр. минули для музею під егідою святкування 400-річчя з дня заснування Вінницьких Мурів — історико-архітектурної пам'ятки, на території і в приміщеннях якої нині розташовано Державний архів Вінницької області (з 1920 р.), Вінницький обласний краєзнавчий музей (з 1929 р.), Вінницький обласний художній музей (з 1987 р.), Вінницький технічний ліцей (з 1993). За вихідну точку заснування Мурів береться фундація єзуїтам вінницького старости Валєнти Каліновського 1611 р. (за іншими даними, 1613 р.). У рамках відзначення цієї події співробітниками Вінницького обласного краєзнавчого музею ініційовано і проведено міжнародну наукову конференцію «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть», що відбулась 9—10 вересня 2010 р. Матеріали конференції були опубліковані у збірнику «Вінницькі Мури. Погляд крізь віки» (2011) [3]. Серед авторів статей — наукові співробітники Вінницького обласного краєзнавчого музею, працівники Державного архіву Вінницької області, викладачі Вінницького державного педагогічного університету ім. М. М. Коцюбинського, дослідники з різних куточків України — Києва, Рівного, Харкова, Жмеринки; науковці з Польщі та Італії. Матеріали конференції представлені в цій книзі у хронології історичних подій. Переважна їх більшість публікуються вперше, а відтак вводяться в науковий обіг. Статті польською мовою подаються без українського перекладу. Важливим доповненням до текстів є

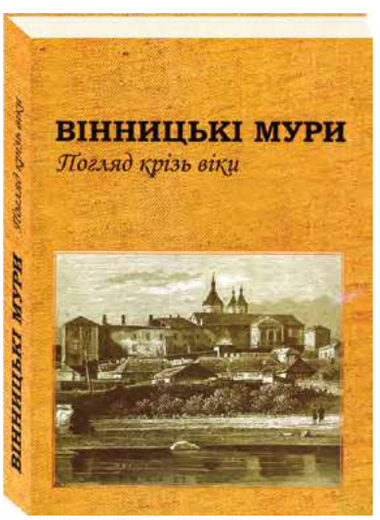

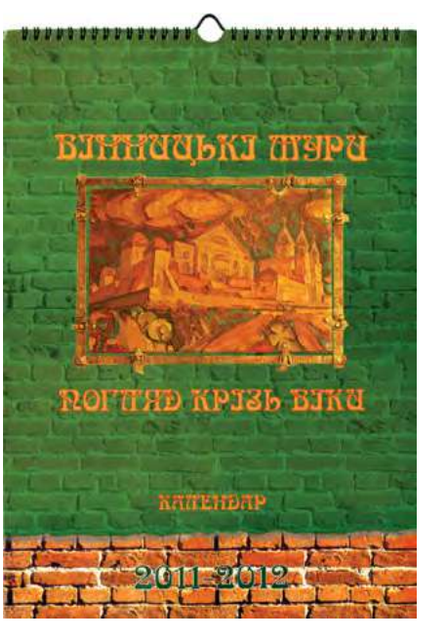

численні ілюстрації: світлини, поштові листівки, літографії, плани і документи з музейних, архівних і приватних колекцій, частина з яких також публікується вперше. Окремий блок збірника становлять репродукції картин учасників історико-мистецького проекту «Вінницькі Мури — погляд крізь віки», який також відбувся у рамках святкування ювілею Мурів. Частиною робіт цього проекту було проілюстровано однойменний мистецький календар на 2011 – 2013 рр.

До конференції перевидано працю Омікрона «Вінницькі Мури — як джерело освіти в краї» (2010). Вперше ця розвідка побачила світ у 1913 р. на шпальтах друкованого органу Вінницького міського управління — щоденної суспільно-літературної газети «Юго-Западный край» у рубриці «Винницкая старина». Автор підписався псевдонімом «Омікрон». Того ж року розвідка вийшла окремо. До сьогодні вона залишається єдиним окремим виданням з історії єзуїтського комплексу у Вінниці, але була відомою лише фахівцям. Ми знаємо про три збережені примірники видання: один — у Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург), другий — у Вінницькій обласній універсальній науковій бібліотеці ім. К. А. Тімірязєва, третій — у приватній колекції Юрія Шиліна (Вінниця). Оригінальне видання має 41 сторінку і не містить ілюстрацій.

Працю перевидано до 100-річчного ювілею публікації. Перевидання включає видавничу нотатку упорядника — Вікторії Колесник, старшого наукового співробітника науково-дослідницького відділу давньої історії ВОКМ, де окреслено тему дослідження (історія Вінницьких Мурів до поч. XX ст.), джерельну базу праці (монографії, історичні записки, спогади тощо), версії щодо авторства публікації, засади перевидання, яке здійснено мовою оригіналу. Важливим доповненням до тексту є численні ілюстрації з музейних, архівних і приватних колекцій [4].

У 2007 р. видано біографічний словник «Відомі поляки в історії Вінниччини», матеріали якого підготувала вже згадувана Вікторія Колесник [29]. Це перше в Україні видання такого типу. Його поява викликана зростанням інтересу до теми як на вітчизняних теренах, так і з боку дослідників української полонії за межами держави. Словник містить понад 500 біографічних статей про поляків та полонізованих представників інших національностей, відомих своєю участю в політичному, громадському і культурному житті Польщі чи за її межами та пов'язаних з Вінниччиною в різні періоди історії. Видання сприяє кращому знайомству з історією та культурою сусіднього народу, глибшому розумінню минулого нашого краю.

Тим, хто цікавиться новітньою історією, стане у пригоді краєзнавчий нарис «Вінниця у 1917 році. Революція у провінційному місті» (2009), створений Олександром Логіновим, старшим науковим співробітником відділу новітньої історії ВОКМ, і Ларисою Семенко, завідувачкою відділу новітньої історії ВОКМ. Видання розповідає про революційний 1917 р. у житті мешканців міста над Бугом. Багатий документальний матеріал, представлений у книзі, доповнюється спогадами очевидців та художніми творами вінничан. За задумом авторів, книга є своєрідною даниною пам'яті поколінню, яке жило у Вінниці в часи революції, творило історію свого міста [31].

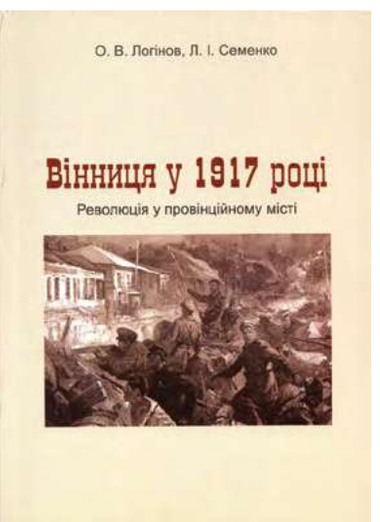

Важливою подією в науковому житті області стало проведення восени 2011 р. міжнародної науково-практичної конференції «Гордіївський курганний могильник як загальноєвропейський культурний феномен» та підготовка монографії «Гордіївський могильник» [24].

Конференція відбулась 29—30 вересня 2011 р. у приміщенні Вінницького обласного краєзнавчого музею. Її організаторами виступили: управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації, Інститут археології НАН України, Вінницький обласний краєзнавчий музей, Вінницький державний педагогічний університет ім. М. М. Коцюбинського, науково-дослідний центр «Рятівна археологічна служба» Інституту археології НАН України. В конференції взяли участь вчені з України, Польщі та Молдови. Крім питань, пов'язаних з Гордіївським курганним могильником, на конференції розглядалися проблеми, що торкалися археології Поділля.

Гордіївський курганний могильник, розкопаний у 1986—1988 рр. біля с. Гордіївка Тростянецького району Вінницької області, ще й досі залишається найбагатшим та найзагадковішим могильником доби пізньої бронзи Центральної та Східної Європи. Дослідження 40 курганів дозволили встановити поховальний обряд, отримати різнорідний і дуже багатий інвентар, який складався із золотих, срібних, бронзових, залізних та бурштинових предметів. Унікальний могильник не належить до жодної з відомих у Східній Європі археологічних культур. Матеріали розкопок зберігаються у фондовій збірці Вінницького обласного краєзнавчого музею, а польова документація — в науковому архіві Інституту археології НАН України (Київ).

До конференції підготовлено колективну монографію «Гордіївський могильник» (2011) за редакцією д. і. н. В. І. Клочка. Вперше праця про пам'ятку була опублікована в Німеччині у 1998 р. німецькою мовою невеликим тиражем. З того часу здійснено низку досліджень, результати яких представлені у другому виданні. Нові дані значно розширюють та доповнюють поняття і розуміння «гордіївського феномену» як важливої складової частини археології доби пізньої бронзи на Поділлі.

Задля популяризації нових туристичних маршрутів по Східному Поділлю Вінницькою обласною радою у 2007 р. проведено конкурс «Сім чудес Вінниччини». За його результатами співробітниками Вінницького обласного краєзнавчого музею створено однойменну виставку, буклет до неї, а згодом, у 2008 р., і альбом [46, 47]. Видання містить цікаві текстові матеріали, написані барвистою, живою мовою, художні фотографії, що влучно привертають увагу до презентованих пам'яток, серед яких — справжня окраса Браїлова — Свято-Троїцький жіночий монастир; унікальна православна святиня, наш «Подільський Афон» — Лядівський скельний монастир; Шаргородська синагога — одна з найдавніших архітектурних пам'яток єврейської громади Поділля. Визначною пам'яткою класицизму є палац родини Потоцьких у центрі м. Тульчина, побудований за проектом французького архітектора Жозефа Лакруа. Серед історико-культурних та археологічних пам'яток яскраво вирізняється заповідник «Буша» на Ямпільщині, перші об'єкти якого датуються ще IV тис. до н. е. Мовчазними свідками минувшини є Великі вали Немирівського городища. Своєрідна візитівка Вінниці — музей-садиба Миколи Пирогова — видатного вченого, геніального хірурга і громадського діяча. На сторінках альбому є ще чимало оповідей про цікаві об'єкти краю, створені талантом і розумом людини та подаровані природою.

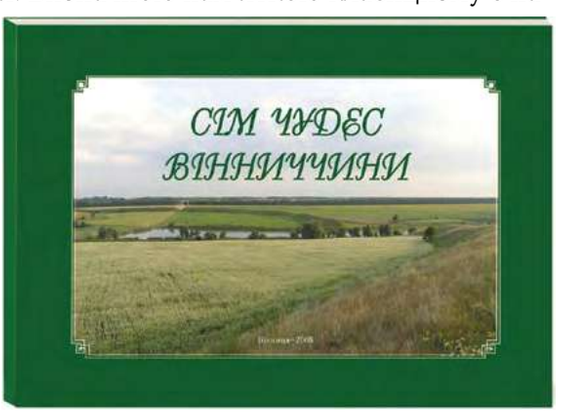

Надзвичайна популярність книги спричинила потребу її перевидання у 2011 і 2013 рр., що дало можливість більш широкому колу читачів долучитись до справжніх скарбів вінницької землі.

Жвавий інтерес до об'єктів історії, природи і культури спонукав провідних фахівців Вінницького обласного краєзнавчого музею до створення альбому «Визначні пам'ятки Вінниччини» (2011), що яскраво висвітлює пізнавальні й туристичні принади пам'яток Вінниччини, які розповідають про славне історичне минуле краю, дивують перлинами її неповторної природи, згадують про відомих людей Вінниччини [19].

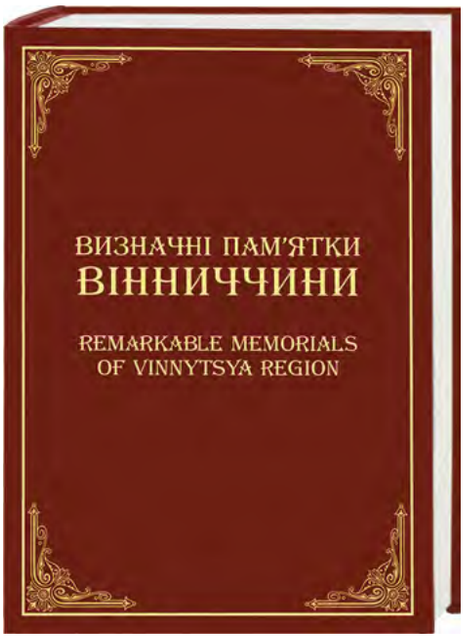

Форматом для видання було обрано альбом, який містить пізнавальну інформацію вдало проілюстровану влучними фотографіями. В результаті копітких наукових досліджень зібрано безцінний краєзнавчий матеріал та відпрацьовано структуру видання. Альбом складається з восьми розділів, які ґрунтовно висвітлюють історію створення та функціонування пам'яток Вінниччини — свідків і учасників багатьох знаменних подій. Композиційна структура видання вибудувана у відповідності до хронологічно-тематичного принципу і зумовлена потребою всебічного ознайомлення читачів з визначними історико-культурними об'єктами вінницького краю. Видання приурочено до 80-річчя Вінницької області.

Розділ «Неповторні витвори природи» — це натхненний гімн чарівності вінницьких краєвидів. Трипільські поселення і скіфські кургани, сарматські поховання та слов'янські городища розкривають свої таємниці у розділі «Свідки сивої давнини».

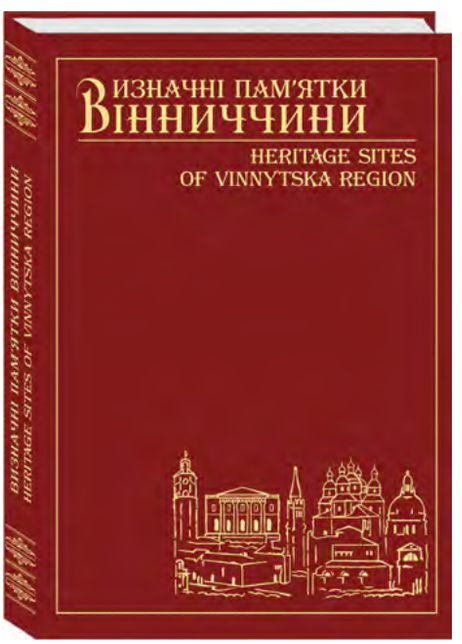

Місця звитяжних подвигів вільнодумного козацтва виринають з глибин історичної пам'яті на сторінках розділу «Уклін козацькій славі». Самобутність будівельних форм храмів і монастирів Поділля, атмосфера духовної чистоти захопить бажанням відвідати святі місця після ознайомлення з «Пам'ятками культової архітектури». Прохолодою ошатних парків повіє від розділу «Відлуння величі садиб Поділля». Калейдоскопом промайнуть буремні події боротьби народу України за право на свободу самовизначення у розділі «Шляхами Української революції 1917 — 1920-х рр.». Болем у серці та бажанням не повторити страшні помилки минулого відгукнеться тематика розділу «Навічно в пам'яті народній». Розповідь про обдарованих людей, які творили історію краю, спонукає читачів розділу «Визначні особистості Вінниччини» пишатись і захоплюватись відомими вінничанами.

До кожного розділу видання розроблено карти з умовними позначками місць розташування пам'яток та розгорнутий перелік самих пам'яток. У розділі «Джерела та література» представлено інформацію про видання, які поглиблять знання про пам'ятки краю. Книга була перевидана (зі змінами) у 2019 р. [20].

Альбом «Подвиг землі Подільської» (2010) змальовує палітру подій Другої світової війни на території Вінницької області, розповідає про трагічні та героїчні сторінки історії краю [44]. Видання розраховане на широке коло читачів, містить багатий краєзнавчий матеріал, всебічно знайомить з подіями і персоналіями війни, сприяє патріотичному вихованню молоді.

Тему продовжує двомовний альбом «Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни: біль втрат і велич подвигу» (до 70-ої річниці визволення області від німецько-фашистських загарбників) (2013), де вміщено інформацію про події Другої світової війни на території Вінниччини, унікальні світлини, з якими читач матиме можливість ознайомитися вперше, карти, документи. Видання складається з семи розділів, містить перелік використаних джерел і літератури, унікальні архівні фотографії, частина з яких друкується вперше [16].

Перший розділ під назвою «Оборона області» містить інформацію про трагічні події початку війни та самовідданість захисників Вітчизни, які намагались стримати оборону і не поступитись ворогові ні п'яддю рідної землі. Наступні розділи розповідають про окупацію Вінниччини, спорудження і функціонування польової ставки «Вервольф». Героям — підпільникам і партизанам присвячено розділ альбому «Підпільний і партизанський рух». Тема визволення області від нацистських загарбників лягла в основу наступного однойменного розділу. Словами безмежної вдячності та глибокої шани пронизано сторінки останнього розділу видання під назвою «Вшанування безсмертного подвигу земляків». Цей альбом — маленька крапля в безмежному океані видань, публікацій, теле і радіопередач, заходів та кінофільмів, що мають на меті увічнення слави героїв, правдиве висвітлення подій на тлі новомодних сенсацій та необґрунтованих вигадок.

У 2014 р. видано альбом «Незаживаюча рана Афгану», приурочений 25-ій річниці виведення Радянських військ з Афганістану [39]. Книга — своєрідна данина пам'яті тим, хто поліг на чужій землі Афганістану, і шана воїнам-«аганцям», котрі повернулись з «афганського пекла». Видання містить матеріали про участь наших земляків-вінничан у Афганській війні (1979—1989), висвітлює історію створення та діяльність районних спілок ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів), розповідає про долі воїнів-«афганців», закликає берегти пам'ять про загиблих героїв.

На даний час на Вінниччині проживає 3600 учасників бойових дій, а у м. Вінниця мешкає понад 1000. В області діють: обласна Спілка ветеранів війни в Афганістані, 30 районних, міськрайонних та міських організацій. Подіям тієї страшної війни та її героїчним учасникам-вінничанам і присвячено видання, створене працівниками Вінницького обласного краєзнавчого музею за тісної співпраці з Вінницькою обласною спілкою ветеранів війни в Афганістані та усіма тими вінничанами, хто пройшов горнило кривавої війни.

Альбом складається із семи розділів. Перший з них «Далекий і невідомий Афганістан...» — розповідь про фізико-географічне положення, клімат, розвиток сільського господарства, етнічні особливості країни. Другий — «Афганська неоголошена війна: погляд у минуле» — повертає читача у вир подій Афганської війни. У розділі «Згадаємо поіменно» — розповіді і портретна галерея тих 142 уродженців нашого краю, які повернулись до рідних домівок у цинкових домовинах. Розділ «Вшанування пам'яті загиблих воїнів-«афганців» — згадка про музеї та пам'ятники, що бережуть спомини про героїв Афганської війни. Обласний «афганський» музей є осередком районних «афганських» громадських організацій, святинею кожного учасника бойових дій. Навколо нього гуртуються й інші районні «афганські» музеї у Гайсині, Хмільнику, Ямполі, Томашполі. Інформацію про діяльність афганських спілок Вінниччини та їхніх членів містить розділ «Афганці» не знають спокою».

У 2018 р. опубліковано альбом «Вони пройшли крізь вогонь». Видання, приурочене 30-й річниці виведення радянських військ з Республіки Афганістан, продовжує розпочату в альбомі «Незаживаюча рана Афгану» тему вшанування воїнів-«афганців», які мужньо прийняли бій на чужій землі, а нині боронять східні кордони Батьківщини [23].

Музеєм створено ґрунтовне науково-популярне тритомне видання «Вінниця у спогадах», яке міститить 130 споминів про наше місто. Мемуарна література є важливою складовою джерельної бази історії України, передусім регіональної минувшини. Вона містить багатий матеріал про найважливіші події минувшини та щоденне побутування, про соціальні особливості часу, генеалогічну, біографічну інформацію. Мемуаристи — люди різних національностей, соціального походження, рівня освіти, фаху, зацікавлень і поглядів. Для декого з них Вінниця — рідне місто, для інших — місце, з яким пов'язаний більший чи менший період життя. Кожний мемуарний твір супроводжується всту-

пом і примітками. У виданні зосереджено спомини, присвячені нашому місту в його сучасних межах (тобто включно з колишніми селами П'ятничани, Сабарів, Вишня, Людвиківка і Шереметка). В них віддзеркалені важливі події, відомі особистості, функціонування навчальних і методичних закладів, промислових підприємств, установ, організацій, органів влади, культура і дозвілля вінничан тощо. У вступі до кожного спогаду подається коротка біографія автора і примітки. Видання ілюструють світлини, поштові листівки, літографії, плани та документи з музейних, архівних і приватних колекцій. Частина спогадів публікується вперше.

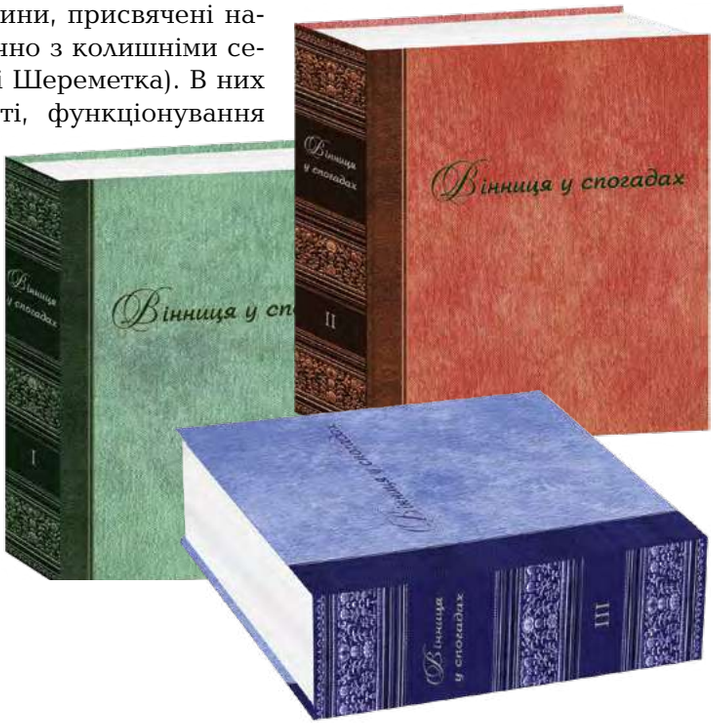

У 2013 р. видрукувано І том «Вінниця у спогадах» (XIX — сер. XX ст.), виданого у серії «Подільська старовина» [11]. До нього увійшли 34 публікації про події від початку XIX до початку XX ст. У другому томі (2017) висвітлено переважно 1917—1920 рр. [9], у третьому — спогади доведено до 1950 р. [13].

У 2014 р. музеєм підготовлено двомовний альбом «Вінниччина туристична» [17]. Видання презентує туристичний потенціал Вінниччини — вабить чарівністю природи, унікальністю історичних пам'яток, вишуканістю архітектури, величчю сакральних святинь, розмаїттям культурно-розважальних та оздоровчих закладів, принадами активного відпочинку, дивує красою місцевих традицій. Альбом подає ґрунтовну інформацію про туристичну мережу краю, допомагає зорієнтуватись у вирі закладів і послуг туристичного спрямування.

Збірник «Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку XX ст.» (2016) містить матеріали наукової конференції з однойменною назвою, що відбулась у музеї 24—25 вересня 2015 р. за участі понад 70 краєзнавців з України і Польщі [36]. Серед основних тем, висвітлених у збірнику: історіографічні та джерелознавчі аспекти міської історії Поділля; археологічні дослідження міських осередків; історія заснування міських населених пунктів; здобуття селами містечкового статусу та зворотній процес; міста і містечка як промислові й торговельні осередки; фактори міського поступу у різні періоди; соціальний, релігійний та національний аспекти; міське управління та самоуправління, планування, забудова і благоустрій міст та містечок; розвиток медицини й освіти; культурно-етнографічні аспекти міського життя; архітектурна історія міст і містечок.

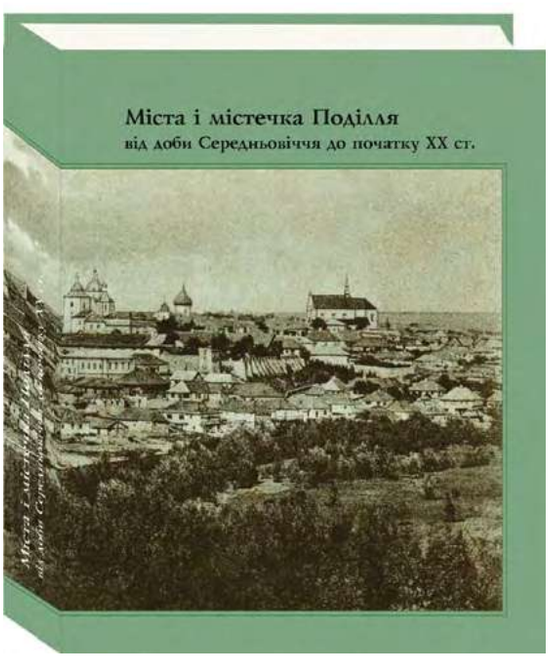

Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Михайло Грушевський і Вінниччина: до 150-річчя від дня народження» (2018), що відбулася у музеї 28—29 вересня 2016 р., містить 30 наукових статей 26 авторів. У матеріалах конференції розкрито життєвий шлях і державницьку діяльність Михайла Грушевського, вшанування пам'яті Великого Українця; описано події доби Української революції 1917—1920 рр. на Поділлі та подано розповіді про активних учасників цих подій. Збірник також містить інформацію про V обласний фестиваль-конкурс музейних міні-експозицій «Віхи державотворення на Вінниччині», присвячений 150-річчю від дня народження М. Грушевського, про авторів статей і фотолітопис конференції [32].

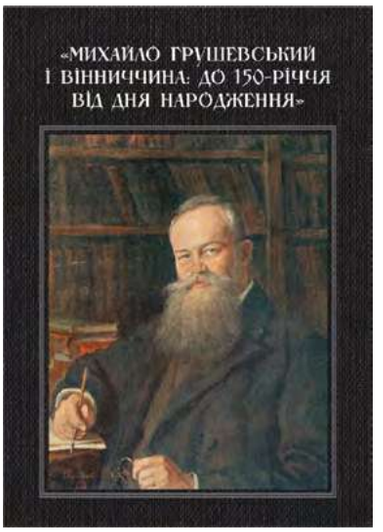

Альбом «Подільський Святвечір. Багата кутя» (2015) розповідає про захід Вінницького обласного краєзнавчого музею — фестиваль Різдвяних страв, який відбувався у 2007—2016 рр. [42]. У 2007 р. зачарування красою різдвяних свят спонукало музейних працівників відтворити звичаї своїх родин у стінах музею, доносячи до гостей фестивалю неповторність святкування Різдва на Поділлі. На сторінках альбому крок за

кроком постають етапи підготовки та святкування таємничого і одухотвореного Святвечора. Народні традиції знайшли своє яскраве втілення у театралізованих сценках передсвяткових приготувань і перебігу Святвечора. Аромат дідуха та мерехтіння свічок огортає атмосферою Різдва, родинної єдності і, щемлячи душу, нагадує часи дитинства. Альбом містить розповідь про подільські Святвечірні традиції, рецепти страв Різдвяного столу, тексти колядок, сценарій та світлини перебігу фестивалю «Подільський Святвечір. Багата кутя».

Монографія вже згадуваних співробітників музею Лариси Семенко і Олександра Логінова «Вінницький театр у свічаді історії (1910—1944)» (2019) розповідає про перший етап історії Вінницького міського театру з часу його будівництва (1910) до руйнування (1944). Публікацію підготовлено на основі архівних документів, більшу частину з яких вперше введено до наукового обігу, мемуарної літератури, кореспонденції вінницьких та столичних часописів першої половини XX ст. Особливу увагу надано періодам активізації українського національного життя в роки Визвольних змагань 1917—1920 рр. та культурного відродження 1920-х рр. Зокрема, висвітлено добу створення, становлення та перших років існування театру ім. І. Франка — одного з лідерів вітчизняної сцени сьогодення [8].

Серед видань, що популяризують фондову колекцію закладу, особливе місце посідає альбом «Раритети Вінницького обласного краєзнавчого музею» (2007) [45]. Видання має презентаційний характер і приурочене до 75-річчя Вінницької області та 90-річчя заснування музею. Альбом знайомить з унікальними предметами з колекції закладу, які характеризують значний період в історії нашого краю — від IV тис. до н. е. до XX ст. включно, ілюструють, природу, археологію, етнографію, давню та новітню історію Вінниччини. Серед них — кістяк мамонта, золоті прикраси сарматського періоду, нумізматична та етнографічна колекції тощо. Якісна поліграфія і вдалі світлини різнопланово презентують фондову збірку музею, дають унікальну можливість побачити предмети, які не представлені в експозиції закладу.

Етнографічні барви музейної колекції втілює набір листівок з текстами «Витинанки Східного Поділля. Писанки Східного Поділля» (2007) [22]. Тут представлено 18 листівок, що містять фото кращих зразків писанок та витинанок з фондової збірки ВОКМ. Ілюстрації супроводжуються текстами про традиції писанкарства та створення витинанки на території Східного Поділля. Набір має як наукову, так і практичну цінність, оскільки подає ґрунтовний теоретичний матеріал і мотиви візерунків писанок та витинанок.

У наборі листівок «Вінницький обласний краєзнавчий музей. Археологічна колекція» (2007) — 9 листівок із зображенням археологічних раритетів музею. Обкладинка набору містить текст із загальною характеристикою археологічної колекції закладу [5].

Фотоальбом «Вінниця і вінничани» (2007) сформовано на основі світлин жителів нашого міста, краєвидів і будівель Вінниці, які зберігаються у фондах ВОКМ. Сторінки видання, мов миті історії, дивляться на нас очима людей з минулого, дають можливість відчути колорит епохи [9].

Набір листівок «Стара Вінниця» (2009) складається з 6 листівок з колекції ВОКМ, на яких зображено будівлі кінця XVIII — поч. XX ст., що і до сьогодні збереглись на вулицях міста: будівля колишнього Окружного суду, залізничного вокзалу, Реального училища, Народного дому, головної синагоги, Преображенського собору. На звороті кожної листівки подано коротку інформацію про зображену будівлю [50].

До столітнього ювілею приурочено випуск альбому «Вінницький обласний краєзнавчий музей. 100 років» (2018), робота над яким тривала впродовж 2017 р. [7]. Видання підсумовує роботу музею впродовж цілого століття: розповідає про його історію, колекцію та експозицію, здобутки за різними напрямами роботи, окреслює перспективи подальшої діяльності. Альбом проілюстровано світлинами з життя закладу, цінних музейних предметів, інформацію про які містить каталожна частина видання.

Про експозиційне наповнення Вінницького обласного краєзнавчого музею та музеїв області розповідають музейні путівники і довідники, буклети. Особливий інтерес для працівників культури, студентів і викладачів, а також усіх тих, хто цікавиться історією нашого краю та захоплюється туризмом, становитиме довідник «Вінниччина музейна» (2008) [14]. Видання містить коротку інформацію про державні та народні музеї Вінницької області, перелік громадських музеїв. Довідник сформовано зі статей з матеріалом про історію створення та існування закладу, його фондову колекцію та експозицію. Також подано інформацію про адресу закладу, телефон, графік

роботи, директора. Видання проілюстровано світлинами музейних експозицій та будівель закладів. У 2018 р. довідник було перевидано із поновленою інформацією [15].

Серед музейних путівників і буклетів, що подають стислу інформацію про історію, експозиційне наповнення музеїв — путівник Вінницьким обласним краєзнавчим музеєм [6], буклети: «Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму» (українською, російською, англійською та німецькою мовами) [27], «Микола Леонтович. Славетний син співочого Поділля» [35], «Микола Леонтович — музична легенда Поділля» [33, 34].

Виставкові проекти музейних установ вдало висвітлює такий вид друкованої продукції як буклет. Однойменні буклети створюються як до пересувних, так і до стаціонарних виставок. Вони містять стислу інформацію про зміст виставки, її ілюстративне наповнення. Буклет дає уявлення про основне спрямування виставки, передає її колорит і настрій. Серед низки буклетів, створених Вінницьким обласним краєзнавчим музеєм, можна відзначити наступні.

Буклет «Скарби духовності нашої» (2008), розповідає про стаціонарну виставку, присвячену 1020-річчю хрещення Київської Русі та Дню незалежності України [48]. Основу її експозиції склали експонати музею з комплексу православної культури Східного Поділля, доповнені предметами з приватних колекцій Володимира Козюка, Віктора Дзисяка, Леоніда Дідура.

У 2008 р., з метою популяризації унікальних історичних пам'яток області, за результатами конкурсу «Сім чудес Вінниччини», Вінницьким обласним краєзнавчим музеєм створено пересувну виставку, яка вперше була продемонстрована у рамках ювілейних заходів музею у травні 2008 р. Матеріали виставки увійшли до буклету «Сім чудес Вінниччини» (2008) [47]. На сьогодні її оглянули сотні тисяч людей в Україні та Польщі. Великим успіхом вона користувалася на II-му Всеукраїнському музейному фестивалі у Дніпропетровську, на святкуванні Всесвітнього дня туризму у Києві, у приміщенні Кабінету Міністрів на заходах Вінницького земляцтва, у музеях та учбових закладах Вінницької області.

У рамках проекту «Українці в світі», започаткованого у 2008 р., музеєм створено пересувну виставку «Видатні особистості Вінниччини», якою вшановано визначних політичних, культурних, наукових діячів родом з Вінниччини або тих, чиє життя було пов'язано з нашим краєм. Виставку проілюстровано портретами відомих особистостей пензля художників-земляків. Буклет «Видатні особистості Вінниччини» (2009) фрагментарно презентує цю виставку [18].

2010 р. співробітниками музею створено пересувну виставку «Визначні пам'ятки Вінниччини», що яскраво висвітлила пізнавальні й туристичні принади пам'яток Вінниччини. Буклет «Визначні пам'ятки Вінниччини» (2010) містить стислу інформацію про найяскравіші пам'ятки, презентовані у виставці: природничі цікавинки і археоло-гічні знахідки, пам'ятники і музеї, храми і палаци, якими пишається вінницька земля [21].

Матеріали стендів пересувної виставки «Подвиг землі Подільської» представлено на сторінках однойменного буклету, виданого у 2010 р. Розповідь про перебіг Другої світової війни на теренах нашого краю, наступи і поразки, жахи окупації, катування у концтаборах і гетто, вивезення на примусові роботи до Німеччини, діяльність підпільників і партизанів, масовий героїзм на фронтах і звитяжна праця в тилу, вшанування героїв і увічнення пам'яті про трагедію найжорстокішої війни в історії людства відображена на стендах виставки і сторінках буклету [44].

До 75-річчя з дня народження нашого відомого земляка, поета-гумориста і сатирика А. П. Гарматюка працівниками музею підготовлено стаціонарну виставку «Лабіринти життя гумориста і сатирика А. П. Гарматюка» та буклет до неї (2011) [30]. В основу експозиції лягло понад 300 експонатів — предметів, що висвітлюють життєвий і творчий шлях митця, подарованих музею вдовою поета Ніною Гарматюк.

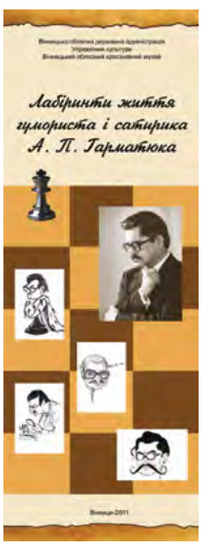

До 15-ої річниці Конституції України та 20-ої річниці Незалежності підготовлено пересувну виставку і буклет «Державотворчі традиції на Вінниччині» (2011), де вміщено інформацію про історію державотворення на території України, зокрема Поділля, з найдавніших часів — від Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, періоду національно-визвольних змагань 1917—1920 рр., до Акта проголошення Незалежності України й прийняття Конституції та розвиток Вінниччини на сучасному етапі [25].

До 25-ої річниці Чорнобильської трагедії створено пересувну виставку та буклет «Під чорним крилом Чорнобиля» (2011), які розповідають про страшну трагедію та її наслідки, вінничан-«ліквідаторів» — міліціонерів, хіміків, пожежників, лікарів..., роботу чорнобильських громадських організацій тощо [40].

Вагомою подією виставкового життя музею у 2011 р. стало відкриття стаціонарної виставки «Коштовні сторінки історії Поділля». Уперше для широкого кола відвідувачів було представлено дорогоцінні ювелірні прикраси, предмети торевтики та скарби з фондової збірки музею, сучасні вироби із золота і срібла. Підготовлений до виставки буклет «Коштовні сторінки історії Поділля» (2011) — інформативне і гарно ілюстроване видання про коштовності та предмети розкоші з фондів Вінницького обласного краєзнавчого музею від трипілля до сьогодення [28].

У 2012 р. було створено стаціонарну виставку «Спортивна слава Вінниччини». Її унікальні експонати розповідали про спортивне життя на території краю у кінці XIX — XX ст. Найпопулярніші види спорту, відомі спортсмени минулого і сьогодення Вінниччини та їхні здобутки на спортивній ниві яскраво представлено на сторінках буклету до цієї виставки — «Спортивна слава Вінниччини» (2012) [49].

Пересувна виставка «Час і досі не загоїв рану — цей одвічний біль Афганістану...» (2013) та однойменний буклет [51] розповідають про трагічну сторінку в історії нашої держави — участь в Афганській війні.

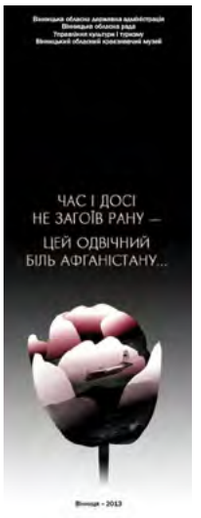

До 200-річчя з дня народження Великого Кобзаря музеєм створено пересувну виставку і буклет «Шевченко у кожному серці» (2013), які розкривають життєвий і творчий шлях поета, розповідають про його зв'язок із Вінниччиною та вшанування пам'яті на нашій землі, зокрема, буклет містить карту перебування митця на Поділлі [52].

Про устрій суспільного, соціально-економічного та культурного життя міст і містечок розповідає пересувна виставка і буклет «Міста і містечка нашого краю в другій половині XIX — на початку XX ст.» (2014) [36]. Тут подано цікаву інформацію та світлини, що ілюструють важливі віхи історії та щоденний побут життя містян.

Місту Вінниця та його мешканцям присвячені пересувна виставка і буклет до неї «Вінниця і вінничани (кінець XIX — початок XX ст.)» (2014) [10]. У буклеті окреслено основні фактори економічного, демографічного, релігійного, соціального аспектів розвитку міста у зазначений період. Особлива увага приділена реалізації архітектурних проектів під керівництвом міського архітектора Григорія Артинова, чия натхненна праця змінила обличчя Вінниці на межі століть.

Про перебіг подій Другої світової війни на Вінниччині, роль наших земляків у здобутті перемоги, про незворотні втрати і бойову звитягу розповідає пересувна виставка і буклет «Друга світова війна: вінницький вимір» (2015) [26].

Пересувна виставка, буклет та набір листівок «Буремні роки Української революції 1917—1921 рр. на теренах Поділля» [1], [2] стануть у нагоді всім, хто цікавиться перебігом подій Української революції на території нашого краю, можуть бути використанні на уроках історії України, під час проведення краєзнавчих вікторин та олімпіад.

Підсумовуючи зазначене вище, варто сказати, що у порівнянні з попередніми роками, видавнича робота закладу у 2007—2020 рр. значно активізувалась. Цей період є самим плідним для музею, оскільки за останні 10 років було створено понад 40 альбомів, збірників, буклетів тощо, тоді як за 90 попередніх років — не більше двох десятків. В історії музею були етапи, коли видавнича діяльність взагалі не здійснювалась. На певні періоди припадали роки, у які робота пожвавлювалась. Так можна відзначити 1966—1967 рр., коли світ побачили одразу кілька музейних видань: «Пам'ятні місця Вінниччини» (1966), «З історії радянської Вінниччини» (1966), «Путівник по місту Вінниця» (1967), «Як організувати народний музей» (1967), і 1990-ті, коли були опубліковані: «Етнографія Поділля» (ч. 1—2, 1992), «Подільська старовина» (1993, 1998), «Історія музею у документах і спогадах» (1998), «Срібна мить» (1998) та інші.

Нині видавнича діяльність Вінницького краєзнавчого музею досить різнопланова і багатотематична. Її діапазон коливається від літератури довідкового та науково-популярного характеру до ґрунтовних наукових історичних, природничих та культурологічних праць. Усі разом вони становлять вагомий пласт видавничої роботи, яка на даному етапі посідає значне місце серед інших напрямів функціонування закладу. Про високий рівень видавничої діяльності музею свідчить здобуте ІІ-ге місце у номінації «Музейні наукові та рекламні видання» у першому регіональному музейному форумі «Музей: храм муз — 2015» у смт Меджибіж Хмельницької області.

Попереду — чимало задумів і цікавих видавничих проектів. Музейні працівники залучають увесь свій потенціал і досвід задля їхньої реалізації. Нині триває робота над створенням видань про унікальні краєзнавчі знахідки, культурно-освітні заходи, готуються збірник нормативно-правових актів з питань музейної діяльності, методичні рекомендацій з опису музейних предметів різних груп зберігання, аналітичні довідки про музейні колекції, каталоги, науково-практичні вісники, буклети до нових виставок і заходів, альбоми тощо. З тією ж друкованою продукцією, яка вже побачила світ, бажаючі можуть ознайомитись у музейній бібліотеці, Вінницькій обласній універсальній науковій бібліотеці ім. К. А. Тімірязєва, придбати у касі музею (частково).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Буремні роки Української революції 1917—1921 рр. на теренах Поділля : Буклет. Вінниця, 2019.
2. Буремні роки Української революції 1917—1921 рр. на теренах Поділля : Набір листівок. Вінниця, 2019.
3. Вінницькі Мури. Погляд крізь віки : Матеріали міжнар. наук. конф. «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть» 9—10 верес. 2010 р. / відпов. ред. Висоцька К. І.; Вінницький обласний краєзнавчий музей. Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2011. 512 с., іл.
4. Вінницькі Мури — як джерело освіти в краї : Вид. 2 / Упор., вступ. ст., прим. Колесник В. В. Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2010. 154 с., іл.
5. Вінницький обласний краєзнавчий музей. Археологічна колекція : Набір з 9 листівок. Вінниця, 2007.
6. Вінницький обласний краєзнавчий музей : Путівник по експозиції музею / Відп. за вип. К. Висоцька. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 104 с., іл.
7. Вінницький обласний краєзнавчий музей. 100 років : Альбом / Відп. за вип. К. Висоцька. Вінниця : Твори, 2018. 340 с., іл.
8. Вінницький театр у свічаді історії (1910—1944) / Л. І. Логінов, О. В. Логінов. Київ : Центр ДЗК, 2019. 536 с. : фото, іл.
9. Вінниця і вінничани. З колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею : Альбом. Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2007. 32 с., іл.
10. Вінниця і вінничани (кінець XIX — початок XX ст.) : Буклет. Вінниця, 2014.
11. Вінниця у спогадах : у 3 т. Т. І: XIX — поч. XX ст. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 720 с., іл. (Серія «Подільська старовина»).
12. Вінниця у спогадах : у 3 т. Т. ІІ: Початок XX—1920 р. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017 р. 936 с. : іл. (Серія «Подільська старовина»).
13. Вінниця у спогадах : у 3 т. Т. ІІІ: 1920—1950-ті рр. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2019 р. 1008 с. : іл. (Серія «Подільська старовина»).
14. Вінниччина музейна : Довідник / Він. обл. краєзн. музей [відп. за випуск Висоцька К. І.]. Вінниця, 2008. 96 с., іл.
15. Вінниччина музейна : Довідник. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 142 с.
16. Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни: біль втрат і велич подвигів : Альбом / Вінниц. обл. краєзн. музей. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 112 с.; іл.
17. Вінниччина туристична : Альбом / Вінниц. обл. краєзн. музей; [відп. за випуск К. Висоцька]. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 80 с.; іл.
18. Видатні особистості Вінниччини : Буклет. Вінниця, 2009.
19. Визначні пам'ятки Вінниччини : Альбом / Вінниц. обл. краєзн. музей; відп. за випуск К. Висоцька. Вінниця, 2011. 400 с.
20. Визначні пам'ятки Вінниччини : Альбом / Вінниц. обл. краєзн. музей; відп. за випуск К. Висоцька. Вінниця, 2019. 408 с.
21. Визначні пам'ятки Вінниччини : Буклет. Вінниця, 2010.

22. Витинанки Східного Поділля. Писанки Східного Поділля : Набір з 18 листівок з колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця : «Едельвейс і К», 2007.
23. Вони пройшли крізь вогонь : Альбом. / Вінниц. обл. краєзн. музей. Вінниця : ПрАТ «Віноблдрукарня», 2018. 240 с. ; іл.
24. Гордіївський могильник : Зб. ст. за ред. д. і. н. Клочка В. І. Вінниця, 2011. 288 с., іл.
25. Державотворчі традиції на Вінниччині : Буклет. Вінниця, 2011.
26. Друга світова війна: вінницький вимір : Буклет. Вінниця, 2015.
27. Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму : Буклет. Вінниця, 2015.
28. Коштовні сторінки історії Поділля : Буклет. Вінниця, 2011.
29. Колесник В. В. Відомі поляки в історії Вінниччини : Біографічний словник. Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. 1008 с., іл.
30. Лабіринти життя гумориста і сатирика А. П. Гарматюка : Буклет. Вінниця, 2011.
31. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. Вінниця, 2009. 272 с., іл.
32. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Михайло Грушевський і Вінниччина: до 150-річчя від дня народження», 28—29 вересня 2016 р. / Вінницький обласний краєзнавчий музей. Вінниця, 2018. 332 с. : іл.
33. Микола Леонтович — музична легенда Поділля» : Буклет. Вінниця, 2017.
34. Микола Леонтович — музична легенда Поділля» : Буклет. Вінниця, 2020.
35. Микола Леонтович. Славетний син співочого Поділля : Буклет. Вінниця, 2017.
36. Міста і містечка нашого краю в другій половині XIX — на початку XX ст. : Буклет. Вінниця, 2014.
37. Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку XX ст. : матеріали наук. конф. 24—25 верес. 2015 р. / Вінниц. обл. краєзн. музей. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. 640 с., іл. (Серія «Подільська старовина»).
38. Музейний вісник Вінниччини : Наук.-практ. зб. Вип. 3 / Вінницький обласний краєзнавчий музей. Вінниця, 2008. 144 с., іл.
39. Незаживаюча рана Афгану (до 25-ої річниці виведення радянських військ з Республіки Афганістан) : Альбом / Вінниц. обл. краєзн. музей. Вінниця, 2013. 112 с.; іл.
40. Під чорним крилом Чорнобиля : Буклет. Вінниця, 2011.
41. Подільська старовина : Наук. зб. Вип. IV / Він. обл. краєзн. музей. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. 408 с., іл.
42. Подільський Святвечір. Багата кутя : Альбом / Він. обл. краєзн. музей. [відп. за випуск К. Висоцька]. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 108 с., фотогр.
43. Подвиг землі Подільської : Альбом / Вінниц. обл. краєзн. музей. Вінниця, 2011. 28 с. ; іл.
44. Подвиг землі Подільської : Буклет. Вінниця, 2010.
45. Раритети Вінницького обласного краєзнавчого музею : Альбом : До 75-річчя Вінницької області та 90-річчя заснування музею. Вінниця, 2007. 128 с., іл.
46. Сім чудес Вінниччини : Альбом / Він. обл. краєзн. музей; [відп. за випуск Висоцька К. І.]. 2-ге вид. Вінниця, 2011. 80 с., іл.
47. Сім чудес Вінниччини : Буклет. Вінниця, 2008.
48. Скарби духовності нашої : Буклет. Вінниця, 2008.
49. Спортивна слава Вінниччини : Буклет. Вінниця, 2012.
50. Стара Вінниця : Набір з 6 листівок. Вінниця, 2009.
51. Час і досі не загоїв рану — цей одвічний біль Афганістану... : Буклет. Вінниця, 2013.
52. Шевченко у кожному серці : Буклет. Вінниця, 2013.

Інтерактивність як складова музейної комунікації (на прикладі роботи сектора археології ВОКМ)

Олександр Фіщук
науковий співробітник науково-дослідницького відділу
охорони пам'яток історії та культури
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

При усій різнобарвності існуючих на сьогодні музеїв і при усіх відмінностях в організації музейної справи в окремих країнах, обумовлених особливостями їхньої історії, соціально-політичним устроєм, культурними традиціями і географічним положенням, у розвитку музеєзнавства в світі спостерігається ряд спільних рис та стійких тенденцій. Це пояснюється, перш за все, спільністю завдань, які постають перед музеями в умовах зростання зацікавленості до культури минулого, розвитку міжнародних контактів тощо [1, с. 6].

1960 — 1970-ті рр. стали часом радикальних змін у діяльності музеїв. Це період демократизації, різкого розширення аудиторії музеїв, росту їхньої чисельності і популярності. Такий стан речей багато в чому завдячує появі теорії музейної комунікації, яка на сьогодні посідає центральне місце в сучасному музеєзнавстві і після проголошення незалежності України активно розробляється і в нашій країні [5, с. 9]. Оновлення теоретичного апарату музеєзнавства, приведення його у відповідність з реальними запитами музейної справи в умовах мінливої соціокультурної ситуації — нагальна задача модернізації, яка відбувається останнім часом у музеях усього світу [3, с. 13]. Для системи вітчизняних регіональних музеїв завдання оновлення теоретичних основ діяльності є особливо актуальним. Штучна ізоляція, в якій довгий час перебувала музейна справа України, вела до вкорінення догматичних уявлень, які проявлялися в змісті і формах роботи музеїв [5, с. 25]. У музеєзнавстві піонером розробки комунікаційних уявлень став Д. Камерон, який запропонував розглядати музей як особливу комунікаційну систему. За його визначенням, музейна комунікація є процесом спілкування відвідувача з «реальними речами», умовами якого є здатність аудиторії розуміти «мову речей» і здатність творців експозиції вибудовувати за допомогою експонатів невербальні просторові «висловлювання» [2, с. 247].

Найбільш послідовними спробами реалізації на теоретичному рівні основних принципів комунікаційного підходу є концепція Д. Камерона (музей як система комунікації) і концепція В. Глузінского («чистий музей») [6, с. 17]. Проте, перша теоретична схема зберігає занадто багато рис сучасної інституційної організації музейної справи, несуттєвих з точки зору комунікаційних уявлень, друга ж, навпаки, абстрагується від конкретних інституційних особливостей, але в результаті в ній відсутній діалогічний, структурний аспект [4, с. 10].

Враховуючи, що музейні організації є водночас закладами культури і науки, то ні система комунікації Кемерона, ні «чистий музей» Глузінського не є ефективними, особливо в сучасних умовах.

Загалом у всіх музеях України, базис та система роботи яких сформувались у роки існування СРСР, різко знижується відвідуваність. Це наслідки того, що за системою «чистого музею» музейна комунікація — це огляд експозиції та потік інформації, поданий науковим співробітником під час екскурсії. В той час як західні музеї взяли систему музейної комунікації Камерона та використовують діалоги, короткі ігри і т. д., що сприяє полегшенню сприйняття та засвоєння інформації [4, с. 9].

Сьогодні люди мають доступ до інформації через інтернет, відеоігри, тому привабити їх, використовуючи принцип «чистого музею», стає все важче. Навіть ті, хто, цікавиться історією, культурою, наукою, маючи доступ до онлайн-музеїв, документальних фільмів, все рідше бажають витрачати час на відвідини музею.

На щастя, потреба побачити справжні артефакти завжди залишається. Тому, що б заохотити відвідувачів долучатись до музейної спільноти, потрібні нові методи роботи. Прикладом таких методів є інтерактивні екскурсії. З 2013 р. наукові співробітники відділу охорони пам'яток історії та культури

Вінницького обласного краєзнавчого музею проводять тематичні екскурсії залами археології та постійно здійснюють доповнення експозиції.

Такі екскурсії наповнюються достовірною та цікавою інформацією, а під час їх проведення відбуваються короткі практичні заняття з використанням реконструкцій та сировини, що слугувала матеріалом для виготовлення знарядь праці. При цьому відвідувачі мають можливість не стояти протягом всього заняття, а зручно розміститись на спеціально виготовлених для таких екскурсій подушках.

Наприклад, в умовній зоні палеоліту є можливість скористатись пращею, виготовленою з сиром'ятної шкіри. Тільки замість каміння снаряди виготовлені з поролону та текстилю й пофарбовані в кольори каміння різних відтінків. За допомогою крем'яних відщеп та рогових проколок можна спробувати обробити шкіру та зрозуміти методику виготовлення одягу, освоєну людьми ще в епоху палеоліту. В частині експозиції, присвяченій трипільській культурі, відвідувачі мають можливість власноруч переробити злакову сировину за допомогою реконструкції зернотерки та кам'яної ступи, оцінити міцність кераміки, спробувавши зламати уламки трипільського посуду, зрозуміти з чого складалось тісто кераміки, виявивши домішки в місцях сколів. Також можна оцінити вагу й збалансованість реконструкцій трипільських бойових сокир-молотів та дієвість трипільського крем'яного ножа в порівнянні з сучасним залізним.

Під час розповіді про Литовський період в історії Подільського краю учасники екскурсії мають змогу побачити так званого «Живого Лицаря» в повному бойовому обладунку та озброєнні, приміряти на себе кольчугу, а також добути вогонь під час відпочинку після уявного бою за допомогою реконструкції кресала та шматка кременю.

Перетирання зерен методом предків

Тематичну екскурсію «Археологічні мандри: уроки виживання» проводить О. Фіщук

Процес обробки шкіри екскурсантом

«Живий Лицар» у музейній експозиції

Для проведення інтерактивних екскурсій використовуються переважно реконструкції, виготовлені науковими співробітниками. За співпраці з вінницьким клубом історичної реконструкції «Аркона» було отримано можливість розширення цікавого проекту, базисом для якого послугувала теорія «Музейної комунікації», поширена в західних країнах. Поєднання фахової археологічної термінології та практичних елементів принесли позитивний результат, адже тематичні екскурсії залами археології користуються попитом. До того ж, зручно розмістившись на мобільних сидіннях, відвідувачі будь-якої вікової категорії почуваються затишно. Умовна стіна між науковцем та відвідувачем певною мірою нівелюється, і в екскурсантів зникає відчуття, що вони перебувають на навчанні, і це тільки покращує сприйняття. Усвідомлення того, наскільки важко було носіям древніх культур виготовляти знаряддя праці, представлені у вітринах залів, безумовно сприяє зростанню поваги до матеріальних предметів культурної спадщини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беззубова О. В. Теория музейной коммуникации как модель современного образовательного процесса // *Коммуникация и образование* : сб. статей под ред. С. И. Дудника. СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2004.
2. Вайдахер Ф. Загальна музеологія : Посібник / Перекл. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. Львів : Літопис, 2005.
3. Довжук І. В. Основи музеєзнавства : навчальний посібник. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008.
4. Музееведение. Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельності : сб. науч. тр. / НИИ культуры. М., 1988.
5. Рутинський М., Стецюк О. Музеєзнавство : навч. посіб. К. : Знання, 2008.
6. Юренева Т. Ю. Музееведение : учебник для высшей школы. М. : Академический Проект, 2003.

Створення нових експозицій у філіях Вінницького обласного краєзнавчого музею як складова діяльності науково-методичного відділу музею

Марина Кошельник
завідувач науково-методичного відділу
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Діяльність науково-методичного відділу Вінницького обласного краєзнавчого музею безпосередньо пов'язана з функціонуванням музейних закладів Вінниччини. Серед пріоритетних завдань роботи відділу є методична і практична допомога музейним працівникам, а також ентузіастам-краєзнавцям у створенні і побудові експозицій нових музеїв, написанні наукових концепцій, тематико-структурних планів, проведенні реекспозицій музейних закладів області.

В останні роки працівники відділу долучилися до створення експозицій музеїв графа М. П. Ігнатьєва у с. Круподеринці Погребищенського району, О. С. Леонової у смт Вендичани та Ф. І. Онисько у с. Слобода Яришівська Могилів-Подільського району, музею дитячої творчості Сокільської СЗОШ І-ІІІ ст. Чернівецького району тощо. Вагомий обсяг робіт здійснено під час підготовки нових експозицій філій Вінницького обласного краєзнавчого музею — «Музею М. Леонтовича» у с. Марківка Теплицького району та музею «Битва під Батогом», що у с. Четвертинівка Тростянецького району, рішення про створення яких було прийнято Вінницькою обласною радою 41 сесією 6 скликання від 29.09.2015р. № 956 та № 958 відповідно. Того ж року розпочалися ремонтні роботи та підготовка до створення нових музейних експозицій.

Відомо, що процес організації експозиції в музеї складається з кількох технологічних етапів: наукового, художнього та технічного. Перший етап має науково-концептуальний характер, у його процесі продумуються вигляд, зміст, тема і провідна ідея експозиції, вимоги до архітектурно-художнього рішення, експозиційного устаткування тощо.

В архітектурно-художній концепції експозиції кристалізується провідна художня ідея, палітра художніх образів, в яких повинна втілитися наукова концепція; визначається модель просторової побудови експозиції, задаються тонально-кольорні й дизайнерські рішення. Обов'язковим є аналіз приміщення майбутньої експозиції. Технічне оформлення експозиції передбачає розробку проектів сучасного експозиційного устаткування та технічних засобів (підсвітка, світлоілюмінація, звукові ефекти тощо) [5].

Після створення у 2015 р. філій обласного краєзнавчого музею, насамперед гостро постало питання про капітальний ремонт приміщення і оновлення експозиції «Музею М. Д. Леонтовича». Будівля музею мала наявні ознаки аварійного стану: тріщини стін, фрагментарна втрата і пошкодження штукатурки на стінах і стелі, незадовільний стан підлоги. Фасад будівлі також мав значні пошкодження, докорінної зміни потребувала й прилегла територія, яка мала стати рекреаційною зоною для відвідувачів музею та місцевих жителів.

Разом з тим, була розпочата потужна робота зі створення нової експозиції музею, головною метою якої мало стати уславлення імені нашого видатного земляка Миколи Дмитровича Леонтовича — композитора-новатора, хорового диригента, педагога, громадського діяча, майстра хорової мініатюри. Його творчість була органічно злита з багатою народнопісенною культурою України, у музиці видатний композитор зумів показати художню суть національного духу українського народу.

Любов до народної пісні, збереження і розвиток традицій, спадкоємність поколінь, збереження своєї національної ідентичності — основні завдання, які постали при побудові нової експозиції.

«Музей М. Д. Леонтовича» у с. Марківка Теплицького району, де колись мешкали рідні митця, й він неодноразово гостював у них та саме тут трагічно загинув і був похований, відкритий у грудні 1977 р. до 100-ліття з дня народження композитора. Автором першої експозиції та організатором ство-

рення музею став Завальнюк Анатолій Федорович — кандидат мистецтвознавства, професор Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Архітектурний та художній проекти тоді виконав львівський художник Ярослав Ульгурський. У 1982 р. музею було присвоєно звання «народний» [1, с. 78].

Фасад Музею М. Д. Леонтовича
під час реконструкції

Ремонтні роботи
у приміщенн музею композитора

Будівля музею після ремонту

Створюючи нову музейну експозицію, наукові співробітники обласного краєзнавчого музею ґрунтовно вивчили архівні й літературні джерела про життєвий і творчий шлях видатного композитора, відпрацювали матеріали Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Тімірязєва та Державних архівів Вінницької і Хмельницької областей, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Усе це дало можливість всебічно та по новому представити життєвий, творчий шлях видатного українського композитора та низку заходів з вшанування його пам'яті.

За новим концептуальним рішенням, внутрішній простір будівлі зазнав суттєвої реконструкції. Було демонтовано фрагмент стіни в першому експозиційному залі, переобладнано та скориговано дверні і віконні прорізи, деякі з останніх заклали цеглою. Відповідно до дизайн-проекту стеля будівлі була підбита гіпсокартоном у два рівня, що обумовлено дизайнерським рішенням та технологією освітлення експозиції. Старий дерев'яний паркет та мозаїчний бетон на підлозі замінено на керамічну плитку. Переважна більшість стін приміщення поштукатурена та оздоблена декоративною фактурою, що імітує стіни сільського помешкання. Стіни та стеля музею виконані в двох тонах білого кольору, виключенням стала лише фронтальна стіна в залі №1 та стіна в залі №2 (насиченого темно-сірого кольору), на якій експонуються матеріали про смерть композитора [2, арк. 2].

Експозиція музею має два розділи: «Вінниччина — батьківщина М. Д. Леонтовича» та «Вшанування пам'яті М. Д. Леонтовича».

Перший розділ містить шість тем, у яких висвітлено життєвий і творчий шлях композитора. Матеріали цього розділу розміщені у хронологічній послідовності.

У найбільшій за площею першій залі, відповідно до художнього рішення, експозиція побудована у вигляді паралельного демонстрування експозиційного матеріалу: на стіні розташовані крупноформатні пейзажні світлини населених пунктів, з якими пов'язані певні періоди життя композитора, предметний матеріал поданий в експозиційній консолі здовж стін.

Оновлена експозиція

Знаковим і смисловим центром цієї зали став, розміщений на центральній стіні, крупноформатний портрет М. Д. Леонтовича роботи Бориса Реріха 1921 р., під яким встановлено родинне піаніно Леонтовичів.

Через показ особистих речей родини Леонтовичів, родинні фото, копії документів та листів, експозиція розповідає про дитячі та юнацькі роки композитора, його батьків і родину, роки навчання, викладацьку діяльність, перші творчі кроки, навчання у Санкт-Петербурзі, викладання співів у залізничній школі м. Гришине (нині Покровськ), що на Донеччині, особисте життя митця.

Особливими етапами у житті композитора були Тульчинський і Київський періоди. Робота у Тульчинському єпархіальному училищі, навчання у Болеслава Яворського, надзвичайно насичене життя у Києві — це найбільш плідний період творчості М. Д. Леонтовича. Саме у цей час з'являються його

знамениті хорові обробки народних пісень, твори духовного змісту. Цей період позначився розквітом творчої діяльності композитора. Експозиційна тема підкріплюється чисельними фото, копіями документів тощо [4].

Завершальні матеріали експозиції першої зали стосуються останніх років життя митця та його незавершеної опери «На русалчин Великдень».

Окрім цього, у цій експозиційній залі розміщено монітор для показу відеоматеріалів та перегляду концертних програм, що стосуються музичної спадщини М. Д. Леонтовича. Тут також передбачено проведення лекцій, заходів тощо. Візуальним акцентом експозиції цієї зали став простінок із каліграфічною композицією з назвами творів славетного композитора та приставні вітрини з копіями партитур творів Леонтовича [2, арк. 3].

У новій експозиції представлені матеріали Державних архівів Вінницької і Хмельницької областей, пов'язаних з родиною, життям та смертю композитора, а також матеріали з Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, в яких висвітлюються заходи із вшанування пам'яті композитора після його смерті.

У другій і третій експозиційних залах застосовано ансамблевий метод побудови експозиції, де здійснено реконструкції кабінету батька композитора — священика Дмитра Феофановича Леонтовича та родинної вітальні.

У так званому кабінеті батька відтворено реальну обстановку життя і діяльності священика, який не зраджуючи сімейним традиціям, протягом кількох поколінь служив на духовній ниві. У цій експозиційній залі представлені ікони, богослужбові і духовні книги, предмети для звершення церковних таїнств, верхній одяг та головні убори духівництва того часу. Комплекс предметів присвячений загибелі Миколи Дмитровича, адже останні хвилини свого життя він провів у батьківській хаті в Марківці [4].

Для експонування меморіальних предметів (меблів) як у кабінеті батька, так і у вітальні, застосовано подіуми, у вигляді дощатих помостів, які стилізовано відтворюють фрагменти дерев'яної підлоги.

Предметний ряд вітальні складається, переважно, з меморіальних речей родини: обідній стіл, посуд, побутові речі, меблі тощо. Родзинкою цієї зали став відреставрований родинний килим XVIII ст.

Реконструкція вітальні родини Леонтовичів

У експозиційному розділі «Вшанування пам'яті М. Д. Леонтовича» представлені матеріали, які розповідають про заходи і події після смерті композитора. Зокрема, створення Всеукраїнського музичного товариства ім. Леонтовича та його філій, вшанування пам'яті композитора за кордоном, пам'ятні місця, пов'язані з його іменем, фестивалі і музичні свята, встановлені на честь митця пам'ятники та меморіальні дошки тощо.

Експозиційний розділ, присвячений вшануванню пам'яті митця

Характер експозиційних матеріалів (документи, афіші, листівки) визначив і дизайн експозиції. Експонати були скомпоновані на крупноформатних стендах та розміщені на трьох стінах зали. Акцент експозиційної зали — бюст М. Д. Леонтовича (автор Є. Дзиндра), обабіч якого розміщені експозиційні вітрини з виданнями, присвяченими творчості композитора. Монітор на стіні демонструє фрагменти творів композитора [2, арк. 3].

Завдяки величезній роботі, що провели фахівці різних галузей — музейники, архітектори, скульптори, проектанти, будівельники, розумінню та підтримці обласних державної адміністрації та ради, управління культури і мистецтв облдержадміністрації, Теплицьких райдержадміністрації та райради, Степанівської сільської ради, Вінниччина отримала потужний за своїм значенням заклад культури та гідно увічнила ім'я славетного земляка — всесвітньо відомого композитора Миколи Дмитровича Леонтовича, музична спадщина якого відома у всьому світі.

Водночас, поряд з роботами, що здійснювалися у «Музеї М. Д. Леонтовича», працівники методичного відділу працювали з джерельними матеріалами для створення експозиції філії обласного краєзнавчого музею — музею «Битва під Батогом» у с. Четвертинівка Тростянецького району.

Цей музей працював з 1990 р. під назвою «Четвертинівський краєзнавчий музей». Його ініціатором та засновником був учитель історії місцевої школи І. Котляренко. Пристрасний краєзнавець, він разом із учнями збирав предмети старовини, досліджував історію рідного села. За сприяння сільської Ради та місцевого колгоспу для музею було виділено чотири кімнати на другому поверсі сільського Будинку культури. 15 червня 1990 р. відбулося урочисте відкриття музею, а у 2003 р. присвоєно звання народного [2, с. 80]. Рішенням 35 сесії 6 скликання Тростянецької районної ради від 26 грудня 2014 р. заклад був перейменований у «Музей «Батозька битва» та отримав статус державного музею. Після створення у 2015 р. філії Вінницького обласного краєзнавчого музею він має назву «Битва під Батогом».

Серед визначних історичних подій, які прославили Тростянеччину, стала битва під Батогом 1—2 червня 1652 р., коли союзна армія Війська Запорозького і Кримського Ханства завдали нищівної поразки війську Речі Посполитої.

Батозька перемога — найяскравіша сторінка воєнного мистецтва Б. Хмельницького, зокрема, та козацького війська в цілому. Регулярна армія вже без великої кількості повсталих селян розгромила польську армію. Перемога у битві сприяла піднесенню її міжнародного авторитету.

Батозька битва — красномовний урок історії для нащадків. Урок мужності та величі народного духу, відданості рідній землі. Такі уроки історії навчають сучасників і, водночас, надихають — бути згуртованими, любити Батьківщину і обстоювати її територіальну цілісність та незалежність, що особливо гостро відчуваємо ми сьогодні.

У 2014 р. учасниками літературно-мистецького об'єднання «Стожари» було ініційовано створення заповідника у с. Четвертинівка, яке отримало схвалення й підтримку творчих людей і громадськості Тростянеччини та м. Ладижин. Цю ініціативу підтримала постійна комісія обласної ради з питань культури, духовності та історичної спадщини. Розпорядженням голови Вінницької обласної Ради від 03.11.2014 р. № 305 затверджений склад оргкомітету з вивчення питання щодо створення історико-культурного заповідника «Батіг» в с. Четвертинівка, а 4 грудня 2014 р. там було проведено виїзне засідання оргкомітету. На виконання рішення оргкомітету обласний краєзнавчий музей розробив наукову концепцію майбутнього історико-культурного заповідника «Батіг», де, на підставі вже існуючих історичних місць, визначено послідовність огляду об'єктів і, відповідно, структуру заповідника.

Серед визначених об'єктів огляду, що безпосередньо пов'язані з битвою, є й музей «Битва під Батогом», де музейними засобами обов'язковим має бути гідне увіковічення цієї героїчної сторінки в історії українського народу.

Враховуючи розташування музейного закладу в історичній місцевості, його профіль та назву, було вирішено, що значне місце в музейній експозиції має бути відведене саме подіям Батозької битви. Але передувати цій темі буде експозиційний розділ, що ознайомлюватиме відвідувача з історією виникнення українського козацтва, розповідатиме про появу перших січей і діяльність Дмитра Вишневецького, характеризуватиме життя й побут козаків, пояснюватиме основні козацькі поняття і терміни. Окрім цього тут йтиметься про усвідомлення козаками необхідності створення власної військової організації — Війська Запорозького та про його своєрідний політичний устрій й типових представників козацького війська [4].

Наступна експозиційна тема буде стосуватися подій доби Національно-визвольної війни, пов'язаних з історичною місцевістю, де розташований музейний заклад. Матеріали цього розділу розповідатимуть про передумови, що призвели до збройної сутички, підготовку, хід Батозької битви, схему розташування військ, наслідки тощо. Матеріальним підтвердженням давніх військових подій стануть археологічні знахідки. Тут буде представлена інформація про порівняння військових сил і втрат армій, відображені всі учасники, задіяні в конфлікті: Гетьманщина, Кримське ханство, Річ Посполита зі своїми «летючими» гусарами та німецькими піхотинцями. Окрім цього, тут йтиметься про командувачів і головних військових діячів обох сторін, що створить своєрідну галерею портретів та гербів, військових штандартів учасників битви (Богдана і Тимоша Хмельницьких, Івана Богуна, Івана Золотаренка, Нуреддин-султана кази-Гірея, Марціна і Самуеля Єжи Калиновських, Сигізмунда Пшиємського, Марека Собеського та ін.). Батозька битва як одна з найяскравіших подій військового часу XVII ст. буде представлена також сучасними копіями озброєння, клейнодами, побутовими речами та картографічним матеріалом того часу.

Перемога у битві є найяскравішою сторінкою воєнного мистецтва Б. Хмельницького. Але дана експозиція підкреслено збалансовано представлятиме дві сторони військового протистояння. Центральний об'єкт розділу «Батозька битва — яскрава сторінка історії України» — стіл примирення. Це круглий стіл, виконаний з четвертинівського граніту, на якому українською та польською мовами буде викарбовано: «Шануймо прадідів звитягу, нащадкам — подаруймо мир!» [3, арк. 2].

Акцентом V розділу «Батозька битва — красномовний урок історії» стануть матеріали із вшанування пам'яті героїв битви, зокрема роботи зі створення історико-культурного заповідника «Батіг» та святкування річниць битви.

Окрім інформації про події XVII ст., музейна збірка містить багатий історичний та етнографічний матеріали, що стосуються безпосередньо історії села, тому було вирішено представити їх у кількох експозиційних розділах. Один з них міститиме історичні відомості про село, про археологічні та палеонтологічні знахідки на території поселення. Інший характеризуватиме культуру і побут села поч. XX ст. через етнографічну збірку музею, яка була сформована впродовж перших років його функціонування

Дизайн-проект фрагменту експозиції музею «Битва під Батогом»

Етнографічна збірка філії у с. Четвертинівка (проект)

та продовжує поповнюватися й сьогодні. Етнографічний матеріал, а це: традиційне вбрання місцевих жителів, посуд різного призначення, предмети побуту і хатнє начиння, сільськогосподарські знаряддя праці та інші, буде презентований відвідувачу як тематично, так і за допомогою відтворення фрагменту інтер'єру сільської хати [4].

Останній експозиційний розділ «Край у XX—XXI ст.» ознайомить відвідувача з буремними подіями XX ст., де будуть представлені матеріали жахливих років Голодомору, Першої і Другої світових воєн, бойових дій у Афганістані та АТО. Заключним акцентом стануть матеріали про сьогодення села та діяльність сучасних підприємств у Четвертинівці.

Створення сучасних музеїв та музейних експозицій нового типу, які виконують не лише традиційну функцію, але є науковими і духовними центрами, музеїв, які пропонують нове бачення, нове осмислення тієї чи іншої теми — головне завдання, яке постає сьогодні при роботі над створенням музейної експозиції. Працюючи з новим матеріалом, необхідно також враховувати, що сучасний рівень розвитку технічних засобів є важливим чинником сприйняття експозиції і дає змогу впливати на емоційну сферу відвідувачів. Тож сподіваємося, що проробленa робота відповідатиме вказаним критеріям, а новостворені експозиції будуть цікавими і пізнавальними для їх відвідувачів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниччина музейна: Довідник / Вінницький обласний краєзнавчий музей ; відп. за випуск Висоцька К. І. Вінниця, 2008. 96 с.
2. Дизайн-проект експозиції «М. Д. Леонтович — славетний син співочого Поділля». Майстерня музейних проектів Олександра Антонця. Суми, 2015.
3. Ескізний дизайн-проект «Музей «Битва під Батогом». Майстерня музейних проектів Олександра Антонця. Суми, 2017.
4. Матеріали Вінницького обласного краєзнавчого музею (архів науково-методичного відділу).
5. Рутинський М. Й. Музеєзнавство / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк // *Знання*. 2008. URL: http://westudents.com.ua/knigi/247-muzeznavstvo-rutinskiy-my.html.

Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму: етапи створення та функціонування

Сергій Гареник
завідувач філії Вінницького обласного
краєзнавчого музею — Історико-меморіального
комплексу пам'яті жертв нацизму
м. Вінниця

Музеї, меморіальні комплекси допомагають сучасникам дізнатись якнайбільше про трагічні події буремних років Другої світової війни. Особливий інтерес у світової спільноти викликає ставка «Вервольф» під Вінницею. Це місце пов'язане не лише з постаттю нацистського ватажка, а й є красномовним нагадуванням про тисячі знищених військовополонених, та десятки тисяч мирного населення, задіяних під час будівництва споруди. Саме тому, з метою увічнити імена тих, хто став жертвою окупаційного режиму, створений «Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму» [2].

Вінницька обласна Рада рішенням №163 від 15 липня 2011 р. 6 сесії 6 скликання створила філію Вінницького обласного краєзнавчого музею — «Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму», який складається з двох об'єктів: території колишньої ставки та братської могили військовополонених, що загинули під час будівництва «Вервольфа».

Територію колишньої військово-польової ставки «Вервольф» для експозиційного втілення обрано не випадково. Біля ставки знаходиться братська могила військовополонених, які загинули під час її будівництва. По-друге, під час окупації, внаслідок особливого режиму, пов'язаного з «Вервольфом», було знищено десятки тисяч мирного населення. Також, у цій ставці приймалися важливі рішення про хід війни на території СРСР, які в результаті призвели до поразки ворожих військ.

Ідея створення такого комплексу вперше виникла 42 роки тому з ініціативи представників Обласного товариства охорони пам'яток історії та культури. Ставка «Вервольф» на певному етапі стихійно стала туристичним об'єктом, викликаючи постійну цікавість мешканців та гостей області. Нині вона входить до переліку місць обов'язкового відвідування під час оглядової екскурсії Вінницею. Якщо організовані туристи отримують інформацію від екскурсовода, то поодинокі відвідувачі відчувають серйозний брак інформації [3].

Концепція та тематико-структурний план створення Історико-меморіального комплексу пам'яті жертв нацизму написані робочою групою, яка складалася з науковців, представників органів виконавчої влади та громадськості, рецензована Інститутом історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету. Експозиційні матеріали комплексу базуються виключно на історичних фактах, архівних документах Державного архіву Вінницької області, архіву Служби безпеки України, Центрального державного кінофотофоноархіву ім. Г. С. Пшеничного, матеріалах краєзнавців, дослідників історії Другої світової війни і відображає достовірний плин подій, не акцентуючи уваги на постаті ватажка нацистів, а тим паче не пропагуючи пронацистські ідеали. Реставраційні роботи концепцією не передбачені.

Наукові співробітники музею розпочали науково-пошукову роботу, пов'язану з дослідженням «Вервольфа». Результатом стало виявлення в Галузевому архіві СБ України 11 томів справ з трофейними німецькими документами, які розповідають про будівництво, функціонування військово-польової ставки, висвітлюють окупаційний період на Вінниччині. Документи охоплюють період 1942—1943 рр. та містять листування управління Таємної польової поліції при об'єкті «Вервольф», розпорядження адміністративного і господарського характеру, різні розслідування, допити, звіти, відомості і листування.

Також, вдалося розпочати вивчення німецької документації з Російського державного воєнного архіву. Були виявлені фонди 1323к и 1369к з трофейними німецькими документами, що стосуються ставки «Вервольф».

За період науково-пошукової роботи вдалося віднайти трьох місцевих жителів, які були задіяні під час будівництва «Вервольфа». Це А. О. Наконечна, Є. Г. Василюк, П. Г. Петрик, які поділилися своїми спогадами, що висвітлюються під час екскурсій. Вдалося відшукати та поспілкуватися з вінничанами — учасниками програми з дослідження «Вервольфа» «Гермес»: В. М. Бабієм, В. М. Вітковським, які розповіли про роботу групи науковців у 1989 р.

Співробітники музею С. Гареник та Д. Корчак (зліва направо) записують спогади П. Петрика — будівельника ставки «Верольф», 2016 р.

На території комплексу проведені роботи з пристосування залишків ставки «Вервольф» до Історико-меморіального комплексу пам'яті жертв нацизму. Заходи щодо створення закладу здійснювалися виключно у правовому полі. Автори музейної концепції керувалися патріотичними і загальнолюдськими ідеалами, дбаючи про ґрунтовне вивчення історичної спадщини краю та об'єктивне висвітлення подій минулого. З метою перспективного існування Історико-меморіального комплексу пам'яті жертв нацизму враховані та передбачені усі будівельно-архітектурні, природничо-охоронні та функціональні аспекти діяльності закладу. Особлива увага приділялася гарантії техногенної безпеки об'єкта та безпечності перебування відвідувачів на території комплексу. З точки зору музейних співробітників, концептуальне визначення експозиції Історико-меморіального комплексу пам'яті жертв нацизму базувалося на декількох фундаментальних обставинах, які найбільше відповідають історичній правді і визначені структурою майбутньої експозиції. Новий історико-меморіальний комплекс наповнений необхідними ознаками: системністю і комплексністю, історичною достовірністю, наочністю експозиційних матеріалів. Він є посередником між минулим, сьогоденням і майбутнім, розвиває жвавий інтерес до вітчизняної історії та сприяє розвитку патріотичного виховання, залучає до відповідальності за долю держави і суспільства. Вирішення цих завдань забезпечено пошуком, збиранням, аналізом і експонуванням музейних предметів та матеріалів, які зайняли гідне місце і втілення в експозиції.

Музейний павільйон, експозиція якого якнайширше відображає історію окупації області і злочини німецько-румунських загарбників, спротив населення України та включає такі розділи:

- історія створення ставки, її значення та вплив на події Другої світової війни;
- окупаційний режим та його наслідки для області;
- боротьба народних месників з німецькими та румунськими окупантами;
- визволення Вінниччини від загарбників та справедливе покарання нацистських злочинців.

Особливу увагу в експозиції приділено висвітленню Нюрнберзького трибуналу, Суду історії, завдяки якому нацизм був остаточно повалений.

Вздовж екскурсійного маршруту, прокладеного повз залишки бункерів та басейну, для відвідувачів розміщені інформаційні двомовні стенди з описом окупаційного періоду на Вінниччині. Створено майданчик для демонстрації техніки періоду Другої світової війни.

Підготовлено та видано чотирма мовами буклет «Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму». У меморіальному комплексі використовуються аудіогіди з можливістю проведенням екскурсії чотирма мовами. Новостворений музей якнайширше відображає історію окупації області і злочини німецьких та румунських окупантів, а також спротив населення України.

Комплекс користується популярністю. Так, за рік його відвідує близько 30 тис. туристів, з них 1 тис. — іноземці. Науковими співробітниками проводиться понад 500 екскурсій. Вже традиційною

Реконструкція бою. Фестиваль «Жива історія: Вінниччина у другій світовій війні»,
19 — 20 вересня 2015 р.

Табір УПА (реконструкція»). Фестиваль «Жива історія: Вінниччина у другій світовій війні»,
2 — 3 вересня 2017 р.

є організація на території Історико-меморіального комплексу пам'яті жертв нацизму фестивалю військово-історичної реконструкції «Жива історія: Вінниччина в Другій світовій війні». Учасники заходу — клуби історичної реконструкції з усієї України та зарубіжжя [1, 4—6].

Відкриття нового музею, присвяченого подіям Другої світової війни, привернуло пильну увагу суспільства, державних установ, громадських організацій до збереження і вшанування пам'яті жертв нацизму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінницький фестиваль військово-історичної реконструкції. URL: http://rekon.vn.ua/wehrwolf.
2. Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму. URL: http://vinnytsia-museum.in.ua/branches/memorial-compex.
3. На ставці Гітлера під Вінницею з'явиться новий музей. URL: http://www.vinnitsa.info/news/na-stavtsi-gitlera-pid-innitseyu-zyavitsya-noviy-muzey-shcho-pokazhut-turistam.
4. Не вижив ніхто: на ставці Гітлера відтворили бій між нацистами, УПА та «червоними». URL: http://vezha.vn.ua/ne-vyzhyv-nihto-na-stavtsi-gitlera-vidtvoryly-bij-mizh-natsystamy-upa-ta-chervonymy.
5. Під Вінницею ожила історія. На ставці Гітлера розгорнули табори солдати трьох армій. URL: http://www.vinnitsa.info/news/pid-vinnitseyu-ozhila-istoriya-na-stavtsi-gitlera-rozgornuli-tabori-soldati-troh-armiy-fotoreportazh.html.
6. Фестиваль «Жива історія: Вервольф». URL: http://www.ucrainarma.org/novini/festyval-zhyva-istorija-wehrwolf.html.

Життя і діяльність відомих збирачів, дослідників, колекціонерів — фундаторів музею «Битва під Батогом»

Людмила Яременко
завідувачка музею «Битва під Батогом»,
філії Вінницького обласного краєзнавчого музею
с. Четвертинівка
Тростянецького району Вінницької області

Українські народні традиції різноманітні і цікаві. Вони сягають своїм корінням у глибину століть, до язичницького минулого українського народу. На сучасному історичному етапі розвитку суспільства вони знову набувають популярності. Звичаї, що дісталися нам у спадщину від дідів-прадідів, не втратили свого значення й сьогодні. Збагачені кращими зразками народної творчості — обрядовими піснями, віршами, легендами, — вони є найдорожчою скарбницею духовної культури українського народу.

Одним із способів вивчення народної спадщини є вивчення сутності традицій, які зберігалися і передавалися з покоління в покоління через живий досвід, усне спілкування і практику сімейного життя.

Четвертинівська земля — край, де сама назва промовляє до нас голосом століть, де далеке й минуле особливо дороге для нас, бо в ньому збереглась самобутня історія рідного краю, його звичаїв і обрядів, у ньому коріння нашого родоводу. Поблизу с. Четвертинівка Тростянецького району, у полі, стоїть гранітний пам'ятний знак. Його встановлено на честь знаменитої битви під Батогом у 1652 р., яка є яскравою сторінкою національно-визвольної війни українського народу.

22 — 23 травня 1652 р. в Батозькому урочищі українські полки під проводом Богдана Хмельницького оточили багатотисячне шляхетське військо і після запеклих боїв розгромили його вщент. Загинув і сам командуючий польською армією гетьман Мартин Калиновський. Битва під Батогом мала величезне історичне значення. Від польських загарбників було очищено майже всю Правобережну Україну.

Минають дні, тижні, роки, змінюються покоління, важливі події і видатні люди стають історією. І хтось мусить зберегти все це для нащадків, записати, зафотографувати, зібрати відомості, щоб нащадки наші знали, звідки пішов їхній рід. Скарбницею народних звичаїв і традицій є сільський музей, відкритий у 1990 р. завдяки ініціативі та зусиллям учителя історії Котляренка Івана Петровича. Перші експонати він разом зі своїми учнями збирав у селі. Люди радо ділилися старовинними сімейними речами для такої благородної справи. Тепер експонати музею, розміщені у 4 залах, розповідають про історію Четвертинівки від найдавніших часів і до сьогодні.

Постановою колегії управління культури і туризму облдержадміністрації № 7/6 від 27.12.2005 р. самодіяльному Краєзнавчому музею с. Четвертинівка Тростянецького району підтверджено звання «народний». Постановою колегії управління культури і туризму № 4/2 від 15.07.2013 р. музею знову було підтверджено звання «народний». На той час він мав назву — Четвертинівський краєзнавчий музей.

26 грудня 2014 р. Тростянецькою районною радою 35 сесії 6 скликання було прийнято рішення про реформування Четвертинівського краєзнавчого музею в комунальний заклад «Музей «Батозька битва» с. Четвертинівка», що надало йому право мати статус «державний».

У вересні 2015 р. рішенням 41 сесії 6 скликання № 958 Вінницької обласної ради від 29 вересня 2015 р. на базі майна комунального закладу «Музей «Батозька битва» с. Четвертинівка» створено філію Вінницького обласного краєзнавчого музею — «Битва під Батогом», без права юридичної особи.

Фундатор закладу Котляренко Іван Петрович народився 6 лютого 1950 р. в с. Демидівка Тростянецького району Вінницької області, в сім'ї колгоспників Котляренка Петра Тимофійовича, який брав участь у Другій світовій війні, дійшов до Берліна, нагороджений Орденом Слави III ступеня, і Одарки Максимівни, колгоспниці, трудівниці, мудрої дружини і турботливої матері. Сім'я була багатодітна: 3 сини, 3 дочки. Іван Петрович був найстаршим, тому — найвідповідальнішим.

Навчався добре і, після закінчення Демидівської восьмирічної школи, перейшов у Баланівську середню школу, де познайомився із своєю майбутньою дружиною — Гут Катериною Петрівною.

Після закінчення школи в 1967 р. вступив до Погребищенського медучилища. У 1970 р., закінчивши училище, працював помічником головного лікаря в Чечельницькій райепідемстанції. На початку 1971 р. перевівся в смт Тростянець на ту ж посаду. 21 листопада 1971 р. побрався з Катериною Гут. На початку 1972 р. в сім'ї, що мешкала на той час у с. Демидівка, народилась донька Людмила.

У лютому 1973 р. на руках в Івана Петровича померла від грипу його найстарша сестра Настя. Він нічим допомогти їй не зміг. Зневірившись у професії, вирішив стати учителем. Оскільки цікавився історією, у 1973 р. вступив до Вінницького державного педінституту ім. М. Островського на історичний факультет. У цьому ж році, в зв'язку із сімейними обставинами, перевівся у Кам'янець-Подільський державний педінститут ім. В. Затонського. Будучи студентом, на розкопках козацьких курганів захопився археологією і нумізматикою. Почав спілкуватися з колекціонерами, з якими обмінювався цікавими монетами і паперовими купюрами. Навчання закінчив у 1978 р. Івану Петровичу запропонували залишитися викладачем в інституті на кафедрі історичного факультету, але він вибрав роботу рядового учителя історії.

У 1976 р. у сім'ї Котляренків з'являється продовжувач роду — син Максим. За направленням відділу освіти у 1979 р. Івана Петровича з сім'єю перевели у Глибочанську восьмирічну школу на посаду директора. Крім виконання обов'язків керівника закладу, працював учителем історії і права. Через декілька років під керівництвом молодого директора в Глибочку з'являється нова двохповерхова школа.

У 1983 р. родину Котляренків переводять у с. Четвертинівку, де Іван Петрович працював директором школи та учителем історії. Через рік відмовився від посади директора, продовжуючи вчителювати.

Познайомившись з історію села, спільно з учнями Четвертинівської СЗОШ, у кінці 1988 — на початку 1989 рр. почав збирати відомості про село, експонати для майбутнього музею.

15 червня 1990 р. за ініціативи Івана Петровича та сприяння сільського голови Мельника Івана Яковича і голови колгоспу ім. Б. Хмельницького Цимбала Степана Ісаковича у селі було відкрито сільський краєзнавчий музей. Він розміщений у СБК у 4 залах. Першими відвідувачами музею були четвертинівчани.

І. Котляренко (третій справа)

Щороку Іван Петрович і учні — ентузіасти, брали участь у турпоходах, туристичних змаганнях, досліджували і вивчали рідний край, збирали легенди, народні пісні, перекази і поповнювали музей експонатами, які дарували дітям односельчани.

29 жовтня 1998 р., на 48 році життя, перестало битися серце Івана Петровича Котляренка. Згадка про нього завжди буде в серцях тих дітей, яких він навчав.

Музей працює і до нинішнього часу. Справу батька продовжує дочка Людмила, яка працює у музеї.

Зберігачем народного фольклору у с. Четвертинівка є Опацька Світлана Олексіївна, людина, яка пам'ятає майже всі обрядові пісні, що їх навчила співати мати, бабуся.

Світлана Олексіївна народилася 4 лютого 1949 р. у с. Четвертинівка в сім'ї колгоспників Олексія і Ганни. Закінчила 8 класів денної форми навчання і 2 класи (9—10) заочної у Четвертинівській середній школі. Після закінчення школи працювала свинаркою у колгоспі ім. Б. Хмельницького. У 1969 р. одружилася з Михайлом Івановичем. Певний час працювала посильною сільської ради. У 1970 р. народився старший син Дмитро, а у 1975 р. — Михайло. У 1975—2005 рр., до виходу на пенсію, працювала на ваговій щебеневого заводу у Ладижині.

Завжди у вільну хвилину любила співати, танцювати, а ще душу заспокоювало вишивання.

Фрагменти експозиції музею «Битва під Батогом»

Цимбалюк (Левченко) Любов Іванівна народилася 26 травня 1952 р. У 1968 р. закінчила 10 класів Четвертинівської СШ із срібною медаллю. У 1968—1970 рр. навчалася в Балтському педучилищі. З 1970 р. по 1972 р. працювала вчителем початкових класів, математики, фізики, російської мови у Олександрівській 8-річній школі. У 1971—1976 рр. навчалася у Вінницькому державному педагогічному інституті ім. М. Островського на фізико-математичному факультеті. З 1972 р. працює вихователем групи продовженого дня, згодом — вчителем математики в Четвертинівській СШ. З 1978 р. по 1981 р. була заступником директора з виховної роботи, з 1981 р. по 1984 р. — заступником директора школи з навчально-виховної роботи, а з 1984 р. по 1993 р. — директором Четвертинівської СШ. У 1993—2007 рр. — заступник директора школи з навчальної роботи, 2007—2009 рр. (до виходу на пенсію) — вчитель математики.

За час трудової діяльності неодноразово нагороджувалася грамотами районного та обласного відділу освіти, значком «Відмінник освіти України», «Ветеран праці», їй присвоєно вищу кваліфікаційну категорію та звання «вчитель-методист».

Після виходу на пенсію почала збирати історію села, історію свого родоводу.

Котляренко Іван Петрович, Опацька Світлана Олексіївна, Цимбалюк Любов Іванівна — самовіддані збирачі і дослідники історії с. Четвертинівка, зробили неоціненний внесок у справу збереження історико-культурної спадщини краю, в музейній експозиції залишили для нащадків яскраві спогади про минувшину, дарували прийдешнім поколінням шанс пам'ятати про свої витоки.

Нині працівники музею «Битва під Батогом» продовжують починання своїх попередників, дбайливо ставляться до зібраних предметів і свідчень, популяризують та примножують музейну колекцію і з великою вдячністю згадують про фундаторів музейної справи свого села.

Вороновицький музей історії авіації та космонавтики в історико-культурній спадщині

Віктор Демяненко
директор Вороновицького музею
історії авіаціїта космонавтики
смт Вороновиця
Вінницького району Вінницької області

Історико-культурна спадщина кожного народу зосереджується на людському середовищі з усіма його матеріальними і нематеріальними ознаками. Це поєднання особливо відчутно під час відвідин музею історії авіації та космонавтики у Вороновиці. Уже майже півстоліття у колишньому маєтку Ґрохольських-Можайських він гостинно відчиняє двері для відвідувачів. Поєднання чудової архітектури кінця XVIII ст. із цікавою експозицією про зародження повітроплавання сер. XIX ст., сучасну авіацію та космонавтику XX ст. є особливо привабливим для туристів з усіх куточків України і зарубіжжя.

Перша письмова згадка про Вороновицю припадає на 1545 р. У 1752 р. Міхал Ґрохольський, брацлавський суддя, одружився з Ганною Радзімінською і отримав Вороновицю в посаг. У 1770 р. Францішек Ґрохольський починає будівництво великого палацу [1, с. 135]. Його збудовано у стилі раннього класицизму: складається з центрального триповерхового об'єму, до якого симетрично прилягають дугоподібні у плані двоповерхові крила. Центральний об'єм акцентовано портиком з восьми спарених колон коринфського ордера. Добре збереглися інтер'єри овальної та круглої зал. На особливу увагу заслуговує ліплення купольних перекриттів на античні теми. В палаці було 43 кімнати загальною площею 2500 м^2. Будівництво завершилось у 1777 р.

Перед головним фасадом палацу розташований великий круглий партер, з двох боків якого збереглися господарські флігелі. У правому розташовувались стайні, каретна. За палацом починається регулярний парк з частково збереженим розпланування.

Палац Ґрохольських-Можайських після реставрації, 2018 р.

Навесні 1869 р. вороновицький маєток (за переказами — виграв у карти) у Ґрохольського купив капітан другого рангу М. Ф. Можайський. За місяць він помер, спадкоємцем залишився 4-річний син. Управляти маєтком приїхав брат покійного — відставний капітан першого рангу Олександр Федорович Можайський, який був людиною видатних здібностей. Він мешкав у Вороновиці 8 років, саме тут здійснив досліди з повітряними апаратами, що передувало побудові літака у натуральну величину [4, с. 67].

У 2016—2017 рр. здійснено ремонтно-реставраційні роботи з оновлення пам'ятки загальнонаціонального значення XVIII ст. палац Ґрохольських-Можайських, будівлю було відреставровано в рамках проекту Вінницької районної ради «Туризм — запорука динамічного соціально-економічного розвитку сільських громад», що фінансувався Європейським Союзом. Відновлення палацу сприятиме подальшому розвитку туристично-музейної справи на теренах подільського краю.

Музейна виставка, присвячена 625-річчю смт Вороновиця, 2016 р.

Ця коротка історична довідка дає уявлення про вагомість функціонування музею. Сьогодні заклад є науково-дослідницькою і культурно-освітньою установою, колектив якої плідно працює в різних напрямах музейної діяльності. Результати наукових досліджень — це написання наукових статей, участь у всеукраїнських науково-практичних конференціях, публікації в ЗМІ, рекламні брошури і буклети [2, с. 53]. Лише за останні роки музей брав участь у вагомих всеукраїнських і міжнародних конференціях: «Дослідження всесвіту: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Чернівці), «Міжнародні молодіжні науково-технічні читання ім. О. Ф. Можайського» (м. Запоріжжя), «Відродження Українського війська: сучасність та історична ретроспектива» (м. Київ), «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м. Київ), «Всеукраїнський музейний форум» (м. Переяслав-Хмельницький) тощо.

Працівниками музею підготовлено та видано брошуру «Архітектурно-парковий комплекс палац Ґрохольських-Можайських». Створено документальний відеофільм «З історії Вороновицького музею».

У рамках освітніх програм на базі музею відбуваються педагогічні наради, екскурсії, заходи для учнів. Так, продемонструвати свої знання про Всесвіт діти можуть під час брейн-рингу «Космічні простори», приуроченого до Всесвітнього дня авіації і космонавтики. Для учнів початкової школи музей пропонує тематичні лекції, інтерактивні заняття, віртуальні подорожі в космос. Особливо цікаві для них зустрічі з учасниками творчого клубу «Імпульс» (м. Вінниця), членами якого є колишні працівники космодрому «Байконур».

До Міжнародного дня музеїв для учнів організовується гра «Збери пілота у політ». Її учасники, використовуючи світлини музейних експонатів, мають зібрати все необхідне для польоту до зірок. Діти також приміряють костюм льотчика-космонавта, захисний шолом, шлемофон, кисневу маску, рятівний жилет, фотографуються у кріслі-катапульті.

Таким чином музей бере на себе певну ініціативу в навчальних програмах та допомагає дітям і молоді отримувати знання й розвиватися [1, с. 138].

Так історично склалось і ввійшло в традицію, що вінницька земля щороку стає ареною спортивних авіаційних подій — польотів радіокерованих моделей літаків від спортсменів з різних міст України та інших країн — ентузіастів, професіоналів. Ці змагання відбуваються як продовження історичних подій на подільській землі в XIX ст., а саме спроби побудови літального апарата винахідником Олександром Федоровичем Можайським у Вороновиці. Організаторами заходу є Вінницька обласна організація Товариства сприяння обороні України, Вінницька обласна федерація авіамодельного спорту, Вороновицький музей авіації та космонавтики.

Під час змагань демонструється рекламно-інформаційний матеріал музею — про діяльність О. Ф. Можайського в Україні, фотоілюстрації експозиційних залів, цікавих експонатів, заходів та зустрічей з відомими особистостями. Виставка справляє значне враження та викликала інтерес у глядачів, представників ЗМІ і сприяє популяризації діяльності музею не тільки в Україні, але і за її межами [3, с. 27].

Із використанням матеріалів музейної збірки у закладі відбуваються виставки до визначних державних дат (до дня пам'яті афганських подій, Міжнародного дня космонавтики і авіації, дня Перемоги у Другій світовій війні, дня авіації України, дня Незалежності, до дня Захисника Вітчизни та ін.); до культурно-освітніх закладів м. Вінниці і області здійснюються виїзди з виставками: «Я бажав бути корисним Батьківщині...», «Історична пам'ятка XVIII ст. палац Ґрохольських-Можайських», «З історії Вороновицького музею історії авіації та космонавтики», «До 100 річчя Г. М. Олійника — льотчика, Героя Радянського Союзу», «Кобзар з Вороновиці». Активною є співпраця з Вінницьким обласним краєзнавчим музеєм, а саме у демонстрації його пересувних виставок: «Ми звинувачуємо! Голодомор 1932–1933 рр. Геноцид українського народу», «Сім чудес Вінниччини», «Шевченко у кожному серці».

Всеукраїнські змагання «Повітряний бій» радіокерованих моделей на кубок О. Ф. Можайського, смт Вороновиця, 2012 р.

Благодійний марафон зі збору коштів на підтримку військових Збройних Сил України «Я врятую Україну», 2014 р.

Співпрацює музей і з Вінницьким обласним центром технічної творчості учнівської молоді, який організовує у Вороновиці змагання з авіамодельного спорту, відбуваються демонстраційні польоти авіа і ракетомоделей, радіо експедиція «Батьківщина авіації» (до 190-річчя з дня народження О. Ф. Можайського) [2, с. 59].

Сфера діяльності музею охоплює і партнерські взаємовідносини з авіаційними підприємствами України, де також функціонують музеї підприємств. Це АНТК ім. О. К. Антонова м. Київ (в результаті співпраці до музею передано експонати: модель літака «Мрія», колекцію марок з історії авіації та космонавтики, авторські видання О. К. Антонова, видання про історію діяльності АНТК та ін.).

Є результативними багаторічні відносини з ОА «Мотор Січ» (м. Запоріжжя), Підприємством для музею виготовлено 3 експозиційні стенди «Історія АТ «Мотор Січ» від поршневих до газотурбінних», передано друкований рекламний матеріал про історію і сучасний стан підприємства. Відбуваються зустрічі з представниками підприємств у музеї для обміну інформацією, координації різних музейних проектів.

З 2000 р. під дахом палацу працює ще один музей — меморіальна кімната-музей бандуриста Володимира Перепелюка, життя і творчість якого пов'язана з Вороновицею. Він був багатогранно талановитою людиною — кобзар, бандурист, письменник, великий природолюб [1, с. 147]. Ще з 1944 р. починає працювати в Державному Українському народному хорі провідним бандуристом, складає думи: «Дума про Семена Палія», «Дума про визволення України», «Про партизанського генерала Руднєва»; пісні: «Ой на тині, на лозовім», «Про Ковпака», «Доріженька», «Ластівочка» та ін., частину яких до нашого часу виконує хор. Значна кількість творів В. Перепелюка увійшла до репертуару професійних і самодіяльних колективів у різних куточках України. Вільна будова пісенної строфи, речитативність, задушевність надають творам В. Перепелюка епічного характеру, притаманного імпровізаційному стилю української народної музики. В музеї В. М. Перепелюка можна прослухати пісні і думи кобзаря в записах, переглянути відеофільми про його творчість: «Молитва до сонця», «Кобзар».

Пілоти АТО — відвідувачі музею
в День Повітряних Сил Збройних Сил України, 2015 р.

Основа експозиції музею-кімнати: особисті речі, рукописи, фото, музичні інструменти, замальовки — свідки активної творчої діяльності бандуриста. Представлена виставка «Геніальна художниця-природа» розповідає про захоплення кобзаря останніх років життя: з коріння дерев, гілячок, пеньків, Володимир Максимович створив цілий музей коренепластики, не раз виставляв свої роботи в навчальних закладах Вінниччини.

Будівля палацу після реконструкції приваблює все більше відвідувачів, це спонукає до реекспозиції, розширення експозиційних залів [4, с. 74]. В проекті — ремонтно-реставраційні роботи всередині будівлі, використання залів під картину галерею, виставку побуту XVIII—XIX ст., музей селища Вороновиця.

Попит суспільства спонукає нас і до належного вивчення історичного минулого, наприклад, вивчення ролі родини Ґрохольських, вплив їх на розвиток нашого містечка, адже Вороновиця була їх власністю понад 100 років. Чудові сакральні пам'ятки у Вороновиці — Свято-Різдво-Богородицька православна церква (1777), римо-католицький костел Михаїла Архангела (1793), побудовані коштом Грохольських, нині відреставровані і є окрасою містечка. Сьогодні актуальним є дослідження підвальних приміщень в колишній стайні і під палацом, де до нашого часу збереглись цікаві елементи архітектури [2, с. 68].

Отже, музей і надалі здійснює свою місію — збирати, зберігати та передавати сучасному і прийдешнім поколінням історичний досвід, розповідати про долі людей, палацу, бути простором для обміну історичним досвідом між поколіннями, майданчиком історичної освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дворцово-парковый комплекс пгт Вороновица Винницкой обл. Т 2. Киев. 1990.
2. Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні. К. : Муз. Україна, 1980. 184 с.
3. Томілович Л. Історичні садиби Вінницької області / Людмила Тамілович. Київ ; Чернігів : Деснянська правда, 2011. 220 с. : фот.
4. Український державний науково-дослідний та проектний інститут «УКРНДІПРОЕКТРЕСТАВРАЦІЯ», Пам'ятка архітектури XVIII ст. (охр. №74). Том 1. Книга 4. Київ. 2008. 3 с.

Розділ IV

МУЗЕЙНИЙ ПРОСТІР ВІННИЧЧИНИ: МИНУЛЕ ТА НОВІТНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

100 років
Вінницькому
обласному
краєзнавчому
музею

Музеї Вінниччини в умовах наступу тоталітаризму 30-х рр. XX ст.

Сергій Гальчак
доктор історичних наук,
член-кореспондент Української академії історичних наук,
голова правління Вінницької обласної
організації Національної спілки краєзнавців України,
заслужений працівник культури України
м. Вінниця

Гортаючи сторінки вітчизняної історії, бачимо, що після бурхливих кровопролитних подій періоду Української національної революції та громадянської війни (1917—1921 рр.) до влади в країні, в тому числі на теренах Вінниччини, прийшли більшовики. Проте слабкість більшовицької влади в перші роки свого існування змушувала її нещиро й цинічно загравати з різними політичними силами та рухами, звертатись до висунутих у час революції привабливих програмних гасел, тимчасово відмовитись від відверто проімперської русифікаторської політики, що створювало в народу ілюзію багатоукладності й ринковості господарювання, віри в національно-культурне відродження, в можливість розбудови української державності.

У загравanні з народом як дієвий елемент впливу вона всіляко заохочувала розвиток краєзнавства, важливою складовою якого, як відомо, є музейництво [1]. Тоді, за визначенням академіка П. Т. Тронька, «на хвилі національно-культурного піднесення краєзнавство із занять одиночок зростає до рівня державної справи, поєднуються його наукові і громадські форми, утворюються дієві осередки, які стають на чолі краєзнавчого руху» [2].

Однак перетворення цього руху у всенародне явище, глибоке звернення його до джерел національної самосвідомості народу не відповідали стратегічним намірам більшовицького тоталітарного режиму щодо створення унітарного Союзу РСР. Демократичний за своїм характером, формами та методами роботи краєзнавчий рух, спрямований на вивчення та популяризацію історико-культурних особливостей окремих регіонів, ніяк не вписувався в контури командно-адміністративної системи, що активно формувалася, не вкладався в тогочасні концепції радянської історії, не узгоджувався з монопольними претензіями кремлівських ідеологів на істину. Тому вже у перші роки проголошеної побудови соціалізму проглядались негативні тенденції — ідейно-політична нетерпимість, однодумність, радянізація, ідеологізація того ж краєзнавства [3], намагання більшовицької влади, її політичних структур ввести в краєзнавчий рух такі форми організації, які відповідали б стратегічним завданням «будівничих нового суспільства». Так, 6 квітня 1921 р. «з метою збереження і вивчення нових борців і будівничих комуністичної громади, досвіду великої боротьби пролетаріату України і його комуністичної партії» було утворено «Комісію по історії Української революції і комуністичної партії» (іспарт). Станом на 1925 р. в Україні вже діяло 20 місцевих іспартвідділів, у тому числі у Вінниці. Результатом їхньої діяльності став збір документів з історії революційної боротьби, видання збірників та створення музеїв революції [4].

Посилення ідеологічного диктату, відвертий наступ на краєзнавчі структури повсюдно було розгорнуто в Україні на рубежі кінця 1920-х — початку 1930-х років. Зокрема, у 1929 р. ЦК КП(б)У зажадав їх партизації, що фактично означало згортання рядів дослідників рідного краю — представників старої дореволюційної науково-краєзнавчої інтелігенції. Уже тоді більшовицьким режимом проти неї були розв'язані нищівні політичні репресії, оскільки саме вона доклала багато зусиль у 1917—1920 рр. до втілення в життя ідей незалежної демократичної України, не могла прийняти більшовицької ідеології насильства, диктату [5].

26 серпня 1929 р. був арештований і безпідставно притягнутий до судової відповідальності у справі так званої «Спілки визволення України», сфабрикованої органами НКВС, один з найактивніших подільських краєзнавців Валентин Дмитрович Отамановський. Вченого звинувачували в націоналізмі,

в тодішньому реакційному розумінні, й конкретно в організації Вінницького відділення цієї «Спілки...», хоч жодного члена організації у місті так і не виявили. Від нього вимагали назвати прізвища співучасників, серед яких слідчим дуже хотілося бачити видатного історика Поділля, етнографа, музеєзнавця, громадського діяча Юхима Йосиповича Сіцинського, засновника Бершадського та Тульчинського краєзнавчих музеїв Іполита Чеславовича Зборовського, завідувача Вінницького краєзнавчого музею Густава Вольдемаровича Брілінга та інших. Але він заперечував як і свою, так і їхню участь у невідомій йому контрреволюційній організації [6].

З арештом В. Д. Отамановського та висланням його у Татарію було грубо зупинено роботу науково-координаційного краєзнавчого центру Східного Поділля — Кабінету виучування Поділля [7].

Того ж року зазнав арешту організатор архівної справи на Поділлі Сергій Степанович Смеречинський. Його звинуватили у контрреволюційній антинародній діяльності і як одного з учасників Вінницького відділення «Спілки визволення України». Подальша його доля невідома.

Отамановський
Валентин Дмитрович

Був заарештований уродженець с. Вовковинці Деражнянського району (тепер: Хмельницької області) Володимир Якович Герасименко — активний дослідник Східного Поділля, автор праць «Кармалюк в українській народній пісні» (1922), «Степан Руданський — етнограф» (1928), «Вишивки на Тульчинщині» (1929), «Степан Руданський», «Анатолій Свидницький» та ін.

У 1932 р. репресивні засоби застосовано до священика, археолога, історика, етнографа, краєзнавця Івана Омеляновича Шиповича. Його було арештовано і за так звану контрреволюційну пропаганду позбавлено волі на три роки та у віці 75 років відправлено до Сибіру.

Шипович
Іван Омелянович

Немало зробив для вивчення Правобережної України Костянтин Васильович Мощенко, завідувач відділу станкового живопису Всеукраїнського музейного містечка в Лаврі та народного мистецтва Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка, де він не раз експедиційно обстежував Київщину, Волинь, Поділля, збирав етнографічні матеріали. Упродовж 1926 і 1927 років привіз із Поділля близько 500 предметів кераміки, килимарства, різьблення, а 1929 р. організував їх виставку. Доклав зусиль до порятунку старовинного палацу в Яневі на Вінниччині. Але 1930 р. Укрнаукою був «вичищений» з музейних установ, а 1933 р. заарештований «за участь у контрреволюційній організації музейчиків», висланий до Казахстану. У повоєнні роки опинився в еміграції, де немало трудився на користь української історичної науки [8].

9 грудня 1933 р. необґрунтовано ув'язнено Г. В. Брілінга. У 1940 р. — ще раз. Під час другого арешту усі рукописи з історії, етнографії Поділля було знищено. Сліди 73-річного Г. В. Брілінга загубилися в таборах репресованих на півночі СРСР (28.08.1988 р. його повністю реабілітовано).

Із 1935 р. у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї, очолюючи художній відділ, працював Василь Іванович Сільвестров. 4 грудня 1937 р. на його квартиру (проживав у Вінниці на Старому місті на вул. 1905 р.) несподівано налетіли енкавеесівці. В постанові про арешт висувалось абсурдне звинувачення, що Сільвестров Василь Іванович «является участником антисоветской организации УВО и проводил активную антисоветскую деятельность». У чому конкретно виявлялась ця діяльність, слідство так і не дало переконливої відповіді. Як один із доказів наводилися слова Сільвестрова, що

«в компартії майже всі шкурники», а також його твердження, що «при радянській владі вчені ведуть собаче життя». Все ж зібраних «доказів» виявилось достатньо, аби засудити митця до смертної кари. Більшовицька куля обірвала його життя 16 грудня 1937 р., в самий розквіт творчого злету та омріяних сподівань [9]. (В. І. Сільвестров був чудовим художником, зокрема, великим майстром гравюри; його роботи демонструвались на виставці в столиці Фінляндії м. Хельсінкі, на вернісажах у Туреччині, Лондоні, в країнах Прибалтики, у Греції, Персії).

Зборовський
Іполит Чеславович

Доречно відзначити, що в 30-і роки музеї стали своєріднми експериментальними майданчиками. Партійно-державні функціонери намагалися прищепити їм невластиві обов'язки пропагандиста ідей партії. Це склало основу конфлікту між професійними музейниками і владою. Кампанія впровадження в музейну практику нових принципів, методів і форм роботи вилилася в боротьбу з «речовим фетишизмом», «захисниками старого мотлоху». У націоналізмі були звинувачені директори Вінницького музею: Брілінг, Висоцький, Лабунський, співробітники: Михайловський, Дувальчук.

Двічі був репресований і загинув на засланні фундатор Тульчинського окружного краєзнавчого товариства, організатор і перший директор Тульчинського краєзнавчого музею згадуваний Іполит Чеславович Зборовський [10].

Атмосферу, яка панувала в музейних установах Вінниччини, яскраво передають архівні документи того часу:

З документа Державного архіву Вінницької області за 1932 р.

«...Вінницький історико-побутовий музей до сьогоднішнього дня був музеєм історичним за експозицією експонатів за типовою схемою для окр. краєзнавчих музеїв, рекомендованою від Укр. Науки з 13/III-1930 року. Ця схема є зараз застаріла і не відповідає для сучасних умов музейної роботи. Тим більше, що в музеї досі нема таких конче потрібних відділів, як природничий та соціалістичного будівництва. Виходячи з таких конче потрібних відділів, як природничий та соціалістичного будівництва, сектор науки НКО УСРР наказує негайно ліквідувати той стан експозиції і ті методи роботи, що цього часу виливались у історичних музеях, а це торкається і Вінницького музею...

Одночасно з ліквідацією поділу на відділи і запровадження експозиції історичного матеріалізму за принципом суспільних формацій, перед Вінницьким музеєм постало завдання реорганізації на обласний краєзнавчий музей. Базою для цього є теперішні збірки музею, що охоплюють собою (етнографія, мистецтво, історія революції) терен колишнього Поділля та положення музею у минулому, як краєвого музею Поділля...» [11].

Із висновків обстеження
Вінницького обласного краєзнавчого музею (1936 р.)

«Вінницький обласний краєзнавчий музей має 3 відділи: історичний, природничий та художній. На початку 1936 року окремо існував музей революції за самостійним бюджетом. За пропозицією Пропагітвідділу обкому та облно, останній ліквідували. Тематика музею революції повинна бути включена в роботу історичного відділу.

Всі відділи музею по кількості представлених експонатів та оформлення експозицій, сама тематика (тематика не погоджена з партійними організаціями та облно) не відбивають історію та розвиток Вінниччини, є намагання не на дійсних фактах подати матеріал, а штучно змонтувати експозиції.

Виставлені експонати в більшості не мають певного визначення та політично не витримані по змісту...

Кожна тема не має короткого Марксистсько-Ленінського пояснення вступу до теми з тим, щоб виставлені експонати доповнювали б самої суті...

Ні одної цитати немає Леніна-Сталіна, а також ніде немає ні одного портрета вождя народів тов. Сталіна, ні Леніна, за виключенням одної статуї Леніна в кімнаті народної творчості, яка має досить негарний вигляд...

Матеріал був. музею Революції весь винесений на горище музею. З боку директора музею Висоцького не вживалось ніяких заходів щодо поповнення історичного відділу революційною тематикою, не дивлячись на те, що музей в травні м-ці одержав 45 тис. крб спеціально на музей революції... По заяві був. зав. історичного відділу та парторга музею т. Семенова, директор музею Висоцький заявив, «що революційну тематику не варто вводити, щоб не влопатись...»

[У художньому відділі] висять багато портретів був. поміщиків, як Потоцьких тощо, але про їх ролю в закріпаченні селянства нічого не сказано. Під час екскурсій звертається увага тільки на художній бік, зовсім не подається соціально-політичного змісту... Немає зовсім портретів наших вождів партії та керівників уряду...

Для того, щоби історичний відділ обласного краєзнавчого музею правильно показував історію краю, щоби він дійсно став допоміжним фактором по реалізації постанови ЦК ВКП(б) та РНК про викладання історичної науки та зауважень керівників: Сталіна, Кірова, Жданова по цим питанням, необхідно будувати експозиції відділу так, щоби вони були науково обґрунтовані, відповідали б історичній дійсності та її послідовності, та виражали б дійсні відношення людей та форми класової боротьби, а всі пояснення та надписи до цих експозицій повинні давати марксистсько-ленінську тобто єдино-історично правильну характеристику історичних подій та їх учасників...» [12].

З доповідної записки
зав. культосвітнім відділом Вінницького обкому партії Піжука
секретарю обкому КП(б)У Співаку (1937 р.)

«По Вінницькій області (в старих межах) налічується 9 музеїв, з них 8 краєзнавчих та 1 літературний музей Коцюбинського.

З організацією нових областей, в нашій області залишилось 4 музеї (Могилів-Подільський краєзнавчий, Вінницький обласний краєзнавчий, Тульчинський краєзнавчий та Вінницький музей Коцюбинського).

Перевіркою роботи музеїв встановлено, що робота музеїв занедбана і знаходиться зовсім в незадовільному стані.

В переважній більшості музеїв, хоча формально організовано по декілька відділів (історичний, природничий, художній та ін.), але по суті проводять деяку роботу лише природничі відділи. Наприклад, ...в Тульчинському краєзнавчому музеї з наявних трьох відділів — історичного, природничого та художнього, працює лише природничий. Такий стан і в інших музеях...

За останні роки музеї майже зовсім не поповнюються експонатами. В таких музеях, як Вінницькому обласному та в Тульчинському були випадки пропажі та розкрадання експонатів. Наприклад, у Вінницькому обласному музеєві (колишні директори музею Лабунський (1934—1935) та Висоцький (1936—1937) розікрали досить багато коштовних речей...

Майже всі музеї науково-дослідної роботи не переводять. Це пояснюється до певної міри тим, що на наукову роботу відпускаються зовсім незначні кошти, а також відсутністю штатних одиниць для наукових робітників...

Більшість музеїв кваліфікованими та перевіреними кадрами по їх політичних та ділових ознаках ще не укомплектовані... Членів та кандидатів в КП(б)У, а також комсомольців на музейній роботі працює дуже мало. Наприклад, у Вінницькому обласному музеї працює 2 чл. ВКП(б)У та 1 чл. ЛКСМУ, в Могилів-Подільському музеї працює 1 чл. КП(б)У.

Слід відмітити, що на музейну роботу пролізли троцькісти-бухарінці та буржуазно-націоналістична наволоч, яка довгий час орудувала в музеях, особливо в Бердичівському, Кам'янецькому та Вінницькому обласному музеях.

Культосвітнім відділом Обкому КП(б)У разом з облнаросвітою за останній час викрито — знято з роботи 17 ворогів народу та бездіяльників, які по суті розвалювали роботу. В Бердичівському музеї викрито і знято з роботи 5 чол. В Кам'янець-Подільському музеї викрито і знято з роботи 4 чол. У Вінницькому обласному музеї викрито і знято з роботи 4 ворогів народу та бездіяльників.

В наслідок того, що в музеях орудували довгий час вороги народу та бездіяльники, культурно-масова робота музеями проведена зовсім незначна... Музеї нашої області до цього часу не організували антирелігійних відділів й по суті зовсім не провадять антирелігійної пропаганди.

Щоб змінити роботу музеїв намічено проробити слідуюче:

1. Зміцнити музеї кваліфікованими кадрами за рахунок перевірених, політично-грамотних комуністів та комсомольців.

...3. До XX річниці Великої Пролетарської революції організувати в кожному музеї відділ — Сталінської Конституції.

...6. Перевірити наявні експонати музеїв, вилучити ті, які не мають цінності та закінчити інвентаризацію всіх експонатів музеїв» [13].

Із довідки про діяльність
Могилів-Подільського краєзнавчого музею (1937 р.)

«...Музей розміщений в колишній церкві. Приміщення для нового оформлення відділів музею невідповідне. Зимою приміщення майже не опалюється, що спричиняється до руйнування експонатів. Приміщення для фондів, робочої кімнати наукових працівників, а також місця для канцелярії музею немає...

Відділу Великої Пролетарської революції і громадянської війни в музеї немає...

Незважаючи на те, що музей приміщенням не забезпечений, міськрада в минулому році ухвалила зняти з приміщення музею кровельне залізо і приступила до здійснення цього. Хоч ця ухвала міськради і була скасована, але одна кімната цими «діями» приведена до такого стану, що зараз не може бути використана для потреб музею...» [14].

Із доповідної записки
культосвітньому відділу Вінницького обкому КП(б)У
про діяльність Тульчинського краєзнавчого музею (1937 р.)

«...Виникає питання: як же музей як політосвітня установа задовольняє широкий потяг трудящих, чи відповідає Тульчинський музей тим вимогам, які ставляться до краєзнавчих музеїв? Треба зі всією рішучістю сказати, що ні. Справжній радянський краєзнавчий музей повинен показати життя даного району так, як воно є, показати його всебічно. Такого показу в Тульчинському музеї немає. Музей відірваний від життя району, не вивчає його.

Основним відділом районного краєзнавчого музею повинен бути відділ соціалістичного будівництва. Такого відділу в Тульчинському музеї немає. В музеї не можна довідатися ні про колгоспне будівництво району, ні про передовиків соціалістичної праці...

Основним змістом історичного відділу повинен бути показ боротьби трудящих з їх експлуататорами. Музей повинен виховувати ненависть до експлуататорських класів, показати експлуатацію трудящих і їхню боротьбу за своє визволення. Всього цього в історичному відділі Тульчинського музею немає... У всьому історичному відділі (та не тільки в історичному, а в усьому музеї) буквально нема жодної цитати з творів Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна» [15].

Із доповідної записки
зав. сектором політосвіти облвно Рейнера Л. М. про діяльність
Тульчинського краєзнавчого музею (1937 р.)

«...Музей далеко не відповідає тим вимогам, які ставляться перед краєзнавчими музеями. При музеї організовані такі відділи: історичний, природничий та відділ «Сталінської Конституції»... Головний недолік в роботі Тульчинського музею — це відірваність музею від життя району. Зовсім не відбито і не показано матеріалів з життя й побуту працюючих району, навіть в такому відділі, як «Сталінська Конституція» зовсім не показано, що дала Сталінська конституція працюючим Тульчинського району...

Зовсім незадовільні ставки. Директор музею одержує 225 крб, екскурсовод 130 крб. Зовсім незадовільний загальний бюджет музею. Асигнувань на 1937 рік по місцевому бюджету було 17 тис. крб, з них всього 6 тис. крб на обладнання і орг. витрати. Ці кошти вже повністю використані...» [16].

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

До зав. культосвітнім
відділом обкому КП(б) т. Руня

від зав. сектором політосвіти
облвно Рейнера Л. М.

«На Вашу пропозицію про перевірку роботи Вінницького обласного краєзнавчого музею та робітників, що там працюють, зокрема Дувальчука, повідомляємо, що у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї працює з 1935 року директором музея член партії Висоцький.

За весь цей час перебування Висоцького в музеї робота не тільки не покращала, а навпаки, значно занепала.

Висоцький по суті ізолював музей від маси, ніяких зв'язків з підприємствами, організаціями, як районів області, так і самої Вінниці не мав. Жодний з відділів музею (історичний, природничий, художній), не дивлячись на те, що він працює в музеї понад 2 роки, не приведено до порядку і не працює.

Дисципліна серед робітників музея зовсім відсутня.

При перевірці стану роботи музея встановлено цілий ряд грубих фінансових порушень. Авторитетом серед робітників музея Висоцький зовсім не користується.

Крім того зараз нами встановлено, що Висоцький цілком свідомо приховував у себе троцькістів-контрреволюціонерів. В музеї працювала на науковій роботі підозріла людина Дувальчук.

Йому неодноразово було запропоновано звільнити його від роботи. Більше того, коли на зборах робітників музея, під час обговорення матеріалів процесу про викриття антирадянського троцькістського паралельного центру, цей самий троцькіст Дувальчук виступив з «речью» про те, що: «Троцький колись був великою людиною» і т. д., і т. д. Мною було викликано Висоцького та запропоновано зараз же зняти Дувальчука з роботи і повідомити про нього органам НКВС.

При перевірці виявлено, що Висоцький дійсно Дувальчука наказом з роботи зняв, але зовсім не вказав на те, що його знято за троцькізм. Мало того, на скликаних спеціальних зборах робітників музею, Висоцький заявив, що виступ Дувальчука не зовсім контрреволюційний, що ніби Дувальчук заплутався і т. д.

Після зняття Дувальчука з роботи Висоцький видав Дувальчуку довідку, що такий звільнений з роботи за власним бажанням.

Вважаю, що Висоцького потрібно притягнути до партійної відповідальності і зняти негайно з посади директора музею.

Прошу Вашої санкції про передачу Висоцьким негайно справи музея одному з робітників музею. 15.11.37.» [17].

НАКАЗ
ВІД 15.II. 1937 р.

«Зважаючи на те, що директор Вінницького обласного краєзнавчого музею Висоцький Ф. М. протягом 2-х років на цій роботі не тільки не налагодив, а розвалив роботу музею, що Висоцький весь час приховував троцькіста Дувальчука та в час його викриття захищав його, зокрема на виробничій нараді, і водночас видав Дувальчуку довідку, написану самим Дувальчуком про те, що він звільнений з роботи за власним бажанням, в той час, коли Висоцькому було запропоновано облвно зняти його з роботи, а тому наказую:

1. Директора Вінницького обласного краєзнавчого музея Висоцького Ф. М. з роботи зняти.
2. За приховування та захист троцькіста Дувальчука, як про члена партії, справу скерувати МПК.
3. Тимчасове виконання обов'язків директора музею покласти на робітника музею тов. Шелест О. М.

Заст. зав. облвно Шойбман» [18].

1933 р. органи ДПУ «викрили» у Вінниці осередок Української військової організації. Його створення приписувалося завідувачу художнього відділу Вінницького краєзнавчого музею, педагогу, поету і прозаїку, члену філії селянських письменників «Плуг» Миколі Ферапонтовичу Нарушевичу, арештованому 19 липня 1933 р. Останнім земним притулком подолянина стали Соловки. Постановою засідання Трійки Управління НКВС Ленінградської області від 27 жовтня 1937 р. М. Ф. Нарушевича було засуджено до розстрілу. Життя його обірвалося в один із днів у період з 27 жовтня до 1—4 листопада 1937 р., коли виконувався вирок в урочищі Сандармах [19].

Микола Ферапонтович Нарушевич

Таким чином 30-ті роки були найбільш трагічними для краєзнавчого руху. Саме в цей час сотні організаторів у всіх регіонах України, серед них, як бачимо, чимало музейників, були піддані політичному тиску і репресовані. Так влада продемонструвала, що на цьому етапі не потрібні організації, в яких сповідується принцип демократизму, пріоритетними є проблеми рідної мови, культури, збереження пам'яток історії.

У 1937 р. постановою Раднаркому СРСР усі краєзнавчі організації взагалі були ліквідовані [20].

У Східному Поділлі краєзнавчий рух в умовах утвердження тоталітаризму був згорнутий навіть раніше, про що свідчить хоч би те, що станом на 15 листопада 1936 р. у Вінницькій області діяло 6902 гуртки: 746 осередків поточної політики, 435 — антирелігійних, решта — художньої самодіяльності. І — жодного краєзнавчого... [21].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX — поч. XXI ст. : Монографія / Вид. 2-е, доп. / С. Д. Гальчак. Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2013. С. 224—225.
2. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи) / П. Т. Тронько. К., 2000. С. 39.
3. Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства / В. С. Прокопчук. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. С. 63; 117, 118.
4. Савчук В. О. Еволюція державної політики щодо краєзнавчого руху України у 20-х — 30-х роках XX ст. / В. О. Савчук // *Краєзнавство*. 2005. С. 18.
5. Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років XX — початку XXI століття: від репресій, занепаду — до відродження, розквіту / В. С. Прокопчук. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. С. 138.
6. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В. С. Прокопчук. К. : Рідний край, 1995. С. 92.
7. Кот С. І. Честі своєї не зрадив (В. Д. Отамановський) / С. І. Кот // *Репресоване краєзнавство*. К., 1991. С. 139.
8. Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років XX — початку XXI століття: від репресій, занепаду — до відродження, розквіту / В. С. Прокопчук. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. С. 111, 112.
9. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Червоний смерч над Поділлям / К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. Вінниця : ДГ 1 «Державна картографічна фабрика», 2008. С. 147.
10. Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років XX — початку XXI століття: від репресій, занепаду — до відродження, розквіту / В. С. Прокопчук. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. С. 108, 109.
11. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВіО), ф. П-136, оп. 6, спр. 10, арк. 4.

12. ДАВіО, ф. П-136, оп. 6, спр. 835, арк. 6 — 8, 14.
13. ДАВіО, ф. П-136, оп. 6, спр. 835, арк. 1 — 4.
14. ДАВіО, ф. П-136, оп. 6, спр. 835, арк. 77, 78.
15. ДАВіО, ф. П-136, оп. 6, спр. 835, арк. 95, 96.
16. ДАВіО, ф. П-136, оп. 6, спр. 835, арк. 100.
17. ДАВіО, ф. П-136, оп. 6, спр. 835, арк. 32, 33.
18. ДАВіО, ф. П-136, оп. 6, спр. 835, арк. 34.
19. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Червоний смерч над Поділлям / К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. Вінниця : ДГ 1 «Державна картографічна фабрика», 2008. С. 106, 107.
20. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX — XX ст. / О. В. Баженов. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 60.
21. Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 — червень 1941 : Збірник документів і матеріалів. К. : Наукова думка, 1986. С. 241.

Музейна справа Вінниччини та виклики сьогодення

Катерина Висоцька
заслужений працівник культури України,
почесний краєзнавець України,
директор Вінницького обласного
краєзнавчого музею
м. Вінниця
Олена Гордієнко
старший науковий співробітник
науково-методичного відділу
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Музей — це наукова установа, що здійснює комплектування, зберігання, вивчення, експонування та популяризацію пам'яток матеріальної та духовної культури людства. Відповідно до визначення Міжнародної ради музеїв (ICOM) «музей — це неприбуткова постійно діюча інституція, яка служить суспільству та його розвиткові і для цього збирає, зберігає, досліджує, популяризує та експонує матеріальну і нематеріальну спадщину людства, а також об'єкти довкілля, з метою вивчення, навчання та для естетичного задоволення» [34].

У всіх країнах музеї відіграють важливу роль у процесах культурно-освітнього і мистецького життя суспільства, всебічно відображають історичний плин, презентують місцеві цікавинки. Музей, акумулюючи історико-культурні надбання та інформацію про них, є своєрідною візитівкою міста або країни. Його обов'язково відвідують туристи, і враження відвідин можуть бути вирішальними у сприйнятті регіону в цілому.

За даними громадських експертів нині в Україні діє близько 5000 музеїв (для порівняння у Великобританії — 2500 [33], Канаді — 2300 [28], США — 35000 [32]). При цьому, за даними Державної статистики за 2017 р., лише 574 українські музеї знаходяться в державній та комунальній власності [10, с. 9]. У них зберігається близько 11,6 млн пам'яток природи, історії, культури та мистецтва [10, с. 47].

Першим в Україні у 1806 р. був створений Миколаївський музей, 1825 р. відкрито Одеський музей старожитностей, наприкінці XIX ст. створюються музеї у Києві та Чернігові.

Станом на 1.01.2018 р. у Вінницькій області діє 62 музеї, що знаходяться у державній та комунальній власності, а також самодіяльні музеї, що носять звання «народний». Один музей у нашому регіоні припадає на 26,4 тис. жителів. У світовому порівнянні найвищий показник має Швейцарія, де один музей припадає на 7,3 тис. мешканців [3].

Одними з перших у Вінницькій області були створені обласний краєзнавчий (1918) [2, с. 15], Бершадський (1921) [2, с. 32], Тульчинський (1927) [2, с. 79], Могилів-Подільський (1929) [2, с. 58] районні краєзнавчі музеї, Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського (1927) [2, с. 27]. Пізніше засновані музей О. В. Суворова у с. Тиманівка Тульчинського району (1947) [2, с. 127], музей С. В. Руданського у с. Хомутинці Калинівського району [2, с. 112] та Ободівський краєзнавчий музей (1959) [2, с. 77].

У 1960-х роках утворено 5 музейних закладів, у 1970-х — 11, «музейний бум» в області спостерігався у 1980-х роках. Саме у цей період створено 18 музеїв. У 1990-х — 12 , у 2000-х — 6. У 2010—2017 рр. створено лише 3 музеї [2, с. 7—134].

Сьогодні Україна стоїть на межі політичних, економічних та соціокультурних змін. Нині відбуваються реформи у галузях охорони здоров'я, освіти, правоохоронної системи, фінансового сектора, державного управління тощо. Такі зміни необхідні і в галузі культури, а також у музейній сфері зокрема. Низка невирішених проблем не тільки заважає закладам повноцінно функціонувати, а й значно гальмує їх розвиток. До таких гострих питань належать: збереження, комплектування, реставрація пам'яток Музейного фонду, подекуди відсутність належного опалення та системи охорони музейних

закладів, аварійний стан приміщень тощо. До того ж, більшість музеїв безнадійно застарілі і потребують реекспозицій із застосуванням сучасних технологій. Усе це є наслідком недостатнього фінансування та низької професійної підготовки музейних кадрів. Замість того, щоб розвивати музеї на місцях, працівники витрачають усі свої ресурси (як фінансові, так і кадрові) на подолання вищезазначених проблем. Як наслідок, музеї лишаються частиною минулої, застарілої, пострадянської епохи, у той час як суспільство і його потреби давно еволюціонували.

Саме тому музейна справа Вінниччини потребує модернізації і перезавантаження. Це б дало довгоочікувану можливість вивести музейну справу на інший рівень, який відповідає сучасним викликам суспільства, та синхронізувати його з векторами розвитку світової музейної практики.

Щоб обговорити ці актуальні питання і запропонувати шляхи їх вирішення, 22 лютого 2017 р. на базі Вінницького обласного краєзнавчого музею відбувся круглий стіл на тему: «Функціонування та перспективи розвитку музейних закладів Вінниччини». За результатами цього обговорення, працівниками обласного краєзнавчого музею було вивчено світовий досвід подолання проблем на ниві музейної діяльності, проаналізовано статистичні показники музеїв області, які дали можливість побачити всебічну картину стану музейної сфери. Також розроблено Концепцію розвитку музейної справи на Вінниччині.

Як відомо, питання модернізації музейної справи в Україні активно вивчається і обговорюється в професійних колах протягом тривалого часу. Ще у 2013 р. Інформаційний центр з питань культури і мистецтва Національної парламентської бібліотеки України опублікував оглядову довідку за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованих документів 2011—2013 рр. «Модернізація музейної справи України та розширення традиційних форм роботи музеїв в умовах глобалізації та інформаційного суспільства» [26].

У 2015 р. дослідницький інститут Міністерства культури України — Український центр культурних досліджень — презентував проект Довгострокової стратегії розвитку української культури, де у тому числі розглядається стратегія розвитку музейної діяльності [5].

26—27 листопада 2014 р. у м. Києві відбулась наукова конференція «Будуємо нову Україну», де Катерина Смаглій презентувала наукову роботу «Європейський досвід реформування музейної сфери: уроки для України» [23, с. 138—154]. У 2015 р. дослідниця опублікувала статтю «Музейна реформа: європейський досвід для України» в науковому журналі «Агора» [24, с. 37—45]. У своїх роботах вона розглядає основні проблеми музейної сфери в Україні, аналізує зміст музейних реформ, що відбулися у країнах-членах ЄС та пропонує основні напрями реформування музейної галузі на основі найкращих практик західноєвропейського музеєзнавства.

У науковому журналі «Агора» також надрукована стаття Оксани Мельничук «Модернізація музейної справи в Україні: дослідження, виклики, рекомендації» [14, с. 46—53], де розглянуто проблему концептуального забезпечення модернізації музейної справи України в умовах сучасного суспільства та обґрунтовується необхідність переходу у практиках керівництва від галузевого до розширеного розуміння культури.

У досліджуваних нами джерелах питання реформи музейної справи розглядається у національному масштабі. Ми ж здійснили спробу перенести цю ініціативу на регіональний рівень. Використовуючи статистичні показники, ми проаналізували роботу музеїв області, окреслили низку нагальних проблем та, враховуючи соціальні потреби, запропонували можливі шляхи їх вирішення.

Музеї Вінниччини — осередки культурно-освітньої та наукової діяльності регіону. В них зберігаються автентичні цінності, що є національним багатством України. Музеями здійснюється велика робота з проведення різноманітних заходів, історико-мистецьких проектів, виставок, фестивалів, конференцій, соціокультурних та мистецьких акцій, тематичних екскурсій, лекцій, зустрічей тощо.

Через музейні експозиції та виставки відвідувачі можуть ознайомитися з найцікавішими експонатами музею, які є основною складовою музейної комунікації і підвалиною для реалізації культурно-освітньої діяльності закладу, отримати естетичне задоволення, емоційне враження та духовне збагачення.

Разом з тим, як уже зазначалося вище, в музейній мережі існує ряд невирішених проблем, пов'язаних з охороною та збереженням пам'яток Музейного фонду, зміцненням матеріально-технічної ба-

зи музеїв, осучасненням музейних експозицій тощо. Їх вирішення вимагає нових підходів, розуміння і бачення стратегічно важливих для галузі напрямів діяльності, зокрема, збереження музейних колекцій, створення відповідних умов праці, укомплектування штату, пошук інноваційних методів роботи.

Стан музейної справи на Вінниччині

1. Музейна мережа

Для того щоб всебічно розглянути здобутки і проблеми музейного простору Вінниччини, ми проаналізували основні статистичні показники музеїв області за останні 5 років. За цими даними станом на 1.01.2018 р. в області працюють 31 державний музей та Державний історико-культурний заповідник «Буша» системи Міністерства культури України, Національний музей-садиба М. І. Пирогова (м. Вінниця), підпорядкований Міністерству охорони здоров'я України та музей академіка Д. К. Заболотного (с. Заболотне, Крижопільський район), що належить НАН України.

Також у області діють 75 самодіяльних музеїв, 30 із яких носять звання «народний» [20].

Музейна мережа Вінницької області
(станом на 1.01.2018 р.)

Перелік районів, міст обласного значення, музейних закладів обласного підпорядкування	Всього музеїв	Державні	Самодіяльні	
			Всього	У т. ч. народні
Вінницький обласний краєзнавчий музей	1	1	—	—
Вінницький обласний художній музей	1	1	—	—
Державний історико-культурний заповідник «Буша»	1	1	—	—
Барський	2	1	1	—
Бершадський	5	1	4	2
Вінницький	5	1	4	2
Гайсинський	11	2	9	5
Жмеринський	6	1	5	5
Іллінецький	6	1	5	—
Калинівський	3	—	3	2
Козятинський	3	1	2	—
Крижопільський	3	—	3	1
Літинський	2	2	—	—
Липовецький	2	—	2	1
Могилів-Подільський	3	1	2	—
Мурованокуриловецький	1	1	—	—
Немирівський	4	1	3	1
Оратівський	1	1	—	—
Піщанський	5	1	4	1
Погребищенський	2	1	1	—
Теплицький	3	1	2	—
Тиврівський	6	1	5	1
Томашпільський	1	—	1	1
Тростянецький	2	2	—	—
Тульчинський	5	1	4	3

Хмільницький	2	2	—	—
Чечельницький	2	—	2	2
Шаргородський	4	1	3	1
Ямпільський	3	1	2	—
м. Вінниця	7	1	6	1
м. Жмеринка	1	1	—	—
м. Козятин	1	1	—	—
м. Могилів-Подільський	3	1	2	1
ВСЬОГО	**107**	**32**	**75**	**30**

Як видно з таблиці, у Чернівецькому районі взагалі відсутні музейні заклади. У Калинівському, Крижопільському, Липовецькому, Томашпільському та Чечельницькому районах немає районних музеїв.

2. Музейний фонд Вінниччини

За останні п'ять років Музейний фонд області збільшився на 28,3 тис. одиниць збереження і налічує понад 245 тис. музейних предметів. З них експонується лише близько 10 % пам'яток, решта перебуває на збереженні у музейних сховищах і не доступна огляду широкого кола відвідувачів. Зокрема це унікальні колекції декоративно-ужиткового мистецтва Вінницьких обласного краєзнавчого і художнього музеїв, старовинної зброї Тульчинського краєзнавчого музею, збірка творів мистецтва Тиманівського художнього музею ім. Т. Шевченка, колекції археології, етнографії, предметів старообрядницького та єврейського побуту інших музеїв області [16 – 20].

Кількість предметів основного фонду в музеях Вінницької області

	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Вінницький обласний краєзнавчий музей	99450	102454	105462	109688	112888
Вінницький обласний художній музей	8547	8557	8932	9155	9165
Державний історико-культурний заповідник «Буша»	1121	1199	1272	1361	1476
Основний фонд державних музеїв (решта 29 закладів)	80527	83241	86229	89846	93024
Основний фонд народних музеїв	27153	27997	28339	27152	28530
ВСЬОГО	**216798**	**223448**	**230234**	**237202**	**245083**

Найбільша колекція історико-культурних цінностей знаходиться у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї — майже 113 тис. предметів основного фонду, біля 20 тис. пам'яток зберігається у фондах Могилів-Подільського краєзнавчого музею, понад 17 тис. — Тульчинського краєзнавчого музею, понад 9 тис. — Вінницького обласного художнього музею, близько 7 тис. — Барського районного історичного музею, майже 6 тис. — Бершадського районного краєзнавчого музею [16 – 20].

Майже 20 тис. музейних предметів потребують термінової реставрації. Це понад 8 % від загальної кількості предметів основного фонду музеїв області.

3. Робота з відвідувачами

Відвідуваність музеїв — основний показник їх суспільної значущості. В останні роки намітилась стійка тенденція до збільшення кількості відвідувачів у музеях. Якщо в 2013 р. у музейних установах області побувало 678,2 тис. осіб, то у 2017 р. вже 691,9 тис. відвідувачів. Для них проведено понад 10 тис. екскурсій [16 – 20].

Найбільш відвідуваними є Вінницький обласний краєзнавчий (210,4 тис. осіб), Вінницький обласний художній (150,1 тис. осіб), Тульчинський краєзнавчий (22,4 тис. осіб), Літинський районний краєзнавчий (17,6 тис. осіб) музеї та Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського (18,9 тис. осіб) [20].

Відвідуваність музеїв Вінницької області

	2013	2014	2015	2016	2017
Вінницький обласний краєзнавчий музей	222	175,4	206,6	204,5	210,4
Вінницький обласний художній музей	151,6	151,7	151,8	151,9	150,1
Державний історико-культурний заповідник «Буша»	38,2	30,1	34,3	21,1	22,8
Відвідувачі державних музеїв (решта 29 закладів)	186,8	188,9	199,3	209,9	220,5
Відвідувачі народних музеїв	79,6	73,4	70	73,7	88,1
ВСЬОГО	**678,2**	**619,5**	**662**	**661,1**	**691,9**

Значною мірою на відвідуваність музеїв впливає розташування закладу. Музеї, що знаходяться у великих населених пунктах або на автошляхах мають більший показник відвідувачів. У районних центрах, містах та містечках знаходиться 31 музей. На автошляхах — Літинський районний краєзнавчий музей, музей М. П. Стельмаха (с. Дяківці Літинського району), Вороновицький музей історії авіації та космонавтики, краєзнавчий музей Гайсинщини, історичний музей м. Хмільник, музей історії с. Баланівка (Бершадський район), які є найбільш відвідуваними і вимагають термінового осучаснення музейних експозицій та покращення матеріально-технічної бази.

4. Популяризація музейних колекцій. Експозиційна та виставкова діяльність. Музейні видання

Обов'язковою складовою роботи музеїв є організація виставок, що популяризують професійне і народне мистецтво Вінниччини, її історію та сучасний розвиток, презентують фондову збірку музею.

Протягом останніх п'яти років кількісний показник виставок суттєво збільшився. Якщо у 2013 р. музеями області було відкрито 806 виставок, то у 2017 р. — 1010 [16—20]. Проте, через брак коштів, стан приміщень, недостатню експозиційну площу, неналежні умови для експонування пам'яток, рівень виставок не завжди достатньо високий. Варто відзначити виставкову роботу Вінницьких обласних краєзнавчого і художнього музеїв, Вінницького літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського, Бершадського, Літинського районних краєзнавчих музеїв, музею історії м. Козятин, Ямпільського музею образотворчого мистецтва, музеїв історії сіл Баланівка Бершадського та Бондурівка Чечельницького районів тощо.

Сучасні за дизайном, мають презентаційний вигляд, наповнені цікавою для відвідувачів інформацією пересувні виставки Вінницького обласного краєзнавчого музею. Серед них — «Визначні пам'ятки Вінниччини», «Видатні особистості Вінниччини», «Державотворчі традиції на Вінниччині», «Друга світова війна: вінницький вимір», «Шевченко у кожному серці», «Час і досі не загоїв рану — цей одвічний біль Афганістану», «Вінниця і вінничани кін. XIX — поч. XX ст.», «Міста і містечка нашого краю кін. XIX — поч. XX ст.», «Спортивна слава Вінниччини» тощо. До кожної виставки видано презентаційні буклети. Впродовж 2013—2017 рр. обласним краєзнавчим музеєм здійснено майже 300 виїздів автомузею з пересувними виставками до навчальних закладів, організацій та установ області, їх оглянуло близько 500 тис. осіб. Зручний формат виставок дає змогу працівникам музею презентувати історико-культурний потенціал краю як в області, так і за її межами. Завдяки музейним виставкам Вінниччина неодноразово демонструвала в Україні і світі свої природничі принади, героїчну історію, багатогранне мистецтво.

Обличчям музею є його експозиція, покликана виконувати пізнавально-інформаційну, популяризаційну, навчально-просвітницьку та комунікаційну функції. Однак, цей напрям роботи залишається слабкою ланкою музейної діяльності. Особливо нагальним це питання є для сільських та деяких районних музеїв, експозиції яких були побудовані у 1980-х рр. і сьогодні потребують радикальних змін.

Протягом останніх років оновили експозиції лише Бершадський, Оратівський, Тростянецький краєзнавчі музеї, краєзнавчий музей Гайсинщини, музей історії м. Козятин, Барський районний історичний музей, музеї Героя Радянського Союзу В. В. Порика в Хмільницькому районі, М. С. Грушевського в с. Сестринівка та музей хліба в с. Білопілля Козятинського району, Шаргородський музей образотворчого мистецтва, музеї історії сіл Кармалюкове, Северинівка, Носківці Жмеринського району. Решта експозицій є вкрай застарілими.

У 2016 р. проведено комплекси робіт у філіях Вінницького обласного краєзнавчого музею, а саме виконано ремонтні роботи та оновлено експозицію музею М. С. Грушевського в с. Сестринівка Козятинського району та здійснено реконструкцію приміщення музею видатного земляка, впорядковано могилу М. Д. Леонтовича, створено нову сучасну експозицію, оснащену системою аудіо та відео супроводу, мультимедійним терміналом, новою технологією освітлення в с. Марківка Теплицького району, що став музеєм європейського рівня.

Важливим елементом іміджу та авторитету музеїв є їх видання, які висвітлюють славну історію та сьогодення рідного краю, знайомлять із визначними пам'ятками та видатними особистостями і базуються виключно на історичних джерелах та музейних збірках. Найбільш потужно в цьому напрямі працює Вінницький обласний краєзнавчий музей (вийшли друком альбоми: «Визначні пам'ятки Вінниччини», «Незаживаюча рана Афгану», «Вінниччина туристична», I та II томи науково-популярного видання «Вінниця у спогадах», «Подільський Святвечір. Багата кутя», матеріали наукової конференції «Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку XX ст.»), путівник «Вінницький обласний краєзнавчий музей», обласним художнім музеєм видана «Збірка наукових статей» співробітників музею, альбом «Шедеври Вінниччини. Експозиція музею», каталог «Салон мистецтв. 20 років». Іншими музеями області підготовлена чимала кількість буклетів і путівників, які популяризують фондові збірки й культурно-освітню роботу музеїв, але їх рівень не завжди достатньо високий та якісний, а одномовний текст не розрахований на іноземних відвідувачів.

5. Кадрове забезпечення

Від кадрового потенціалу музеїв залежить успішна робота закладів, особливо рівень науково-дослідницької, експозиційної, виставкової, культурно-освітньої діяльності.

Діяльність музейної галузі в області забезпечують 300 працівників. Серед них 119 (39,67 %) наукових співробітників. 154 (51,33 %) працівники мають вищу освіту, з яких 97 (32,33 %) — спеціальну [20].

Штат працівників музеїв (станом на 1.01.2018 р.)

Перелік районів, міст обласного значення, музейних закладів обласного підпорядкування	**Кількість штатних працівників, усього**	**У т. ч. наукових співробітників та екскурсоводів**	**Із них**	
			мають вищу освіту	**у т. ч. спеціальну**
Вінницький обласний краєзнавчий музей	107	55	54	50
Вінницький обласний художній музей	31	17	17	13
Державний історико-культурний заповідник «Буша»	16	3	2	0
Барський	2	0	2	0
Бершадський	10	5	8	6
Вінницький	8	1	3	2
Гайсинський	14	4	7	1
Жмеринський	10	1	6	0
Іллінецький	1	0	1	0
Калинівський	1	0	0	0
Козятинський	4	1	2	2

Крижопільський	1	0	0	0
Літинський	6	1	3	1
Липовецький	3	0	2	1
Могилів-Подільський	2	1	1	0
Мурованокуриловецький	2	0	2	0
Немирівський	3	0	1	1
Оратівський	6	2	2	1
Піщанський	2	0	2	0
Погребищенський	2	0	0	0
Теплицький	2	0	1	0
Тиврівський	3	1	2	1
Томашпільський	1	0	1	1
Тростянецький	6	3	5	0
Тульчинський	11	5	5	5
Хмільницький	5	3	4	0
Чечельницький	2	0	2	1
Шаргородський	5	1	2	0
Ямпільський	6	4	3	1
м. Вінниця	12	2	5	5
м. Жмеринка	5	4	4	1
м. Козятин	5	2	2	1
м. Могилів-Подільський	6	3	3	3
ВСЬОГО	**300**	**119**	**154**	**97**

У музеях відсутні фахівці із сучасних технологій, саме тому музеї не готові працювати в конкурентних умовах та успішно втілювати нові методи роботи. Посади реставраторів передбачені лише у обласних краєзнавчому та художньому музеях. Серед музейних працівників сьогодні немає персоналу, який би володів спеціальними навиками електронного обліку, займався розробкою та втіленням довгострокових стратегій розвитку і комерційної прибутковості, фахівців з просування музеїв в Інтернеті, володів знаннями і навичками управління проектами і програмами, фандрейзингу і краудфандингу, PR і реклами тощо. В жодному музеї немає відділу менеджменту і маркетології [14, с. 51; 12; 21].

У результаті досліджень європейського проекту Mu.SA (Museum Sector Skills Alliance) було виявлено чотири нові спеціальності, що будуть покликані допомогти музеям у майбутньому подолати виклики, поставлені цифровими технологіями. Це менеджер цифрових стратегій (Digital strategy manager), куратор цифрових колекцій (Digital Collections Curator), розробник цифрового інтерактивного досвіду (Digital Interactive Experience Developer), менеджер он-лайн спільнот (Online Community Manager) [31].

6. Платні послуги

Як уже зазначалося вище, музейна сфера сьогодні потерпає від недостатнього фінансування, що значно ускладнює роботу закладів і гальмує їх стрімкий розвиток. Попри те, що у XIX ст. більшість музеїв світу створювались як суспільні інституції, відкриті для вільного відвідування, виклики сьогодення ставлять сучасні музейні установи в жорсткі умови виживання. Для того щоб хоч якось змінити цю ситуацію, музеї повинні припинити покладатися лише на державне фінансування, а натомість знайти альтернативні шляхи поповнення бюджетів. Частково вирішити цю проблему може запровадження платних послуг, а саме введення платного відвідування та екскурсійного супроводу. Окрім того, це допоможе вплинути на покращення якості музейних послуг та умов обслуговування [25, с. 47].

Як відомо, лише 30 — 50 % бюджету світових музеїв забезпечує держава. Решта — це благодійні внески меценатів і надходження від музейних платних послуг [27, с. 8].

Музейні мережі економічно розвинених країн тісно інтегровані в індустрію дозвілля та туристичну сферу. Чимало з них мають власні екскурсійні бюро, готелі, ресторани, сувенірні крамниці, поліграфічні фірми, видавництва, що значно збільшують їх прибутки [22, с. 110—111].

У Вінницькій області ситуація із запровадженням комерційних послуг вкрай погана. Лише заклади Бершадського, Вінницького, Жмеринського, Тиврівського, Тульчинського, Шаргородського, Ямпільського районів та міст Вінниця, Жмеринка й Могилів-Подільський мають незначні фінансові надходження з платних послуг [20].

Фінансові надходження від платних послуг, наданих музеями області (тис. грн)

Назви музейних закладів, районів та міст	2013	%	2014	%	2015	%	2016	%	2017	%
Вінницький обласний краєзнавчий музей	**496,4**	72,34	**428,5**	73,07	**526,0**	75,08	**595,6**	68,71	**935,2**	74,18
Вінницький обласний художній музей	**79,4**	11,57	**66,2**	11,29	**67,5**	9,63	**76,7**	8,85	**103,9**	8,24
Державний історико-культурний заповідник «Буша»	**55,3**	8,06	**37,6**	6,41	**52,2**	7,45	**114,5**	13,21	**124,0**	9,84
Бершадський	**1,5**	0,22	**1,5**	0,26	**1,5**	0,21	**3,3**	0,38	**3,8**	0,30
Вінницький	**6,6**	0,96	**4,4**	0,75	**4,3**	0,61	**4,8**	0,55	**6,7**	0,53
Жмеринський	**10,7**	1,56	**12,0**	2,05	**14,5**	2,07	**14,0**	1,62	**12,8**	1,02
Піщанський	**—**		**0,5**	0,09	**0,3**	0,04	**0,5**	0,06	**0,6**	0,05
Тиврівський									**0,3**	0,02
Тульчинський	**3,5**	0,51	**1,8**	0,31	**2,6**	0,37	**3,0**	0,35	**4,4**	0,35
Шаргородський									**0,5**	0,04
Ямпільський	**0,4**	0,06	**0,4**	0,07	**0,1**	0,01	**1,9**	0,22	**0,2**	0,02
м. Вінниця	**26,8**	3,91	**31,0**	5,29	**26,5**	3,78	**47,4**	5,47	**62,7**	4,97
м. Могилів-Подільський	**4,6**	0,67	**1,5**	0,26	**2,2**	0,31	**2,8**	0,32	**3,0**	0,24
м. Жмеринка	**1,0**	0,15	**1,0**	0,17	**2,9**	0,41	**2,3**	0,27	**2,6**	0,21
Всього	**686,2**		**586,4**		**700,6**		**866,8**		**1260,7**	

Як видно з наведеної статистики, за останні 5 років більше 70 % прибутку з надання платних послуг населенню щороку дає Вінницький обласний краєзнавчий музей [16—20]. У 2017 р. обсяг фінансових надходжень у музейній галузі склав 1260,7 тис. грн, з яких Вінницьким обласним краєзнавчим музеєм зароблено 935,2 тис. грн, що становить 74,18 % від загальної суми, Державним історико-культурним заповідником «Буша» — 124,0 тис. грн (9,84 %), Вінницьким обласним художнім музеєм — 103,9 тис. грн (8,24 %) [20].

7. Матеріально-технічний стан музеїв

Вагомі показники роботи музеїв області значною мірою залежать від стану матеріально-технічної бази. Переважна більшість закладів має ряд нагальних проблем та потребує їх термінового вирішення.

62 музейні заклади області займають 97 будівель, серед яких 72 пристосованих, 12 спеціально збудованих та 13 меморіальних [20].

У 2014 р. Ободівському краєзнавчому музею було виділено нове приміщення площею 1400 м^2 (господарська будівля палацово-паркового ансамблю Собанських), що потребує капітального ремонту.

Вимагає термінової реставрації приміщення історичного музею м. Хмільника (пам'ятка архітектури національного значення 1534 р.).

На ремонтні роботи в музеї П. І. Чайковського і Н. Ф. фон Мекк (смт Браїлів) кошти востаннє виділялися у кінці 1990-х років. У зв'язку з цим, приміщення музею втрачає естетичний вигляд (стіни

потріскалися, вапняне покриття стелі осипалося, у першій експозиційній залі протікає дах, вікна і двері в аварійному стані та не відповідають вимогам щодо їх подальшої експлуатації). Централізоване опалення будівлі недостатнє та відсутнє у частині приміщень, що негативно впливає на збереження музейних предметів.

Залишається нагальним перекриття даху та здійснення капітального ремонту приміщення краєзнавчого музею Гайсинщини. Потребують ремонту та забезпечення експозиційним обладнанням мала експозиційна зала й фондосховище музею образотворчого мистецтва м. Шаргород. Для впровадження інноваційних форм роботи та висвітлення музейної діяльності, підключення до мережі Internet необхідне ще ряду музеїв області, зокрема Тиврівському районному краєзнавчому музею, де, окрім цього, ще й необхідна заміна вікон.

Невирішеною досі у музеях області є проблема охорони. Охоронно-пожежна сигналізація з виведенням на ПЦО є у 19 закладах, 14 музеїв мають сторожову охорону, 10 — локальну. Без охорони сьогодні — 23 музеї (37,10 %), 15 з яких — це музеї, що мають звання «народний» [20].

Станом на 1.01.2018 р. в області 26 музеїв (41,94 %) не опалюються [20]. Це спричиняє порушення температурно-вологісного режиму, негативно впливає на збереження Музейного фонду, ускладнює роботу музейним працівникам.

Окрім цього музеї Вінницької області абсолютно не пристосовані для людей з обмеженою мобільністю. Виключенням є музей М. Д. Леонтовича (с. Марківка Теплицького району), відкритий у 2016 р.

Музейні експозиції не зорієнтовані на відвідування іноземними туристами, оскільки в них не передбачені коментарі до експонатів англійською мовою. Англомовними екскурсіями можуть забезпечити своїх відвідувачів лише обласні краєзнавчий та художній музеї, а також Національний музей-садиба М. І. Пирогова.

Недостатнє фінансування гальмує запровадження новітніх форм і методів побудови експозиції, застосування сучасного музейного обладнання, проведення інтерактивних заходів, що суттєво знижує конкурентну спроможність музеїв як освітньо-виховних і культурно-розважальних закладів, перешкоджає їх перспективному розвиткові.

8. Участь у ґрантах та програмах, спрямованих на зміцнення матеріально-технічної бази музеїв

У розвитку музейної справи актуальною і необхідною залишається роль ґрантів та програм, за допомогою яких здійснюється підтримка музейних проектів. Однак, не кожен локальний музей має достатній потенціал, щоб залучати позабюджетні кошти.

У 2015 р. стартував проект ґрантової програми «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні», в рамках якого відроджено пам'ятку архітектури України XVIII ст. — палац Ґрохольських-Можайських, де сьогодні розміщений Вороновицький музей історії авіації та космонавтики. Проект фінансується Європейським Союзом в особі Європейської комісії, загальна сума фінансової допомоги складає близько 300 тис. євро. До того ж, музеєм історії с. Жабелівка Вінницького району виграно ґрант у сумі 320 тис. грн, що уможливило проведення значних за обсягом ремонтних робіт у закладі.

Перемога в обласному конкурсі проектів розвитку територіальних громад музею М. С. Грушевського Козятинського району дала змогу здійснити ряд заходів з облаштування території та оновлення експозиції музею (94,2 тис. грн, спонсорські кошти — 13,0 тис. грн).

У XII обласному регіональному конкурсі розвитку територіальних громад Вінницької області взяли участь три музеї: Тульчинський краєзнавчий музей, музей «Батозька битва» у с. Четвертинівка Тростянецького району та музей М. П. Трублаїні (с. Вільшанка Крижопільського району), які за отримані кошти покращили матеріально-технічний стан своїх закладів.

У 2017 р., з метою залучення додаткового фінансування для проведення ремонтних робіт у виділеному Ободівському краєзнавчому музею (Тростянецький район) приміщенні палацово-паркового ансамблю Собанських, написано проект «Ободівський краєзнавчий музей. Збереження архітектурних надбань польської культури кін. XIX ст.». Завдяки цьому Кабінетом Міністрів України виділено субвенцію у розмірі 180,0 тис. грн, що уможливило заміну 33 вікон, 15 дверних і 2 балконних блоків.

Отримано перемогу в XIV обласному конкурсі територіальних громад з проектами: «Збережемо пам'ятку історії для майбутніх поколінь» (проведена експертиза та замінено 25 вікон і 4 дверей на енергозберігаючі в музеї історії с. Баланівка Бершадського району (477, 8 тис. грн); «Збережемо му-

зей історичний, гартуємо дух патріотичний» (здійснено капітальний ремонт музейного приміщення в історичному музеї імені І. Д. Черняховського, с. Вербова Томашпільського району: перекрито дах, замінено вікна та двері (252, 2 тис. грн).

Музеї Вінницької області недостатньо співпрацюють зі спонсорами. Лише окремі заклади зуміли залучити меценатів. Так, у 2015 р. за рахунок спонсорської допомоги Вінницький обласний краєзнавчий музей поповнив свою збірку колекцією старожитностей, яка налічує майже 1,5 тис. предметів від найдавніших часів до середини XX ст.

У 2015 р. за спонсорські гроші впорядковано територію біля музею О. В. Суворова, що у с. Тиманівка Тульчинського району (250,0 тис. грн). У 2016 р. за кошти меценатів упорядковано прилеглу територію Літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (36,0 тис. грн).

У 2018 р., у рамках проекту «Подаруй музею експонат» та з нагоди 100-річчя музею, відомим київським підприємцем, колекціонером, меценатом і реконструктором Олексієм Шереметьєвим, Вінницькому обласному краєзнавчому музею передано потужний комплекс — скарб, датований 5 ст. н. е., що походить із Барського району Вінницької області, і був придбаний колекціонером у невідомої особи через інтернет-аукціон у 2011 р.

Подарований скарб налічує 30 предметів, серед них гарнітура кінської збруї та аксесуари в норманському стилі. Всі предмети виготовлені зі срібла, позолочені, деякі декоровані червленням, вражаючим карбуванням та штампуванням. Дана колекція є надзвичайно важливою та унікальною не тільки завдяки дорогоцінним металам, з яких виготовлені предмети, та неповторній оздобі, а й тому, що презентує «Добу великого переселення народів», один з найбільш динамічних та неспокійних періодів історії, що мав наслідки для всього європейського простору. Переданий скарб став широко відомим серед науковців Європи та був опрацьований і опублікований археологом Максимом Левадою в європейських археологічних виданнях.

9. Науково-методичне забезпечення

Фахівці, які досліджують музейну справу, з сумом констатують, що в Україні не має спеціалізованого науково-дослідного, координаційного, аналітичного центру, що вивчав би питання теорії та практики музейної діяльності, готував методичні рекомендації, розробляв галузеві стандарти, опрацьовував та популяризував зарубіжний досвід серед музейної спільноти [24, с. 38; 23, с. 140; 21; 12].

За радянських часів науково-методичне забезпечення музейного простору покладалися на профільні відділи при національних музеях. У регіонах ці функції виконували найбільші обласні музеї.

У Вінницькій області науково-методичним центром, спочатку для історичних та краєзнавчих, а згодом і для мистецьких, художніх та літературних музеїв, став Вінницький обласний краєзнавчий музей, який займається методикою та організацією музейної роботи, яка здійснюється у кількох напрямах. Це, зокрема, методична і практична допомога музейним працівникам, а також ентузіастам-краєзнавцям у створенні і побудові експозицій новостворених музеїв, написанні наукових концепцій, тематико-структурних планів, проведенні реекспозицій музейних закладів області. Працівники науково-методичного відділу організовують та здійснюють роботу щодо вивчення сучасного стану музейної діяльності та узагальнення досвіду роботи музеїв області.

Спільно з обласним навчально-методичним центром галузі культури, мистецтв та туризму працівниками відділу організовуються семінари з підвищення кваліфікації наукових співробітників музеїв області. У рамках занять здійснювалися виїзди до музейних установ Хмельницької, Чернігівської, Львівської, Тернопільської, Рівненської, Волинської, Черкаської, Чернівецької областей, а також Києва, Білої Церкви та інших. Метою виїздів є вивчення та популяризація національної історико-культурної спадщини українського народу, ознайомлення з експозиціями музейних закладів України та їх діяльністю.

Доброю традицією стало проведення низки обласних фестивалів-конкурсів музейних мініекспозицій, метою яких є презентація унікальних музейних предметів і колекцій, підтримка новітніх тенденцій у музейній комунікації, активізація науково-дослідницької, фондової та виставкової роботи, залучення в музеї нових відвідувачів на засадах співробітництва, партнерства та дружніх стосунків, сприяння розширенню співробітництва музеїв області та держави [15].

Саме завдяки обласному краєзнавчому музею галузь розвивалась, а музейна мережа зростала. Попри наявні проблеми налагоджено фондово-облікову, експозиційну, культурно-освітню та науково-

дослідницьку роботу. Про успішну діяльність методичного осередку Вінниччини свідчать вищенаведені таблиці з даними за останні 5 років, де чітко прослідковується стійка динаміка до зростання основних показників роботи музеїв області.

10. Децентралізація влади

Децентралізація, яка відбувається в державі, передає частину функцій, які раніше здійснювалися центральними органами виконавчої влади на регіональний місцевий рівень. Тут є безліч переваг, але й так само міститься багато викликів. Як наслідок, музейний сектор ризикує втратити гідне місце у суспільному сприйнятті, рівний доступ до музейних послуг та кількість закладів.

На жаль, до сьогодні впровадження реформи децентралізації відбувалося фактично без урахування компоненту музейного сектора. Тобто в більшості нормативно-правових актів, концепціях, програмах тощо, питання культури були згадані в загальному контексті, а не спрямовувалися на вирішення існуючих проблем, а про те, як в таких умовах повинні існувати музеї — взагалі не йдеться. На практиці це може призвести до чіткої тенденції скорочення мережі музейних закладів, особливо у сільській місцевості. Мусимо констатувати, що такий прецедент має місце у Жмеринському та Немирівському районах, де Северинівська та Немирівська ОТГ відмовились утримувати місцеві музеї.

До того ж місцеві бюджети не готові до такого «дарунку». Відсутність статей витрат на охорону, збереження об'єктів та споруд, мікроклімат у приміщеннях, кваліфіковані працівники, популяризація колекцій та втілення нових проектів музейних закладів може обернутись катастрофою у повсякденній діяльності. Процес передачі з одного підпорядкування в інше зупинить оновлення і реформування на невизначений час. Музеї будуть зайняті питанням фізичного виживання. І знову ж, не впоравшись з великими установами, місцеві органи намагатимуться їх позбутися або зачинятимуть.

Тому, одним із основних завдань в умовах децентралізації має стати донесення до місцевих органів влади і новостворених громад, що сьогодні музейні інституції несуть набагато ширші функції, аніж в них вкладалося за принципом радянської ідеології, а також те, що успішний розвиток регіонів безпосередньо пов'язаний з новим баченням культури. Це, насамперед, нові робочі місця і розвиток малого бізнесу. Сьогодні необхідно запропонувати моральне оновлення музейних закладів, переглянути їх функціональне навантаження, ввести соціальну і економічну складову в концепцію вирішення проблеми локальних музеїв.

Ще одним із важливих завдань, яке сьогодні надзвичайно актуальне, є перезавантаження сприйняття економічної привабливості культури на місцевому рівні та створення умов для формування єдиного соціально-активного культурного простору, визначення основними функціями локальних закладів культури — інтеграцію, комунікацію, суспільну координацію, відтворення суспільних відносин.

Отже, проаналізувавши роботу музейних закладів області та їх основні показники, ми окреслили основні проблеми музейної справи Вінниччини. Тут варто звернутися до подібного досвіду в інших країнах, який з рештою дав змогу поліпшити стан музейної справи.

Катерина Смаглій у статтях, присвячених музейній реформі, наводить приклад реформування музейної справи в Норвегії. На одному з етапів її суть полягала в консолідації й об'єднанні музеїв у відповідні мережі. Двадцять регіональних музеїв було включено до національної музейної мережі з єдиною адміністрацією. Це дало можливість музеям заощадити на утриманні адміністративного апарату, власних маркетологів, спеціалістів із зовнішніх комунікацій та фандрайзингу тощо. В результаті цієї реформи всі двадцять музеїв отримали якісні послуги від єдиної високопрофесійної команди фахівців, що втілила спільну для всієї мережі стратегію міжмузейного менеджменту та маркетингу [24, с. 42; 30, с. 45 — 47].

Разом з тим було створено професійні музейні мережі, які об'єднали різнопрофільні заклади — літературні, природничі, технічні тощо, що стимулювало співпрацю між музеями, їхню спільну розробку концепцій виставок та тем досліджень. Так, музеям стало легше розробляти спільні мережеві проекти, готувати ґрантові заявки. За координацію роботи в межах однієї професійної музейної мережі був відповідальний один музей із найбільшим досвідом та авторитетом серед музейної спільноти. Наприклад, Національна галерея мистецтв Норвегії була призначена відповідальною за розвиток та підтримку комунікації з усіма художніми музеями Норвегії [24, с. 42; 30, с. 45 — 47].

На нашу думку, модель Норвезької реформи може бути взята до уваги, щоб допомогти вирішити проблемні питання музеїв як в Україні, так і у Вінницькій області зокрема.

Також вартий уваги і французький досвід музейного менеджменту, де працює Дирекція музеїв Франції (Direction des musées de France). До 1945 р. вона була службою Міністерства освіти, керувала лише тридцятьма національними музеями і певною мірою здійснювала нагляд та контроль над великими муніципальними музеями великих міст Франції. У 1991 р. Дирекція була радикально трансформована, і зараз вона підпорядкована Міністерствам культури та освіти. Сьогодні це новостворене велике сімейство музеїв (1212 закладів), підпорядковане Вищій раді музеїв Франції (Haut conseil des musées de France), до складу якої входять 7 представників центрального уряду, 15 місцевих органів влади та ряд професіоналів з музейного світу [29, с. 17]. Наразі роль Дирекції музеїв Франції полягає в тому, щоб реалізувати загальнонаціональну музейну політику [29, с. 14], здійснювати науковий і технічний контроль над музеями Франції і дбати про географічну рівновагу і науковий зв'язок мережі музеїв на території всієї країни [25, с. 160].

Французький філософ та музеєзнавець Жан-Мішель Тобелем у своїй книзі «Нова епоха музеїв. Культурні установи перед викликом менеджменту», проаналізувавши систему музейного управління у Франції, вважає доцільним створення муніципальних музеїв регіонального рівня (за зразком муніципальних бібліотек регіонального рівня), чиї людські, технічні і фінансові ресурси, могли б забезпечувати супровід менших структур і допомагати їм у вирішенні проблем зберігання, наукового дослідження, організації заходів, реклами чи комунікації. Так само створення «територіальних музейних кластерів» дозволить спільно використовувати ресурси кількох наявних закладів [25, с. 301—302].

Це дає нам підстави вважати, що на даному етапі назріла потреба у створенні координаційного органу, який би об'єднав музейну галузь навколо центру музейної справи — «Дирекції музейних закладів Вінниччини», створеної на базі найбільшого та найпотужнішого музею області — Вінницького обласного краєзнавчого музею. Діяльність такого органу буде спрямована на консолідацію інтелектуальних зусиль, здійснення вагомих проектів, ґрантів, програм та мобілізацію коштів у розвиток музейної справи області.

Створення «Дирекції музейних закладів Вінниччини» стане важливою подією в музейному житті області, здатною кардинально змінити ставлення краян до музею як явища культурно-освітнього та наукового життя, суттєво посилити авторитет музейних інституцій і здійснити вагомі зміни у їхній роботі. Чітко скоординована діяльність музеїв принесе плідні результати, допоможе працювати музейним закладам області як єдиному злагодженому механізмові. Співпраця і рух в одному напрямку — запорука успішного досягнення мети.

У ході реорганізації з штатних розписів музеїв виведеться низка посад, але натомість введуться нові, створяться нові відділи і розширяться існуючі. Це дасть можливість створити нову модель музейного закладу, спрямованого на ефективну роботу та розвиток.

Вінницький обласний краєзнавчий музей сьогодні має 4 філії. Музею вдалось успішно реалізувати проекти зі створення «Історико-меморіального комплексу пам'яті жертв нацизму» та «Музею М. Д. Леонтовича», які стали закладами європейського зразка. Підготовлено наукову концепцію зі створення історико-культурного заповідника «Батіг»: написано довідку про історичне значення комплексу пам'яток, виготовлено облікову документацію на шість пам'яток (Поле Батозької битви; Пам'ятник на честь 300-річчя Батозької битви; Пам'ятник на честь 340-річчя Батозької битви; Козацька криниця; Поселення XV—XVII ст.; Братська могила 246 жертв голодомору), що стануть об'єктами екскурсійного огляду.

Враховуючи попередній вдалий досвід з розбудови музейної справи та втілення в життя масштабних проектів, до «Дирекції музейних закладів Вінниччини» вважаємо доцільним включити такі перспективні музейні заклади області:

1. Архітектурно-музейний комплекс національного значення XVIII ст. «Палац Ґрохольських-Можайських» (Вороновицький музей історії авіації та космонавтики).

2. Комплекс пам'яток архітектури та містобудування «Садиба фон Мекк» XIX ст. (Музей П. І. Чайковського та Н. Ф. фон Мекк, смт Браїлів).

3. Архітектурно-музейний комплекс «Палац Потоцьких. Музей сучасного візуального мистецтва Вінниччини» (м. Тульчин).

Такі зміни на музейному просторі Вінниччини покликані вирішити цілий ряд нагальних проблем.

Створення «Дирекції музейних закладів Вінниччини» на базі найпотужнішої музейної інституції області — Вінницького обласного краєзнавчого музею, дасть унікальну можливість залучити науко-

вий та кадровий потенціал і акумулювати виділені та зароблені кошти, спрямувавши їх на вирішення недоліків малих музейних закладів. На жаль, районні і сільські музеї не здатні вирішити їх самотужки з ряду вищеокреслених причин. Попри зростання кількісних показників усіх напрямів роботи, їх якість все ж залишається досить низькою.

Високопрофесійна команда музейних фахівців, що наразі працює у обласному краєзнавчому музеї, здатна суттєво вплинути на експозиційну, виставкову, видавничу роботу, значно піднявши позитивний імідж своїх філій. За допомогою кваліфікованого персоналу та потужнішим ресурсам, «Дирекція музейних закладів Вінниччини» буде мати змогу вивчити категорії відвідувачів та визначити їх потреби, на основі проведеного аналізу розробити відповідні програми для різних аудиторій, розширити форми музейної роботи, застосувавши сучасні маркетингові комунікації та PR-технології. Це дасть можливість збільшити кількість відвідувачів та значно вплине на якість їх обслуговування. Очікувано, що це також призведе до збільшення зароблених коштів. А застосування фандрайзингу та краудфандингу допоможуть наповнити бюджет.

Завдяки додатковим експозиційним площам, які може забезпечити «Дирекція музейних закладів Вінниччини», існує унікальна можливість організувати «відкриті фонди». Це не лише зробить музейні збірки загальнодоступними, а й полегшить наукове вивчення пам'яток історії та культури.

Відсутність достатньої кількості виділених коштів робить майже недоступними реставрацію та професійну консервацію музейних предметів, що зберігаються у маленьких музеях. «Дирекція музейних закладів Вінниччини», завдяки кращому фінансуванню, а також створеному при ній реставраційному відділі, зможе значно покращити ситуацію в області.

Вінниччина — гостинний і неповторний край з багатим історико-культурним надбанням, промисловим і сільськогосподарським потенціалом, розвиненою транспортною та соціальною інфраструктурою, престижними науково-освітніми закладами, мистецьким арсеналом, сьогодні вагомо підвищує свій статус серед областей України, розширює культурні та економічні зв'язки з Польщею, Молдовою, Білоруссю тощо. Відповідно, зростає інтерес до Вінниччини і з боку українських та іноземних туристів, які не оминають увагою наші музеї, що бережуть та пропагують історико-культурні цінності краю. Область приваблює туристів розмаїттям мистецьких традицій та роботами обдарованих майстрів народної творчості. Здавна край славиться оригінальними і неповторними вишивками, витонченими писанками, ажурними витинанками, орнаментальними тканими та самобутніми гончарними виробами.

Все це підкреслює нашу національну ідентичність та має бути збереженим для майбутніх поколінь. Саме тому постає гостра необхідність створення нових та модернізації деяких існуючих музейних закладів, таких як:

1. Історико-культурний заповідник «Батіг» (Музей «Битва під Батогом», с. Четвертинівка Тростянецького району).
2. Архітектурно-музейний комплекс «Палац Ґрохольських-Можайських» (Вороновицький музей історії авіації та космонавтики, смт Вороновиця Вінницького району).
3. Архітектурно-музейний комплекс «Палац Потоцьких. Музей сучасного візуального мистецтва Вінниччини» (м. Тульчин).
4. Комплекс пам'яток архітектури та містобудування «Садиба фон Мекк» XIX ст. (Музей П. І. Чайковського та Н. Ф. фон Мекк, смт Браїлів).
5. Науково-туристичний комплекс «Іллінецька астроблема».
6. Музей старообрядницької культури (Чечельницький район).
7. Музей В. А. Наконечного (с. Клембівка Ямпільського району).

Враховуючи розробки наукових концепцій співробітників Вінницького обласного краєзнавчого музею, представляємо стислий огляд вищезазначених об'єктів:

1. **Історико-культурний заповідник «Батіг» (Музей «Битва під Батогом», с. Четвертинівка Тростянецького району)**

Неординарною формою музейної установи є скансен, який дає можливість створення нового музейного продукту та сучасного підходу до реалізації музейної діяльності. Такі музеї просто неба перетворюються на «живі» заклади з насиченими анімаційними програмами відтворення історичного середовища, де туристів приваблюють не лише окремі споруди, предмети старовини, а й професійні працівники-аніматори, які своїми заняттями відтворюють побут, поведінку, матеріальну і духовну куль-

туру попередніх епох. Створення подібних музейних закладів на Вінниччині — перспективна справа з огляду на її новаторський характер для нашої області та інтерес серед туристів в усьому світі.

Одним з важливих напрямів діяльності «Дирекції музейних закладів Вінниччини» можуть стати заходи щодо збереження пам'яток археології, яких у Вінницькій області нараховується 1739. За цими показниками Вінниччина займає одне із провідних місць у державі. До Державного реєстру об'єктів культурної спадщини національного значення занесені 19 пам'яток.

На жаль, здебільшого під час дослідження пам'ятка археології руйнується, знімається її первинна наукова інформація, вибираються рухомі матеріали, які переважно потрапляють до фондів наукових установ чи музеїв. Таким чином, будь-який археологічний об'єкт використовується лише частково, втрачається можливість повноцінного його вивчення досконалішими методами в майбутньому, а також, і це головне, він не відіграє потенційно суспільно значущу роль як об'єкт музейного показу.

Моделювання історії та культури музейними засобами вимагає розробки нових типів музеїв. Крім демонстрації давніх об'єктів в археологічних скансенах варто, наслідуючи досвід закордонних колег, створювати експериментальні поселення, музеї відтворених пам'яток — археодроми. Їх можна розміщувати в місцях концентрації пам'яток археології, які складно зберегти «in situ», однак природний ландшафт місцевості дозволяє виділяти їх території геолого-археологічними чи природно-археологічними заповідниками, природними парками. Цікаво, коли археологічні об'єкти консервуються «in situ», а поряд створюється їх реконструкція на експериментальному поселенні.

Саме за такими методами використання і впровадження пам'яток археології майбутнє. Важливим також є якомога ширше залучення музеєфікованих археологічних об'єктів до туристичної мережі, як вітчизняної, так і міжнародної.

Сьогодні найбільш перспективним об'єктом для музеєфікації у Вінницькій області є територія, на якій планується створення історико-культурного заповідника «Батіг» в с. Четвертинівка Тростянецького району (філії Вінницького обласного краєзнавчого музею).

Місце унікальне тим, що на цій території у 1986—1988 рр. досліджувався відомий Гордіївський могильник, матеріали з якого збережені у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї. Там ще збереглися кургани, які можуть бути досліджені та музеєфіковані. На місці неіснуючого на сьогодні поселення Батіг, де 22—23 травня 1652 р. між козацьким військом Богдана Хмельницького і польсько-шляхетським військом коронного гетьмана Мартина Калиновського відбулася переможна для козацького війська битва, можливо, на базі археологічних досліджень, створення експериментального поселення із спорудами — від трипільських будинків до козацьких куренів з господарчими, ремісничими, культовими будівлями [1].

2. **Архітектурно-музейний комплекс «Палац Ґрохольських-Можайських» (Вороновицький музей історії авіації та космонавтики, смт Вороновиця Вінницького району)**

На базі палацу Ґрохольських-Можайських, де сьогодні працюють Вороновицький музей історії авіації та космонавтики та музей В. М. Перепелюка, доцільно було б створити архітектурно-музейний комплекс «Палац Ґрохольських-Можайських».

Унікальні ліпнина, рельєфи, декоративні колони, збережені з часу побудови пам'ятки, дають можливість відтворити палацові інтер'єри кін. XVIII—XIX ст., зокрема вітальні, колонної, банкетної, бальної, мисливської зал тощо.

Фрагмент експозиції Вороновицького музею історії авіації та космонавтики

Окремий розділ стаціонарної експозиції потрібно присвятити власникам палацу та відомим особистостям, що бували у Вороновицькому маєтку, а також створити пантеон слави відомих людей Вінниччини.

Значна експозиційна площа архітектурно-музейного комплексу, поруч із діючими музеями, може стати майданчиком для експонування виставок старожитностей, зброї, етнографії, коштовностей у режимі «відкритих фондів». Це надасть довгоочікувану можливість презентувати широкому загалу ті колекції, що за браком експозиційного простору, відповідних умов зберігання та належної охорони були не доступні для загального огляду.

Такий комплекс також стане платформою для міжмузейної та міжкультурної співпраці, проведення обмінних виставок, залучаючи не тільки музеї Вінниччини, а й заклади, громадські організації та окремих митців з різних куточків України і світу.

Ще одним важливим напрямом роботи архітектурно-музейного комплексу «Палац Ґрохольських-Можайських» може стати реставраційна діяльність. Створення реставраційної майстерні, де б були враховані сучасні вимоги, дасть музеям можливість покращити стан музейних предметів, зменшити вкрай високий показних культурних цінностей, що потребують реставрації, і як результат проведеної роботи, показати відроджені історико-культурні пам'ятки широкому загалу [9].

3. **Архітектурно-музейний комплекс «Палац Потоцьких. Музей сучасного візуального мистецтва Вінниччини» (м. Тульчин)**

Перспективним з точки зору музейного розвитку є палац Потоцьких у м. Тульчин. Цей об'єкт є пам'яткою архітектури національного значення, а також одним з визначних шедеврів палацово-паркової архітектури класичного стилю доби Просвітництва XVIII ст. в Україні, який у свій час отримав назву «Подільського Версалю». Палац має потужний туристичний потенціал за умови реставрації та створення на його базі сучасного музейного комплексу.

Враховуючи той факт, що тут була розташована одна з найпотужніших бібліотек у Європі, одна з найкращих родинних картинних галерей в Україні, облаштовано театрально-музичний осередок, логічним є відтворення цієї структури у новоствореній експозиції.

Палац Потоцьких у Тульчині

Існуючу експозицію, яка розповідає про створення палацу у м. Тульчин, варто було б розширити та осучаснити, облаштувавши її новітніми технічними засобами, які допомогли б відвідувачам уявити палац і парк часів Станіслава Щенсного Потоцького. Доречним доповненням цього розділу може бути експозиція, присвячена історії садиб нашого краю, що стане додатковим інформаційним джерелом для планування відвідувачами туристичних маршрутів Вінниччиною. Окремий розділ варто присвятити власникам палацу та відомим особистостям, що бували у Тульчинському маєтку.

Також слід зберегти і розширити експозицію нині існуючого в приміщенні палацу Музею книги, який може включити: історію знаменитої Тульчинської бібліотеки, історію книговидання на Вінниччині, виставку раритетних видань, приміщення для майстер-класів з історії книговидання (виготовлення паперу, способи друку, переплетення книги тощо), виставкову залу сучасного естампу та сучасного видавництва, яка може бути також використана для книжкових презентацій.

Експозиційні площі палацового комплексу здатні вирішити давно наболіле питання організації у регіоні Музею сучасного візуального мистецтва, де можливо досить широко представити творчість сучасних митців не тільки Вінниччини, але й інших регіонів України. Тут було б варто використати доробки членів Вінницької обласної Національної спілки художників України, Вінницької обласної організації Національної спілки фотохудожників України та майстрів Вінницького обласного осередку Національної спілки майстрів народного мистецтва України.

Окрім традиційних видів візуального мистецтва для сучасного світу є особливо цікавою художня мова актуального мистецтва, яку у нашому регіоні представляє Лабораторія актуальної творчості.

Однією з тенденцій експозиційної естетики сучасності є використання прийомів, що мають саме мистецьке походження — інсталяція, інтерактивна взаємодія з глядачем, відеоарт тощо. Актуальне мистецтво на теренах музею сприяє формуванню нового іміджу традиційного закладу, а також розширює його комунікативні можливості, привертаючи увагу інтелектуальної креативної частини суспільства. Крім того, актуальне мистецтво пропонує не тільки традиційні види експонування мистецьких об'єктів у музейних залах, але й вихід мистецтва у міський та природний ландшафт, взаємодію об'єкта з глядачем, включення відвідувача у творчий процес, що вже мало попередній успішний досвід під час проведення фестивалю «Operafest Tulchyn» у 2017 і 2018 роках.

Досить реальною і перспективною галуззю діяльності музею може стати створення музейного театру, враховуючи наявність великої зали палацу (актову залу училища), а також можливості «парадного двору» палацу у теплий період року. Музейні театри — популярний вид діяльності сучасного музею, який пропонує вистави-історичні реконструкції, тематичні вистави, театр ляльок тощо.

Палац у Тульчині може стати спробою створення музею з мобільною експозиційною та комунікаційною програмою, базою взаємодії різних видів мистецтва, які відображають культурне життя України та Вінниччини.

Цей комплекс зможе не лише виконувати музейну функцію, а й стане осередком культурного та наукового життя регіону — на його базі проводитимуться наукові конференції, мистецькі, музичні та історичні фестивалі, книжкові форуми, театральні вистави, художні пленери, творчі зустрічі тощо. Результатом низки заходів, спрямованих на створення архітектурно-музейного комплексу «Палац Потоцьких у Тульчині», будуть: реставраційні роботи, реекспозиція, розширення музейного фонду, зростання кількості відвідувачів і, відповідно, збільшення коштів від надання платних послуг. Створення даного музейного комплексу — вигідна інвестиція у розвиток музейної галузі краю, а отже — зростання туристичної привабливості Вінниччини [6].

Фрагмент експозиції Музею П. І. Чайковського та Н. Ф. фон Мекк

4. **Комплекс пам'яток архітектури та містобудування «Садиба фон Мекк» XIX ст. (Музей П. І. Чайковського та Н. Ф. фон Мекк, смт Браїлів)**

Одним із семи чудес Вінниччини по праву вважається старовинне містечко Браїлів. Саме тут знаходиться садиба родини фон Мекк: палац, збудований у 60-х рр. XIX ст., де сьогодні працює Музей П. І. Чайковського та Н. Ф. фон Мекк та парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення «Браїлівський

парк» з насадженнями, трьома штучними озерами та гранітним містком, створеними в середині XIX ст. Це місце відоме тим, що тут П. І. Чайковський, перебуваючи в маєтку за запрошенням Н. Ф. фон Мекк, написав три п'єси для скрипки та фортепіано «Спомин про дороге місце», романси «Серед шумного балу», «То було ранньою весною», «Серенада Дон Жуана» та завершив оперу «Орлеанська діва». Вперше відомий композитор відвідав Браїлів у 1878 р. та впродовж наступних двох років приїздив сюди ще чотири рази.

Палац з парком складають цікавий ансамбль і можуть стати платформою для культурних та музичних заходів, наукових конференцій, творчих вечорів тощо.

Музей П. І. Чайковського та Н. Ф. фон Мекк, що знаходиться у будівлі палацу з 1979 р., стане серцем цього комплексу. Адже тут сьогодні зібрані унікальні експонати, що репрезентують культурне і музичне життя XIX ст., а саме: меблі, музичні інструменти, письмове приладдя, нотні видання тощо. Особливо цінним є меморіальний комплекс речей, що належали самій Надії Філаретівні.

З метою збереження та відновлення пам'ятки архітектури та садово-паркового мистецтва та за умови передачі приміщення палацу і території парку на баланс музею, тут можна розгорнути сцену для проведення музичних заходів, бальну залу, виставковий простір.

Комплекс пам'яток архітектури та містобудування «Садиба фон Мекк» вдало доповнюється іншими туристичними об'єктами, адже тут розташовуються Свято-Троїцький жіночий монастир Української Православної Церкви, збудований у 1767—1778 рр. коштом Ф. Потоцького як монастир католицького ордену тринітаріїв, та літературний музей імені В. О. Забаштанського.

Враховуючи культурне значення, це місце сьогодні є справжньою туристичною родзинкою, яке щороку відвідують подорожуючі з України й усього світу [4].

5. **Науково-туристичний комплекс «Іллінецька астроблема»**

Унікальним природничим об'єктом краю є «Іллінецька астроблема» — найдавніший у Європі та на Українському кристалічному щиті метеоритний кратер, який утворився близько 400 млн років тому внаслідок удару метеориту. Він розташований в Липовецькому та Іллінецкому районах, за 40 км на південний схід від Вінниці, в межиріччі річок Соб і Собик, між селами Лугове Іллінецького й Іваньки Липовецького районів. Даний геологічний об'єкт має унікальне значення і є одним із семи найбільших імпактних об'єктів України, цікавих для вивчення ознак космічного походження викопних кратерів.

Іллінецька астроблема

«Іллінецька астроблема» якнайкраще реконструює історію формування і модифікацію вибухових кратерів на Українському кристалічному щиті, що дає можливість прослідкувати роль метеоритного бомбардування у формуванні літосфери.

У результаті всебічних досліджень доведено, що такі структури на Землі як «Іллінецька астроблема» надзвичайно рідкісні і майже повсюдно є космогеологічними пам'ятками. На їх місці створюються заповідні зони, вони стають не тільки природничими полігонами-лабораторіями, а й туристичними об'єктами, мають важливе природоохоронне, естетичне і пізнавальне значення і слугують розвитку рекреації і туризму.

Створення даного науково-туристичного комплексу також передбачатиме облаштування цілого ряду об'єктів: музейного павільйону, науково-освітньої лабораторії, розробку туристичних маршрутів, необхідної інфраструктури. Сучасна експозиція, цікаві ексклюзивні матеріали, інтерактивні форми подачі, використання новітніх технічних засобів перетворить дійсно унікальне місце падіння метеорита на туристичну родзинку регіону.

На базі об'єкту можна проводити круглі столи, семінари з астрономії, фізики та геології, національні і міжнародні конференції, такі, як міжнародна астрономічна конференція «Комети, астероїди, метеори, метеорити, астроблеми, кратери», що відбувається щочотири роки на базі Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського починаючи з 1999 р.

Створення даного науково-туристичного комплексу сприятиме формуванню позитивного іміджу нашого краю, активізації освітньої роботи, матиме потужний потенціал як осередок науки. Це вкрай важливий і актуальний проект, особливо на сучасному етапі розвитку науки, космічної техніки, постійно зростаючого інтересу до історії формування Землі та геологічних процесів на її поверхні. Такий центр міг би привабити потік туристів не тільки з України, але й з інших країн та забезпечити надходження коштів до бюджету [11].

6. **Музей старообрядницької культури**

Однією з яскравих сторінок історії Поділля є поселення старообрядців (старовірів, розкольників) — представників релігійно-суспільного руху, що виник у середині XVII ст. в результаті церковних реформ патріарха Нікона. Втікаючи від російського уряду, старообрядці оселялися в Україні, в тому числі на Поділлі. Осередками старообрядницької культури є містечко Брацлав Немирівського району, села Людавка Жмеринського, Борсків, Круги, Курники Тиврівського, Пилипонівка Бершадського районів. Неабиякий інтерес у дослідників викликає с. Куренівка Чечельницького району Вінницької області. Саме тому у смт Чечельник варто було б створити музей історії і побуту старообрядців Вінниччини на основі колекції С. В. Таранця. В експозицію мають увійти предмети культури та побуту росіян-старообрядців, що мешкали на території України: релігійні книги, ікони, металопластика (ікони, складні, хрести), а також одяг та побутові речі, які нададуть можливість познайомитися з унікальною культурою етнічної групи, яка за межами батьківщини намагалася зберегти власні традиції. Музей демонстрував би різні напрями діяльності, духовного життя, особливості життєвого укладу старообрядницьких громад України. Тут також була б доречна форма скансена.

Власник колекції — Таранець Сергій Васильович, відомий дослідник старообрядництва в Україні, автор багатьох статей і книг з історії старообрядництва, доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Він народився у с. Куренівка Чечельницького району Вінницької області, яка була одним з найбільших місць поселення старообрядців на Поділлі, де діяли три монастирі, зруйновані 80 років тому. Тож цікавість науковця до історії послідовників старого обряду православної церкви цілком закономірна. Власна колекція Сергія Васильовича склалася протягом його наукової роботи у результаті етнографічно-польових досліджень, зустрічей з мешканцями старообрядницьких поселень, з їхніми нащадками, які передавали цій небайдужій людині документи, речі, книги з надією на збереження і дослідження цінних для них родинних предметів. Таким чином, колекція виникла як супутник наукового дослідження С. В. Таранця, але вже зараз сама має стати об'єктом вивчення. Наразі, історія старообрядництва продовжується по сьогодні, і музей може опинитися в епіцентрі подій, які стосуються історії і стати місцем спілкування численних старообрядницьких громад, які знаходяться в різних країнах [7; 13].

7. **Музей В. А. Наконечного**

Надзвичайно цікавою з точки зору музеєфікації є творча спадщина уродженця с. Клембівка Ямпільського району Вінницької області, лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка Віктора Андрійовича Наконечного (1947 — 2015), мистецький доробок якого посідає чільне місце у золотій скарбниці нашого народу. У першу чергу В. А. Наконечний відомий, як майстер народної картини, традиції

якої у народному мистецтві Поділля сягають сивої давнини. Проте, митець також проявив себе на таких теренах творчості, як графіка, народна витинанка та писанка.

На його батьківщині, у його родині збереглася потужна колекція творчості митця, розташована у його власній хаті, яка вже давно є місцем паломництва шанувальників народного напряму українського мистецтва.

Це є підставою для створення меморіального закладу — музею В. А. Наконечного, який може також виконувати функцію музею образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Вінниччини. Окрім меморіальної експозиції, варто було б створити і виставковий простір, де б могли експонуватися твори народного малярства від давнини до сьогодення. Цікаво було б представити і порівняти роботи, не тільки зібрані з різних куточків України, а також і з інших країн, де популярність такого напряму мистецтва стає все більш поширеною.

Музей в перспективі міг би стати центром вивчення і популяризації народного малярства і загалом народної культури Вінниччини [8].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Висоцька К. І., Кошельник М. П. Наукова концепція історико-культурного заповідника «Батіг», с. Четвертинівка Тростянецького району // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2014.
2. Вінниччина музейна. Довідник. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 142 с.
3. Гирко Т. Швейцария — страна музеев / Тетяна Гирко // *Наша газета*. 2017. URL: http://nashagazeta.ch/news/culture/shveycariya-strana-muzeev.
4. Гордієнко О. І. Проект наукової концепції комплексу пам'яток архітектури та містобудування «Садиба фон Мекк» XIX ст. // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2018.
5. Довгострокова стратегія розвитку української культури // Міністерство культури України. 2015. URL: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=244961327&cat_id=244961323.
6. Журунова Т. Г. Наукова концепція Архітектурно-музейного комплексу «Палац Потоцьких. Музей сучасного візуального мистецтва Вінниччини» (м. Тульчин) // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2017.
7. Журунова Т. Огляд виставки «Культура і побут старообрядців України» з колекції С. Таранця у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2012.
8. Журунова Т. Г. Проект наукової концепції музею В. А. Таранця // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2017.
9. Журунова Т. Г., Колесник В. В., Шароварська С. П. Проект наукової концепції архітектурно-музейного комплексу «Палац Грохольських-Можайських» (смт Вороновиця Вінницького району) // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2016.
10. Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 році. Статистичний збірник // Державна служба статистики України. 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_zkm_2017.pdf.
11. Захарчук Н. П., Шароварська С. П. Наукова концепція науково-туристичного комплексу «Іллінецька астроблема» // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2017.
12. Кузьмук О. Стан та шляхи модернізації музейного менеджменту в Україні / Олексій Кузьмук. URL: www.old.niss.gov.ua.
13. Ліпська А. Проект наукової концепції музею старообрядницької культури // Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею. Вінниця, 2017.
14. Мельничук О. Модернізація музейної справи в Україні: дослідження, виклики, рекомендації // *Агора*: Зб. наук статей. К. : Видавничій дім «Києво-Могилянська академія», 2015. Вип.14. Музеї та культурна дипломатія. С. 46 — 53.

15. Науково-методичний відділ. URL: http://vinnytsia-museum.in.ua/departments/scientific-methodical.
16. Основні показники роботи закладів галузі культури Вінницької області у 2013 р. Вінниця : Управління культури і туризму, 2014 [Самвидав].
17. Основні показники роботи закладів галузі культури Вінницької області у 2014 р. Вінниця : Управління культури і туризму, 2015 [Самвидав].
18. Основні показники роботи закладів галузі культури Вінницької області у 2015 р. Вінниця : Управління культури і туризму, 2016 [Самвидав].
19. Основні показники роботи закладів галузі культури Вінницької області у 2016 р. Вінниця : Управління культури і туризму, 2017 [Самвидав].
20. Основні показники роботи закладів галузі культури Вінницької області у 2017 р. Вінниця : Управління культури і туризму, 2018 [Самвидав].
21. Пропозиції щодо першочергових стратегічних пріоритетів розвитку музейної галузі України: Аналіз ситуації (напрацювання Музейної Ради при Міністерстві культури України) // *Музейний простір*. URL: http://prostir.museum/files/mcu/7.1._%EF%F0%EE%EF%EE%E7%E8%F6ii_%F9%EE%E4%EE_%F1%F2%F0%E0%F2%E5%E3i%F7%ED%E8%F5_%EF%F0i%EE%F0%E8%F2%E5%F2i%E2_%F0%EE%E7%E2%E8%F2%EA%F3_%EC%F3%E7%E5%E9%ED%EEi_%E3%E0%EB%F3%E7i.pdf.
22. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство : Навч. посіб. К. : Знання, 2008. 428 с.
23. Смаглій Катерина. Європейський досвід реформування музейної сфери: уроки для України / Катерина Смаглій // *Будуємо нову Україну* : збірник конференції (26 — 27 листопада 2014 р., м. Київ). Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015. С. 138 — 154
24. Смаглій К. Музейна реформа: європейський досвід для України / Катерина Смаглій // *Agora* : Зб. наук статей. К. : Видавничій дім «Києво-Могилянська академія», 2015. Вип.14. Музеї та культурна дипломатія. С. 37 — 45.
25. Тобелем Ж.-М. Нова епоха музеїв. Культурні установи перед викликом менеджменту. Київ : Видавець Чередніченко А. М., 2018. 320 с.
26. Шлепакова Т. Модернізація музейної справи України та розширення традиційних форм роботи музеїв в умовах глобалізації та інформаційного суспільства (оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованих документів 2011 — 2013 рр.) / Т. Шлепакова // *ДЗК*. Вип. 5/5. 2013. С. 1 — 17.
27. Шлепакова Т. Про деякі аспекти запровадження нових моделей управління в музейній галузі України (оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами за 2013 — 2015 рр.) / Т. Шлепакова // *ДЗК*. Випуск 11/5. 2015. URL: http://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2015/Myznew.pdf.
28. Art Galleries and Museums. URL: https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/art-galleries-and-museums.
29. Bodenstein F. From Politics to Policy: Two Decades of National Museum Development in France (1989-2012) [Електронний ресурс] / F. Bodenstein, D. Poulot // Museum Policies in Europe 1990 — 2010: Negotiating Professional and Political Utopia (EuNaMus Report No. 3). URL: http://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:557284/FULLTEXT01.
30. Eilertsen L. Norwegian Cultural Policy and Its Effect on National Museums [Електронний ресурс] / Lill Eilertsen // Museum Policies in Europe 1990 — 2010: Negotiating Professional and Political Utopia (EuNaMus Report No. 3). 2012. URL: http://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:557284/FULLTEXT01.
31. Emerging job profiles for the museum professionals // Mu.SA: Museum Sector Alliance. 2017. URL: http://www.project-musa.eu/wp-content/uploads/2017/03/MuSA-Emerging-Job-Profiles-for-museum-professionals.pdf.
32. Government Doubles Official Estimate: There Are 35,000 Active Museums in the U.S. 2014. URL: https://www.imls.gov/news-events/news-releases/government-doubles-official-estimate-there-are-35000-active-museums-us.
33. How many museums are there in the UK? URL: https://www.museumsassociation.org/about/frequently-asked-questions.
34. ICOM Definition of a Museum. URL: http://archives.icom.museum/definition.html.

Регіональні особливості, розвиток та аналіз діяльності музейної мережі Вінницької області впродовж 2000–2018 рр.

Тетяна Мельник
старший науковий співробітник
науково-методичного відділу
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця
Олена Гордієнко
старший науковий співробітник
науково-методичного відділу
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Музейна мережа Вінницької області досить розгалужена та виконує важливу роль у соціокультурному просторі Вінниччини. Саме музейні заклади є тими соціальними інституціями, що формують історичну пам'ять українського суспільства [2, с. 264]. Якість їх роботи залежить від багатьох чинників: кількості та фаховості музейних співробітників, матеріально-технічної бази, фінансування та підтримки органів місцевої влади тощо. Одним із вагомих факторів, що забезпечують розвиток і діяльність музейного простору Вінниччини, є фахове науково-методичне керівництво.

У цій статті автори ставлять перед собою мету відобразити здобутки музейної сфери області, як результат ефективного науково-методичного керівництва шляхом висвітлення та аналізу основних статистичних показників музейних закладів області за період 2000 – 2017 рр. А відслідкувавши зміни та рух музейної мережі, показати її розвиток та потенціал.

Дане дослідження базується на інформативних матеріалах науково-методичного відділу Вінницького обласного краєзнавчого музею, а також на річних звітах про діяльність музеїв державного статистичного спостереження за формою № 8-НК, що опубліковані в Основних показниках роботи закладів галузі культури Вінницької області.

Сьогодні музейну мережу області системи Міністерства культури складають державні та самодіяльні музеї. Серед останніх виділяють заклади, удостоєні звання «народний». У даному досліджені зроблено акцент саме на діяльності державних і народних музеїв області. Адже вони максимально показують хід розвитку музейної мережі Вінниччини, відображають появу нових форм роботи з музейними колекціями, представляють нові експозиційні рішення і взаємини музею і відвідувача. Заклади, що працюють на громадських засадах, не враховуються, оскільки, через відсутність штату співробітників, рівень їх роботи низький і статистичні показники на загальну картину діяльності музейної галузі Вінниччини суттєво не впливають. Нині це найслабша група музейних закладів області. Більшість з них існує в умовах відсутності ресурсів, бюджету та елементарних умов для розвитку і модернізації. Здебільшого це сільські музеї, які залишилися поза увагою місцевої влади. Основою їх роботи є проведення екскурсій, тоді як фондова, наукова, експозиційна, виставкова функції практично не виконуються.

Попри те, що вивченням музейної справи в Україні займається багато дослідників, питання розвитку музейних закладів досліджує доволі вузьке коло науковців. Цій проблемі свої доробки присвячували Ю. Богуцький, Н. Іванченко, О. Кузьмук, І. Медведєва, Ю. Романенко, С. Руденко, Л. Чупрій, В. Швейко та інші. Окремим розділом представлено роботу музеїв України у навчальному посібнику «Музеєзнавство» М. Рутинського та О. Стецюк. Однак, аналіз роботи музейних закладів у розрізі Вінницької області проводиться вперше. Необхідність такої розвідки полягає у тому, що подальша розбудова музейної справи не можлива без ґрунтовного аналізу та вивчення регіонального аспекту проблеми. Окрім того, дане дослідження дає уявлення про масштаби та розвиток музейного простору Вінниччини.

У радянські часи нормативно-методичне забезпечення музейної роботи реалізовувало Міністерство культури СРСР. В УРСР ці повноваження були делеговані Державному історичному музею УРСР (нині — Національний музей історії України), який опікувався музеями історичного профілю.

У регіонах обов'язки науково-методичного забезпечення музейної галузі виконували обласні краєзнавчі та історичні музеї. У Вінницькій області цю важливу роль здійснював обласний краєзнавчий музей.

Наразі Вінницький обласний краєзнавчий музей є головною профільною науково-методичною інституцією регіону. Основною структурною одиницею з науково-методичної роботи є науково-методичний відділ музею. Він здійснює роботу з науково-методичного забезпечення музеєзнавчої та краєзнавчої роботи музейних закладів області, знайомить їх з керівними документами та матеріалами в галузі музейної справи, організовує та реалізовує роботу щодо вивчення сучасного стану музейної діяльності та узагальнення досвіду роботи музеїв області, розробляє науково-методичні матеріали за всіма напрямами музейної роботи, координує державні та самодіяльні музеї в галузі музеєзнавства і краєзнавства, надає методичну і практичну допомогу з питань створення та ліквідації музеїв, їх руху, організації музейних експозицій, поліпшення роботи музейних закладів, обліку та збереження музейних предметів, бере участь у підвищенні кваліфікації музейних кадрів області, проводить семінари, наради, круглі столи, музейні лабораторії та фестивалі.

З початку 2000-х рр. відділом здійснюється планомірна довготривала робота над покращенням діяльності народних музеїв. З ініціативи науково-методичного відділу Вінницького обласного краєзнавчого музею запроваджено збір статистичних даних за тими ж вимогами, що й для державних музеїв області. Ця новація стала підґрунтям для підвищення критеріїв їх оцінювання і, як наслідок — до покращення їх діяльності та зростання статистичних показників загалом.

Аналізуючи наведені статистичні дані державних музеїв у 2000—2018 рр., можна зробити висновок, що найменша кількість закладів на Вінниччині зафіксована у 2000 р. і становила 19 одиниць. У період 2000—2018 рр. їх кількість зросла на 13 одиниць. Динаміка розвитку мережі прослідковується і у народних музеях, кількість яких у 2000 р. налічувала 25 установ, а у 2018 р. — 30 і відповідно збільшилась за цей період на 5 одиниць. Проте варто враховувати, що рух народних музеїв значно складніший, ніж державних, у зв'язку з реорганізацією перших і присвоєння їм статусу «державний» [3—20]. Рух музейної мережі Вінниччини у 2000—2018 рр. можна простежити на діаграмі та у таблиці 1 (додаток 1).

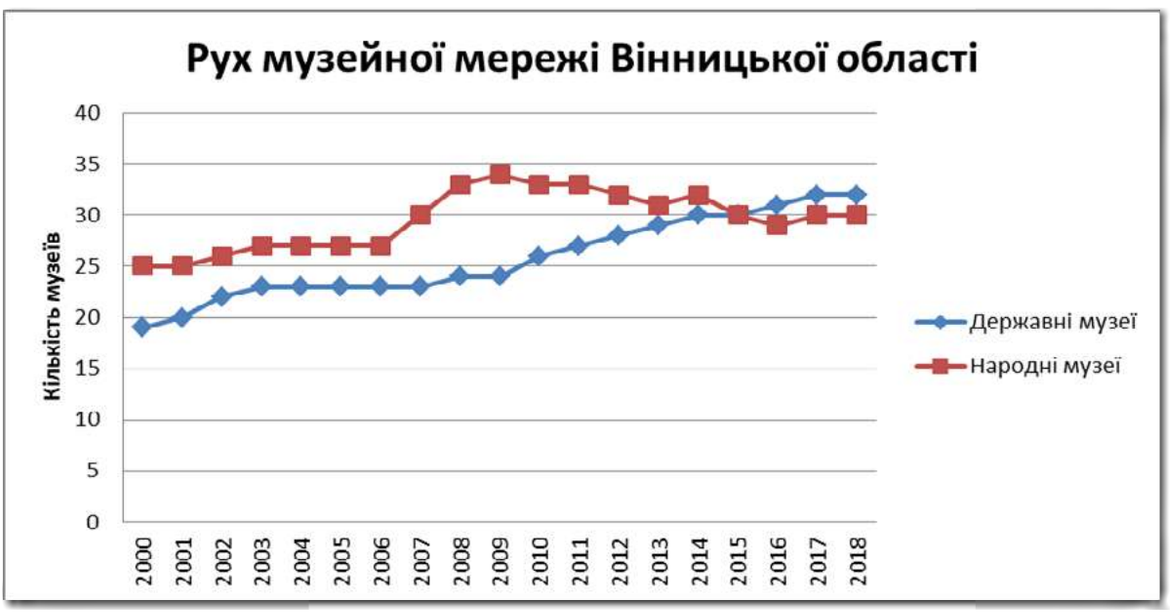

У 2000 р. в області діяли 19 державних та 25 самодіяльних музеїв, що мали звання «народний». Мережу державних формували такі музеї: Вінницький, Могилів-Подільський, Тиврівський, Бершадський, Піщанський, Тульчинський, Літинський, Оратівський, Ободівський краєзнавчі музеї, Вінницький художній, Шаргородський і Ямпільський музеї образотворчого мистецтва, Музей Героя Радянського Союзу В. В. Порика; Вороновицький музей авіації та космонавтики; Музей гончарного мистецтва (братів Герасименків) (с. Новоселівка Гайсинського району), Музей П. І. Чайковського і Н. Ф. фон Мекк (смт Браїлів Жмеринського району), Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського, Музей «Літературна Немирівщина» та Музей М. П. Стельмаха (с. Дяківці Літинського району).

До мережі народних входили: Музей М. Д. Леонтовича (с. Марківка Теплицького району), Музей О. В. Суворова, Музей історії села та Художній музей ім. Т. Г. Шевченка (с. Тиманівка Тульчинського району), Музей історії м. Бар, Музей С. В. Руданського (с. Хомутинці Калинівського району), Краєзнавчі музеї (с. Ольгопіль Чечельницького району, м. Жмеринка та м. Іллінці), Музеї історії сіл (Баланівка Бершадського району, Вахнівка Липовецького району, Оленівка та Жабелівка Вінницького району, Кармелюкове та Олександрівка Жмеринського району), Музеї — українського побуту, почесних громадян та історії хімзаводу (м. Вінниця), Історичний музей м. Хмільник, Музей фольклору Г. Т. Танцюри (м. Гайсин), Музей хліба (с. Білопілля Козятинського району), Картинні галереї (м. Немирів та смт Муровані Курилівці), Тростянецький краєзнавчий музей, Музей історії Уладово-Люлинецької дослідної селекційної станції (с. Уладівське Калинівського району).

У 2001 р. мережу державних музеїв поповнив Державний історико-культурний заповідник «Буша», який було створено відповідно постанови Кабміну № 1275 від 18.09.2000 р. Отже, на Вінниччині працювали 20 державних та 25 музеїв зі званням «народний».

У 2002 р. мережу державних установ доповнили: Музей історії м. Козятин (рішення Козятинської міської ради 4 сесії 23 скликання від 18.09.1998 р.) та Краєзнавчий музей Гайсинщини (рішення Гайсинської міської ради № 372 від 22.11.2000 р.).

У зв'язку із закриттям Вінницького хімічного заводу, Музей історії хімзаводу, що носив звання «народний», було ліквідовано і виключено з мережі музейних закладів області. Частково музейні фонди були передані до Вінницького краєзнавчого музею. Постановами колегії управління культури № 5/4 від 25.09.2002 р. присвоєно звання «народний» Музею ветеранів війни в Афганістані (м. Гайсин) та Музею В. Стуса (с. Рахнівка Гайсинського району). Таким чином, мережу музеїв області складали 22 державних та 26 народних музеїв.

У 2003 р. Жмеринському краєзнавчому музею, що входив до мережі народних музеїв, було надано статус державного та реорганізовано у Жмеринський міський історичний музей (рішення Жмеринської міської ради 6 сесії 24 скликання № 112 від 21.01.2003 р.). Також постановою колегії управління культури № 7/4 від 24.12.2002 р. присвоєно звання «народний» Музеям історії сіл Северинівка (Жмеринський район) та Четвертинівка (Тростянецький район). Отже, мережа державних музеїв налічувала 23 одиниці, а самодіяльних музеїв зі званням «народний» — 27 одиниць.

У 2004 р. кількісний склад музеїв не змінювався. Лише в кінці року постановою колегії управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації № 6/7 від 23.12.2004 р. звання «народний» отримав Музей історії с. Краснопілка Гайсинського району, який включено до мережі уже у 2005 р.

У зв'язку з відсутністю приміщення протягом тривалого часу та припиненням діяльності, постановою колегії управління культури і туризму облдержадміністрації № 7/6 від 27.12.2005 р. Музей українського побуту знято з обліку. Колекція закладу не передана до профільного музею, так як була приватною, що видно з листа міського відділу культури м. Вінниці від 12.12.2005 р. № 595.

Цією ж постановою колегії управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації підтверджено звання «народний» самодіяльним музеям: Художньому музею ім. Т. Г. Шевченка, Музею О. В. Суворова та Музею історії села Тиманівка (с. Тиманівка Тульчинського району), Музею історії м. Бар, Музею М. Д. Леонтовича (с. Марківка Теплицького району), Краєзнавчому музею с. Ольгопіль (Чечельницький район), Історичному музею м. Хмільник, Картинній галереї (м. Немирів) та Картинній галереї (смт Муровані Курилівці), Музею фольклору Г. Т. Танцюри (м. Гайсин), Музею ветеранів війни в Афганістані (м. Гайсин), Музею В. Стуса (с. Рахнівка Гайсинського району), Краєзнавчому музею смт Тростянець, Краєзнавчому музею (с. Четвертинівка Тростянецького району), Музею хліба (с. Білопілля Козятинського району), Краєзнавчому музею (м. Іллінці), Музеям історії сіл Краснопілка (Гайсинський район), Олександрівка, Кармелюкове, Северинівка (Жмеринський район), Жабелівка та Оленівка (Вінницький район), Вахнівка (Липовецький район), Баланівка (Бершадський район), Музею історії Уладово-Люлинецької дослідної селекційної станції (с. Уладівське Калинівського району), Музею С. В. Руданського (с. Хомутинці Калинівського району), Музею почесних громадян м. Вінниці.

Таким чином, у 2005 р. музейну мережу склали 23 державних та 27 народних музеїв.

У 2006 р. мережа музеїв області не змінювалася. В кінці року постановою колегії управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації № 6/6 від 20.12.2006 р. присвоєно звання «народний» Музею історії с. Пеньківка (Шаргородський район), Музею М. С. Грушевського (с. Сестринівка Козятинського району) і Музею історії села та галереї Прокопа Колісника села Поташня (Бершадський

район), які відповідно з'явилися в мережі у 2007 р. У жовтні цього ж року Музею історії села та галереї Прокопа Колісника села Поташня (Бершадський район), змінено назву на «Музей культури села та галерея Прокопа Колісника» (постанова колегії управління культури і туризму № 6/6 від 17.10.2007 р.).

Тож, у Вінницькій області на кінець 2007 р. працювали 23 державні та 30 музеїв зі званням «народний».

Значні зміни в мережі відбулися у 2008 р. До державних установ включено Музей етнографії і народного мистецтва ім. М. Руденко (м. Могилів-Подільський), який було створено згідно розпорядження Могилів-Подільської районної державної адміністрації № 254 від 25.06.2003 р. та відповідно наказу відділу культури і туризму Могилів-Подільської районної державної адміністрації № 11 від 20.06.2003 р.

Повною мірою запрацював Гайсинський районний музей «Пам'ять Чорнобиля» (м. Гайсин), що увійшов до мережі народних музеїв згідно постанови управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації № 6/4 від 20.12.2007 р.

Також присвоєно звання «народний» Музею М. П. Трублаїні, (с. Вільшанка Крижопільського району) та Музею історії с. Носківці (Жмеринський район) — (постанови колегії управління культури і туризму № 1/3 від 27.02.2008 р. та № 5/4 від 28.10.2008 р.).

Отже, у 2008 р. в області діяли 24 державні та 33 народні музеї.

У 2009 р. мережа державних музеїв залишилася без змін, мережу народних музеїв поповнив Музей історії с. Бондурівка (Чечельницький район), якому було присвоєно почесне звання постановою колегії управління культури і туризму № 6/4 від 29.10.2009 р.

Всього в області на той час працювало 24 державні та 34 народні музеї.

У 2010 р. кількість державних музеїв збільшили Барський районний історичний музей, реорганізований з Музею історії м. Бар (рішення районної ради 22 сесії 5 скликання від 14.05.2010 р.) та Тростянецький районний краєзнавчий музей — з Тростянецького краєзнавчого музею (рішення районної ради 19 сесії 5 скликання від 14.05.2010 р.). Таким чином, кількість народних музеїв зменшилася на 2 одиниці, а державних збільшилася.

Проте, у тому ж році постановою колегії управління культури і туризму № 2/5 від 28.04.2010 р. звання «народний» отримав Сутисківський історичний музей «Слава» (Тиврівський район).

Відтак, на кінець 2010 р. мережу музейної галузі області складали 26 державних та 33 народні установи.

У 2011 р. створено Погребищенський районний краєзнавчий музей ім. Н. А. Присяжнюк, який увійшов у мережу державних музеїв області згідно рішення 6 сесії 6 скликання Погребищенської районної ради від 02.06.2011 р. № 103.

Цього ж року у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї рішенням 6 сесії 6 скликання Вінницької обласної ради від 15.07.2011 р. № 163 створено філію «Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв фашизму».

Отже, кількість державних музеїв тоді становила 27 установ, а народних так і залишилась 33.

У 2012 р. кількість державних музеїв поповнив Краєзнавчий музей м. Іллінці, який рішенням 4 сесії 6 скликання Іллінецької районної ради № 80 від 10.02.2011 р. реорганізовано із народного у комунальний заклад «Іллінецький краєзнавчий музей» Іллінецької районної ради. Так, державні музеї налічували 28 установ, а народні — 32.

У 2013 р. Картинна галерея (смт Муровані Курилівці) рішенням 17 сесії 6 скликання Мурованокуриловецької районної ради № 278 від 21.06.2013 р. була реорганізована у комунальний заклад «Мурованокуриловецький районний краєзнавчий музей», тим самим вибувши з рядів народних музеїв і поповнивши державні. Отже, в області діяло 29 державних та 31 народний музей.

Постановою колегії управління культури і туризму № 4/2 від 15.07.2013 р. було підтверджено звання «народний» самодіяльним музеям: Художньому музею ім. Т. Г. Шевченка, Музею історії с. Тиманівка та Музею О. В. Суворова, (с. Тиманівка Тульчинського району), Музею М. Д. Леонтовича (с. Марківка Теплицького району), Краєзнавчому музею (с. Ольгопіль Чечельницького району), Музею історії Уладово-Люлинецької дослідної селекційної станції (с. Уладівське Калинівського району), Історичному музею м. Хмільник, Музею хліба (с. Білопілля Козятинського району), Музеям історії сіл Олександрівка, Кармелюкове, Северинівка, Носківці (Жмеринський район), Вахнівка (Липовецький район), Жабелівка та Оленівка (Вінницький район), Баланівка (Бершадський район), Краснопілка (Гайсинський район), Пеньківка (Шаргородський район), Музею С. В. Руданського (с. Хомутинці Калинівського району),

Картинній галереї (м. Немирів), Музею фольклору Г. Т. Танцюри, Музею ветеранів війни в Афганістані та Гайсинському районному музею «Пам'ять Чорнобиля» (м. Гайсин), Музею В. Стуса (с. Рахнівка Гайсинського району), Четвертинівському краєзнавчому музею (Тростянецький район), Музею культури села та картинній галереї П. Колісника (с. Поташня Бершадського району), Музею М. С. Грушевського (с. Сестринівка Козятинського району), Музею М. П. Трублаїні (с. Вільшанка Крижопільського району).

Другим пунктом тієї ж постанови підтвердження звання Музею почесних громадян м. Вінниці було перенесено до вирішення організаційних, правових та фінансових питань щодо утримання музею Вінницькою міською радою, оскільки цей заклад має подвійне підпорядкування: і Міністерству культури, й Міністерству освіти. Однак, ця проблема залишається не вирішеною по нині.

У кінці 2013 р. постановою колегії управління культури № 7/8 від 25.12.2013 р. звання «народний» отримав Історичний музей ім. І. Д. Черняховського (с. Вербова Томашпільського району). А мережу державних музеїв поповнив Музей історії та етнографії Тепличчини, який було створено відповідно рішення 27 сесії 6 скликання Теплицької районної ради № 377 від 29.11.2013 р.

Таким чином, у 2014 р. працювало 30 державних та 32 самодіяльних музеї, що мали звання «народний».

З грудня 2014 р. Мурованокуриловецький районний краєзнавчий музей відповідно рішення 28 сесії 6 скликання Мурованокуриловецької районної ради № 466 від 18.12.2014 р. став носити ім'я Ф. З. Коновалюка.

26 грудня 2014 р. Тростянецькою районної радою 35 сесії 6 скликання було прийнято рішення про реформування Четвертинівського краєзнавчого музею в комунальний заклад «Музей «Батозька битва» с. Четвертинівка», що надало йому право мати статус «державний».

У вересні 2015 р. рішенням 41 сесії 6 скликання № 958 Вінницької обласної ради від 29 версня 2015 р. на базі майна комунального закладу «Музей «Батозька битва» с. Четвертинівка» створено філію Вінницького обласного краєзнавчого музею — «Битва під Батогом», без права юридичної особи. Цим же рішенням на базі майна Музею М. Д. Леонтовича (с. Марківка Теплицького району) створено філію Вінницького обласного краєзнавчого музею — Музей М. Д. Леонтовича, без права юридичної особи.

Відтак, у 2015 р. музейну мережу Вінниччини складали 30 державних та 30 народних музеїв.

Рішенням Хмільницької міської ради 12 сесії 7 скликання № 280 від 28 квітня 2016 р. Історичний музей м. Хмільника з районного підпорядкування передано до міського та реформовано у комунальний заклад «Історичний музей м. Хмільника», який перейшов з мережі народних музеїв області до державних.

Таким чином на кінець 2016 р. в області працювали 31 державний та 29 народних музеїв.

Рішенням 8 сесії 7 скликання Козятинської районної ради від 28 жовтня 2016 р. № 25-08-07 на базі Музею Хліба, зі званням «народний», створено державний комунальний заклад «Музей Хліба с. Білопілля», який поповнив мережу державних музеїв з 1 січня 2017 р.

Кількість народних музеїв області у 2017 р. поповнив Музей «Українська витинанка» (м. Могилів-Подільський), який отримав відповідне звання постановою колегії управління культури і мистецтв від 21.12. 2016 р. № 5/12.

Постановою від 7 жовтня 2016 р. № 4/7 колегії управління культури і мистецтв Вінницької облдержадміністрації присвоєно звання «народний» Музею П. І. Муравського, с. Дмитрашківка Піщанського району, який поповнив мережу народних музеїв також у 2017 р.

У 2017 р. Вінницька обласна рада рішенням 24 сесії 7 скликання від 28 вересня 2017 р. № 494 на базі Музею М. С. Грушевського (с. Сестринівка Козятинського району), який носив звання «народний», створила філію Вінницького обласного краєзнавчого музею — Музей М. С. Грушевського, без права юридичної особи. Протягом 2017 р. музей діяв ще як самодіяльний.

Отже, у 2017 р. в області працювали 32 державних та 30 народних музеїв.

На початок 2018 р. з мережі народних музеїв вибув Музей М. С. Грушевського (с. Сестринівка Козятинського району) та увійшов Літературний музей імені В. О. Забаштанського (смт Браїлів Жмеринського району), якому звання «народний» присвоєно постановою колегії управління культури і мистецтв Вінницької облдержадміністрації від 21 грудня 2017 р. № 5/10.

Відповідно, на сьогодні, мережу музеїв області формують 32 державних та 30 народних музеїв.

Найстарішими музеями області є Вінницький обласний, (заснований у 1918 р.) [1, с. 12], Бершадський (1921 р.) [1, с. 24], Тульчинський (1927 р.) [1, с. 48], Могилів-Подільський (1929 р.) [1, с. 39] краєзнавчі музеї, Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського (1927 р.) [1, с. 22], Музей О. В. Суворова (1947 р.), Музей С. В. Руданського [1, с. 71] та Ободівський краєзнавчий музей [1, с. 46] (1959 р.). У 1960-х рр. засновано 5 музейних закладів, у 1970-х — 11. Так званий «музейний бум» в області спостерігається у 1980-х рр. Саме у цей період створено 18 музеїв. У наступні роки зафіксовано зменшення кількості новостворених установ. У 1990-х рр. ця цифра становила 12 одиниць, у 2000-х — 6. У 2010 — 2018 рр. створено 7 музеїв, що увійшли до мережі закладів системи Міністерства культури України [3 — 20].

Усього у 2000 — 2017 рр. створено 7 державних та 4 самодіяльних музеї. За цей період 17 закладів отримали почесне звання «народний музей». На їх базі створено 7 комунальних закладів районного підпорядкування. Один комунальний та два народних музеї стали філіями Вінницького обласного краєзнавчого музею. Два музеї зі званням «народний» ліквідовано [3 — 20].

Загалом, варто зазначити, що рух музейної мережі області доволі складний. Зазвичай самодіяльним музеям, в яких проводилась активна робота, присвоювали звання «народний». Працюючи на високому рівні, окремі з них змінювали свій статус на державний. За таких умов мережа народних музеїв часто змінювалася: деякі музеї поповнювали її, а інші вибували. Натомість мережа державних закладів лише зростала. Зазначимо, що такий принцип розвитку музейної мережі Вінниччини існує і сьогодні.

За профілями музеї поділяються на природничі, комплексні, історичні, мистецькі, літературні, художні, галузеві, інші. Серед державних 14 комплексних, 8 історичних, 2 мистецьких, 3 літературних, 4 художніх музеї та 1 відноситься до категорії — інші.

У народних музеях переважають заклади історичного профілю. В області їх налічується 20. На відміну від державних, де більше комплексних (краєзнавчих) музеїв, поміж народних їх лише 1. Також на Вінниччині діють: 1 художній, 4 мистецьких, 3 літературних самодіяльних музеї, що носять звання «народний». Ще 1 заклад має не зазначений у статистичній формі 8-НК профіль і належить до графи «інші». Це Музей фольклору Г. Т. Танцюри, що знаходиться у м. Гайсин.

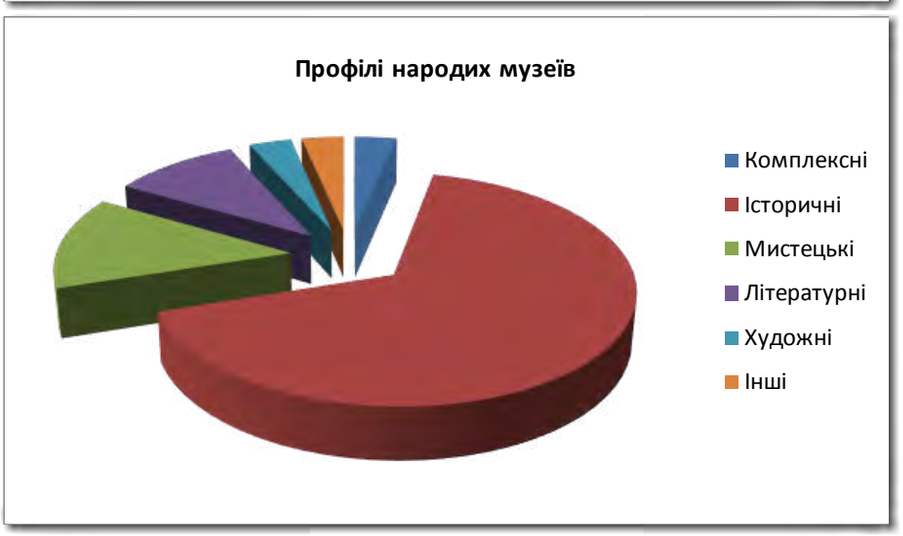

Сучасна географія музейної мережі системи Міністерства культури така: на м. Вінницю та Вінницький район припадає 7 музейних закладів, Барський район — 1, Бершадський — 3, Гайсинський — 7, Жмеринський — 7, Іллінецький — 1, Калинівський — 2, Козятинський — 2, Крижопільський — 1, Літинський — 2, Липовецький — 1, Могилів-Подільський — 3, Мурованo-Куриловецький — 1, Немирівський — 2, Оратівський — 1, Піщанський — 2, Погребищенський — 1, Теплицький — 1,

Тиврівський — 2, Томашпільський — 1, Тростянецький — 2, Тульчинський — 4, Хмільницький — 2, Чечельницький — 2, Шаргородський — 2 та Ямільський — 2.

Проаналізувавши статистичні показники роботи музейних закладів області з 2000 р., нам вдалось відтворити картину функціонування музейної мережі. Дослідження здійснювалися за напрямами діяльності музеїв, вказаними у Законі України «Про музеї та музейну справу», та яскраво представляють здобутки музейної галузі за останні 18 років.

Основою музейної діяльності є комплектування та збереження музейних колекцій, що характеризується кількістю предметів основного фонду. В державних музеях цей показник у 2000 р. становив 142 846 предметів, а на 2017 р. він збільшився на 73 707 одиниць і склав — 216 553 предмети [3 – 20].

У народних музеях ситуація склалася подібним чином. У 2000 р. основний фонд налічував 25 158 одиниць зберігання, а у 2017 р. — 28 530, що на 3 372 предмети більше. Проте у 2002 р. спостерігається зменшення на 292 одиниці зберігання у зв'язку з тим, що у Музеї історії с. Жабелівка (Вінницький район) музейний фонд був поділений на основний і науково-допоміжний. А у 2010 р. причиною зменшення на 5 198 одниниць стала зміна статусу народних музеїв — Музею історії м. Бар і Тростянецького краєзнавчого музею та реорганізація цих закладів у державні — Барський районний історичний і Тростянецький краєзнавчий музеї (див. таблицю1 у додатку 1) [3 – 20]. У 2016 р. фонд зменшився на 1 187 одиниць через реорганізацію Музею М. Д. Леонтовича (с. Марківка Тростянецького району) у філіал Вінницького обласного краєзнавчого музею та віднесення Історичного музею м. Хмільник до мережі державних музеїв [3 – 20].

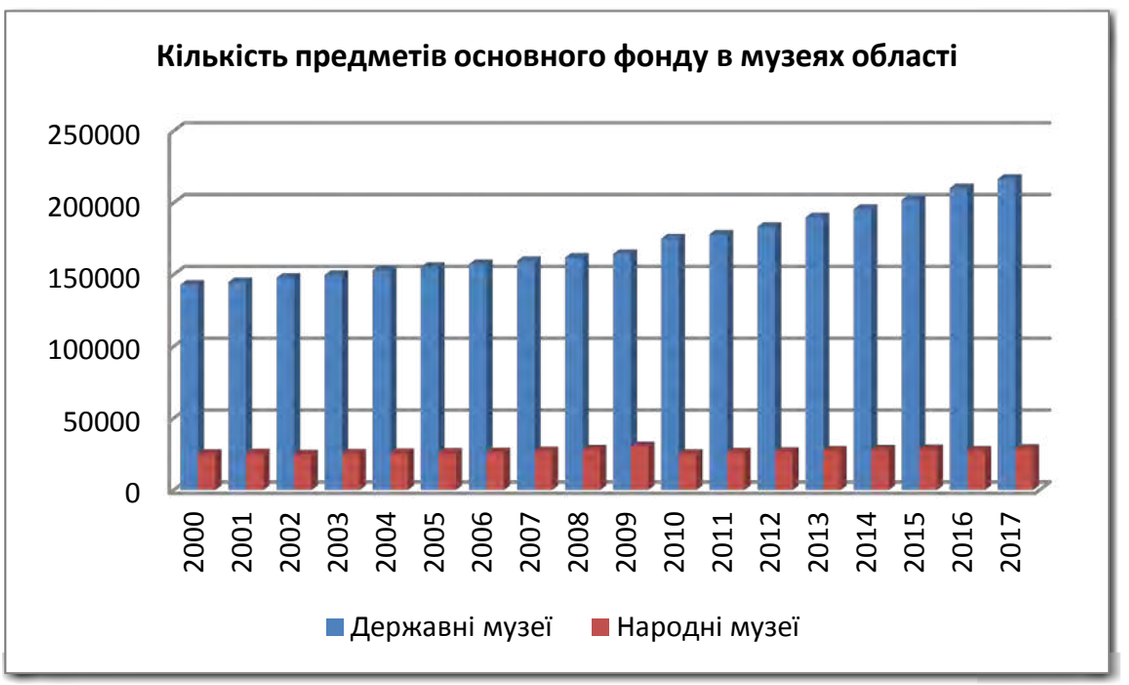

Важливим показником суспільної значущості музеїв є їх відвідуваність. У державних музеях області, спостерігається динаміка збільшення кількості відвідувачів. Якщо у 2000 р. даний показник становив 371,3 тис. осіб, то у 2017 р. — 603,8 тис. осіб, що на 232,5 тис. осіб більше. Проте зростання прослідковується не щороку. У 2006, 2009, 2014 та 2016 рр. зафіксоване зменшення порівняно з попередніми роками. Так у 2006 р. музейні заклади відвідало на 13,0 тис. відвідувачів менше, у 2009 — на 66,0 тис. осіб, що передусім пов'язано із особливостями суспільно-економічного життя в країні, у 2014 — на 52,5 тис. осіб [3 – 20], а у 2016 р. на 4,6 тис. осіб, у зв'язку із складною ситуацією в державі.

За означений у статті період у самодіяльних музеях, що носять звання «народний» теж простежується загальне збільшення відвідувачів у понад три рази. Якщо їх кількість у 2000 р. становила 29,2 тис. осіб, то у 2017 р. — 88,1 тис. Зменшення відвідувачів відповідно попередніх років зафіксовано у 2009 р. — на 4,8 тис. осіб, у 2010 р. — на 2,6 тис. осіб, у 2013 р. — на 13,9 тис. осіб, у 2014 р. — на 6,2 тис. осіб, у 2015 р. — на 3,4 тис. осіб [3 – 20]. Причиною зниження цих показників є події, що спри-

чинили економічний спад у країні. А також частково це зумовлено переходом деяких народних музеїв до мережі державних. У 2017 р. в народних музеях відмічено значне зростання кількості відвідувачів, на відміну від попередніх років — на 14,4 тис. осіб [3 – 20].

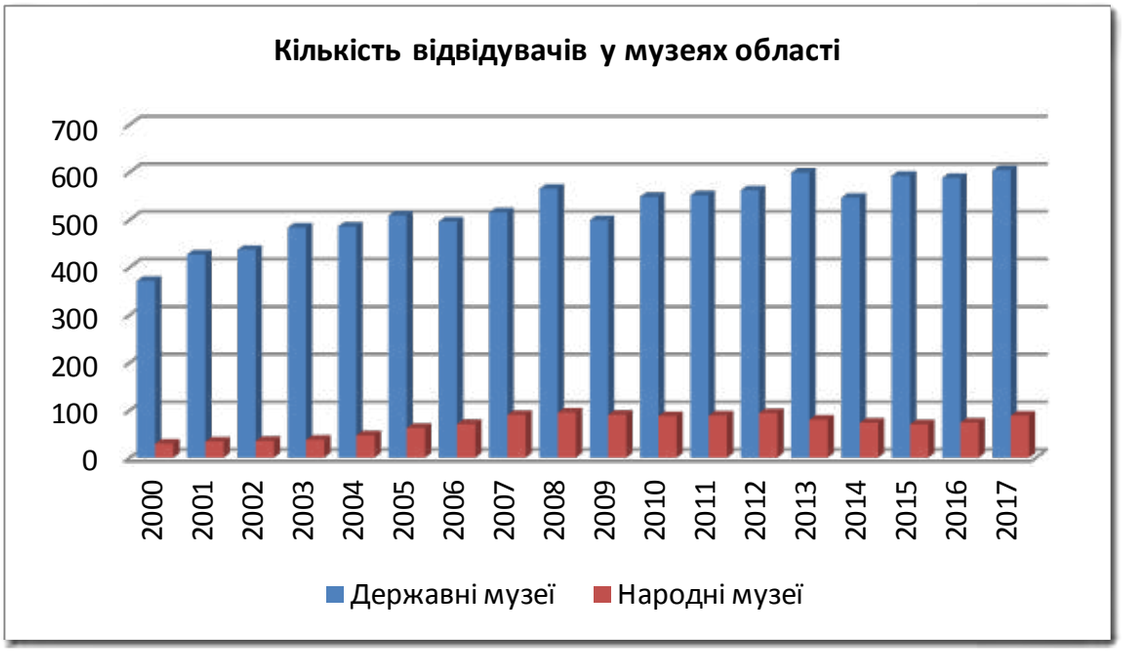

Динаміка розвитку спостерігається і в екскурсійному обслуговуванні відвідувачів. Так, державні музеї у 2000 р. провели 5323 екскурсії, а у 2017 р. ця цифра зросла на 2267 одиниць і склала 7590. Зовсім незначне зменшення (на 5 одиниць) прослідковується у 2005 р. У 2009 р. показник знизився на 670, у 2014 р. на 252, а у 2017 р. на 706 екскурсій [3 – 20]. Ці дані (окрім 2017 р.) тісно пов'язані із загальним відвідуванням музеїв, яке знизилось у зазначених роках. Однак, воно не є суттєвим та істотного впливу на загальну картину не здійснює. У 2017 р. ситуація склалась інакше: на тлі одночасного збільшення загальної кількості відвідувачів відповідно попереднього року, що становить 16,4 тис. осіб, прослідковується значне зниження цифри екскурсійного відвідування — на 706 одиниць. Причиною цього

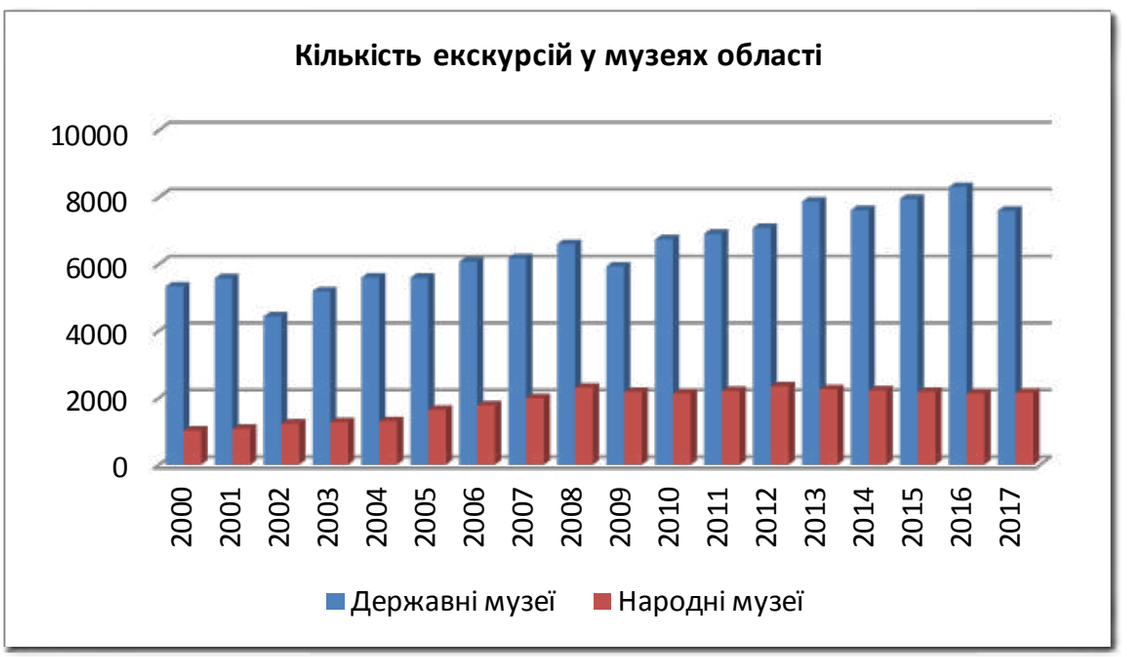

можна вважати складну ситуацію в країні, що передусім вплинула на економічну спроможність населення, а відтак знизила споживання культурного продукту.

Кількість екскурсій у народних музеях у 2000 р. становила 1 019 одиниць, а у 2017 р. збільшилася до 2 151. Зменшення загальної кількості відвідувачів вплинуло і на цей показник. У 2009 р. зафіксовано зниження на 133, у 2010 р. на 44, у 2013 р. на 82, у 2015 і 2016 рр. — на 44 одиниці [3 — 20].

У 2000 р. державними музеями відкрито 200 виставок, у 2014 р. — 592, а у 2017 р. — 730. Цей показник за 18 років зріс більше ніж утричі. Проте у 2002 р. було організовано на 59 виставок менше, ніж у 2001 р. [3 — 20]. У 2015 і 2017 рр. на 77 і 48 одиниць відповідно більше попередніх років [3 — 20].

Значно посилили виставкову діяльність і народні музеї. У 2000 р. створено 25 виставок, а у 2017 р. — 280. Ця цифра збільшилася в понад 11 разів. Незначне зниження кількості виставок зафіксоване у 2010, 2013, 2015 та 2016 рр. [3 — 20].

Загалом зауважимо, що ефективне та цілеспрямоване методичне керівництво, реалізоване Вінницьким обласним краєзнавчим музеєм, призвело до покращення діяльності музейної галузі Вінниччини. Здійснений аналіз свідчить про активну і плідну роботу музейних закладів області, їх високий кадровий потенціал. Нині музей, як соціальний продукт, є результатом планомірної, систематичної, творчої пошуково-дослідницької, збирацької, фондової та експозиційної роботи музейних науковців області.

Нинішній час вимагає нових підходів до функціонування музейних закладів Вінниччини та подальшого розвитку музейної мережі регіону. Реформи, що сьогодні відбуваються у політичній, економічній та соціокультурній сферах, на жаль, музейну галузь обходять. Наразі залишаються невирішеними багато питань, пов'язаних з діяльнісю музеїв і найголовніше — упорядкування законодавчої, нормативно-правової бази у сфері музейної справи, яка б регулювала питання недоторканності музейних територій, приміщень та музейних колекцій. На даний момент адміністративно-територіальна реформа, що проходить в країні, не враховує діяльності музейних закладів Вінниччини. Попри те, що в деяких новостворених ОТГ намагаються зберегти музейні установи, долучаючись до їх фінансування, в області є випадки справжньої боротьби за збереження і функціонування такого вкрай важливого закладу як музей. Не всі керівники ОТГ розуміють потужне історико-культурне значення музею, який, в умовах нелегкого для держави сьогодення, виконує функцію відродження історичної пам'яті українського народу та формування патріотичної самосвідомості населення краю. Виправити ситуацію допомогло б впровадження урядом України новітньої «Стратегії розвитку музейної справи України» та створення єдиного координаційного органу, який запровадив би чітку систему обліку розпорошених нині по різних відомствах музеїв та їх фондів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниччина музейна: Довідник / Вінниц. обл. краєзн. музей; відп. за випуск Висоцька К. І. Вінниця, 2008. 96 с.
2. Кучин С. П. Економічні проблеми розвитку музейної справи в Україні / С. П. Кучин // *Інноваційна економіка*. 2012. № 1. С. 264—267. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2012_1/264.pdf.
3. Основні показники закладів культури і мистецтв системи Міністерства культури і мистецтв України у 2000 р. Вінниця : Управління культури і мистецтв, 2001 [Самвидав].
4. Основні показники закладів культури і мистецтв системи Міністерства культури і мистецтв України у 2001 р. Вінниця : Управління культури і мистецтв, 2002 [Самвидав].
5. Основні показники закладів культури і мистецтв Вінницької області у 2002 р. Вінниця : Управління культури і мистецтв, 2003 [Самвидав].
6. Основні показники закладів культури і мистецтв Вінницької області у 2003 р. Вінниця : Управління культури і мистецтв, 2004 [Самвидав].
7. Основні показники закладів культури і мистецтв Вінницької області у 2004 р. Вінниця : Управління культури і мистецтв, 2005 [Самвидав].
8. Основні показники закладів культури і туризму Вінницької області у 2005 р. Вінниця : Управління культури і туризму, 2006 [Самвидав].
9. Основні показники закладів культури і туризму Вінницької області у 2006 р. Вінниця : Управління культури і туризму, 2007 [Самвидав].
10. Основні показники закладів культури і туризму Вінницької області у 2007 р. Вінниця : Управління культури і туризму, 2008 [Самвидав].
11. Основні показники закладів культури і туризму Вінницької області у 2008 р. Вінниця: Управління культури і туризму, 2009 [Самвидав].
12. Основні показники закладів культури і туризму Вінницької області у 2009 р. Вінниця : Управління культури і туризму, 2010 [Самвидав].
13. Основні показники роботи галузі культури Вінницької області у 2010 р. Вінниця : Управління культури і туризму, 2011 [Самвидав].
14. Основні показники роботи галузі культури Вінницької області у 2011 р. Вінниця : Управління культури і туризму, 2012 [Самвидав].
15. Основні показники роботи галузі культури Вінницької області у 2012 р. Вінниця : Управління культури і туризму, 2013 [Самвидав].
16. Основні показники роботи галузі культури Вінницької області у 2013 р. Вінниця : Управління культури і туризму, 2014 [Самвидав].
17. Основні показники роботи галузі культури Вінницької області у 2014 р. Вінниця : Управління культури і мистецтв, 2015 [Самвидав].
18. Основні показники роботи галузі культури Вінницької області у 2015 р. Вінниця : Управління культури і мистецтв, 2016 [Самвидав].
19. Основні показники роботи галузі культури Вінницької області у 2016 р. Вінниця : Управління культури і мистецтв, 2017 [Самвидав].
20. Основні показники роботи галузі культури Вінницької області у 2017 р. Вінниця : Управління культури і мистецтв мистецтв, 2018 [Самвидав].

Додаток 1

Таблиця 1. **«Рух музейної мережі Вінниччини у 2000–2018 рр.»**

Рік	Кількість державних музеїв	Кількість народних музеїв	Включено до мережі «державні»	Вибув з мережі державних музеїв	Включено до мережі «народні»	Вибув з мережі народних музеїв
1	2	3	4	5	6	7
2000	19	25				
2001	20	25	1. Державний історико-культурний заповідник «Буша», с. Буша Ямпільського району (постанова Кабміну №1275 від 18.09.2000 р.).			
2002	22	26	1. Музей історії м. Козятин (рішення Козятинської міської ради 4 сесії 23 скликання від 18.09.1998 р.). 2. Краєзнавчий музей Гайсинщини (рішення Гайсинської міської ради № 372 від 22.11.2000 р.).		1. Музей ветеранів війни в Афганістані, м. Гайсин (постанова колегії управління культури №5/4 від 25.09.2002 р.). 2. Музей В. Стуса, с. Рахнівка Гайсинського району.	1. Музей історії хімзаводу.
2003	23	27	1. Жмеринський міський історичний музей (рішення Жмеринської міської ради 6 сесії 24 скликання від 21.01.2003 р.).		1. Музей історії с. Северинівка Жмеринського району (постанова колегії управління культури № 7/4 від 24.12.2002 р.). 2. Музей історії с. Четвертинівка Тростянецького району (постанова колегії управління культури № 7/4 від 24.12.2002 р.).	1. Краєзнавчий музей, м. Жмеринка.
2004	23	27				
2005	23	27			1. Музей історії с. Краснопілка Гайсинського району (постанова колегії управління культури і туризму № 7/6 від 23.12.2004 р.).	1. Музей українського побуту (постанова колегії управління культури від 27.12.2005 р.).
2006	23	27				
2007	23	30			1. Музей історії с. Пеньківка Шаргородського району (постанова колегії	1. Музей історії села та галерея Прокопа Колісника села Поташня

1	2	3	4	5	6	7
					управління культури і туризму № 6/6 від 20.12.2006 р.). 2. Музей М. С. Грушевського, с. Сестринівка Козятинського району (постанова колегії управління культури і туризму № 6/6 від 20.12.2006 р.). 3. Музей історії села та галерея Прокопа Колісника села Поташня Бершадського району (постанова колегії управління культури і туризму № 6/6 від 20.12.2006 р.). 4. «Музей культури села та галерея Прокопа Колісника» (постанова колегії управління культури і туризму № 6/6 від 17.10.2007 р.).	Бершадського району (зміна назви на «Музей культури села та галерея Прокопа Колісника» (постанова колегії управління культури і туризму № 6/6 від 17.10.2007 р.).
2008	24	33	1. Музей етнографії і народного мистецтва ім. М. Руденко, м. Могилів-Подільський (розпорядження Могилів-Подільської районної державної адміністрації № 254 від 25.06.2003 р.).		1. Гайсинський районний музей «Пам'ять Чорнобиля», м. Гайсин (постанова колегії управління культури і туризму № 6/4 від 20.12.2007 р.). 2. Музей М. П. Трублаїні, с. Вільшанка Крижопільського району (постанова управління культури і туризму № 1/3 від 27.02.2008 р.). 3. Музей історії с. Носківці Жмеринського району (постанова колегії управління культури і туризму № 5/4 від 28.10.2008 р.).	
2009	24	34			1. Музей історії с. Бондурівка Чечельницького району (постанова колегії управління культури і туризму № 6/4 від 29.10.2009 р.).	

1	2	3	4	5	6	7
2010	26	33	1. Барський районний історичний музей (рішення районної ради 22 сесії 5 скликання від 14.05.2010 р.). 2. Тростянецький районний краєзнавчий музей (рішення районної ради 19 сесії 5 скликання від 14.05.2010 р.).		1. Сутисківський історичний музей «Слава», с. Сутиски Тиврівського району (постанова колегії управління культури і туризму № 2/5 від 28.04.2010 р.).	1. Музей історії м. Бар. 2. Тростянецький краєзнавчий музей.
2011	27	33	1. Погребищенський районний краєзнавчий музей ім. Н. А. Присяжнюк (рішення 6 сесії 6 скликання Погребищенської районної ради від 02.06.2011 р.).			
2012	28	32	1. КЗ «Іллінецький краєзнавчий музей» (рішення 4 сесії 6 скликання Іллінецької районної ради № 80 від 10.02.2011 р.).			1. Краєзнавчий музей м. Іллінці.
2013	29	31	1. КЗ «Мурованокуриловецький районний краєзнавчий музей» (рішення 17 сесії 6 скликання Мурованокуриловецької районної ради № 278 від 21.06.2013 р.).			1. Картинна галерея смт Муровані Курилівці.
2014	30	32	1. Музей історії та етнографії Тепличчини (рішення 27 сесії 6 скликання Теплицької районної ради № 377 від 29.11.2013 р.).		1. Історичний музей ім. І. Д. Черняховського (постанова колегії управління культури і туризму № 7/8 від 25.12.2013 р.).	
2015	30	30	1. Комунальний заклад «Музей «Батозька битва» с. Четвертинівка» (Рішення Тростянецької районної ради 35 сесії 6 скликання від 26.12. 2014 р.).	1. Реорганізація комунального закладу «Музей «Битва під Батогом» с. Четвертинівка» Тростянецького району у філію ВОКМ «Битва під Батогом» (рішення 41 сесії 6 скликання		1. Четвертинівський краєзнавчий музей (рішення Тростянецької районної ради 35 сесії 6 скликання від 26.12.2014 р.). 2. Музей М. Д. Леонтовича», с. Марківка Теплицько-

1	2	3	4	5	6	7
				Вінницької обласної ради №958 від 29.09.2015 р.).		го району рішенням 41 сесії 6 скликання Вінницької обласної ради № 95 від 29.09.2015 р. став філією ВОКМ.
2016	31	29	1. Історичний музей м. Хмільника (рішення 12 сесії 7 скликання Хмільницької міської ради № 280 від 28.04.2016 р.).			1. Історичний музей м. Хмільника
2017	32	30	1. Комунальний заклад «Музей «ХЛІБА», с. Білопілля (рішення 8 сесії 7 скликання Козятинської районної ради № 25-08-07 від 28.10.2016 р.).		1. Музей П. І. Муравського, с. Дмитрашківка Піщанського району (від 07.10.2016 р. № 4/7). 2. Музей «Українська витинанка», м. Могилів-Подільський (№ 5/12 від 21.12.2016 р.).	1. Комунальний заклад «Музей «ХЛІБА», с. Білопілля Козятинського району
2018	32	30			1. Літературний музей ім. В. О. Забаштанського, смт Браїлів Жмеринського району (постанова колегії управління культури і мистецтв Вінницької облдержадміністрації № 5/10 від 21 грудня 2017 р.).	1. Музей М. С. Грушевського, с. Сестринівка Козятинського району рішенням 24 сесії 7 скликання Вінницької обласної ради № 494 від 28.09.2017 р. став філією ВОКМ

Протягом 2014 р. Четвертинівський краєзнавчий музей (с. Четвертинівка»Тростянецького р-ну) працював як самодіяльний музей і носив звання «народний».

Протягом 2015 р. «Музей М. Д. Леонтовича» (с. Марківка Теплицького району) та музей «Битва під Батогом» (с. Четвертинівка Тростянецького району) працювали як самостійні одиниці: музей «Батозька битва» як державний музей, «Музей М. Д. Леонтовича» як самодіяльний музей зі званням «народний».

Протягом 2016 р. «Музей «ХЛІБА» с. Білопілля» працював як самодіяльний музей зі званням «народний».

Рішенням 24 сесії 7 скликання Вінницької обласної ради від 28.09.2017 р. № 494 музей М. С. Грушевського, с. Сестринівка Козятинського району, реорганізовано у філію «Музей М. С. Грушевського» у складі Вінницького обласного краєзнавчого музею. У 2017 р. Заклад працював як самодіяльний музей зі званням «народний».

Обласні фестивалі музейних міні-експозицій

Тетяна Мельник
старший науковий співробітник
науково-методичного відділу
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

На сучасному етапі розвитку українського суспільства надзвичайно важливим є збереження самобутності української нації, духовне відродження і відновлення національної пам'яті, всебічне вивчення, збереження й примноження надбань попередніх поколінь та формування потужної системи культурних цінностей народу. Виняткову роль у вирішенні цих надважливих завдань відіграють музеї, які зберігають у своїх фондах, інтерпретують та презентують унікальні музейні предмети, що є свідками історичних подій і явищ, національним багатством України [1].

Однією з найважливіших функцій музею є його культурно-освітня діяльність [1]. Проте екскурсії, лекції, уроки, проведені у традиційній формі монологу музейного співробітника, нині втрачають свою ефективність. Сучасна музейна аудиторія вимагає інноваційного підходу, новітніх методів та форм і в ознайомленні з музейними колекціями. На перший план виходять заходи, покликані активізувати творчий та інтелектуальний потенціал аудиторії. В музеях презентуються різноманітні проекти та акції, вернісажі і мистецькі пленери, театралізовані заходи й тематичні вечори, олімпіади і вікторини, конкурси й майстер-класи, мистецькі свята тощо. В таких заходах простір музейної комунікації виходить за межі експозиційних залів, а музейний працівник і музейний відвідувач вступають у діалог, опираючись на багаті музейні зібрання і наукові напрацювання.

Новою і цікавою формою культурно-освітньої діяльності у музеях Вінниччини стало проведення обласних фестивалів музейних міні-експозицій.

Їх ініціатором виступив Вінницький обласний краєзнавчий музей. Ідею підтримало управління культури Вінницької обласної державної адміністрації. Процедура організації фестивалів передбачає підготовку наказів управління, положень про фестиваль-конкурс, запрошень для участі у ньому музеїв області.

Організаційне, інформаційне та методичне забезпечення підготовки і проведення фестивалю-конкурсу, відповідальність за автотранспорт для перевезення обладнання і учасників, допомога у монтажі міні-експозицій, витрати на відзначення учасників і переможців конкурсу (подяки, дипломи, цінні подарунки) покладено на Вінницький обласний краєзнавчий музей.

Перший фестиваль-конкурс музейних міні-експозицій відбувся у травні 2006 р. на базі обласного краєзнавчого музею. У фестивалі взяв участь 21 музейний заклад Вінниччини [7]. Державні і самодіяльні музеї області отримали унікальну нагоду представити якнайкраще свій музей, розкрити вибрану тематику та презентувати міні-експозицію.

Оцінювання експозицій, їх презентацію, оригінальність та інтерактивність здійснювало журі у складі: Куделі Г. Д., заступника начальника управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації, голови журі; Козюка В. Є., радника голови Вінницької ОДА з питань культури, члена журі; Кароєвої Л. Р., директора Вінницького обласного краєзнавчого музею, члена журі; Безбаха І. В., директора Вінницького обласного художнього музею, члена журі; Цвігун Т. О., директора Вінницького обласного центру народної творчості, члена журі; Секрет Г. В., редактора культурно-мистецьких програм обласної телерадіокомпанії, члена журі; Ліпської А. В., завідуючої відділом давньої історії ВОКМ, члена журі; Журунової Т. Г., завідуючої сектором виставкової роботи ВОКМ, члена журі, та Семенко Л. І., завідуючої відділом новітньої історії ВОКМ, секретаря журі [7].

Переможцем фестивалю-конкурсу визнано Державний історико-культурний заповідник «Буша». Його інтерактивна музейна міні-експозиція «Скарби незвіданої Буші» висвітлювала період трипіль-

ської культури, а презентація експозиції відтворювала процес виготовлення трипільської кераміки. Колектив закладу був відзначений Гран-прі. Першу премію вручено Тульчинському краєзнавчому музею за театралізовану міні-експозицію «Тульчин у долі М. Д. Леонтовича». Другу — Вороновицькому музею історії авіації та космонавтики за розкриття теми «Вороновиця в його долі: О. Ф. Можайський — моряк, художник, винахідник». Третю — Літинському краєзнавчому музею за інтерактивну міні-експозицію «Торгівля в Літині на початку XX ст. (крамниця І. Д. Щтільмана)», під час презентації якої можна було придбати бублики, булочки та мацу [7].

Міні-експозиція «Вороновиця в його долі: О. Ф. Можайський — моряк, художник, винахідник», Вороновицький музей історії авіації та космонавтики. II премія, 2006 р.

Спеціальні призи для відзначення найкращих експозицій підготували: колекціонер Мальований С. П., радник губернатора Козюк В. Є., начальник державного управління екології та природних ресурсів Вінницької області Яворська О. Г., журналісти газети «Місто». Ними були відзначені: Музей історії м. Козятин за експозицію «Фотографія Д. Шварцмана»; Жмеринський міський історичний музей за експозицію «Заповіт старого майстра», присвячену відомому земляку мікроміниатюристу Маслюку М. Г.; Музей фольклору Г. Т Танцюри за створення експозиції «Скарбничий муз народних»; Ободівський краєзнавчий музей за ліричну експозицію «Згадуючи XX століття. Жінка 50-х»; Могилів-Подільський краєзнавчий музей за колекцію «Магія мінералів, за якими вічність»; Тиврівський краєзнавчий музей за експозицію «Промисловість на Тиврівщині в кін. XIX — поч. XX ст.»; Музей гончарного мистецтва (музей-садиба братів Герасименків), с. Новоселівка Гайсинського району, за експозицію «Заслужені майстри народної творчості»; Картинна галерея Мурованих Курилівців за експозицію «Мурованокуриловеччина — батьківщина художника Ф. З. Коновалюка» [7].

Міні-експозиція «Фотографія Д. Шварцмана», Музей історії м. Козятин. Спеціальна премія, 2006 р.

Вразили відвідувачів експозиції: «Ладижинська сорочка» — сектора краєзнавчої роботи будинку культури «Лада», м. Ладижин та «О. В. Суворов на Тульчинщині» — Музею О. В. Суворова, с. Тиманівка Тульчинського району [7].

Відзначилися яскравою презентацією міні-експозиції Оратівського краєзнавчого музею; Вінницького літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського; Музею П. І. Чайковського і Н. Ф. фон Мекк, смт Браїлів Жмеринського району; Музею В. Перепелюка, смт Вороновиця Вінницького району, та Літературно-меморіального музею М. П. Стельмаха, с. Дяківці Літинського району [7]. До музейного фестивалю приурочив свою виставку «У неділю рано зілля копала» і Вінницький обласний краєзнавчий музей. Тут експонувалися предмети з музейної колекції, що характеризують народну медицину.

Фестиваль продемонстрував багатство і розмаїття природничих, історико-культурних та мистецьких скарбів музеїв Вінниччини, наукові здобутки музейних працівників, їх художню і творчу майстерність, уміння у своєрідній і неповторній формі презентувати міні-експозиції.

На цьому зібранні музейні співробітники Вінниччини створили професійне об'єднання — громадську організацію «Асоціація музеїв Вінниччини», провели загальні збори та вибрали Правління організації, яке очолила заступник директора з наукової роботи Вінницького обласного краєзнавчого музею Висоцька К. І. Уже вісімнадцять років поспіль, під незмінним керівництвом Катерини Іванівни, організація успішно працює, проводить краєзнавчі наукові дослідження, розробляє та втілює різноманітні музейні проекти та програми, створює виставки, готує музейні видання.

Перший фестиваль музейних міні-експозицій був приурочений до Міжнародного дня музеїв, тому святковим та урочистим довершенням фестивалю стало проведення музейного свята «Музейний ярмарок, або Ніч у стилі етно» з виступами клубу історичної реконструкції «Білий вовк», презентацією народного та сучасного одягу з фондів обласного краєзнавчого музею, моделей з колекцій відомого українського модельєра Олександра Очеретного та студентів Вищого професійного училища сфери послуг. Гостей фестивалю і свята вражала імпровізована експозиція «Етно-Паноктикум» Лабораторії актуальної творчості під керівництвом Олександра Нікітюка, творчі доробки народних майстрів, концерт за участю фольклорного колективу «Брикса» та ефектне файер-шоу [7].

У 2011 р. на базі Музею М. П. Трублаїні в с. Вільшанка Крижопільського району відбувся другий музейний фестиваль музейних міні-експозицій, метою якого стало експонування етнографічних музейних міні-експозицій, приурочених до 125-річчя відомого українського етнографа К. Широцького. До участі були запрошені державні та самодіяльні музеї Вінниччини, окремі установи, приватні особи. Фестиваль відбувся 2 червня 2011 р. Основним його завданням була презентація унікальних предметів і колекцій з фондових збірок музеїв, підтримка нових тенденцій у музейній комунікації та залучення відвідувачів на засадах співробітництва, партнерства та дружніх стосунків.

Увазі аудиторії були представлені 18 міні-експозицій із збірок державних і народних музеїв області та приватних колекцій. Окрему експозицію «Етнографічні перлинки Донеччини» представили гості нашої області, працівники музейної мережі Донецької області. На презентацію кожної міні-експозиції виділялося 5 хвилин. Оцінювання експозицій здійснювала експертна рада у складі: Куделі Г. Д., заступника начальника управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації, голови ради; Коляструк О. А., доктора історичних наук, доцента, завідувачки кафедри етнології інституту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського, співголови ради; Зелінської О. Г., заступника начальника відділу культурно-мистецьких установ облдержадміністрації, члена ради; Висоцької К. І., директора Вінницького обласного краєзнавчого музею, члена ради; Косаківського В. А., старшого викладача кафедри етнології інституту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського, члена ради; Горобчука І. І., голови Вінницького обласного осередку Національної спілки майстрів народного мистецтва України, заслуженого майстра народної творчості України, члена ради; Журунової Т. Г., завідуючої сектором виставкової та рекламної роботи Вінницького обласного краєзнавчого музею, секретаря ради [2].

За рішенням експертної ради Гран-прі фестивалю, диплом переможця і цифровий диктофон Olympus VN-8600 PC здобув Тульчинський краєзнавчий музей за презентацію міні-експозиції «Кость Широцький — науковець, етнограф, земляк». Першу, другу і третю премії вручено Тиврівському краєзнавчому музею за міні-експозицію «Українська традиційна символіка», Музею історії м. Козятин за експозицію «Хустка — оберіг жіночої вроди та краси» та Музею історії с. Бондурівка Чечельницького району за експозицію «Мелодія візерунків мого села». Відзначені також номінації: «Національна толерантність» — міні-експозиція музеїв Донеччини; «Збереження українських традицій» — роди-

на Косаківських (м. Вінниця); «Яскравий експозиційний образ» — Оратівський краєзнавчий музей; «Унікальний етнографічний експонат» — Бершадський краєзнавчий музей; «Унікальна етнографічна колекція» — Громова Н. Л. (с. Вільшанка Крижопільського району); «Найоригінальніша презентація виставки» — Ободівський краєзнавчий музей (Тростянецький район); «Посвята К. Широцькому» — Юрченко М. (м. Вінниця); «Приз глядацьких симпатій» — Крижопільська школа естетичного виховання; «Вдале дизайнерське рішення» — Волчинець Л. В., Крижопільська школа естетичного виховання; «Наукова цінність експозиції» — Вінницький обласний краєзнавчий музей; «Актуальність теми» — Тростянецький краєзнавчий музей; «Естафета традицій» — Кубаль В. Т. (с. Городківка Крижопільського району); «За пошану до майстрів» — Піщанський краєзнавчий музей; «Збереження історичної пам'яті» — Четвертинівський краєзнавчий музей; «Відтворення історії рідного села» — Музей історії с. Кармелюкове та Музей історії с. Северинівка (Жмеринський район) [2].

Під час свята виступили художні колективи Крижопільщини. Відбулася презентація книги Іваневич Л. А. (м. Хмельницький) «Кость Широцький (1886—1919): науковець, просвітник, педагог», яка викликала у присутніх великий інтерес [2].

Два наступні фестивалі відбулися на базі Музею Хліба в с. Білопілля Козятинського району.

Третій, з поетичною назвою «Красо України, Подолля», відбувся у травні 2012 р. і був присвячений Року музеїв в Україні, 80-річчю утворення Вінницької області та Міжнародному дню музеїв.

До розгляду приймалися міні-експозиції, виконані за різними темами, стилями і жанрами, що висвітлювали багату подіями історію Вінницької області та її сучасність, розвиток економіки, сільського господарства, культури, освіти і медицини, спортивні досягнення, декоративно-ужиткове, образотворче та сакральне мистецтво, етнографічні особливості, ремесла та промисли подолян, відомості про відомі особистості краю тощо.

Фестиваль зібрав представників 21-го музею з міні-експозиціями: Бершадський краєзнавчий музей — «Моя Бершадщина — земля квітучої краси»; Літинський краєзнавчий музей ім. У. Кармалюка — «Стежками Устима Кармалюка»; Музей історії села Краснопілки — «Весілля в Краснопілці»; Музей історії міста Козятин — «Довга коса — жіноча краса»; Музей П. І. Чайковського і Н. Ф. фон Мекк, смт Браїлів Жмеринського району — «Музика в мініатюрі»; Музей М. С. Грушевського, с. Сестринівка Козятинського району — «Село Сестринівка — мала батьківщина Михайла Грушевського»; Вінницький обласний краєзнавчий музей — «Спортивна слава Вінниччини. Марія Гавриш»; Шаргородський музей образотворчого мистецтва — «Скарби Шаргородщини»; Вороновицький музей історії авіації та космонавтики України, смт Вороновиця Вінницького району — «Я бажав бути корисним своїй Батьківщині...» О. Можайський; Національний музей-садиба М. І. Пирогова, м. Вінниця — «Медицина — любов моя і життя моє» М. І. Пирогов; Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського. «Я весь серед своїх героїв...» М. М. Коцюбинський»; Музей академіка Д. К. Заболотного, с. Заболотне Крижопільського району — «Життєвий шлях видатного мікробіолога Данила Кириловича Заболотного»; Музей історії села Кармелюкове, Жмеринський район — «Славетні постаті села Кармелюкове»; Музей історії села Северинівка, Жмеринський район — «Живописне різнобарв'я Івана Матищука»; Тиврівський районний краєзнавчий музей — «Хліб Тиврівщини»; Оратівський районний краєзнавчий музей — «Родинні обереги»; сектор краєзнавчої роботи будинку культури «Лада», м. Ладижин — «Солдатська пісня поруч з Перемогою»; Музей історії с. Тиманівка, Тульчинський район — «Господар рідної землі»; Музей Героя Радянського Союзу В. В. Порика, с. Порик Хмільницького району — «В'язень Бомону»; Тульчинський краєзнавчий музей — «Спорт, здоров'я та краса» [3; 6].

Визначала переможців фестивалю-конкурсу експертна рада у складі: Куделі Г. Д., заступника начальника управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації, голови ради; Пірус Т. П., старшого викладача кафедри історії України й етнології, завідуючої навчально-науковою лабораторією з етнології Поділля інституту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського, члена Національної спілки майстрів народного мистецтва України, співголови ради; Висоцької К. І., директора Вінницького обласного краєзнавчого музею, члена ради; Косаківського В. А., старшого викладача кафедри історії України й етнології інституту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського, члена ради; Горобчука І. І., голови Вінницького обласного осередку Національної спілки майстрів народного мистецтва України, заслуженого майстра народної творчості України, члена ради; Воронова В. В., начальника відділу культури і туризму Козятинської райдержадміністрації, члена ради; Журунової Т. Г., завідуючої сектором виставкової та рекламної роботи Вінницького обласного краєзнавчого музею, секретаря експертної ради [3; 6].

Міні-експозиція «Хустка — оберіг жіночої вроди та краси»,
Музей історії м. Козятин. ІІ премія, 2011 р.

Міні-експозиція «Етнографічні перлинки Донеччини»,
підготовлена працівниками музеїв Донецької області. 2011 р.

Науковий співробітник Вінницького обласного краєзнавчого музею Ольга Адамчук презентує музейну експозицію «Спортивна слава Вінниччини. Марія Гавриш». Перемога у номінації, 2012 р.

Експозицію «Медицина — любов моя і життя моє» М. І. Пирогов» презентує директор Національного музею-садиби М. І. Пирогова Петро Гунько. 2012 р.

Під час оцінювання враховувалися характер представлених музейних предметів та колекцій, форми і методи побудови міні-експозиції, наукове та художньо-дизайнерське рішення, композиційна організація, індивідуальність та оригінальність, інтерактивність та інноваційний характер експозиції, технічне забезпечення, презентація та інтерпретація музейних міні-експозицій.

За підсумками фестивалю Гран-прі отримав Оратівський краєзнавчий музей, переможцями у шести номінаціях стали: Музей М. С. Грушевського, с. Сестринівка Козятинського району; Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського, м. Вінниця; Музей історії села Тиманівка Тульчинського району; Вінницький обласний краєзнавчий музей; Національний музей-садиба М. І. Пирогова, м. Вінниця; Музей історії м. Козятин. Приз глядацьких симпатій дістався Музею Хліба, с. Білопілля Козятинського району [3; 6].

Фестивальне свято доповнювали виступи художніх колективів району, виставки хлібів, світлиці територіальних громад, етнографічні виставки тощо.

У четвертому фестивалі музейних міні-експозицій «Подільський вінок Кобзареві» конкурував 21 музейний заклад області. Захід відбувся 16 серпня 2013 р. і присвячувався 200-річчю від дня народження видатного українського поета Т. Г. Шевченка, вшануванню його пам'яті та популяризації творчості [4; 8].

Робота над заданою темою спонукала музейних науковців до подальшого вивчення спадщини Великого Українця та створення бази даних щодо наявності в музеях області предметів і колекцій, присвячених Тарасу Шевченку.

На рівних конкурували державні і самодіяльні музеї області з такими міні-експозиціями: «Уклін Шевченку від барчан» (Барський районний історичний музей); «У всякого своя доля і свій шлях широкий...» (Бершадський краєзнавчий музей); «Шевченко на усі часи» (Вінницький обласний краєзнавчий музей); «Кобзарське багатоголосся!» (Музей В. Перепелюка, смт Вороновиця, Вінницький район); «Живи в мені! Ти спів святий Тараса!» (Музей фольклору Г. Т. Танцюри, м. Гайсин); «І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудьте...» (музеї Жмеринського району); «І ожива листівка давнини» (Музей історії м. Козятин); «Тарасе, мій добрий, мій батьку єдиний...» /М. С. Грушевський/ (Музей М. С. Грушевського, с. Сестринівка, Козятинський район); «Шевченкініана Валентини

Міні-експозицію «Шевченко на усі часи» презентує
Вінницький обласний краєзнавчий музей. Гран-прі, 2013 р.

Сушицької» (сектор краєзнавства міського будинку культури «Лада», м. Ладижин); «Сім струн любові Кобзаря» (Літинський районний краєзнавчий музей ім. У. Кармелюка); «Шевченко і Стельмах. Діалог на відстані століть» (Літературно-меморіальний музей М. П. Стельмаха, с. Дяківці, Літинський район); «Шанує Тараса Немирівський край» (Музей «Літературна Немирівщина», м. Немирів); «Шевченко в творчих доробках оратівчан» (Оратівський районний краєзнавчий музей); «Співець народної долі» (Піщанський краєзнавчий музей); «Шевченко і Надросся» (Погребищенський районний краєзнавчий музей ім. Н. А. Присяжнюк); «Катерина Кобзаревого серця» (музеї Тростянецького району); «Ми тебе не забули, Тарасе» (Тиврівський районний краєзнавчий музей); «Творчість Т. Г. Шевченка в музейних предметах» (Тульчинський краєзнавчий музей); «Геній Шевченка в серцях тиманівчан» (Художній музей ім. Т. Г. Шевченка, с. Тиманівка, Тульчинський район); «Кобзар і Шаргородщина» (Шаргородський музей образотворчого мистецтва); «Кобзар українського роду — справжній син свого народу» (Музей історії с. Пеньківка, Шаргородський район) [4; 8].

Під час презентації міні-експозиції «Сім струн любові Кобзаря»,
Літинський районний краєзнавчий музей ім. У. Кармелюка, 2013 р.

Створені експозиції відзначалися оригінальністю наукових та художньо-дизайнерських рішень, композиційною організацією та різноплановістю форм і методів їх побудови. Під час оцінювання враховувалися індивідуальність, інтерактивність, інноваційний характер експозиції та її технічне забезпечення. Конкурс проводився у формі презентації міні-експозиції авторським колективом.

Оцінювання експозицій здійснювало журі у складі: Куделі Г. Д., заступника начальника управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації, голови ради та членів ради: Зелінської О. Г., заступника начальника відділу культурно-мистецьких установ облдержадміністрації; Коляструк О. А., доктора історичних наук, доцента, завідувачки кафедри етнології інституту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського; Висоцької К. І., директора Вінницького обласного краєзнавчого музею; Косаківського В. А., старшого викладача кафедри етнології інституту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського; Горобчука І. І., голови Вінницького обласного осередку Національної спілки майстрів народного мистецтва України, заслуженого майстра народної творчості України; Воронова В. В., начальника відділу культури і туризму Козятинської райдержадміністрації і Журунової Т. Г., завідуючої сектором виставкової та рекламної роботи Вінницького обласного краєзнавчого музею, секретаря ради [4; 8].

За рішенням журі конкурсу призові місця було розподілено поміж таких музеїв: Гран-прі отримав Вінницький обласний краєзнавчий музей; I місце — Музей історії м. Козятин; II місце — Художній музей Т. Г. Шевченка, с. Тиманівка Тульчинського району; III місце — Музей фольклору Г. Т. Танцюри, м. Гайсин, та Музей М. С. Грушевського, с. Сестринівка Козятинського району. У номінаціях стали переможцями: «Найвдаліше наукове вирішення міні-експозиції» — сектор краєзнавства міського будинку культури «Лада», м. Ладижин; «Індивідуальність та оригінальність міні-експозиції» Погребищенський районний краєзнавчий музей ім. Н. А. Присяжнюк; «Приз глядацьких симпатій» — Музей Хліба, с. Білопілля Козятинського р-ну [4; 8].

У рамках фестивалю також відбулось обласне свято обрядових хлібів і дідухів «Народу вічний оберіг». Програмою були передбачені виставки творів народного мистецтва територіальних громад та виступи художніх колективів району.

29 вересня 2016 р. у с. Сестринівка Козятинського району відбувся п'ятий обласний фестиваль-конкурс музейних міні-експозицій «Віхи державотворення на Вінниччині», присвячений 150-річчю від дня народження видатного українського державного і політичного діяча, історика М. С. Грушевського [5; 9].

Метою фестивалю стало вшанування пам'яті та популяризація наукової і державотворчої спадщини Грушевського, розкриття основних віх державотворчого процесу на теренах Поділля, внеску подолян у розбудову суверенної незалежної України, вшанування в музейних закладах області традицій боротьби за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність держави. Під час підготовки заходу ставилося за мету і створення бази даних щодо наявності в музейних закладах оригінальних предметів та колекцій, присвячених процесам українського державотворення, і активізація науково-дослідницької та фондової роботи, спрямованої на висвітлення історичних державотворчих подій і процесів на Вінниччині.

До розгляду приймалися міні-експозиції за такими тематичними напрямами: Михайло Грушевський і Вінниччина; вшанування постаті видатного українця; державотворчі традиції на Вінниччині — право на власну державу в часи Київської Русі та Галицько-Волинського князівства; історія національного державотворення в часи Козаччини; боротьба за українську державність у 1917—1921-х рр.; здобуття незалежності Україною у 90-х рр. XX ст.; вираження національної самосвідомості українців в умовах сьогодення.

На заході представлено 14 міні-експозицій: «Вінниця — колиска української військової авіації» (Музей Повітряних Сил Збройних Сил України, м. Вінниця); «Від творців держави до її захисників» (Краєзнавчий музей Гайсинщини, м. Гайсин); «Михайло Коцюбинський — гласний міської думи 1888—1892 рр.» (Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського, м. Вінниця); «Авіація УНР: історія, факти, особистості» (Вороновицький музей історії авіації та космонавтики, смт Вороновиця Вінницького району); «Провісники волі» (Історичний музей м. Хмільник та Музей Героя Радянського Союзу В. В. Порика, Хмільницький район); «Великий Українець і люблячий батько» (Літинський районний краєзнавчий музей ім. У. Кармалюка); «Незламне вояцтво Дієвої Армії УНР» (Вінницький обласний краєзнавчий музей); «Важкий шлях до незалежності. Вони мужністю прославили Поділля» (Могилів-Подільський краєзнавчий музей); «Перші спроби пера Михайла Грушевського в Сестринівці» (Музей історії м. Козятин); «Обличчя незалежності» (Музей історії с. Кармелюкове, Жмеринський район); «Родина Оппокових із с. Кальник — родичі М. С. Грушевського» (Іллінецький краєзнавчий музей); «Громадсько-політична діяльність Іполита Зборовського в добу Центральної Ради» (Бершадський районний краєзнавчий музей); «Катерина Грушевська. Обірвані струни долі» (Літературно-меморіальний музей М. П. Стельмаха, с. Дяківці Літинського району); «Національно-визвольна боротьба на Тиврівщині» (Тиврівський районний краєзнавчий музей та Сутисківський історичний музей «Слава», Тиврівський район); «Атей нашого часу» (Музей історії с. Северинівка, Жмеринський район) [5; 9].

Оцінювання міні-експозицій та визначення переможців фестивалю-конкурсу здійснювала експертна рада у складі: Троян В. Г., заступника начальника управління культури і мистецтв Вінницької облдержадміністрації, голови експертної ради; Зелінської О. Г., начальника відділу культурно-мистецьких установ управління культури і мистецтв Вінницької облдержадміністрації, члена експертної ради; Висоцької К. І., директора Вінницького обласного краєзнавчого музею, заслуженого працівника культури, члена експертної ради; Коляструк О. А., доктора історичних наук, доцента, завідувачки кафедри етнології інституту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського, члена експертної ради; Кравченка П. М., кандидата історичних наук, доцента кафедри всесвітньої історії Вінницького

Експозиція «Вінниця — колиска української військової авіації», підготовлена Музеєм Повітряних Сил Збройних Сил України, м. Вінниця. ІІІ місце, 2016 р.

Міні-експозиція «Незламне вояцтво Дієвої Армії УНР», Вінницький обласний краєзнавчий музей. Перемога у номінації, 2016 р.

Музейну експозицію «Важкий шлях до незалежності. Вони мужністю прославили Поділля» презентують директор Могилів-Подільського краєзнавчого музею Світлана Вікторович та зберігач фондів Таміла Панасюк. І місце, 2016 р.

державного педагогічного університету ім. М. М. Коцюбинського, члена експертної ради; Воронова В. В., начальника відділу культури і туризму Козятинської райдержадміністрації, члена експертної ради; Бродзь О. В., вченого секретаря Вінницького обласного краєзнавчого музею, секретаря експертної ради [5; 9].

Гран-прі фестивалю присуджено Музею історії м. Козятин. Перше місце посів Могилів-Подільський краєзнавчий музей. Друге — Краєзнавчий музей Гайсинщини, м. Гайсин. Третє — Музей Повітряних Сил Збройних Сил України, м. Вінниця. Також відзначено призерів у кількох номінаціях. За найкраще наукове рішення міні-експозиції відзначено Тиврівський районний краєзнавчий музей і Сутисківський історичний музей «Слава», Тиврівський район; за найкраще художньо-дизайнерське рішення — Літературно-меморіальний музей М. П. Стельмаха, с. Дяківці Літинського району; за найвдалішу презентацію — Вінницький обласний краєзнавчий музей. Приз глядацьких симпатій дістався Музею М. С. Грушевського, с. Сестринівка Козятинського району [5; 9].

Журі, учасники й усі глядачі відзначили високий рівень проведення фестивалю, професіоналізм і відповідальність його організаторів та учасників.

На підсумковому засіданні експертної ради фестивалю було вирішено проголосити фестиваль традиційним і проводити його раз у три роки.

У 2019 р. в смт Вороновиця Вінницького району пройшов шостий фестиваль. Під гаслом «Їх іменами славиться наш край» він зібрав музейні установи області та розкрив музейними засобами і презентував глядачам багату і колоритну палітру видатних особистостей Вінниччини. У фестивалі взяли участь міні-експозиції 25 музеїв області: «Магія цілющих гобеленів» (Державний історико-культурний заповідник «Буша», с. Буша, Ямпільський р-н); «Маршрути долі Павла Наніїва» (Музей народних ремесел і промислів, с. Гальжбіївка, Ямпільський р-н); «Фольклористка відома всьому світові» (Погребищенський районний краєзнавчий музей ім. Н. А. Присяжнюк); «Підкорювачі морських глибин» (Краєзнавчий музей Гайсинщини, м. Гайсин); «Один такий ...» (Історичний музей м. Хмільник); «Герої с. Порик» (Музей Героя Радянського Союзу та Національного Героя Франції В. В. Порика, с. Порик, Хмільницький р-н); «Благословенна та держава, що має відданих синів» (Літинський районний краєзнавчий музей ім. У. Кармалюка); «Мистецька спадщина Віри Бичкової» (Барський районний історичний музей);

«Пилип Олексійович Желюк в серцях тиманівчан» (Музей історії с. Тиманівка, Тульчинський р-н); «Con & Casi» (Оратівський районний краєзнавчий музей); «За тридцать лет хочу прожить столетье ... » (Міський історичний музей м. Жмеринка); «Ми — немирівчани, нам є чим пишатись» (Музей «Літературна Немирівщина» м. Немирів); «Вклонімося пам'яті Героїв — наших земляків» (Музей АТО, м. Гайсин); «Микола Іванович Кибальчич — автор схеми першого у світі реактивного літального апарата» (Іллінецький краєзнавчий музей); «Співець Подільського краю» (Бершадський районний краєзнавчий музей); «В нім сила духу поєдналася з любов'ю» (Літературний музей ім. В. О. Забаштанського, смт Браїлів, Жмеринський р-н); «У цьому Доля й Сенс мого життя» Л. Панкоша (Тиврівський районний краєзнавчий музей); «В його серці жила Україна» (Музей історії с. Носківці, Жмеринський р-н); «Справа-формуляр на М. Грушевського» (Музей М. С. Грушевського, с. Сестринівка, Козятинський р-н); «Життя коротке, мистецтво — вічне» («Музей П. І. Чайковсько-го і Н. Ф. фон Мекк», смт Браїлів, Жмеринський р-н); «Останній гайдамака» (Музей історії с. Кармелюкове, Жмеринський р-н); «Вартовий українського духу, незламний воїн правди і краси» (Літературно-меморіальний музей М. П. Стельмаха, с. Дяківці, Літинський р-н); «Віктор Іванов — автор кіношедевру «За двома зайцями» (Музей історії м. Козятин); «Культурна спадщина України в постатях Тульчинщини» (Тульчинський краєзнавчий музей); «Ікари над Дністром» (Етноісторичний флай-парк «Нагоряни», м. Могилів-Подільський) [10].

«За тридцать лет хочу прожить столетье ... ».
Експозиція Міського історичного музею
м. Жмеринка. ІІ місце, 2019 р.

Міні-експозиція «Con & Casi»
Оратівського районного краєзнавчого музею.
Перемога у номінації, 2019 р.

Учасників та гостей фестивалю привітали керівники Вінницького району: голова Вінницької РДА — Демченко Михайло Іванович та голова Вінницької районної ради — Сітарський Сергій Миколайович [10; 11].

Оцінювало міні-експозиції та визначало переможців фестивалю-конкурсу — журі, до якого входили: Троян Валентина Геннадіївна, заступник начальника управління культури і мистецтв Вінницької облдержадміністрації, голова журі; Зелінська Ольга Георгіївна, начальник відділу культурно-мистець-

Експозицію «Віктор Іванов — автор кіношедевру «За двома зайцями» презентує Музей історії м. Козятин. І місце, 2019 р.

Під час презентації міні-експозиції «Магія цілющих гобеленів» Державного історико-культурного заповідника «Буша», с. Буша, Ямпільський р-н. Перемога у номінації, 2019 р.

Міні-експозицію «Пилип Олексійович Желюк в серцях тиманівчан» презентує завідуюча Музею історії с. Тиманівка Тульчинського р-ну Ніна Вовк. Перемога у номінації, 2019 р.

Експозиція «Життя коротке, мистецтво — вічне» Музею П. І. Чайковського і Н. Ф. фон Мекк, смт Браїлів, Жмеринський р-н. Презентує директор музею Андрій Клекот. Перемога у номінації, 2019 р.

ких установ управління культури і мистецтв Вінницької облдержадміністрації; Висоцька Катерина Іванівна, директор Вінницького обласного краєзнавчого музею, заслужений працівник культури; Войнаровський Анатолій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України ВДПУ ім. М. Коцюбинського; Ковінько Олександр Геннадійович, голова Вороновицької ОТГ; Романенко Альона Володимирівна, начальник відділу культури і туризму Вінницької райдержадміністрації; Журунова Тетяна Георгіївна, завідуюча науковим сектором виставкової та рекламної роботи відділу науково-освітньої, виставкової та рекламної роботи Вінницького обласного краєзнавчого музею, секретар журі [10].

Переможці фестивалю та їх нагороди:

Гран-прі — Музей АТО, м. Гайсин, завідуючий Головань А. В. (диплом, пилосмок PHILIPS, реєстратор);

Перше місце — Музей історії м. Козятин, директор Макаревич Л. П. (диплом, пилосмок ELECTROLUX, реєстратор);

Друге місце — Міський історичний музей м. Жмеринка, директор Шеремета Г. С. (диплом, праска ELECTROLUX, реєстратор); Тульчинський краєзнавчий музей, директор Лукашенко С. І. (диплом, праска ELECTROLUX, реєстратор);

Третє місце — Музей народних ремесел і промислів, с. Гальжбіївка, Ямпільський р-н, завідуюча Собко Г. Г. (диплом, термопот, реєстратор); Тиврівський районний краєзнавчий музей, директор Олімчук А. І. (диплом, термопот, реєстратор); Погребищенський районний краєзнавчий музей ім. Н. А. Присяжнюк, директор Княжук Л. В. (диплом, термопот, реєстратор);

Приз глядацьких симпатій — Вороновицький музей історії авіації та космонавтики, директор Демяненко В. Т. (диплом, термопот) [10].

Відзначено у номінаціях та нагороджено дипломами і реєстраторами такі музеї:

1. Найкраще наукове рішення музейної міні-експозиції (Музей М. С. Грушевського, с. Сестринівка Козятинського р-ну — філія Вінницького обласного краєзнавчого музею, завідуючий Моторний О. І.);
2. Найкраще художньо-дизайнерське рішення міні-експозиції (Державний історико-культурний заповідник «Буша», директор Захарчук І. В.);
3. Найвдаліша презентація міні-експозиції (Бершадський районний краєзнавчий музей, директор Горобець О. М.);
4. Оригінальність ідеї (Етноісторичний флай-парк «Нагоряни» — філія Музею етнографії і народного мистецтва ім. М. Руденко, м Могилів-Подільський, завідувач Шибінський С. В.);
5. Історичні персоналії Поділля в музейній експозиції (Музей історії с. Кармелюкове, завідуюча Крайнік Л. В.);
6. Презентація військово-патріотичної тематики в музейній експозиції (Музей ГРС та НГФ В. Порика, директор Маценко Т. М.; Літинський районний краєзнавчий музей ім. У. Кармалюка, директор Ткач В. А.; Музей історії с. Носківці, Жмеринський р-н, завідуюча Щуришена С. В.);
7. Висвітлення діяльності та видатних досягнень громадських діячів, політиків, науковців, дослідників і винахідників Вінниччини в музейній експозиції (Іллінецький краєзнавчий музей, директор Настич В. В.; Музей «Літературна Немирівщина», директор Касіяненко С. Я.; Історичний музей м. Хмільник, директор Пацанівська Н. М.);
8. Вшанування професійних досягнень відомих архітекторів, літераторів та діячів музичної культури в музейній експозиції (Літературно-меморіальний музей М. П. Стельмаха, с. Дяківці Літинського р-ну, директор Голованюк О. В.; Літературний музей ім. В. О. Забаштанського, завідуюча Слободенюк Н. О.; Музей П. І. Чайковського і Н. Ф. фон Мекк, смт Браїлів Жмеринського р-ну, директор Клекот А. В.);
9. Висвітлення досягнень художників-земляків та майстрів народної творчості в музейній міні-експозиції (Барський районний історичний музей, директор Гаєвська Н. А.);
10. Показ трудових досягнень вінничан в музейній експозиції (Музей історії с. Тиманівка Тульчинського р-ну, завідуюча Вовк Н. О.);
11. Вдале висвітлення історії відомої родини в музейній експозиції (Оратівський районний краєзнавчий музей, директор Василенко О. Є.);
12. Нові імена в музейній експозиції (Краєзнавчий музей Гайсинщини, директор Стрижалов І. В.) [10].

Слід зазначити, що у фестивалях брали участь і державні, і самодіяльні музеї області. Також долучилися Музей Повітряних сил Збройних сил України, Музей академіка Д. К. Заболотного, Національний музей-садиба М. І. Пирогова, Сектор краєзнавства міського будинку культури «Лада», м. Ладижин. У 2011 р. були представлені і приватні колекції. Всього із 66 державних і народних музеїв Вінниччини у фестивалях взяли участь 45 музейних закладів. Вінницький обласний краєзнавчий музей, Музей історії м. Козятин та Тиврівський районний краєзнавчий музей взяли участь у всіх шести фестивалях. Бершадський, Літинський, Оратівський, Тульчинський районні краєзнавчі музеї та Музей історії села Кармелюкове Жмеринського р-ну — у п'яти фестивалях; Вороновицький музей історії авіації та космонавтики, Літературно-меморіальний музей М. П. Стельмаха — у чотирьох фестивалях, тричі готували свої міні-експозиції 6 музейних закладів; двічі — 14 музеїв; 13 музейних закладів — по 1 разу.

Проведення фестивалів має величезне значення для музейних закладів області. Фестивалі гуртують музейних співробітників, дають можливість музеям продемонструвати свій досвід і здобутки, обговорити у колі колег важливі музейні питання і проблеми. Робота над заданою темою спонукає до нових досліджень, а зустрічі, комунікація і обмін досвідом сприяють удосконаленню роботи музейних закладів Вінниччини.

Проведення таких масштабних проектів планується заздалегідь, аби музейники могли передбачити виділення коштів для участі у них, а також ґрунтовно підготувати і організувати презентацію своєї міні-експозиції.

Співробітники музеїв області з нетерпінням чекають наступного фестивалю. Його проведення заплановане на 2022 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про музеї та музейну справу». URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/249/95-вр. (дата звернення: 27.02.2018).
2. Матеріали Вінницького обласного краєзнавчого музею з організації і проведення другого фестивалю музейних міні-експозицій, приуроченого до ювілею українського етнографа К. Широцького, 2011.
3. Матеріали Вінницького обласного краєзнавчого музею з організації і проведення третього фестивалю музейних міні-експозицій, приуроченого Року музеїв в Україні, 80-річчю утворення Вінницької області та Міжнародному дню музеїв, 2012.
4. Матеріали Вінницького обласного краєзнавчого музею з організації і проведення четвертого фестивалю музейних міні-експозицій, приуроченого 200-річчю від дня народження видатного українського поета Т. Г. Шевченка, вшануванню його пам'яті та популяризації творчості Великого Кобзаря, 2013.
5. Матеріали Вінницького обласного краєзнавчого музею з організації і проведення п'ятого фестивалю музейних міні-експозицій, приуроченого 150-річчю від дня народження видатного українського державного і політичного діяча, історика М. С. Грушевського, 2016.
6. Міжнародний день музеїв на Вінниччині відзначили... // 0432ua. Сайт города Винницы. URL: https://www.0432.ua/news/147075 (дата звернення: 23.01.2018).
7. Тетяна Журунова. У Вінниці відбувся перший обласний музейний фестиваль // *Український простір*. Червень 2006. № 4 (11). С. 5.
8. Хроніка культурного життя Вінниччини. Серпень // Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва. URL: www.librery.vn.ua/publications/2013/Hronika serpen.html (дата звернення: 24.01.2018).
9. V обласний фестиваль-конкурс музейних міні-експозицій... // — PROSTIR. MUSEUM. — URL: http.prostir.museum/ua/post/38162 (дата звернення: 25.01.2018).
10. Матеріали Вінницького обласного краєзнавчого музею з організації і проведення шостого фестивалю музейних міні-експозицій, приуроченого видатним особистостям Вінниччини, 2019.
11. Шостий обласний фестиваль музейних міні-експозицій у Вороговиці // Вінницька районна державна адміністрація: https: www.vinrda.gov.ua>news (дата звернення: 09.05.2021).

Історія Пироговських реліквій

Петро Гунько
заслужений лікар України, кандидат медичних наук, лауреат Державної премії в галузі науки і техніки, доцент, генеральний директор Національного музею-садиби М. І. Пирогова
м. Вінниця

Віктор Гайдуков
вчений секретар Національного музею-садиби М. І. Пирогова
м. Вінниця

Зінаїда Мартинова
головний зберігач Національного музею-садиби М. І. Пирогова
м. Вінниця

Історія Пироговських реліквій тісно пов'язана з першим музеєм, присвяченим М. І. Пирогову, відкритим 1897 р. в Санкт-Петербурзі. Ініціаторами його створення були члени Російського хірургічного товариства Пирогова (РХТП): близький друг і соратник М. І. Пирогова, доктор медицини О. Л. Еберман (1830—1902) та професор кафедри госпітальної хірургії Санкт-Петербурзької Військово-медичної академії (ВМА) В. О. Ратімов (1850—1904).

Хірургічний музей М. І. Пирогова (автор проекту — професор архітектури В. О. Шретер) створено також завдяки активності медичної громадськості, в т. ч. придворних лікарів царської сім'ї Романових, подвижницькій діяльності професорів ВМА, пожертві приватних осіб.

На його будівництво з державного казначейства Міністерством фінансів було виділено 30 тис. руб. Внесок за заповітом дворянки Є. О. Мусіної-Пушкіної склав 60 тис. руб.

Першим експонатом Пироговського фонду майбутнього музею був дар доктора медицини Д. І. Виводцева (1837—1896). 1882 р. на засіданні Російського хірургічного товариства Пирогова Давид Ілліч зробив повідомлення про спосіб бальзамування тіла М. І. Пирогова, а також про результати патолого-анатомічного дослідження фрагмента злоякісної пухлини, що стала причиною смерті, та передав голові правління товариства хірургу Е. В. Каде (1817—1889) фрагмент того ж новоутворення та його мікроскопічні препарати за умови, що вони займуть гідне місце в «пироговському музеї», який «з часом буде влаштований в Санкт-Петербурзі подібно Дюпюітреновському музею в Парижі» [9, с. 20].

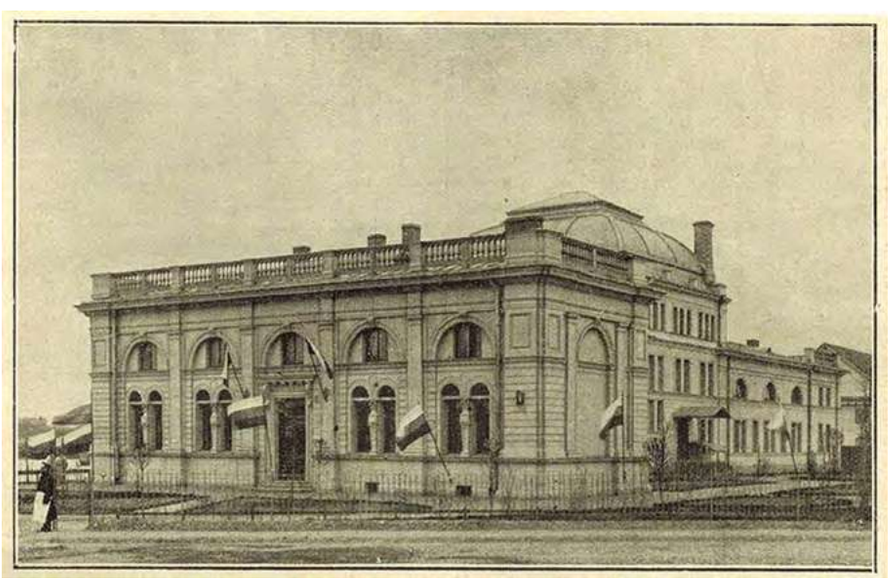

Хірургічний музей М. І. Пирогова, м. Санкт-Петербург, 1897 р.

Експонатом №2 був бронзовий бюст М. І. Пирогова, виконаний відомим художником і скульптором І. Ю. Рєпіним (1844—1930). Його придбала на власні кошти вдова О. А. Пирогова (1828—1902) спеціально для Хірургічного музею.

Комплектування майбутньої експозиції здійснювалося 14 років шляхом добровільних пожертв. «Основне завдання музею, — писала газета «Петербурзький листок», — складалося в зборі унікальних предметів, що мають безпосереднє відношення до лікарської і наукової діяльності великого Пирогова» [8]. Тільки протягом першого року в фонди надійшло 547 різних предметів, більшість з яких були унікальними. Під одним з них, наприклад, значилось 887 історій хвороб, написаних особисто М. І. Пироговим, 63 вітальні адреси з нагоди 50-річчя його лікарської та наукової діяльності (1881), нагороди, прижиттєві портрети, епістолярна спадщина тощо. Ці та інші раритетні речі були передані в дар музею дружиною, учнями, друзями і колегами М. І. Пирогова, які вважали за честь подарувати реліквії та раритети, пов'язані з ім'ям вченого. Одним з рідкісних музейних предметів був єдиний екземпляр Пироговського атласу з топографічної анатомії, який 1897 р. з ініціативи професора Московського університету М. В. Скліфосовського «за височайшим повелінням імператора» був переданий музею «для вічного зберігання» [13, с. 57].

Керівництво ВМА піднесло в дар 158 літографських каменів і 51 анатомічний препарат, виготовлений М. І. Пироговим [13, с. 57].

Пироговський фонд поповнився листами Миколи Івановича до дружини, які зберіг професор О. Л. Еберман, а також портретом вченого, який написав художник М. Д. Дмитрієв-Оренбурзький безпосередньо до відкриття Хірургічного музею.

Урочистості відбулися 26 жовтня 1897 р. Серед численних гостей був присутній син, Володимир Миколайович Пирогов з дружиною. Він зачитав телеграму від Олександри Антонівни, яка у зв'язку з хворобою не змогла приїхати до Санкт-Петербурга.

Після смерті матері, О. А. Пирогової, Володимир своє майбутнє пов'язував із Санкт-Петербургом і, як свідчать протоколи РХТП за 1903 р., передав у музей до Пироговської колекції 340 рукописів батька, різні документи, серед яких на п'яти стояли власноручні підписи Олександра II, ордени та інші відзнаки [12].

Зібравши воєдино унікальні предмети і дбайливо зберігаючи їх протягом декількох десятиліть, Пироговський фонд, що був єдиною в світі колекцією подібного роду, належав громадській організації і не перебував під опікою і охороною держави. Внаслідок певних причин, до початку 30-х років минулого століття Хірургічний музей М. І. Пирогова, після 33-х років роботи, було розформовано. І єдину цілісну унікальну Пироговську колекцію в кількості 1600 експонатів зберегти не вдалося. Реліквії, які вимагали особливого обліку і зберігання, надійної системи охорони від розкрадання та псування, виявилися розрізненими і розділеними. Значна частина з них (близько 500 од.) була передана Військово-медичному музею МО СРСР (ВММ) і (близько 400 од.) ВМА. Решта розійшлися по установах, приватних колекціях, а близько 515 предметів безнадійно втрачені [13, с. 174].

Збереглись усні перекази про те, що деякі експонати були знищені восени 1935 р. Так, літографські камені, що використовувалися для опублікування атласу топографічної анатомії М. І. Пирогова, перетворені у дрібне кришиво під час ремонту будівель, що належали ВМА. Частина з них використана для пішохідної доріжки внутрішнього двору музею. Лише поодинокі екземпляри вдалося врятувати [13, с. 138].

Військово-медичний музей, м. Санкт-Петербург

Військово-медична академія, м. Санкт-Петербург

Завдяки подвижницькій діяльності професора ВМА В. М. Шевкуненка (1872—1952) і його учня професора О. М. Максименкова (1906—1968), згодом першого начальника ВММ, вдалося частково об'єднати і зберегти цю унікальну колекцію.

Професор О. М. Максименков, користуючись авторитетом і наданими йому повноваженнями керівника музею, активно комплектував зали майбутніх експозицій унікальними експонатами, які збереглися на кафедрі оперативної хірургії ВМА. І сьогодні ця частина колекції (особисті предмети і нагороди М. І. Пирогова, оригінальна епістолярна спадщина, набори хірургічних інструментів, літографські камені) представлена у ВММ і є найбільш цінною в історичному аспекті.

В. Шевкуненко

О. Максименков

Так, у фондах цього музею зберігається унікальна реліквія сім'ї Пирогових — твори Амбруаза Паре, видані в Парижі 1607 р. з власноручним написом М. І. Пирогова сину Володимиру від 13 листопада 1875 р.

Все, що стосується наукової і видавничої діяльності вченого в галузі прикладної анатомії, зберігається і експонується на кафедрі оперативної хірургії ВМА.

Істинна картина історії збереження Пироговських раритетів неможлива без створення Музею-садиби М. І. Пирогова, який формувався як філія ВММ.

Після зняття блокади Ленінграда і звільнення Вінницької області від німецько-нацистських загарбників силами військових лікарів була розпочата підготовка щодо створення меморіального музею М. І. Пирогова. На цей раз місцем його розташування обрано не Санкт-Петербург, а територію садиби М. І. Пирогова в с. Шереметка Вінницької області.

Спочатку передбачалося повернути на колишнє місце зберігання, а саме в садибу Вишня, ті Пироговські реліквії, які в силу обставин були вивезені і зберігалися понад 30 років у Санкт-Петербурзі. Однак, ці наміри не вдалося здійснити: існувала точка зору (усні свідчення ветеранів кафедри академії), що частина експонатів, призначених для передачі Музею-садибі М. І. Пирогова, «затрималася» на кафедрі оперативної хірургії академії.

Крім того, остаточна концепція створення нового музею виявилася зовсім іншою. Так, замість повернення садибі її колишнього вигляду, в експозиції музею був представлений літопис життя і діяльності М. І. Пирогова. Для дотримання подібного стилю, як стверджувалося, не потрібні були

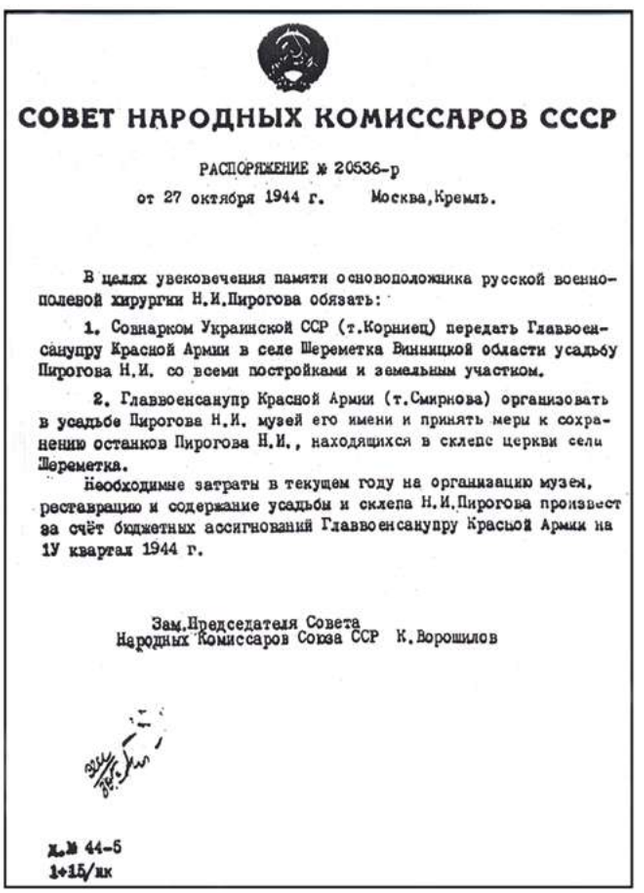

СОВЕТ НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ СССР

РАСПОРЯЖЕНИЕ № 20536-р

от 27 октября 1944 г. Москва, Кремль.

В целях увековечения памяти основоположника русской военно-полевой хирургии Н.И.Пирогова обязать:

1. Совнарком Украинской ССР (т.Корниец) передать Главвоенсанупру Красной Армии в селе Шереметка Винницкой области усадьбу Пирогова Н.И. со всеми постройками и земельным участком.

2. Главвоенсанупр Красной Армии (т.Смирнова) организовать в усадьбе Пирогова Н.И. музей его имени и принять меры к сохранению останков Пирогова Н.И., находящихся в склепе церкви села Шереметка.

Необходимые затраты в текущем году на организацию музея, реставрацию и содержание усадьбы и склепа Н.И.Пирогова произвест за счёт бюджетных ассигнований Главвоенсанупру Красной Армии на IУ квартал 1944 г.

Зам.Председателя Совета
Народных Комиссаров Союза ССР К.Ворошилов

д.№ 44-5
1+15/ик

Розпорядження Ради Народних Комісарів СРСР
від 27 жовтня 1944 р.
щодо створення Музею-садиби М. І. Пирогова

справжні Пироговські реліквії. Їх замінили, на жаль, фотокопіями, а оригінали живописних полотен копіювалися радянськими художниками [13, с. 146].

Перша експозиція музею створювалася в рекордно короткі терміни, близько 3-х років. За цей час зроблено капітальний ремонт будинку М. І. Пирогова, присадибних будівель, приведено до ладу парк і сад, відремонтовано церкву, склеп, проведено перше ребальзамування тіла ученого.

Фрагмент першої експозиції

Комплектування фондових колекцій не було систематичним, здійснювалось, здебільшого, за рахунок передачі музейних предметів з ВММ та ВМА, а також за рахунок пожертвувань.

Із ВММ до свого відкриття музей отримав близько 450 експонатів, серед яких виділялося безліч живописних полотен, скульптурних портретів і фотографій (останніх було більше 300) [13, с. 146].

ВМА передала листи-автографи М. І. Пирогова, його праці, патологоанатомічні препарати, виготовлені вченим, та інше.

За 70 років Національний музей-садиба М. І. Пирогова став духовною скарбницею вітчизняного і світового значення. З кожним роком поповнювався і поліпшувався якісний склад його колекцій, які сьогодні нараховують понад 17,5 тис. одиниць зберігання. Співробітники вирішують проблеми систематизації, класифікації і атрибуції нових надходжень, активно їх популяризують і роблять доступними колу відвідувачів.

Наукова спадщина М. І. Пирогова величезна і вона міцно увійшла в практику світової медицини. Прижиттєві видання праць геніального вченого займають особливе місце в музейній колекції. В експозиції представлена дисертація на ступінь доктора медицини «Чи є перев'язування черевної аорти при аневризмі пахової ділянки легко виконуваним і безпечним втручанням?», яку М. І. Пирогов захистив 185 років тому. Вона стала зразком експериментально-хірургічних досліджень та викликає живий інтерес у відвідувачів. До речі, саме це видання було експонатом Хірургічного музею в Санкт-Петербурзі, що є надзвичайно важливим історичним фактом. Для дисертації художником Ф. С. Шлатером виготовлені малюнки з анатомічних препаратів М. І. Пирогова, шість з яких також експонуються.

Особливої уваги заслуговує класична праця М. І. Пирогова «Ілюстрована топографічна анатомія розпилів, проведених в трьох напрямах через заморожене людське тіло». Вона і понині є неперевершеним внеском у медичну науку. Чудові малюнки до атласу, виконані художниками Р. Мейєром, Н. Мартинсоном і К. Моховим, досягли високої досконалості техніки і неповторної витонченості. На підставі цих малюнків виготовлялись літографські камені для тиражування атласу. 1950 р. кафедра оперативної хірургії ВМА передала музею 12 таких літографських каменів.

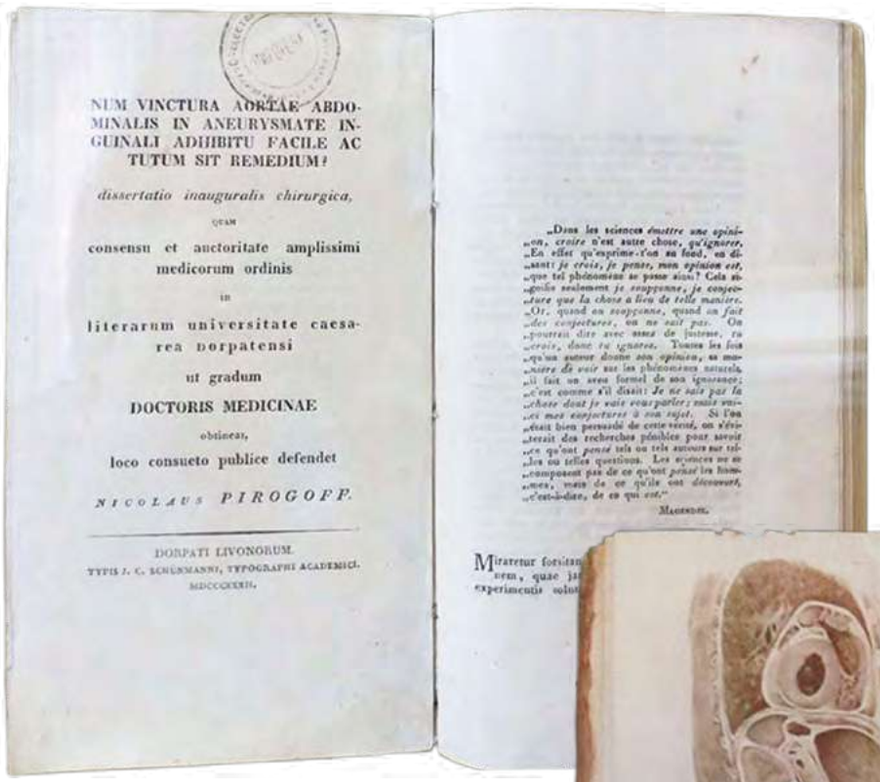

NUM VINCTURA AORTAE ABDOMINALIS IN ANEURYSMATE INGUINALI ADHIBITU FACILE AC TUTUM SIT REMEDIUM?

dissertatio inauguralis chirurgica,

QUAM

consensu et auctoritate amplissimi medicorum ordinis

in

literarum universitate caesarea dorpatensi

ut gradum

DOCTORIS MEDICINAE

obtineat,

loco consueto publice defendet

NICOLAUS PIROGOFF.

DORPATI LIVONORUM.

TYPIS J. C. SCHUNMANNI, TYPOGRAPHI ACADEMICI.

MDCCCXXXII.

Дисертація
М. І. Пирогова

Праця М. І. Пирогова «Ілюстрована топографічна анатомія розпилів, проведених в трьох напрямках через заморожене людське тіло»

Досвід, набутий на театрі воєнних дій на Кавказі і під час оборони Севастополя, М. І. Пирогов виклав у праці «Основи загальної воєнно-польової хірургії», виданої в Німеччині 1864 р. німецькою мовою, а 1865 — 1866 рр. — російською, яка стала своєрідною енциклопедією для військових лікарів усього світу і займає достойне місце в експозиції музею.

Видатний вчений є також гордістю педагогічної освіти. Новаторські ідеї щодо організації виховного та навчального процесу, викладені у чисельних педагогічних працях, не втратили своєї актуальності і відіграють важливу роль у становленні сучасної системи освіти і виховання. Ще в 1897 р. на засіданнях РХТП відзначалося, що прижиттєві видання збірників педагогічних статей М. І. Пирогова за 1856 — 1861 рр. уже в II половині XIX ст. вважалися бібліографічною рідкістю [10].

Після смерті Миколи Івановича дружина та син Володимир частину книг із сімейної бібліотеки подарували навчальним закладам, Хірургічному музею М. І. Пирогова, доля решти невідома. Деякі з них, з дарчими написами та посвятами, зберігаються у фондовій колекції Національного музею-садиби М. І. Пирогова:

— Сергій Петрович Коломнін, видатний вітчизняний хірург, професор подарував свою дисертацію М. І. Пирогову з дарчим написом: «*Миколі Івановичу Пирогову з найглибшою повагою. Петербург, 24.05.1881 р.*» [7].

— Лев Миколайович Модзалевський, відомий педагог, після зустрічі з М. І. Пироговим у Німеччині, — книгу «Побут студентів у Німеччині. Із закордонних листів», видану в Санкт-Петербурзі 1865 р., присвятив Миколі Івановичу [6].

— Михайло Зеленський — молодий вінницький лікар, який працював в садибі Вишня, висловив свої почуття до М. І. Пирогова в дарчому написі на праці «Дифтерит, СПб., 1881 р.»: «*Моєму незабутньому вчителеві Миколі Івановичу, пам'ять про якого мені дорога не тільки як про анатома, хірурга, але й як про глибокого мислителя. До смерті вдячний учень Михайло Зеленський*» [2].

— Після виходу у світ «Севастопольських листів» М. І. Пирогова 1900 р. Олександра Антонівна подарувала один екземпляр цього видання з дарчим написом Вінницькій окружній лікарні для психічнохворих (нині обласна лікарня ім. акад. О. І. Ющенка)». Ця реліквія з часом повернулася до фондів музею [1].

1. Дисертація С. Коломніна з дарчим написом
2. Модзалевський Л. «Побут студентів у Німеччині»
3. Праця М. Зеленського «Дифтерит» з дарчим написом
4. «Севатопольські листи» М. Пирогова з дарчим написом вдови вченого О. Пирогової

У книжковій колекції раритетними виданнями є: стародруки, оригінальні праці відомих вітчизняних та зарубіжних вчених-медиків XIX ст.: Т. Більрота, І. Буяльського, Х. Саломона, Ю. Шимановського, А. Вельпо, Руста, Мюллєра, Дифенбаха; відомих філософів: Канта, Гомера, Гегеля, Цицерона; а також прижиттєві твори письменників та поетів — сучасників М. Пирогова: О. Пушкіна, І. Тургенєва, В. Жуковського, М. Салтикова-Щедріна та підручники XVIII — XIX ст.

Епістолярна спадщина М. І. Пирогова, яка складає великий суспільно-історичний та біографічний інтерес, доповнює фондову колекцію музею. Листування з колегами, друзями, учнями, рідними, з державними установами та товариствами розширює наші відомості про життя, медичну, наукову, педагогічну, громадську діяльність М. І. Пирогова.

Оригінальні рукописи займають почесне місце серед інших пам'яток. Варто зауважити, що в архівному фонді музею зберігається лист-автограф М. І. Пирогова від 4 грудня 1837 р. Міністру народної освіти з проханням дозволити йому поїздку до Франції для удосконалення своїх знань з хірургії [3],

який був переданий професором О. Л. Еберманом Хірургічному музею 1901 р. До фондів музею-садиби ця реліквія надійшла із ВМА 1952 р.

Слід зазначити, що зусиллями професора Ебермана здійснювалось фінансування та оснащення Хірургічного музею в Санкт-Петербурзі. В роки студентства він був спочатку домашнім вчителем, а потім лікарем і близьким другом багатої дворянської родини Мусіних-Пушкіних. І саме за його порадою Єлизавета Олексіївна Мусіна-Пушкіна заповіла значну суму на будівництво цього музею [13, с. 68].

Великий інтерес для дослідників становлять листи М. І. Пирогова до Й. В. Бертенсона, відомого терапевта, друга і першого біографа вченого.

1896 р. племінник Й. В. Бертенсона передав Хірургічному музею 30 листів періоду 1871 — 1881 рр. І лише через півстоліття невелика кількість їх (6 одиниць зберігання) поповнила фонди Національного музею-садиби М. І. Пирогова. Вони вражають своєю щирістю, відкритістю, повагою та сприяють нашому кращому розумінню душевних якостей людини, що все життя присвятила себе служінню істині і науці.

У квітні 1899 р. до Пироговського фонду надійшло листування М. І. Пирогова з К. М. Бакуніною, сестрою милосердя Хрестовоздвиженської общини, дочкою Санкт-Петербурзького губернатора, внучатою племінницею фельдмаршала М. І. Кутузова, яка працювала під керівництвом М. І. Пирогова в обложеному Севастополі. Спілкування між ними велося впродовж тривалого часу. У листах Миколи Івановича є цікаві роздуми про події Кримської війни, зміст і необхідність праці сестер милосердя. Катерина Михайлівна щиро і довірливо висловлювала свої думки, просила поради. Із протоколів РХТП за 1900 р. дізнаємося, що сімейний архів К. М. Бакуніної дістався у спадок родині Татарінових, яка передала його до Санкт-Петербурга [11].

Після розформування Хірургічного музею автографи видатного вченого зберігалися в бібліотеці ВМА, а через 65 років надійшли до фондової колекції Національного музею-садиби М. І. Пирогова, в т. ч. і останній лист з Вишні М. І. Пирогова до К. М. Бакуніної від 3 червня 1881 р. [4].

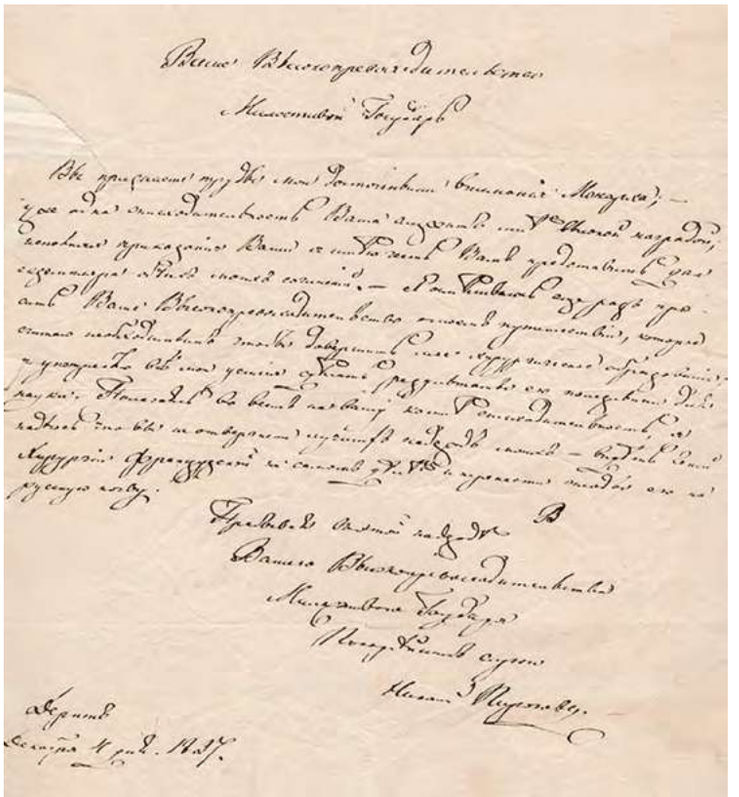

Лист М. Пирогова від 04.12.1837 р.

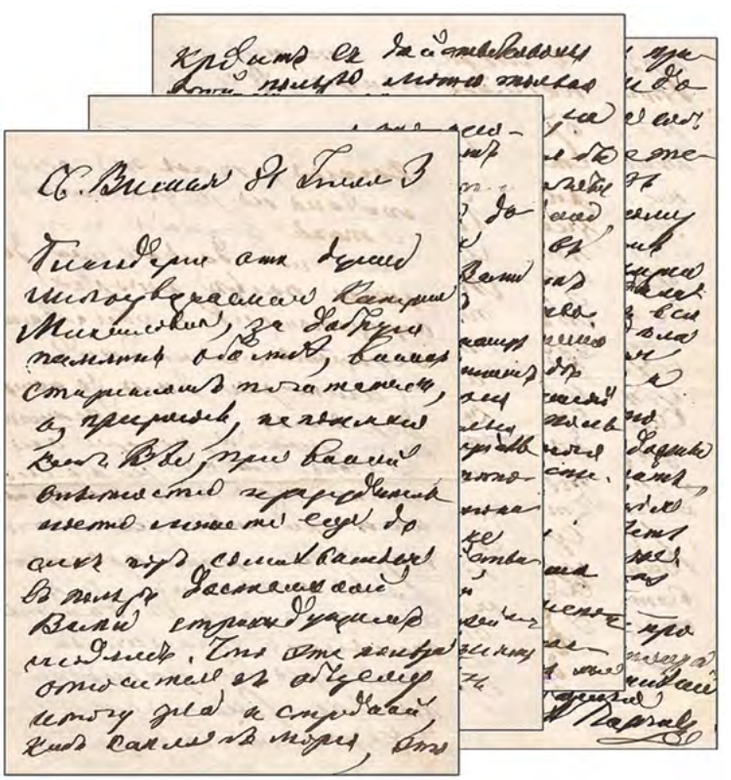

Лист М. Пирогова від 03.06.1881 р. до К. Бакуніної

Діяльність М. І. Пирогова на посту мирового посередника 2-ої дільниці Вінницького повіту характеризує власноручний звіт М. І. Пирогова від 12 вересня 1861 р. [5].

Колекцію унікальних експонатів Національного музею-садиби М. І. Пирогова доповнюють 28 листів молодшого сина М. І. Пирогова — Володимира Миколайовича за 1913—1914 рр до С. Я. Штрайха, письменника, відомого біографа батька. В них обговорювались різні питання, але центральне місце посідала тема підготовки до публікації праць М. І. Пирогова.

Музей дбайливо зберігає особисті речі М. І. Пирогова, представлені в експозиції кабінету вченого — його срібний кишеньковий годинник і ніж для розрізування паперу.

Особливу цінність мають патологоанатомічні препарати, виготовлені власноручно М. І. Пироговим, які 1950 р. були передані музею-садибі кафедрою оперативної хірургії ВМА.

Кишеньковий годинник М. Пирогова

Патологоанатомічні препарати, виготовлені М. Пироговим

Того ж року у фонди надійшли набори хірургічних інструментів, виготовлених на Санкт-Петербурзькому інструментальному заводі, директором якого 1841 р. був призначений М. І. Пирогов.

Медичне, госпітальне, аптечне начиння II половини XIX ст. експонується в музеї-аптеці М. І. Пирогова, яка входить до складу музейного комплексу.

В травні 1881 р. представники наукових товариств, медичних закладів, вітчизняних і зарубіжних університетів вітали геніального хірурга з нагоди 50-річчя наукової, лікарської та громадської діяльності. Вітальні адреси були підписані відомими вченими — І. М. Сеченовим, С. П. Боткіним, К. А. Тімірязєвим, С. П. Коломніним, М. В. Скліфосовським, Б. Лангенбеком та іншими. Після смерті чоловіка Олександра Антонівна передала Хірургічному музею М. І. Пирогова 124 почесні дипломи і вітальні адреси чоловіка. В II половині XX ст. 35 вітальних адресів поповнили фонди Національного музею-садиби М. І. Пирогова.

Особливий інтерес становить нумізматична колекція. Висока художня цінність робить її прикрасою музейного зібрання.

Якщо підвести підсумки кар'єри М. І. Пирогова, то варто сказати, що незважаючи на досить широку популярність, він послідовно пройшов усі щаблі чиновницької «Табелі про ранги», і нагороди отримував у суворій послідовності. Учений був удостоєний трьох ступенів ордена Св. Ганни, двох —

Нагороди М. Пирогова

ордена Св. Станіслава, двох — ордена Св. Володимира і генеральського ордена Білого Орла, яким нагороджувалися чиновники, що мали чин дійсного статського радника і вище. При цьому кожен з цих орденів, починаючи з нижчих ступенів, давав право спадкового дворянства.

В І половині XX ст. відділ нумізматики Державного Ермітажу передав Музею-садибі М. І. Пирогова його ордени, а Державний історичний музей поповнив нумізматичну колекцію медалями: «За захист Севастополя», «В пам'ять Східної (Кримської) війни 1853—1856 рр.», німецькою медаллю в пам'ять війни 1870—1871 рр. та нагрудними знаками, якими був нагороджений видатний вчений. Особисті оригінальні нагороди М. І. Пирогова знаходяться у ВММ.

До 150-річчя від дня народження М. І. Пирогова був відтворений його робочий кабінет, який відрізняється надзвичайною простотою. Тут немає нічого зайвого, все підпорядковано реаліям часу: меблі II половини XIX ст., відкрита книга і купка рукописів на робочому столі. На стінах картини XIX ст.

У фондовій збірці музею є реліквії, надіслані з Греції правнуком Миколи Івановича А. Д. Гершельманом — сімейний фотоальбом та неопубліковані мемуари про прадіда, і з Франції родиною онучки М. І. Пирогова Лідії Миколаївни Мазірової — дагеротипи (перші фотографії, виготовлені на срібній пластині, на яких зображений М. І. Пирогов з синами, Санкт-Петербург, 1850 р.); портрети М. І. Пирогова — фото І. М. Шнейдера і К°, Одеса, 1850-ті рр.; фото Везенберга і К°, Санкт-Петербург, 1881 р.

Фотографії першого ребальзамування тіла М. І. Пирогова 1945 р. також можна вважати не менш унікальними. Національний музей-садиба М. І. Пирогова є не лише місцем зібрання архівних документів, книг тощо, а й науково-дослідним закладом. Уже понад 136 років триває науковий експеримент щодо збереження набальзамованого тіла вченого у природних умовах.

Ребальзамування тіла М. І. Пирогова 2018 р. проведено вченими України на чолі з групою науковців Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова та науковими співробітниками Національного музею-садиби М. І. Пирогова. Крім того, постійно здійснюються планові профілактичні заходи, забезпечується систематичне спостереження за дотриманням стану, умов і режиму зберігання тіла видатного вченого. Це є дієвою складовою специфіки роботи музею та особливістю наукової діяльності.

Планові профілактичні роботи в усипальниці М. Пирогова

Сьогодні до складу Національного музею-садиби М. І. Пирогова входять меморіальні будівлі XIX ст.: будинок, музей-аптека, парк і липова алея, улюблене місце відпочинку Миколи Івановича. На відстані більше кілометра від садиби знаходиться церква-усипальниця, побудована 1885 р., де спочиває набальзамоване тіло вченого. Церква діюча, з автентичним іконостасом, культовими речами і пам'ят-

ками сакрального мистецтва. В усипальниці збереглися вінки, покладені під час похорону М. І. Пирогова. Ці будівлі занесені до Державного реєстру культурної спадщини України як пам'ятки історії та архітектури національного значення.

Таким чином, безцінні реліквії з колекції Національного музею-садиби М. І. Пирогова мають не тільки меморіальне значення. В основному це цінні документальні джерела, детальне вивчення яких розкриває чимало нових цікавих фактів з життя та діяльності геніального вченого, а також з історії розвитку вітчизняної медичної науки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Експонат Національного музею-садиби М. І. Пирогова № 484.
2. Експонат Національного музею-садиби М. І. Пирогова № 550.
3. Експонат Національного музею-садиби М. І. Пирогова № 673.
4. Експонат Національного музею-садиби М. І. Пирогова № 689.
5. Експонат Національного музею-садиби М. І. Пирогова № 1125.
6. Експонат Національного музею-садиби М. І. Пирогова № 1912.
7. Експонат Національного музею-садиби М. І. Пирогова № 1913.
8. Закладка анатомо-хирургического музея в память Н. И. Пирогова // *Петербургский листок*. 1895. №253. 15 сентября. С. 3. (Цит. за: Шевченко Ю. Л., Козовенко М. Н. Музей Н. И. Пирогова. СПб. : «Наука», 2005. С. 47).
9. Протоколы и труды Русского хирургического общества Пирогова (1882—1883). СПб., 1883. С. 20. (Цит. за: Шевченко Ю. Л., Козовенко М. Н. Музей Н. И. Пирогова. СПб. : «Наука», 2005. С. 37).
10. Протоколы и труды Русского хирургического общества Пирогова (1895—1896). СПб., 1897. С. 112. (Цит. за: Шевченко Ю. Л., Козовенко М. Н. Музей Н. И. Пирогова. СПб. : «Наука», 2005. С. 49)
11. Протоколы и труды Русского хирургического общества Пирогова (1898—1899). СПб., 1900. С. 98. (Цит. за: Шевченко Ю. Л., Козовенко М. Н. Музей Н. И. Пирогова. СПб. : «Наука», 2005. С. 73).
12. Протоколы заседаний Русского хирургического общества Пирогова (1902—1903). СПб., 1903. С. 34. (Цит. за: Шевченко Ю. Л., Козовенко М. Н. Музей Н. И. Пирогова. СПб. : «Наука», 2005. С. 77).
13. Шевченко Ю. Л., Козовенко М. Н. Музей Н. И. Пирогова. СПб. : «Наука», 2005. 254 с.

Експозиційно-виставкова робота — візитна картка музею

Валентина Мельник
директор комунального закладу «Мурованокуриловецький районний краєзнавчий музей імені Федора Коновалюка» смт Муровані Курилівці Мурованокуриловецького району Вінницької області

Історія Мурованокуриловеччини є невід'ємною частиною минулого нашої області, всього українського народу. Вона містить багато фактів і подій соціально-економічного життя селища і сіл району, має низку археологічних та історико-культурних пам'яток, славиться видатними особистостями, працьовитими людьми, народними умільцями, своєрідними традиціями, звичаями та обрядами.

Збереження, дослідження, розвиток і широка популяризація історії і культури краю — важливе покликання музею. Першим музейним закладом районного рівня стала картинна галерея, створена розпорядженням представника президента України в районі від 29.09.1992 р. Вона була музейним закладом художнього профілю з основними експонатами — картинами нашого земляка, уродженця с. Ягідного (Калівки), видатного українського живописця Федора Зотиковича Коновалюка, подарованими його дружиною Тамарою Іванівною Мороз-Коновалюк. Решта зібраних предметів засвідчували історію району.

Експозиція галереї була створена у виставковій залі районного будинку культури «Жовтень». В червні 2010 р. здійснено реекспозицію в зв'язку з перенесенням 46 картин Ф. Коновалюка в меморіально-експозиційну кімнату (МЕК), до якої встановлено броньовані двері, віконні металеві решітки, підключено пожежно-охоронну сигналізацію.

Експозиція МЕК свідчить про велич постаті геніального художника, тут є фотографії про життя і творчу діяльність Федора Зотиковича, унікальна колекція його картин, спогади земляків, світлини з перебування митця та його дружини на малій батьківщині з нагоди відзначення ювілеїв [9, с. 27].

Важливим завданням МЕК є широке ознайомлення із творчою спадщиною Ф. Коновалюка не тільки як автора численних пейзажів, а й майстра тематичних творів, портретів простих людей та книжкових ілюстрацій до української класики, виховання в жителів району, і особливо в молоді, почуття патріотизму, гордості за своїх видатних земляків.

З ініціативи відділу культури і туризму райдержадміністрації, за рішенням сесії Мурованокуриловецької районної ради 6 скликання від 27 червня 2013 р. № 278 «Про створення комунального закладу «Мурованокуриловецький районний краєзнавчий музей», на базі картинної галереї у вересні 2013 р. розпочав свою діяльність музейний заклад. Зважаючи на історичну значимість постаті Ф. Коновалюка рішенням районної ради від 18 грудня 2014 р. музею присвоєно ім'я Федора Коновалюка.

На сьогодні комунальний заклад «Мурованокуриловецький районний краєзнавчий музей імені Федора Коновалюка» відіграє визначну роль у збереженні культурної спадщини району [2, с. 41]. Нині у фондах музею знаходиться понад 1100 предметів, серед яких: речі домашнього вжитку населених пунктів району 40—60 рр. минулого століття, фото та копії світлин наших земляків — учасників антитерористичної операції на сході України, ветеранів Другої світової війни, видатних земляків, писемні, образотворчі, природничі та декоративно-ужиткові предмети.

Систематично музеєм проводиться культурно-освітня робота, представлена широким розмаїттям масових заходів до знаменних і пам'ятних дат, зустрічей з цікавими людьми, музейних свят тощо [5, с. 330].

У сучасних умовах важливим є розвиток комунікативної функції музеїв, складовою якої постає експозиційно-виставкова робота [10, с. 86]. Щороку в музеї діє три експозиції, організовуються понад 12 стаціонарних виставок, близько 15 мініекспозицій, низка конкурсів, свят та участь в різноманітних акціях з виставковими проєктами, інформація про які широко висвітлювалася у ЗМІ, на сайтах

райдержадміністрації й відділу культури РДА [5, с. 204]. Виставки підвищують доступність і суспільну значущість музейних фондів [1, с. 58].

Протягом року з музейними експозиціями та виставками ознайомлюються понад 10 тис. мешканців району та гостей. Для відвідувачів проводиться біля 150 екскурсій щорічно. Музейна аудиторія — представники усіх вікових категорій. Перш за все, вони знайомляться з постійними експозиціями МЕК, конкурсними роботами на здобуття мистецької премії ім. Ф. Коновалюка та матеріалами з історії створення району «Подільська перлина — Мурованокуриловецька родина». А потім у супроводі екскурсовода оглядають змінні виставки, які присвячуються актуальним питанням сучасності: значним політичним подіям, культурним явищам, ювілеям, цікавим подіям минулого і сьогодення. Виставкова зала дозволяє створити одразу 3 різні виставки.

Мурованокурилівчани і гості мають можливість побачити не тільки самі твори мистецтва, але й познайомитись з їх авторами, які часто бувають у музеї і залюбки спілкуються з відвідувачами, презентуючи свої роботи, проводячи майстер-класи. У циклі персональних виставок професійних та самодіяльних художників району на тему «Митці рідного краю» варто відзначити панорамну виставку творчих робіт професійної художниці О. Косінської із Мурованих Курилівців «Анатомія творчості Олени Косінської». На виставці експоновано понад 100 різножанрових картин: графіка, живопис, натюрморт, портрет, роботи історичної та релігійної сюжетно-тематичної композиції. Різняться твори і за матеріалами, технікою та засобами виразності. Учасниця багатьох вітчизняних та зарубіжних пленерів і виставок представила картини на полотні, папері, картоні, старій деревині, кераміці, склі, використовуючи олійні, акварельні, пастельні, акрилові фарби, туш, олівці, мед, каву і кавові зерна, чай, корицю; декорований одяг, листівки з історії селища.

До Міжнародного дня музеїв було відкрито виставку «Сила емоцій у динамізмі форми й мазка» — репродукці художніх творів відомого земляка, видатного українського живописця, майстра портретів, історичних та релігійних полотен, талановитого скульптора М. Ґе, який народився та до 9-річного віку проживав у с. Попелюхи Мурованокуриловецького району (до 185-річчя з дня народження митця). На виставці було представлено понад 40 репродукцій картин геніального художника, серед них: пейзажі, історичні полотна, портрети, картини міфологічного та релігійного спрямування, роботи, виконані в техніці графіка та художній соус [7, с. 4]. Також творчий доробок митця було доповнено фотографіями його скульптур, копіями документів та фотоматеріалами із Попелюх, де до цього часу збереглись споруди маєтку родини Ґе, які використовуються під сільську раду, відділення зв'язку, клуб-бібліотеку та господарські будівлі місцевого селянсько-фермерського господарства «Велес Віта». Майже без пошкоджень зберігся і відомий на весь світ родинний камін, ескізи для якого робив сам митець, а потім довгими вечорами сидів біля нього за мольбертом. Відомо чимало картин, створених художником саме у попелюхівському маєтку [3, с. 6].

Презентація виставки В. Даниша, уродженця смт Муровані Курилівці, який проживає в Києві, відбулася у дружньому колі поціновувачів живопису на склі — це краєвиди рідного краю, сюжети з життя, дитячих спогадів, ікони X — XII ст.

Неодноразово в стінах музею виставляв свої творчі доробки самодіяльний художник із Мурованих Курилівців В. Вовк. Світлини його робіт охоче друкували районна газета «Наше Придністров'я», «Вінниччина», «Панорама», згодом — столичні видання: «Україна молода», «Народна газета», «Час-Тайм», «Наш час», «Вісник життя». Згодом художник почав малювати масштабні полотна, чимало яких експонувалися на виставках і вернісажах у Києві, Вінниці, Львові, Чернівцях та інших містах України [4, с. 32].

Всім жителям району та його гостям запам'ятались виставки самодіяльних і професійних художників, зокрема «Славетному майстру пензля» — до ювілеїв з дня народження корифея образотворчого мистецтва, співця краси української природи, художника зі світовим іменем Ф. Коновалюка; «Портрет на фоні куполів», присвячена 85-ій річниці від дня народження відомого українського художника-архітектора, заслуженого діяча мистецтв України, професора Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, члена Національної спілки художників України, члена Національної спілки архітекторів України Ю. Химича з Вищеольчедаєва; творчих робіт відомої художниці-жванчанки, вчителя-реабілітолога територіального центру для дітей-інвалідів Г. Рутковецької, яка майстерно зображає портрети, природу рідного Придністров'я в різні пори року, а в минулому розписувала церкви; художнього доробку творчої особистості, простого сільського учителя П. Дерев'янка із Попелюх, який олівцем

створив справжні шедеври, деякі з них зберігаються в музеї; картин самодіяльних художників-земляків О. Лехмана, М. Мамея, Т. Мамей, В. Трачука, В. Мельника, В. Лясковського, А. Пасічника, М. Бабія, В. Єрмакова та ін.

Часто авторами персональних виставок стають представники молодого покоління. «Сердечних струн торкається весна» — під такою назвою розпочалась весняна серія музейних виставок, присвячена творчості талановитої самодіяльної художниці із с. Жван А. Кремінник. На персональній виставці молодої майстрині було представлено понад 50 авторських робіт та декілька творів її брата. Більшість картин виконані олійними фарбами на полотні. Також художниця продемонструвала вітражі, паспарту та роботу «Грошове дерево», виготовлену з монет різного номіналу. Роботи А. Кремінник музей представляв і на виставці у Вінницькому обласному центрі народної творчості в рамках акції «Мистецтво одного села».

Виставка А. Кремінник «Сердечних струн торкається весна», березень 2016 р.

Виставка малюнків одинадцятикласниці Д. Гордійчук із с. Дерешова носила символічну назву — «Весна. Юність. Краса». Юну художницю вітали односельці, солісти та аматорські колективи, однокласники з Мурованокуриловецької школи-інтернату.

Учень райцентрівської школи-гімназії представляв на своїй персональній виставці «Світ захоплень Владислава Козловського» творчі роботи, виконані в техніці оригамі, паперові моделі, тварини та дивовижні істоти з пластиліну. Його паперові динозаври особливе захоплення викликали в маленьких відвідувачів виставки — вихованців дошкільних закладів та учнів початкових класів.

Важливою складовою роботи музею є залучення талановитої молоді. З цією метою діє регулярна виставка «Пульсуючі джерела дитячої творчості», яку прикрашають твори вихованців районного будинку дитячої та юнацької творчості, учнів загальноосвітніх навчальних закладів району, вихованців дошкільних навчальних закладів. У рамках заходів з відзначення Року дитячої творчості юні митці представили свої роботи, серед яких, окрім образотворчих, були вироби зі скла, пластиліну, картону, паперу, різнокольорових стрічок, бісеру, пінопласту, металу, дерева, цукеркового та папірусного паперу, соломи, солоного тіста, моху, тканини... Діти займаються моделюванням, різьбленням, випалюванням, виробництвом іграшок з різних матеріалів.

1 червня, в Міжнародний день захисту дітей, відбувається відкриття виставок сімейних портретів опікунів-піклувальників району, прийомних сімей, родин усиновлювачів, дитячих творчих робіт, малюнків та матеріалів про діяльність соціальних служб району «Щаслива дитина — в щасливій родині»,

«Веселковий світ дитинства», «Повір у себе», «Всі ми діти твої, Україно». На масові заходи запрошуються сім'ї, в яких проживають діти, позбавлені батьківського піклування та діти-сироти. Всі присутні ознайомлюються з фотоматеріалами сімей, творами вихованців про своїх нових батьків, творчими роботами декоративно-прикладного мистецтва дітей з обмеженими функціональними можливостями.

Усталеною є співпраця музею з майстрами народного мистецтва. За їх участю відбуваються всі заходи до Дня незалежності України [7, с. 7]. Під відкритим небом облаштовуються українські світлиці кожної територіальної громади району. У виставковій залі музею увагу сотень учасників святкування привертає виставка «Щедра земля подільська» солом'яних дідухів, обрядових хлібів та короваїв, а також виставка-продаж харчової та сільськогосподарської продукції, виготовленої і вирощеної фермерськими товариствами й індивідуальними господарями.

У ході урочистостей організовуються виставки-фестивалі самодіяльної творчості майстрів та народних умільців району «У кожнім роді — незборима міць, а разом всі ми — моноліт держави», під час яких народні умільці представляють свої вироби з соломи, дерева, солоного тіста, природного матеріалу, вишиті та домоткані рушники, скатерки та веретки, чоловічі сорочки, жіночі блузи та сукні, дитячі вироби не тільки вишиті, а й в'язані гачком та шпицями. Всі присутні мають змогу придбати чудові картини самодіяльних та професійних художників на виставках-продажах творів образотворчого мистецтва.

«Незалежній Україні — наша творчість і хвала» — таку назву мала виставка робіт самодіяльних майстринь-вишивальниць селища: В. Бабій, А. Кирилюк, М. Смик, Т. Ковриги, К. Коваленко, Н. Власової, Н. Кащен, К. Павленко, Г. Лихошви, З. Михайльової, Т. Бойко, Г. Ягусевич, М. Литус, Л. Камінської, Л. Саранчук, О. Юзунь, Н. Чубач і багатьох інших.

Виставка-фестиваль «Незалежній Україні — наша творчість і хвала», серпень 2017 р.

«Незбагненний світ вишивки Костянтина Штефанюка» — це виставка художньої вишивики заступника головного лікаря районної лікарні: розкішні гобелени, чудові ікони, яскраві натюрморти, пейзажі та неординарні сюжетні полотна, рушник у національних мотивах, вишитий червоними і чорними нитками, сорочки-вишиванки. Складно було повірити, що всі ці шедеври створила сильна чоловіча рука.

Справжнім святом народного самодіяльного мистецтва стала виставка-фестиваль мініекспозицій усіх територіальних громад, присвячена 90-річчю утворення Мурованокуриловецького району «І в пісні, і в праці єднаймося, друзі!». Тут були представлені композиції з вишитих і тканих рушників, верет та килимів, старовинних вишитих сорочок, сюжетних картин і натюрмортів, картин самобутніх художників, виробів різьбярів, витинанок, хлібопекарської продукції та ін. Кожна композиція увінчувалась тематичним рушником, вишитим майстринями певної територіальної громади.

Яскравим дійством відзначилась презентація районного рушника «Вишивана доля Мурованокуриловеччини». Саме під такою назвою відбулась мистецька акція, яка стала початком всіх заходів, проведених 20-ій річниці незалежності України. Рушник вишивали 27 майстринь художньої вишивки району [6, с. 332].

Урочисте відкриття виставки творчих робіт народних умільців с. Жван під назвою «Гарний рід знаний на весь світ» відбулося в рамках відзначення 85-ої річниці утворення Вінницької області. Досвідчені та юні майстри презентували свої вироби в різноманітних техніках.

Виставка декоративно-прикладного мистецтва «Гарний рід знаний на весь світ», січень 2016 р.

19 грудня, в день Святого Миколая, традиційно відкривається цикл новорічно-різдвяних виставок. Насамперед, це виставкии новорічних плакатів «В український рідний край поспішає Миколай». У ході святкового дійства всі діти отримують подарунки з рук Святого Миколая та беруть участь в конкурсній програмі. Діє фотозона на зимову тематику, всіх пригощають гарячими напоями та пирогами, а також організовується святковий ярмарок, де представляють свої творчі роботи професійні та самодіяльні художники, майстри різноманітних виробів та випічки.

Також у цей час музейну виставкову залу заполоняють виставки витинанок, виконаних керівниками гуртків і вихованцями РБДЮТ, учнями й педагогами районних закладів освіти на тему «Феєричне мереживо».

Новий виставковий рік розпочинається саме 14 січня, на свято Василя, коли у залі музею збираються і дорослі, і малі, щоб поколядувати та відзначити свято справжнього мистецтва. В циклі різвяних виставок була презентована художня вишивка самодіяльних майстринь с. Дружби «Українська рідна хата вишиванками багата». Біля новорічної ялинки відбувалось справжнє святкове дійство: майстрині

разом зі своїми родинами розповідали про вічну красу української вишивки, учасники ансамблю народної пісні «Дружбівчанка» СБК с. Дружба організували оденки зі старовинними знаряддями праці, супроводжуючи кропітку жіночу роботу з вишивання, прядіння, змотування та розчісування пряжі давніми самобутніми українськими народними піснями та колядками.

Виставка «Українська рідна хата вишиванками багата», січень 2016 р.

На виставці було представлено понад 250 робіт сільських майстринь, виготовлених з 1915 р.: ікони та обруси, серветки та домоткані різнокольорові верети, вишиті і «вибиті» килими та доріжки, простирадла та наволочки, одяг та рушники. Зала нагадувала величезну світлицю, куди зійшлись сільські майстрині на посиденьки.

Викликала інтерес і персональна виставка художньої вишивки «Різдвяні візерунки», на якій свої творчі роботи представила самодіяльна вишивальниця, сільський голова Петриманської територіальної громади К. Дудак.

У переддень Пасхи мурованокурилівчани та гості району мають змогу побачити чудову колекцію традиційних для Поділля писанок, мальованок, шкрябанок та зернівок, створених Н. Власовою, Н. Краковецькою та М. Мельник із смт Муровані Курилівці, Л. Пономаренко із с. Наддністрянське, О. Кагляк з Вищеольчедаєва. Писанкарки вміло передають орнаменти писанок, характерні для наддністрянського краю. Виставки, присвячені великодній писанці, мають символічні назви: «Писанковий дивосвіт», «Квітковий розмай», «Писанковий рай», «Намалюю писанку».

Саме після виставок у нашому музеї писанкарка Н. Погребняк зі Жвану (ця талановита жінка ще й вишивальниця і коровайниця) представляла свої витвори мистецтва у Вінницькому центрі народної творчості, а Л. Пономаренко, учителька із с. Наддністрянське, яке славиться своїми теслями, різьбярами, ткалями та вишивальницями, разом з народним пісенним колективом презентували свою майстерність і прославляли Мурованокуриловеччину в столиці нашої держави в рамках Всеукраїнської акції «Мистецтво одного села» [4, с. 31].

Також у музеї організовуються виставки-вшанування Т. Шевченка: «Вінок Кобзареві», «Шевченко в мистецтві», «Шевченко-художник». Проводиться конкурс-виставка образотворчих робіт на тему творчості видатного кобзаря.

18 травня, в Міжнародний день музеїв, відбувається нагородження переможців акції «Подаруй музею експонат» у трьох номінаціях: «Найцінніший експонат», «Найчисленніша колекція» та «Експонат з легендою».

До Дня Героїв Небесної Сотні відкриваються фотовиставки: «Вічна пам'ять та слава!», «Пам'яті Небесної Сотні», «Мамочко, вибач за чорну хустину...». В підготовці та урочистому відкритті виставок активну участь бере учнівська молодь. Всі присутні мають можливість переглянути документальний фільм «Зима у вогні», присвячений трагічним подіям 2013—2014 рр.

Фотовиставка «Мамочко, вибач за чорну хустину...», лютий 2017 р.

До річниці Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, як результат широкої пошукової роботи, створюються фотовиставки: «Шляхами пам'яті», «Наші ветерани». На них розміщуються світлини земляків, документи та статті з газет воєнного періоду.

У 2017 р. фотовиставка «Щасливий день Перемоги!» була присвячена ще й 30-річчю створення районної організації ветеранів Другої світової війни і праці. Були представлені фотоматеріали про ветеранів війни та солдатських вдів, їх фронтові світлини та спогади, документи з історії створення та діяльності районної і сільських ветеранських організацій, нагороди та відзнаки, відомості про ветеранів-ювілярів.

Учасники фотовиставки до Дня Перемоги «Шляхами пам'яті», травень 2014 р.

Музей організовує документально-історичну експозицію в приміщенні доту системи оборонних споруд «Лінії Сталіна», що знаходиться у селищі. Тут представлено рідкісні фотодокументи, матеріали про воїнів-земляків, окупацію, молодих підпільників у Мурованих Курилівцях та Степанках, партизанський загін, що сформувався під керівництвом командира С. Фролова та комісара І. Наконечного, про визволителів району від нацистів.

До Дня Збройних сил України організовуються виставки світлин воїнів-земляків, учасників антитерористичної операції на сході України та солдатів строкової служби, волонтерів: «Служимо Україні!», «Земляки — захисники незалежної України», «Бережіть себе і Україну!», «Збройні сили України — слава, гордість, міць країни!». До збору фотографій і спогадів для створення виставок залучаються культосвітні працівники, учні, волонтери, небайдужі жителі

територіальних громад, воїни-захисники та їх родичі. Від імені волонтерів на зустрічах виступає Л. Огірчук, голова ФГ «Олімп», яка є ініціатором створення благодійного фонду та районної координаційної ради [3, с. 11]. Почесними гостями свята є земляки — захисники Вітчизни, які діляться зворушливими спогадами зі своїх воєнних буднів.

На виставці світлин «Земляки — захисники незалежної України», серпень 2015 р.

У музеї облаштовано «Куточок пам'яті», де розміщено світлини 5-ти воїнів-земляків, які загинули на сході України, їхні документи про відзнаки, освячені ікони, жовто-блакитний стяг із підписами натовців, вірш самодіяльної поетеси-землячки В. Дембри «Я іду на війну» тощо.

Упродовж минулих років організовано виставки художньої фотографії. Зокрема, це виставка фоторобіт земляка, видатного фотомайстра М. Гнисюка «Село моє — Перекоринці», на якій було представлено фото мешканців та краєвидів села, а також відомих артистів та акторів. Персональні виставки славетного фотохудожника відбувались у країнах Балтії, в Італії, Америці, Чехословаччині, Польщі, Швейцарії, Румунії, Угорщині, Франції, Німеччині [4, с. 19].

Інтерес відвідувачів викликала виставка-вернісаж творчих робіт видатного українського фотомитця, заслуженого журналіста України, заслуженого працівника культури України, лауреата Державної премії України ім. Т. Шевченка та республіканської премії ім. М. Островського, уродженця смт Муровані Курилівці Я. Давидзона під назвою «Світ через об'єктив» (до 105-ої річниці від дня народження славетного земляка).

Ще одній всесвітньо відомій особистості нашого краю була присвячена музейна виставка «Від Попелюх до космосу». Це вчений в галузі матеріалознавства і зварювання, заслужений діяч техніки і науки України, доктор технічних наук, професор, академік Національної академії наук України Д. Дудко. В переддень 95-ої річниці з дня народження, відбулось урочисте відкриття виставки світлин, документів, персональних та групових творчих робіт видатного українського вченого, який винайшов дугове зварювання під флюсом, що використовується у відкритому космосі. На виставці були представлені нагороди, які отримав митець за свою блискучу наукову кар'єру, адже став автором понад 800 різноманітних винаходів. Донька Д. Дудка Людмила Кістерська, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник Київського інституту надтвердих матеріалів ім. Бакуля Національної академії наук України, яка працювала над окремими винаходами разом з батьком, привезла в подарунок музею вітальну адресу, підписану Б. Патоном, сімейні світлини, плакати, буклети та книги, сувеніри, вітальні

адреси різних організацій до 60-річчя батька. За матеріалами виставки облаштовано пост-експозицію, що дозволяє ближче познайомитись з творчістю геніального земляка [2, с. 42].

У музеї демонструються фотороботи місцевих аматорів Л. Власова, В. Сауляка та С. Пушкаря, на яких зображено відомих людей, земляків, історію і красу природи Мурованокуриловеччини. Всім запам'яталися фотовиставки: «Її величність — жінка!», «Берегині нашого роду», що прославили жінок краю, котрі плідно працюють у різних галузях виробництва. Вдалим доповненням фотовиставок стали незвичайні роботи українського скульптора, який працював у царині станкової та монументальної скульптури, заслуженого художника України, члена Національної Спілки художників України В. Смаровоза, що проживав і навчався в с. Конищеві, закінчував середню школу в Мурованих Курилівцях.

Фотовиставка «Православні Храми Мурованокуриловеччини» відбувалася в рамках заходів з відзначення 1025-річчя хрещення Київської Русі. На ній були продемонстровані світлини православних храмів і Лядівського скельного монастиря.

Для всіх, і в першу чергу для молодих відвідувачів музею, випадає слушна нагода поговорити з ліквідаторами страшної аварії на Чорнобильській атомній станції під час відкриття виставок-ріквіємів: «Гірчить Чорнобиль крізь віки», «Дзвони Чорнобиля», «Чорнобильське лихо», «Катастрофа душ», «Росте гіркий полин у долях». Для посилення емоційного сприйняття, почуття відповідальності використовується відеовідтворення на широкому екрані фільму «Загублене місто».

Мурувані Курилівці — це містечко з гарною та багатою історією, у ньому народжуються, живуть і дивують світ своїми талантами добрі і щирі люди, тому щороку музей відзначає День селища, організовуючи виставки: «Мурувані Курилівці — земний маленький рай», «Неповторна краса — моя Мурованокуриловеччина», «Мурованокуриловеччина — край, овіяний легендами», «Земля, прославлена майстрами» тощо. Великий резонанс викликала виставка давніх та сучасних світлин, документів, текстових матеріалів під назвою «Мурувані Курилівці — чарівний рідний край», присвячена Дню селища та 155-ій річниці Мурованих Куриловець як центру Мурованокуриловецької волості Ушицького повіту. Саме 21 вересня, у свято Різдва Пресвятої Богородиці, у виставковій залі зібралось чимало мешканців району, які долучились до збору виставкових матеріалів. Всім цікаво було оглянути фотографії з історії селища від давнини до сьогодення, познайомитись з описом його герба, побачити селищний рушник, на якому вишита вся його доля, та почитати й послухати віршовані рядки Г. Чубач про красу рідного краю, О. Дорош — про значення символів, вишитих на рушникові. В сценарії відкриття виставки йшлося про традиції нашого району, легенди мінеральної води «Регіна» та пам'ятки культурної спадщини.

З 2014 р. музей впроваджує виставкову акцію «Гордість Мурованокуриловеччини», в рамках якої вперше було представлено виставку «Витоки і сьогодення селянсько-фермерського господарства «Велес Віта»: світлини, художні картини, предмети декоративно-ужиткового мистецтва трударів, продукція, яка вирощується в господарстві.

Наступною презентовано виставку фотоматеріалів, продукції та творчих здобутків трудового колективу селянсько-фермерського господарства «Олімп» с. Степанки. Виставка мала символічну назву «Сходження на Олімп».

Традиційно створюються виставки на вшанування сімейних династій. Так справжнім мистецьким подарунком були виставки «Весільні рушники» та «Із матусею удвох долю вишиваєм», що представляли роботи вмілих майстринь національної вишивки курилівчанок А. Кирилюк та її доньки М. Смик: символи України, барвисті українські рушники, серветки, картини та ікони. А. Кирилюк брала участь у вишиванні обласного рушника «Вишивана доля Вінниччини», у мистецькій акції «Рушник єднання», у фестивалі «Мамину сорочку пригорни до серця», у фестивалі Г. Секрет «Мамині рушники». Її творчий доробок побував і в Києві на виставці «Мистецтво одного села». Донька Майя представила картини, мініатюри різноманітної тематики, вироби різних видів вишивки.

«Золоті руки майстринь» — саме так називалась презентація вишивок Галини та Світлани Черешнюків. «Диво-фантазії на полотні» — персональна виставка художньої вишивки сім'ї Саранчуків, присвячена Дню селища. У 2018 р. відбулась презентація виробів творчої сім'ї «Сузір'я талантів родини Власових».

Музеєм створено чимало міні-експозицій, зокрема, творів народних умільців — працівників медичних установ району; «Акт геноциду українського народу» — до 85-ої річниці Голодомору 1932—1933 рр. на Україні; документів, фотоматеріалів до 100-річчя Української революції 1917—1921 рр.;

дитячих малюнків, оберегів та листів бійцям АТО; музейних предметів за результатами акції «Подаруй музею експонат» тощо.

Актуальним є пошук нових форм виставкової роботи.

Минуло лише п'ять років з часу відкриття у Мурованих Курилівцях краєзнавчого музею, та вже зараз неможливо уявити культурне життя району без його заходів. То ж маємо повне право сказати, що «головними цілями розвитку музейної справи є формування сучасного районного культурно-просвітницького центру, що доносить цінність минулого до сьогодення, які успішно виконує комунальний заклад «Мурованокуриловецький районний краєзнавчий музей імені Федора Коновалюка» [8, с. 38]. Саме музей є закладом, де кожен може долучитися до високого мистецтва і культури рідного краю, а одним з найбільш виразних та ефективних засобів їх популяризації є експозиційно-виставкова робота закладу [1, с. 61].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арзамасцев В. П. Про семантичну структуру музейної експозиції // *Музеєзнавство. На шляху до музею XXI століття*. М., 1989. 64 с.
2. Від давнини до сучасності / Історико-краєзнавчий нарис. Муровані Курилівці, 2013. 50 с.
3. Видатні особистості Мурованокуриловеччини / Мурованокуриловец. райдержадмін. Муровані Курилівці : Мурованокуриловец. ЦРБ, 2011. 11 с. : портр.
4. Вони з Придністров'я. Письменники Мурованокуриловецького району. Муровані Курилівці, 2012. 50 с.
5. Гопенко І. В. Музей та засоби масової інформації // *Музей на межі тисячоліть*. Дніпропетровськ, 1999. 369 с.
6. Друга мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція / Матеріали конференції, 22—23 вересня 2017 р., смт Муровані Курилівці — Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2017. 472 с.
7. Знаменні дати Мурованокуриловеччини. Муровані Курилівці, 2017. 8 с.
8. Мурованокуриловеччина від давнини до сучасності. Вінниця : ТОВ «Консоль», 2017. 96 с.
9. Незрівнянний художник високого мистецтва. Федір Коновалюк [Текст] : путівник / А. В. Драганюк, Т. О. Лівінчук, З. М. Петравчук ; Від. культури Мурованокуриловецької райдержадмін., Картин. галерея. Вінниця : ТОВ «Консоль», 2010. 32 с. : іл.
10. Шміт Ф. І. Музейна експозиція. М., 1999. 114 с.

Краєзнавець Володимир Вовкодав — завідуючий музеєм у с. Кармалюкове

Людмила Крайнік
завідуюча музеєм історії села
Кармалюкове
с. Кармелюкове Жмеринського району
Вінницької області

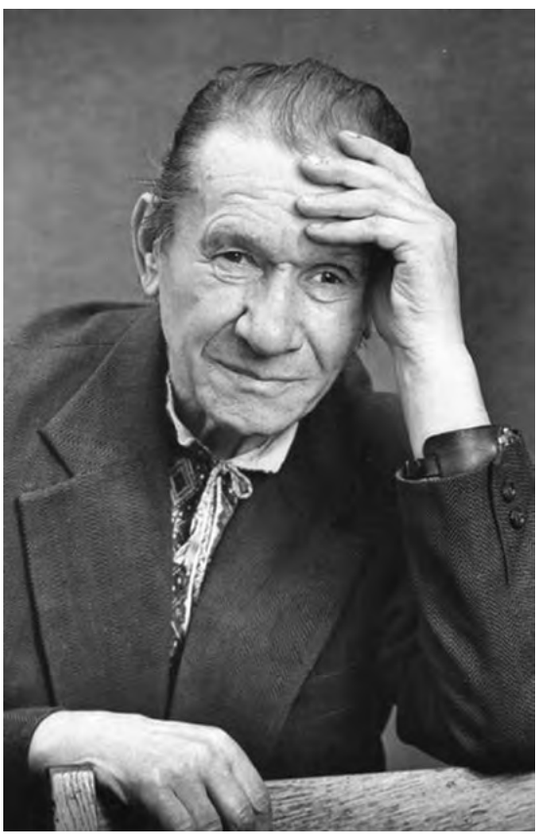

Володимир Петрович Вовкодав

Вовкодав Володимир Петрович — відомий на Поділлі краєзнавець і громадський діяч. Його часто називали кармалюківцем (кармалюкознавцем). Ця постать є гарним прикладом відданого сина Батьківщини. Такі люди будять суспільство, рухають його вперед.

Володимир Петрович народився 15 грудня 1926 р. в с. Лозни Летичівського району Хмельницької області. Його дід Прокіп Андрійович Вовкодав (1848—1932) розповідав, що наприкінці XVIII ст. семеро відчайдухів — козаків Задунайської Січі прийшли на Поділля, вибрали заховану від людського ока, зарослу густими лозами місцевість біля с. Сахни Багринівської волості Літинського повіту, взяли за дружин дівчат із сусідніх сіл і заснували козацький хутірець, найменувавши його Лозни. Пригадав і їх прізвища: Нечай, Вовкодав, Колядюк, Левченко, Козак, Дячук, Липкань. Часто дід любив промовляти: «Я — син козачий, а ти — мужик ледачий, мої діди — козаки, а ви — ледачі мужики» [3, с. 70].

Родина Володимира Вовкодава тісно пов'язана з повстанцями загону Якова Гальчевського. Рідні батькові сестра Маланка і брат Данило були розстріляні в 1922 р. більшовиками, як соратники Гальчевського. У 1916 р. Володимирів батько, Петро Прокопович, після закінчення духовної семінарії, приймав повноваження у Якова Гальчевського в Сахнівській школі. Але вчителював батько там теж недовго — два роки, потім став головою ревкому Літинського повіту, служив у червоному козацтві Примакова, пізніше очолив відділ народної освіти в Летичеві [6, с. 5].

«Батько був переконаним комуністом, атеїстом, — згадує Володимир Петрович, — вірив в марксистські ідеали, боровся за встановлення радянської влади. А мати, Мотря Дмитрівна — проста селянка, берегла споконвічні традиції, навчала дітей молитов... Ну що тут поробиш, вічна тема про українців, як у романі «Вершники» Юрія Яновського. Брат на брата... Мене і хрестили через це двічі — батько і мати — кожен за своїм розумінням. Спершу за комуністичним обрядом. Батько на честь Леніна назвав мене Володимиром. У сільський клуб, прикрашений червоними лозунгами (колишній дім директора цукрового заводу), зігнали людей. Виконали «Інтернаціонал». Мене, немовля, загорнуте в червоний прапор, поклали на стіл на сцені. Виголосили запальні промови: «Хай живе радянська влада!», «Геть попів!», «Збудуємо світле майбутнє»... А потім, коли батька не було вдома, свекор і свекруха порадили молодій матері податись з дитиною до церкви у найближче село... Старенький священик охрестив дитя, ні про що не питаючи матір. Втім, як і кількох інших жінок з немовлятами» [10, с.173].

Спогади дитинства про страшні роки голодомору 1932—1933 рр. міцно закарбувались в його пам'яті: порожні, поросші бур'янами вулиці, довкола жодного собаки, кота, сині опухлі обличчя сусідських

діточок. Рідний дід Прокіп мусив віддати до колгоспу нажите копіткою працею: 12 десятин землі, реманент, пасіку, коней, худобу. Хотіли вислати діда в Сибір, але відстояв себе: був не «куркулем», а робітником цукрового заводу.

Восени 1933 р. Володя пішов у перший клас до Сахнівської школи і в 1940 р. успішно закінчив сім класів. Любив уроки історії і літератури. Восени переїхав до Вінниці, щоб продовжити навчання у середній школі. Жив у батька, який тоді працював на Вінницькому агрегатному заводі токарем по металу. Він і забрав сина до себе. Мати не поїхала за чоловіком у місто, залишившись у Лознах.

Дев'ятий клас, при німцях, в сорок першому, утримався тільки до грудня. В школі не палилося, її зачинили, і Володимир повернувся у Лозни до матері. Допомагав їй по господарству, працював у місцевому колгоспі, які німці заборонили розформовувати. Примушували селян обробляти землю, збирати збіжжя, а платили так, як і за минулої влади, на трудодні. Люди швидко розчарувалися в нових порядках [18, с. 77]. Навесні 1942 р. влада почала агітувати молодь на роботу до Німеччини. Пізніше поліцаї насильно виловлювали хлопців і дівчат, під конвоєм садили у вагони на Захід. Двічі з товаришами, не доїжджаючи до Проскурова, Володимир тікав з пульманів — товарних залізничних вагонів, якими везли нашу молодь на примусові роботи до Німеччини.

Восени 1942 р. познайомився з Корнієм Слободянюком, який об'єднавши і залучивши до організації селян та молодь, очолив підпілля ОУН в с. Сахни Летичівського району Хмельницької області [10, с. 175—176]. У квітні 1943 р. юний Володя Вовкодав вступив до лав ОУН. Він разом з товаришами розповсюджував націоналістичні газети і листівки поміж односельців та в довколишніх селах, був провідником з Летичева до Вінниці, допомагав тікати одноліткам, котрих рекрутували в Німеччину, переховував зброю [15, с. 6].

Наприкінці березня 1944-го у Сахни повернулася радянська влада. В колишній сільській управі квапливо почепили портрет Сталіна. За доносом односельця 21 квітня до хати, в якій проживала родина Вовкодавів, приїхала машина з працівниками Летичівського райвідділу НКДБ, будинок обшукано, знайдено і вилучено: щоденник В. Вовкодава, дві фотокартки; листівки ОУН на 3-х листках; 3 повідомлення німецького командування. В. Вовкодава було забрано до райвідділу НКДБ і допитано оперуповноваженим. Допит тривав, згідно запису в протоколі, дві години, а написано всього півтора аркуші. Він дав свідчення, що виконував доручення керівництва ОУН, двічі розкидав агітаційні листівки, зізнався що знає програму ОУН. З 21 квітня по 13 липня 1944 р. тривало слідство у його справі. Військовий трибунал Народного комісаріату внутрішніх справ Вінницької області за зраду Батьківщині засудив юнака, враховуючи його молодий вік, до сімнадцяти років каторжних робіт у таборах з позбавленням громадянських прав протягом п'яти років після відбуття покарання, із забороною листування і конфіскацією особистого майна [18, с. 112—113].

Володимир Петрович про роки ув'язнення згадує: «Літо 1945 року. Далека, Богом і людьми проклята, заполярна Воркута. Я — каторжанин шахти №7 «Воркутлага», бо тільки в січні прибув етапом з України. Спецкомісія відправила в шахту в бригаду ВШТ (внутрішній транспорт) на ручний підкат вагонів з вугіллям і породою до ствола. Бригада складалася з 30—35 осіб, бригадир — одноетапник Надточій з Херсона, також каторжанин.

Почули ми (радіо і газети — «не положено»), що скінчилась війна, але для нас, списаних на той світ, це було щось надто далеке, бо життя наше — це «угольок для Ленинграда». В нашій бригаді трудились литовський повстанець Йонас Атексюнас, два повстанці: волиняни Іван Олексин та Андрій Поліщук і донський козак Петро Дроздов із РОА, до речі, смертник, завзятий фанатик-патріот козацтва, якого я часом охоче слухав...

Та гірка табірна повсякденність не вельми сприяла відвертості. Хоча і кожний невільник — це не буденна особистість. Отож о 6-й годині крик охоронця-вертухая: «Підйом!», а потім — перевірка, а ще часто і серед ночі «шмон». Далі — «обжираловка», так звали ми їдальню. Там дадуть черпак баланди в консервну банку (треба її мати) — і на вахту. Нарядчик з конвоєм викликає поіменно кожного, називати треба літеру і номер. У мене, приміром, вони були: О-602. А далі по чотири шикуйсь, бо від зони до шахти три кілометри. Ну і, як правило, супровід двоногих і чотириногих собак з обов'язковою нотацією: «Шаг вправо, шаг влево...», а в зворотному порядку все знову отак повторюється. Лише черги на вахті в їдальні. А на ніч — замок на двері, параша в коридорі до ваших послуг, і повсякденна смертність. Як мухи гинуть від цинги, дистрофії... Одежа також особлива, каторжна. На ватних штанах на правій нозі вище коліна була латка і чорний номер, така ж прикраса і на спині, на бушлаті. На шапці козирок

обов'язково відрізаний і нашита особиста нумерація. І на роботі, і на нарах — у цьому ж самому. Змарений спав на нарах з клопами, як убитий. Я, признаюся, приладнав на голову дві шапки і два бушлати на тіло — як б'ють, то не так болить.

... я ледве дибав, ноги опухли, кажуть, цинга і виснаження. Часом йду до лікаря — теж каторжанина А. Т. Пироговського, на прийом. Відвертий з ним: мовляв, мені 18 років, ну, зовсім знесилів, будь ласка, звільніть хоч на пару днів, аби відпочити. І завше звільняв, розумів. Його всі невольники звали батьком. А ще лікар порадив мені їсти зелені рослини, то я, як теля, все жував, і слава Богу, цинга майже пройшла...

... Воркута, Воркута, сонячна планета, одинадцять місяців зима, остальне — літо. Там, у шахті, «у неволі тяжкій, у тяжких кайданах» промайнуло десять літ мого молодого життя. А коли здубився Великий Кат-інквізитор, милий отчий край прийняв уцілілих своїх вірних синів...» [5, с. 4].

На початку червня 1954-го у Воркуті відбулася виїзна сесія Верховного Суду Комі АРСР, рішенням якої Володимира Вовкодава було виправдано, і він повернувся в Україну.

Трохи погостювавши вдома, вступив до вечірньої школи робітничої молоді, аби мати повну середню освіту (вересень 1954 — травень 1956 рр.). У вересні 1955 р. отримав місце робітника на складі книжок Вінницького облкниготоргу.

Вступив до Вінницького медичного училища ім. Д. Заболотного, аби отримати спеціальність. Володимир Петрович розповідав, що перед ним не було великого вибору куди піти вчитись, адже з його біографією нікуди не брали. А медичне училище, в ті роки, — це навчальний заклад, стати студентом якого не було важко. Там постійно був «недобір». У документах, що подавав до медучилища, приховав, що він був засуджений, як зрадник Батьківщини. Екзамени здав успішно, сам директор училища потиснув йому руку, похвалив за гарно здані іспити. В училищі навчався два роки, потім його відчислили, за те, що приховав про своє ув'язнення. Тоді Володимир Петрович вирішив поїхати до Луганська. Там влаштувався працювати на шахту ім. Войхова тресту Лісичанськвугілля, на якій працював з 20 травня 1958 р. по 18 лютого 1959 р. Вдалось, хоч і було багато клопоту, відновити навчання у Верхньогірському медичному училищі, яке закінчив у 1959 р. У липні того ж року влаштувався на роботу за фахом — зарахований на посаду завідуючого ФАПом в с. Шимшинівка Луганської області. Трохи попрацювавши, вирішив повернутись у рідні краї і на початку червня 1960 р. звільнився з займаної посади за власним бажанням.

З 4 серпня 1960 р. його призначили завідувачем медпункту в с. Кармалюкове Жмеринського району Вінницької області. Серед запропонованих місць робити вибрав це село невипадково. Знав, що саме тут народився Устим Кармалюк. «Якщо не судилось стати істориком, чи філологом, то буду працювати в історичному селі. Це доля!» — часто пригадував він мотиви свого вибору.

Його не вдовольняло, що сільський медичний заклад розташувався у старій куркульській хаті під солом'яною стріхою з земляною долівкою. «Все має бути не гірше, ніж у місті», — говорив він, оббиваючи пороги владних кабінетів. А коли відкрились двері нового фельдшерсько-акушерського пункту — з аптекою, просторими кабінетами — виявилось, що це перший такий медичний заклад у районі [13, с. 2].

Працював Володимир Петрович на одному робочому місці неповних тридцять сім років, аж до 5 травня 1997 р. Він — фельдшер першої категорії, відмінник санітарної освіти. У 1982 р. нагороджений медаллю «Почётный донор СССР», а в березні наступного року — медаллю «Ветеран труда».

4 листопада 1964 р. Володимир Петрович Вовкодав одружився з Кабаковою Лідією Микитівною, жителькою сусіднього с. Курилівці. За місцевою традицією, весілля гуляли на батьківщинах обох молодих. Згідно запису у свідоцтві про шлюб наречена не змінила свого дівочого прізвища. За словами Лідії Микитівни, на цьому наполіг Володимир Петрович, але причини свого рішення не пояснив, а також приховав від неї, що був засуджений. «Я вже про все дізналась значно пізніше, трохи на нього за це сердилась. Він просив в мене пробачення, говорив що дуже в мене закохався, ще давно, як тільки вперше побачив в Куриловецькій дільничній лікарні, де я працювала дезінфектором, а він сюди супроводжував хворих кармалюківчан. «Я навіть після смерті своєї буду тебе любити!» — вигукнув він», — пригадує дружина видатного земляка.

Разом з Лідією Микитівною вони виховали двох синів: Святослава, 1967 р. н. та на рік молодшого Ігоря. Старший закінчив військову кафедру Вінницького державного педагогічного інституту. Нині він полковник збройних сил України. З перших днів і до сьогодні — в АТО. З дружиною Юлією проживає

в Черкасах. Їхня донька Анастасія — студентка факультету журналістики Львівського національного університету ім. І. Франка. Молодший Ігор — інженер-механік на заводі. З сім'єю проживає в Росії, в м. Заполярне Мурманської області. З дружиною Світланою мають дорослу доньку Альону.

Оселившись у селі, познайомившись з його жителями Володимир Петрович активно долучився до роботи музейної кімнати, яка була розташована в окремому класі на другому поверсі приміщення школи. Він зацікавився історією села. Почав вивчати опубліковані в пресі матеріали досліджень про Устима Кармалюка. Особливо корисною знахідкою для Володимира Петровича була стаття С. Якимовича «На місцях останніх днів Кармалюка», надрукована в журналі «Україна» за 1928 р. В ній автор зазначив, що у 1926 р. здійснив подорож у с. Кориченці-Шляхові, де було вбито Устима Кармалюка. Зустрівся з тодішнім священиком Левицьким, котрий показав йому записи з церковного літопису про смерть Кармалюка, в яких, також, вказувалось м. Летичів як місце поховання. А згодом, відвідавши це місто, С. Якимович віднайшов свідка, який стверджував, що саме за межами цвинтаря в м. Летичів був похований Кармалюк без християнського обряду та вказав на місце поховання.

Скориставшись змістом цієї статті Володимир Вовкодав разом з товаришем художником Петром Сензюком влітку 1964 р. вирушили до Летичева. Зустрілися з багатьма старожилами, зокрема з Григорієм Жулкевичем (1895 р. н.) та сторожихою цвинтаря Ганною Білун (1886 р. н.). Кожен з них вказав на місце поховання Устима Кармалюка [8, с. 4].

Під враженнями почутого дослідники навістили районні установи, вимагаючи впорядкувати могилу. Там відповідали, що самостійно в районі щось робити в цій справі не мають права. Наполягаючи на своєму, дослідники написали статтю в Хмельницьку обласну газету «Радянське Поділля», в якій вона була надрукована 7 жовтня 1964 р. під заголовком «Де могила Кармалюка?». Автори публікації посилались на постанову Ради Міністрів УРСР від 30 квітня 1958 р. «Про увічнення пам'яті Кармалюка», яка зобов'язувала «Для відзначення місць його народження і поховання спорудити гранітні обеліски з відповідними меморіальними дошками». Автори аргументували, що пройшло шість років, а могила досі не впорядкована.

17 серпня 1965 р. Володимир Вовкодав та Петро Сензюк поклали на могилу Устима Кармалюка гранітну брилу, яку привезли тачкою з приватного будівництва недалеко від цвинтаря. На одному з боків брили Петро Сензюк висік зубилом слово «КАРМАЛЮК». Це була перша відзнака могили. Та дослідники не заспокоїлись. Листування з установами, редакціями продовжувалось. Невдовзі ця тема була порушена в газеті «Молодь України». Після публікації питання про Устимову могилу влітку 1966 р. передано в Летичівський райвиконком та міськраду. Нарешті було розпочато її впорядкування.

Якщо сьогодні ви відвідаєте місце спочинку Устима Кармалюка (на старому кладовищі до цієї могили веде стежка — тому знайти її досить легко), то побачите надмогильний пам'ятник, який зображує могутню постать Устима Кармалюка [12, с. 8]. Скульптор зобразив його з підкресленою експресією: на своїх плечах герой піднімає важку брилу. А біля підніжжя побачите той самий невеличкий гранітний камінь, встановлений у 1965 р. Володимиром Вовкодавом та Петром Сензюком.

У 1965 р. в с. Кармалюкове відбулась знакова подія — відкриття пам'ятника Устиму Кармалюку. На просторому майдані неподалік від школи зібралось багато гостей. Прибули письменники з Києва: земляк Степан Литвин та Іван Драч. Завітав скульптор пам'ятника — сумчанин Яків Красножон. Перед присутніми — могутня постать Кармеля, який дужим рухом звільняє змотузені руки [9, с. 8]. В цей пам'ятний день багато гарних слів пролунало про Володимира Вовкодава, який ініціював відкриття в селі пам'ятника Устиму, знайшов скульптора (вичитав про нього в журналі «Україна») та домовився з ним про спорудження, клопотався про виділення коштів для оплати роботи скульптора (700 крб), згодом, виділеним місцевим колгоспом транспортом, їздив по пам'ятник до Сум та організував його урочисте відкриття. Згодом, у 1977 р., Володимир Петрович був нагороджений ювілейною медаллю Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

У 1968 р. для музею було виділено окремий двокімнатний будиночок на території школи, а Володимир Петрович радою музею був обраний громадським завідуючим. Цю посаду він займав впродовж двадцяти років. Під його керівництвом музейна колекція збагатилась цікавими експонатами. Так, професор Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту ім. В. П. Затонського Віктор Тищенко, який багато років досліджував зображення постаті Устима Кармалюка в художній літературі, передав свої праці, серед яких — докторська дисертація «Українська літературна Кармалюкіана»; краєзнавець

з м. Жмеринка Михайло Солоненко — рукопис п'єси «Устим Кармалюк»; самодіяльний митець з Тернополя В. В. Лупійчук подарував вісім скульптур Устима Кармалюка; графічні зображення фортеці до музею передав художник Сергій Кукурудза з Кам'янець-Подільського, а Петро Сензюк з Луцька намалював для музею портрети нащадків Устима Кармалюка; з Донецька надіслав нагрудні значки із зображенням Устима Кармалюка інженер А. Снітко [2, с. 87—88]; митець з м. Суми Яків Красножон передав до музею дев'ять скульптур, вирізаних ним зі стовбура дерева груші, серед яких є зображення Устима Кармалюка. У паспорті музею за 1978 р. зазначено, що в експозиції представлено 539 предметів, з яких 39 — оригінальних.

Замітки про роботу музею, нові краєзнавчі дослідження Володимира Петровича друкувались у районних та обласних газетах Поділля, а також у всеукраїнських виданнях. Так, стаття «Кармалюк на Летичівщині» була вміщена в газеті «Колгоспна правда» від 21 жовтня 1975 р; «Пам'ятають і сибіряки» (до 190-річчя з дня народження У. Кармалюка) надруковано в газеті «Вінницька правда» за 10 березня 1977 р.; «Кармалюк на Балтщині» — в газеті «Народна трибуна» за 19 серпня 1978 р.; в газеті «Радянське життя» за 10 жовтня 1972 р. вміщено статтю «Де похований Кармалюк; «Легендарний лицар волі» — в газеті «Літературна Україна» за 18 вересня 1986 р.; «З села Кармалюкового» — в газеті «Нові горизонти» за 2 вересня 1980 р.; «Про те, що хвилює» — в газеті «Комсомольське плем'я» за 12 грудня 1990 р. Крім дослідницьких заміток та статей є рецензії творів, що з'являлися про Устима Кармалюка: О. Гижі «Облога Кармалюка», М. Тарновського «Зовуть мене розбійником», П. Маліша «Печаль месника» тощо.

У 1970 р. Володимир Петрович долучився до «сибірської» Кармалюкіани. Разом з українськими письменниками на протязі десяти днів був учасником зустрічей з краєзнавцями, музейними працівниками в Тюмені, Тобольську, Ялуторовську, на яких ознайомлював аудиторію зі своїми краєзнавчими дослідженнями та фольклорними знахідками про Устима Кармалюка, який не раз побував на засланні в цих краях. Про цю особистість сибіряки бажали мати більше відомостей. Повернувшись додому Вовкодав протягом кількох років надсилав їм фотографії, книги, журнали, репродукції картин, грамплатівки, українські вишиті рушники, писанки тощо. Завдяки цим старанням у п'яти музеях, в двох середніх школах з'явилися постійно діючі експозиції, присвячені Устиму Кармалюку, названо вулиці його ім'ям. Сибірські краєзнавці в свою чергу надіслали експонати та дослідження про Устима Кармалюка і до музею села [17, с. 9]. Так, чуваський прозаїк Михайло Юхма надіслав примірник журналу «Таван Атол» («Рідна Волга») за 1971 р. з оригіналом оповідання на чуваській мові «Шабля Ахмандея-батора», написаного на фольклорній основі про дружбу Кармалюка з чуваськими повстанцями під час втечі з Сибіру, щирі проводи Устима на рідну землю та вручення йому на пам'ять шаблі лицаря Ахмандея; а краєзнавець Анатолій Зирянов — упорядкований ним альбом про життєвий шлях Устима Кармалюка, до якого увійшли і фото нащадків засланого до Сибіру побратима Устима — Ілька Петрова, фото місць с. Боровлянка на винокурному заводі якого працювали каторжани.

У 1987 р. нову експозицію «Меморіального музею Устима Кармалюка» (саме таку назву мав заклад на той час) було відкрито в трьох кімнатах новозбудованого Будинку культури села. Про цю подію довелось Володимиру Петровичу добре поклопотатись. Адже в проекті на спорудження Будинку культури архітектори не запланували місця для музею. І тільки після численних звернень до керівництва району було внесено зміни: Автором науково-експозиційного проекту музею стала тодішня завідуюча науково-методичним відділом Вінницького краєзнавчого музею М. Секретарьова, художнього — вінницький художник-оформлювач В. Балишев [1, с. 67]. Для музею було виготовлено добротне обладнання. Василь Репінський, учитель історії місцевої школи, також активно долучився до розвитку сільського музею.

У 1988 р. музей очолив Василь Репінський. Районне керівництво «попросило» музейну раду переобрати керівника музейного закладу, посилаючись на зміни в законодавстві, якими було заборонено займати керівну посаду в музеї людині, яка не має профільної освіти. На жаль, в даній ситуації диплом медпрацівника переміг всю краєзнавчу роботу Володимира Вовкодава. Це рішення залишило глибоку рану в його душі. Неодноразово спілкуючись з ним протягом 2006—2011 рр. авторка цієї статті відчувала в розмові прикру нотку образи. Він перестав активно займатись музейною справою, але не полишив давню мрію — присвоєння музею звання народного, чого домігся у 1998 р.

У 1965 р. Володимир Вовкодав зайшов до відомого краєзнавця, педагога Михайла Солоненка, щоб порадитись, як краще організувати відкриття пам'ятника Устиму Кармалюку в селі. Так відбулось їхнє знайомство. Під час розмови Солоненко зрозумів, що його співрозмовник не тільки сільський фельдшер,

а й людина глибоко обізнана з історією рідного краю, літературою. А коли прощались, навмисне запитав: «Не нудьгуєте там?». Володимир Петрович кинув здивований погляд і відповів: «Для такої розкоші не вистачає часу» [10, с. 165]. Невдовзі Михайло Солоненко порадив Володимиру Петровичу збирати в Кармалюковому і довколишніх селах оповідки про Устима Кармалюка, записувати фольклор на інші теми.

Перших вісім років проживаючи у селі Володимир Петрович квартирував у Оляни Литвин. Її часто запрошували на весілля та інші родинні свята, адже вона гарно співала. Від неї вперше фольклорист записав низку пісень. Надаючи медичну допомогу кармалюківчанам, сільський фельдшер поряд з цим записував у зошит місцеві обряди та народну мудрість про життя і природу, вірування, думки, уявлення, почуття і переживання. Це захоплення ближче знайомить його з однодумцями: Гнатом Танцюрою, Настею Присяжнюк, Марією Руденко. У фондах музею є декілька фото, на яких Володимир Петрович зображений поряд з ними. Рідко яка краєзнавча конференція на Поділлі обходилась без його запальних виступів із конкретними пропозиціями.

Поряд з фольклором Вовкодав досліджував тему голодомору в Україні 1933 і 1947 років, колективізацію, УПА, комуністичну партію, Устима Кармалюка, Якова Гальчевського, Якова Шепеля, Хмару (Семена Харченка).

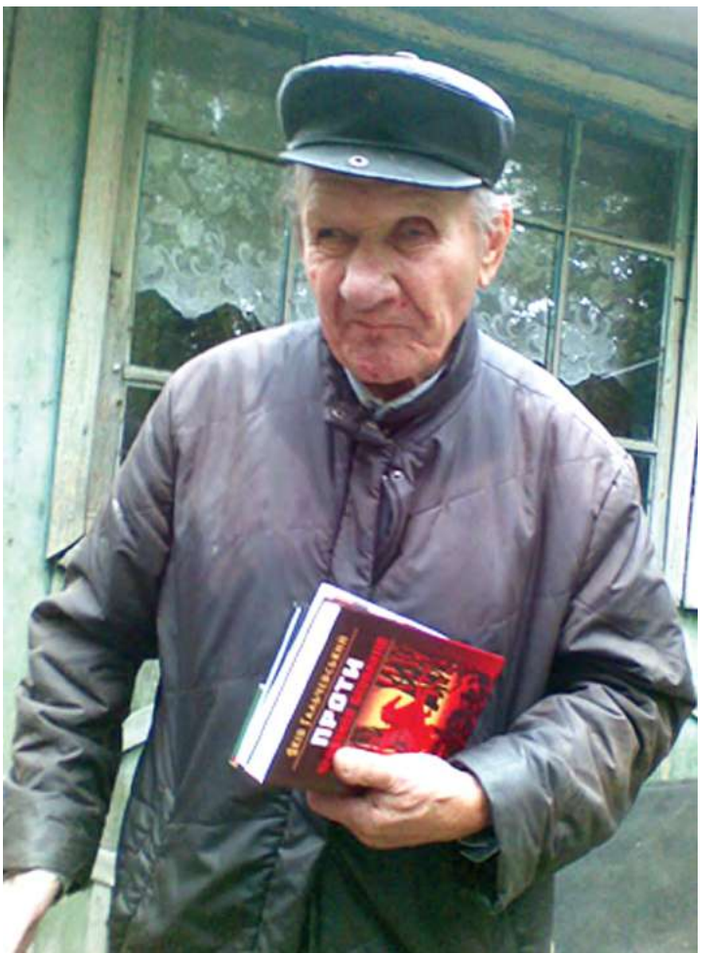

Краєзнавець Володимир Петрович Вовкодав

У 1971 р. до інституту мистецтвознавства фольклору та етнографії ім. Максима Рильського Академії Наук України Володимир Петрович передав рукописний фольклорний збірник, до якого увійшло 124 перекази та легенди про Устима Кармалюка (шифр: Ф. 14 — 3, код збереження 565).

Записаних ним сорок пісень увійшли до збірника «Весільні пісні» (К. : Наукова думка. 1982), по декілька записів до збірників «Народні оповідання» (К. : Дніпро. 1986), «Калинова сопілка» (К. : Веселка. 1989), «Український сонник», «Голод-33: Народна книга меморіал» (обидві — К., 1991), «Народні повір'я» (К., 1994), «Євшан-зілля: Легенди та перекази поділля» (Л. : Червона калина. 1992), «Подільські криниці: Хрестоматія з літератури рідного краю» (В. : Континент-ПРИМ. 1994), «Символіка сновидінь. Народний сонник» (К. : Ред. часопису «Народознавство». 1995, перевидання 2000); «Народні повір'я» (К. : Ред. часопису «Народознавство». 1994, перевидання 1997, 2000) та ін.

У 1996 р. він став членом НСЖУ та лауреатом Всеукраїнської літературно-фольклористичної премії ім. П. Чубинського «За багаторічну невтомну діяльність у справі збереження історико-культурної спадщини»; у 1997 р. — лауреатом Подільської регіональної премії імені полковника УНР Якова Гальчевського за громадську та історико-краєзнавчу діяльність задля утвердження Української державності «За сподвижництво у державотворенні з нагоди Дня Соборності України».

У 2001 р. у вінницькому видавництві «Континент-ПРИМ» було надруковано збірку «Останній гайдамака», до якої увійшли легенди, перекази, пісні, прислів'я та приказки про Устима Кармалюка, записані Володимиром Вовкодавом, більша частина яких друкувалася вперше, зокрема, перекази про перебування Устима в Молдавії та Сибіру. Легенди та перекази згруповано за темами, відповідно до певного періоду життя Устима: «Виміняла на псів», «Маю жінку, маю діти...», «Кармалюкова сльоза», «Бо були ж таки свої люди..», «Засідаєм по дорогах», «До панів у гості», «Юдині нащадки», «Як звіра гонять», «Кармалюк усе міг зробити», «Убогому даю», «Скарби», «То не вівці, то стрільці», «Після

Устимової смерті», «Пам'ятки». У розділі «За Сибіром сонце сходить» вміщено дев'ять пісень про Устима, а в розділі «Бідний — Кармалюкові брат рідний» — колоритні прислів'я, приказки і навіть прокльони: «Гнеться, як пан перед Кармалюком», «А бодай ти Кармалюкові попався!» та інші. Упорядкування, загальна редакція і передмова до збірки — Анатолія Подолинного, який справедливо зазначив: «Записи його відтворюють усе багатство народного світогляду, уяви, побуту, мови і часто є довершеними малюнками, за кількома штрихами яких коливається такий глибинний простір, що справді подих переймає» [14, с. 9].

В листі від 5 серпня 2001 р. до Миколи Дмитренка, старшого наукового співробітника ІМФЕ НАН України, фольклориста, головного редактора часопису «Народознавство» щодо видання цього збірника Володимир Петрович пише: «Всіх моїх фольклорних записів було біля 300, а у збірці лише 200. Що ж, видавці мають право пересівати, відбирати... Правда, тут має місце інший жанр — думка народу, яку фольклорист не має морального права переінакшувати, чого я дотримувався. І все ж дуже добре, що й це побачило світ» [7, с. 5].

«Правда очі коле» — невеличке зібрання записів народної політичної сатири і гумору, записаних Володимиром Вовкодавом протягом 60-80-х рр. минулого століття була надрукована у 2003 р. у вінницькому видавництві «Континент-ПРИМ». До розділу «Партєйний зять» вміщено оповідання, бувальщини та усмішки про часи окупації нацистською Німеччиною, комуністичну партію, колгоспи та інше. Короткі жартівливі викривальні пісеньки про важкі колгоспні будні увійшли до розділу «Надоїла нам Комуна» [16, с. 29—34]. Влучні повчальні короткі вислови народу про радянську добу можемо прочитати у розділі «Ні корови, ні свині»[16, с. 35—39]. Тут є вражаючі за силою викриття прислів'я, наприклад: «Серп і молот зробили смерть і голод», «Кремлівська звізда забрала й квочку з гнізда», «Ні корови, ні свині, — висить Сталін на стіні і показує рукою в Мартинівку за лупою», «Жито й пшениця йдуть за границю, а вика сміється, бо на трудодні дається».

У цьому ж році у вінницькому видавництві «Друк» виходить історико-краєзнавчий нарис «Жмеринський край», авторами якого є Володимир Вовкодав та Валерій Лазаренко. Книга приурочена 100-літтю надання статусу міста відомому залізничному центру. В ній представлена минувшина і сьогодення: перші згадки про край, історичні події ХХ ст., представлені в дослідженнях Володимира Вовкодава. Автор, також, описує які події цього періоду в с. Головчинці (нині Кармалюкове) та його окрузі [4, с. 28—59].

Збірка кишенькового формату «Людське око бачить глибоко» (2006) вмістила понад 600 приказок та прислів'їв, записаних на Поділлі Володимиром Вовкодавом. Кожен вислів — влучний, як от: «Розумний і в корчмі людина», «Тяжко плисти проти води, та часом треба», «Де заєць родився, туди й біжить спати», «На руках мозолі, зате повно на столі», «Обіцяні дрова хати не гріють», «Поки родина почує, то сусід порятує», «Як голова порожня, то язикові все можна». Багатство народної мудрості викликає захоплення своїм глибоким проникненням у суть речей, явищ, залишаючись енциклопедією народного життя.

Володимир Петрович завжди повчав підростаюче покоління, наголошуючи на важливості самоосвіти: «Леся Українка взагалі в школу не ходила, а які в неї були знання феноменальні...». Завжди виписував більше десятка газет і 5-6 журналів. Його домашня бібліотека налічувала не одну тисячу книг. Найбільша кімната в його будинку була заставлена стелажами та полицями, зверху донизу закладеними книгами.

15 грудня 2010 р. В. Вовкодав нагороджений орденом «За мужність» ІІІ ступеня «За визначні заслуги перед Українською державою у відстоюванні прав і свобод людини, активну правозахисну, гуманістичну і громадську діяльність».

15 грудня 2011 р. за особливі заслуги в громадській та літературно-краєзнавчій діяльності та з нагоди 85-ліття від імені міжнародної Асоціації козацтва Володимир Вовкодав нагороджений орденом ікони Пресвятої Богородиці — Покрови Козацької.

4 березня 2012 р. Володимира Петровича не стало. Похований він на місцевому цвинтарі в с. Курилівці.

В замітці «Його називають Кармалюківець», надрукованій в газеті «Панорама», авторка Ольга Вільчинська справедливо зазначила: «Людина починається з пісні, можливо, хтось почнеться з тієї, яку записав Володимир Вовкодав...» [18, с. 166].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниччина музейна: Довідник / Вінниц. обл. краєзн. музей; відп. за випуск Висоцька К. І. Вінниця, 2008. с. 96.
2. Вовкодав В. П. В музеї Устима Кармалюка // *Народна творчість та етнографія*. 1982, № 1. С. 88.
3. Вовкодав В. П. Генеалогічне дерево мого роду. Народна культура Поділля в контексті національного виховання: зб. наук. праць. Вінниця, 2004. с. 399.
4. Вовкодав В., Лазаренко В. Жмеринський край. Вінниця : Друк, 2003. с. 60.
5. Вовкодав В. П. Сон невольника у сорок п'ятому // *Проскурів*. 19. 05. 2000, № 36—37 (845—846). С. 16
6. Волошенюк І. Дивовижний фельдшер // *Вінниччина*. 15. 12. 2006, № 213 (21871). С. 8.
7. Дмитренко М. Володимир Вовкодав (До 75-річчя з дня народження) // *Народознавство*. Грудень 2001. С. 12.
8. Кізка В. Неубитий Кармалюк // *Независимость*. 20.12.1996. С. 4.
9. Литвин С. М. Лицар українського духу // *Літературна Україна*. 14.01.2010, №1 (5333). С. 16.
10. Лицар українського духу. Науково-популярні розвідки, публікації В. П. Вовкодава та відгуки про його творчість. Упоряд. В. Горлей. Жмеринка : «Прес Реал», 2008. с. 228.
11. Людське око бачить глибоко : Прислів'я та приказки / Фольклор, записи В. П. Вовкодава ; упорядкування А. М. Подолинного. Вінниця : Континент-ПРИМ, 2006. 56 с.
12. Маліш П. Кармалюк у його долі // *Подільські вісті.* 08.08.2012, № 35—36. С. 8.
13. Назарук П. С. Одержимість // *За високий урожай*. 24.07.1980, № 11 (366). С. 2.
14. Останній гайдамака : Легенди, перекази, пісні, прислів'я та приказки про Устима Кармалюка / Записи В. П. Вовкодава / Упорядкування, загальна редакція і передмова А. М. Подолинного. Вінниця : Континент-ПРИМ, 2001. с. 160, іл.
15. Подолинний А. Жити Україною // *Подолія*. 14.12.2001. С. 8.
16. Правда очі коле. Фольклорні записи Володимира Вовкодава / Упорядкування, загальна редакція, передмова і біографічне есе професора А. М. Подолинного. Вінниця : Континент-ПРИМ, 2003. 48 с.
17. Святі імена одержимих (до 80-річчя від дня народження Володимира Волвкодава) / редактор-упорядник В. В. Борисов. Летичів : НВФ «Синтез», 2016. с. 30.
18. Терни і лаври Володимира Вовкодава. Статті, нариси, рецензії \ редактор-упорядник В. Горлей / Видання друге, доповнене. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. с. 228, іл.

Сучасна музейна справа Гайсинщини

Анатолій Войнаровський
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та культури України,
ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця
Галина Мацюк
студентка факультету історії, етнології і права
ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця

Загальновизнаною запорукою економічного, соціального, духовного розвитку будь-якої країни є дбайливе ставлення та розвиток її історико-культурної спадщини на державному, регіональному та місцевому рівнях. Саме духовні багатства українського народу, втілені в пам'ятках культури, є об'єктом дослідження музейних установ. Реалії сучасного життя в умовах підвищеної потреби в історико-патріотичній роботі з громадськістю актуалізують музейну справу як спеціальну галузь культурно-освітньої та наукової діяльності, особливо в регіональному масштабі. Тому дослідження музейної справи Гайсинщини є важливим аспектом у музеєзнавстві та науковій роботі загалом, постає багато перспектив у розбудові музейної справи на теренах району.

Стан музейної справи в Гайсинському районі є мало дослідженим, у першу чергу через особливості хронологічних рамок дослідження. Власне динамічного розвитку музейна справа Гайсинщини набула лише в часи сучасної суверенної державності України. Загальні відомості даної проблеми були розкриті в роботах О. Карімназарова [3] та Г. Мезенцева [4], а також в Інтернет ресурсах та періодичній пресі регіонального і обласного рівнів. Зокрема, висвітлено організацію окремих виставок, відкриття тематичних музеїв.

Туристична привабливість району формується передусім за наявності природних або історико-культурних ресурсів. Мережа історико-культурних установ району складається з двох державних музеїв — «Краєзнавчий музей Гайсинщини» та «Музей гончарного мистецтва (садиба-братів Герасименків)» с. Новоселівка та шести народних музеїв — «Музею фольклору Гната Танцюри», «Музею ветеранів Афганістану», музею «Пам'ять Чорнобиля», «Музею АТО» м. Гайсин, «Музею Василя Стуса» в с. Рахнівка та «Музею історії села Краснопілка» [5].

«Краєзнавчий музей Гайсинщини», створений у 1995 р., сьогодні — не тільки потужний осередок історико-культурного надбання району, а й динамічно діюча структура, якій притаманні рух, пошук, творча енергія. Краєзнавчий музей є орієнтиром і своєрідним об'єднувальним чинником історичного, літературного та мистецького процесу в регіоні.

Культурно-освітнім осередком з вивчення та пропаганди усної народної творчості, народознавства, пісенного багатства Гайсинщини є музей-садиба видатного фольклориста і етнографа України, педагога Гната Трохимовича Танцюри. Робота зі створення меморіального музею в будинку, де він жив з 1944 р., почалась невдовзі після його смерті в 1962 р. У 1990 р. було відкрито музей-садибу Г. Т. Танцюри [6].

Реліквії життя Г. Т. Танцюри розповідають про працю видатного фольклориста, етнографа, педагога. Тут можна побачити особисті речі, рукописи, друковані видання, світлини, вишивки. Оживають записи з книг Танцюри.

У музеї-садибі фольклориста проводять заняття з народознавства та літератури вчителі міста. Часті відвідувачі музею — студенти, учнівська молодь, військовослужбовці, вчителі. Ці екскурсії сприяють поглибленому вивченню рідної мови, усної народної творчості, етнографії — всього прекрасного, що передав у первозданній красі для майбутніх поколінь Г. Т. Танцюра [3, с. 150].

На сьогодні заклад є учасником багатьох заходів обласного рівня. Так в 2016 р. Гайсинські музейники брали участь в V обласному фестивалі конкурсі музейних міні-експозицій «Віхи державотворення на Вінниччині», що відбувся у с. Сестринівка Козятинського району і був приурочений 150-річчю від дня народження видатного українського державного і політичного діяча, історика М. С. Грушевського.

Музей фольклору Гната Танцюри

Працівники музею на чолі з директором О. В. Прокоф'євим привезли численну кількість експонатів. Експозиція мала назву «Від творців держави до її захисників» і поділялася на три історичні періоди [1]:

1. «Гайсинчани у витоків державотворення на Вінниччині»
2. «Участь гайсинчан у Революції Гідності»
3. «Учасники АТО — приклад військової доблесті»

У першому розділі було представлено світлини історичних діячів, які перебували на території Гайсинщини у період Визвольних змагань 1917 – 1921 рр., а також світлини земляків — учасників збройної боротьби за незалежність, фрагменти зброї, грошові знаки, автентичне вбрання тієї історичної доби. Другий розділ розповідав про участь гайсинчан у Революції Гідності. Було розміщено світлини, спорядження та захисні обладунки як майданівців, так і спецпідрозділу «Беркут». Третій розділ був широко представлений сторінкою нашої сучасної історії — війною на сході України з російсько-терористичними бандами. Тут демонструвались світлини гайсинчан, які віддали своє життя за перемогу, і тих, хто повернувся з війни. Крім цього було показано зразки військової зброї та фрагменти боєприпасів, які використовуються на сході України, маскувальне спорядження, шеврони військових формувань, форма 9-го батальйону ЗСУ, в якому багато земляків виконують складні та небезпечні завдання на передовій [1].

У 2017 р. в м. Гайсин за сприяння музейної установи було відкрито Алею Слави, присвячену 16-ом гайсинчанам, які загинули, захищаючи незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України [7]. У рамках відкриття Алеї Слави та Парку пам'яті і слави героїв — учасників АТО відбулося й відкриття та презентація «Музею АТО». У закладі є оригінальні експонати, якими поділилися учасники АТО, що воювали на фронті. Це — уніформа, військовий квиток, відстріляні гільзи, зброя, бронежилет тощо [7].

Експозиція «Музею АТО» у м. Гайсин

Яскраву сторінку гончарного промислу не тільки Гайсинщини, а й усього Поділля, відображено в «Музеї гончарного мистецтва» в с. Новоселівка — у садибі двох відомих майстрів Якова та Якима Герасименків, до речі, визнаною переможцем конкурсу «Сім чудес Вінниччини» в номінації «Перлини Поділля».

В експозиції представлено роботи місцевих майстрів керамічної справи с. Бубнівка, які спеціалізувалися, в основному, на виготовленні ужиткового посуду (мисок, макітр, горщиків), а також робили будівельну кераміку (з XVII ст. — круглі кахлі). Особливе місце серед виробів посідали керамічна іграшка, дрібна пластика (ікони, хрестики тощо).

На базі музею гончарства відбуваються творчі Всеукраїнські симпозіуми-практикуми з народного гончарства.

У 2006 р, до 20-ої річниці Чорнобильської катастрофи, був відкритий і почав плідно працювати музей «Пам'яті Чорнобиля» [6]. В музейній установі на окремих стендах розміщено інформативні матеріали про учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, евакуйованих та переселених, прилади для замірів забруднення територій, продуктів харчування, особисті дозиметри-накопичувачі та інші предмети.

З 1999 р. працює «Музей ветеранів Афганістану», присвячений участі українців у подіях радянсько-афганської війни. У ньому представлені матеріали про саму війну, особисті дані, листи, нагороди, секретні військові карти, фото, зброя. В усіх цих речах і досі відчувається біль і жахіття афганської війни [5]. 25 вересня 2002 р. музеєві було присвоєно звання «народний», за патріотичне виховання молоді та велику проведену роботу.

Звертаючи увагу на розвиток музейної справи в 2017 р. на теренах Гайсинського району варто відзначити, що загалом за цей рік держава виділила підтримки на проведення капітального і поточного ремонтів у закладах культури на суму 11,1 млн грн бюджетних та позабюджетних асигнувань [2].

Протягом 2017 р. для закладів культури на загальну суму 8,2 млн грн придбано підсилюючу та освітлювальну апаратуру, оргтехніку, сценічні костюми, меблі, обладнання для експозицій «Музею Василя Стуса», «Музею історії села Краснопілка», 2-х газових котлів для Районного будинку культури та будинку культури села Куна [2].

Музей гончарного мистецтва
(садиба-братів Герасименків)» у с. Новоселівка

Музей «Пам'ять Чорнобиля»

Екскурсія у Музеї ветеранів Афганістану

Фрагмент експозиції Музею Василя Стуса

Експозиція Музею історії села Краснопілка

Приділяється увага підтримці професійного мистецтва, розвитку і збереженню нематеріальної культурної спадщини, аматорського мистецтва, охороні культурної спадщини, реалізації державної пам'ятко-охоронної та музейної політики.

Отже, музейні установи Гайсинщини здійснюють значну просвітницьку діяльність на основі музейних експозицій та виставок у формах екскурсій, лекцій, консультацій, тематичних заходів, зустрічей з ветеранами Другої світової війни, учасниками бойових дій, дітей війни тощо; дослідницьку та пошукову діяльність відповідно до тематики музею; систематично поповнюють фонд музеїв, створюють і доповнюють стаціонарні експозиції та виставки, беруть участь у фестивалях та є активними учасниками реалізації державної політики в сферах культури та освіти.

Вони дбайливо зберігають все, що є гордістю краю, і це закономірно: адже не вартий майбутнього той народ, який не цінує свого минулого.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гайсинський міський краєзнавчий музей взяв участь у фестивалі-конкурсі, приуроченому 150-річчю від дня народження М. С. Грушевського. URL: http://www.gaysin-rda.gov.ua/component/content/article/2-2013-02-28-13-20-27/4292--150-.
2. Звіт голови Гайсинської районної державної адміністрації Уткіна Владислава Анатолійовича про соціально-економічний розвиток району та здійснену роботу за 2017 р. URL: http://www.vin.gov.ua/images/doc/gromadanske/public_report/gaysin_zvit2.pdf.
3. Карімназарова О. Краєзнавчий музей Гайсинщини // *Архівні установи України* : довідник. Т. 2 : Наукові установи, музеї, бібліотеки : у 2 кн. Кн. 1 : Національна академія наук України, Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська області / Держкомархів України, УНДІАСД ; упор. : С. Артамонова, А. Майстренко, Л. Одинока, Р. Романовський ; ред. кол. тому: І. Матяш (голова), О. Мельниченко, Ю. Прилепішева, Н. Христова. К., 2010. XXVIII, 604 с.
4. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство (на матеріалах музеїв УРСР) / За ред. С. М. Чайковського. К. : Вища школа, 1990. 112 с.
5. Музеї Гайсинщини — обереги вічності. URL: http://hnlib.vn.ua/?page_id=3786.
6. Музеї Гайсинщини. URL: http://gayrayrada.gov.ua/muzeji-hajsynschyny.
7. У Гайсині облаштували Алею Слави та відкрили військовий музей. URL: http://i-vin.info/news/u-gaysyni-oblashtuvaly-aleyu-slavy-ta-vidkryly-viyskovyy-muzey-22788.

Популяризація творчості подільських художників XX ст. за допомогою експозицій мистецького центру Вінницького національного технічного університету

Олена Зінько
кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії та
гуманітарних наук Вінницького
національного технічного університету
м. Вінниця

Національна культура в усьому її багатстві та багатогранності завжди була незмінним засобом виховання, фундаментом духовного розвитку особистості, адже у культурі зосереджені завжди актуальні гуманістичні цінності.

Сьогодні потрібно не тільки зберігати, але й передати нащадкам кращі надбання національної культури, що були виплекані протягом століть українським народом. Для того, щоб і завтра лунала народна пісня, не висихало життєдайне джерело народної мудрості й творчості, молоді необхідно знати свій родовід, історичні та культурні традиції народу, в тому числі й культуру рідного краю.

Оскільки окремі спецкурси з краєзнавчої тематики не передбачені навчальними планами технічних вузів, доцільно вивчати подільську культуру в курсі «Історія української культури», пропонувати студентам для самостійного опанування: написання рефератів з регіональної проблематики, студентських науково-дослідницьких робіт.

Як відомо, музейний предмет несе наукову, художньо-естетичну, історичну або меморіальну та репрезентативну цінність. Відповідно музейний предмет має й певні властивості, що визначають його комунікативний потенціал, необхідний для музейно-педагогічної діяльності: інформативність — здатність виступати джерелом інформації (історичної, культурної, суспільно-природничої тощо); атрактивність — здатність завдяки зовнішнім ознакам привертати увагу; експресивність — здатність викликати у людини асоціації, емоції, переживання та інші психологічні реакції.

Сучасна музейна педагогіка обґрунтовує необхідність впровадження в освітній процес у музейному просторі індивідуально-орієнтованих методик, спрямованих на активізацію інтелектуальних, творчих здібностей особистості, що забезпечують безперервність музейної освіти, формування музейної потреби та музейної культури. Музейна потреба — це узвичаєна необхідність у відвідуванні музею з метою самовдосконалення та (або) відпочинку. Музейна культура — це сукупність знань, умінь та навичок поведінки в музеї, сприйняття інформації, яку відображають музейні пам'ятки, розуміння «мови музейної експозиції» або виставкових залів [1].

Цікавим у цьому плані є досвід використання музейного практикуму під час вивчення дисципліни «Історія української культури» Вінницького національного технічного університету. Культурно-мистецький та просвітницький центр ВНТУ був створений у 1990 р. при кафедрі історії та теорії культури в межах проекту «Гуманізація технічної освіти». Центр складається з музеїв: «Сучасне подільське мистецтво», «Українська народна ікона та декоративно-ужиткове мистецтво», меморіальний музей Ф. Коновалюка, зала скульптури, а також експозиційна зала.

Створений в 1990 р. музей сучасного подільського мистецтва сьогодні має дві зали — реалістичного напряму та авангардного, де представлені роботи самодіяльних і професійних художників, а також майстрів декоративно-ужиткового мистецтва Вінниччини.

В реалістичному живописі переважають роботи професійних митців, серед яких: народні художники України А. Сорока та М. Чорний, заслужені художники України О. Сидоров, М. Чулко, І. Синєпольський, художники М. Бондар, О. Назаренко, А. Павлюк, М. Мігрін, В. Гончаренко, Л. Сорочинська, В. Грицина та ін. Колекція художніх творів складається з живопису, графіки, народної ікони (картини-ікони), скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва. Серед живописних творів — пейзажі, портрети, натюрморти, тематичні картини.

Графіка представлена акварельними пейзажами та портретами Н. Багнюк, О. Янголя, О. Назаренка. Іконопис презентують роботи О. Ковальчука «Святий Микола», Л. Ковтуна «Вибір», А. Тиводара «Ікона Божої Матері». Експозиції скульптури заслуженого художника України В. Овраха «Несу свій хрест» та П. Левицького «Оплакування Хреста».

Пласт декоративно-ужиткового мистецтва представлений авторськими стилями: батик — Л. Соболь, Н. Ємець, М. Гринюк; різьба по дереву — Д. Лукиянчик, В. Слободянюк, П. Пипа; кераміка — М. Дидківський, Л. Філінська, Р. Чмерук; художнє скло — Л. Гринюк; гобелен — О. Кізімова, О. Довбощук, О. Ковальчук; вишивка — Г. Данилюк, Т. Медяна; шкіра, каміння — А. Тиводар; витинанки, тополиний пух — Д. Власійчук; флористика — О. Городинська; петриківський розпис — О. Богомол.

Музей сучасного Подільського мистецтва (1 зал)

Подільський модернізм

У залі авангарду розміщені живописні картини таких художників, як: В. Шпаківський, О. Рожков, А. Шевченко; Ф. Панчук, О. Довбощук, М. Бабій; графіка: О. Непорожнього, О. Шиніна, О. Янголя, Ю. Кізімова. В роботах представлена експресивність, трансформація форм, динаміка, знаково-символічне зображення, відсутність натуралізму, стриманість чи навпаки, спалах колірної палітри.

У залах подільського мистецтва в межах практичних занять студенти знайомляться з особливостями подільського живопису, залучаються до екскурсійної роботи, підготовки художніх виставок, організації творчих зустрічей з митцями Поділля, вчаться розуміти мову мистецтва, мають можливість збагатити власний духовний простір культурним змістом, експонують свої роботи в межах виставки студентської творчості.

В залі скульптури студенти отримують уявлення про скульптуру як просторово-образотворче мистецтво, що опановує і збагачує світ через створення пластичних образів, демонструючи пластику та можливості різних матеріалів (мармур, граніт, різні каміння, дерево, глина, шамот, бронза та ін.). В експозиції представлені роботи скульпторів П. Левицького, І. Довженко, А. Павлюка, В. Смаровоза, А. Непорожнього, О. Кривого, Д. Кудлаєнко, Я. Кулєнко [2].

Вивчаючи тему «Матеріальна та духовна спадщина українців» доцільно розглянути особливості мистецької спадщини Подільського регіону. При цьому можна використати в рамках музейного практикуму зал «Українська народна ікона та декоративно-ужиткове мистецтво», де представлена українська та подільська народні ікони й експонати декоративно-ужиткового мистецтва: жіночі та чоловічі сорочки, рушники, писанки, бубнівська кераміка (миски, глечики).

Значна частина предметів в експозиції цієї зали подарована мистецькому центру ВНТУ у 2003 р. художником, колекціонером, меценатом та збирачем старожитностей В. Козюком. Його етнографічні вподобання знайшли відображення у живописному доробку, де однією з провідних сюжетних ліній є пейзаж зі старою хатою («Хата під стріхою»), промовисто-мовчазним свідком минулих часів. Художник народився в с. Чеснівка на Вінниччині, одна із його робіт «Хата діда Олекси» присвячена батьківщині — подільському селу, де минуло його дитинство. Саме хата як архітектурна константа формувала той цілісний мистецький комплекс, важливим елементом якого була ікона.

В залі експонуються подаровані В. Козюком 14 ікон (XVIII—XIX ст.), серед яких: «Мученики Флор і Лавро», «Преображення», «Богородиця з дитям», «Спас нерукотворний» та ін. [3].

Під час вивчення мистецтва XX ст. студентам пропонується розглянути феномен подільського живопису на прикладі мистецької спадщини видатного українського художника Ф. Коновалюка, використовуючи експозиції музею Ф. Коновалюка.

Федір Коновалюк — автор численних краєвидів, портретів, книжкових ілюстрацій до української класики великого Кобзаря Т. Шевченка, В. Стефаника, І. Котляревського, М. Черемшини, О. Кобилянської. Його пейзажі, тематичні твори, ілюстрації пройняті великою любов'ю до рідного Поділля, до України, були не кон'юнктурними в добу соціалістичного реалізму, який панував у мистецтві в XX ст. Тому художник не був визнаний за життя.

Зал скульптури

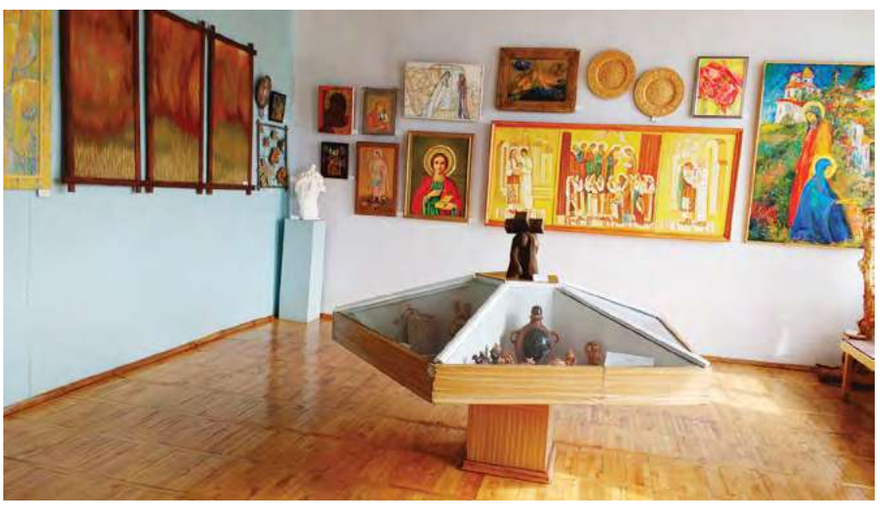

Музей сучасного Подільського мистецтва (2 зал)

Меморіальний музей Ф. З. Коновалюка

Викладачі акцентують увагу студентів на необхідності дослідження феномену української душі Ф. Коновалюка. Художник продовжив традиції українського реалістичного живопису кінця XIX —

початку XX ст. Його твори перегукуються з полотнами таких видатних українських живописців, як С. Васильківський, С. Світославський, П. Шевченко та ін.

Ф. Коновалюк виробив власний, неповторний, дивовижно тонкий стиль та відстоював традиції реалістично-демократичного мистецтва. Тональний живопис митця позначений справжньою гармонією колориту, м'якістю письма, класичним умінням компонувати. Вражає народний світогляд, традиційність, ліризм, поетичність, гуманізм картин художника, висота духовності, патріотизм художника. Варто звернути увагу студентів на те, що художник виконував свої роботи за один сеанс, бо вважав, що в інший день вже буде інше освітлення, інший настрій. Сам художник пояснював, що потрібно відобразити точно усю велич, неповторну красу нашої України, казкові місячні ночі, українські хатки, вітряки і безмежні лани, Дніпрові кручі.

Серед пейзажних картин особливо Федору Зотиковичу вдавалися зимові пейзажі, пройняті первісною чистотою снігу, кришталевою прозорістю повітря, ваблячими синіми далями. Іній на деревах, замети і завірюхи, засніжена далечінь і сонні хатки в снігових обіймах пройняти глибоким ліричним почуттям. Зимові пейзажі цікаві сріблястим колоритом, багатством тонових переходів, красою і пластичністю мотивів. Спокій у природі, спокій у серці...

Таким чином, скорочення культурознавчих дисциплін у вищих навчальних закладах, особливо в технічних університетах, змушує повертатись до форми естетичного виховання сучасної молоді за допомогою музейної педагогіки. У Вінницькому національному технічному університеті курс «Історія української культури» вивчається за допомогою музеїв культурно-мистецького та просвітницького центру. Це дає можливість популяризувати серед молоді творчість подільських художників XX ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зінько О. В. Мистецтво як засіб творення особистості студента при вивченні культурознавчих дисциплін у вищих навчальних закладах // О. В. Зінько, І. Г. Герасимова // *Знання. Освіта. Освіченість* : Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця, 2016. С. 72—73.
2. Інститут гуманітарно-педагогічних проблем та виховання. Довідниково-методичний посібник. Вінниця, 2014. С. 57—59.
3. Культурно-мистецький та просвітницький центр ВНТУ. Українська народна ікона та декоративно-ужиткове мистецтво. URL: http://ingpp.vntu.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=27&Itemid=34.
4. Зінько О. В. Феномен «української душі» художника з села Ягідне (Калівка) Мурованокуриловецького району Федора Коновалюка // Зінько О. В., Зінько Ю. А. // *Матеріали першої Мурованокуриловецької науково-краєзнавчої конференції*. Вінниця, 2016. С. 301—302.

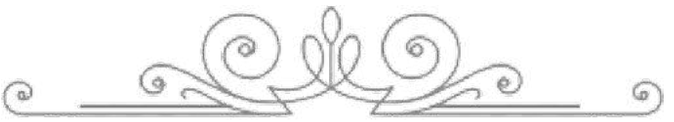

Розділ V

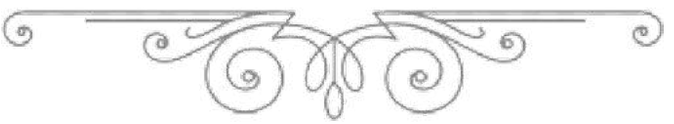

ПОДІЛЛЯ
У КРАЄЗНАВЧИХ РОЗВІДКАХ

100 років
Вінницькому
обласному
краєзнавчому
музею

До історії Ренесансу на Поділлі. Словацькі витоки стилю в архітектурі палацу Сенявських у Меджибізькій фортеці

Ігор Западенко
заступник директора з наукової роботи
Державного історико-культурного
заповідника «Межибіж»
смт Меджибіж Летичівського району
Хмельницької області

Очевидним і загальноприйнятим є твердження, що шлях поширення ренесансних архітектурних тенденцій у Східній Європі, включаючи Україну, почався з Італії і сягнув наших теренів. Про широке розповсюдження ренесансних тенденцій в архітектурі та містобудуванні на українських землях свідчать як комплекси забудови міст (Львів, Жовква, Кам'янець-Подільський тощо), так і окремі споруди (кам'яниці тих же Львова і Кам'янця-Подільського, замки у Меджибожі і Бережанах, вежі замку Любарта в Луцьку, оборонні синагоги у Сатанові, Гусятині тощо).

Носіями ренесансної ідеології та естетичних смаків були можновладні магнати-власники і члени їх родин та наближені до них особи, а також безпосередні виконавці — будівничі, оскільки для виконання робіт фахівці часто наймалися саме в тих країнах і регіонах, де ті або інші технології були розвинені найкраще. Одним з таких лідерів запровадження ренесансної культури на теренах Поділля була, наприклад, Бона Сфорца д'Арагона, ініціативі якої завдячують розбудовою міста Бар на Вінниччині і Кременець на Тернопіллі. Втім, через значні руйнування старовинних споруд зараз вкрай важко визначити у повній мірі, наскільки обом містам були притаманні архітектурні вирішення Ренесансу. Споруди цього архітектурного напряму вирізняються низкою спільних стилістичних ознак, які надають їм особливого, впізнаваного вигляду: математична гармонійність пропорцій, наявність арок, галерей, декорованих аттиків тощо. І серед досить добре збережених або реставрованих, і серед залишків майже втрачених споруд знаходимо ці типові маркери відповідного періоду, характерні для тенденцій Ренесансу на теренах колишньої Речі Посполитої.

Але поряд з типовими будівлями на наших теренах присутні й такі стовідсотково ренесансові та, водночас, нетипові для Поділля об'єкти, як палац Сенявських у Меджибізькій фортеці. Палац входить до комплексу споруд Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», є пам'яткою архітектури національного значення (охоронний №764/1) і являє собою зразок не польської, а північно-угорської, тобто словацької ренесансної архітектури другої половини XVI ст. Цікавим історико-архітектурним феноменом, який спонукає більш пильно дослідити зв'язки між Поділлям і Словаччиною XVI ст., є існування у словацькому с. Бетлановце, що знаходиться в окрузі Спішска Нова Вес Кошицького краю (колишній комітат Спіш Угорського королівства) замку Турзо-Фейгеля, який не просто має схожі риси, а є точною зовнішньою подобою палацу Сенявських. Визначальними спільними рисами є точна відповідність пропорцій обох будівель за всіма вимірами і наявність найяскравішої риси

Палац Сенявських у Меджибізькій фортеці,
листівка поч. XX ст.

східноєвропейського Ренесансу — зубчастого аттика, який у обох будівель є ідентичним. Очевидна паралель між палацом у Меджибожі і замком у Бетлановце донедавна знаходилася поза увагою вітчизняних дослідників [1, с. 239—240; 2, с. 349—352; 3, с. 349—350; 5; 6], за винятком останніх досліджень науковців ДІКЗ «Межибіж» [4]. Тип зубців аттика меджибізького палацу попередніми дослідниками не зовсім вірно визначався як «ластівчиний хвіст», що не давало змоги чітко побачити аналоги, дослідити генезу стилю та прослідкувати історико-архітектурні зв'язки.

Палац Турзо-Фейгеля в м. Бетлановце (Словаччина). Сучасний вигляд

Водночас, аналог меджибізького палацу Сенявських — замок в Бетлановце — досліджувався зарубіжними авторами досить давно, і є достатньо описаним у східноєвропейській науковій літературі. Автором статті було застосоване інше визначення типу аттика меджибізького палацу, а саме те, що було вжите для словацького замку Доброславою Менкловою: «напівкругові аттики» [8], тобто аттики, які побудовано з комбінації половин та чвертей круглих щитів, інколи з додатковими прямокутними елементами. Саме виокремлення зубчастого напівкругового аттика від зубця «ластівчиний хвіст» або «гібеллінського» зубця, модель якого італійські майстри імпортували з Ломбардії до Московії, дало змогу зрозуміти його відмінність у функціональному призначенні, естетичній концепції, а зрештою й визначити ареал поширення з центром формування цього стилю у північній частині колишнього Угорського королівства. А також поставити питання про чинники появи зразка цього стилю в Меджибожі на Поділлі. Загалом, на момент написання статті автором, визначено понад 40 об'єктів ренесансної архітектурної спадщини, включаючи палац Сенявських, якими цей ареал окреслюється. Під час дослідження наукових джерел з'ясовано, що подібне дослідження було здійснене у 1950-х рр. Маріаном Морельовським, який вивчав трансформації цього стилю від Італії через Словаччину до Сілезії, зокрема Вроцлава [9]. Морельовський наголошував на необхідності багаторічного продовження джерелознавчих та інвентаризаційних досліджень для розуміння шляхів поширення італійського Ренесансу у колишній Речі Посполитій. Нині, через понад півстоліття, до інвентарного переліку словацького відгалуження ренесансної архітектури є всі підстави долучити й кілька об'єктів з України, зокрема, палац Сенявських у Меджибожі на Поділлі, а разом з ним мур монастиря в Межирічі і Стирову вежу замку Любарта в Луцьку, яка має ознаки більш пізньої похідної того ж типу завершення аттика.

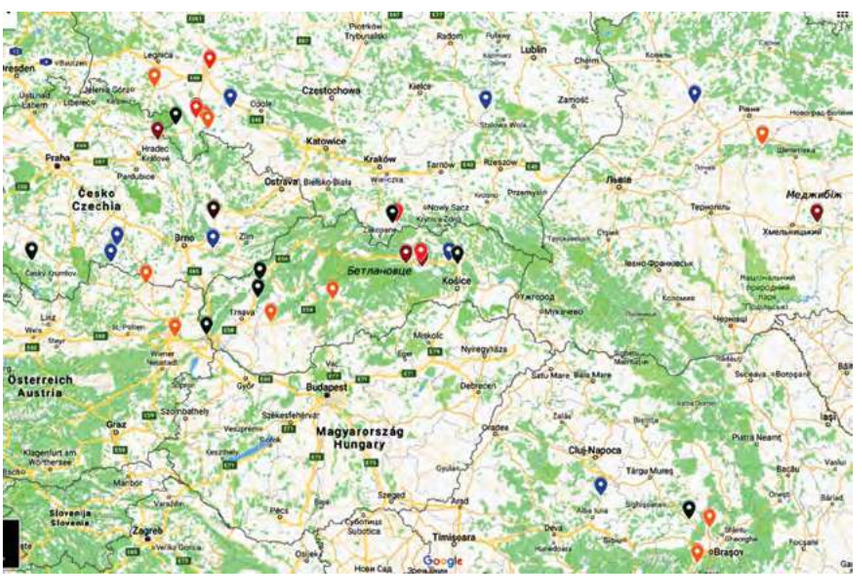

Ареал поширення типу напівкругових аттиків та його модифікацій

Яким же чином відбулося запозичення стилю напівкругового аттика між Словаччиною та Меджибожем? Угорський архівіст Дьйордь Коморочи ще у 1936 р. наголосив на подібності палацу Сенявських та замку Турзо-Фейгеля і висловив радикальну думку, що саме палац у Меджибожі послужив прототипом для замку в Бетлановце, а не навпаки [7]. Свою думку він обґрунтовував тим, що у XVI ст., яким датуються обидві будівлі, Угорщина переживала занепад, і в той же час Польща, що мала розквіт, була для Угорщини джерелом тенденцій для наслідування. Зауважимо, питання щодо датування побудови палацу Сенявських досі є відкритим, на відміну від замку Турзо-Фейгеля, який датується 1564—1568 рр. Але, як би не хотілося прийняти твердження про першість Меджибожа, воно не узгоджується з низкою об'єктивних аргументів.

По-перше, якби стиль напівкругового аттика народився в Меджибожі, то насамперед варто було б чекати хоч якогось його поширення на наших теренах, у той час як насправді тут він є яскравим винятком, а поширення набув саме в регіоні біля Татр: замок у Бетлановце, міський палац Ракочі в Пряшеві та костел св. Бартоломея в Ямніку (Словаччина), стара ратуша в Простейові і міський будинок у Новим Месті над Метуйі (Чехія) тощо. Саме на півночі угорського королівства, у регіоні по обидва боки Татр, складається той відокремлений від міланських «ластівчиних хвостів» ордер зубчастого аттика, якого практично немає на інших землях Польщі, і який у чистому вигляді представлено палацом Сенявських у Меджибожі.

Аттик палацу Ракочі в Пряшеві (Словаччина)

По-друге, алогічним є перенесення стилістики аттика з Італії, оминаючи східно-європейські країни, до надзвичайно віддаленого від неї Поділля, розвиток власної інтерпретації стилю на окремо взятому об'єкті та повернення до численних об'єктів у кількох країнах Центрально-Східної Європи.

І, по-третє, замок в Бетлановце є окремою спорудою посеред розпланованого маєтку, а палац у Меджибожі, при збереженні спільних зовнішніх рис, вписано у складний комплекс забудови попередніх періодів, окремі елементи якої адаптовано в якості конструктивних елементів нового палацу.

Аттик дзвінниці костелу в Ямніку (Словаччина)

Відтак, швидше за все, замок у Бетлановце міг служити взірцем для палацу в Меджибожі, аніж навпаки. Але, не маючи документальних свідчень чи археологічних маркерів, які б надійно датували палац Сенявських, поки що не можна виключати й зворотного запозичення. Адже той самий Морельовський наголошував: «Необхідно апріорі відкинути поширений погляд, що нові зразки і течії перед проникненням у віддалену країну мають поетапно у часі і просторі по черзі пройти через території, які вказану землю, матір нових програмних задумів, Італію, відділяють від країв більш і більш віддалених» [9, с. 31—32]. Натомість, чинником реалізації нових архітектурних тенденцій цей авторитетний науковець свого часу вважав наявність у тому чи іншому краї видатних особистостей та діячів з їх оточення, «які раніше познайомилися з цінностями італійського Ренесансу і встановили безпосередній контакт з італійськими митцями» (*там само, Авт.*). Тобто, саме наявність яскравої особистості, яка впливає на розвиток краю і має контакти з джерелами походження нової мистецької тенденції, може запровадити цю тенденцію у своїй місцевості всупереч простому лінійному поширенню.

Питання про можливих носіїв і шляхи запозичення словацького ренесансного ордера до Меджибожа, тобто про наявність носіїв та технологічних виконавців архітектурної ідеології Ренесансу в його спішській інтерпретації, постає незалежно від черговості спорудження палацових будівель у Меджибожі та Бетлановце. При тому, однак, автор дотримується гіпотези про запозичення стилю з Словаччини до Меджибожа (доки відсутні аргументи зворотного). Таких шляхів і носіїв імпорту словацької інтерпретації ренесансного архітектурного ордера вбачається кілька.

Численні словацькі, угорські та польські дослідники поширення ренесансних канонів в архітектурі Словаччини, Малопольщі, Сілезії пов'язують з економічною і політичною діяльністю магнатського сімейства Турзо (*в польській літературі Турзонів. Авт.*), яка географічно охоплювала усі названі країни. Представники родини Турзонів впродовж кількох поколінь володіли численними маєтностями в різних країнах, займали високі посади у містах, включаючи Краків і Вроцлав. Саме у цих регіонах зарубіжні дослідники відзначають активну будівельну діяльність Турзонів, яка супроводжується запровадженням канонів італійського Ренесансу в будівництво замків та палаців, і саме у межах цього географічного ареалу спостерігається виокремлення особливої стилістики напівкругових аттиків, яка далі епізодично запозичується до інших регіонів, зокрема до Меджибожа. Більше того, саме Спішський край є родовим осередком Турзонів, а безпосередньо Бетлановце — містом походження їхнього роду, що відображено у повному родовому прізвищі: Thurzo von Bethlenfalva. Наголосимо, що саме бетлановський замок Турзо є архітектурним «двійником» палацу Сенявських у Меджибожі.

Родина Турзо прибула на Спіш з Італії на початку XV ст. Потужне становище родини було започатковане діяльністю Яна Турзо (1437—1508), який розбагатів на торгівлі з Польщею, був членом міської ради Кракова та Левочи і мав титул барона Бетлановце. Займався видобутком металевих руд на Спішу та в інших регіонах Словаччини, тобто був активним та успішним капіталістом. Мав вісім дітей, його нащадки спадково володіли посадами спішських жупанів. Двоє з його синів були єпископами — краківським та оломоуцьким (Моравія). І знову ж таки неподалік Оломоуца в Простейові (відстань 17 км) на будівлі старої ратуші знаходимо яскравий зразок напівкругового аттика того самого ордера, як в Бетлановце та Меджибожі. Маріан Морельовський особливо наголошував на безпосередній ролі Яна Турзо та його родини у запровадженні ренесансних зразків, зокрема напівкругових аттиків від Спішу до Вроцлава і зазначав, що у ході подальших досліджень ця особлива ознака має виявитися деінде. Як бачимо зараз, вона виявилася навіть у Меджибожі на далекому від Спішу Поділлі.

Стара ратуша в Простейові (Чехія).
Аттик будівлі після перебудови зберіг риси напівкругового стилю

Пошук ділових, політичних та інших зв'язків між родинами Турзонів і Сенявських є одним з напрямів подальшого дослідження, оскільки очевидних свідчень, які б лежали на поверхні, наразі немає. Обидві магнатські родини єднає, наприклад, діяльність у Кракові в другій половині XVI ст. — королівському місті, яке було культурною столицею Польщі. У ході історико-біографічних досліджень належить з'ясувати не тільки можливі контакти можновладних особистостей, але й осіб з їх оточення, які мали повноваження планувати господарську та містобудівну діяльність у маєтках своїх покровителів. Зокрема, імовірною, але поки не дослідженою, сполучною ланкою між оточенням Сенявських і Турзонів є прізвище де Логау (de Logau, інакше — Logowski, von Logau тощо), походженням із Сілезії. Так, наприклад, в період активної будівельної діяльності сімейства Турзо у XVI ст. є свідчення про численні

мистецькі зв'язки між цими родинами [9, с. 32, 36, 48]. Згідно висновків Морельовського, саме завдяки цим зв'язкам відбувається експорт словацької інтерпретації ренесансних аттиків до Сілезії, конкретно до Вроцлава.

А у першій половині XVIII ст. один з носіїв цього прізвища, також родом з-під Вроцлава, Якоб де Логау, вступає на службу до Адама Миколая Сенявського у Бережанах, де провадить активну діяльність архітектора [10]. Застережемо одразу, що Якоб де Логау діяльності в Меджибожі не провадив (у той період інженером, архітектором і водночас пленіпотентом Сенявських у Меджибізькому ключі був Жан Батист Дессьє). Від Ренесансу його відділяє два століття, і жодних свідчень про наявність у Бережанах ордера напівкругових аттиків немає, але ймовірні зв'язки з Сенявськими попередніх поколінь його роду, дотичних до поширення напівкругових аттиків на південь і північ від Татр, потребують дослідження.

Цей напрям є далеко не єдиним можливим шляхом імпорту будівельної моди з Словаччини до Поділля. У період будівництва палаців, будинків та дзвіниць, увінчаних напівкруговими аттиками, періодично виникають воєнні дії на театрі, частинами якого є Польща та Угорщина, зокрема Спіш та Поділля. Наведемо один з фактичних прикладів військового зв'язку між обома регіонами, який пов'язаний з епізодом війни 1648—1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького. У вересні 1656 р. між гетьманом і угорським князем Дьйордем II Ракочі був підписаний «трактат вічної приязні» про взаємну військову допомогу і розподіл земель Речі Посполитої після перемоги. Однак, у 1657 р. антипольська коаліція потерпіла поразку. Фінальний епізод для князя Ракочі був таким: «Польські війська перерізали йому дорогу до Самбора, Любомирський спустошив маєтки Ракочі у північній Угорщині, здобув Мукачеве, взяв значну контрибуцію у Пряшеві. А Чарнецький, йдучи слідом за армією загарбників, завдавав їй поразку за поразкою (під Красником і Магеровом). Розбитий і наляканий воєвода нарешті уклав ганебну для себе угоду з Чарнецьким і Любомирським у Меджибожі, зобов'язався принести вибачення польському королеві, повернути всю здобич, заплатити 1 200 000 польському війську та його начальникам і розірвати зв'язки з ворогами Речі Посполитої» [13, с. 946].

Серед північноугорських (себто словацьких) маєтностей родини Ракочі існує примітний в архітектурному сенсі об'єкт. У згаданому вище м. Пряшів є палац, перебудований з двох готичних міщанських будинків. Їх придбав та перебудував у ренесансному стилі засновник князівської династії Ракочі — Жігмунд. Надалі цей палац був резиденцією шарішських жупанів, титулом яких спадково володіли Ракочі, у тому числі й Дьордь II, який прийняв поразку під Меджибожем. У контексті нашого дослідження інтерес становить той факт, що фасад палацу Ракочі в Пряшеві зі сторони подвір'я прикрашений напівкруговим аттиком спишського ордера.

Ще одним можливим носієм стилістичних новацій є наймані фахівці з країн та регіонів, де те або інше ремесло чи технологія у даний момент становлять інтерес для наймачів. І у цьому разі ми маємо свідчення того, що в період розбудови комплексу Меджибізького замку його першим власником Миколаєм Сенявським мала місце рекрутація фахових кадрів зі Словаччини. Так, наприклад, щонайменше з 1542 по 1553 рр. в Меджибожі у Миколая Сенявського служив гарматним майстром Хануш Мазурек з Бардейова, міста у Кошицькому краї, яке знаходиться лише у 75 км від Бетлановце та у 36 км від Пряшева. Цими роками датуються його листи [11, 12] з Меджибожа до бардейовського магістрату. Прямо пов'язувати Хануша Мазурека з будівництвом палацу Сенявських наразі підстав немає, але факт його тривалого перебування на службі в Меджибожі свідчить не тільки про найм Миколаєм Сенявським фахівців зі Словаччини, а й про тривалі ділові стосунки певного кола мешканців Меджибожа зі Спішським краєм, в якому був розвинений архітектурний тип напівкругових аттиків. Про участь словацьких робітників у будівництві споруд у стилі італійського Ренесансу пише й Маріан Морельовський у згаданій вище праці [9, с. 72].

Таким чином, зважаючи на унікальність архітектурних деталей палацу Сенявських у Меджибожі, які відрізняють його з-поміж ренесансних палацових і замкових будівель Поділля періоду Речі Посполитої, можна зробити кілька висновків. Насамперед, між власниками маєтностей на Поділлі та північною Угорщиною (сучасною Словаччиною), зокрема Спішським краєм, у другій половині XVI ст. існували різнопланові зв'язки, включаючи імпорт мистецьких тенденцій і наймання на службу фахівців. Відтак, подібність між палацом Сенявських у Меджибожі і замком Турзо-Фейгеля в Бетлановце є не випадковою, а обумовлена наявністю носіїв ренесансної архітектурної ідеології в її спішській інтерпретації. Особистості та обставини цього запозичення належить конкретизувати у подальших

дослідженнях. Зв'язок між архітектурою палацу в Меджибожі та зразками стилю напівкругових аттиків з Центральної Європи раніше не розглядався вітчизняними дослідниками (в тому числі ні Г. Логвином, ні Є. Лопушинською), однак був очевидним та неодноразово, принаймні з 1930-х рр., наголошувався у дослідженнях польських, словацьких та угорських авторів. Палац в Бетлановце та інші об'єкти ренесансної архітектури, стилістична ґенеза яких походить зі Словаччини та Спішського краю, мають окрім напівкругових аттиків і інші деталі, які можуть бути присутніми у відтворенні автентичного вигляду палацу Сенявських у Меджибізькій фортеці (зовнішня галерея, розписи у техніці сграффіто, різьблення віконниць та дверних порталів тощо). Подальше дослідження потребує продовження натурних розвідок та додаткового вивчення публікацій польських, словацьких та угорських авторів, у працях яких ґенеза словацької інтерпретації архітектурного Ренесансу досліджувалася досить давно.

Викладене вище спонукає до більш глибокого дослідження мистецьких, економічних, політичних, міграційних та інших зв'язків між Поділлям, Словаччиною і Малопольщею в епоху пізнього Ренесансу. Окрім того, оскільки з 2015 р. в ДІКЗ «Межибіж» активно ведуться реставраційні роботи згідно проекту «Реставрація палацу XVI ст. (пам'ятки архітектури національного значення охор. №764/1) з пристосуванням під музей» та розробляється концепція музеєфікації палацу, є підстави для включення до тематико-експозиційного плану майбутньої експозиції відповідної частини, яка буде ілюструвати походження архітектурного стилю палацу Сенявських та його зв'язок із зразками центральноєвропейської архітектури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вечерський В. Курс історії архітектури країн Східної Європи / Віктор Вечерський. Київ : АртЕк, 2007. 270 с.
2. Всеобщая история архитектуры. Архитектура Западной Европы XIV—XVI веков. Эпоха Возрождения. Т. 5. Москва : Стройиздат, 1967. 660 с.
3. Всеобщая история архитектуры. Архитектура России, Украины и Белоруссии XIV—первая половина XIX вв. Т. 6. Москва : Стройиздат, 1968. 569 с.
4. Западенко І. Палац Сенявських-Чарторийських у Меджибожі і замок Петера Фейгеля у Бетлановце (Словаччина): спільна типологія та історичні паралелі / Ігор Западенко. // *Науковий вісник «Межибіж»*. 2016. №1. С. 27—34.
5. Логвин Г. Н. Замок у Меджибожі: (Пам'ятник архітектури XVI ст.). Київ, 1959. 16 с.
6. Лопушинська Є. Меджибізька фортеця // *Пам'ятки України: історія та культура* : Ілюстрований науково-популярний часопис. 1996. № 3—4. С. 42—47.
7. Komoróczy G. O węgierskich pamiątkach na ziemi Polskiej / György Komoróczy // *Polska i Węgry* : *stosunki polsko-węgierskie w historji, kulturze i gospodarstwie* / György Komoróczy. Budapeszt ; Warszawa : Henryk Forbát, 1936. C. 193—195.
8. Menclová D. Kaštiel' v Betlanovciach / Dobroslava Menclová. // *Pamiatky a múzeá*. 1953. №2. C. 67—74.
9. Morelowski M. Początki italianizującego renesansu na Śląsku / Marian Morelowski // *Rocznik Historii Sztuki* : Tom II / Marian Morelowski. Wrocław-Warszawa-Kraków : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1961. C. 31—86.
10. Nestorow R. Architekt wojskowy Jacob de Logau na usługach Sieniawskich i Czartoryskich w Brzeżanach w 1 poł. XVIII wieku / Rafał Nestorow // *Sztuka kresów wschodnich*. t. 6. Kraków : Oficyna wydawnicza Text, 2006. C. 59—80.
11. Ross J. Z badań nad związkami Słowaczyzny i Małopolski w dziedzinie architektury i rzeźby architektonicznej z okresu renesansu (do 1580 roku) / Juliusz Ross // *Renesans. Sztuka i ideologia*. Materiały Sympozjum Naukowego Komitetu Nauk o Sztuce PAN, czerwiec 1972 oraz Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kielce, listopad 1973. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976. C. 449.
12. Serczyk W. A. Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej. R. 26 / Władysław A. Serczyk. Kraków, 1976. C. 13.
13. Sokołowski A. Dzieje Polski Illustrowane. Tom III / August Sokołowski. Wiedeń : Nakład Maurycego Perlesa, 1898. 1067 c.

Антон Турчанович (1854–1943). Матеріали до біографії (на основі фондової збірки ВОКМ)

Вікторія Колесник
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу давньої історії
Вінницького обласного краєзнавчого музею
м. Вінниця

Антон Турчанович — офіцер царської армії, учасник кількох військових кампаній, розробник військово-польових кухонь власної системи, організатор мобілізації у Вінниці під час Першої світової війни. Наша розвідка щодо цієї непересічної постаті, пов'язаної з Поділлям, спирається на комплекс родини Турчановичів, подарований Вінницькому обласному краєзнавчому музею в 1987 р. правнучкою полковника Оленою Верецькою. Ця подія відбулася завдяки відомій вінницькій краєзнавчині Людмилі Анохіній, яка листовно контактувала з Верецькою та здійснила подорож до неї в Мінськ (Білорусь).

Полковник Антон Турчанович, 1914 р.

Комплекс Турчановичів (близько 100 предметів) можна умовно розділити на 5 частин:

— родинні світлини і документи;

— матеріали про військово-польову кухню (креслення, світлини, патенти, свідоцтва й відгуки про випробування, рекламна брошура тощо);

— документи А. Турчановича, що стосуються військової служби;

— особисті речі А. Турчановича (печатки, портсигар, каламар, поминальна книжка, візитка тощо);

— матеріали онуки полковника Олени Верецької (матері дарительки), артистки Вінницького і Тульчинського театрів (її світлина, особисті речі, фото тульчинської трупи 1920—30-х років, репертуарний лист, театральні програмки, вирізки з газет про вистави Тульчинського театру).

Вважаємо, що цей комплекс є цінним джерелом не лише до біографії Турчановича та історії військово-польової кухні, але й до історії Вінниці та Тульчинського театрів.

Військова кар'єра Антона Турчановича до 1914 р.

Збереглися два послужні списки Антона Турчановича — 1906 і 1916 рр. [1; 2]. На другий, повніший, і спиратимемось у висвітленні основних етапів його військової служби.

Антон Турчанович народився 17 (29) січня 1854 р. (далі всі дати до 1918 р. подаються за юліанським календарем), походив із православних спадкових дворян Київської губернії. Закінчив гімназію в Холмі (сучасна Польща). Відтак за «Статутом про військову повинність» 1874 р. підлягав по досягненню 21-річного віку призову. Припускаємо, що вчорашній гімназист не одразу обрав шлях фахового військового, оскільки вступив на службу 18 листопада 1875 р. не як доброволець (рос. «вольноопределяющийся»), а «за жеребом на правах 2-го розряду за освітою» [2, арк. 2]. Процедура жеребкування

існувала з огляду на надмірну кількість молоді призовного віку: ті, хто не витягав відповідний жереб, звільнялися від призову і зараховувалися в запас, інші мали служити термін, визначений для їхнього розряду, зокрема для 2-го (призовники із середньою освітою) він становив 1 рік і 6 місяців, а перебування в запасі — 13 років і 6 місяців.

27 листопада 1875 р. Антона Турчановича зараховано до 3-ої бригади 9-го стрілецького батальйону 12-го полку, 20 жовтня наступного року він став унтер-офіцером. Чи планував по закінченні служби повернутись до цивільного життя, чи мріяв про подальшу військову кар'єру, — цього ми ніколи не дізнаємось. У будь-якому разі йому судилося тоді продовжити службу, оскільки 12 квітня 1877 р. Олександр II підписав маніфест про оголошення війни з Туреччиною.

20 липня того ж року Турчанович у складі свого батальйону вступив до Румунії, 27 липня переправився через Дунай. Брав участь у здобутті м. Ловчі в загоні почту генерал-майора князя Олександра Імеретинського (22 серпня), в боях під Плевною (в серпні—листопаді) і взятті в полон армії Османа-паші (28 листопада), в рейді через Балкани в обхід Шипки в загоні генерал-лейтенанта Михайла Скобелєва (23—27 грудня), в бою під Шейново і взятті в полон армії Вессель-паші (28 грудня). В 1878 р. у складі авангарду армії під командуванням Скобелєва здійснив похід від Казанлика до Адріанополя (3—10 січня). Після підписання Сан-Стефанського мирного договору перебував у Тусун-Кіой (з 20 лютого до 8 травня), в таборі біля Св. Георгія (з 8 травня до 24 червня) і с. Аязми (з 26 червня до 26 серпня). В 1878 р. отримав чергові звання: 1 січня — старшого унтер-офіцера, 21 лютого, «за відзнаку, виявлену у справах з турками», — прапорщика («найвище затверджений» 5 квітня).

30 серпня Антон Турчанович, щасливо відбувши воєнні дії без поранень і контузій, разом зі своїми бойовими товаришами рушив морем від Сан-Стефано на Одесу, куди прибув 1 вересня [2, арк. 8 зв.].

Після повернення з Балкан Турчанович міг залишити військову службу, однак, без сумніву, вже налаштований на військову кар'єру, він з дозволу командувача військами Київського військового округу 16 лютого 1879 р. отримав направлення до Київського піхотного юнкерського училища для підготовки до офіцерського іспиту. Склавши іспит (свідоцтво №586 від 14 червня 1879 р.), повернувся до свого батальйону.

З 27 липня до 12 вересня його відряджено до 3-ої саперної бригади з командою нижчих чинів для навчання саперній справі. Після повернення був у батальйоні справочинцем з господарської частини (20 червня — 6 жовтня 1880 р.) і в суді (5 січня — 29 березня 1881 р.). Далі скерований до 12-го стрілецького батальйону «для несення службових обов'язків», зокрема з 12 вересня 1881 до 19 вересня 1884 рр. завідував там навчальною командою. З 29 травня 1881 р. — підпоручик.

20 вересня 1884 р. повернувся в 9-й батальйон. З 1 січня 1885 р. завідував зведеним лазаретом 9-го, 11-го та 12-го стрілецьких батальйонів. 22 березня здав цю посаду, натомість став у 9-му батальйоні завідувачем зброєю, а з 21 січня 1886 р. — справочинцем батальйонного суду. З 9 травня 1885 р. — поручик. [2, арк. 2—2 зв.]

У жовтні 1886 р. відряджений до Петербурга «для присутності» на відкритті «пам'ятника Слави» на честь перемоги у війні 1877—1878 рр. Найвищим наказом від 19 травня 1887 р. переведений до 12-го стрілецького батальйону, прибув туди 14 липня після здачі всіх справ на попередньому місці служби. Був справочинцем батальйонного суду (з 6 грудня 1887 до 24 лютого 1888 рр.) і членом суду товариства офіцерів (з 10 вересня до 25 листопада 1889 р.) [2, арк. 2 зв.—3].

Наказом по 3-ій стрілецькій бригаді від 5 лютого 1888 р. призначений справочинцем Жмеринської військової будівельної комісії. Виїхав туди 13 лютого. 26 лютого 1889 р. став штабс-капітаном. Після прибуття зі Жмеринки 20 вересня 1890 р. призначений командиром 3-ої роти. З 1 березня до 6 листопада 1891 р. був членом полкового суду, з 19 жовтня 1891 р. до 16 липня 1892 р. — членом ко-мітету офіцерського капіталу. 20 квітня 1892 р. здав 3-тю роту з огляду на чергове відрядження до Жмеринської військової будівельної комісії на посаду справочинця. Після повернення знову призначений командиром 3-ої роти (23 жовтня).

2 лютого 1894 р. підвищений «за відзнаку по службі» в капітани. З 5 до 20 вересня відряджений для охорони «імператорських поїздів» на ділянці Південно-Західної залізниці від станції Чорнорудка до станції Бровки.

Був членом (20 жовтня 1894 р.) і головою суду товариства офіцерів (з 18 листопада 1898 р. до 12 грудня 1899 р.), членом розпорядчого комітету (28 жовтня — 18 листопада 1898 р.), членом (з 14 січня 1897 до 28 лютого 1898 рр.) і головою полкового суду (15 червня — 8 грудня 1898 р.). Тимчасово коман-

дував 1-м батальйоном (з 27 лютого до 3 березня 1897 р.). Крім того, безоплатно брав участь у загальному переписі населення Російської імперії 1897 р.

З 26 лютого 1898 р. — підполковник. 28 лютого призначений командиром 2-го батальйону, 4 травня — 1-го батальйону (до 12 серпня 1899 р.), тимчасово ще й завідував полковим господарством (з 8 до 31 серпня 1898 р.).

Наказом від 22 лютого 1900 р. затверджений завідувачем господарством Київського військового округу [2, арк. 2 зв.—3]. 15 липня відбув на Далекий Схід, де Росія брала участь у придушенні Іхетуанського (Боксерського) повстання в Китаї. В боях не був. Відплив 17 грудня з Владивостока на пароплаві Добровольчого флоту «Орел» і 24 січня 1901 р. висадився у Феодосії.

Повернувся до своїх обов'язків завідувача господарством Київського військового округу. Крім того, наглядав за навчальною командою (з 25 лютого 1901 до 7 грудня 1904 рр.), знову тимчасово командував 1-м батальйоном (з 30 липня до 11 вересня 1903 р.) [2, арк. 2 зв.—3, 8 зв.].

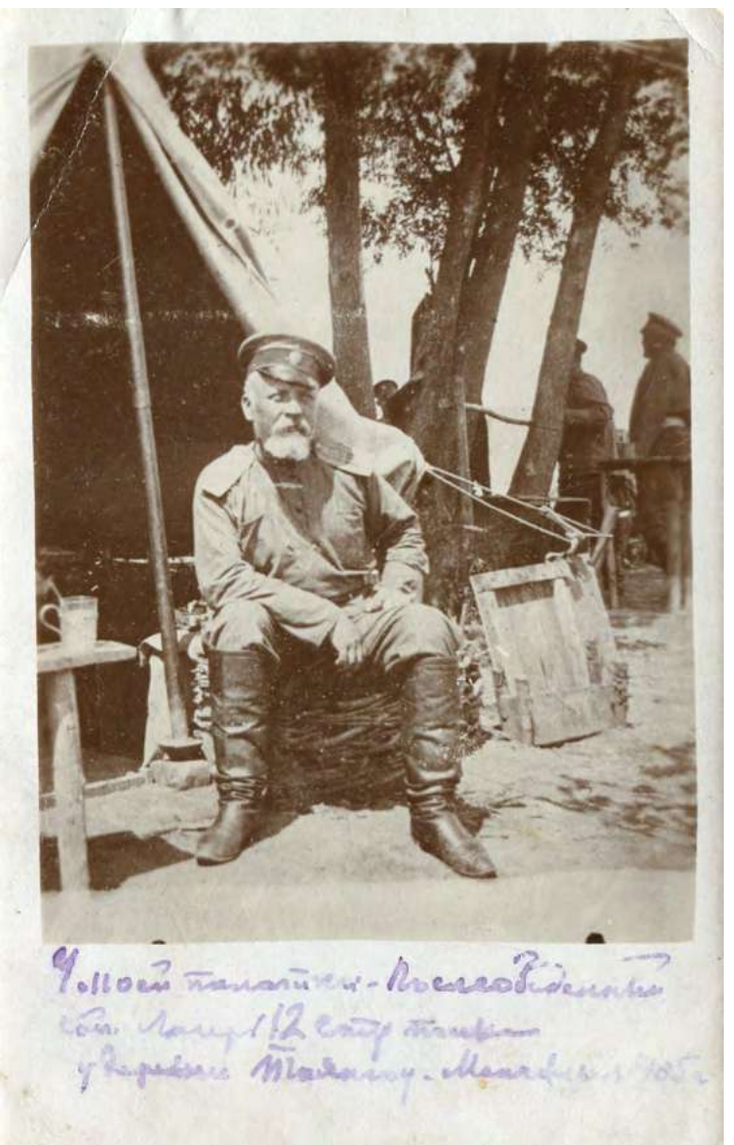

Полковник Антон Турчанович. Маньчжурія, с. Таянгоу. Поштова листівка, 1905 р.

Під час Російсько-японської війни був з лютого 1905 р. в Маньчжурії у складі 3-ої діючої армії, у боях участі не брав. Кілька разів тимчасово командував 12-м полком (з 7 березня до 2 червня, з 19 липня до 13 серпня, з 13 до 23 вересня). Після укладення Портсмутського мирного договору залишався в Маньчжурії. Вирушив звідти 24 травня 1906 р., до штаб-квартири полку в Жмеринці прибув 24 червня [2, арк. 3, 8 зв., 9].

Призначений командиром 1-го батальйону 24 січня 1907 р., прийняв його 10 березня, але ще до 27 березня здавав посаду завідувача господарством Київського військового округу. З 6 вересня до 7 жовтня 1908 р. відбув відрядження до Вінниці «для ознайомлення з посадою повітового військового начальника». 8 жовтня прибув в управління начальника Київської місцевої бригади, щоб скласти «іспит на військового начальника». Зробив це на відмінно та повернувся до полку 13 жовтня [2, арк. 3].

В 1909 р. знову призначений головою полкового суду (10 січня) і вибраний головою суду товариства офіцерів на 1910 р., був членом Київського військово-окружного суду (з 31 серпня до 5 листопада 1909 р.). Крім того, тричі призначався тимчасово командувати полком (6—18 і 24—27 квітня, 10 червня —5 липня). З 6 до 22 грудня був у відрядженні при Управлінні київського повітового військового начальника для мобілізаційних робіт. 25—28 січня 1910 р. знову тимчасово командував полком.

Найвищим наказом від 10 квітня 1910 р. за відмінну службу отримав звання полковника з призначенням орловським повітовим військовим начальником (Вятська губернія) «із зарахуванням по армійській піхоті». Однак, «не прибуваючи до місця служби до м. Орлова, найвищим наказом від 9 травня призначений літинським повітовим військовим начальником». Вступив на посаду 9 червня. Служив у Літині до початку 1914 р. [2, арк. 3].

Військово-польові кухні системи Турчановича

В російській армії до кінця XIX ст. їжу в походних умовах готували в казанах на вогнищі. Щоправда, в 1866—1873 рр. купець Юліан Паричко розробив кілька зразків польових кухонь, деякі з них було успішно випробувано армією під час Російсько-турецької війни 1877—1878 рр., але після війни про них забули [32; 33].

В 1896 р. Військове міністерство оголосило конкурс на піхотно-артилерійську (4-колесну) та кавалерійську (2-колесну) польові кухні з певними технічними параметрами. На нього було подано 15 зразків. Жоден з них не задовольняв усіх вимог й не отримав премії, але кухні фірми «Криштоф, Брун і син» виділено як найкраще розроблені. Після кількарічного випробування найвищим указом від 30 січня 1901 р. їх запроваджено у військах. Піхотно-артилерійська 4-колесна кухня цієї системи (на 240 осіб) складалася власне з кухні, розміщеної на задньому ході візка, та ящика із сидінням для їздового спереду. Мідний казан на 25 відер закріплювався в залізному кожусі з азбестовою прокладкою. Вода закипала за 1—1,5 год., обід готувався за 2—2,5 год. Кавалерійська кухня (на 135 осіб) мала казан на 14 відер і 2-колесний хід.

Кухні системи «Криштоф, Брун і син» пройшли випробування в умовах бойових дій під час Іхетуанського повстання в Китаї та війни з Японією. В них, особливо 4-колісних, виявилося кілька суттєвих недоліків: завелика вага, малорухливість і важкість пересування. Отож вирішено зробити всі кухні 2-колісними та зменшити казан. Паралельно для випробування на Кавказ і Далекий Схід відправлено ще кілька зразків, зокрема кухні системи полковника Богаєвського (завод Пастор), капітана Мікіні (завод Зотова), Вагонобудівельного заводу, полковника Добронравова (завод «Технолог») і Грум-Гржимайла. Всі вони були з одним казаном, за винятком кухні Добронравова, яка одночасно готувала першу страву, кашу й чай. В 1910 р. в армії запроваджено піхотно-артилерійську 4-колісну кухню з одним казаном, яку розробив штаб-ротмістр Маргушин, а випускали Московські обозні майстерні [32; 33].

За браком джерел нам наразі невідомо, чи брав Антон Турчанович участь у вищезгадуваному конкурсі на військово-польові кухні, але, ймовірно, саме цей конкурс спонукав його до власних розробок, результатом яких стали «офіцерська кухня-пекарня-самовар» та «солдатська кухня-пекарня-кип'ятильник».

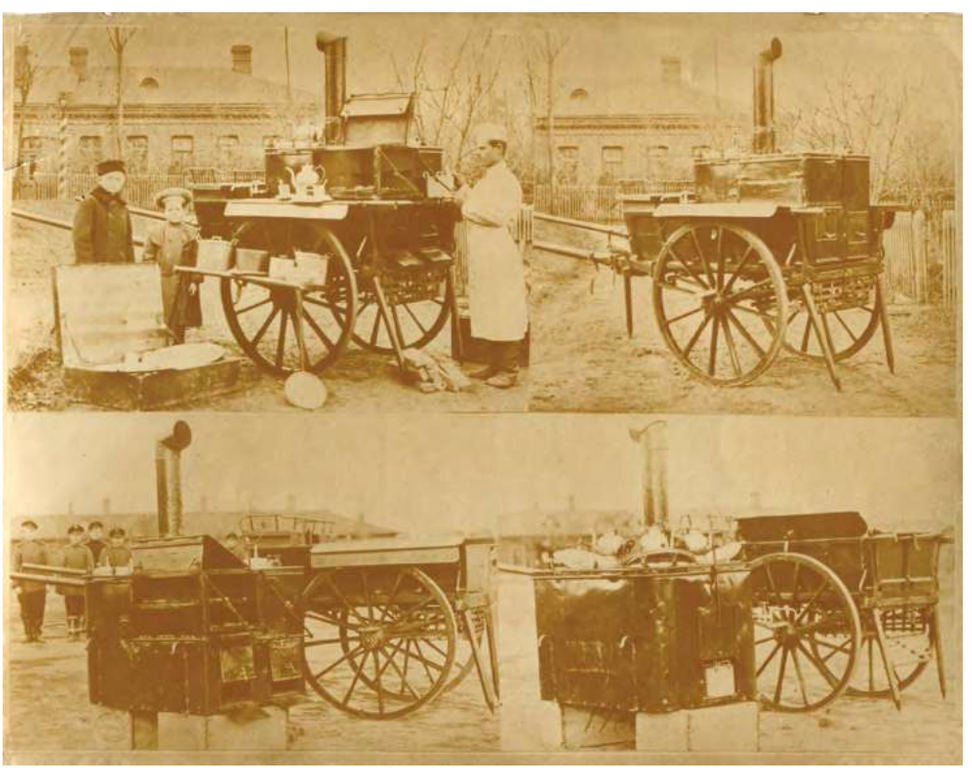

Військово-польова кухня Турчановича

«Офіцерська кухня-пекарня-самовар» пройшла перше випробування з 28 липня до 6 вересня 1903 р. в 12-му стрілецькому полку Турчановича, дислокованому в Жмеринці [3]. Після цього розробник розіслав рекламні проспекти до інших військових частин та подав заявку на патент 18 березня 1904 р. Отримав його під №12256 аж 31 серпня 1907 р. [4]. В залізному корпусі кухні розміщувалися три мідні казани з герметичними кришками, духовка і запасна духовка, дві топки — під одним з казанів і під духовкою, — і, звісно, димар. Нагрівання казанів регулювалося за допомогою перегородок із просвітами, які закривалися засувками і розміщувалися в димовій трубі та між плитою й казанами [5].

ПАТЕНТЪ НА ПРИВИЛЕГІЮ

№ 12256

По указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА

Привилегія сія выдана подпоручику Антону Турчановичу, проживающему въ г. Жмеринкѣ, Подольской губерніи, Винницкаго уѣзда, на походную кухню,

во всемъ согласно съ приложеннымъ къ сему описаніемъ и указанными въ немъ отличительными особенностями, по прошенію, поданному 13 Марта 1904 года.

Дѣйствіе сей привилегіи простирается на пятнадцать лѣтъ, отъ нижеписаннаго числа, при соблюденіи слѣдующихъ условій: 1) ежегодной уплаты пошлины за привилегію не позднѣе 31 Августа 2) приведенія означеннаго изобрѣтенія въ дѣйствіе въ Россіи и представленія о семъ въ Отдѣлъ Промышленности удостовѣренія подлежащаго начальства не позднѣе 31 Августа 1912 года.

Правительство не ручается ни въ принадлежности изобрѣтеній и усовершенствованій просителю, ни въ пользѣ оныхъ, но выдачею сего патента лишь удостовѣряетъ, что на упомянутое изобрѣтеніе прежде сего никому другому въ Россіи не было выдано привилегіи.

Въ увѣреніе чего выданъ сей патентъ, за надлежащимъ подписаніемъ и приложеніемъ печати.

С.-Петербургъ, 31 Августа 1907 года.

За Министра Торговли и Промышленности,
Товарищъ Министра

За Управляющаго Отдѣломъ Промышленности

По исходящему журналу Отдѣла
№ 15643

Патент Антона Турчановича №12256 від 31 серпня 1907 р. на «Офіцерську кухню-пекарню-самовар»

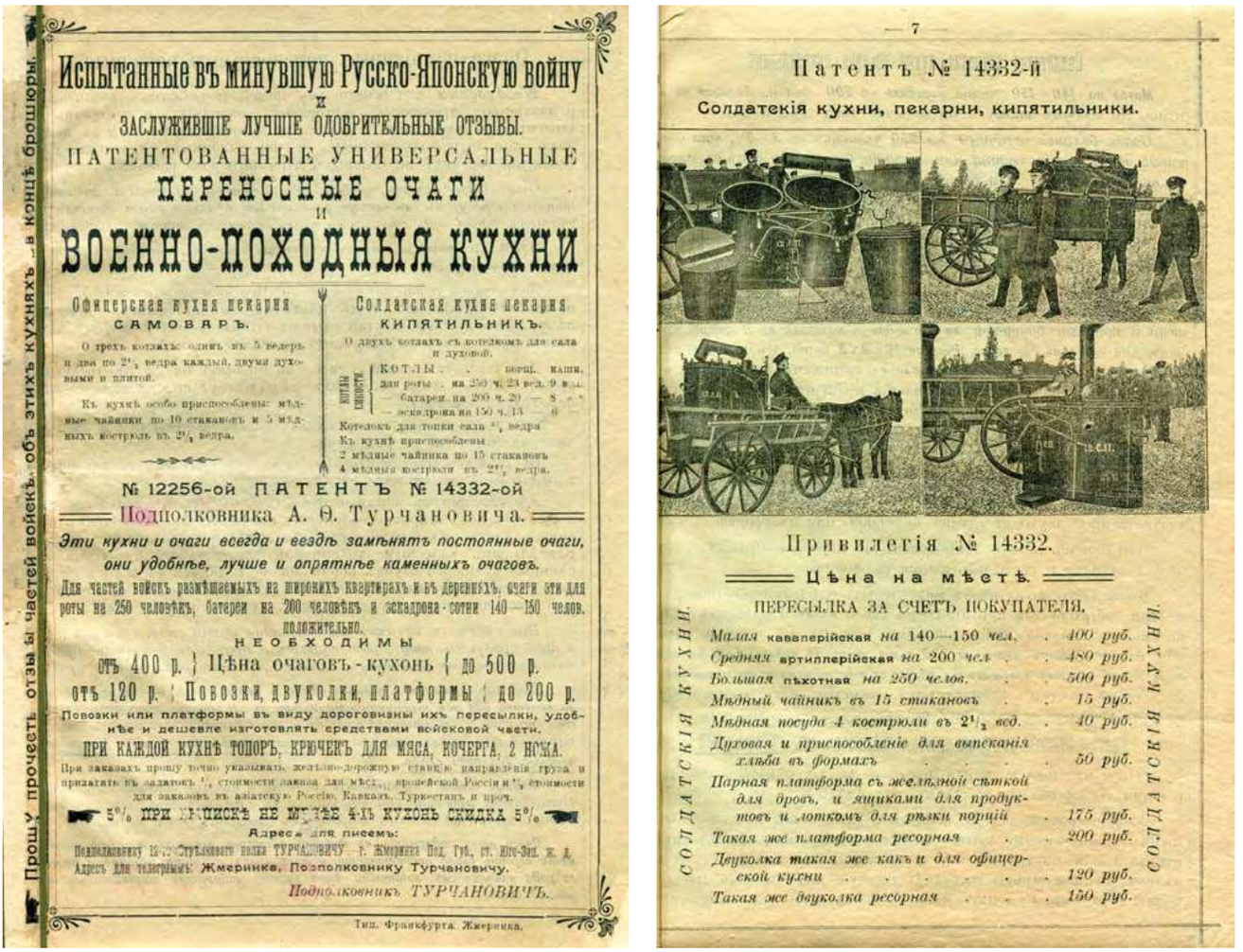

Испытанные въ минувшую Русско-Японскую войну
и
ЗАСЛУЖИВШІЕ ЛУЧШІЕ ОДОБРИТЕЛЬНЫЕ ОТЗЫВЫ.
ПАТЕНТОВАННЫЕ УНИВЕРСАЛЬНЫЕ
ПЕРЕНОСНЫЕ ОЧАГИ
и
ВОЕННО-ПОХОДНЫЯ КУХНИ

Офицерская кухня пекарня
САМОВАРЪ.

О трехъ котлахъ: одинъ въ 5 ведеръ и два по 2½ ведра каждый, двумя духовыми и плитой.

Къ кухнѣ особо приспособлены: мѣдные чайники по 10 стакановъ и 5 мѣдныхъ кострюль въ 2½ ведра.

Солдатская кухня пекарня
КИПЯТИЛЬНИКЪ.

О двухъ котлахъ съ котелкомъ для сала и духовой.

КОТЛЫ . . . порц. каши.
для роты . на 250 ч. 23 вед. 9 вед.
— батареи на 200 ч. 20 — 8 —
— эскадрона на 150 ч. 15 — 6

Котелокъ для топки сала ¼ ведра
Къ кухнѣ приспособлены:
2 мѣдные чайника по 15 стакановъ
4 мѣдныя кострюли въ 2½ ведра.

№ 12256-ой ПАТЕНТЪ № 14332-ой
Подполковника А. Ѳ. Турчановича.

Эти кухни и очаги всегда и вездѣ замѣнятъ постоянные очаги, они удобнѣе, лучше и опрятнѣе каменныхъ очаговъ.

Для частей войскъ размѣщаемыхъ на широкихъ квартирахъ и въ деревняхъ, очаги эти для роты на 250 человѣкъ, батареи на 200 человѣкъ и эскадрона-сотни 140—150 челов. положительно.
НЕОБХОДИМЫ

отъ 400 р. } Цѣна очаговъ-кухонь { до 500 р.
отъ 120 р. } Повозки, двуколки, платформы { до 200 р.

Повозки или платформы въ виду дороговизны ихъ пересылки, удобнѣе и дешевле изготовлять средствами войсковой части.

ПРИ КАЖДОЙ КУХНѢ ТОПОРЪ, КРЮЧЕКЪ ДЛЯ МЯСА, КОЧЕРГА, 2 НОЖА.

При заказахъ прошу точно указывать желѣзно-дорожную станцію направленія груза и приплатать къ задатку ½ стоимости заказа для мѣст . . . прусской Россіи и ½ стоимости для заказовъ въ азіатскую Россію. Кавказъ, Туркестанъ и проч.

5% ПРИ ЗАКАЗѢ НЕ МЕНѢЕ 4-Хъ КУХОНЬ СКИДКА 5%

Адресъ для писемъ:
Подполковнику Ѳ. А. Турчановичу г. Жмеринка Под. Губ., ст. Юго-Зап. ж. д.
Адресъ для телеграммъ: Жмеринка. Подполковнику Турчановичу.

Подполковникъ ТУРЧАНОВИЧЪ.

Прошу прочесть отзывы частей войскъ объ этихъ кухняхъ ... в концѣ брошюры.

Тип. Франкфурта. Жмеринка.

— 7 —

Патентъ № 14332-й

Солдатскія кухни, пекарни, кипятильники.

Привилегія № 14332.

Цѣна на мѣстѣ.

ПЕРЕСЫЛКА ЗА СЧЕТЪ ПОКУПАТЕЛЯ.

Малая кавалерійская *на* 140—150 *чел.*	*400 руб.*
Средняя артилерійская *на* 200 *чел.*	*480 руб.*
Большая пѣхотная *на* 250 *челов.*	*500 руб.*
Мѣдный чайникъ въ 15 *стакановъ*	*15 руб.*
Мѣдная посуда 4 *кострюли въ* 2½ *вед.*	*40 руб.*
Духовая и приспособленіе для выпеканія хлѣба въ формахъ	*50 руб.*
Парная платформа съ желѣзной сѣткой для дровъ, и ящиками для продуктовъ и лоткомъ для рѣзки порцій	*175 руб.*
Такая же платформа ресорная	*200 руб.*
Двуколка такая же какъ и для офицерской кухни	*120 руб.*
Такая же двуколка ресорная	*150 руб.*

СОЛДАТСКІЯ КУХНИ.

СОЛДАТСКІЯ КУХНИ.

Рекламна брошура з детальною інформацією про військово-польові кухні системи Турчановича, видана у Жмеринці близько 1910 р.

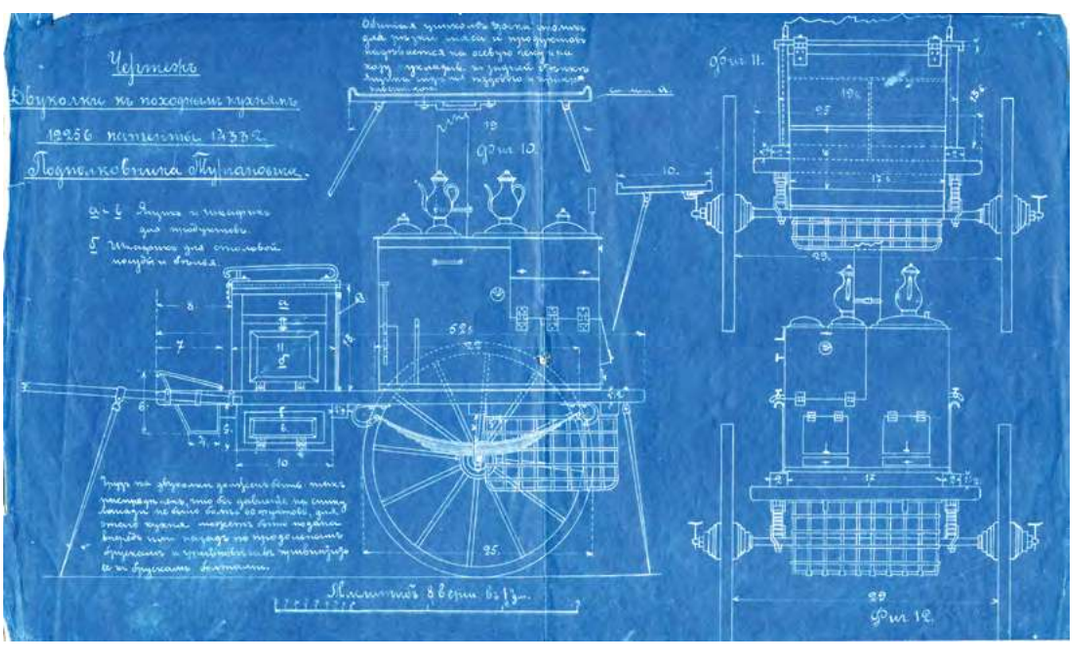

Двоколка до офіцерських польових кухонь (патент №14332). Креслення Антона Турчановича

Офіцерську кухню можна було замовити середню (на 30—80 осіб) або велику (на 100 й більше осіб). Казани закипали за 35—45 хв. За 3 год. готувався обід з 3—4 страв і паралельно — чай, кава, шоколад. Серед функцій кухні було випікання булок, пиріжків, печива тощо.

«Солдатська кухня-пекарня-кип'ятильник» була запатентована 29 вересня 1908 р. під №14332 з описом кухні, «заявленої» 26 лютого 1904 р. в Жмеринці [6]. Вона мала залізний еліпсоподібний корпус із двох склепаних циліндрів і вміщувала два казани для їжі, казанок для топлення сала, духовку для зберігання гарячої їжі й димар з димовою трубою. В ній одночасно готувався обід з двох страв (борщ, каша) і розтоплювалося сало або масло для каші. Прикріплена до звичайного військового візка, платформи або двоколки, така кухня в походах, не перериваючи руху, забезпечувала харчування 100—250 людей. На приготування обіду й вечері та кип'ятіння чаю витрачалося щодня не більше 5—6 год. У проміжках можна було випікати хліб (2—3 пуди, або близько 33—49 кг, щодві години), готувати окріп для прання тощо. Існували такі різновиди «солдатської кухні-пекарні-кип'ятильника»: мала кавалерійська на 140—150, середня артилерійська на 200 та велика піхотна на 250 осіб.

До всіх кухонь системи Турчановича прилаштовувалися кілька мідних чайників і кастрюль, сокира, гачок для м'яса, кочерга, 2 ножі. Як паливо в них можна було використовувати дрова, кам'яне вугілля, хмиз, саксаул, торф, кізяк, солому, при тому, за твердженням розробника і відгуками користувачів, в 3—4 рази менше, ніж потребували звичайні домашні пічки. Турчанович в описах кухонь підкреслював їх економність і можливість використання як постійних у народних їдальнях, продовольчих, етапних і переселенських пунктах, пересувних шпиталях, на польових та інших тимчасових роботах, при переїздах залізницею, на баржах, плотах тощо, для кип'ятіння води в народних, солдатських, ярмаркових та інших тимчасових чайних, для випікання хлібобулочних виробів, сушіння. Без сумніву, він розраховував і на цивільних замовників.

Вага (без пересувного засобу і продуктів) залежно від розмірів становила 10—14 пудів (близько 160—228 кг). Вартість на 1910 р. коливалася в межах 400—500 руб. Додатковий посуд замовлявся окремо: мідний чайник на 10 стаканів — 10 руб., на 15 стаканів — 15 руб., мідна кастрюля на 2,5 відра — 8—10 руб., духовка і пристрій для випікання хліба у формах — 50 руб., форма для булок — 1 руб. [6; 7; 8].

Турчанович також розробив спеціальну двоколку для офіцерської та солдатської кухонь [7, с. 2; 9]. Візки, двоколки, платформи коштували від 120 до 200 руб., але з огляду на високу вартість пересилки він попереджав, що «зручніше й дешевше виготовляти їх засобами військової частини». Розробник також просив замовників точно зазначати залізничну станцію та надсилати завдаток у розмірі третини з європейської частини Російської імперії та половини — з інших регіонів. В разі замовлення не менше 4 кухонь пропонувалася 5-відсоткова знижка [7, с. 1—3, 7].

За короткий час обидві кухні системи Турчановича стали вельми популярними й отримали багато схвальних відгуків, в яких особливо підкреслювалися їхні простота, міцність та зручність, одночасність приготування двох страв, економія палива, легкість транспортування і навіть кращий, аніж в інших кухнях, смак страв (будова топки забезпечувала рівномірне нагрівання казанів з усіх боків) [7, с. 12—17]. Зокрема, офіцерську кухню рекомендували командир 2-го армійського корпусу генерал-лейте-нант Олександр Адлерберг і начальник штабу цього корпусу генерал-майор Костянтин Бегільдєєв (Гродно, 1909 р.) [10]. «Кращого від польової кухні і бажати не можна», — закінчується свідоцтво про випробування кухні в 11-му стрілецькому полку (Жмеринка, 1904 р.) [11].

Надходили і пропозиції щодо вдосконалення цих агрегатів. Найсуттєвішими були з Хотинської бригади 4-го округу окремого корпусу прикордонної варти, яка придбала в Турчановича дві кухні: на 200 осіб на парокінному візку і на 120 осіб на двоколці. Після випробування з червня до вересня 1904 р. було складено детальний акт, в якому перераховано всі позитивні сторони кухонь та наголошено на їхній перевазі над одноказанною кухнею системи «Криштоф, Брун і син». З недоліків зазначено, що потрібен «гарний підйомний кінь», оскільки «обивательський кінь в гору не витягне». Зауважено також необхідність розмістити вогнетривку прокладку між кухнею і дном візка чи двоколки задля уникнення його прогорання, встановити міцніші болти, які прикріплюють кухню до візка, а також міцніше підігнати кришки казанів задля уникнення зламу петель. Попри це, бригада рекомендувала кухні системи Турчановича як «вельми зручні, міцні й корисні для військових частин» [12].

Під час Російсько-японської війни європейських військових аташе в Маньчжурії зацікавили військово-польові кухні російської армії. Перед Першою світовою війною багато армій світу мали зручні похідні кухні. Припускаємо, що деякі були створені саме на взірець агрегатів системи Турчановича.

Втім, у Російській імперії вони не стали складовою централізованого забезпечення армії — ймовірно, через те, що інтендантські служби дуже обережно ставилися до всіх кухонь, більших за одноказанні, оскільки вони були важчими й потребували для перевезення сильніших коней — так званих «обозних 1-го розряду». Отож розробник сам їх пропагував. Зокрема, близько 1910 р. Антон Турчанович видав у жмеринській друкарні Франкфурта рекламну брошуру «Испытанные в минувшую Русско-японскую войну и заслужившие лучшие одобрительные отзывы патентованные универсальные переносные очаги и военно-походные кухни...» [7]. В ній на 17 сторінках та вставках (креслення і світлини) можна детально ознайомитися з кухнями та численними відгуками про них із військових частин. Розробник просив надсилати листовні замовлення за адресою: «Подполковнику 12-го стрелкового полка Турчановичу — г. Жмеринка Под[ольской] губ[ернии] ст[анция] Юго-Зап[адной] ж[елезной] д[ороги]». Адреса для телеграм була геть короткою: «Жмеринка, подполковнику Турчановичу» [7, с. 1].

Служба у Вінниці та закінчення військової кар'єри

31 грудня 1913 р. Антона Турчановича призначено вінницьким повітовим військовим начальником. До 29 березня 1914 р. він залишався у Літині як виконувач обов'язків, тільки 24—26 лютого працював у Вінниці в комісії, створеній за розпорядженням командувача військами Київського військового округу.

30 березня 1914 р. Турчанович обійняв посаду в Вінниці. До функцій військового начальника тут додалися ще обов'язки начальника гарнізону й коменданта міста, відповідального начальника з евакуаційної та санітарної частини всіх міських лікувальних закладів, начальника кінного запасу з етапним ветеринарним лазаретом, начальника команди одужуючих, начальника маршової команди та етапного коменданта. Крім того, він опікувався формуванням вільнонайманих транспортів [2, арк. 9].

12 травня 1915 р. полковник отримав «найвище благовоління за відмінно старанну службу і працю при мобілізації армії» [2, арк. 3 зв.]. Аж раптом 4 червня його було усунено «в адміністративно-дисциплінарному порядку» з посади вінницького військового начальника. З 10 червня до 20 вересня Турчанович виконував різні доручення в Управлінні начальника Київської місцевої бригади [13]. Цей начальник 12 вересня просив Штаб Київського військового округу повернути Турчановича на попереднє місце служби у Вінниці. Однак йому повідомлено листом від 17 грудня, що у військового слідчого округу на розгляді справа «про зловживання з військової повинності» у м. Вінниці, де є докази й проти Турчановича, отож «не визнається можливим допустити» його до цієї посади [14].

Листом під грифом «таємно» від 13 лютого 1916 р. виконувач обов'язків військового слідчого Київського військового округу по Вінницькому повіту капітан Старосельський повідомив начальника Київської місцевої бригади, що підтвердження вини Турчановича не знайдено, але до кінця слідства повернути полковника до Вінниці небажано, аби уникнути його тиску на деяких свідків, які ще підлягають допиту. Він також зазначив, що «всі особи, запідозрені з дізнання у співучасті з полковником Турчановичем, вислані з Вінниці в Іркутську губернію як шкідливі за своєю діяльністю в районі театру воєнних дій згідно з наказом головнокомандувача». Затримку з вирішенням справи слідчий пояснив тим, що одночасно проходило чимало термінових і важливих справ, які мали перевагу над цією, яка розглядалася «як про подію, тобто без звинувачених» [15].

Серед документів, які безпосередньо пов'язані з цією справою, є підготовлені Турчановичем на основі власних спогадів свідчення від 20 березня 1916 р. у формі відповідей на питання військового слідчого Київського військового округу по Вінницькому повіту (копія) [16] та рапорт на ім'я начальника штабу Київського військового округу від 29 квітня 1917 р. [13]. З них дізнаємося більше про суть справи. В 1915—1916 рр. на вінницького повітового військового начальника була низка доносів: спершу зі звинуваченнями в непопулярності серед підлеглих, різкості, нестриманості та дратівливості, а згодом — у службовій недбалості та зловживаннях [15]. Полковник у своїх свідченнях виокремлює тих, у кого його діяльність викликала невдоволення і хто міг написати на нього скарги. Передусім це, на його думку, представники місцевої єврейської громади, з якими він мав численні конфлікти через ухиляння від військової повинності, проблеми з поставками одягу і харчів, набуття скупниками казенних речей у нижчих чинів тощо. Напосівся він і на поліцію, яка не реагувала на його звернення щодо різних порушень, а особливо на новопризначеного вінницького повітового справника, що як член військового присутствія постійно порушував порядок, а також писарів і справочинця зі свого управління через недбалість та порушення, зокрема підробку документів. Непрості стосунки склалися в нього і з

Антон і Марія Турчановичі. Позаду подружжя стоять діти Анна, Євгеній і Зінаїда, обабіч і спереду — внуки. Ймовірно, 1914 р.

Надією Брусиловою, дружиною генерала, яка очолювала Вінницьке відділення Червоного Хреста, та її оточенням. Наразі не спинятимемося детально на цих документах, оскільки вони вже опубліковані нами у виданні «Вінниця у спогадах» [30]. Наголосимо лише на їхній особливій джерельній вартості у відомостях з початку Першої світової війни: про перебіг мобілізації у Вінниці та Вінницькому повіті, взаємини Турчановича з місцевими діячами, міське повсякдення тощо.

Розслідування не дали прокурорському нагляду жодних підстав для притягнення Антона Турчановича до відповідальності, і справу, врешті, було закрито. Полковник продовжував службу. Зокрема, 5—14 квітня 1916 р. виконував обов'язки голови комісії з перевірки заяв про неправильне звільнення від призову запасних, ратників і новобранців. 20 травня начальник Київської місцевої бригади повторно клопотався про повернення Турчановича до Вінниці, однак головний начальник постачання армій Південно-Західного округу відповів, що вважає це «незручним» і що краще перемістити його на таку ж посаду до іншого повіту. Відтак наказом від 15 серпня Турчановича призначено летичівським повітовим військовим начальником. До Летичева він прибув 23 вересня. Однак вже 2 листопада його звільнено «як не відповідного посаді» без пояснення причини [13]. Найвищим наказом від 11 листопада 1916 р. полковника Антона Турчановича переведено в резерв чинів при штабі Київського військового округу, в розпорядження якого він відбув 30 листопада [2, арк. 3 зв.—4].

Є згадки про те, що в 1914—1916 рр. Турчанович виконував якісь таємні доручення: для командувача військами Київського військового округу — 6—16 травня 1914 р. «поза районом бригади», для виконувача обов'язків військового начальника — 18—24 листопада 1915 р. в м. Звенигородці, для на-

чальника Київської місцевої бригади — 17—20 грудня 1915 р. у м. Василькові, 11—16 лютого 1916 р. в Радомишлі, 22—28 березня в Ямполі, з 30 квітня до 4 травня в Ольгополі, 14—22 травня у Старокостянтинові, з 29 травня до 3 червня та 4—12 липня у Сквирі, 7—14 серпня в Летичеві, 20—30 серпня в Могилеві-Подільському, 2—18 вересня у Вінниці [2, арк. 9].

Антон Турчанович був кавалером орденів:

— воєнного IV ст. №69737 «за відзнаку у справах під Шейновом» (28 грудня 1877 р.);

— залізного Румунського хреста за облогу і взяття Плевни;

— св. Станіслава III ст. (12 лютого 1889 р.) і II ст. (7 вересня 1901 р.);

— св. Анни III ст. (3 лютого 1897 р., «за відмінну стрільбу роти, визнану такою на трьох інспекторських оглядах підряд») і II ст. (31 жовтня 1905 р., «за понесені труди похідного життя» у Маньчжурії, найвище затверджений 23 липня 1907 р.);

— св. Володимира IV ст. з бантом (22 вересня 1903 р., «за двадцятип'ятирічну в офіцерському чині бездоганну службу») і III ст. (6 грудня 1913 р., найвищий наказ від 8 квітня 1914 р.).

Мав ще низку медалей:

— світло-бронзову «в пам'ять Турецької війни 1877—1878 рр.»;

— срібну в пам'ять про царювання Олександра III (1896);

— темно-бронзову за «безоплатно понесені труди» під час загального перепису населення (30 січня 1897 р.);

— світло-бронзову за похід у Китай в 1900—1901 рр. (31 липня 1902 р.);

— темно-бронзову в пам'ять про Російсько-японську війну 1904—1905 рр. (4 квітня 1906 р.);

— світло-бронзову в пам'ять 100-ліття Вітчизняної війни 1812 р. (1 березня 1913 р.);

— світло-бронзову в пам'ять 300-ліття царювання дому Романових (свідоцтво начальника Київської місцевої бригади 1913 р. №31);

— світло-бронзову для носіння на грудях на стрічці ордена Білого Орла за працю «з відмінного виконання мобілізації 1914 р.» (свідоцтво головного начальника Київського військового округу від 10 липня 1915 р.) [2].

Показовим є й те, що за весь час служби Турчанович був тільки 4 рази у відпустці: з 30 квітня до 30 червня 1893 р., з 15 березня до 7 квітня 1911 р., 18—20 квітня 1913 р. та 11—16 березня 1915 р. [2, арк. 5]. Це особливо вражає, коли взяти до уваги, що він мав серйозні проблеми зі здоров'ям. Збереглося «Медичне свідоцтво на предмет користування мінеральними водами за рахунок казни», видане в Жмеринці 5 лютого 1909 р. З нього дізнаємося, що на той час він уже близько 3 років мав ознаки ревматизму в суглобах, біль правого плечового та правого гомілковостопного суглобів. Під час обстеження з тилу правої стопи виявлено пухлину сухожиль «овальної форми розміром з великий горіх», а крім того, ще гіпертрофію лівого шлуночка серця. Необхідності в лікуванні мінеральними водами «не визнано» [17].

Розслідування і звільнення були величезним ударом для Антона Турчановича, який присвятив себе військовій справі, поєднуючи численні службові обов'язки з працею над винаходом задля полегшення військового побуту і навіть громадською роботою (перепис 1897 р.), не мав жодного дисциплінарного покарання, натомість заслужив численні подяки, оголошені в наказах, та нагороди. Згадуваний рапорт на ім'я начальника штабу Київського військового округу від 29 квітня 1917 р. він закінчує словами:

«Неправдиві й необґрунтовані доноси озлоблених проти мене провокаторів змели мою чесну 42-річну службу, кинувши на мене брудну пляму. Мені навіть не надали право знати, хто кинув у мене бруд і в чому виразився цей бруд. І я до цього часу несу важку незаслужену кару, попри те, що Тимчасовим урядом, якому і я склав присягу на вірність служби, надана амністія навіть злочинцям.

Щоб зняти із себе незаслужено кинуту на мене мерзенну пляму і перед громадянами міста Вінниці, де я як громадянин оселюся після виходу у відставку, я покірно прошу пояснити мені, в чому моя провина, хто кинув на мене ганебну пляму, і повернути мене на службу до м. Вінниці. Якщо ж останнє не визнається можливим, прошу про клопотання про звільнення мене у відставку з наданням мені прав, набутих моєю 42-річною службою» [13, арк. 4].

Наказ про відставку полковника Антона Турчановича був виданий Київським окружним штабом 2 грудня 1917 р. за №87659 [18]. Пенсійну книжку Військового і морського відомства №4610 він отримав з Подільської казенної палати, нарахування пенсії призначено з Вінницького казначейства з 8 жовтня 1917 р. Після відставки Турчанович справді оселився у Вінниці, де 8 листопада 1918 р. отримав в Управлінні міської державної варти «Паспортну книжку» [19].

Родинна та майнова хроніка

Антон Турчанович був одружений двічі: вперше — з Марією Колаковською, яка померла 11 березня 1915 р. у Вінниці й тут похована [31], вдруге з Надією Бялковською. Обидві дружини були донь-ками священиків. Від першого шлюбу мав дітей: Анну, Зінаїду та Євгенія [2, арк. 8; 20, с. 12].

Анна народилася 2 жовтня 1884 р., охрещена 24 листопада в Покровській церкві с. Нестерварки Брацлавського повіту. Була заміжня за офіцером Єрищуком [20].

Зінаїда народилася 19 вересня 1886 р., охрещена 14 січня 1887 р. в тій самій церкві. Навчалася у Фундуклеївській гімназії в Києві: пройшла загальний курс 7 класів, отримавши свідоцтво на звання домашньої вчительки (1904), і додатковий 1-річний педагогічний курс домашньої вихователь-ки (1905). 25 серпня 1906 р. обвінчалася у Жмеринці в церкві 3-ої стрілецької бригади з Андрієм Зіньком (1872 р. н.), штабс-капітаном 125-го піхотного Курського полку [21]. Їхньою донькою була актриса Олена Верецька, згадувана на початку нашої розвідки.

Випускниці Фундуклеївської гімназії в Києві, в центрі — Зінаїда Турчанович, 1904 р.

Євгеній народився 5 вересня 1896 р., охрещений 13 грудня в церкві 3-ої стрілецької бригади. Вихованець Київського кадетського корпусу, один з перших російських авіаторів, нагороджений орденом Червоного Прапора за придушення Кронштадтського повстання. В 1920 р. був начальником 50-го розвідувального авіаційного загону. З 27 березня 1922 р. викладав у Військовій школі червоних льотчиків-спостерігачів. Репресований, розстріляний 1938 р., реабілітований 1957 р. [22].

Син Антона Турчановича Євгеній. Петроград, 1919 р.

Донька Антона Турчановича Зінаїда Зінько. Жмеринка, 1917 р.

Будинки Турчановича по вул. Петра Могили (нині Князів Коріатовичів), праворуч — набутий у Шмакферерів 1914 р., ліворуч — збудований за проєктом архітектора Григорія Артинова 1914 р. Світлини другої половини XX ст.

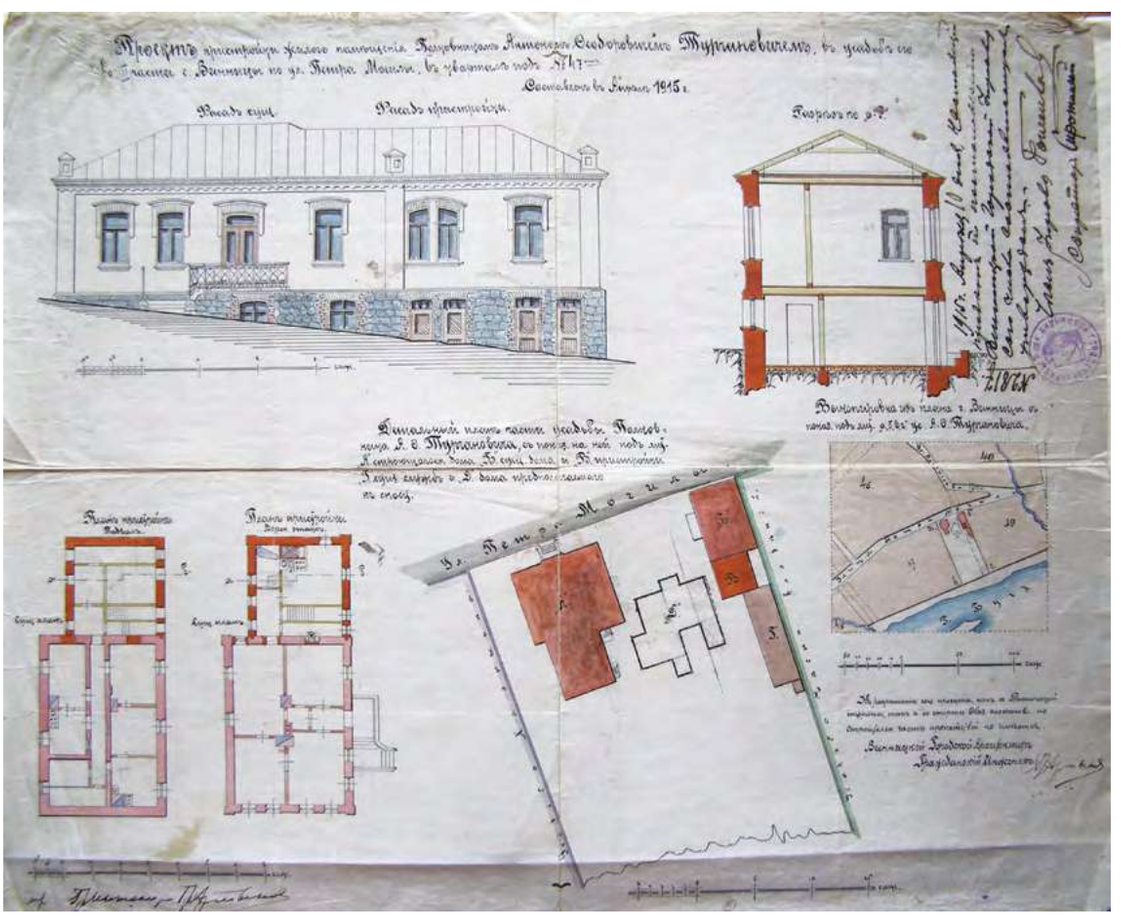

Проєкт будівництва в садибі Антона Турчановича з детальним планом його маєтностей. Архітектор Григорій Артинов, 1915 р.

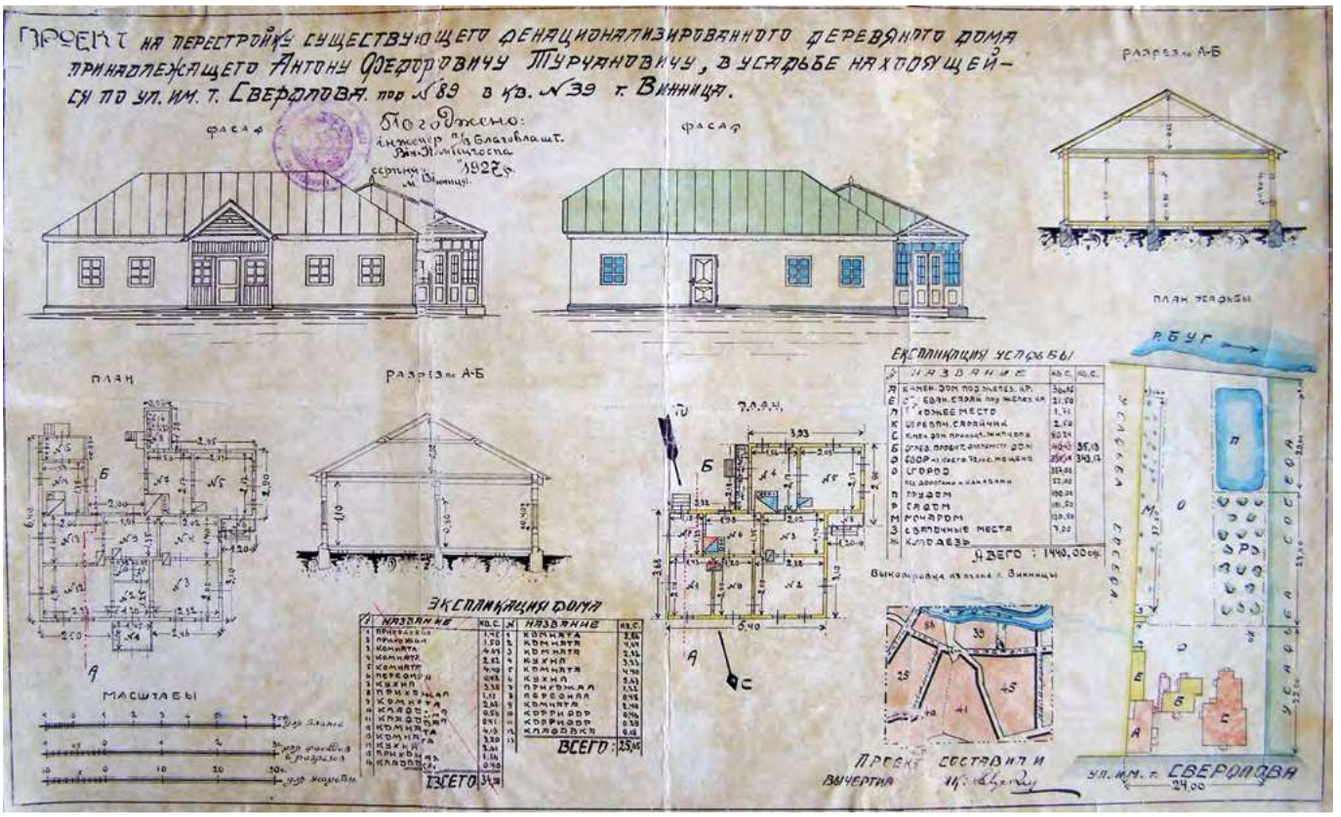

План денаціоналізованих будинку і флігеля, що належали Антону Турчановичу в садибі по вул. Свердлова (нині Князів Коріатовичів), 89, 1923 р.

Під час служби у Жмеринці Антон Турчанович набув там садибу, в якій збудував двоповерховий будинок і флігель. Будинок він спершу здавав в оренду Подільській казенній палаті під казначейство, а 1912 р. продав разом із садибою Міністерству фінансів за 5 тис. руб. (на 1916 р. там було Жмеринське казначейство) [30, с. 322, 326].

У Вінниці полковник 31 березня 1914 р. придбав у родини Шмакферів садибу площею 1 440 кв. сажнів (6 537 кв. м) на вул. Петра Могили (нині Князів Коріатовичів). Там були будинки цегляний (з боку вулиці одноповерховий, а з двору — двоповерховий) і дерев'яний та господарські споруди [23]. Того ж року міський архітектор Григорій Артинов розробив проєкт нового кам'яного будинку поряд зі старим, а в 1915 р. — прибудови до старого з тильного боку [24]. (На жаль, забудову садиби Турчановича остаточно зруйновано в 2008 р. для розміщення автосалону Renault.)

Після встановлення радянської влади садиба Турчановича спершу була націоналізована, а потім повернута, на що вказує збережений у родині «План існуючих будинку і флігеля, денаціоналізованих, належних Антону Федоровичу Турчановичу...», складений 25 грудня 1923 р. [25]. Цим, ймовірно, він завдячував сину Євгенію: червоний льотчик отримав посвідчення від 11 грудня 1920 р., що згідно з декретом Раднаркому від 2 жовтня 1919 р. з наступними змінами і доповненнями та наказу РВСР від 18 вересня 1918 р. №5 «квартира, яку він займає, ущільненню не підлягає, сам він і сім'я примусовому виселенню з неї не підлягають, звільнюються від податків, крім натурального, і квартирної платні, а його майно — від реквізицій» [26]. В 1927 р. Антон Турчанович отримав проєкт на перебудову дерев'яного будинку у своїй садибі [27]. З часом частину садиби таки забрали. В «Умові про оренду садка» від 13 січня 1931 р. між Турчановичем і комунсекцією Вінницької міської ради на 9-річну оренду фруктового саду (818,409 кв. м) на території його садиби ця садиба вже названа «колишньою» [28].

Останні роки Антон Турчанович жив разом із сім'єю своєї доньки Зінаїди Зінько в Брацлаві, де і помер 1943 р. та похований. Заповітом від 23 грудня 1941 р. (складеним у Брацлаві) він залишив усе своє майно цій доньці [29]. Її сім'я переїхала до Білорусі, звідки родинні матеріали Турчановичів повернулися на Вінниччину.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінницький обласний краєзнавчий музей. Д-1602.
2. Там само. Д-4290.
3. Там само. Д-4611, 4616, 4288.
4. Там само. Д-1902.
5. Там само. Д-4622.
6. Там само. Д-4287.
7. Там само. Д-2230.
8. Там само. Д-4287/2, Д-4289.
9. Там само. Д-4610.
10. Там само. Д-4642.
11. Там само. Д-4617.
12. Там само. Д-4618, Д-4619.
13. Там само. Д-4640.
14. Там само. Д-4644.
15. Там само. Д-4638.
16. Там само. Д-4646.
17. Там само. Д-4623.
18. Там само. Д-4291.
19. Там само. Д-4292.
20. Там само. Д-4609, Д-4627.
21. Там само. Д-4625, Д-4628, Д-4629, Д-4630; Ф-7377, Ф-7378, Ф-7379.
22. Там само. Д-4626, Д-4645; Ф-6731, Ф-7381.
23. Там само. Д-4636; Ф-7385.
24. Там само. Д-4631, Д-4633/1, Д-4633/3, Д-4635; Ф-7386.
25. Там само. Д-4632.
26. Там само. Д-4643.
27. Там само. Д-4634.
28. Там само. Д-4637.
29. Там само. Д-4624, Д-4641.
30. Вінниця у спогадах. Вінниця, Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. Т. І. С. 315—350.
31. Юго-Западный край. 1915. 12 марта (№58).
32. Военно-походные кухни в Российской императорской армии. URL: http://www.imha.ru/print:page,1,1144535766-voenno-pohodnye-kuhni.html.
33. Ульянов В. Н. Поближе к кухне. URL: https://article.unipack.ru/73602/ 33.

Проблематика охорони культурно-історичних пам'яток міста Вінниці у публікаціях газети «Республіканські вісти» (1919)

Олександр Кравчук
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Вінницького державного педагогічного
університету ім. М. Коцюбинського
м. Вінниця

Із 29 листопада 1918 р. до 11 лютого 1919 р. у Вінниці вийшло 57 номерів щоденної газети «Республіканські вісти», яку видавала Вінницька філія Українського національного союзу [2, с. 72, 87—88.]. Серед матеріалів краєзнавчого характеру в газеті опубліковано низку статей з проблематики охорони культурно-історичних пам'яток м. Вінниці. 17 січня 1919 р. надруковано статтю «Про справу організації Музею у Вінниці», 18 січня — «Справа охорони культурно-історичних памяток у м. Вінниці», 19 січня — «Архивна справа у м. Вінниці», 24 січня — «Бібліотечні справи у м. Вінниці». Вони підписані псевдонімами, відповідно — Ю. Степашинський, Штовхун Іван, Штовхун Степашинський, Штовхун Штовхунівський [3—6]. Припускаємо, що йдеться про одного автора, а саме — Юрія (Георгія) Семеновича Александровича (1894 — ?). Родом із с. Степашки Гайсинського повіту на Поділлі, він був краєзнавцем, етнологом, музеєзнавцем, архівістом, зокрема, засновником державного архіву у Вінниці [1, с. 443].

Враховуючи важливість зазначених публікацій для вивчення історії Вінниця, подаємо повністю їх тексти із збереженням лексики і пунктуації оригіналу.

Про справу організації Музею у Вінниці

Ідея організації у м. Вінниці Подільського Областного Музею в перший раз виникла в деяких колах працьовників Подільського Губерніяльного Земства ще в 1914 році, коли були підведені результати недавно перед тим закінчених земських дослідів над Подільським кустарництвом. Ці досліди показали, що Вінниця є центром Подільського кустарництва взагалі, а художнього зокрема. Тоді і виникла думка заснувати у Вінниці Музей зразків художніх кустарних виробів. Звичайно, війна, що незабаром після цього почалася, не могла сприяти розвиткові цеї ідеї і вона погасла, поки не народилася знов через якійсь час, но вже в дещо инакшім обличчю.

Коли в повітрі тілько-що стало почуватися початок революції, в Вінницькім Повітовім Земстві виникла думка зробити заходи, щоб під час революції не пропадали марно памятки місцевої культури. Звідси і вийшла ідея утворення у Вінниці відповідного товариства, котре вкупі з м. Вінницею та земствами і кооперацією Поділля проводило би в життя організацію музея.

Березнева демонстрація 1917 р. на Миколаївському проспекті. Поштова листівка

Ідея організації Музею у Вінниці найшла досить велике співчуття у цензової мійської думи, в той час уже кооптірованної представниками Вінницьких демократичних організацій, здавалося, що як стане час влади демократичного мійського самоврядування, то воно

ще більше буде сприяти розвиткові цеі ідеі. Так думати принаймні можно було на підставі хоча б тих афіш, котрі в той час були скрізь порозліплювані по місту з нагоди перших виборів гласних в склад першого нашого демократичного місцевого самоврядування.

В цих афішах кожна партія, представники котрої нині є в Думі, проводили публікацію, що її кандідати, коли тілько попадуть в Думу, передовсім будуть провадити роботу в напрямку підвищення культури населення, для чого в першу чергу і будуть заніматися шкільною та позашкільною освітою людности. Звичайно, освіта населення є той підмурок, на котрім будується щастя цього населення. Як же можно було не вірити таким заявам, коли в такому напрямку своєі майбутньоі роботи в Думі запевняли солідні політичні партіі.

Миколаївський проспект (нині вул. Соборна).
Міське училище (будинок не зберігся) та міська дума. Поштова листівка, близько 1914 р.

Майже з початку осені 1917 року, вступленя в службові обовязки першоі демократичноі мійськоі управи, по краю стали відбуватися руйнациі помищицьких хозяйств. Тоді в панських палацах від вогню гинули бібліотеки, картинні галереі, наукові архиви та взагалі усякі наукові колєкціі. В цей час нашим малокультурним народом проводилося в такім розмірі нищення культурних цінностей, назбираних на протязі столліть культурними верствами панства, як цього ще, здається, нігде ніколи не було. В цей сумний час потрібно було з диму пожарів палаців витягати та спасати все те, що пригодилося би самому народу для піднесення його освіти та культури. На жаль, всього цього не розуміла Вінницька міська управа і, відібравши від бюро по організаціі Музею його помешкання, не дала йому можливости проводити йому вищезазначеноі роботи.

Відповіднї документи в повній мірі свідчать про те, як перша демократична управа провинила в справі ідеі організаціі Музею у Вінниці, як дякуючи іі недбанню та нерозумінню цеі справи не можна було широко проводити музейноі справи в той час, коли, наприклад, міністр польських справ на справозданях про свою роботу в Центральній Раді майже тільки й зазначав, що він більш усього занімається справами ратунку з розбитих маєтків культурно-історичних цінностей, коли навіть всякому середньоі міри інтелігентові відомо, що ніякі прояви факторів народньоі освіти неможливі без відповідних культурно-історичних матеріялів, котрі можно було досить легко в зазначений час зібрати і котрі без всякоі користи даремне пропали.

На душі Вінницькоі міськоі Управи повинен лежати той гріх, що вона 6-го вересня 1917 року забрала від бюро по організаціі Музею помешкання і цим скоротила усю музейну роботу, бо відповідного помешкання для цієі роботи та на захорону в ньому музейних матеріялів не спромоглася дати і

досі, не вважаючи на несчислимі прохання іі про це; не давала остання Упр. також і грошей на роботу, хоч для цього були зроблені відповідні асігнування з боку що кооптірованої Думи.

Між тим справа з організацією Музею наростала тай кріпла остільки, що коли Дума захотіла знати, що в цій справі зроблено, то іі були предложені не аби-які реальности. 14-го мая 1918 року Дума постановила передати під Музей старовинний міський будинок «Мури». Звичайно, ця постанова відкривала пред роботою широкі переспективи, но скоро оказалося, що Дума прі цій постанові не додержала на жаль деяких формальностей, збоку закону (не скасовувала ранійшої постанови про передачу «Мурів» єпископству, котре, по думці б. міського голови Оводова, повинно було утворитися між иншим і для «обрусительныхъ» цілей), дякуючи чому справа перейшла до адміністативного суду. Міністерство Освіти, котре завжди спочувало організації у Вінниці Музею, скільки раз піклувалося перед Управою, щоб як-небудь посунути цю справу, а в решті зазначило, що доки Дума позитивно в друге не розвяже в користь Музею справи з Мурами, додержавши при цьому усі формальности з боку закону, то до тоі пори воно не може субсідювати Музею. Но Дума на це не звернула уваги, а час йшов, речі Музею валялися, стала і уся музейна робота, земства на цю роботу не хотіли давати грошей — все чекало якихось підвалин під справу утворення Музею, котрими могло бути лишень одно — добре законом за Музеєм забезпечене помешкання «Мури», единий для цього підходящий будинок у м. Вінниці.

В свій час Вінницькі національні організації зібрали вичерпуючий, надзвичайно цікавий матеріял в справі перешкод передачі «Мурів» під Музей, обєктивно його обгрунтували й подали куди слід на розгляд. Коли ж приіхала у Вінницю Директорія, вона звернулася до Вінницькоі Управи з листом, в котрому, зазначуючи, що справа організації Музею у Вінниці є дуже важна, бо багато помяток культури тепер завдяки революції гине та вивозиться заграницю, просила в найблищім засіданні Думи в першу чергу поновити ранійшу постанову Думи про передачу Мурів під Музей, додержавши при цьому усі формальности з боку закону. Но уже пройшов цілий місяць як мійська Управа одержала цього листа, а доложити його Думі все не спромоглася, хоть на протязі цього місяця уже відбулися два Думські засідання. Писали Управі і земства, що не можуть дати ходу докладам на кошторині земські зібрання про забеспечення Музею грішми на протязі цього року, поки не вирішиться справа з Мурами — Управі все нічого. Так провадиться у нас громадська робота.

Ю. Степашинський [6]

Справа охорони культурно-історичних памяток у м. Вінниці

Істнуючий закон про самоврядування міст в круг діяльности останніх між иншим вводить піклування про памятки та останки старовини, що заховалися на територіі того чи иншого міста (див. § 9 постанов. времен. прав. «объ обществ. управл. городовъ»), а § 108 шостим своім пунктом ясно говорить, що міські думи можуть навіть виносити обовязкові для населення в цій справі постанови. Подивимося ж, що робить місто Вінниця в справі охорони місцевоі старовини.

Старовинне місто Вінниця має свою досить цікаву історію, знання котроі при свідомім відношенню населення до памятків цеі істор. і може мати для нього не аби-яке виховуюче значіння. Не треба забувати того, що ще не так давно російський уряд дуже скоса дивився на всяке проявлення цікавости до українськоі старовини, бачучи в цему якійсь «малороссійскій сепаратизмъ». Нам потрібно мати своє національно-свідоме громадянство, для чого треба нам його відповідно виховувати. Звичайно, при цьому не треба забувати й того, що знання місцевоі історіі являється могутнім фактором пробуження любови до свого краю і народу. На жаль, міське самоврядування у Вінниці ніколи не піклувалося справою охорони місцевоі старовини. Так, наприклад, на передмістю Старий Город скілько літ тому назад ще можно було бачити останки руін старого Вінницького замку, збудованого на надбужській горі ще фундаторами міста Подільськими князями Каріантовичами. Ці останки уже давно знесено каміноломнями, і старе міське самоврядування навіть і не спромоглося вжити хоч яких-небудь заходів, щоб захистить від руйнації цю надзвичайно-цікаву для нас старовину.

Взагалі перше демократичне міське самоврядування від попереднього хозяіна міста, цензового самоврядування, одержало в цій області надзвичайно сумну спадщину — все, що мало якийсь старинний вигляд у місті, було уже давно перероблено, або просто розібрано. Таким чином Вінниця приняла вигляд зовсім нового міста, де памяток старовини не тільки майже нема, но, здається, ніколи іх і не було.

При такім стані річей можно було сподіватися, що демократичне міське самоврядування з особливою увагою стане охороняти ті не численні памятки старовини, що якось випадково ще залишили-

ся в нашім місті. До таких памяток між иншим належить і всім в Вінниці відомий будинок під назвою «Мури».

Як видно з опублікованих історичних даних, Мури було збудвано в 1610 році Валентієм Калиновським і зразу уявляли з себе ієзуїтську коллегію, котра рівночасно з тим була і військовою твердинею (замком). В ті неспокійні часи спокійне життя чоловіка, наука та релігія могли тільки нормально розвиватися під захистом лишень одних міцних стін фортець. І дійсно, від тих часів до нас по Україні дійшло велике число всякого типу фортець (замків). Між цими фортецями є фортеці-церкви, фортеці-костьоли, є звичайні фортеці, котрі нічим иншим ніколи й не були як тільки одними укрепленнями, но тип фортеці-школи дають тільки одні Вінницькі Мурі. Звідси великий інтерес до них тих осіб, котрі працюють на полі українських археольогій та історії.

Казанська церква та чоловіча і жиноча гімназії в Мурах (нині будівлі Державного архіву Вінницької області та технічного ліцею). Поштова листівка, близько 1913 р.

Вінницькі Мури інтересні для Українця і з другого боку: в них именно і містилася за старих часів та єзуїтська коллегія, студенти котроі в свій час так вороже відносилися до студентів відкритого у Вінниці Петром Могилою при Вознесенськім монастирі відділу Киівськоі академії, так що Польський уряд, щоб утворити спокій, українську школу перевів з Вінниці у м. Гощу.

Зріст українського національного відродження все більше та більше підіймав значіння українців в нашім краю, і зараз Мури, колишнє огнище усякоі для нас ворожнечі, силою еволюції стали нашими і обслуговують інтереси українського населення, котрого, звичайно, більше иншого є у Вінниці. Таким чином стародавні Мури є свого роду історичний памятник еволюції росту українського національного відродження. До того усього вони ще уявляють з себе досить цікавий зразок українського барочного стілю, в котрім вони збудовані. Це усе робить іх інтересними для українців не тільки як зразок своєрідного стілю, но і як історічний памятник, котрий сприяє у населення росту віри в велику історичну міць та усе побільшуюче значіння сили розвитку нашого відродження. Таким чином українське громадянство надзвичайно заінтересовано тим, щоб цей історичний будинок хоронився в такім вигляді, який він мав ранійше.

Між тим місцеві деякі неукраінські кола громадянства утворили проєкт перебудувати Мурі таким чином, щоб з них утворився великій православний собор в російсько-візантийськім стілю. Відділ охорони памяток старовини та містецтва Міністерства Освіти, довідавшись про це, в своім листові на імя Управи протестував проти такого вандалізму і просив Управу допомогти думі, щоб була винесена постанова, щоб усякі перебудівлі Мурів відбувалися тільки по згоді з цим відділом, бо він є найбільш компетентний в державі суддя та знавець того, як можно перебудувати старинні історичні будинки.

Одержавши цього листа ще 4 іюня, Управа на нього не звернула уваги аж до сеі пори. Не звертає відповідноі уваги Управа і на те, що в Мурах в багатьох місцях уже давно тече дах, що в тім помешканні цего буданку, де є утворений кран, ніхто недоглядає за тим, щоб не розливати на підлогу води і що завдяки цьому усьому на протязі цеі зими в Мурах розвилася величезна вогкість, якоі раніш перед цим тут в теперішнім розмірі ніколи не було. В деяких місцях вогкість з нижнього поверху перейшла уже навіть на другий поверх. Так псується цікавий історичний будинок, котрий призначено Думою для цілі утворення в ньому краєвого Музею, — себ-то такоі інстітуції, в котрій памятки культури населення зберегалися би довічно. У більш чим наша культурних державах, наприклад у німців, французів та англійців, музеі утворюються в будинках, де сухість повинна бути не менш виразу відомоі формули; так це робиться уже почасти і у нас, наприклад, в Полтаві, Катеринославі і в инших містах, а у Вінниці навпаки — Управа своєю недбайливістю не тільки заводить вільгість в історичнім будинку, і тим псує його взагалі, но може бути робить не можливим навіть само утворення в цім будинку Музею.

Справа з Мурами ще інтересна і з другого боку. На думку Міністерства Освіти, котра була зазначена в листі управі від 26 червня 1918 року, утворення в Мурах Музею повинно рахуватися бажаним тому, що Музей по самій своій суті завжди являється такою інстітуцією, котра обслуговує культурні інтереси усіх національностей краю. Таким чином, дякуючи цьому, стає можливим цю справу з Мурами, на котрі окрім українців претендує ще й друга національність, вирішити так, щоб задовольнити інтереси та може і гонор цих усіх заінтересованих сторін. Всяка людина, котра дійсно любить наш край, звичайно, піде на все, щоб уникнути між його населенням тоі незгоди, котра поки що найбільш, на жаль, так характеризує нашу державу. На жаль, в цій справі не всі це розуміють.

Цікаво зазначити й те, що Мури знаходятся в самій бідній та антісанітарній частині м. Вінниці — так званій Ерусалимці, де нема ні одного скверика.

Зробити на Ерусалимці сквер можно тільки одним способом — для майбутнього сквера відвести єдине незабудоване на Ерусалимці місце — пустопорожне величезне подвірря Мурів. Зелень і сади є єдина краса нашого міста. Вони одні може тільки і нададуть Вінниці милий вигляд. Розвести у Мурах сад — значить не тілько дати дітям бідного населення Ерусалимкі потрібний ім сквер, але й повернути Мурам можливий стариний вигляд, бо в давнєму Мури були оточені величезним садом. Завести в Мурах сад чи сквер бере на себе Музей, коли йому віддасть дума Мури. А чи віддасть вона іх — побачимо в понеділок, коли ця справа остаточно уже вирішится в думі.

Штовхун Іван [3]

Бібліотечні справи у м. Вінниці

На самій головній вулиці нашого міста, котра в память «священной особы нашего імператора» іменується «Николаевской» ще і по сей бурхливий час революції, коли навіть сама ідея царизму у самого населення висміяна та витравлена Распустиніядою, скромно стоіть маленький будинок не менш скромноі по внутрішньому змісту, як це написано золотими літерами на самім фронтоні цього будинку — «Городской бібліотеки», здається, українськоі установи.

Як ви, читачу, може Вінницю знаєте мало, і через це подана адреса цієі установи вам нічого не каже, та коли вицікавитися культурними справами, то знайте те, що «Городская бібліотека» у нас міститься через дорогу від польського клубу, де дійсно є прегарна польська бібліотека, з великою любовію підібрана з великоі кількости хороших, переважно, звичайно, польських книжок. Я Вам ражу зайти в цю бібліотеку, утворену тутешніми поляками одною лишень любовію та пошаною до своєі культури і, звичайно, абсолютно без жадноі допомоги з боку всяких самоврадувань до того; я можу ще запевнити всякого, що в польській бібліотеці з кожним будуть поводитися надзвичайно ввічливо і, коли внесете відповідний залог та платню, не питаючи навіть про вашу національність, дадуть вам до дому ще й хорошу книжку. Повчитися чому небудь хорошому нікому не повадить...

В тім будинку, де міститься польська бібліотека, також міститься і польський клюб. Це велике, сухе та надзвичайно тепле помешкання, глянувши на котре з середини, так і думається — от би де зробити оранжерею для виховання росту дитячого знаття — школу. На жаль, мійське наше самоврадування, котре є властительом цього будинку, в справі виховання дітей має своі власні якісь, автору цієі статті не досить понятні, педагогичні погляди та переконання бо навчання дітей в мійських початкових школах починає з практичного обучення іх археольогіі. Це видно з того, що учнів цих шкіл воно заперло в

археольогичну цінність міста — надзвичайно для дитячої школи сірі та темні «Мури», де від браку гарного освітлення гаснуть очі дітей з самого ніжного їх віку, та може ще й до того псується ім як небудь иншим способом здоровля, ім, дітям найбідніщих переважно родин, де фізічне здоровля з доброю головою єдиний є капітал та надія на щастя у життю! Но ми відійшли від теми.

Як ви, читачу, є може часом галичанин та чрез те може зпутаєте подану адресу «Городской бібліотеки» котра є тілько на одній «Ніколаевской улицъ», бо наіменння цієї вулиці у Вас можливо викликає усю суму славетно-російських спомінів про весь царизм, то, будь ласка, стережіться попасти на вулицю «Романовскую», котра акурат іде паралєльно Миколаівській. Що б ви не заблудилися, я вам скажу одну певну приміту: Миколаівська вулиця, де міститься мійська «Городская библіотека» в Вінниці тілько одна з усіх вулиць іменується «проспектом». Можно, звичайно, забути усе, но тілько не слово «проспект», бо воно є виразом загально європейським...

Гоголівська бібліотека (нині частина будівлі Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва). Поштова листівка, близько 1913 р.

Коли ж наша публіка не покаже вам чому-небудь будинку мійськоі бібліотеки, то ви про бібліотеку перестаньте питати, а питайте, де дім з великим барометром на фасаді. Книжки нашоі мійськоі бібліотеки уже давно значною частиною публіки перечитані, нових книжок місто уже давно чомусь не купує і зарозстають по трохи стежки до цієі бібліотеки, а публіка до неі перестає ходити, звичайно, стає забувати про неі. Но єдиний в місті великий барометр на фасаді будинку у нас всі знають. І як же його не знати, коли барометр та термометр є єдиними помішниками нашими в продовольчих наших справах. Теперички уже майже усякий у нас якось навчився вираховувати завчасу, яка має бути погода — чи засвітить «яснесонячно» на обличчі нашого «городського економа» п. В. Свідерського, і він дасть нам усе потрібне для нашого прожиття, чи в бурі та грозі його гніву ми від голоду дійсно загинемо навіть в купі з ним. Бо він теж, як і ми, є вінничанин.

Думаю, що це останнє не так скоро може станеться, бо відповідний закон дає певний термін на здавання службових обовязків. Це певне знає кожний, не кажучи вже про самого п. Валерія Свідерського, спеціяліста, «усякого знаття» — інженера та економіста літератора та польського історика з великими дійсно-українськими сімпатіями (хоть не відомо чи не марки часом «цигане, цигане, якоі ти віри?»), бувшого земського агронома, що, як це добре довів п. Зралко на засіданню першого демократичного вінницького земського зібрання, коли була теж инша, чим була перед тим, політична погода, так добре в свій час разом з стінами свого кабінету роз'іздив по службовим своім справам по Вінницькому повіту. Но ми знов відхилилися від нашоі теми про мійську бібліотеку...

З огляду на те, що бібліотека міститься в другім будинку від управи та й ще, на віницький масштаб, навіть находиться від управи ще й далеко, в бібліотечні справі менш усього підходить його вираз: «къ сожалънію уходящая управа, не смотря на ея несомнънныя достоинства, визивала справедливыя нареканія (див. «Свободний Голос» ч. 28), бо в бібліотеці ніколи, як в управі, не царила «грубость і безцеремонное обращеніе къ публикъ!».

Бо член Управи Омельченко бібліотекою не завідує.

Що з себе уявляє сама бібліотека по суті — подамо трохи згодом.

Штовхун Штовхунівський [4]

Архивна справа у м. Вінниці

Утворення громадських бібліотек та допомога уже істнуючим бібліотекам, а також піклування про архивну справу, являється, як це усім відомо зазнач. законом компетенцією діяльности місцевих самоврадувань (див § 8 та 9 «постанов. врем. прав. об общ. упр. городов»). Звичайно, таке місто як Вінниця, котре все більше та більше набирає значіння культурного центру для відповідної території Поділля, повинно, здавалося би, дбати і про свою бібліотеку, і про свій архив, особливо коли останій має який-небудь історичний інтерес.

За весь час свого довгого істнування (вперше упоминається в документах XIV віку) Вінниця, звичайно, повинна була зібрати значні міські архивні матеріяли, у всякім разі не менші чим, наприклад, нестарище від Вінниці місто Бар, архив котрого в свій час дав матеріяли відомому українському ученому історіку М. Грушевському написати відповідні сторінки відомої його праці «Барське Староство».

Вінниця, — головне місто колишнього Вінницького. Староства, в старовину майже, завжде добре уфортикованний центр життя великого району, з 1598 р. стає головним містом Брацлавського воєводства, дякуючи чому тут гуртуються урядові та громадські установи цього воєводства з 1610 р., по причині утворення тут єзуїтської коллегії, а трохи згодом — ще й утворенню тут і відділу знаменитої в той час Киіво-Могилянської коллєгіі. Вінниця, окрім адміністраційного значіння, набирає силу ще й не аби-якого місцевого культурно-просвітного центру. За часів Хмельницького та козачини Вінниця була полковим містом, а коли край перейшов під Росію і була утворена Брацлавська губернія, це місто було призначено за центр утвореної тоді Брацлавської губерніі. Потім, прада, адміністраційне значіння центру, дякуючи утворенню Подільської губерніі, від Вінниці переходить до Кам'янця, но все ж за Вінницею до 1843 року залешається значіння центру освіти для Поділля, бо тут принаймні міститься єдина в той час в нашій губерніі Подільська Губерніяльна Гімназія. Звичайно, життя міста в ту пору, як і завжде, не могло не відбитися на складі паперів міського діловодства тих часів. Де ж ці міські документи, цінний памятник для освітлення минулого і нашого міста, а може навіть почасти всього нашого краю?

Справедливість потребує зазначити, що Вінниця в старовину скілька раз була спустошена та знищена. В місцевій історіографії є навіть погляд, що підчас таких несчасть та халеп у Вінниці загинули майже усі: й судебні та адміністраційні архиви. Но більш детальне ознайомлення з цею справою приводить до висновку, що з зазначених документів за старі часи загинуло не все. Так, наприклад, один з членів міськоі управи п. В. Сведерський ще перед Паскою 1918 року якось сповістив, що орігінали надзвичайно цінних та цікавих стародавних грамот дарованих м. Вінниці польськими королями привіллегій одним з бувших панів міських голов Вінниці в свій час були передані п. Каманіну, завідуючому Киівським центральним архивом, для якогось наукового видання. Треба думати, що п. Сведерський сам великий аматор архивних наукових матеріялів, остнаній час будучи навіть в ролі члена міськоі управи, вибраноі на підставі «дълового принципа», вияснив докладно усі причини, чому ці грамоти так довго не поверталися паном Каманіним назад нашому місту. Того, думаю, теперечки з певністю можно сказати, що величезноі наукової ваги громадське добро, можно думати навіть гордість нашого міста, грамоти його старинних прівіллегій, знов знаходиться в певному сховку архивних цінностей нашого міського самоврядування.

Може бути окрім зазначенних грамот знайдуться і ще де-небудь останки з наукового боку навіть можливо цінних документів міського архиву. Так думати принаймні допускає той факт, що стара міська цензова управа в свій час продала на вагу майже увесь старий ніким науково не розглянений архив міського самоврядування. Випадково виратувані від такого розуміння цею управою відповідних параграфів закону про охорону культурно-історичних цінностей (диви старий та новий закон про компентецію діяльности міст). Документи свідчать, що від такого орігінального розуміння цього закону аккурат нищилися з наукового боку також і цінні матеріяли.

Факт знищення багатьох документів старого міського архиву приводить нас до необхідности зазначити, що Вінницька міська громада якось випадково зберегла свій старий архів, колись на підставі відповідного закону, виділений з складу взагалі міського архиву Вінниці. Акуратно та в порядку зложені діла сего архиву колись, поки ще вони не попали в комору міськоі управи, робили надзвичайно пріятне вражіння. Між документами цього архиву в той час автор сеі праці сам навіть бачив цікаві матеріяли відносно історіі нашого міста, і т. и. Здавалося би, цеій інтересний архів, значіння котрого є досить велике по причині розгублення архиву самого місцевого самоврядування, управі треба було б більш з по-

шаною приняти в охорону; чим це вона зробила, давши під помешкання цього архиву темну комору, в котрій діла за браком місця прийшлося зложити в сістемі складання в хозяйських коморах поліи дров. Но це ще було би нічого, як би цьому не загорожувала біда від того, що на нього може впасти архив нашого міського самоврядування, котрий міститься в помешканні над міщанським архивом. Діло в тім, що балки підлоги помешкання міського архиву, котрі одночасно з тим служат для нижчого стажу балками стелі уже давно від вільгости погнили і потребують заміни іх новими балками. Коли не зробити відповідного ремонту, то може статися так, що від тяжости діл міського архиву вся підлога верхнього поверху зо всіма архивними ділами провалиться на низ в комору, де міщанській архів. Звичайно, як це станеться, то одноразово пропадуть аба архиви. Шо це скоро може дійсно статися, видно, з того, що міський архітектор, загубивши усяку надію в проведенню відповідного екстреного ремонту підлоги міського архиву, в решті-решт ще перед Паскою офіціяльно зняв з себе перед управою всяку відповідальність. Як відомо, відповідних ремонтів в цій справі управа ще не зробила і до тепер.

Бурхливо та орігінально, зовсім новими шляхами, іде життя нашого міста за часів революції. Вінниця тепер знов, як колись, стала фактичним центром Поділля, життя котрого, звичайно, відбивається на справах діловодства та життя місцевого самоврядування, котре, часом навіть мимо своєі волі повинно утворувати нові сторінки історії. Не вже ж і ці цікаві часи не залишають від себе сліду станом охорони відповідних дуком., що торкаються сего часу та відбуваються на діловодстві нашого самоврядування? Не вже ж і воно захоче само, щоб коли-небудь настав такий час, щоб памятки його життя та цікавої діяльности були продані ким небудь на вагу, як це робиться з старими паперами, або щоб ці папери, навіть коли вони ще нові та потрібні для біжучого рухливого життя, навіть і тоді можливо загинули б через те, що в тім архиві, де вони хороняться, разом з ними може провалитися на низ підлога. Управі треба обовязково улаштувати спробу з своім архивом, найти архіваріуса, доручити якій небудь освіченій людині розібрати старі діла та зробити реєстр з практичного та наукового боку цінних документів, а в пер[ш]у чергу зробити відповідні в архиву ремонти, і утворити так, щоб люде на вулицях міста не знаходили окремі листки хоч би і старих діл цього архиву. Думаю, що також не пошкодили би де-кому в управі змінити то «ръзкое обращеніе» з публікою, про котре пише п. Б. Ильін в своі[й] статті «Кризись Управи», диви ч. 28 «Свободное Слово», а члену управи п. Омельченку, коли він через надзвичайну обтяженність мійськими справами та велику роботу дійсно попсував свої нерви, приняти за правило, що коли ним самим відносно кого небудь признається його «грубый поступок» та хоч би вже тоді за таким «заочнимъ признаніемъ», логично провести хоч би формальнее перепрошення, бо як цього не робити, то як же можно з таким добродієм хоч би з далеку працювати на громадській ниві? А стан справи про культурно-просвітну роботу іменно і вимагає того, щоб управі, може бути і дійсно обтяженій всякими важними справами: дровами, керосіном і т. и., можно було б в якій-небудь формі і з боку допомогти проводити в життя і зазначений іі законом повний обсяг культурно-просвітноі діяльности, чого ми теперички майже зовсім не бачимо.

Штовхун Степашинський [5]

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX — поч. XXI ст. Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2013. 676 с.
2. Часописи Поділля. Історико-бібліографічний збірник з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776—1926) та 10-ліття існування УСРР. Вінниця, 1927. 146 с.
3. Штовхун Іван. Справа охорони культурно-історичних памяток у м. Вінниці // *Республіканські вісти*. 1919.Ч. 37. 18 січня. С. 1.
4. Штовхун Штовхунівський Бібліотечні справи у м. Вінниці // *Республіканські вісти*. 1919. Ч. 42. 24 січня. С. 1.
5. Штовхун Степашинський Архивна справа у м. Вінниці // *Республіканські вісти*. 1919. Ч. 38. 19 січня. С. 1—2.
6. Ю. Степашинський. Про справу організаціі Музею у Вінниці // *Республіканські вісти.* 1919. Ч. 36. 17 січня. С. 1.

Г. Медведчук — дослідниця і творець етнографічної колекції Меджибізького музею

Вероніка Візнюк
провідний науковий співробітник ДІКЗ «Межибіж»
Ірина Леськів
провідний науковий співробітник ДІКЗ «Межибіж»,
смт Меджибіж Летичівського району
Хмельницької області

У пропонованій статті автори аналізують музейну діяльність Галини Кирилівни Медведчук, яка упродовж 1980–2013 рр. працювала спочатку в Меджибізькому регіональному історико-етнографічному музеї-фортеці, потім у Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж».

«Моїм правилом у житті було — працюй, працюй сьогодні, не оглядайся назад, хоча оглядатися треба, бо там видно недороблене і помилки. Для мене Музей був храмом, куди я входила щодня з якоюсь побожністю. Пишу це слово з великої літери, бо тут закладено життя людини, її дух», — такі слова присвятила улюбленій роботі Галина Кирилівна Медведчук, педагог, краєзнавець, музейник, етнограф [4, с. 187]. Завдяки наполегливій праці їй вдалося завоювати авторитет і повагу серед колег, а головне — залишити глибокий слід в історії Меджибізького музею-фортеці.

Стаття присвячена музейній діяльності Г. Медведчук, яка займалась дослідженням історії, краєзнавства, етнографії Поділля, фольклору, сімейного і громадського побуту, звичаїв, вірувань, ремесел, їжі та інших аспектів матеріальної і духовної культури подолян. Під її керівництвом та за безпосередньої участі зібрана етнографічна колекція музею, створено близько сотні виставок — постійних і тимчасових, які викликали захоплення не тільки відвідувачів, але й професійних музейників.

У Меджибізький відділ обласного краєзнавчого музею Галина Кирилівна прийшла на роботу 5 вересня 1980 р., і була призначена молодшим науковим співробітником. За освітою вона — викладач української мови та літератури, а тому одразу зацікавилась дослідженням етнографії Поділля. Наступні роки роботи були присвячені вивченню, збереженню та примноженню народних традицій, українського строю, активній пропаганді звичаїв та обрядів. Для поповнення музейних фондів у 1980-х та на початку 1990-х рр. Галина Кирилівна разом із співробітниками неодноразово виїжджала в етнографічні експедиції, під час яких була зібрана левова частина предметів побуту, ікономалярства, народної ноші, килимів, рушників, керамічного посуду, які зараз зберігаються у заповіднику. Детально записувались спогади подолян про минуле краю, фольклор. Саме тоді Галина Кирилівна займалась дослідженням наукової теми: «Жіночий народний одяг та його оздоблення на Поділлі XVII — поч. XX ст.» [3, с. 113].

У 1982 р. Галина Кирилівна разом з іншими науковцями брала участь у створені нових експозицій. У чотирьох залах північно-східного корпусу були відкриті виставки кераміки, одягу, художнього скла та іконопису [8]. Працівники музею взяли на себе сміливість подати ікони окремою виставкою. Оскільки ставлення до них

Г. Медведчук під час презентації книги «Берегиня скарбів народних»

у час радянського безбожжя було варварським, то показувати матеріал відвідувачам доводилося через призму фольклору та усної народної творчості.

1 вересня 1988 р. Галина Кирилівна була переведена на посаду старшого наукового співробітника відділу і призначена завідуючою сектором етнографії Хмельницького обласного краєзнавчого музею. Поступово у Меджибізькому музеї-фортеці сформувався колектив закоханих у свою справу співробітників — М. Пінчак, Г. Медведчук, М. Ястремський, пізніше до них приєдналися В. Візнюк, С. Назаришина, які проводили значну науково-пошукову діяльність. Результатом їх роботи стало відкриття у 1991 р. новостворених експозицій: подільське народне ткацтво і килимарство, народна вишивка, іконопис, історія Меджибожа і фортеці [1, с. 3].

Радикальні соціально-економічні зміни в державі у 90-х роках позначилися і на функціонуванні музею: зменшилася кількість екскурсій, відвідувачів-одиночок, майже не велися реставраційні роботи, археологічні дослідження, проте ці негаразди не завадили працівникам планувати нові експозиції та досліджувати історію Меджибожа. Немалу роботу виконала Галина Кирилівна Медведчук. У 1993 р. вийшло друком її видання «Краса подільської народної вишивки», а у 1994 р. вона підготувала етнографічне дослідження «Народні страви подолян II половини XIX — першої половини XX ст. та зв'язані з ними вірування, обряди, звичаї», брала участь у роботі наукових конференцій різного рівня [3, с. 114].

Працюючи в музеї, Галина Кирилівна досліджувала народний одяг, вважала українські народні строї довершеним мистецтвом. У праці «Український народний одяг селян XVII — I пол. XX ст.» вона використала слова І. Огієнка: «Подивіться на одіж українську — на вбрання дівоче чи парубоче, на вбрання жіноче та чоловіче: скільки там своєрідної краси, тієї краси, що йде поруч з нашими пишними ланами та привабливою піснею» [5, с. 401]. Завдяки Галині Кирилівні було зібрано більше 700 предметів, які становлять значну частину фондових скарбів заповідника — килими, верхній одяг, вишиті і ткані рушники та скатертини, сорочки чоловічі і жіночі, головні убори, спідниці, обгортки, конопляне полотно, верети, рядна, налавники і залавники, взуття, кошики, плетені з рогози. На початку 90-х років наукові співробітники мали можливість виїжджати в пошукові експедиції по селах Хмельниччини. В червні 1990 р. Г. Медведчук, М. Ястремський побували на півдні області, в селах Летичівського району Хмельницької області і Літинського району Вінницької області на межі з Летичівщиною. Знайдені матеріали значно поповнили фонди музею та дозволили створити нові експозиції, присвячені подільському народному ткацтву та килимарству, подільському народному одягу і вишивці.

У минулому основним матеріалом для пошиття одягу була домоткана тканина. Для ткацьких потреб сіяли переважно коноплі, їх обробляли, пряли нитки і на ткацькому верстаті виготовляли полотно від «десятки» до «шістнадцятки». Далі полотно відбілювалося і з нього шили одяг. Полотняна сорочка, прикрашена вишивкою, була основним видом жіночого і чоловічого одягу, а також оберігала від злих сил. Галина Кирилівна зібрала більше 140 сорочок — додільних і з підточкою, зі стоячими і викладеними комірами, горловинами з густими зборами, довгими рукавами з манжетами (чохлами). У вишивці сорочок повторюються в різних варіантах такі техніки, як низь (найдавніша), гладь, хрест, штапівка, мережка. В кін. XIX — поч. XX ст. створювалися роботи А. Кітник (с. Западинці Летичівського району); 20—40-ві рр. XX ст. — В. Терловоїродом з Полтавщини (смт Летичів); 30-ті рр. XX ст. (с. Калинка Томашпільського району Вінницької області); 40-ві рр. XX ст. — вироби Т. Скакун і О. Пироженко, жительок с. Голенищево, Т. Куцак з с. Чапля, майстринь з с. Шрубків Летичівського району, с. Соколівка Літинського району Вінницької області; 30—60-ті рр. XX ст. — с. Гречинці, с. Требухівці Летичівського району, сіл Івонинці і Паньківці Старосинявського району; сіл Куча, Слобідка, Хребтіїв, Чорна Чемеровецького району. В селах Новоушицького району на Хмельниччині є сорочки вишиті хрестиком товстими нитками, що сприяло рельєфному виділенню вишивки на тонкій основі полотна. Є сорочки більш пізнього часу — 60—70-ті рр. XX ст. (смт Меджибіж), 1986—1989 рр. — майстрині А. Курташ з м. Калуш Івано-Франківської області (вишивка акриловими нитками).

Поясний одяг у фондах представлений 30 спідницями, 2 обгортками, 20 фартухами і фартухами-запасками. Спідниці кін. XIX — поч.XXст., I пол. XX ст. з Летичівського і Новоушицького районів Хмельницької області виготовлені з сатину, саржі, атласу, прикрашені різнокольоровими атласними стрічками та оксамитом; розріз робили спереду або збоку, у верхній частині збирали в дрібні складки. Фартухи виготовлялися в сер. XIX — I пол. XX ст., знайдені в селах Куча, Слобідка, Чорна Новоушицького району. Є зразки подільських фартухів, пошитих з однотонної фабричної тканини білого кольору

В експозиції заповідника «Межибіж»

Фрагменти етнографічної експозиції у заповіднику

(декоровані вишивкою) і тканини зеленого та синього кольорів. Святкові були вишиті, а повсякденні — з поперечними застроченими вузенькими складками. На Поділлі побутували також фартухи-запаски та запаски, їх ткали килимовою технікою. Обгортки (с. Чорна Чемеровецького району) — це вовняні полотнища темного кольору з вузькими кольоровими смужками по пітканню, їх носили обгортаючи навколо стану як буденний і святковий одяг. Для того, щоб вільніше рухатись, долішні кінці підтикали під пояс. Галина Кирилівна зібрала і зробила науковий опис біля 20 поясів (кін. XIX — поч. XXст., I пол. XX ст. Із сіл Новоушицького, Хмельницького і Чемеровецького районів Хмельницької області). Ткані пояси називали — крайки, баюри, дівчата носили їх, випускаючи кінці спереду, заміжні жінки — ззаду або з лівого боку.

Головні убори — солом'яні капелюхи (50—60-ті рр. XX ст., с. Карачіївці Віньковецького району Хмельницької області) носили чоловіки для захисту голови від сонця. В фондах заповідника є кілька весільних головних уборів — вінків (40-ті рр. XX ст., смт Меджибіж), виготовлених з паперу, парафінових та суботніх і недільних весільних вінків, створених у 1974 р. Г. Ільчишиною з с. Гречинці Летичівського району. Навушниці — частина весільного головного убору молодої (кін. XIX — поч. XX ст., с. Чорна Чемеровецького району). Очіпок — циліндрична шапочка з плескатим дном, на потилиці стягувалася шнуром (м. Бережани Тернопільська область), намітка — довге полотнище завдовжки 2—4 м, шириною 30—40 см (поч. XX ст., Городенківський район, Івано-Франківська область).

З XIX ст. основним головним убором жінок стала хустка. Більшість хусток, зібраних у фондах, датуються 50-60-ми рр., 70-80-ми рр. XX ст. (села Голосків, Лисогірка, Прилужне, Ставниця, Требухівці Летичівського району). Дуже цінувалися так звані «барашкові» хустки з верблюжої вовни, оздоблені крученою ниткою, що нагадувала смушок (поч. XX ст., с. Ставниця, Летичівський район). У 50-х рр. XX ст. поширені були клітчасті хустки з тороками, ними покривалися поверх зимового одягу, коли було дуже холодно.

Значну частину фондів поповнили 80 рушників, вишитих на домотканому і фабричному полотні в 30—70-х рр. XX ст. в селах Летичівського, Старосинявського, Чемеровецького районів Хмельницької області, Бережанського та Збаразького районів Тернопільської області. Більше 40 тканих рушників XX ст. виготовлені в Летичівському районі на Хмельниччині, Літинському і Томашпільському районах на Вінниччині. Тканих скатертин у смужки, «сосонку», «ромби» зібрано 28 предметів з сіл Дашківці, Паньківці Старосинявського району (виготовлені в 30-х рр. XX ст.); роботи Д. Бакалець з с. Терешівці Хмельницького району (40-і рр. XX ст.). В 40-х рр. XX ст. ткали скатертини в с. Голенищево (Н. Лескова), селах Голосків, Шрубків Летичівського району; в 50-х рр. — селах Слобідка, Хребтіїв Новоушицького району, с. Савинці Ярмолинецького району на Хмельниччині, с. Соколівка Літинського району на Вінниччині.

Килими з рослинним і геометричним орнаментом виготовлялися на Поділлі здавна. В фондах заповідника є роботи майстринь з с. Сарнів Волочиського району — В. Партики, А. Стадник, Г. Шаповалової (побутували у XVIII—XXст.). В кінці 80-х рр. XX ст. вони втілювали ідею відродження килимарства. Також є гобелен Н. Букреєвої з м. Хмельницького «В роки полум'яні» з трьома сюжетами (1972); килим «Цвітіння», виготовлений у 1974 р. майстрами Київського ВХО ім. Т. Шевченка (Л. Ганжа, І. Лисенко, М. Павлюк, Г. Старун). Класичний подільський килим поч. XX ст., а також налавник і залавник, були знайдені в с. Калинка Томашпільського району Вінницької області; вовняні килими 60—70-х рр. XX ст. — в смт Стара Синява, с. Требухівці, 70—80-х рр. — в м. Хмельницький. Верети і рядна «хрестаті» і «клітчасті» кін. XIX — поч. XX ст., 50—70-х рр. XX ст. — в селах Деражнянського, Кам'янець-Подільського, Летичівського, Новоушицького, Старосинявського, Чемеровецького, Ярмолинецького районів Хмельницької області.

Верхній одяг — кожухи, шилися з вичинених шкір та обшивалися дрібним смушком. Виготовлялися в кін. XIX — на поч. XX ст. в селах Куча, Слобідка Новоушицького району, смт Меджибіж на Хмельниччині, с. Тишківці Городенківського району Івано-Франківської області. З видів верхнього одягу в фондах заповідника є чугаї (поч. XX ст. Вінниччина), сардаки (поч. XX ст., Покуття), гунька (кін. XIX — поч.XX ст., с. Пилявка, Старосинявський район), полька (XIX — поч. XX ст., с. Паньківці, Старосинявський район), козачка (1920-ті рр., Полтавщина).

В серпні 2006 р. завдяки Галині Кирилівні фонди заповідника поповнилися колекцією предметів кін. XIX — поч.XX ст. з с. Тишківці Городенківського району Івано-Франківської області, виявлені в с. Ялинівка Летичівського району на Хмельниччині у М. Кулібаби: кожухи весільні білого кольору —

чоловічий і жіночий, декоровані кольоровими «косичками», шкіряними і вовняними ґудзиками; кабатки — кожушані безрукавки зі стоячим коміром з чорного хутра; сардаки (сердаки) — верхній одяг з домотканого сукна, декоровані кольоровими «косицями» і ґудзиками-китицями; фота — вид домотканого поясного одягу (орнамент «сосонка», смуги, пунктирні риски), запаски — тип фартуха, що носиться до плахти та обгортки (орнамент «сосонка», «краплі», смуги, пунктирні риски); сорочки жіночі вишиті низзю, хрестиком, штапівкою з гофрованими рукавами і погрудками; намітка (перемітка) з широкими темно-бордовими смугами, наволоки на подушки з поперечними смугами темно-бордового кольору; тайстра — домоткана торбина червоного кольору з поздовжніми і поперечними смугами, яку носили через плече; верети (рядна) з кольоровими смугами, зшиті вручну з трьох частин.

Г. Медведчук і майстриня-вишивальниця Н. Шпак-Косаківська під час відкриття етнографічної виставки у заповіднику

Працюючи науковим співробітником більше 30-ти років, вивчаючи історію, народну культуру, Галина Кирилівна вважала обов'язком поділитися своїми дослідженнями у газетах «Провінція» та «Летичівська газета», щоб люди не забували своє, рідне. На сторінках газет публікувалися її статті: «Вчені-подоляни на ниві українського народознавства», «Мати водиця — всьому цариця», «Весільні звичаї подолян», «А вишиванка живе», «Масляна, Масляна, яка ти мала...», «Великодня мозаїка подільського села», «Великодні звичаї на Поділлі», «Писанка, крашанка, мальованка», «Наше Купало з верби, з верби», «На Андрія й Катерини дівчата гадали...», «Калита під стелею», «Хай стелиться доля рушниками». Галина Кирилівна Медведчук дбала про збереження і розвиток української культури, передаючи свій досвід молоді. Неодноразово відбувалися її зустрічі з школярами і студентами, на яких велася розповідь про мистецтво народної вишивки, українські традиції і звичаї. Під час проведення днів Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» в Хмельницькій обласній дитячій бібліотеці ім. Т. Г. Шевченка і обласній юнацькій бібліотеці створювалися виставки вишитих сорочок і рушників з фондів заповідника. За ініціативою Галини Кирилівни в травні 2012 р. було підготовлено і проведено регіональне фольклорно-етнографічне свято «Вклоняймось матері щодня», в якому взяли участь творчі колективи з Хмельницької і Вінницької областей.

Врешті-решт всі багаторічні професійні та творчі здобутки Галини Кирилівни не залишилися не поміченими. У 1993 р. за пропаганду творчої спадщини Великого Кобзаря, активну діяльність у національно-культурному відродженні суверенної України їй присуджено Хмельницьку обласну премію Т. Г. Шевченка, а у 1995 р. — обласну премію імені К. Широцького в галузі мистецтвознавства, фольклору та етнографії [7, с. 13 — 14].

25 вересня 1995 р. Г. К. Медведчук призначена завідувачем Меджибізького історико-етнографічного відділу Хмельницького обласного краєзнавчого музею, а з 1997 р. — директором Меджибізького регіонального історико-етнографічного музею-фортеці. 23 березня 1999 р., бажаючи більше часу приділити науково-дослідницькій, а не адміністративній роботі, Галина Кирилівна відмовилася від посади директора і була переведена на посаду провідного наукового співробітника, на якій залишалася до звільнення 31 липня 2013 р. Вона була свідком багатьох важливих подій в історії фортеці — ліквідації Меджибізького регіонального історико-етнографічного музею-фортеці, створення Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», проведення ремонтно-реставраційних робіт та

відкриття нових музейних експозицій. За задумом Г. Медведчук створені тимчасові етнографічні виставки «Український традиційний одяг подолян в обрядах та звичаях» в північно-східному корпусі, де експозиція відтворює святкування на Поділлі весілля, Різдва, Великодня та «Народне ткацтво» в північно-західному, де виставлені засоби ткацького виробництва: терниця, чесальні щітки, кужіль, веретена, мотовило, козелець, ткацький верстат, жлукто для відбілювання полотна, різні види прасок, також показані ткацькі вироби: полотно, скатертини, рядна, рушники, пояси-крайки, доріжки, килими, сорочки, обгортки.

Безцінні скарби, створені людськими руками, несуть в собі пам'ять минувшини, але їхня краса не залишає людей байдужими і сьогодні, адже прекрасне живе вічно. Галина Кирилівна піднімала з бабусиних скринь той самобутній культурний пласт, яким багаті українці, цінувала незнищенний потяг до краси, закликала до повернення вишивки, щоб краса передавалася крізь покоління дітям, онукам. В 2017 р. не стало мудрої берегині скарбів народних, але працівники заповідника пам'ятають її слова: «Радіймо, що ми такі багаті, не цураймося своїх гарних звичаїв, традицій. Вони прикрасять наше життя, а ми пошануймо предків — творців нашої культури, мови, пісні, звичаїв, мистецтва. Бо шана до предків — то ознака висоти людської цивілізації» [6, с. 506].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Клапченко І. Цікаві експозиції // *Летичівська газета*. 1991. № 45. 13 квітня.
2. Матеріали фондів ДІКЗ «Межибіж».
3. Медведчук Г. К. З історії Меджибізького історико-етнографічного музею // *Берегиня скарбів народних...* Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / Упоряд. А. М. Трембіцький. Хмельницький : ІРД, 2013. Кн. 2. 448 с.
4. Медведчук Г. К. Мій рідний музей: освідчення в любові // *Берегиня скарбів народних...* Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / Упоряд. А. М. Трембіцький. Хмельницький : ІРД, 2013. Кн. 2. 448 с.
5. Медведчук Г. К. Український народний одяг селян XVII — І пол. XX століття // *Берегиня скарбів народних...* Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / Упоряд. А. М. Трембіцький. Хмельницький : ІРД, 2013. Кн. 2. 448 с.
6. Медведчук Г. К. Шануймо народні традиції // *Берегиня скарбів народних...* Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / Упоряд. А. М. Трембіцький. Хмельницький : ІРД, 2013. Кн. 1. 620 с.
7. Трембіцький А. Медведчук Галина Кирилівна. Передмова // *Берегиня скарбів народних...* Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / Упоряд. А. М. Трембіцький. Хмельницький : ІРД, 2013. Кн. 1. Кн. 1. 620 с.
8. Чиж В. Чотири нові експозиції // *Радянське Поділля*. 1982. 22 вересня.

Фотолітопис заходів присвячених
100-літньому ювілею
Вінницького обласного краєзнавчого музею

Міжнародна науково-практична конференція
«Вінницькому обласному краєзнавчому музею — 100 років»
16 – 17 травня 2018 р.

Вітальне слово від представників вінницької міської та обласної влади

Учасники урочистостей з нагоди святкування 100-річчя Вінницького обласного краєзнавчого музею, Велика виставкова зала музею, 16 травня 2018 р.

Вручення грамот та подяк працівникам музею
Ользі Грабовській та Сергію Гаренику з нагоди ювілею закладу

Про історію створення і діяльність музею розповідають
наукові співробітники закладу Олександр Фіщук і Альона Адамович

Директор Вінницької дитячої школи мистецтв Ярослав Зінько
виконує твір Р. Паулса «Посвята» на вшанування пам'яті працівників музею

Танець «Латина-мікс» у виконанні Марійки Ірги та Андрія Курмаєва

Демонстрація бою учасниками клубу історичної реконструкції «Аркона»

Директор музею Катерина Висоцька презентує альбом
«Вінницький обласний краєзнавчий музей. 100 років»

Від імені обласних закладів культури колектив музею вітає
начальник управління культури і мистецтв Станіслав Городинський

Колектив музею вітає генеральний директор Вінницької
обласної філармонії ім. М. Д. Леонтовича Анатолій Левицький

Музей вітають Державний архів Вінницької області,
ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського, ВНМУ ім. М. І. Пирогова

Колег вітає заступник директора Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії НАН України Валерій Рекрут

Побажання від очільників музеїв України висловлює генеральний директор Національного музею українського народного декоративного мистецтва Людмила Строкова

Вітання від великої музейної родини Вінниччини

Катерина Висоцька демонструє один із дарунків — торт «100 років. З ювілеєм»

Щирі вітання від громадських організацій Вінниччини висловлює
голова Громадської ради при Вінницькій облдержадміністрації Пилип Прудиус

Від імені митців області музей вітає заслужений майстер народної творчості України Іван Горобчук

«Многая літа» від ієрея, керівника хору «Соломія» Назарія Давидовського

Учасники Міжнародної науково-практичної конференції «Вінницькому обласному краєзнавчому музею — 100 років», Велика виставкова зала музею, 17 травня 2019 р.

Доповідь робить Ігор Западенко — заступник директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника «Межибіж»

Учасник конференції Віктор Косаківський передає до музейної збірки старовинну хустку і кошик, виготовлений власноруч

Доктор історичних наук Сергій Гальчак

Старший науковий співробітник ВОКМ
Ірина Кошевіцька

Мистецтвознавець Тетяна Журунова

Науковий співробітник ВОКМ
Олександр Фіщук

Старший науковий співробітник ВОКМ
Тетяна Мельник

Старший викладач кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету ім. М. М. Коцюбинського Віктор Косаківський

Провідний науковий співробітник ДІКЗ «Межибіж» Вероніка Візнюк

Старший науковий співробітник ВОКМ
Алла Ліпська

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 3

І. ВІННИЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ: ВІХИ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ 5

Тетяна Кароєва
Що передувало створенню музею у Вінниці? 7

Світлана Шароварська
Олександр Логінов
З історії створення та становлення музею у Вінниці в 1916 — 1929 рр. 13

Світлана Шароварська
Вінницький краєзнавчий музей у Мурах (1929 — 1941 рр.) 37

Лариса Семенко
Репресовані краєзнавці Вінниччини 53

Тетяна Кароєва
Вінницький краєзнавчий музей під час німецько-нацистської окупації 77

Олександр Логінов
Вінницький обласний краєзнавчий музей у 1944 — 1962 рр.: ключові показники й основні напрями роботи 87

Катерина Висоцька
Вінницький краєзнавчий музей: шлях від післявоєнної розрухи до XXI століття 97

Олена Бродзь
2010 — 2020 рр. — час нових музейних можливостей і вражень 109

ІІ. КОЛЕКЦІЯ ВІННИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ 133

Наталка Захарчук
Палеонтологічна колекція Вінницького обласного краєзнавчого музею 135

Марина Потупчик
Михайло Потупчик
Тетяна Євсейчева
Формування археологічної збірки Вінницького обласного краєзнавчого музею 143

Богдан Хіхлач
Стародруки у фондовій збірці ВОКМ 151

Павло Педін
Колекція металопластики старообрядницьких громад Східного Поділля у фондах Вінницького обласного краєзнавчого музею 155

Ольга Грабовська
Вогнетривка цегла у колекції ВОКМ 163

Тетяна Журунова
Комплектування збірки сучасного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Вінницького обласного краєзнавчого музею у 2000 — 2010-х рр. 175

Алла Ліпська
Історико-культурна спадщина національних громад Вінниччини в колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею 183

Віктор Косаківський
Наталія Шпак-Косаківська
Народний одяг українців Східного Поділля у фондовій колекції
Вінницького обласного краєзнавчого музею 199

Ганна Кавун
Традиційні українські прикраси у фондовій колекції
Вінницького обласного краєзнавчого музею 213

Лілія Гальчевська
Міський костюм подолян на світлинах XIX — початку XX ст. 219

Ірина Кошевіцька
Податкове навантаження селян на Вінниччині у 1923—1960 рр.
(на матеріалах фондової збірки ВОКМ) 241

Ольга Адамчук
Комплекс матеріалів плавчині М. Ф. Гавриш у збірці
Вінницького обласного краєзнавчого музею 249

Ірина Гронська
Подарункові надходження у збірці
Вінницького обласного краєзнавчого музею 255

Лідія Колонюк
Відреставровані унікальні пам'ятки
з колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею 263

III. НАПРЯМИ ТА ФОРМИ РОБОТИ ВІННИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ 269

Тетяна Журунова
Виставкова діяльність Вінницького обласного краєзнавчого музею
як відображення культурного простору регіону 271

Тетяна Журунова
Історико-мистецькі проекти Вінницького обласного
краєзнавчого музею: досвід і перспективи 279

Олена Бродзь
Пріоритетні напрями видавничої діяльності
Вінницького обласного краєзнавчого музею у 2007—2020 рр. 291

Олександр Фіщук
Інтерактивність як складова музейної комунікації
(на прикладі роботи сектора археології ВОКМ) 305

Марина Кошельник
Створення нових експозицій у філіях Вінницького обласного краєзнавчого музею
як складова діяльності науково-методичного відділу музею 309

Сергій Гареник
Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму:
етапи створення та функціонування 317

Людмила Яременко
Життя і діяльність відомих збирачів, дослідників, колекціонерів —
фундаторів музею «Битва під Батогом» 321

Віктор Демяненко
Вороновицький музей історії авіації та космонавтики
в історико-культурній спадщині 325

IV. МУЗЕЙНИЙ ПРОСТІР ВІННИЧЧИНИ: МИНУЛЕ ТА НОВІТНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ 329

Сергій Гальчак
Музеї Вінниччини в умовах наступу тоталітаризму 30-х рр. XX ст. 331

Катерина Висоцька
Олена Гордієнко
Музейна справа Вінниччини та виклики сьогодення 339

Тетяна Мельник
Олена Гордієнко
Регіональні особливості, розвиток та аналіз діяльності
музейної мережі Вінницької області впродовж 2000—2018 рр. 359

Тетяна Мельник
Обласні фестивалі музейних міні-експозицій 373

Петро Гунько
Віктор Гайдуков
Зінаїда Мартинова
Історія Пироговських реліквій 389

Валентина Мельник
Експозиційно-виставкова робота — візитна картка музею 399

Людмила Крайнік
Краєзнавець Володимир Вовкодав — завідуючий музеєм у с. Кармалюкове 409

Анатолій Войнаровський
Галина Мацюк
Сучасна музейна справа Гайсинщини 417

Олена Зінько
Популяризація творчості подільських художників XX ст. за допомогою експозицій
мистецького центру Вінницького національного технічного університету 421

V. ПОДІЛЛЯ У КРАЄЗНАВЧИХ РОЗВІДКАХ 425

Ігор Западенко
До історії Ренесансу на Поділлі. Словацькі витоки стилю
в архітектурі палацу Сенявських у Меджибізькій фортеці 427

Вікторія Колесник
Антон Турчанович (1854—1943). Матеріали до біографії (на основі фондової збірки ВОКМ) . . 433

Олександр Кравчук
Проблематика охорони культурно-історичних пам'яток міста Вінниці
у публікаціях газети «Республіканські вісти» (1919) 447

Вероніка Візнюк
Ірина Леськів
Г. Медведчук — дослідниця і творець етнографічної колекції Меджибізького музею. 455

ФОТОЛІТОПИС ЗАХОДІВ присвячених 100-літньому ювілею
Вінницького обласного краєзнавчого музею 461

Наукове видання

Вінницький обласний краєзнавчий музей.
Історичні аспекти та сучасний розвиток

Матеріали науково-практичної конференції
16 — 17 травня 2018 р.

Науковий редактор О. Бродзь